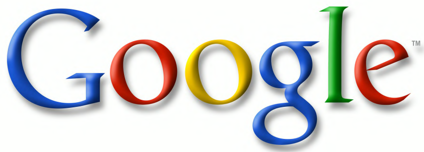

bound

Pt 2

ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՎԱՐՔ
ԵՒ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՍՐԲՈՑ

Որք կան 'ի հին Տօնացուցի Եկեղեցւոյ
Հայաստանեայց։

Յօրինեալ վաստակաւն բանից ճառընտրաց մերոց
և այլոց ազգաց, հանդերձ ծանօթութեամբք։

'Ի Հ. Մկրտչէ վարդապետէ Աւգերեան, յաշակերտ-
ութէ մեծին Մխիթարայ Աբբայհօր։

Հրամանաւ Տն Տն Ստեփաննոսի Ագոնց Աբբայի և
Արքեպիսկոպոսի։

Արդեամբք մեծատէր Մանուկ Աղայի Կարինեց-
ւոյ մահտեսի Ածատուրեան։

ՀԱՏՈՐ Բ.

Միջոց Առաջաւորաց և Աղուհացից։

'Ի ձեռն Թորգոմի ցուցանութեամբ Յովհ. Մկրտչի։

1811. 'Ի ՎԵՆԵՏԻԿ ՌՄԿ.
'Ի Վանս Սրբոյն Ղազարու։

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոյն Սարգսի զօրավարի, եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսի. եւ Չորեքտասան զինուորացն։

Յ. յունվար. 31։ Զ. ԺՏ. յունվար. 2։ Ի. փետր. 24։ (1) Նշխարք շնորհալի՝ ի Ռոտղեա եար. եւ յասանդէն վկայաբանն շնորհալւոյն, որ կայ ՚ի հին օրինակին համառօտ մէջն. հանդիսադրուեայց. էջ. ծիր. եւ ՚ի Ճառընտ. Ա. պճէ։ Բ. յճէ։ Դ. յճէ։ (2) մեռ այլ հին վկայաբան ՚ի Ճառընտ. Ա. ՉԷ — ՉՂԲ։ (3)

ԲԱԶ ԶՕՐԱՎԱՐՆ քաջ եւ անյաղթ վկայն, գերագոյն հանդիսացեալ թագաւորաց եւ իշխանաց՝ եւ յաղթօղ իշխանին Ծիս գլխովին սատանայի, սէրն Սարգիս, որ եւ կոչի մեր սարգիս, կամ ոք սերգիոս (4), եր ազգաւ յոյն ՚ի կողմանցն գամբաց՝ եւ ՚ի սահմանակցութէ հայոց, այս է յեհէն կեսարիոյ կապադովկացւոց՝ (որ եւ նահանգ զայսերիոյ,) յաւուրս կինքնակալութէ մեծին կոստանդիանոսի եւ տրդատայ։ Յորում ժամանակի՝ երբեւ տարածեցաւ լոյս

հաւատոյ քրիստոնէութեան ընդ ա՟մ տէրութեան
հռովմայեցւոց, և պայծառացան եկեղեցիք
ընդ ա՟մ տիեզերս, ծագէր իբրև զաստղ
լուսապայծառ յԵրի անդ կապադովկացւոց
երանելիս այս սարգիս քարեպաշտուն հա-
ւատով՝ զարմանալի յաչս ամենեցուն, և
հռչակաւոր յոյժ։ Վասնզի ըստ ասից հին
վկայաբանին, * Էր սարգիս այր լի շնոր-
,, հօք, և եռայր հոգւովն ա՟յ. և զա՟մ զոր
,, հինչ խնդրէր, տայր նմա ա՟ծ. (և զպատ-
ճառն 'ի վ՟ր բերէ զկատարեալ գովութեան.
,, վ՟ս զի) այս սարգիս էր քրիստոնեայ, և
,, սիրէր զա՟ծ յա՟մ սրտէ իւրմէ և յա՟մ զօ-
,, րութէ իւրմէ. և սա էր զօրացեալ 'ի հոգ-
,, ւոյն ս՟բ, և էր սիրելի ա՟յ. և զա՟մ զոր
,, հինչ առնէր, յաջողէր նմա ա՟ծ 'ի բարութի։
Եւ այս Սարգիս ո՞ք արդեօք. յայտական կար-
գէ և 'ի զինուորականէն անգամ. ո՞չ և ա-
ռէ. * Եւ էր նա զօրական՝ զգեցեալ զէն
,, զինուորութե. և էր կարգեալ ընդ ձե-
,, ռամբ զօրագլխի միոյ. և էր այր իմաս-
,, տուն և հանճարեղ, և ծանօթ ա՟մ դա-
,, տաւորաց և իշխանաց։ Նոյն է ասելն և
առաւել պանծալի վկայաբանի շնորհալ-
ւոյն, թէ՝ * արքունական հրամանաւ էր
,, կարգեալ 'ի զինուորութի ընդ զօրս թա-
,, գաւորին՝ որք 'ի կապադովկիա, գերա-
,, գոյն գոլով քան զյոգունս 'ի համադասից
,, զինուորակցացն յարիական մրցմունս՝ որ
,, 'ի պատերազմունս բարբարոսաց. մինչ զի
,, և համբաւ քաջութե նր՝ որովք զհակառա-
,, կացն

,, կացն մղէր մարտակցուն , հասանէր միշտ
,, 'ի լսելիս Թագաւորին || :

Եւ եղև իբրև որ քան զօր յառաջադէմ գտաւ այրն ըստ օրինակիս ըստ այսմիկ , յայնժամ ինքնակալն կոստանդիանոս՝ առաքեաց սարգսի ընդ պարգևաց մեծագունից և պատուէ ստրատելատութե , այսինքն զօրավարութե զօրաց՝ որ յայնոսիկ կողմանս , հրամանս տուեալ նմա լինել պատուականն 'ի մէջ իշխանաց և դատաւորաց սահմանացն այնոցիկ . որով և այնքան մեծապատիւ լինէր , մինչև հպատակիլ ընդ ձեռամբ նորա ամենայն մերձակայ գաւառաց և գաւառապետաց՝ եթէ 'ի քրիստոնէից և եթէ 'ի հեթանոսաց . և ոչ որք ընդդիմակաց գտանէր առ 'ի նմանէ եղելոցն և հրամայելոցն : (5)

Իսկ սքանչելին այրն այս յայնպիսի պատուի ձոխութե և իշխանութե հասեալ, ոչ 'ի նիւթական շահս և 'ի սնոտի փառս 'ի կիր արկանէր զայն, այլ 'ի հոգևորս և յաստուածայինս . քանզի շրջէր ըստ իշխանութեն ըստ քաղաքս և ըստ գեօղս և ըստ գաւառս այնր նահանգաց , և սրբէր զերկիրն 'ի կռապաշտութէ . խափանէր զզոհս ուրուական դրօշելոց՝ որք դեռ կային 'ի բազում տեղիս , և բանայր ամենեցուն զճանապարհ աստուածգիտութե . զոր և անձամբ քարոզէր անխափան՝ հոգևոյն իմաստութբ , հմուտ գոլով գիտութե հին և նոր կտակարանաց՝ ուսեալ 'ի մանկութէ : Եւ այնպէս զոմանս բանիւ ձգէր յուռկան աւետարանին քի . զայլս օրինակաւ բարեպաշտութե և մարդասիրութե .

քանզի յաճախութբ տայր ողորմութի, և բաշխէր յընչից իւրոց առատապէս տուրս աղքատաց և կարօտելոց. և զոմանս սպառնալեօք՝ ըստ իշխանութեն զոր ունէր՝ տարագիր առնելոյ յերէն, ածէր ՚ի հաւանութի գալ առ ճշմարտութի և թողուլ զմոլորութիւն. և զայլս՝ որոց սիրելի էր խաւարն անգիտութե, և ատելի՝ լոյս ածպաշտութե, ՚ի բաց վարէր յօտարութի, զի մի լիցին ՚ի գայթակղութի այլոց հաւատացելոցն ՚ի քս:

Բանկէր ՚ի հիմանց զմեհեանս, կործանեալ զբագինս. և փոխանակ նց շինէր եկեղեցիս նյ և վկայարանս սբց. և բազմացուցանէր զդասս քահանայիցն և զպաշտօնէիցն քսի. որով լինէր խնդութի ածպաշտիցն, և սուգ մեծ հեթանոսաց, որպէս և բանսարկուին գլխովին. իսկ ինքն երանելին ուրախ լինէր ըստ փառաւորութին քսի, և ընդ կործանումն սատանայի: Այս այսպիսի բարիանուն քաղաքավարութբ ըստ պատուիրանացն նյ կալով ամն բազում՝ սրբութբ և արդարութբ և բովանդակ առաքինութեցն մասամբք՝ երևելի լինէր յոյժ. և բարձրանայր օր ըստ օրէ արքունական մեծամեծ ձրիւք, և պայծառացեալ փառօք ՚ի փառս. այլ որ մեծն է՝ ամենածածուկ աչօքն նյ պարսպեալ լինէր, և յաջողէր յամ՝ գործս բարութե:

Իսկ բարիատեաց բանսարկուն նախանձաբեկ լինէր՝ տեսանելով զայնպիսի հանդէս բարեպաշտութե երանելոյն սարգսի, և ջանայր խափանել զնա ՚ի հոգևոր յառաջադիմու-

մուծին 'ի ձեռն զանազան փորձանաց. սակայն ոչ զօրէր, որչափ սուրբն Հաւատոյ կայծն կատարելագործեալ կենդանի էր յոգի, այլ և ոչ յաւուրս համբաւուն որդւոց նորա կատարե-ղեայ, կատարելագործեալ և կատարեալ. Մինչև յետ նոցա յաջորդեաց յինքնակալութեան չարն Յուլիանոս՝ կոչեցեալն պառաբատէս կամ ա-պոստատէս, այն է ուրացող՝ կամ ուխտա-զանց և ապստամբ 'ի սրբոյ Հաւատոց. որ եղև պատճառ չարութեան դիւին, և վրդովմանց զխաղա-ղութի Եկեղեցւոյ, եղեալ 'ի մեծի կամս 'ի կռապաշտութե շրջել զամ Հաւատացեալս 'ի քս, և կմ ընդէլ յետս զամենեսին առ հա-սարակ: Ընդ որ ուրախացեալ և մեծացեալքն 'ի հեթանոսաց մոլելոցն 'ի կուռս, և սկսեալ գրգռեալ այլահաւանք՝ յառնէին 'ի վր Հաւա-տացելոց. աւարէին և աւերէին զեկեղե-ցիս, և հալածէին զպաշտօնեայս. շինէին դարձեալ զաւերեալ մեհեանս, և սպանէին զքահանայսն՝ զոհել դից հրամանաւ ուրացողին. որոյ վս և բազումք 'ի քրիստոնէից՝ նահա-տակեցան պէսպէս տանջանօք՝ եկեղեցականք և զինուորք և ռամիկք. և բազումք ևս տարածեալք տառապութե 'ի փախուստ գնային 'ի

հայրենի գաւառաց:

Այս ժամ իբրև տեսանէր քաջն Սարգիս՝ մեծախորհ լինէր յանձն իւր, եթէ զի՞նչ են կամքն այ՝ զի արասցէ. և զնոյն հայցէր 'ի Տնէ պաղատանօք: Եւ ահա երևեալ նմա յԱյ 'ի տեսլեանն՝ ասէ. ժամ է քեզ որդեակ Սար-գիս [illegible]լ յաշխարհէ քումմէ և յազգէ

ըստ նահապետին աբրահամու, և գնալ յծ՝
զոր ցուցից քեզ. ուր պատրաստեալ է քեզ
առնուլ զպսակ մարտիրոսութե՛ : Եւ այն ինչ
խորհէր երանելին վս՛ ելից տեսլեանն, 'ի
նոյն աւուրս լուր եհաս՝ եթէ հանդերձեալ
է յուլիանոս բազում պատրաստութբ դիմել
յարևելս, և գալ պատերազմիլ ը̄ արքային
պարսից, ակն ունելով ը̄ սուտ պատգամաց
դիցն իւրոց՝ մեծանալ հանգոյն աղեքսանդ-
րի մակեդոնացւոյ, և տիրել հանգոյն նմա
ընդհանուր թագաւորութեց երի :
Յայնժամ ծանեաւ բարեյաղթ զօրավարն
սարգիս, թէ այս է ժամանակն՝ որ ցուցա-
նմա 'ի տեսլեանն. և զի անհնար էր նմա
գործակից լինել յուլիանոսի, կամ տեսանել
զչարիսն՝ որ լինէին, և որ այլ ևս անցանե-
լոցն էին ընդ եկեղեցիս յարշաւանս անդ
յուլիանոսի, հանդերձեցաւ դիմել այլ
սահմանակից թագաւորութի քրիստոնէից,
այն հայաստանեայց : Թողոյր ապա զհայրե-
նի ժառանգութին՝ որ 'ի կապադովկիա. զիշ-
խանական ճոխութիւն, զերևելի զփառսն,
զյոքնախումբ զօրացն զպետութի, և զամ
վայելչութի առօրեայ կենացս. և ըստ տիրա-
ձայն հրամանին՝ որ առ մեծատունն, վաճա-
ռեալ զստացուածս իւր՝ բաշխէր կարօտե-
լոց, և թեթևանայր 'ի ծանրութէ հոգոց և
'ի յոքնավրդով նիւթից. և փոխանակ այնր
բարձեալ զխաչն քրի՝ հետևէր փրկչին իւ-
րում. առնոյր և զճանապարհորդակից ին-
քեան զորդի իւր՝ որբացեալ 'ի մօրէն. որ

գործոյն ընկալաւ յետոյ զվկայական անունս Սարտիրոս, և կմ՛ իբրև նորընտիր զօրական՝ կոչիւր մար տիւանն, ք՛ն տ՛ր համբակ զինուորական. որ և ոչ էր նուաղ արգասիւք յազնուականութ՛է, և ոչ յետնեալ ՚ի բարելաւութեց հօր իւրոյ՝ մարմնոյ արութ՛ք և հոգւոյն առաքինութ՛ք ։

Եւ նախ երկոքին ՚ի մի բերան աղօթիւք առ Ճանապարհն ճշմարտութ՛ե պաղատէին, և զայս յաղօթելն իւրեանց ասէին. Ա՛ծ բոլորից և տ՛ր ամի, յորմէ գոյացան արարածքս նախախնամ ողորմութ՛ք քով. որ քաղցր ես առ ամենեսեան, և գթած առ երկիւղածս առ ՚ի քէն. որ եղէր ողորմութ՛ք քով ընդ արդարոյն առաջինս, և փրկեցեր յիւրաքանչիւր փորձութեց դու տ՛ր ՚ի սկզբանէ մինչև ցայժմ յամի և յաւիտեանս. վ՛ն որոյ անկեալ առաջի քո հալածեալքս վ՛ն անուանդ քում ս՛բյ՝ հայցեմք ՚ի քէն, լե՛ր կցորդ Ճանապարհի մերում՝ յոր հանդերձեալ եմք ընթանալ. որպէս որոց նախ քան զմեզ ս՛բց քոց. մինչև հասուսցես զմեզ ՚ի մի յօթևանաց հօր քո երկնաւորի. և քեզ փառք ընդ հօր և հոգւոյդ ս՛բյ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն ։

Ապա այնուհետև յուղի անկեալ՝ դիմեցին յ՛ն հայոց, և անկան առ տիրան արքայ որդի խոսրովու որդւոյ տրդատայ ։ Եւ տիրան ընկալեալ զքաջն սարգիս պատուականբար՝ պահէր առ ինքն ժամանակս ինչ ։ Իսկ ուրացողն յուլիանոս խաղաց անհամար զօ-

ը̃ նահապետին աբրահամու , և գնալ յմ̃՝
զոր ցուցից քեզ . ուր պատրաստեալ է քեզ
առնուլ զպսակ մարտիրոսութե̃ ։ Իսկ այն ինչ
խորհէր երանելին վն̃ ելից տեսլեանն , 'ի
նոյն աւուրս լուր եհաս՝ եթէ հանդերձեալ
է յուլիանոս բազում պատրաստութբ̃ դիմել
յարևելս , և գալ պատերազմիլ ը̃ արքայն
պարսից , ակն ունելով ը̃ սուտ պատգամաց
դիցն իւրոց՝ մեծանալ հանգոյն աղեքսանդ-
րի մակեդոնացւոյ , և տիրել հանգոյն նմա
ընդհանուր թագաւորութեց տի̃ ։
Յայնժամ ծանեաւ բարեյաղթ զօրավարն
սարգիս , թէ այս է ժամանակն՝ որ ցուցաւ
նմա 'ի տեսլեանն . և զի անհնար էր նմա
գործակից լինել յուլիանոսի , կմ̃ տեսանել
զչարիսն՝ որ լինէին , և որ այլ ևս անցանե-
լոց էին ընդ եկեղեցիս յարշաւանս անդ
յուլիանոսի , հանդերձեցաւ դիմել յայլ
սահմանակից թագաւորութի̃ քրիստոնէից ,
ը̃ հայաստանեայց ։ Ուղղոյր ապա զհայրե-
նի ժառանգութի̃ն՝ որ 'ի կապադովկիա . զիշ-
խանական ճոխութի̃ւն , զերևելի զփառսն ,
զյոքնախումբ զօրացն զպետութի̃ , և զամ̃
վայելչուի̃ առօրեայ կենացս . և ըստ տիրա-
ձայն հրամանին՝ որ առ մեծատունն , վաճա-
ռեալ զստացուածս իւր՝ բաշխէր կարօտե-
լոց , և թեթևանայր 'ի ծանրութէ̃ հոգոց և
'ի յոքնավրդով հիւթից . և փոխանակ այնր
բարձեալ զխաչն քն̃՝ հետևէր փրկչին իւ-
րում . առնոյր և ճանապարհորդակից ին-
քեան զորդի իւր՝ որբացեալ 'ի մօրէն . որ

զոր

դարձուցին ընկալաւ յետոյ զվկայական ա-
նուանս Մարտիրոս, և կմ իւրև նորընծայիր զօ-
րական՝ կոչիւր մար տիւրոն, քն տր համբակ
զինուորական. որ և ոչ էր նուաղ արգասիւք
յազնուականութէ, և ոչ յետնեալ 'ի բարե-
լաւութեց հօր իւրոյ՝ մարմնոյ արութ. և հոգ-
ւոյն առաքինութ. ։

Նա նախ երկոքին 'ի մի բերան աղօթիւք առ ճանապարհն ճշմարտութե պաղատէին, և զայս յաղօթելն իւրեանց ասէին. Ա՜ծ բոլորից և տր ամի, յորմէ գոյացան արարածքս նախախնամ ողորմութ. քով. որ քաղցր ես առ ամենեսեան, և գթած առ երկիւղածս առ 'ի քէն. որ եղեր ողորմութ. քով ընդ արդարսն առաջինս, և փրկեցեր յիւրաքանչիւր փորձութեց դու տր 'ի սկզբանէ մինչև ցայժմ յամի և յաւիտեանս. մն որոյ անկեալ առաջի քո հալածեալքս մն անուան քում սբյ՝ հայցեմք 'ի քէն, լեր կցորդ ճանապարհի մերում՝ յոր հանդերձեալ եմք ընթանալ. որպէս որոց նախ քան զմեզ սբց քոց. մինչև հասուցես զմեզ 'ի մի յօթևանաց հօր քո երկնաւորի. և քեզ փառք ընդ հօր և հոգւոյդ սբյ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն ։

Ապա այնուհետև յուղի անկեալ՝ դիմեցին յԵրն հայոց, և անկան առ տիրան արքայ որդի խոսրովու որդւոյ տրդատայ ։ Նա տիրան ընկալեալ զքաջն սարգիս պատուականութեամբ՝ պահէր առ ինքն ժամանակս ինչ ։ Իսկ ուրացողն յուլիանոս խաղաց անհամար զօ-

րօք

րոք ընդդէմ պարսից. և հասեալ նախ յան-տիոք՝ չարչարեաց անդ զքրիստոնեայս. և՛ի տարածիլ համբաւոյ դառնութեան ընդ բա-զում տեղիս՝ տագնապ երկիւղի պաշարեաց զամենեսին. վ՚յ և բազումք փախստեայ գնային և թաքչէին 'ի խորաձորս և՛ի ծերպս վիմաց:

Լսելի եղև այս և աշխարհին Հայոց. ո-րով և ոչ սակաւ ինչ խռովէին յերկիւղէ ամ-պարշտին. և այնքան՝ մինչև զանգիտել ար-քային տիրանայ՝ զերջանիկն զայն զսարգիս առ ինքեան պահել. գուցէ սակ (քանզի անուանի էր յոյժ այրն,) ծանուցեալ խնդ-րեսցէ յուլիանոս. և յոչ տալն՝ խռովութիւն լինի ընդ նա և ընդ աշխարհս: Խորհր-դակից լինի ապա երանելւոյն սարգսի՝ խոյս տալ անտուստ, և դիմել առ շապուհ ար-քայն պարսից: Եւ այս ոչ վայրապար ինչ գործեալ լինէր, այլ՝ ձգէր զնա տնտեսութիւնն այ 'ի տեղին նշանակեալ 'ի տեսլեանն, յո-րում հանգերձեալն էր պսակիլ վկայութբ 'ի քն. վ՚յ ելեալ սարգսի յ՚ձէն հայոց՝ գնայ 'ի պարսս հանդերձ որդւովն իւրով. և լուեալ եթէ շապուհ արքայ ելեալ 'ի տիզբոնայ՝ անցեալ է 'ի խորասան, գայ յանդիման լի-նի անդ թագաւորին:

Զոր տեսեալ շապհոյ՝ ուրախ եղև յոյժ. մանաւանդ իբրև լուաւ և յայլոց զհամբաւ քաջութեան նր, և՛ի բերանոյ նր՝ զելանելն իւր 'ի հառոմոց հաւատածի պատճառաւ իբ-րև փախստեայ յերեսաց հարստահարութեան յու-

յուղիղանոսի ։ Նա ընկալեալ զնա մեծապատու-
տիւ փառօք՝ ընդ առաջին զօրագլուխս իւր
կարգէր զնա , և 'ի վ՟ր հասեալ արութեան
ոգւոյն և հաւատարմութեան՝ գունդս բա-
զումս տայր 'ի ձեռս ն՟ր . և յա՟մ պատերազ-
մունս բարբարոսաց՝ յորս առաքեալ լինէր ,
յաջողէր նմա ա՟ծ . որով և սիրեցեալ լինէր
յաչս թագաւորին և մեծամեծաց ն՟ր .
Իսկ երանելին ոչ անձին ինչ քաջութե՟ , այլ՝
ա՟յ զօրութե՟ն տայր զյաղթութե՟ կատարումն .
և 'ի զբաղանս անդ զխոնարհութե՟ ոչ երբէք
նուաղեցուցանէր զհոգևորացն ընծայաբե-
րութի , այլ յարաժամ մատուցանէր զաղօթս
և զգոհութե՟ պատարագս առաջի ա՟յ , ը՟ս տա-
նելոյ տեղւոյն և ժամանակին 'ի մէջ հե-
թանոսաց . և առ խափանելոյ զզօրսն՝ որ ը՟դ
ձեռամբ իւրով էին 'ի չզոհելոյ կռոց , ինքն
տայր զենուլ զպատգամութի անբանից կենդա-
նեաց , և բաշխէր առատութե՟ տուրս և նը-
ւէրս 'ի պէտս աղքատաց և կարօտելոց . և
այս է՝ զոր ասէն աստանօր վկայաբանն չնոր-
հաւոյն զանձին սարգսի , թէ մատուցանէր
* ոչ միայն զանձին իւրոյ մաքրութի բանա-
,, ւոր պատարագ , այլ և զանբանից կենդա-
,, նեաց զենմունս՝ բաշխելով 'ի պէտս աղ-
,, քատաց և կարօտելոց ը՟ս սովորութե՟ իւրում
,, 'ի նախնեաց անտի . զայն և ուսուցանէր
,, ամենեցուն (որոց ընդ նմ՟) անխնայ կա-
,, տարել զենմունս անասնոց 'ի նուէրս ա՟յ
,, (Ճշմարտի) յաղագս կերակրելոյ ողորմու-
,, թե՟ զքաղցեալս և զկարօտեալս ։

Յայնմ

Յայնմ ժամանակի լուր եհաս, թէ գունդ մի մեծ 'ի զօրացն յուլիանոսի ասպատակեալ աւերեաց զաշխն տաճկաց, որ էր ընդ սահմանաւ իշխանութեն շապհոյ 'ի սահմանակցութե աշխին հոռոմոց. և հաճոյ թուեցաւ արքային առաքել զսբն սարգիս 'ի պահպանութի կողմանցն տաճկաստանի, պահեալ առ իւր 'ի դրան զորդի նր: Եւ սբյն առեալ զգունդս զօրաց իւրոց, հասանէր 'ի նախասացեալն տեղի. և անդանօր դադարեալ ամիս երիս (6), բնակէր ընդդէմ զօրացն յուլիանոսի, պահելով 'ի թշնամեաց ասպատակէ զաշխն զայն: Այս ըստ շնորհալւոյն վկայագրի. իսկ ըստ միւս ևս վկայաբանի, ել համբաւ՝ եթէ թագաւորն կամ մեծ նախարարն տաճկաստանի ընդվզեալ 'ի պարսից, և այլ բազում զօրք եկեալ հասեալ են 'ի սահմանս նր՝ միաբանել գերել և աւերել զերկիրն և զաշխն. վսյ գումարեցին զօր 'ի ձեռն սարգսի, և արձակեցին ընդդէմ նց:

Արդ՝ եթէ հոռոմոց, և եթէ այլոց ազգաց ասպատակք իցեն, (որք առ հասարակ կռապաշտ էին 'ի ժմկին՝ որպ և պարսիկք գլխովին,) իբրև լուան զգալուստ քաջին սարգսի առանձին գնդաւ ընդդէմ իւրեանց, եկին ժողովեցան և խմբեցանք 'ի կողմանց կողմանց բազմութի յոյժ, և զետեղեալ հանդէպ սակաւաձեռն գնդի սբյն սարգսի՝ խնդրէին ըրինօք պատերազմել ընդ միմեանս: Իսկ զօրքն՝ որ ընդ սբյն սարգսի, տեսեալ զայնքան ամբոխ բազմութե զօրու ծանու և զինու, զար-

հու-

հուրեցան յոյժ, և սկսան ասել. արդ՝ ՚ի կա-
րուստ մատնիմք ՚ի ձեռաց դոցա. Քզի ան-
հնար է մեզ սակաւաւորացս պատերազմիլ ընդ
այնքան բիւրուց բռնութե. Մինչև ասել և
ամանց, զնա՛ աստի սա՛րգիս, կորուսեր ըզ-
քեզ և զմեզ։

Իսկ երանելւոյն տեսանելով այնքան զան-
գիտեալս յերկիւղէ նոցա զիւրոցն, տեղի եգիտ
յայտնել նոցա զիւրոցն՝ զհաւատոցն ճշմարտութի
և զզօրութի, և զհեթանոսականացն մոլար
տութի և զտկարութի. խօսել սկսաւ առա
քինին՝ հաստատեալ ՚ի հաւատս ածն մերոյ
յսի քսի և ՚ի սէրն այ, և բացեալ զշնորհա-
լի բերանն իւր՝ ասէ ցնոսա. Եղբարք իմ և
զինուորակիցք, եթէ հաւատայք բոլորով
սրտի ձերով յարարիչն երկնի և երկրի, ոչ
երբէք զարհուրեսջիք սիրտք ձեր ՚ի թշնա-
մեացն մերոց բազմութենէ. այլ՝ յաղթութեամբ
ճշմարտին այ իմոյ մին ՚ի ձէնջ զհազարսն
հալածեսցէ, և երկուք զբիւրսն շարժեսցեն։
Արդ հաւատացէք եղբարք իմ յանունն ածն
մերոյ յսի քսի, և մի զարհուրիք. այլ հաւա-
տացէք և կարդացուք առ տր ած մեր, և
առաքեսցէ զհրեշտակ իւր, և հալածեսցէ
զթշնամիս ձեր։ Ես զայս ասեմ ձեզ. եթէ
հաւատայք բոլորովին սրտի ձերով, ես ե-
րաշխաւոր մտանեմ ՚ի քս, զի մի ոք ՚ի ձէնջ
ոչ պակասեսցէ. անկցի ահ ձեր ՚ի վրյ նց, և
փախիցեն ամենեքին ՚ի ձէնջ։ Ապա թէ ոչ՝
կրկնակի կորուստ կայ ձեր առաջի՝ որ ըստ
մարմնոյ և որ ըստ հոգւոյ. քանզի անուանեալ
ոծքն

ածքն ձեր ոչինչ օգնեն ձեզ, որք ոչինչ ունին զօրութի. ո՛չ լուսաւորքդ՝ զոր պաշտէք, և ո՛չ այլ տարերք. և ո՛չ պատկերք կռոցդ՝ զոր պատուէք. քանզի ականջս ունին, և ոչ լսեն. աչս ունին, և ոչ տեսանեն. ունչս ունին, և ոչ հոտոտին. ձեռս ունին, և ոչ շօշափեն. ոտս ունին, և ոչ գնան. և ոչ գոյ շունչ 'ի բերանս նց. նման նց եղիցին՝ որք արարին զնս, ամենեքեան՝ որք յուսացեալ
են 'ի նոսա:

Այնժամ պատասխանի ետուն զօրքն, և ասեն. իսկ արդ ո՞ւր է ածն քո մա՛ր սարգիս. և թէ դիք մեր չեն ածք, ցո՛յց մեզ զճշմարիտ ածն քո՝ զի տեսեալ հաւատասցուք 'ի նա: Նա և ասէ երանելին. իմ ածն՝ ամ եղելոցս է ած՝ երևելեաց և աներևութից, բնակեալ 'ի լոյս անմատոյց: Նա սկսեալ 'ի բանից աստի՝ քարոզեաց նց զճշմարիտ հաւատս՝ որ յամենասբ երրորդութի և 'ի մի ածութի. և պատմեաց նց կարգաւ զանքննելի գործս արարչին, եթէ զիա՛րդ ստեղծ զմարդն 'ի պատկեր բարերարութե իւրոյ, և զիա՛րդ խնամարկէ զամ արարածս. զգուշակութի նախաքարոզ մարգարէից, և զփրկագործ մարդեղութի բանին այ գալստեամբ յիս, և զկենսաբեր տնօրէնութիւնս նր, և զանքննելիսն՝ զորս գործեաց. և զխաչն և զթաղումն. և զյարութիւնն և զվերանալն փառօք յերկինս. և թէ գալոց է միւսանգամ նովին մարմնով դատել զազգս մարդկան ըստ իւրաքանչիւր գործոց, բարեգործացն և ուղղոյ հաւատա-

ցե-

ցեղլոցն յանձ՝ բարի հատուցանելով, իսկ չարագործացն և անհաւատիցն զտանջանսն յաւիտենականս ։ Արդ՝ այս է պատճառ ճշմարիտ ա՟ծուԹի. որում եԹէ հաւատայք բոլորով սրտիւ ձերով և ՚ի բաց կայք ՚ի խաւարային պաշտամանց ձերոց, ընդունիք և զյաւիտենից կենդանուԹիւն մարմնոյ և հոգւոյ, յորժամ գայ ք՟ս փառօք ա՟ծուԹե՟ իւրոյ, և ոչ տանջէ զձեզ ընդ անհաւատսն ՚ի հուրն անվախճանս ։

Զայս և առաւել քան զայն խօսեցաւ ՚ի բանակի անդ երանելին Սարգիս առաջի ա՟մ զօրաց իւրոց. և եմուտ շնորհ ՚ի զօրն ամենայն ՚ի վ՟րդ՟պտէ ս՟բյն սարգսի. և տարադակեցին իւրեա ՚ի միջէ բերանոյ. հաւատամք յանձն սարգսի ։ Լուան Թշնամիքն, և անկաւ ահ ՚ի վ՟ր ն՟ց. նոքա ՚ի վ՟ր յարձակեցան, և խորտակեցին զբանակ ն՟ց. զոմանս սպանին, և զոմանս փախուցին ։

Իսկ առաւել բազմուԹի զօրաց Թշնամեաց յորդեալ առաջս բաժանեալ՝ այնքան կամէին զունդ զունդ յարձակիլ ՚ի վ՟ր քաւաային, որ ընդ պահպանուԹե՟ սարգսի, պաշարեալ առ հասարակ խաւարային օդով՝ մոլորէին ՚ի ճանապարհէ զինն՝ յոր հանդերձեալ էին մտանել. և ցրուեալք՝ ոչ գտանէին զմիմեանս. և Թէ ուրեք հանդիպէին, առեալ իմն պատմէին անմարմնական զօրաց, և ձայն լսելի եղեալ ՚ի նոցանէ՝ Թէ մի յանդգնիք պատերազմիլ ընդ ծառային ա՟յ ս՟բյն սարգսի. եԹէ ոչ՝ ամենեքեան կորնչիք ։

Զայս

Օ՜ այս զ՟մ տեսեալ և լուեալ սբ՟յն՝ փառս վերառաքէր ամենազօրին ա՟յ, և ժողովեալ զխուռն անդրէն 'ի բանակետղ՝ ասէր ցնոսա. տեսանէ՞ք զքաջուկ բարձրելոյն. մե՜ծ է տ՟ր, և մեծ է զօրութի՟ն նորա. և ո՞վ պատմեսցէ զսքանչելիս նորա. եկա՛յք եղբա՛րք իմ մատուսցուք փառս ք՟ի ա՟յ մերոյ, որ յայտնեաց զողորմութի՟ն իւր առ ծառայս իւր, և զզօրութի՟ն առ հակառակորդս մեր: Իսկ զօրքն հաստատեալ 'ի հաւատս ճշմարտութե՟ն՝ աղաղակէին, և ասէին. մեծ է ա՟ծն քրիստոնէից, և անհաս է ն՟ր զօրութի՟ն. հաւատամք այսուհետև յամենասուրբ երրորդութի՟ն և 'ի միա՟ծութի՟ն՝ զոր քարոզեաց սուրբս: Յայնժամ մկրտեցան բազումք 'ի ձեռն քահանայից, որ ը՟ն սբ՟յն. և մատուցանէին ամենեքեան երկրպագութի՟ն առաջի ա՟յ, և ուրախ լինէին 'ի վ՟դպուն սբ՟յն (7): Եւ զի կամէին ոմանք 'ի ն՟ցէ տակաւին զոհս մատուցանել ը՟ռ հեթանոսական սովորութե՟ն՝ ո՛չ թէ յանուն ա՟յ, կամ 'ի պատիւ ք՟ի՝ յոր հաւատացին, արգել զն՟ս սբ՟ն սուրբս, յայտ առարեալ ն՟ց զխափանումն զոհից անբանից՝ յետ պատարագելոյ կենդանի և կենդանարար ճշմարիտ զոհի գառինն ա՟յ. բայց միայն հրաման ետ զենուլ զկենդանիսն, և ճաշակել ուրախութե՟ք 'ի փառս ա՟յ՝ բաշխելով և որոց պէտս ունիցին աղքատաց՝ 'ի շէնս և 'ի մօտաւոր տեղիս: (8)

Իսկ բանսարկուն սատանայ դրդեաց զոմանս 'ի զօրաց անտի մնացելոց 'ի գենս մոլորութե՟ն

պարսից՝ մատնել զս՟րբն · վ՟ն գնացեալ առ թագաւորն շապուհ՝ ասէին · Ապստամբեաց սարգիս յլծոցն և 'ի ձէնջ ա́րքայ · և քարոզեալ զայն նազովրեցի՝ ապստամբեցոյց զզօրացն ա՟մ զկնի մոլորութ՟ե իւրոյ · և միաբանեալ է սիրով ք՟ի զօրսն հոռոմոց : Ո այս լուեալ թագաւորին՝ խռովեցաւ յոյժ · և խորհէր ընդ մեծամեծս աւագանւոյն՝ եթէ զի՞նչ արասցէ, զի մի աղմուկ և երկպառակութի 'ի զօրուն լինիցի · և ըստ խորհրդոյ ատենին դաւաճանութ՟ե առաքեաց սարգսի պարգևս մեծս, գրեալ և նամակ այսպիսի · ո՜ւաք բարի համբաւ զքէն պատուականդ 'ի զօրագլուխս մեր սարգիս՝ յաղագս մտերիմ լինելոյ 'ի թագաւորութեն մերում · և ուրախ եղաք յոյժ · վ՟ն որոյ և սէր մեր յաճախեաց 'ի վ՟ր քո՝ որպ՟ս առ հաւատարիմ ծառայ և իմաստուն · և ըստ նմին առաքեաց քեզ թագաւորութիս մեր ձիրս արժանաւորս աւագութե՟

քում · ողջ լեր :

Իսկ իբրև անցին 'ի վ՟ր աւուրք ինչ, յաւել առաքել թագաւորն զորդի երանելւոյն ըզմարտիրոս՝ որ էր 'ի դրան արքայի, հրաւիրակ նմին քանի մի արամբք պատուաւորօք՝ դարձ առնել 'ի դուռն · որպ՟ս զի առանց կասծեաց ինչ եկեսցէ վաղագոյն · գրելով դարձեալ նամակ այսու օրինակաւ · Եհաս առ մեզ ո՜վ վեհագոյն զօրագլխաց մերոց սարգիս՝ կորովամիտ քո իմաստութե՟ համբաւ · զի ըստ օրինակի տրամախոհական իմաստու սիրաց շահեցայք զխաղաղութի ծի՝ նուա-

Ջնջելով զթշնամիսն ։ Արդ մի զի զայդ բար-
ւոք անօրինեցիք, հրամայէ այսուհետեւ թա-
գաւորութիւն մեր՝ կանխաւ ժամանել առ
մեզ ը ողղւոյ քում․ քանզի կարօտիմք ըղ-
կատարեալ քո խոհեմութիդ խորհրդակից
առնուլ յաղագս թշ̃ութեն հռովմայեցւոց,
որ ընդ հուպ հանդերձեալ է յառաջոյ մեր
տալ պատերազմ․ ողջ լեր ։

Իսկ յորժամ յուղի անկեալ պատասխանին մար-
տիրոս, գայր հասանէր հանդերձ ուղեկցօք
մերձ ՚ի սահմանսն՝ յորում էր բանակ հօր
նր, ՚ի ճանապարհի անդ ընդ առաջ ելին
գունդ թշնամեաց․ և ըմբռնեալ զպատա-
նին և զորս ընդ նմա՝ տարան ՚ի բանակն իւ-
րեանց ։ Իսկ իբրև ազդ եղև սմին պատա-
հումն՝ որ յազդմանէ չարին, տրտմութի ոչ
սակաւ եղև նմ և ամ զօրացն ։ Բայց զմարդ-
կային օգնականութ է անփոյթ արարեալ՝ յամ
ապաւինէր․ և անկեալ առաջի տն՝ արտասու-
օք ալից պաղատանօք մատուցանէր, յիշելով
յաղօթեղ անդ իւրում զկատարումն աղանչե-
լեաց ամն յիւրաքանչիւր դարս՝ առ Նոյ, և
առ աբրահամ, առ իսահակ և առ յակոբ,
և առ ամն նահապետսն․ և ասէր․ Որպէս
լուար դու տր աղօթից նց, լուր և ինձ մե-
ղաւորիս․ և ը որում յակոբայ աղօթարոյ շնոր-
հեցեր զյաղթելի տեսանել, տուր և ինձ զոր-
դին իմ վերստին․ զի մի գայթակղեսցին կորի-
ցեն նոր ժողովուրդս՝ որք դարձան առ քեզ
քարոզութեամբ ծառայի քո․ այլ արա տեսա-
նել սոցա զողորմութի քո՝ որ առ իս, և տացե

փառս

փառս անուանն քում սրբոյ ։ (9)

Եւ զերիս աւուրս ոչ դադարէր յաղօթելոյ զցայգ և զցերեկ, հանդերձ պահօքպնդութեամբ (10) . և ասէր առ Աստուած . ոչ կերայց, և ոչ արբից . ահաւասիկ ես առաջի քո եմ ծառայս քո . արդ ո՞ւր է որդին իմ . ընդէ՞ր մատնեցեր զիս ի ձեռս թշնամեաց իմոց ի նախատինս, և զորդին իմ ի գերութեան անդ ի նոյն ի թշնամանս . ո՛չ ապաքէն դու Տէր ասացեր ցհայր քո մեր ղազարու՝ եթէ մեր ժողովրդեանս առնեմ, զի հաւատասցեն յիս . ընդէ՞ր մատնեցեր զորդին իմ, և զիս նախատինս թշնամեաց իմոց արարեր . և բարձրացանեն թշնամիք խաչին՝ և ասասցեն . ահա Սարգիս պաշտէր զԱստուած, թո՛ղ արդ տացէ զորդի նորա ։ Այլ ես ասեմ . Աստուած իմ ես դու, և ո՛չ է տկարունի առաջի քո Տէր իմ յո՞ քո . կարող ես զիս փրկել ի ձեռաց թշնամեաց իմոց, և տալ ցիս զորդին իմ ։ Եւ բազումք եկեղ էին տեսանել զՍարգիս ։

Նա իբրև՝ մեծ հաւատով խնդրէր յԱստուծոյ, որպէս որդի որ խնդրեաց ի հօրէ իւրմէ սիրով և նազելով, մինչև ցերիս աւուրս . և ահա յանկարծակի ետես ի չորրորդումն աւուր զերրորդ ժամու, այր հեծեալ եհաս ի բանակէ թշնամեաց, ած կացոյց զմանուկն, և զորս ընդ նմա՝ առաջի բազմութեան զօրացն Սարգսի, և ասէ . Այս մանուկս եօթն ամ ի բանակէն մերմէ գերի ածին . և յորժամ ածին, յայնմ աւուր եօթանեքեան որքն սատակեցան և ցաւումն և հարուածք

հասին 'ի բանակս. և ոչ դադարեաց խռո-
վութիւն 'ի զօրաց անտի մերոց, մինչ զի զմի-
մեանս սատակել բազմաց. տեսիլս տեսա-
նէր զօրավարն մեր, և ասէր ցզօրագլուխս
իւր. այս ցասումն 'ի վր մեր վասն մանկանս
այսորիկ է. վաղվաղակի գնացէք և տարէք.
զի թէ ոչ դարձուցանէք զպատանեակդ առ
հայր իւր, ամ զօրքս կորնչէին: Եւ ես առա-
ղիկ ածի այսր. և ոչ գիտեմ, ո՞յր է մա-
նուկս այս. արդ ցուցէք ինձ զհայր դորա,
և տաց զմանուկն. զի թերևս դադարեսցէ
բարկութիւն այ 'ի բանակէն մերմէ:

Եւ իբրև լուան զայս բանակն սարգսի, ա-
ղաղակէին և փառաւոր առնէին զած ասե-
լով. արդարև մե՛ծ է ածն սա՛րգսի, և ո՛չ
այլ ած դոյ՝ որ առնէ զայսպիսի նշանս:
Յայնժամ նախնկին հաւատացեալքն հաւա-
տային 'ի հաւատս, և այլք եկեալ երկիր-
պագանէին տն այ, և ասէին. սա՛րգիս և
մեք հաւատամք յածն քո, որ և դու. քան-
զի նա՛ է ած: Եւ երանելին սարգիս գոհա-
նալով ասէր. ասա օրհնեցէք ամ ծառայք
տն զտր. և զօրքն ձայնակից լինէին սաղմոս-
երգութե սբյն: Եւ կալեալ սարգիս զձե-
ռանէ որդւոյ իւրոյ՝ ետ փառս այ, և ասէ.
գոհանամ զքէն հայր տն մերոյ յսի քսի,
որ ծածկեցեր զիս յիմաստնոց և 'ի գիտնոց,
և յայտնեցեր տղայոց և մեղաւորաց: Եւ
յաւել սբն առնել աղօթս վն բանակի թըշ-
նամեաց, զի դադարեսցէ բարկութիւն 'ի նցէ.
մինչև զկնի այլ ևս երից աւուրց եհաս աւե-

տա

տաւոր 'ի բանակէ անտի օտարաց, եթէ որ-
դարև մե՛ծ է ածն Սարգսի. զի աղօթիւք նր
դադարեաց հարուա՛ծ 'ի բանակէն մերմէ.
և մեք հաւատամք յածն Սարգսի ։ Եւ ասէր
երանելին. գոհանամ զքէն տր իմ յս քս,
քանզի գտար այնոցիկ` որ զքեզ ոչ ճանա-
չէին ։ Այլ զօր ազատութե որդւոյ իւրոյ
մարտիրոսի արար Սարգիս տմ բանակաւն
տօն ուրախութե. և ուրախ լինէին 'ի տր հա-
գևոր և մարմնաւոր ուրախութբ ։ Եւ ել
համբաւս այս սքանչելի ե տմ [illegible], զոր արար
տր Սարգսի ծառայի իւրոյ. և եհաս կան-
խաւ 'ի դուռն պարսից լուրն այն. ե որ խնե-
ռայլին իշխանքն, և ասէին. մեք այսպէս կար-
ծէաք, եթէ դաւանօք զսարգիս կորուսա-
նեմք. արդ նա տակաւին կենդանի է, և
զծա տմ մոլորեցոյց, և ամենեքեան հաւա-
տան կախարդութե նորա ։

Իսկ սբն Սարգիս իբրև լուա՛ւ յորդւոյն իւ-
մէ զհրամանս թագաւորին` զի կոչէր զնա
ստիպով 'ի դուռն, ծանեաւ հոգւովն զչա-
րութի մտաց արքայի և իշխանաց նր. և կո-
չեցեալ առ ինքն զզօրս տմ` որք հաւատա-
ցին 'ի քս, ասէ ցնս. Ե՛ղբարք ահա ժամա-
նակ ընդունելի, յորում պա՛րտ է յայտնի
առնել զբարեպաշտութի հաւատոց մերոց, և
խոստովանել զտր մեր յս քս առաջի մարդ-
կան. զի և նա խոստովանեսցի զմեզ առաջի
հօր իւրոյ և հրեշտակաց սբց ։ Իսկ զօրացն
իբրև ընդ մի բերան պատասխանի տուեա՛լ
ասէին. ընդ քեզ եմք ո՛վ հայր պատուա՛կան

Նոյն սրբն ասէ. հրամայեալ է մեզ 'ի տեառնէ ոչ ծածկել զլոյս հաւատոց մերոց, այլ՝ դնել 'ի վերայ աշտանակի, և քարոզել 'ի վերայ տանեաց. և մի՛ երկնչել յայնցանէ՝ որ զմարմին սպանանեն, և զոգին ոչ: Բայց ես անպիտանս յանձն ստանձնգանող գտայ հրամանաց տեառն իմոյ. քանզի ծածկեցի յանձին իմում մինչև ցարդ առաջի արքայի և աւագաց նորա զլուսաւորութիւն հաւատոց իմոց՝ իբրև զճրագ ընդ գրուանաւ, ակն ածելով 'ի մարդկանէ: Բայց այժմ եղբարք աղաչեցէք զտէր, զի տացէ ինձ համարձակութիւն՝ աներկիւղ քարոզել զանուն նորա առաջի թագաւորաց և իշխանաց. և հաստատեսցէ զոտս իմ 'ի վերայ վիմին հաւատոյ, զի մի՛ սասանեսցայց 'ի մարդկանէ՝ որոց հանդերձեալ եմ կալ առաջի. Քանզի այնր աղագաւ է կոչումն այս:

Յայնժամ պատասխանի ետուն զօրքն, և ասեն ցնա. աղաչեմք տէր, լո՛ւր բանից ծառայից քոց. զի խորհրդակից լինիմք տեառն մերում չերթալ 'ի կոչ արքային, և ոչ տեսանել զերեսս բռնաւորին. և եթէ շարժեսցէ սախս ցասումն նորա, մի՛ ինչ զանգիտեսցուք ելանել մեօք հանդերձ ընդդէմ նորա. զի յորժամ պատերազմունս՝ որք պատրաստեալ են առաջի քո, պատրաստ եմք մեռանել մեք ամենեքեան. և այն զի՝ եթէ մարտիցէ նա ընդ մեզ, յաղթեմք նմա զօրութեամբ տեառն մերոյ՝ յոր հաւատացաք:

Պատասխանի ետ սրբն, և ասէ ցնա. ո՛չ հրա-

մայէ

մայէ մեզ տէրն մարմնով զօրանալ, այլ՝ հոգ-
ւով. և ոչ պատերազմական մեքենայիւք,
այլ՝ համբերութեամբ մեր 'ի նեղութիւնս՝ յաղթել
թշնամեաց մերոց. արդ մի՛ խափանէք զիս
յառաջիկայ ընթացից կենաց ճանապար-
հին. այլ աղաչեցէք, զի արժանի արասցէ
զիս տէր մեռանիլ վս անուան իւրոյ սբյ. և
ձեզ հովանի լիցի աջ նր, և հաստատեսցէ
'ի հաւատս ճշմարիտս՝ զոր ընկալայք 'ի շնոր-
հաց սբ հոգւոյն. և եթէ սիրէք զնա բոլո-
րով սրտիւ ձերով, նոյն ինքն եղիցի ձեզ
փրկութիւն 'ի կեանս յայս, և յաւիտենից կե-
նացն արժանի արասցէ զձ տմ սբն իւր ։ Ար-
դուք նորատունկք սոսա, և հաստատութեամբ 'ի
գլուխ տարէք զգործ արքունի՝ ծառայելով
իբրև տն, և մի՛ իբրև մարդկան. և ես եր-
թայց 'ի կոչումն՝ յոր կոչեցայ 'ի տնէ ։

Զայս ասացեալ և հաստատեալ զմիտս նց
'ի հաւատս, ապա բաժանեցան 'ի միմեանց
բազում արտասուօք. և յուղի անկեալ սբ
զօրավարն սարգիս հանդերձ որդւովն և քա-
նի մի զօրականօք՝ եկին 'ի դուռն արքայի ։
Իբրև ետես զնա շապուհ, ուրախ եղև յոյժ.
և հայեցեալ առ խորհրդականս աւագանոյն՝
ասէ. կարծեմ անխրաւ դոլ զամբարտաւա-
նութիւն՝ որ զմանէ, և նախանձու շարժեալ
ասեմ զպարախօսանն, այլ ոչ ուղղութեամբ ։ Եւ
դարձեալ առ սարգիս՝ ասէ. բարի է քեզ
լսել քո՝ հաւատարիմ և իմաստուն 'ի զօ-
րագլուխս իմ. ընկալցիս պարգևս մեծա-
մեծս առ 'ի մէնջ ըստ անպատերիւր հաւա-

տոց քոց՝ զոր ցուցեր առ մեզ. վ̄ն որոյ մեծացուցէ զքեզ Թագաւորութիւս մեր, և գլուխ ա̄մ զօրաց կացուցէ յաղագս խոհեմնագոյն քո իմաստութեանդ: Այլ անդէն շնորհեր նմա ձիրս բազումս:

Իսկ ոգին սարգիս ոչ 'ի բանից անտի պատրեցաւ, և ոչ 'ի ճշմարտութենէն այլափոխեցաւ յաղագս երևելի մեծութեն. այլ տայ նմա պատասխանի իմաստախոհ բանիւ. Գոհանամ ասէ զա̄յ իմոյ՝ որ փրկեաց զիս 'ի ձեռաց Թշնամեաց իմոց. որք ոչ իմաստութեամբ մերով և ոչ զօրութեամբ յաղթահարեցան, այլ՝ ամենազօրին ա̄յ կարողութեամբ. Նովաւ են և պարգևք քո շնորհեալ առ 'ի ձէնջ. քանզի ետ ձեզ իմաստութի՝ ճանաչել զճշմարիտն:

Այս զայս ասելով ոգին՝ ել յերեսաց արքային. և ասէ Թագաւորն ցմերձաւորս իւր. կատարեալ 'ի ճշմարտութեան տեսանեմ զայրս զայս: Իսկ չարախօսքն յառաջ մատուցեալ ասեն. արքայ քաջ, զնազովրեցւոցն ունի զուսումն և զաղանդ. վ̄ն որոյ ա̄ծ ոչ զմերս ասէ, այլ՝ զյ̄ն նազովրեցին. ապա Թէ ոչ՝ հարցանիցէ ցնա Թագաւորութիւդ ձեր, և ծանիցէ զբանից մերոց զճշմարտութի: Ապա և լուեալ զայս Թագաւորն, տրտմեցաւ յոյժ. (զի ոչ կամէր զքրիստոնէութի նր̄, և ոչ ևս յօժարէր կորուսանել զայնպիսի այր քաջ և հաւատարիմ.) և խորհէր 'ի սիրտ իւր, Թէ զիա՛րդ գտցէ ասացելոցն իրաւաբանութի:

Եւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ եկին տօնք կռոցն. և ել հրաման յարքայէ ժողովել

զբազ-

զապաղմունթեան յատորուշանսն կռակարանին՝ յորում զհուրն լուցանէին ըստ պարսկական օրինին․ յորս էին կանգնեալ և պատկերք կռոց երկոտասանից ։ Կոչեցել եղև և սարգիս ընդ պատուհական զօրագլխացն՝ գալ հանդերձ որդւովն 'ի հանդիսան յայն ։ Այլ երանելոյն ծանուցեալ զհասեալ ժամն՝ որ յաղագս այ պատերազմին յարուցեալ կայր յաղօթս, և ասէր․ Տր ած փրկիչ յուսացելոց 'ի քեզ, որ խոստացար ծառայից քոց և ասացեր, թէ յորժամ կոտանիցեն զձեզ առաջի դատաւորաց, մի հոգայցէք վասն տալոյ պատասխանի․ զի ես տաց ձեզ բան և իմաստութի, որում ոչ կարեն ընդդիմակաց լինել հակառակորդքն ձեր․ արդ տուր և ինձ տր բան 'ի բանալ բերանոյ իմոյ՝ յառաջարկելի հանդիսիս, որ առաջի կայ․ և զօրացո զիս համբերել չարչարանաց և մահու, որ գայ 'ի վր իմ վս անուան քո սբյ․ և քեզ փառք յաւիտեանս, ամէն ։ Զնոյն աղօթս առնէր և երջանիկ պատանին մարտիրոս՝ ձայնակից հօր իւրում յամի․ և նովին հոգւով սպառազինեալ՝ մտանել 'ի հանդէս նահատակութե ։ Այլ իբրև կատարեցին զաղօթսն, գնացին երկոքեան 'ի կոչ արքային, ոչ թէ յանդիմանն լինել թագաւորի յապարանս նորա՝ արտաքոյ մեհենին ։

Այլ տեսեալ զնա թագաւորին՝ ասէ բարձր ձայնիւ․ սարգիս պատուհականդ 'ի զօրագլուխս զօրաց իմոց, եկ մուտ ընդ մեզ 'ի տաճարս, և յառաջ մատուցեալ զոհեա հրոյ

ըստ

բաց որմնոյ ամենեցուն մեր. և սրբել խունկօ տուայցէ մեծամեծ ա̄ծոցն ա̄կդ արդարև ա̄ծա-սէր. զի և չարախօսքն քո յամօթ եղեալ լռեսցեն, և դու առաւել ես պայծառա-ցիս փառօք: Պատասխանի ետ սրբն առա-գլխս, և ասէ. ես Ճշմարտին ա̄յ մատուցա-նեմ զոհ զանձն իմ գլխովին, և որդւոյ նր յետ քո՝ որ պատարագեցաւ մ̄ո սրբոյ իմոյ. զկուսս քո ես զխնեմ, և զհուրն՝ ա̄ծ ասել ես ոչ ուսայ, այլ ես պաշտեմ զարարիչն հրոյ և արեգական, և երկրպագութի մա-տուցանեմ այնմ՝ որ արար զերկինս և զեր-կիր և որ 'ի նոսա արարածք կցեն. որ է կեն-դանի և յաւիտենական Թագաւոր. զորում պարտ էիր և դու ով Թագաւոր՝ եթէ ու-նէիր իմաստութի, երկիր պագանել և փա-ռաւորել. և ոչ տարրերղէն արարածոց գոյա-ցելոց 'ի նմանէ, և անշունչ պատկերաց 'ի մարդկանէ եղելոց:

Օ այս լուեալ արքայի՝ ասէ. ահա յայտնի եղև մոլորութի քո ով արքայից յիմարութի, և զոկող անձին քում իմքնակամ 'ի բերուց բարեացն՝ զորս հանդերձեալն էաք առնել քեզ. իսկ դու փոխեցեր զսէր քո առ մնի հրէայ՝ որ վասն մեղաց իւրոց խաչեցաւ. և այլ ես բազում բանիւք հայհոյէր զքս և ասէր. մի բազմաբաներ, այլ երկիր, և զդ-հեամ ա̄ծոցն: Իսկ երանելին իբրև լուաւ զայս ամէն, ոչ կարաց համբերել. այլ լցեալ զաւրան իւր՝ եթուք ձգէմ ամպարշտին՝ 'ի նախատինս անօրէն կռապաշտութե (11). և

այժ

այժմ առնէ 'ի հոգւոյն սրբոյ՝ ասէ. ոչ երկնայնոց 'ի քէն և 'ի կռոց քոց, և ոչ պաշտեցից ըղ-ձարձակերս. այլ զանձն իմ ճշմարտին, յոր ոչ են
ուժեն շրթունք հայհոյչաց ։

Յայնժամ սրտմտեալ շահապն բարկութեամբ հրամայեաց քարամբք տալ 'ի բերանն նր, և կապել երկաթի կապանօք, և քարշել ընդ փողոցամէջսն և յանցս ճանապարհացն. մինչև եղ մորթն 'ի կողից սրբոյն ։ Այլ սուրբն ցասմն՝ որք քարշէին. սուրբդ Սարգիս աղաղակէր Թո-ղե՞ր զանձն մեր և զպաշտօնս մեր, և ընդէ՞ր պաշտել զանձն ոչն զրուար՝ զանուանեալսն յն քն. արդ զի՞նչ է 'ի մէջ քում սուրբդ. Այլ ասէ ցնա անօրէնին նահատակն. ասէ ցուցէք ինձ զկուռս ձեր, զի տեսից զզօրութի նց, և ես ցուցից ձեզ զզօրութի այս իմոյ ։ Այլ երե-րև լուեալն զայս արքն, ուրախ եղեն յոյժ. և ազդ արարին արքային. հրամայեաց ասէն, զի եկեալ երկիր պագցէ անձոցն ։ Այլ եկեն ամենքն յաւագաց 'ի հրամանէ Թագաւորին, և զօրագլուխ մի հանդերձ զօրօքն. և կա-ցուցին զսարգիս և զմարտիրոսս 'ի մէհենի առաջի երկրպագութեան կռոցն. Թող զատուա-
ծանն կրակէին՝ որ ասեն ։ (12)

Յայնժամ սուրբն սարգիս աղաղակեաց 'ի սրտի խորոց. օգնեա ինձ Տր յս քս, ողջ օգնեցեր ինձ 'ի պատերազմին. և դարձեալ ցկռա-պաշտսն՝ ասէ. այս էրեն երկրպագանեալսն ձեր ձեր. չորեիցդ՝ միշտապաշտ բերանքն են. չու բեղը՝ ղե՞ռյց պատկերքն են. չորիցդ՝ եղծեալ գլուխ են. արդ այսմ երկիր պագից, կամ

առ-

ւա. ո՞ կարդացից ։ Ասեն ցնա իշխանք և մոգք. մի՛ անարգեր սա՛րգիս, զի զանմահ դիւան՝ զոմն օձ կոչես, և զոմն դև ։ Ասէ սբն սարգիս. արդա՛րև ասեմ ձեզ, զի նմանութիւք են դարշելեաց՝ ձեռագործքդ մարդկան. քանզի 'ի ներքոյ կաւեղէնք են, և 'ի վերոյ պղնձեղէնք. այլ ես յառաջ իսկ ասացի ձեզ, թէ ցուցէ՛ք ինձ զկուռս ձեր՝ եթէ կենդանի ա̃ծք իցեն. ապա թէ ոչ՝ ես ցուցից զզօրութի̃ ա̃յ իմոյ կենդանւոյ, որ խաչի՛ւն իւրով լուսաւորեաց զերկինս և զերկիր. արդ ես տեսանեմ՝ զոր դիտեմս, զի դոքա՝ որ դի՛ւաց պատկերք են, ոչինչ խօսին. և որ վիշապաց բերանքդ են՝ ոչինչ ուտեն. և որ եզանց գլուխքդ են, ոչինչ բառբառին ։ Եւ ասեն կռապաշտքն ընդ միմեանս. վա՛յ մեզ, զի անարգեաց զա̃ծսն, և բարկանան 'ի վե̃ր մեր ։

Պատասխանի ետ սբն սարգիս, և ասէ. ո՞չ լուա՛րուք 'ի գրոց սբց՝ որ ասէ, նման նոցա եղիցին՝ որք արարին զնս, և որք պաշտեն զնս ։ Յայնժամ ասեն քուրմքն. կարի՛ բարկացար թշնամանօք և անարգանօք այր դու 'ի վե̃ր մեր և ա̃ծոցն ։ Եւ ասէ սբն սարգիս. թողէ՛ք թողէ՛ք, թո՛ղ մերձեցայց յա̃ծսն ձեր ։ Եւ կարծէին՝ թէ երկիր պագանիցէ նոցա. և արձակեցին զսարգիս ։ Իսկ նա կարդալով զՏ̃ր 'ի սրտէ յօգնականութի՝ կնքեաց զկուռքն նշանաւ խաչի՛ն, և հաստատեալ զսիրտն իւր ճշմարտութբ̃՝ կրկնեաց զշղթայսն որ 'ի ձեռսն և որ եղեալ էր 'ի վե̃ր

դա

պարանոցին , և եհար շղթայիւքն զոլոր-
կուռոցն . և ահա անդէն խորտակեցան , կոր-
ծանեցան , և մանրեցան որպէս փոշի առաջի
հողմոյ (13). և ասէր երանելին . ով անմիտք ,
ահա պաշտամունք ձեր փշրեցան . և հուրդ՝
որում երկիր պագանէք , մոխիր է ցնդելի ։
Իսկ յորժամ լուան զայս և տեսին մոգքն և
բազմութիւն հեթանոսացն որ անդ , շարժե-
ցան բարկութ՟ե 'ի վ՟ր ս՟բյն . և բուռն հա-
րեալ զնմանէ՝ քարշէին յայսկոյս և յայն-
կոյս . և աղաղակէին սպանանել զնա ։ Իսկ
'ի յանդուգն յարձակմանէ անօրինացն՝ սպա-
նաւ 'ի մէջ ամբոխին երանելին Մարտիրոս
որդի ն՟ր . գործովն ընկալաւ (ըստ ասելոյ
վկայաբանի շնորհալւոյն) զվկայական ա-
նուն , պսակակից նախընթաց վկայիցն ե-
ղեալ 'ի ք՟ս ։

Այլ պահեցաւ ս՟բն մարմին 'ի ժամուն . զի
զարհուրեալ դողային 'ի նմանէ և զօրքն իսկ .
միանգամայն և ամ՟այն հրամանի թագաւո-
րին ։ Անդ էր տեսանել զսոսկումն և զապ-
շութիւն և զկոծ կռապաշտիցն . ոմանք պա-
տառէին զհանդերձս իւրեանց , այլք փե-
տէին զհերս գլխոյ իւրեանց , և կոծելով
երթային 'ի դուռն թագաւորին . և էր ա-
ղաղակ մեծ 'ի մէջ նոցա . և տարեալ զփէշ
փշրանաց կռոցն՝ ցուցանէին աւագաց դըրանն ,
և ասէին . վա՜յ մեզ , քանզի խիստ գործ հա-
սաւ 'ի վ՟ր մեր և 'ի վ՟ր դից մերոց . արդ ո՞ւր
գոյ այլ ա՟ծ իբրև զնոսա , և կեցուցանէին
զաշխարհս մեր ։ Իսկ իշխանքն մեղադրէին

զօրականութեանն և ասէին. զձեզ առաքեցաք ընդդէմ նմա, ընդէ՞ր ոչ կալայք զնա՝ չարանել մինչ չար ածոցն: Եւ զօրքն ասեն. արդարև ասեմք, եթէ դուք ելիք ամէն դիպել, ոչ կարեմք սանձել զնա: Եւ մինչդեռ խօսէին նոքա զայս, մինչ երանելին սուրբն եհաս զկնի, և եկն եկաց կենդանին 'ի մէջ ատենին. և ունէր 'ի ձեռն իւր զշղթայսն. և յահի եղեալ իշխանութեանն՝ ասէին, մի՞ դուցէ և զմեզ պատակեսցէ: Եւ ասեն ցնա. սուրբդ, ընդէ՞ր փշրեցեր զձեռս մեր: Յայնժամ եցոյց սուրբն զշղթայսն՝ որ 'ի ձեռն իւր, և ասէ. սա՞յս է՝ որ զկուռս ձեր փշրեաց. և ինձ մինչ ոչ կարացին յաղթել. և եթէ ոչ ունէի զպատուէրն Տեառն, այժմ ընկէի քե կռուսն և զկռապաշտս. արդ առաջի ձեր կամ որպէս զորոշ առաջի կորչի, զի՞նչ կամիք արարէք ընդ իս:

Եւ մինչդեռ կամէին բազմութիւն առ եսեղ կոտորանել զնա, թագաւորն արգել զնա. քանզի որոտմանեն իսկ էր և յաղագս որդւոյ նորա մահու. զի առանց կամաց նորա եղև: Եւ կոչեաց զսուրբն առաջի իւր, և ասէ. անարգել անարգեցեր զմեծամս, և նորեցի քեզ. և զի՞արդ իշխեցեր փշրել և զնոսա: Պատասխանի ետ սուրբն. վասն զի լուեալ է իմ 'ի գրոց սրբոց, զի ասէ. հովուեսցես զնոսա գաւազանաւ երկաթեաւ, որպէս զանօթս բրուտի փշրեսցես զնոսա: Ասէ թագաւորն. չերկնչի՞ս դու յաստուածոյն. զի սաստկեն զքեզ. ապա թէ ո՞չ մինչ անկանի ոչ միայն կապել զքեզ 'ի շղթայս, այլև բառնալ 'ի կենաց: Սուրբն ասէ.

ցէ. Եւ պատրաստ եմ յամ ժամ՝ ՚ի մահ վասն
անուն իմոյ անմահին՝ որ տայ ինձ զանմահութիւն.
Իսկ դիք քո ոչ կարեն առնել ինչ ինձ. զի
ոչ հարին զնա շղթայիւք, կարօղ են խզել և
զկապանս իմ գլխովին. զայս ասացեալ խո-
նարհեցոյց ոգին զարգիս զգլուխ իւր, և ըն-
կէց զշղթայսն առաջի ատենին. ոչ թէ ա-
սել, ահա տամ զպարանոց իմ սրոյ ։
Յայնժամ ակնարկեաց Թագաւորն դահ-
ճաց՝ առնել զնա զգուշութբ ՚ի բանտ. և
զօրականքն մատեան երկիւղիւ, և եղին
զշղթայսն ՚ի պարանոցն նորա. և հրամանն ա-
ռեալ դահճապետին պահել զարգելն ՚ի
բանտին՝ փորձէր զնա ազգի ազգի խոշտան-
գանօք ։ Իսկ երանելին գոհանայր զԱյ, զի
արժանի եղև վն անուան նր կրել զչարչա-
րանս և զկապանս. ևս և վն որդւոյն իւրոյ՝
զի վկայական արեամբ պսակեցաւ ՚ի Քն ։
Նա պատմեաց դահճապետն Սարգսի՝ որպէս
ահ արկանելով նմա, եթէ եւ յարքայէ
մահու կորուսանելոյ զքեզ յետ աւուրց. և
առաքեցան հրովարտակք, եթէ փաղփաղակի
եկայք և տեսէք զարգելս մահապարտ ։ Իսկ
սրբոյն լուեալ զհրամանսն՝ ուրախ եղև և
սկսաւ աղօթել, և ասել. Տր Ած Աբրահամու,
Ած Սահակայ, և Ած Յակոբայ, Ած հարցն
մերոց առաքելոց և մարգարէից, յիշեա՛ զք-
ծառայս քո և մի՛ անտես առներ, ոչ զայժմ
ոչ անտես արարեր զնա. դու ես Ած հայ-
րն մերոյ յսի քսի, արժանի արա զծառայս
քո առնուլ զպսակս ՚ի քէն ։ Տր յս քս դու-
խաւս

խառնեալ զիս 'ի գունդս սրբոց քոց, որք նա-
հատակեցան 'ի սէր քո։ Այլ սբ հոգիդ կեն-
դանարար մո՛յծ զիս 'ի նաւահանգիստ կե-
նացն անվախճանից, ուր փառաւորի ամե-
նասբ երրորդութիդ։

Այլ մինչդեռ 'ի բանտի անդ կայր յաղօթս, 'ի մէջ գիշերի երևեալ բանտարկումն՝ եկն ե-կաց առաջի երեսաց սբյն, և ասէ. սարգիս զինչ արարի քեզ, ընդէ՞ր փշրեցեր զհանգա-տարանն իմ, կամ զզոհարանն իմ ընդէ՞ր ա-ւերեցեր. արդ զղջացի՛ր և հանդարտեա՛ ըզ-սիրտ թագաւորին։ Սաստեաց 'ի նա սբն սարգիս, և ասէ. յե՛տս երթ սատանայ կո-րստականօք քո հանդերձ 'ի կորուստն յաւի-տենից 'ի դժոխս։ Ասէ դևն. դու արհա-մարհեցեր զիս, արդ երթայց մտից 'ի սիրտ թագաւորին, և տաց յուտել զմարմինն քո, և զարիւն քո յըմպել, և զոսկերս քո փշրել. որպէս դու արարեր բ̃ բագինս իմ։ Այլ ասէ ցնա սբն սարգիս. մերժեա՛ յինէն անուամբն քսի։ Այլ գնաց սատանայ, և եմուտ 'ի սիրտ թագաւորին. և նա առաքեաց պատուէր՝ չարչարել զնա 'ի վաղիւն անդր. և դահիճքն տանջէին, և քերէին, և քարշէին զսբն սար-գիս. իսկ նա սաղմոսէր գոհութբ. տր յօգ-նել ինձ նայեա՛, և տր յընկերել ինձ փու-թա՛. տր և հայր տրն մերոյ յսի քսի տուր զօ-րութիւն հոգւոյ իմոյ, և համբերութիւն մարմ-նոյ իմոյ. զի յաղթեցից սատանայի. և մի՛ յաղթեսցեն ինձ մեքենայքն նր։

Այլ յաճախէին 'ի չարչարանս երանելւոյն

Ր զօրն

զորն աղջոյն . և իբրև անց պահ մի գիշերոյն ,
եկն հրեշտակն տն 'ի գիշերին յայնմիկ , և
ասէ . զօրացի՛ր սա՛րգիս , զի ես ը քեզ եմ .
և զի՛նչ խնդրեցեր՝ ետու քեզ . և զոր ինչ խնդ
րես՝ տաց քեզ : Իբրև զայս ասաց հրեշ-
տակ տն , զօրացաւ սիրտ սրբոյն , և եղև մար-
մին նր ոպ երկաթի . և արհամարհեաց ըզ-
տանջանսն և զկապանս նր . և գոհութ փա-
ռաւորէր զած . և ասէր ընդդէմ բանսարկ-
ուին՝ 'ի միասանգամ լրբիլ երևիլ նմա . ըզ-
գեցայ ես զքո 'ի սրտի իմում իբրև զհան-
դերձ . և եթէ ձգեսցես ինձ զնետս քո , ոչ
կարէ վիրաւորել զնահատակս քի . քանզի
տնկեաց զիս քս իբրև զծառ ձեռամբ իւրով .
զոստս իմ փշրեսցես , այլ զարմատս իմ ոչ
կարասցես խլել . անկիւն հատեր , այլ ըզ-
գանձս իմ ոչ կարացեր գերել . զի տր ը իս
է , և հրեշտակ նր զօրացոյց զիս . և ուրախ
եղև անձն իմ և սիրտ իմ յայ կենդանւոյ :
Իսկ բանսարկուն սկսաւ յիշեցուցանել նմա
զկարծեցեալ զօրութիս իւր . իշխանութի ու-
նիմ ասէ քաղցրացուցանել զսիրտ բռնաւո-
րին , և փրկեսցի՛ն 'ի տանջանաց մարմինք քո .
ա՛յ թշուառամիտ զոհեա՛ և պաշտեա՛ զիս .
ապա թէ ոչ՝ ցուցանեմ քեզ զկար զօրութե
իմոյ . յիշեա՛ զի՛նչ արարի հօրն քո ադամայ ,
ո՛րպէս զնա 'ի դրախտէն կենաց հանի և 'ի
փառացն . գիտես զի՛նչ արարի ես ը յոբ .
ես ետու կոտորել և զմարգարէսն . ես էի՝
որ և զառաքեալսն և զվկայսն ետու չարա-
չար սպանանել . ես մտի և 'ի սիրտ հրէիցն ,

և դիպեցուցի նոցա մոլորութի, զի չարչարեսցեն զծնեալսն 'ի կուռսն 'ի տանջանս և 'ի սպանութիւն փայտի ։

Պատասխանի ետ սբն սարգիս. շա՛տ է քեզ սա՛տանայ, մի՛ ձանձրացուցաներ զիս. գիտեմ զի չարիք քո 'ի գլուխ քո դարձան, իսկ սրբքն պսակեցան և զարքայութիւնն ժառանգեցին. գիտեմ զի զհրէայսն կորուսեր, բայց զայս գիտեմ՝ զի 'ի կուսէ ծնեալն՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս առ հօր էր, ջախեաց զգլուխ քո, և զադամ փրկեաց 'ի ձեռաց դժոխոց. ա՛յ սատանայ խուլ և կոյր և յիմար՝ զի՞արդ դու զայդ ոչ գիտացեր. և ոչ 'ի միտ առեր, եթէ ո՞ է քրն. և թէ զորդին այ ոչ կարէիր 'ի խաչ հանել, եթէ ոչ էր կամեցեալ՝ որ նա ինքն է տր փառաց ամենակալ ը հօր և սբ հոգւոյն. քանզի ինքնին է հայր, որդի 'ի հօրէ, և հոգին սբ 'ի նոցին էութէ, երեք անձինք, մի աստուածութի, մի զօրութի. արդ ո՞ իշխեր զորդի այ 'ի խաչ հանել, եթէ ոչ էր կամեցեալ. բայց արդ կամաւ ետ զմարմին իւր՝ որ յադամայ՝ 'ի չարչարանս և 'ի մահ խաչի. և եկն հոգւոյն զօրութբ և բազում հրեշտակօք և փշրեաց զդրունս պղնձիս, և զնիգս երկաթիս խորտակեաց. և ոչ զօրացին առաջի զօրութեց նր դրունք անդամանդեայք, և եհան զադամ զհայրն մեր և զա՛մ ծնեալսն 'ի նմանէ զդասս արդարոց. և փառաւորէր ադամ ըզ հայր և զորդի և զսբ հոգին ։

Եւ ասէ սատանայ. մա՛ր սարգիս կարծէի՝ եթէ

եթէ զանուանս և պաշտես զիս. արդ. դու կըր-
ծիծն եղեր ինձ. և զի՞նչ շահեցար 'ի յամառ-
խորհրդոց քոց. եկ հաւանեա՛ կամաց թա-
գաւորին, և լեր երևելի յԱծի. և մի՛ վտա-
նգաւ յաւուր լքաներ զկեանս քո. ապա թէ
ոչ՝ 'ի վաղիւն դարձեն յարուցից ամբոխ մեծ
'ի վերա քո. և տաց զմարմինդ քո գազանաց
երկրի, և զարիւնդ քո թռչնոց երկնից ։ Ա-
սէ ցնա սբն սարգիս. հեռի՛ լեր յինէն ան-
ուամբն քո՝ ակորդ և անարգեալդ և ժըր-
պիրհդ. յետս երթ յինէն, մի՛ եւս իշխես-
ցես մերձենալ յիս հակառակորդ ճշմարտու-
թեն և հայր սուտէ. զի խրատ քո ո՛չ է պատ-
ճառ կենաց, այլ մահուն յաւիտենից՝ ունա-
ղաց զնա, որ ընդ քեզ արկանին 'ի կորուստ՝
այնոքիկ, որ առնեն՝ զոր ասեսդ ։ Յայ-
նուհետև գնաց և հեռացաւ 'ի նմանէ չարն՝
հալածական և ամօթապարտ խայտառակ ։ Յայն
ժամ աղօթեաց սբն սարգիս 'ի լուսանալ
հինգերորդ աւուրն, և ասէ. տէր իմ յս քս,
որ օգնականդ ես անօգնականաց, և մերձ
ես յերկիւղածս քո, եկ յօգնել ինձ տէր փըր-
կիչ իմ, զօրացուցի՛չ տկարաց, անդորրու-
նեղելոց, սպարապետ պատերազմի, ամրու-
թի մրրկեալ հողմոյ, լցուցի՛չ կարօտելոց՝
ամէն առ ամենեսեան. եկ յօգնել ինձ տէր
իմ յս քս. քս փրկիչ, խորհուրդ իմ յս լո՛ւր
ինձ ։

Յայս ահա յանկարծակի երևեցաւ նմա տէր յս
'ի բանսի անդ երկնաւոր զօրօք. և տունն լի
եղև գերապայծառ լուսով առաւել քան զա-

ըեդակն . և լուծան փողփողակի կապանք ձեռացն և ոտից երանելոյն : Այլ ձայն լսելի եղև 'ի լուսոյ անտի՝ որ ասէ . Քաջալերեա́ բարի́ և հաւատարիմ ծառայ իմ սարգիս . մի́ երկնչիցի սիրտ քո 'ի սպառնողաց զմահկանացու մարմնոյդ . զի մտանելոց ես 'ի տրտմականաց աստի և 'ի հողանիւթ յարկացդ յանվախճան ուրախութիւն լուսեղէն խորանաց տն̃ քո : Այլ 'ի տեսիլ փառաց լուսոյն այնորիկ ծագման՝ ժողովեցան բազմութիւնք որ շուրջ կային զբանտիւն 'ի տուն անդ . զի տեսանէին զերանելին արձակեալ 'ի կապանացն . և կայր յաղօթս առ ած̃ : Այլ լցեալ զարմանալեօք՝ տային փառս ճշմարտին այ̃ , զոր քարոզէր սարգիս :

Այլ վաղվաղակի երթեալ պատմէին թագաւորին զսքանչելիսն՝ զոր տեսին . և հրամայէր առաջի ածել զերանելին իշխանական պատուոյն : Այլ իբրև տարան , ասէ ցնա շապուհ . ով անմիտ և թշնամի անձին քում, զի՞նչ շահ եբեր քեզ հակառակութի̃ հրամանաց մերոց , բայց թէ զանարգանս և զչարչարանս . և զմահ որդւոյ քո . յորս եթէ յամառեալ մնաս , չարաչար մահուամբ ելցես 'ի կենաց . իսկ եթէ փոխեսցիս յանմիտ խորհրդոյ այտի՝ և գաս 'ի լաւութի̃՝ յիշելով զսէրն մեր զառաջին , քաղցրութի̃ մեր ներէ , և ոչ համարի քեզ մեղս զսխալանսդ՝ որով յանցաւոր գտար . այլ և գերագոյն պատուոց և փառաց արժանացցիս : Որդյայսմ աւուր անսա́ հրամանաց մերոց . և

յետ

յետ այնր երթ առ Նազովրեցին : Օ այս ա-
ւետր թագաւորին , Քեզի ոչ կամէր զմահ սերին ·
զի և յուլիանոսի կայսեր հասեալ էր համբաւ
զալստեանն :

Նու երանելայն պատասխանեալ ասէ · զամօթ
և զնախատինս ըմծոցն ձերոց ոչ զգացեր ·
քանզի խաւար և անլոյս ես ոչ զըմծոն քո ·
զիա՞րդ տեսանելով զնոսա մանրեալ իբրև
զփոշի՝ և ոչ ծանեար զտկարութիւնս : Ամէ
իմ պարծանք և յոյս՝ ածն իմ է յս քս · զի
ոչ զորդին իմ ընկալաւ բարեպաշտութե հա-
ւատով, և զիս ընկալցի 'ի նոյն հաւատս ար-
մատացեալ և հաստատեալ · զորմէ զոհա-
նամ և փառաւորեմ, զի ընկալաւ զպտուղ
որովայնի իմոյ , և ոչ ետ խաբել մոլորութե
քում : Նու արդ ասեմ յայտնապէս · զի կու-
րութիւն քո զիս ոչ խաւարեցուցանէ · բայց և
այս յայտնի լիցի քեզ , զի եթէ թողացու-
ցանես զիս 'ի կեանս , մահ քո 'ի ձեռաց ի-
մոց լինիցի · քանզի ոչ ներեմ պիղծ բերա-
նոյ քո խօսել հայհոյութի յածն իմ ճշմարիտ :
Իբրև լուաւ զայս թագաւորն , լի եղև սրտ-
մտութբ · և հրամայեաց մերկացուցանել 'ի
նմանէ զզինուորականն պատմուճանն , և ա-
սէ · սարգիս՝ որ ոչ ծանեաւ զպատիւ , զա-
նարգանս ծանիցէ , և 'ի մէջս իւր մեռցի :
Նու հրաման ետ հանել զնա արտաքոյ քա-
ղաքին և սպանանել : Որդ առեալ զնա դահ-
ճացն վարէին բռնութբ մինչև 'ի տեղի մա-
հուն · երթային ընդ նմա և բազմութիւնք
յոյժ 'ի քրիստոնէից և 'ի հեթանոսաց : Ան-

ամբոխ կռապաշտից՝ որոց ոխացեալ էր ընդ
նմ վ̃ս կործանելոյ զբագինսն, ձգելին քար-
շելին և տանջելին զնա դառնապէս, և եղն-
դամբք խուրեանց քերելին զմարմինս նորա։
Իսկ երանելին արհամարհել զտանջանսն՝
ասէր զայս աղօթեր և ասէր. հա՛յր մեր՝ որ
յերկինսդ ես և 'ի յերկրի. մի՛ տար զմեզ 'ի
'ի փորձութի̃ն; այլ փրկեա՛ 'ի չարէ։ Եւ այս
աղօթք էին երանելոյն սարգսի ընդ ա̃մ ճա-
նապարհն՝ յիշել զսքանչելի զօրութի̃ն ա̃յ և
զաջ նորա, որով փրկեաց զարդարսն ա̃մ և
զա̃ծապաշտս յա̃մ փորձութե̃նէ և 'ի վտանգից
երևելի և աներևոյթ թշնամեաց. և զօրա-
ցոյց զառաքեալսն և զվկայսն 'ի հանդէս
ճշմարտութե̃ն. և զնոյն խնդրէր զօրութի̃
հզօրին վ̃ս անձին իւրոյ. մի՛ մերժիր ասէ 'ի
ծառայէ քումմէ տ̃ր իմ յ̃ս ք̃ս, ամենակա՛լ,
սո՛ւրբ, քա՛ղցր, բարերա՛ր. որ մե՛րձ ես 'ի
յերկիւղածս քո, և գտանիս խնդրողաց քոց։
Ապա և հասին 'ի տեղին՝ որ անուանեալ կո-
չի սալք, դադարեաց անդ ս̃ն. քանզի ան-
դանօր հանդերձեալ էր կատարիլ. և զձեռս
տարածեալ և կացեալ յաղօթս բարձր ձայ-
նիւ՛ ասէր. Տ̃ր ա̃ծ յաւիտենական, որ ար-
ժանի արարեր զիս մեռանիլ վ̃ս անուան
քումմ ս̃բյ, լո՛ւր աղաչանաց ծառայի քո. և
ընկա՛լ զիս ընդ այնոսիկ՝ որք սիրեցին զօր
երևելոյ գալստեան քո. և եղեն ճանապար-
հակից քեզ չարչարանօք խաչի և մահու։
Եւ զոր միանգամ պատրանօք չարին մեղու-
ցեալ եմ 'ի մանկութենէ իմմէ առաջի քո մին-

չև

քեզ ցայժմ կամաւ և ակամայ՝ գիտութեամբ և անգիտութեամբ, լո՛ւծ և մաքրեա՛ ողորմութեամբ քով 'ի ձեռն հեղման արեան իմոյ ։ Շնորհեա՛ և հաւատացելոց քոց՝ որք յիշեն զանուն իմ, զթողութիւն մեղաց, և յիւրաքանչիւր վտանգից հոգւոց և մարմնոց փրկութիւն, և զբուժումն ախտից. զդի՛ւաց հալածումն, զհիւանդաց բժշկութիւն. 'ի պատերազմունս յաղթութիւն. 'ի բանտից և 'ի կապանաց զարձակումն. 'ի ծառայութենէ զազատութիւն, 'ի խռովութենէ զխաղաղութիւն. 'ի նեղութեանց անդորրութիւն. 'ի Ճանապարհի զառաջնորդական պահպանութիւն. ալեկոծելոց 'ի ծովու զհանդարտութիւն. յերաշտութենէ զհոսումն անձրևաց քաղցրութեան՝ յառատապէս պտղաբերութիւն. 'ի կարկտաբեր և յեղեամնարկու օդոց բռնութենէ՝ դադարումն երագապէս. մարախոյ և այլ զեռնոց, որք շարժին 'ի բարկութենէ քումմէ պատուհասել զմարդիկ վասն մեղաց՝ զհալածումն ։ Այլ որք նուիրական ընծայիւք և ողորմութեամբ զյիշատակս մեր կատարեսցեն, ընկա՛լ 'ի հոտ անուշից. և վարձատրեա՛ բիւրապատիկ բարութեամբ աստ և 'ի հանդերձեալն ։ Այլ ըղհոգիս իմ ընկա՛լ յօթեւանս արդարոց 'ի հանգիստն յաւիտենական. և քեզ փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն ։

Այլ յետ կատարման աղօթիցն էջ առ նա [illegible]ջաւակ յերկնից՝ առնելով 'ի ձեռս իւր պր[illegible]ծառ. և ասէր. զօրացի՛ր քաջ նահատակ [illegible]. մի՛ երկնչիր 'ի սպանողաց

զմարմինդ. քանզի բացաւ քեզ դուռն արքայութեան երկնից. և զոր ինչ խնդրեցեր՝ տուաւ քեզ յայ. և ամ հաւատացելոց խնդրուածք յանուն քո շնորհեսցին 'ի տնէ : Եւ տեսեալ բազմութեան զհրեշտակն այ և զպսակն լուսոյ 'ի ձեռին, աղաղակէին ասելով. մե՛ծ է տծն քրիստոնէից, և բա՛յց 'ի նմանէ այլ ո՛չ գոյ ած : Իսկ սրբյն դարձեալ առ դասս հաւատացեալ զօրացն՝ և ասէ. լուարո՛ւք ինձ այժմ հաւատացեալք 'ի քս, որք մերձ եղեալ տեսանէք զնահատակութիս իմ, մի՛ եղիցի ձեզ 'ի տեսանել զմահ մահկանացու մարմնոյ իմոյ՝ կրել անյուսաբար տրտմութի. զի եթէ այսօր և եթէ վաղիւն՝ ընդունելոց է սա հարկաւորապէս զպարտիս նախահօրն. բայց յոյս իմ՝ որ է 'ի քս, անվախճան է. որով ունիմ վերստին առնուլ զսա 'ի գալստեան նր անմահ և անապական : Եւ ես ցնծամ և ուրախ եմ այսօր, զի զփափագումն իմ որ 'ի մանկութենէ՝ կատարեաց տր, չարչարանաց իւրոց՝ և վըկայիցն պսակաց լինել հաղորդ. և որ զօրացոյց զիս 'ի պատերազմունս մարմնաւոր թշնամեաց, զօրացուսցէ և այսօր 'ի վերայ հոգւոց թշնամւոյն՝ և որք նովաւ պատերազմին : Եւ արդ իմ զընթացս կենցաղոյս ճանապարհիս կատարելով, և պահեալ ըզհաւատս հաստատուն, գնամ ուրախութբ 'ի քս. և խաղաղութին այ եղիցի ընդ ձեզ յաւիտեանս, ամէն :

Եւ զայս ասացեալ՝ եդ ծունր ընդ արևելս.

նշանագրեաց զինքն նշանաւ խաչին ․ և խո-
նարհեցուցեալ զպարանոցն առաջի սրոյ՝ ա-
սէ ․ Տէր յՍ̃ ընկալ զհոգի իմ ․ և եհատ դա-
հիճն սուսերաւ զսր̃ գլուխ երանելւոյն ։
Եւ նոյնժամայն ծագեաց լոյս երկնային ․
և շրջապատէր զմարմինն երանելւոյն ․ և
ցոլացեալ 'ի լուսոյ անտի բոց՝ այրէր զո-
մանս 'ի հեթանոսաց ․ և մնացեալքն 'ի նո-
ցանէ փախստականք լինէին ․ և ձայն 'ի յերկ-
նից լսելի լինէր՝ որ ասէր ․ վայելչապէս կա-
տարեցեր զճգնութիւնդ քո ով երանելիդ Սար-
գիս ․ արդ եկ և ժառանգեա՛ զհանգիստն
յաւիտենից ընդ ամ̃ սր̃ս ։

Յետ որոյ 'ի զօրաց անտի հաւատացեալք
հանդիպեցան 'ի տեղւոջն, առեալ զմար-
մին երանելւոյն՝ պատեցին մաքուր զգես-
տիւք ։ Եւ պատմեցաւ այս յականջս Թա-
գաւորին ․ և առաքեաց զդահիճսն, և կո-
տորեաց 'ի նոցանէ արս չորեքտասան, որք
էին յազգէ անտի պարսից ․ և հրամայեաց
զաղանաց արկանել զմարմինս նց̃ ․ յորս ոչ
մերձեցան ըստ տեսչութե̃ն Այ̃ ։ Ապա խոր-
հուրդ առեալ՝ հրով այրել կամէր զմար-
մինս սր̃ցն ․ մն̃ զի բազումք 'ի պարսիցն յա-
ղագս սքանչելեացն եղելոց հաւատացին 'ի
Քս̃ ։ Եւ մինչդեռ յայսմ խորհրդեան էր,
եհաս 'ի լսելիս ամպարշտին շռշունկ երկիւ-
ղի գալստեանն յուլիանոսի ․ և մոռանայր
զչարութե̃ խորհրդոյն որ յաղագս սրբոցն ․
և հանդերձեալ պատրաստէր զզօրսն, և
ելանէր ընդդէմ նր̃ 'ի պատերազմ ։ Յայն-
ժամ

ժամ եկեալ ոմանք 'ի հաւատացելոցն 'ի գիշերի, և առեալ զմարմին սրբոյն սարգսի, և զչորեքտասանեցունց որանցն, տարան և պահեցին զգուշութ. 'ի պատուական տեղւոջ ընդ մարմնոյ սրբոյն մարտիրոսի որդւոյ սարգսի։ (14)

Կատարեցաւ սրբն սարգիս և որք ընդ նմա՝ 'ի վախճան ամի տռն 362, կմ 'ի սկիզբն 363 ամին. և այն՝ ըստ վկայաբանի շնորհալւոյն՝ յամենայն յունվարի 'ի կատարմանն. ըա. 'Ի նոյն միտս է իմանալ և զասելն միւս վկայաբանի յաղագս սրբոյն սարգսի, թէ հատին զգլուխ երանելի նահատակին քնի, որ օր ին էր մարերի ամսոյ. ըստ որոյ և 'ի հին ճաշոցս ընթեռնումք զօր կատարման նորա 'ի մարերի, կմ 'ի մարգաց. իզ. քանզի յաւուրս շնորհալւոյն՝ հայերէն ամիսն մարերի անկանէր 'ի դեկտեմբեր և 'ի յունվար ամսոն հռովմայեցւոց, որպէս և մարգացն 'ի յունվար և 'ի փետրվար։ Եւ ըստ այսմ 'ի դէպ գայ և դնելն ժամագրոց յունաց զսրբն սարգիս 'ի յունվարի. 2. և հռովմէական վկայագրոց 'ի փետրվարի. 24։ Ը այս ժմ հասարակէ և միջոցն առաջաւորաց՝ յորում կատարեմք զտօն սրբոյն սարգսի. որ է զի 'ի յունվարի, և է զի 'ի փետրվարի հանդիպի։ Յայսմ վայրի՝ ուր զկայ առնուն վկայաբանութիւնք, յաւելուն գրել յայսմաւուրք. 'ի յունվարի. ըա. * Կատարեցաւ սրբն սարգիս
" 'ի մազընդարան 'ի վայելուչ վայրի՝ մօտ 'ի
" [illegible], որ կոչի դաղմթան։ Եւ առեալ
" հա

„ ի հաւատացելոցն զմարմինն սրբոյն Սարգսի,
„ և տարեալ եդին պատուով 'ի քաղաքն
„ Համիան: Իսկ յետոյ եկեալ մեծ վարդա-
„ պետն Մեսրովպ՝ երարձ զմարմինն սրբոյն
„ Սարգսի. և տարաւ 'ի Կարբի. եդ պատ-
„ ուով 'ի յուշի. և արար զտեղին վանք
„ հռչակաւոր, որ է մինչև ցայսօր: Իսկ ա-
„ ռեալ ատամ մի յատամանց սրբոյն Սարգ-
„ սի. և տարեալ 'ի վերայ տուն 'ի դաշտն
„ Գագայ՝ եդ 'ի մէջ փայտատախտակի. և օ-
„ ծեալ զխաչն՝ կանգնեաց 'ի վր՛ գագա-
„ թան բլրին Գագայ. որ կոչի մինչև ցայսօր
„ Գագայ սբ՛ Սարգիս. և առնէ մեծամեծ
„ նշանս և զքանչելիս 'ի գերեալս և 'ի բան-
„ դեալս և 'ի ցաւագնեալս ‖:

Զնոյն յիշատակէ և Վարդան վարդապետ 'ի պատմագրութեն իւրում. ոպ՛ և պանծալի շարականն սրբոյն Սարգսի՝ յօրինեալ 'ի Շնորհալւոյն 'ի յօրինողէ բուն մկայաբանութեն: Որ և յայտնաբանի զօրն սրբոյն Սարգսի նշանաւոր 'ի մէջ նշանագործ մկայից, և երագահաս օգնական ամենն՝ որ կարդան զանուն նր: Իսկ այս ոչ միայն 'ի հայս էր հանդիսացեալ 'ի սկզբանէ հետէ, այլև յա՛մ քրիստոնեայս արևելից. մինչզի և նոքին իսկ անհաւատ պարսիկք կոչէին զնա անյաղթ մկայ պարսից, և կատարիչ ա՛մ խնդրուածոց. ոպ՛ է տեսանել և առ հին մատենագիրս յունաց առ Թէոփիլակտոսի և Եւագրիոսի (15): Համբաւեալ էր անուն սրբոյն Սարգսի անդստին 'ի վաղ ժամանակաց նաև մին-

չև

չև յարևմուտս՝ ՚ի Հռովմ և ՚ի սպանիա և ՚ի գերմանիա. մինչ զի միաբան գրեն հին վկայաբանք նշ՟ ՚ի փետր. 24. Ը Հանրապէս այսպէս. * ՚ի կեսարիա կապադովկացւոց (յիշատակ) սրբոյն սարգսի մարտիրոսին. ո-րոյ են սքանչելի գործք ‖. կմ * որոյ գործք մեծամեծք յիշատակին ‖. կմ թէ * որոյ ոչ միայն նահատակութիւն վն քի եղև սքան-չելի, այլ նաև այլ գործք մծահրաշք պատ-մին ‖: Թող զի վկայագիրն սպանիացւոց ու-նելով զմասն ՚ի նշխարաց սրբոյն սարգսի, այլ չունելով ՚ի ձեռին զստոյգ պատմութի սրբոյն՝ ոչ կարէ յարմարել զվկայաբանութի նորին. ուր շփոթ իմանալով զանուանս մար սարգիս, որ անխտիր նշանակէ մր սարգիս կմ հայր սարգիս, կարծէ զսրբն յետ զինուորութեան միայնացեալ ՚ի վանս կեսարիոյ, և անդ ա-րեամբ նահատակեալ. այլ զայսմանէ քանք լիցին ՚ի կարգի ծանօթութեց։ (16)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) [illegible]ուհարթագին սկիզբն առնեմ կարևոր բանիցս՝ որ զսրբոյն սարգսէ երագահաս վկայէ, ՚ի սքանչելեաց անտի՝ որ եղև (ինձ մեծ յոյժ) յաւուր գրելոյ իմոյ ըզ-վերջին մաքուր օրինակ պանծալի վկայաբանութես: Քան-զի յետ խնդրելոյ հաւատով ՚ի սրբոյն առաջի սբ պատա-րագի զյաջողութն գրութեան յառաջիկայս օր, այն ինչ հոգայի՝ թէ զիարդ ՚ի մուտս վկայաբանութեան եդից լոկ զանուն Հ. և Լ. առանց Յ. ֆ թէ որպէս առանց վկայութէ յունաց՝ մարթացայց համոզել յունաց զյուն-ազգի վկայն ՚ի հայս և ՚ի պարսս հանդիսացեալ, յան-կարծ.

կարծանիս աղխուամբ եղև յետ գողցեն՝ մի յուսատեղ լի-
նել, թէ չկայցէ անուն սորա յիշատակեալ յեկեղեցա-
կան մատեանս յունաց: Հայեցայ կրկին 'ի բառգրեան
յայսմաւուրս Ց. և ահա չիք. սկսայ հայել և 'ի ժամա-
գիրս յունաց՝ արձակածաւալ լոկ յունարէն անցանէ.
այլ անյոյս ամենեւին. և ահա գտեցից գիրս օճառածով յան-
կարծ զատ և ուրսք, զի պայծառ և անծխանելի կայ ան-
դանօր. 'ի յունվարի. 2. զկնի յիշատակի սրբոյն Բասիլի-
ոսի անկիւրացւոյ, այսպէս. * Յայսմ աւուր սրբոյն Սար-
,, գիս սրով կատարի: (հանդերձ կցուրդիւս յայն երգե-
,, բանի.) Չիք օրինակ յաւել, և ոչ 'ի միում բերել,
,, որպիսի ուրախութեամբ Սարգիս զզգուշն 'ի հանդէսն||:
Որ ջրի Ճարտար տաղասացն յարմարէ ընդ միամանս
զնմանաձայն եղերս խմոտ (որ է ուրախութիւն,) և գմ-
տա (որ է գլուխ), թերևս գիտեալ էցէ և զառաւե-
լութիւն անուանս սարգիս, որ յունարէն առն սկզբնօ,
արևելեան առամամբ. քանզի սա 'ի մեզ առ՝ է զաղաթն,
նոյնպէս և պարսկերէն սէր՝ է գլուխ. սա և յայս է:
Այլ ուրախութիւն իմ կատարեալ եղև, երբ այնու հետև
ընթացեալ առ բոլլանդ յոլհաննէս՝ նախահայր խուզա-
րկուաց սրբոց վկայաբանութեանց, տեսի՝ զի գրէ և նա ան-
դանօր 'ի յունվարի. 2. որ և Ա. հատ. յանկց. երես. 79.
այսպէս. * Սր սարգիս մարտիրոս 'ի կեսարիա կապա-
,, դովկացւոց, Ը ժամագրքի (յունաց). զորմէ կայ
,, մեզ խօսել 'ի փետր. 24. Ը հռովմէական վկայագրքի||:
Հմտ է 'ի ժամանս այս վկայութիւն. իսկ զայլ բանս բոլ-
լանդեանց՝ որ 'ի լատին գրոց, ունիմք զնել 'ի վախճան
ծանօթութեանց:

Արդ հայեցեալ այժմ 'ի յունականս վկայութիւն ձեռն-
արկելի է օրինակ զայս. այդ բան՝ որ կայ 'ի ծանուցիչս
Ց. յնկ. 2. յաղագս սրբոյն սարգսի, կամ գոյր և առ ժա-
մանակօք շնորհալւոյն 'ի մէջ յունաց, և կամ ոչ գոյր:
Եթէ գոյր, ապա պարտական էին 'ի բաց թողուլ զա-
ռաջակեալ հնար թշնամանս խուրեանց 'ի վր հայոց՝ առ
կամակար անգիտութ չփոթելոյ զսբն սարգիս երական
Ը անգոյ սուտ սարգսի, և առ ատելութ պախարա-
կելոյ զնը պահս առաջաւորաց անհեթեթ և յիմարա-
կան բազդաղայիւք: Մխանդամայն և պարտական էին
հետևողներ, թէ մրր և ոմր և մրդէս եղև կատարումն
սորին սբյն սարգսի վկայելոյ զլխատմամբ. զոր ոչն կա-
րէին և ոչ կարեն չփոթել Ը այլ համանուն սբց՝ զորոց
ունին յիշատակ յայլ աւուրս. զի են առ նմ նք սար-
գիս

զինս և բազում վկայք. 'ի հոկտ. 7: Սբ սարգիս խոստո-
վանող 'ի մայիսի. 13. և սարգիս և սանփամննոս խոստովանու-
թբ հանգուցեալք. յօգոստ. 12: Այլա եթէ ոչ գոյր,
արեամբ 'ի շնորհալւոյն ուսեալ զճշմարտութե սբյն սարգ-
սի, և անցուցին 'ի ժամանակս յաւերանց. որ է մեզ պար-
ծանք մեծ. իսկ թէ և զշնորհալւոյն անուանն անցուցա-
նեւին. անդ և երեւի՝ թէ անցոյց առ իւրև կից մնուել
կայսր. այլ ոչ արմատացաւ յաւուրս յաջորդաց նորա.
կամ թէ այն է, որ այժմ գտանի 'ի ձմանգր. յն. 'ի յանուն-
ոի. 15. * սբ վկային Ներսէ ||:

(2) Երկեացուք այժմ մեք շնորհ ունել շնորհալի հայրա-
պետութ մերում, սբյն Ներսէսի առեմ կլայեցւոյ, որ
աշխատասիրութեամբ իւրով աւանդեաց մեզ յաւուրս
եղբաւթե իւրոյ զլեռակցատար և զվաւերական վկայա-
բանութեն սբյն սարգսի. իսկ թէ զինչ, գիցուք զյա-
ռաջաբան նորին՝ որ 'ի Խաչընտիրս, 'ի ձե նամակա-
գրութե ը օրինակիս ը այսմիկ:

* Թուղթ առ 'ի Ներսէսէ Շնհլէ յեղբօրէ տն Գրիգորիսի Կա-
„ թողիկոսի հայոց, Պետրոսեանն ըղնոյն Գէորգեայ որ եղեւ
„ եղիսի Ալեքսանդրի ոէյ ուխտին հաղորդայ՝ յաղագս հերձուա-
„ ծոյ առ 'ի սրբազնագոյն հայրապետութին եղանելոյ Նահապե-
„ տին Սարգսի:

„ Որոց բաղձալի է ճշմարտութին յիրս և 'ի բանս, նո-
„ ցունց և յաւէտ ըղձալի՝ խնդրելոյն զնա փոյթ, իբրև
„ ոսկան պատուականի և գեղեցիկ մարգարտի՝ ըստ է-
„ մաստնոյ վաճառականին. որոյ աղագաւ ոչինչ ան-
„ խայեն յանհաստատելեացն հաւատալ՝ կամ 'ի յանձին առ-
„ ժանոտել, կամ 'ի նիւթականաց գոյից ծախուել. այլ
„ զոսկեհանացն բերելով զնմանութի՝ երկրորդ զբա-
„ ւանդակ աշխատութիս առ ոէր և յոյս վարկանին
„ փարթամութին:

„ Ըստ այսր ապացուցի և զքոյդ անուանեալք պարզական
„ մտաց լուսաւորութե խոհական մասին փափագող,
„ և համանենաց նորին, որով բանականիս զարդարին
„ մասունք. որ և յոգնաբեղուն պտղոցն քաղցրագու-
„ նից առ բարւոյդ ծառոյդ ամբարումն՝ 'ի միոյ ասաց-
„ ծանուցաւ պտղոյ ճաշակմանէ: Քանզի հոգեորական
„ այս խնդիր բարեյաղթ վկային քի սբյն սարգսի,
„ անձառ պատմութեն քննութեան առ 'ի գիւտ ճշմար-
„ տութե, որ 'ի նախնեացն հարց անտես եղեալ մինչե-
„ ցմեզ. 'ի քէն միայնոյ շարժեցաւ զմերս զարթուցա-
„ նել թմբրութի 'ի գիւտ այնր խնդրոյ:

„ Վա

,, Վս որոյ և մեք ըստ նշանակութեան առ 'ի ձենջ առաք-
,, ցելոյ գրոյ. զոր և ծանուցաւ ձեզ երբեմն յաղօթա-
,, կան եղբօրն զրուցատրութէ, առաքեցաք առ եղբայրս
,, գերահռչակ ուխտին (ցը վանացն սարբեւոց . ուստի
եկեալ ոմն ուխտաւոր պատմեալ էր նմին գէորգեայ՝
թէ կան անդ մատեանք և վկայաբանութիւնք 'ի լեզու-
ասորի . . .) որ յանուն մաւր պարսաւմոյի առ սահմա-
,, նաւն մելիտինոյ հայոց . ոչ զի յարկեղս մատենից ի-
,, բեանց հետազօտեալ քննեսցեն . և եթէ գտցի նշա-
,, նակեալն , թարգմանեալ տայցեն մեզ զխնդրելին ։
,, Որոցյօժարական սրտիւ զառ 'ի մէնջն ընկալեալ խնդ-
,, րոյ փոյթ , պնդեցին մերոցն զայս ինչ , եթէ վս զի
,, առ մեզ համանուն վկայք՝ չորք են կոչեցեալք սար-
,, գիս . ընկերին բագոսի՝ որ յոռեմակ նահատակեալ .
,, և այլ ոմն որ յամիթ . և միւս ևս 'ի տարսոյ՝ ուր հնոյն
,, է երից մանկանցն . և զօրավարն սարգիս հանդերձ
,, որդւովն 'ի պարս վկայեաց ։ Արդ զորոյ որդեօք 'ի
,, չորեցունց յայտնեաց խնդրեաք ստուգել զպատմութի ։
,, Եւ մեզ թէպէտև այլքն բաց յընկերէն բագոսի ան-
,, ծանօթ էին , սակայն իբրև մարք ինչ տեսանելով եթէ
,, զոր խնդրեմքն , ոչ այլ ոք է 'ի սոցունց , բայց զօրա-
,, վարն անուն , որոյ և որդին . վս որոյ դրեալ առ նս
,, կրկին անգամ՝ զնորայն յանուանէ խնդրեցաք թարգ-
,, մանել զվկայութի ։ Եւ նոցա ընկալեալ զառ 'ի մէնջն
,, ցուցեալ անուն , և թարգմանեալ որքան էր կարո-
,, ղութի՝ ջերմեռանդն սրտիւ 'ի ձեռն ուրումն իմաստ-
,, նոյ 'ի նոցանէ միքայել անուն , աղօտաբար զմեր գի-
,, տողի դպրութի , առաքեցին առ մեզ . որ թէպէտև
,, 'ի յարմարութենէ բանից և 'ի շարակարգ բառից ոչ զու-
,, գիւր ըստ մերումս լեզուի , սակայն զբնութի բա-
,, նին և զկարգ պատմութեան ամբողջ ունէր յինքեան ։
,, Զոր և մեր ընկալեալ , և ըստ չափոյ զօրութե յղկեալ
,, զզուարս բանիցն և զպատմողականն , առաքեցաք ձեզ
,, և հանուրց եկեղեցեաց հայաստանեայց՝ զանձ երկ-
,, նային և հոգևոր , որ ծածկեալ էր յայլալեզու ագա-
,, րակի աղանդ . և այժմ յայտնեցաւ շնորհօքն քո 'ի
,, ձեռն քոյին խնդրոյ՝ պատուական 'ի գլուխս եկե-
,, ղեցւոյ Դէորգէոս ։ Զոր և քո առեալ սերմանեսցես
,, ոչ զբաժնն սերմանող բանին Ճ առ անդիս , որք կար-
,, գան զանուն սն , և կատարեն հանդիսաւոր տօնա-
,, խմբութ զյիշատակ սբյ վկային ։ Որովք աղաւթե-
,, ցեն մերք խնամուն լսողաց 'ի տարբերական կրից
,, Թէ-

,, Թերակատար այնր պատմութեան՝ յորմէ ոչ ժամանակ
,, և ոչ տեղի և ոչ թագաւոր, և ոչ թէ յորմէ՞ ազգէ, և
,, կամ ուստի՞ և յի՞նչ պատճառէ յայսքան եկն յառա_
,, ջադիմութիւն. մինչ զի տարակոյս պատահել զնա տօնիւք
,, և ժողովուրդ ծանուցեալ լինի: Նաև որք հակառա_
,, կարքն բերին յոյնք և մերք ընդ վկայիս այս և ընդ
,, մեզ՝ առաստուերականս իմն յօգեալ վս սորին քաջա_
,, ղանս, 'ի ստուգելն զիրին ճշմարտութեան թէ ով էր_
,, գեաց սա իցէ, ըղձացեալ կամ ըմբերանեսցին:
,, Եւ մեզ յաղագս յայտնութեան ճշմարտագունի պատ_
,, մութեան փութոյ և երկոց՝ վարձ փոխարինի 'ի ձէնջ
,, և յանձնեցուցանց այս տայի. Թողութիւն մեղաց 'ի յիշա_
,, տակի երանեալ վկայիս հայցել զՍ մեր 'ի Տնէ, զնոյն
,, խնդրն՝ զՍ որոյ բանս է բարեխօս ունել ընդ մերոյ
,, փրկութեան: Եւ արդ սկսցուք 'ի կարգ պատմութեան,
,, զոր ընկալաք գրով 'ի նախատեացեալ սբյ ուխտէն սպա_
,, սաւորաց. որ է այսպէս:
,, Վկայութիւն սբյն Սարգսի զօրավարի, և որդւոյ նորա Մար_
,, տիրոսի [illegible], և այլոց զինուորաց որք ընդ նոսա վկայե_
,, ցին՝ յաւուրս ամբարշտի թագաւորացն յունաց և պարսից՝ յառ_
,, [illegible] և [illegible]:
,, 'ի ժամանակս թագաւորութեան հաւատացելոց մեծին կոստանդիա_
,, նոսի, որ ըստ քրիստոնէական բարեկարգ կանոնաց, և ըստ երկնային
,, կոչմանն 'ի վերուստ, այն էր նորընծայ կոչեալ 'ի թագաւոր
,, զբարեպաշտութեան հաւատոց .... Յայնմ ժամանակի ծագէր
,, իբրև լոյս [illegible] յաշխարհին [illegible] ....
,, [illegible] ||. և որ 'ի կարգին՝ Ը եգերեցս 'ի վկայաբա_
նութեան սորա:

Դնէ շնորհալին և 'ի վախճան պատմութեանս վերջին
յիշատակարան այսպիսի. * Թարգմանեցաւ ճառս յա_
,, սորւոցն 'ի մերս 'ի ձեռն միխայլի ասորւոյ կրօնաւոր
,, քահանայի ասորւոյ, և յարմարեցաւ Ը կարի մերումս
,, լեզուի շարադրութեամբ 'ի ներսիսէ եպիսկ. 'ի թուի". ռէ.
,, (այն է յամի Տն. 1158): Որով մաղթեմք զընթերցողսդ՝
,, յիշել զաշխատողս 'ի սմա յաղօթս ձեր, մանաւանդ
,, յաւուր տօնի երանելոյն. և զբանս զայս յիշատակի
,, գրել հայցեմ զինի ճառիս ||: Եւ ո՞ ոչ տեսցէ յիմաս_
տուն ընթերցողաց վասն այսպիսի և այլ Աժ հոգելից
վաստակոց երկիցս երանեալ Տր հայրապետիս, եթէ յա_
ւիտենական յիշատակ արդարոց օրհնութեամբ եղիցի: Եղի_
ցի եղիցի: Թողուաք և զայլ բանս շնորհալւոյն որ
վս սորին սոյդ պատմութեան սբյն. տարգմ 'ի Թուղթս

իւր առ կիւռ Մանուէլ կայսր յունաց, ևն։

(3) 'Ի գնել այսր տեղի՝ ոչ միայն և ոչ միոյ մեզ այլ աշխատութիւն 'ի վերայ վկայաբանութեանս, բաց 'ի բաղդատելոյ զզանազան օրինակս շնորհալւոյն՝ որ կան 'ի հին ճառընտիրս գրեալս ոչ բազում ամօք յետ փոխման Ներսէս Սբ հայրապետի, այլ և 'ի վախճան քաղուածոյ մեկնութ կաթողիկեայց ընծայելոյ նմին կմ գրիգորի ապիրատի, և ձօրինակելոյ 'ի թուին հայոց. ոխէ. 'ի հռոմկլայ։ Եւ սակայն պէտք եղեն մեզ առ առաւել յարգելոյ զվաստակս Սբ հօրս մերոյ, և ևս քանզի հանգիստացուցանելոյ առ նմ աղինս զստուգութիւն վկայաբանութեանս, ոչ միայն հետազօտել զհետս ուանգից այլոց ևս ազգաց, այլև կըրկին խուզարկել և զայլ մատեանս ազգիս՝ միաբան կմ անմիաբան գտեալս յայսմ մասին որ և է օրինակաւ։ Եւ ահա մինչդեռ 'ի վարանս էաք, թէ ուստի՞ եղեալ իցեն 'ի յայսմաւուրս պարագայք ինչ՝ որք ոչ գտանին առ շնորհալւոյն, գտաք և զաղբիւր նր. որ եղև մեզ հին վկայաբան երկրորդ՝ թէ ոչ զուգահաւասար վկայաբանութեան շնորհալւոյն, բայց և ոչ յետադասելի բազմաք. գուցէ և հնութեամբ հնագոյն. նմանօրինակ գործ թարգմանեալ յասորի լեզուէ (այլ գուշակի յունէն) հարթ շարագրութեամբ 'ի նախնեաց անտի (գուցէ 'ի հօրէն գագկայ առաջնորդէ ատոմայ վանաց, և կմ յայլոց յառաջագունից քան զնա.) այն է գրեալն 'ի վախճան երկաթագիր օրինակի ճառից մանգակունեայն՝ ը թարգմանութիւս ճառից ինչ ոսկեբերանի, և քանի մի վարուց սրբոց ը հին թարգմանութեան. զոր կոչեմք ճառընտիր մ. և է վերնագիր այսր վկայաբանութե այսպիսի. * Վկայա-
,, բանութիւն սրբոյն Սարգսի նահատակին քրի, որ անուանեալ կո-
,, չի Մեծ Սարգիս, որ վկայեաց առաջի իշխանաց և զօրա-
,, վարաց պարսից վկայութիւն յուր քրի ||։ և սկիզբն է այս.
* Ով սարգիս այր լի շնորհօք, և եռայր հոգւովն սրբով ||.

զոր և յառաջ բերաք 'ի կարգի վկայաբանութեան մերոյ. այլ և բազում ինչ յընթացից պատմութեան քաղեցաք, ուր ուրեք միաբանէր ը շնորհալւոյն, և կամ կարևոր գտանիւր 'ի բանալ զիմաստս և 'ի պայծառացուցանել զհանգամանս գործոց՝ համեմատութեամբ երկուց վկայաբանութեանց ը միմեանս. աւելով 'ի յետադայս ծանօթութիւնս և առանձին տեղեկութիւն վս իւրաքանչիւր հատուածոց՝ յորս միաբանին կմ ոչ միաբանին ը միմեանս։

Իսկ առ այժմ ունիմք ասել ընդհանրապէս. երկրորդս այս վկայաբանութիւն (որ և ը այլում անուանութէ ասա-

քին) Թէև չիցէ անկեալ ՚ի ձեռս Շնորհալւոյն, ոչ լինէր անգիտելի միխայէլի ասորւոյ ը̅ ասորի բնագրին. վ̅ս ը̅ խմուռս առանձնական կարծեաց (զոր Թողում յետնոց ստուգել կամ ուղղագրել,) միխայէլեան օրինակն ասորի ոչ այնպէս հեռի գտանէր յայսմ օրինակէ, (և գուցէ իրօք էր նոյն,) որչափ այժմու Թարգմանութի ն̅ր որոփխսի և Լցէ՝ յղկեալ և պայծառակերպեալ ն̅մ իրօք ՚ի Շնորհալւոյն՝ հեռի կարծի յայսմանէ: Այսոցի՝ Թարգմանութի ն̅ր որոփխսի և Լցէ, ոչ ը̅ նիւթական անհմտութե հայերէն լեզուին ասեմ, (զոր ՚ի վայելուչ և յընտիր հայկաբանութի վերածեաց Շնորհալին), այլև ը̅ կարծեցեալ չափաւոր հմտութեն՝ զոր ունէր ՚ի վ̅ր հնութեանց ազգին հայոց. ը̅ որոյ երևի՝ Թէ ինչ ինչ պարագայս եդեալ իցէ ը̅ իւրաց վերաբերելոց առ հայս. ապա Թէ ոչ՝ ասելի է, Թէ Շնորհալին՝ որ խոստովանի զանձնէ լինել ոչ լոկ հարԹիչ շարագրութե, այլև կարգաւորիչ պատմութե, ոչ է կապեալ ը̅ ասորի վկայաբանութե ևեթ, այլև յազգային աւանդութեց առեալ է իւր իւր: Այլ Թէ զո՞ր իւր և զո՞րքան, չէ մարթ մեզ ասել, ցորչափ չունիմք ՚ի ձեռին զբուն ասորի սկզբնագիր՝ ոչ զայսր և ոչ զայնր վկայաբանութե:

Դարձեալ լինի ինձ գուշակել, Թէ Շնորհալին ընկալեալ էր ուստեք, և գուցէ ՚ի գէորգեայ առաջնորդէն հաղբատու կանխաւ զքաղուած ինչ վկայաբանութե ս̅բյն սարգսի (հանեալ յօրինակէս հին Թարգմանութե), և կ̅մ գտեալ էր ուրեք եԹէ գրաւոր և եԹէ անգիր պատմութի ինչ նման սմին, ը̅ զուրկ ՚ի պարագայից ժամանակի, տեղւոյ, և անձանց. և այն է՝ զոր կոչէ Թերակատար պատմութի. վ̅ս յորժամ ՚ի ձեռս եբեր զօրինակն միխայէլեան՝ պարագայիւք յարմարեալ, ուրախ եղև, և ը̅ այնմ գեղեցկայարմար յօրինեաց իւքն զբովանդակն. մինչ զի իրաւամբք կոչէ զնոր օրինակն՝ ճըշմարտագոյն պատմութի և ստուգագոյն վկայաբանութի. զորոյ զյարգն ճանաչէն ն̅մ իմաստուն քննիչք. որ̅պ և առաւել ևս ծանիցի ՚ի կարգի յաջորդ ծանօԹութեց:

(4) Մար սարգիս (կ̅մ Մայր, և կ̅մ Մառ) կոչի ս̅բ սարգիս զօրավար յերկոսին իսկ օրինակս վկայաբանութեա. որ և է մին ՚ի գլխաւոր նշանաց՝ Թէ երկաքանչիւրն իսկ յասորի սկզբնագրէ են առեալ: Արդ որ̅պ ՚ի մեզ Տէր ասի եԹէ հոգևոր և եԹէ մարմնաւոր իշխանն, սոյնպէս էր ՚ի սկզբանէ հետէ և կոչումս Մար առ ասորիս. Թէպէտև յայժմուս առաւել ընծայի ՚ի նշ̅է հո-

գևոր

գեար Եղիանոց և կամ սրբազան անձանց ։ Ըստ որում Եւագրիոս ասատեման երկս ասպարիսէս, Ճառն . ԺԵ. 'ի վախճանն վարուց սոյն սիմեոնի սուետանեցւոյ՝ ուր գրի * Երանելին Մար սիմեոն ||, ասէ 'ի ծառն". ծէ . Եւեա . 412 . * Մար, ցի է ճր ին, է անուն պատուոյ ընծայեալ յա֊
,, տուրեաց մինչև ցայժմ արանց նշանաւորաց կամ սրբու֊
,, թե, և կէմ եկեղեցական արժանապատուութե ||: Եւ զի վանականք զերկին նշանակս յանձին բերեն՝ սրբակրօն կարգի, և եկեղեցական կարգի, նմին իրի Մար ասի և զնջէ՝ ոչինչ ընդհատ յայտնանէ, զոր մեք կոչեմք Հայր . և քանզի անխտիր առի Հայր՝ եթէ հոգևոր և եթէ մարմնաւոր ծնող, և ըն սեղւոյն նաև մերանկացուցոչ՝ յոր և է կարգի, նմին իրի պատմեմք 'ի մեկնութեանս՝ զի զբեմ սոյն սարգսի ոչ միայն Մար սարգիս կոչեն զնա, այլև Հայր պապաճախն ։

Զայս եղեալ՝ բերեմք յերկուս այլ մակաբերութիւնս . առաջինն՝ որ երեւի մեզ սաղսք, 'ի համաձայնութէ սասի Մար կոչման սոյն սարգսի՝ ամանք 'ի լատին մեկնագրաց, և մանաւանդ պապանիացի մեկնաբանն՝ համարեցան, թէ սրբն սարգիս յետ Տական կարգի՝ նաև 'ի միակեցական կարգ վանականութե մտեալ իցէ . ոչ տեսցես զինչ՝ ծառն". (16) ։ Երկրորդն՝ զոր թողումք յանստուգութե, պուցէ և անուն որդւոյ սոյն սարգսի՝ մերծանելի իցէ Մար փերեա կամ Մար փերբեն, քան թէ պարզապէս Մարփերոս ։

Այլամ մակաբերութե օգնէ նախ այն, զի ծնորհաւլեն յայտնի մկայէ՝ թէ չէր յատուկ անուն մանկանն Մարտիրոս կամ մարտիրոս, (որ թարգմանի մկայ,) այլ 'ի մկայելոյն՝ ցի 'ի մարտիրոսանալոյն ընկալեալ զայն կոչումն . * գործովք ընկալեալ զմկայական անուն ||, ասէ . զոր յայտնմանւանքն անպատմաւ յեղափոխէ ընդ հիւքն՝ առեալ . * մարտիրոս պատառնեն . . . կատարեցաւ 'ի քն, գործով զանունն լցեալ || ։ Երկրորդ այն՝ զի մկայէ ծնորհաւլեն 'ի թուղթն առ գեորգ, թէ 'ի տալ սաստի վանականաց զծանօթութի մր սոյն սարգսի զօրավարի՝ տաանց անոռանն յիշեցին զորդի նր մկայեալ է նմա . և ինքն ըստ նմին չառ համարեցաւ ունել զայն մկայաբանութի սարգսի, և որդւոյ նր (թէև չկայցէ անուն նր) ։ Երրորդ այն՝ զի նաև յերկրորդ մկայաբանութե մերում մրջո տաանց անոռանն յիշի որդին սարգսի . մինզի իրաւամբք կասկածեմք՝ թէ կամ միխայել սաորբն 'ի թարգմանութե եւրում չփոթ գրեալ իցէ զանունդ Մար

փիլոնս, և կամ շնորհալին յաւանդութի աղգիս նայելով նգեալ իցէ Մարփիլոս: Զորօրոգ այն՝ զի որդին սբյն սարգսի ոչ ոչ էր կարի մանկահասակ, այլ՝ պատանի տարոյց ի 'ի գործ արքունի անդամ մտեալ, սոյնպէս և էր 'ի կարգի նորընծայ զօրականուն։ և ի այսմ առեալ էր զասվորականն զայն անուն զինուորութե՝ որ առ յոյնս և հռովմայեցիս ասի փիլոսն, կամ փիլոս. և 'ի մեզ փիլոոջն կամ փիլոսին. (որպէս է տեսանել 'ի վարս սբյն թէոդորոսի զինաւորի.) և ի այսմ 'ի դէպ է կարծել՝ թէ սարգիք կոչէին զնա Մար փիլոսն. ուստի և 'ի հայս ումս կոչեցաւ ծարփիլոս. և առաս ('ի դէպ վկայական կատարմանն՝ տառասարօր) սովորութի եղև ասել ծարփիլոս կամ ծարփիլոս: Բայց այսու ամէն ճշմարիտ է և այն, զի ոչ յազգի մերում յաջախեալ է՝ յանուն համօրէն սբ վկայից և յանուն սրբին նր մարտիրոսի՝ դնել յատուկ անուն մարտիրոս, նոյն սովորութի զատանիւր և առ յոյնս. ուր յայտ է 'ի միոյ անուանէ՝ զոր յանուանէ տօնեմք մեք և յոյնք. զի որ գրին 'ի մեզ անուանք սբց նահատակաց՝ մարկիանոս և մարտիրոս, յունարէն հնչին մարգիանոս և մարգիրոս:

Ցուցելից և այլ մակաբերութե թերևս սառուցանոյն. զի գուցէ մի այսպիսի հոմանձայն անուանակոչութե որդւոյ սբյն սարգսի մարտիրոս, յոյն և լատին վկայաբանք՝ միացուցին զորդին ընդ հօրն, գրելով միշտ այսպէս. * կատարեցաւ նր սարգիս մարտիրոս ||. կամ յիշատակ * սբյն սարգսի մարտիրոսի ||. և որ նման են սոցա:

(5) Առաջին և գլխաւոր տարբերութիւն վկայաբանի շնորհալւոյն և միւս վկայաբանին յիշերաց է այս, զի շնորհալին միաւամի գրէ զգործ սբյն սարգսի առ կոստանդիանոսիւ մինչև յաւուրս յուլիանոսի՝ ըստ գրելոցս, նկսեալ 'ի կեսարիայ՝ մինչև 'ի հայս և 'ի պարսս, անուամբք թագաւորաց խուրաքանչիւր տեղեաց. և որոշակի և՝ թէ զառաջին տարատելառութիւն առեալ էր 'ի մեծէն կոստանդիանոսէ: Իսկ միւս վկայաբանն՝ որ կարի համառօտիւ գրէ զգործս սբյն նախ քան զհանդէս նահատակութեն, ըստ նմին և ոչինչ նշանակէ՝ թէ մէր և երբ զինուորեցաւ զառաջինն. այլ միայն թէ փայլէր 'ի զինուորութե 'ի մէջ հեթանոսաց՝ որ ոչ գիտէին զքրիստոնէութի նր. և անձկալապէս այսպէս հիմն արկանէ զօրավարութե նր և հանդիսի նահատակութե, յասելն. * Եւ էր կարգեալ ի ձեռամբ զօրագլխի միոյ. ,, և էր այր խմաստուն և հանճարեղ. և ծանօթ էր ամ

„ դատաւորաց և իշխանաց ։ Լու եղև յանկարծօրէն յա-
„ կանջս իշխանաց և դատաւորաց, եթէ քրիստոնէայ
„ անուանէ զինքն ․ յայնժամ դատաւորքն մրմնջեալ 'ի
„ վ(ե)ր նո(ր)ա՝ զայրանային և կրճտէին զատամունս իւրեանց,
„ և կամէին չարաչար մահուամբ սպանանել զնա ։ Եւ
„ համբաւ առ իշխանսն, եթէ Թադէոսն առաջեաց է
„ այլ քաղաքէ զօրք եկեալ հասեալ են 'ի սահմանս նր՝
„ մտանել գերել աւերել (կմ՝ աւարել) զերկիր և զ(ա)ն ․
„ և զայս լուեալ զարհուրեալ դողային իշխանքն դա-
„ տաւորքն հանդերձ ․ և խորհեցան զայս առնել ․ և-
„ կոյսք արտաքոյ ստրատեղատ, որ կոչի զօրագլուխ,
„ զատարգիլ ․ և գումարեցին զօր 'ի ձեռն նորա ․ և առ-
„ ձակեցին զնա ընդդէմ զօրուն ‖ ։ Այլ այս բանք վե-
րածելի են 'ի միոյ ստուգագոյն բանից շնորհալւոյն ․ և
'ի գնել զայս՝ յետագայ պատմութիւք երկոցունց նոյ-
նանան ։

(6) Փոխանակ երից ամսոց՝ զորս գնէ շնորհալին կարի 'ի դէպ եկեալ ժամանակի պատերազմացն յուլիանոսի և շապհոյ, միւս վկայաբանն կրկին և կրկին գրէ՝ զամս երիս ․ զի անպարագայ պատմութեն իւր տանի և զայն չափ միջոցս, թէպէտև մեզ անհաւանելիս ։

(7) Քարոզութեն սքչյն սարգսի, և դարձ զօրուն 'ի հաւատս, միօրինակ գեղեցիկ պատմի յերկոսին վկայաբանս ․ և մեք՝ որ միշտ պահեսք զամբողջ շարագրութեն շնորհալւոյն, պահեմամբ նորին՝ որ զինչ այլ վայելչապէս մարթ էր յաւելուլ 'ի միւսմէն, անխտիր յաւելումք և նորին շարագրութեն ․ զի անցցի՝ թէ զխորդ քան զմիաբանի ճշմարիտն ը ճշմարտի ։

(8) Սոյնպէս միօրինակ յերկուս և յերիս տեղիս աւանդեն երկոքին վկայաբանք զայս գործ ողորմութեն (մատաղ կոչեցեալ ռամկօրէն) զենմամբ կենդանեաց ․ զոր և մեք՝ միացուցանելով զշարագրութեն և զիմաստ երկոցունց՝ նշանակեցաք յերկուս տեղիս ։ Ցոր եթէ անապատահայեացին կրկին աղբք՝ գովելչք և պարսաւիչք մատաղին, աւանդին ը միջինն քերել միակ տեսութե անվրէպ ․ զոր-ծ չէ տեղւոյս երկարել զբանս ․ որ ոք կամի՝ տեսցէ գրութեանս մանգակուետւոյն և շնորհալւոյն վր սյոր հին աւանդութեն ․ Այլ եւ ընդ այն եմ զարմացեալ, թէ զխորդ երկոքին վկայաբանութիւնս առեալք յասոր-ւոց՝ Զաքարիոյն աւանդեն զիրաց, որք չէին հաւանոյ ա-սորւոց՝ որպէս և յունաց ․ և եթէ իշխէր ոք ասել՝ թե շնորհալին ղաղդայրին աւանդութիւն որ զանձին բարգօե,

յաւելեալ իցէ և Թ այսմ մասին ՚ի վկայաբանութեան իւրում, ոչ կարէր կալ ՚ի վր մակաբերութեանս՝ տեսանելով, զի և միւս վկայաբանն՝ որ է զուտ սորին, և չունի այլով մասամբ բան ինչ յաւանդից հայոց. յայսմ մասին գլխովին հայկաբանէ, և առաւել քան զշնորհալին ճոխաբանէ: Փափաքելի էր մեզ, զի կամ յօվսէփ սիմէն աստեմոն, և կմ սոկփաննոս եւագրիոս աստեմոն, որք զզանազան վկայաբանութիւս յառաջ բերեն և հետաքըննեն որպիսի և է օրինակաւ. գէթ զմի բան ՚ի մէջ ածուին և զվկայաբանութեանս սրբյն սարգսի՝ յաղագս անուան նոցա ՚ի մեզ փոխանցելոյ. այլ լռութիւն է առ նոսա զիրացս. վայ և մեզ չէ՛ հարկ յառաւել մակաբերութիւնս մտնել:

(9) Վկայաբանն երկրորդ՝ այսպէս հիմն արկանէ գերութեան և ազատութեան որդւոյ սրբյն սարգսի. * Եւ եմուտ
,, շնորհ ՚ի զօրն ած ՚ի վարդապետութիւն սարգսի. և ա-
,, զազակեցին զօրքն ած, և ասեն. հաւատամք յածն
,, սարգսի: Եւ գնաց սարգիս և զօրքն ած յԾն առաձկաց
,, ՚ի պատերազմ հզօր. և էր պատերազմ և մարտ զերիս
,, ամս. և յաղթեաց սարգիս և խորտակեաց զթշնամիսն
,, անօրէնամբն քսի. և յամօթ արար զչարախօսս: Իսկ
,, պաշտօնեայն այ և պատուաւորութ ողորմութեան նր, զոր մա-
,, տուցանէր սարգիս առ Տր ած, խափանեցան յայն ե-
,, րիս ամս պատերազմին: Եւ իբրև խորտակեաց սար-
,, գիս զթշնամիսն, զոմանս սպանին, և զոմանս փախու-
,, ցին, յայնժամ ասէ սարգիս Է զօրս իւր. եկայք մա-
,, տուսցուք պատարագս առ Տր ած՝ որ ետ մեզ յաղ-
,, թութիւ, և փրկեաց զմեզ ՚ի ձեռաց թշնամեաց մերոց
,, խաչիւն իւրով: Եւ էր սարգսի որդի մի սիրելի, որ
,, ոչ էր ընդ նմա ՚ի պատերազմին. և առաքեաց կոչեաց
,, զորդին իւր. զի նովաւ հանդերձ փառաւոր առնիցէ
,, զտօն: Իսկ սատանայ չարահնար գարանակալ եղև նմա
,, ՚ի ճանապարհին. և յարուցեալ ՚ի վր նր աւազակս՝
,, գերեցին զնա: Եւ եհաս ծառայ մի սարգսի, և եբեր
,, բօթ. ասէ ցնա. կալան զորդին քո և տարան զնա.
,, և զամ գանձս մեր գերեցին: Իսկ սբն սարգիս իբրև
,, լուաւ զայս, անկաւ առաջի սրբութեանցն այ. և զձեռս
,, իւր համբարձեալ (յաղօթս) || ևն. Ուր տեսանես միաբանութիւն Է շնորհալւոյն Թ գոյացութեան, այլ ոչ Թ ամ պատասահմանաց. այնպէս իմա և յայլ բանս հնրկօրէն:

Հ. փոքր մի այլազգ հանգամանօք ընթանայ Է մէջ երկուց վկայաբանութեանց՝ յաւելն ապատանօր. * Իսկ սբն
,, մար-

,, մարտիրոսս որդի սուրբն էր անդ ՚ի խաչապատան առըն-
,, պատուհ արքային․ և կամեցաւ մարտիրոս գնալ առ հայրն
,, իւր հրամանաւ արքային շնորհոյ՝ առ ՚ի տեսանել և
,, գիտել զողջունէ զօրացն։ Եւ հասեալ մերձ ռեհաշի
,, գեաօջն՝ եղև գերել մարտիրոս ՚ի զօրաց Թշնամեացն ||։
Բայց թր իւլ համաձայն չորրհաւուրն ողջիղ համառօտ
գրանն․ * պարծոյց զթմ զօրս իւր ՚ի քրիստոնէութիւն
,, (սբն սարգիս)․ և լուեալ շապուհոյ՝ առաքեաց զոր-
,, ցին նր կոչեականն ||․ եՆ․ Սուր ծանիր և զայն․ զի ոչ
գիտեմ՝ առ համառօտութե՛ արգեօք, եթէ առ ձարտա-
րութեն զանց առնէ թր իէլ յեչել բնաւ և զգենմունս
կենդանեաց պանէ միանգամ․ զոր ոչ զանց առնէ Հ։

(10) Վկ․ չորրհ․ զադօթան յիշելով՝ զօրութե իմանայ
և զպահս․ զոր միւս վկ՛՛ բացայայտ յիշէ․ և այն յերկա-
րեալ ցերեկս աւուրս․ իսկ Հ․ հայելով արգեօք ՚ի շարա-
Թապահս աղցիս՝ յարմարութ իմն գրէ և վն սբյն սարգ-
սի․ * պնդեցաւ ՚ի պահս և յաղօթս․ պահեաց Ե օր ան-
սուաղ ||։ և չէՆ իւչ զարմանք, զի բաղումք յառաջինց
զեօթնեակն ՚ի գլուխ հանէին առանձնական ջերմեռան-
դութե։

(11) Խորհրդով պահեցաք զոծ վկ՛՛․ չորրհ՛՛․ Նաև յայս
պարագայ, որ փոքր մի գծուծարալուր գտանի․ ուր միւս
վկ՛՛ շուՆի զայն գծուծարութե։ Կամիմ ասել, թէ վկ՛՛
չորրհ՛՛ առ կարի համառօտելոյ զպատմութիւն և զատե-
նախօսութե, առկաւ բանիւք խոստացոյն Թշնամանս ՚ի
մէջ բերէ ՚ի բերանոյ շապհոյ Էդեմքսի, և ԶԲ նմին խըռ-
ռոպոյն պինի գնէ ՚ի բերան սբյն սարգսի․ մինչև ասել՝
Թէ լցեալ զբերան իւր եԹուք յերկուս Թագաւորին․
զոր կարծեմ լինել ոծ ասորի՝ շաղացեյ Թէ գիւս մի-
խայելի սուրբոյ։ Յայսմանէ է և յեսապայ համառօտա-
գրութե բանտարկութե և կատարման սբյն․ մինչև կար-
ծել ընթերցողին անդանօր՝ Թէ առ օրին եղեալ կցէ
թմ իւչ․ բայց հայելով յորոշ պատմութե միւս վկայա-
բանին՝ պարզ է տալ միջոց և հինգօրեայ բանտարկու-
Թե․ զոր յիշէ նաև Հ․ և ԶԲ այսմ գիւրաւ միաբանին
այլ եւ բանք երկոցունց վկայաբանից, և կարգ պատ-
մութեն պահի անխառնագիւտ։

(12) Վկ․ չորրհ․ զառաքուչուն կրակին և զերկոտասան
կուսա Էհանրաղկս յիշատակէ․ իսկ միւս վկ՛՛ առանց
յիշելոյ զերդին՝ զերկոտասան կուսն ձօնապոյն ճառէ։
Հ․ միաբանէ զերկոցունց պատմութիւն, որպէս արդա-
րութ և մեզ։ Մեկեյն Թէ ուր ՚ի մերամ հեն զըծանէ

 վկայա-

վկայաբանն զանազանէ զպատկերս ԺԲ կռոց՝ յերիս անսանս չորս չորս թուով, Հ. ըստ այլ օրինակի Թերևս՝ զանազանէ 'ի չորս անսանս երեք երեք թուով։ Գտնեմք աստ զբանս. Հ. առ. իմանալ՝ թէ որպէս զնոյն վկայաբանն ընդ. օրինակէ գոյզն այլափոխութբ. * Պ՞նի ետ
» սբն սարգիս. և ասաց. որոց ածոց հրամայէք զոհել
» արքայ. հրոյ, թէ արևու. և թէ ԺԲան պատկերացդ.
» յորոց Գն օձի են, և երեքն առիւծի. երեքն եզին,
» և երեքն մարդոյ. չամաչե՞ս զրուցս ածս ասել։ Ես 'ի
» մի ածն հաւատացեալ եմ և հաւատամ յարարիչն երկ-
» նի և երկրի. և 'ի բանն իւր եակից, որով արար զամ.
» և 'ի հոգին ամենազօր՝ փառակից հօր և որդւոյ, որ
» գոյացուցանէ և զարդարէ զեղեալս ամ||։ Իսկ բուն շարագրութն վկայաբանին այն է, զոր եգաք 'ի կարգի վկայաբանութեանս 'ի պատմութն բանաքն. որ և է ձև դաւանութն պահեալ 'ի վարս սբյն Թադէոսի և սանդխտոյ, և նբ լուսաւորչին մերոյ։

(13) Անորոշ են բանքս վկ". չնորհ". * ձգեալ զձեռն՝
» մանրեաց զպատկեր կռոցն||. ուր մր իէլ ասէ. * և
» սբն եհար ոտիւքն զպատկեր կռոցն, և խորտակեաց||։
Իսկ Հ. * արիաբար յարձակեցաւ 'ի վր̃ կռոցն, և լախ-
» տով խորտակեաց զամ պատկերսն||։ Այլ մեք եգաք Ը միւս վկ". չլթայիւք. ոպ և կարգ պատմութեանս պահանջէ։

(14) Ամ իրօք պահեցաք Ը վկ". չնորհ". ոպ զեղանակ կատարման սբյն մարտիրոսի, նոյնպէս և զօրինակ գլխատման սբյն սարգսի, և չորեքտասան թուով զինուորացն. և այն՝ ոպ և գրեալն էր, փութացուցանելով զիրսն վս մօտալուտ պտրզմին ԺԷ յուլիանոսի։ Ուր Հ. Թէպէտև զայլ հանգամանս բանիցս պահէ, բայց ասէ՝ թէ այս ամ եղև յետ դարձի շապհոյ 'ի պտրզմէն յուլիանոսի. որ ոչ կարծ՝ անցէ անդ։ Մնայ մեզ դնել աստ զբանս միւս վկայաբանին, որ առանց յիշելոյ ըզպտրզմ յուլիանոսի, միանգամայն և լռելով զկատարած որդւոյն սարգսի, այսպէս ստորագրէ զգլխատումն սբյն սարգսի, և յետ նր զզինուորացն անորոշ թուով. Զկնի երկար աղօթից սբյն 'ի բանտի (կմ 'ի ճանապարհի մինչև 'ի տեղի կատարման), * առաքեցաւ (ասէ) առ նա
» հրեշտակ ած, և ունէր 'ի ձեռին իւրում պսակ փա-
» ռաց, և ասէ. սարգիս զօրացիր և քաջալերեա. զամ՝
» զոր ինչ խնդրեցեր՝ եսու քեզ, և զոր հայցեցեր վս
» մարդկան՝ պարգևեցի նց. և քեզ պատրաստեալ են
» պսակք

՚ի պսակք անթառամք, ընկալ [illegible]։ Եւ ասէին
„ քաղցրութիւն. տեսանէք, քանզի սարգիս արհամար-
„ հեաց [illegible], և խորհի Է երկինս։ Եւ ասէ մի
„ ոմն ՚ի ժողովրդականէն. կախարդեա իմն առնէ։ Պնէ-
„ եա սարգիս. մի կայրք, եա խորհիմ ընդ հրեշտակին.
„ զոր դուք ոչ էք արժանի տեսանել. որ եկեալ զիս հող-
„ ւով իմաստութե իւրով։ Եւ հայեցեալ յերկինս քաղ-
„ մուՆ զօրացն՝ տեսանէին զհրեշտակն՝ որ ունէր պսակ
„ ՚ի ձեռին իւրում. և որք տեսին՝ հաւատացին, աղա-
„ ղակէին, և ասէին. արդարև խիկ մեծ է ածն սարգսի.
„ և չիք այլ ած՝ որ առնէ այնպիսի սքանչելիս մեծա-
„ մեծս։ Եւ իբրև լուեալ զայս կատապաշտքն, ասեն ցդա-
„ տաւորն (զոր այլուր նաև բռնաւոր կոչէ). մի՛ ապա-
„ քէն ասացաք քեզ, թէ բարձ զդա. և արդ եթէ ոչ
„ վաղվաղակի կորուսանէք զդա, և այժմ յարուցեալ
„ են ՚ի վր զօրքս, և կորուսանեն զքեզ. և խորհուրդ-
„ արարել անօրինացն՝ զի Է այգն վաղվաղակի սպանցեն
„ զերանելին սարգիս։ Իսկ սբն գիտաց հոգւովն սբվ.
„ սկսաւ փառաւորել զհայր և զորդի և զսբ զհոգին.
„ և ասէ. փա՛ռք քեզ ած. ընդ նմին և զօրքն ասէին։
„ Եւ հրամայեցին գլխատել զերանելին սարգիս. և հա-
„ տին զգլուխ երանելի նահատակին քի, որ օր էր
„ մարերի ամսոյ. որ մարտեաւ ընդդէմ սատանայի, և
„ յաղթեաց չար և բռնաւոր դատաւորացն։ Եւ այլ
„ եւս բազում ՚ի զօրականացն, որ սուր եդեալ ՚ի վերայ
„ կատարեցին. որք հաւատացին սարգսի տեսլեամբ հը-
„ րեշտակին՝ որ ունէր պսակ ՚ի ձեռինն իւրում. և խառ-
„ նակեսցան զՏր մեր յն քն զորդին այ. և պսակե-
„ ցան յարքայութեն երկնից։ Եւ ընկեցին զմարմինս
„ սոցին արտաքոյ քաղաքին. և հրաման առնեալ անօրի-
„ նացն, զի մի ոք ՚ի քրիստոնէից մերձեսցի ՚ի մարմինս
„ նց զերիս տիւս և զերիս գիշերս. և կամէին՝ զի թռչ-
„ չունք երկնից և գազանք երկրի կերիցեն զմարմինս
„ նոցա. և ոչինչ ՚ի կենդանեաց մերձեցաւ ՚ի մարմինս
„ նց։ Եւ ապա յետ երից աւուրն առեալ տարան յաշ-
„ խարհն հոռոմոց. արարին տապանակ արկղապատ. և
„ եդին ՚ի տեղի պատուական ||։

Եւ անընդմիջապէս ՚ի վր բերի անդրոշ յիշատակարանս.
* (Այս է) նահատակութե երանելոյն սարգսի, որ
„ նահատակեցաւ, և սատանայի յաղթեաց (որպէս և ՚ի
„ պատմութեն յերկար ճառի զմրցանաց նորա ընդդէմ
„ դիւէին)։ փառաւորեսցուք զամենասուրբ զերրորդութիւնն

„ յաւ

,, յաւիտեանս ամէն: Աղաչեմ զձեզ. որք կատարէք զօր
,, նահատակութեան սրբոյն սարգսի, մեղաց իմոց թողութիւն
,, հայցեցէք 'ի ձեռն երանելոյն. զի գտայց ողորմութիւն
,, բարեխօսութբ սրբոյն սարգսի. և փառաւորեցից զա-
,, մենասրբ զերրորդութիւնն յաւիտեանս յաւիտենից.
,, ամէն ||:

Յայսմ տեղի իմանաս՝ թէ որպէս վկայաբանս այս յտմի ունի զնմանութիւն և զաննմանութիւն միանգամայն ընդ վկայաբանի շնորհալւոյն. մինչ զի ոչ եթէ տկարացուցանէ վկայութիւն միոյն զմիւսն, այլ ևս քան զևս հաստատէ: Եւ երկոցունց միօրինակ հաստատիչ և քարոզիչ է շնորհալից շարական շնորհալւոյն 'ի վր սրբոյն սարգսի: Ուր և կրկին ևս հաստատի գործնական վկայութիւն ազգիս համօրէն 'ի կարգալ զսբն սարգիս յամ նեղութիւնս հոգւոյ և մարմնոյ իբրև երագահաս վկայ նշանագործ: Իսկ թէ և 'ի պարսիկս քարոզեալ էր զօրութիւն սրբոյն սարգսի, քաջ ցուցանէ պատմութիւն անցից խոսրովու պարսից արքայի. ոչ յիշատակեցաւ 'ի կարգի պատմութեան հայոց. այլ մեք գիտուք այժմ 'ի վկայութենէ իրացդ զբուն բանս 'ի պատմագրութենէ անտի յունաց:

(15) Թէոփիլակտոս սիմոկատտա երևելի պատմագիր յեօթներորդ դարու. Գիրք. Ե. Գլ. 1. Երես. 219. գրէ իբրև ժամանակակից վն խոսրովու երկրորդի պարսից արքայի առ մօրիկ կայսերաւ, թէ յորժամ նեղեալ կայր յերեսաց վարհամայ ապստամբին, * միւսանգամ ա-
,, տծն ամենեցուն զմիտս ուղղեաց, և աղաչեաց խնդր-
,, ուածովք զմշտապատիճն (յն. այնդիմօն) 'ի վկայս
,, զսարգիս, զոր սովոր էին պաշտել և ազգք խաշնարա-
,, ծաց (յն. նօմատիքա՝), հասանել 'ի կարիս տառապա-
,, նաց իւրոց. և ուխտեաց նուիրել նմա զնշան տրու-
,, նեան խաչին՝ յոսկւոյ զտոյ, մարգարտայեռ և ակա-
,, նակապ զարդարեալ 'ի պատուական քարանց հնդկաց՝
,, 'ի նշանակ նախընծայ յաղթութեան. զի տագնապ առա-
,, ջեկայ վտանգին հարկեցոյց զնա ջերմ աղօթիւք 'ի պա-
,, ղատանս բերել ||:

Այս 'ի Գլ. 13. Երես. 231. պատմէ, թէ յետ յաղթելոյ ապստամբին՝ նիզակակցութբ յունաց՝ իբրև հաստատեցաւ անդրէն 'ի թգրութեան իւրում, 'ի միտ եառ զօգնականութիւն՝ որ եղև նմա 'ի վերուստ. և յիշեալ զուխտ իւր՝ զոր արար, նուիրեաց սարգսի երևելւոյն 'ի վկայս զխաչն ոսկի ականակապ յօրինուածով, վասն՝ զոր առաջինն խոսրով 'որդի կաւատայ յառնուլն զքաղաքն կո-

հալածեցաւ 'ի յունաց սարգսուպօլիս՝ (յանուն որ և է սրբոյն սարգսի), գնացեալ էր յասորի, և եղեալ էր յաղքատնիս պարսից՝ յաւուրս յուստինիանոսի կայսեր: 'Ի գլուխ այսր խաչի ետ կազմել խոսրովս այս երկրորդ և այլ խաչ յոսկեայ սէյ. յորում ետ քանդակել զպէշտամակ նահիրաց իւրոց: Ետ գրել և թուղթ յունարէն՝ հանդերձ ստորագրութբ իւրով. և յղեաց ՟Է պատուականս ընծայսն 'ի տեղին կոչեցեալ ռաքքաքիկան: Եւ էր պատճէն գրոյն այսպիսի. * Զայս խաչ ես խոսրով արքայ

,, արքայից որդի որմզդի (ուխտեցի). 'ի ժամանակին՝
,, յորում հարկ եղև մեզ դիմել 'ի հռոմայեցւոց աս-
,, տանդայական հնարից և չարագործ գործոց ապերա-
,, տին վարհամայ որդւոյ վարդանշնայ, և հեծելոց որ
,, ընդ նմա. և զի գայր անօրէն զազգէստպրաա (կմ զա-
,, ռէսվանամ) 'ի զօրաց անտի մծբնայ, ոմն զի գրգռե-
,, ցէ զայրուձին մծբնայ ընդդէմ կալ մեզ և նեղել,
,, մեք. ես արձակեցաք զայրուձին հանդերձ զօրավարաւ
,, 'ի քարքաշ: Եւ ապաւինեալ 'ի ձեռնտուութիւն մեծա-
,, պատւին և մեծանուն սրբոյն սարգսի, զորմէ կանխա-
,, ես լուեալ էր մեր լինել ընդունօղ հայցուածոց և
,, կատարիչ խնդրուածոց, յամի առաջնում թագաւո-
,, րութեա մերոյ՝ յաւուրն եօթներորդի ամսեանն յան-
,, վարի ուխտ եդաք, զի թէ այրուձին մեր սպանցէ
,, զզազգէստպրաա կմ ձերբակալ արասցէ, խաչ ոսկի ա-
,, կանակուռ 'ի տաճար նր առաքեսցուք 'ի պատիւ մե-
,, ծապատիւ անուան նր: Եւ ահա յաւուր իններորդի
,, փետրվար ամսոյ զգլուխն զազգէստպրաայ բերին առ
,, մեզ. սմին իրի 'ի լրումն ուխտին մերոյ՝ առ յայտնի
,, լինելոյ իրացս առ ամենեսին, առեալ կազմել խաչ
,, 'ի մեծապատիւ (յն. է միշտ բանսերգօն, ցր ամենա-
,, պաշտելի) անուան նր. և հանդերձ խաչիւն՝ զոր յուս-
,, տինիանոս արքայ հռոմոց յղեալ էր 'ի տաճար նո-
,, րին, և 'ի լինել խռովութեանց և պատերազմաց 'ի մէջ
,, երկուց թագաւորութեանց՝ 'ի խոսրովայ յարքայից ար-
,, քայէ յորդւոյ կաւատայ բերեալ էր այսր, զոր և
,, մեք գտաք 'ի գանձս մեր, առաքեցաք 'ի տաճար ա-
,, մենապատւին սարգսի ||:

Եւ դարձեալ 'ի յօնըրդ. գլ. 14. երես. 232. յաւելա-
դրել թէոփիլակտոս այսպէս. * Նոյն յերկրորդ ամի (թա-
,, գաւորութեն իւրոյ՝ խոսրով) հայցեաց խնդրուածովք
,, 'ի սարգսէ ամենապօր (յն. պանսեբաստագօն) վկայէն՝
,, որ 'ի պաքսա, առն քրիստոնէի որդի 'ի շիրոյէ (քրիստո-
,, նեայ

,, Նորայ կնոջէ իւրմէ). և յետ ոչ բազմաց հասանել իւ_
,, րում խնդրոյ՝ մեծարեաց զնա արժանաւոր պատու_
,, հասիւ, գրելով և նամակ յաւուրէն. որ ունէր օրի_
,, նակ զայս. Մեծի վկային սարգսի՝ խոսրով արքայ
,, արքայից : Ես խոսրով շահնշահ՝ զայսմանիկ ընծայս
,, նուիրեցի ||, և որ 'ի կարգին. ուր Յովհաննէս պատ_
մէ զաղէտ աղէտ երախտիս՝ զոր ընկալեալ էր 'ի մէջն
իւրն և կինն իւր. և անուանէ զնա կրկին և կրկին՝
սուէրչ կամ կատարիչ խնդրուածոց. որ ոք կամի՝ ըն_
թերցցի զընդարձակ զայն թուղթ առ թէոփիլակտոսի.
ընթերցցի նմանապէս և զնոյն պատմութիւն նմանօրի_
նակ աւանդեալ 'ի մէւս ևս Ժամակից վկայէ, այն է
Եւագրիոս : ուր 'ի Զ. գիր. գլ. 21. յառաջ բերէ եր_
կոքին թուղթք խոսրովու, և մէն սարգիս կոչէ քա_
ջայաղթ վկայ. (յն . աթլօֆօրոս մարգիս, ք յաղթո_
զազգեաց մարտիրոս):

(16) Մնայ առել և զաւանդութէ արևմտեայց, մանա_
ւանդ սպանիացւոց : Բոլլանդեանն հենչքենիոս գաղե_
փրիս՝ գործակից և անմիջական յաջորդ յաշխատութիւ
մեծին յովհաննու բոլլանդայ, 'ի Փ. հատ. ֆէբր. որ և
իւր փետրվարի, եդեալ վերնագիր՝ յէջս. 461. * Յա_
,, զագս մէջն սարգսի մարտիրոսի՝ 'ի կեսարիա կապա_
,, դովկացւոց ||, նախ յէջ բերէ զերկսող բանս՝ (հան_
դոյն եղելոցս 'ի վախճան վկայաբանութե մերոյ) 'ի
տպագիր և 'ի ձեռագիր օրինակաց բեդայի, ուսուարդ_
դայ, ադոնի, բէլլինի, մաւրոլիկայ, և հռովմէական
վկայագրի ..., բարոնիոսի կա հռոսուէդայ. և նշանակէ
բանիւէ գալեսինոսի, թէ * 'ի յայսմաւուրս (լատինաց_
,, ւոց) գրեալ կայ՝ թէ կան նշ (ք սէյն սարգսի կե_
,, սարացւոյն կա կապադովկացւոյ) գործք պայծառա_
,, փայլ. բայց սակայն մինչև ցայժմ ինչ ոչ ել յերևան ||:
Այլա գնէ հենչքենիոս զբանս տամայոսի սալազարի՝
որ 'ի սպանիական յայսմաւուրս խօսի այսպէս. * 'ի
,, կեսարիա կապադովկացւոց կատարումն մէջն սարգ_
,, սի միայնակեցի և մարտիրոսի. որոյ մէ նշխարքն բե_
,, րեալք 'ի սպանիա՝ պատուէով ամփոփին 'ի կաթողի_
,, կէա առ բէտուլանն լալեաանիոյ... (և յաւելու ա_
,, ռել սա 'ի ծանօթութիւս, թէ) 'ի հետոյքննել զգժուա_
,, րին վկայաբանութիւն՝ զամ կնճիռն գործոյն բարեյար_
,, մարեալ է իմ... իսկ զվկայաբանութիւն գտի 'ի կա_
,, րէ հնագոյն մատենի գոթացի գրչութ, որ 'ի տա_
,, լեւտան վանս՝ լէապէ . սէան կոչեցեալ՝ կարգի կէս_
,, ուէր

» մերանուանց պահիւր ||: Եւ յարէ հեղինակս. * Ահա
» և մեք զայս վկայաբանութիւն 'ի տաճկական 'ի լեզուէ ա-
» ծեալ՝ ունիմք առաջի դնել. թէպէտև երկու գրեալ
» յանհմուտ ձեռնէ: Զերզնկայ մախմանի (սքչին տուրգ-
» ան) ոչ յուշ առնէին լաւին յայտնաւորք. զոր այս
» վկայաբանութիւն մեկն ուսուցանէ՝ թէ եղև գլխատ-
» մամբ. որով և հաստատէ զգատուածն մեր, որով նշա-
» նակեցաք 'ի Ժ. յունվարի, թէ սարգիս այս երկու
» այն՝ զոր յայնք 'ի ժամագիրս և առ կիւթեաւ հաւա-
» կեն 'ի նմին աւուր, և առեն՝ թէ գլխատմամբ կատա-
» րեցաւ ||:

Իսկ եթէ ունէր հեղինակս գէթ դուզնաքեայ տեղե-
կութիւն պատմութեանց և վկայաբանութեանց հայոց, ոչ
միայն հաստատէր զմ իւրոց զգատուածն իւր, այլև չիա-
րտաէր այնուհետև անհատատ վկայաբանութեան տաճկա-
կի, և ոչ տատանէր 'ի զանազան միտս, հայեցեալ 'ի պէս
պէս կարծիս լաւին հեղինակաց՝ որք առ հասարակ միա-
միտ գտանին յայսմ մասին. մինչև իբրաւունք յերկբայս
լինել հեղինակաց, թէ ո՞ ոք իցէ սրբ. սարգիս այս.
սրբ գեօրգ այն՝ որոյ նշխարքն առեալ բերեալ 'ի կեսարիոյ 'ի
պարանիս, եթէ այլ ոք սրբ. սարգիս նահատակակից սրբոյն
անտոնեանսի զինուորին լեռնորոցելոյ հանդերձ հզ. ընկե-
րօք. կամ թէ եղբայրն սրբոյն եւգինեայ կուսի (զի
եղբարքն նորա կոչին սարգիս և աւիգաս, կամ որ նոյն
է՝ սերգիոս և ադիտոս), եթէ այլ ոք սարգիս վկայ
յիշատակեալ յոմանց յամի տն. 400. յաւուրս արկա-
դեայ և ոնորիոսի կայսերաց. և կամ այլ ոք անծա-
նօթ յիշատակեալ 'ի գրիգորէ տուրոնեցւոյ. որոց ամի
լուծումն է խնդրել 'ի վկայաբանութեանց հայոց:

Արդ թողեալ զանկանոն և զտարապարտ յաւելուածս ան-
գէտ եղելոց ծննդոց պատմութեանս, բաղդեսցուք զնա-
խանշանակեալ վկայաբանութեան տաճկական սղանձնեցելոյ
որով առաւել ծանիցի յարգ ծննդեան: * Յամի քառա-
» ներորդի ինքնակալութեան դիոկղետիանոսի և մաքսի-
» միանոսի (առէ վկայաբանն տղանկական), և յերկ-
» րորդ հիւպատութեան նց (իմա յամի տն. 303. կամ
304. թէպէտև հիւպատութիւն ունենորդ դնէր)
» տասներեան է ամ տիեզերս հռովմայեցւոցն տեղապահ-
» տութեն նց ընդդէմ քրիստոնէից .... և զի առաւել
» յարևելեան կողմանս զօրանայր դառնութիւն հալածա-
» նաց, է ամ զաւառս երկրպագանչէւր տանոյ՝ որ միան-
» գամ քրիստոնէից գտան, աղքատ աղքատ տանջանօք և
» սրով

,, արամ կատարեցան ։ 'Ի հրաժարիլ մաքսիմիանոսի և
,, դիոկղետիանոսի 'ի կայսերութենէ . . . փոքր մի անդոր-
,, րութիւն լինէր եկեղեցւոյ ։ Իսկ մաքսիմինոս ոմն . . .
,, դատաւոր կարգեցաւ Յին հայոց և կապադովկաց-
,, ւոց ։ Եւ ճանապարհ արարեալ մաքսիմինոսի դատա-
,, ւորի 'ի հայս՝ յանցանելն Է կապադովկիա եկն 'ի կե-
,, սարիա . . . և զդորոթէա կոյսն, և զբարաղամ, և
,, զայլս 'ի սուղ ժամանակի ծախեաց անագորոյն դա-
,, ժանութի դատաւորին . . . . և ածէր օր ըստ օրէ ժողով
,, հաւատացելոց, և բազմանայրեն առ Այ պսակք ար-
,, դարոց ։ Եւ հանդիպէր յայն աւուրս տարեկան տօն
,, պղծոյն դիւոսի (կամ արամազդայ) . . . . և 'ի կատա-
,, րել զայն հեթանոսաց, միայնակեաց ոմն սարգիս ա-
,, նուն, 'ի քնական հաւատս կրթեալ յիւրոց ծնողաց,
,, և քնի ևս հաւատարիմ ծառայ արգէն եղեալ, որ յա-
,, ռաջագոյն աշխարհական պաշտօնատարութեամբ ծա-
,, ռայեալ իսկ էր իշխանաց Յի, այլ խիթացեալ 'ի մրրկաց
,, անօրէն Յի, և զմեղկայիւն փառաց հնչմունս արհամար-
,, հելով թողեալ զամ ինչ, և բաշխեալ աղքատաց, մե-
,, նացեալ էր 'ի բացական խուց մի լերին. ուր մերկ
,, զքն մերկ խնդրէր. և տուեալ զանձն պահոց և ա-
,, ղօթից և խարազնազգեցութեան՝ խիստ վերարկուաւ
,, ծածկեալ՝ այսու օրինակաւ դուն գործէր զքն շա-
,, հել ։ Սա ակնարկութեան Այ 'ի քաղաք եկեալ, և յամ-
,, բոխ անօրինացն մտեալ՝ նայէր ընդ ծնոսի հանդեր-
,, ձանս զոհից. և 'ի պահուն՝ յորում պիղծ քուրմն կը-
,, ռոց մոգական բանիւք վն իւրոցն աղերս առնէր,
,, սարգիս 'ի սրտի իւրում սկսաւ աղաչել զամծ՝ զի զբա-
,, քանչելեաց իւրոց ցուցցէ անհաւատից զմեծութի,
,, մինչև ունայնացուցանել զարարուածս քրմին անօրէ-
,, նութե. և եղև այնպէս. զի այնուհետև թշուառա-
,, կան պաշտօնէայն կարաց ոչինչ պիտանի մարթացաւ առ-
,, նել 'ի կարգ անարի. վն զայրացեալ զոհանուէրն՝ ըս-
,, կսաւ պէսպէս մեքենայս ստութե յօդել. որով յայտ
,, առնէր՝ թէ բորբոքեալ է ցասումն դից վն թոյլ-
,, տուութե քրիստոնէից անուանն ։ Յայնժամ 'ի նախանձ
,, հաւատոց վառեալ սարգսի՝ եկաց 'ի մէջ բազմութե,
,, և աղաղակեաց մեծաձայն. զի՞ է քեզ պիղծ զոհագոր-
,, ծիդ զդից քոց զցասումն պատճառել ստութբ, ուր
,, ամն իմ յն քն՝ որ զլեզուս իմաստնոց յաղթող գոր-
,, ծէ. վն փառաց անուան իւրոյ գիտէ 'ի ժամուն կար-
,, կել զբերանս դիւաց . . . . Յայնժամ վայրի յիմարեցաւ

,, զո-

ս զօհաւորսն, և արկեալ ձեռս 'ի սարգիս՝ ծաղրով ա-
„ րար ամբոխին եկելոյ 'ի զոհն . որոց կամէր զոխ միոյ :
„ Նախկեացն՝ չարաչար քարշելով ածին առաջի զատաւո-
„ րին : Իսկ նա լռեալ կրպանս քրմաց՝ պարծանս առ սուր-
„ բիս, և ասէ . մի՛ ես դու, որ զմեծամն մեր դեւս կո-
„ չես, և զինքնակալս մեր պաշտօնեայս անարգանօք վի-
„ ճաց : Ասէ ցնա սարգիս . ես ծառայ եմ ածն խնոյ յսի
„ քսի, որ զօրութ և կուռք քո խորտ ոչինչ առաջի իմ,
„ և գրօշեալք ինքնակալացդ պատիրք, թէպէտ բերանս
„ ունիցին, ոչ խօսեսցին : Դատաւորն ասէ . եմ քրիս-
„ տոնեայ եւ այդպիսի մոգական արհեստիւք պարծիք .
„ այլ ոչ երբէք 'ի մահուանէ ապրեսցուցանէ զձեզ ածն
„ ձեր : Պ[?]խի եա մարտիրոսն (կմ՝ վկայն) . կայ իմայ
„ մարդկան միանգամ մեռանել . այլ վայ ձեզ, որ 'ի կե-
„ նաց ասաի զրկեալ՝ յաւիտենականն, եթէ ոչ հա-
„ ւատայք 'ի քն ած իմ . ընդունիցիք զմահ . մեք զժա-
„ մանակեանն ը սահմանելոյ ընդունիմք, այլ յետ այ-
„ նորիկ կեանք մեզ իմոյ փառաւոր : Հայեցաւ չար-
„ րեկիրն. և զինի ասէ . արգ սուրբ անմտութ զանդգա-
„ չես . երդուեալ 'ի գլուխ իմ, եթէ ոչ զոհեսցես, ոչ
„ յամեցուցից 'ի քէն զդատաւորիք զկխապարտութեան,
„ այլ փութանակի կարճեցից կենանս քո սրով, զի ըղ-
„ փորձ առնուցուս առ 'ի քէնդ յօդեալ փառաւորին
„ (կենաց) : Պ[?]խի եա սարգիս, և ասէ . ես շնորհ ու-
„ նիմ ածն խնոյ յսի քսի, որ արժանի համարեցաւ ազա-
„ տել զիս զմեղաւորս 'ի յոլով աղաւից և յիշխանութէ
„ գիճաց, զի մի եւս մոլորեցայց . և վասն զոր և կամիս
„ առնիչանս ածել յիմ վերայ, պատրաստ եմ . զի կաոց ոչ
„ զոհեմ : Յայնժամ եհատ Էդէմնորա վճիռ՝ ասելով .
„ Զսարգիս անհնազանդ ածոց, և տրանց մերոց ինք-
„ նակալաց հայհոյիչ, սրով գլխատել վճռեցաք, և զտմ
„ գոյս նր յարքունիս գրաւել : Իսկ զայդ ընդ բանիցս
„ յափշտակեցին դահիճք զսարգիս, և հատեալ զգլուխն
„ թողին անդ զմարմինն . զոր գիշերայն բարձեալ քրիս-
„ տոնէից՝ թաղեցին 'ի տան պարկեշտ տիկնոջ ուրուն .
„ և եղև կատարումն նր 'ի Ղ . կաղանդաց մարտի (այն
„ է 24 . փետրվարի) : Յետ անցանելոյ ժամանակաց՝
„ նշխարք սր միայնակեցին փոխադրեցան 'ի սալամին .
„ և առ քաղաքին բեռուղոնայ (կմ՝ պեգուղոնի) թա-
„ ղեալ պատուհով ամփոփեցան . թէպէտև յուռուր յայս
„ մին գիր համարսան նր խապառ անգիտացեալ է || :
Արդ եթէ կամք իցեն ուսմոք առեղ ատոտանոր՝ թէ ապա
վկայա

վկայաբանութեան թուէր լինել այլոյ ուրուք սրբ. սարգ-
սի, քան մեզ փոյթ. բայց աստուածային երեւի առել, թէ
նոյն սա է սրբ. սարգիս զօրավար 'ի կեսարիոյ կապա-
դովկացւոց. (տես և քաղէ 'ի պատմութէնս.) այլ հե-
տաւորք առ չունելոյ ստոյգ տեղեկութիւն ընդ՝ զհրա-
ժարեալն 'ի պատուէոյն և զկոչեցեալն մար սարգիս, համ-
մարեցան միայնակեաց լինել. և զչապուհ թագաւոր
պարսից չփոթելով ընդ շապրիկեան թագաւորի, որպէս
և զմարտիրոս որդի սրբյն սարգսի ընդ նմին սրբ. վկայի,
այսպիսի ընդհանուր վկայաբանութիւն յօրինեցին. թող
զփոխագրութիւն նշխարացն, որ կարէր ըստ իրաց ինչ
ստոյգ լինել. բայց մնացեալ է յանստուգութեան:

Դարձեալ ասեմք. ոչ այլ ումեք 'ի դէպ գոյ տասցեալն
միաբան 'ի լատին վկայաբանից, թէ սրբյն սարգսի կան
կմ պատմին ընդ մ սքանչելի գործք, բայց միայն մերումս
սրբյ հռչակելոյ քան զայլ անուանակիցս իւր: Այնպէս
տաւել 'ի նա մարթին հայիլ բանք սրբյն գրիգորի տու-
րոնեցւոյ առ բուլանդեանս, թէ * Նա և սարգիս վը-
,, կային բազմապատիկ նշանս առնէ 'ի ժողովուրդս,
,, բժշկելով զհիւանդս, և փարատելով զցաւս այնոցիկ
,, որք հաւատով կարդան առ նա||: Գրէ և եւ նա ինքն
տուրոնեցին 'ի պատմ. ֆռանկաց. գիրք. Է. գլ. 31. եր.
355. 'ի վեցերորդ դարու, թէ * Եր յայնմ ժամանակի
,, գունդոփալդոս 'ի քաղաքն բուրդեգալայ՝ յոյժ սիրե-
,, ցեալ 'ի բերտրամնոսէ եպսէ. Վ. խնդրելն՝ թէ մի
,, պատճառք կարեն տալ նմա սփոփանս, պատմեաց նմա,
,, թէ թագաւոր ոք 'ի կողմանս արեւելից բարձեալ զսրբյ
,, վկային սարգսի զբոյթն՝ կապեաց յաջոյ բազուկ մարմ-
,, նոյ իւրոյ. և 'ի լինել հարկի վանելոյ զթշնամիս, յայս
,, օգնականութեան վստահացեալ, այն ինչ վերացոյց զբ-
,, բազուկ իւր աջոյ, նոյն ժամայն բազմութիւն թշնա-
,, մեաց՝ որպէս վկային զօրութեամբ նկուն եղեալ՝ 'ի փախուստ
,, աճապարէր: Զայս իբրեւ լուաւ գունդոփալդոս, ըն-
,, կաւ մեծաւ խնամով հետազօտել, թէ մ՞ կայցէ 'ի
,, տեղւոջն յայնմիկ, որոյ արժանացեալ իցէ ստանալ
,, զնշխարս սրբյն սարգսի մարտիրոսի: Յայնմ վայրէ
,, մնացեալ եպսն բերտրամնոս զեւփրոն վաճառա-
,, կանն... սա է ասէ ասորի՝ եւփրոն անուն, որ ըղ-
,, ձուն իւր եկեղեցի շինեալ՝ զսորին սրբյ նշխարս ամ-
,, փոփեաց. և բազում նշանս ետես նորիմբք յօգնակա-
,, կանութեամբ զօրութեան վկային. զի 'ի ժամանակին՝ յո-
,, րում 'ի քաղաքն բուրդեգալայ անկաւ հրդեհ մեծ,

„ տունս այս շրջապատեալ 'ի բոցոյ՝ մնաց անկիզելի ։
„ Զայս իբրև ասաց նա, վաղվաղակի մունմնջուս արագ
„ ընթացիւք գնաց ընդ եպսին բերորապքեռնոյն 'ի տուն
„ ասորւոյն. և պաշտպեալ զմարդն՝ պատուհրեաց ցու-
„ ցանել ինքեան զայն սբ՟ նշխարս ‖ ։ Այպս յերկար
գրէ. թէ առին 'ի նմանէ բռնութ՟ ոսկր մի փոքրիկ, որ
բաժանեցաւ յերիս. և զմի մասն էառ մունմնջուս ։ Արդ՝
Թէպէտև անխտիր մարթի պաշտշանիլ այս պատմութե՟
այսմ և այնմ 'ի սբ՟ց սարգիս անուանելոց, ըստ որում
յաւուրս զատնեկին նշխարք երկոցունց են ; բայց բաց-
արձակ անունս սարգիս՝ առանց անուան բագոսի, և
յիշատակ արևելեան Թագաւորին (ուր իմանամք ըղ-
խաւարով արքայ պարսից), տուալ զզօրավարն սարգիս
յայս տանեն ։ Եթէ կամ իցէ ումեք ասել, մասն ինչ
պատմութե՟ առ մին հայի, և մասն ինչ առ միւսն ։
'Ի վախճանի ծանէք, զի բաց 'ի նախագրեալ երկուց մեծ-
անուն սբ՟ց սարգիս անուանելոց՝ յիշատակի յումանց
անորոշ պատմութ՟բ և սարգիս ոմն նահատակեալ յայլ-
ազգեաց 'ի հինգերորդ դարու առ արկադեաւ կամ
որդւով նր՟ Թէոդոսիւ փոքու. զոր մատթէոս ուռհայե-
ցի շփոթէ ը՟ մեծին սարգսի՝ 'ի խօսելն 'ի բերանոյ գագ-
կայ հայոց արքայի առաջի առւկին կայսեր յունաց, գըր-
քելով վս՟ տօնի սբ՟յն սարգսի 'ի կատարման առաջաւո-
րաց պահոց՝ այսպէս. * Բայց 'ի տօնի յաւուրն զըստա-
„ րատեղեան զսբ՟ն սարգիս յիշատակեմք և զճշմարիտ մար-
„ տիրոսն, որ վկայեցաւ որդւոցն հագարու յՅն թագ-
„ րևանդի յորդւոց մահմետի 'ի յաւուրս Թէոդոսի Թա-
„ գաւորի. և ոչ առի սա խշապանն սարգիս ածուրացն
„ այն՝ որ շանն տայր երկիր պագանել. իսկ մեք քրիստո-
„ նեայքս զսբ՟ն սարգիս զճշմարիտ մարտիրոսն յիշատա-
„ կեմք ‖ ։ Ուր կայ յայտնի շփոթութե՟ խառն յաւան-
դից հայոց և յունաց. զի կամ վս՟ յիշելոյ տաճկաց 'ի
վարս մեծին սարգսի՝ կարծեալ է ուռհայեցին, թէ
մահմետականն էին նք՟, (ուր և յառաջ գոյր ազգ տաճ-
կաց այլազգեաց.) և կա՟ իմանայ զաւուրս Թէոդոսի
երրորդի՝ որ նստաւ յաւուրս սբ՟յն գերմանոսի յամի
714. յետ ելից մահմետականաց. արդ եթէ բանն է
ղաչմէ վկայէ՝ զոր համարին ոմանք լինել առ արկադեաւ
և ոնորիոսիւ, վրիպակաւ մուծեալ են այն բանք * որդ-
ւոցն հագարու ‖, և ս առաւել * յորդւոց մահմետի ‖.
զի յայն ժամանակս չև էր ելեալ ամիրապետն ։

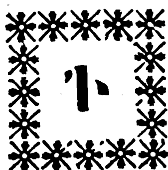

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Ատոմեանց՝ առաջնոց, և վերջնոց: (1)

Առաջին Ատոմեանք զօրականք:

Հ. օգոստ. 19: Ղ՛ուռընկ. Ի. ՉԷ: (2)

Ի ԺԱՄԱՆԱԿՍ ՅԱԶկերտի կռապաշտ արքային պարսից (3), մինչդեռ ծաղկէր հաւատ քրիստոնէից ընդ ամենայն երկիր, յարեաւ հալածումն մեծ 'ի վերայ արևելեայց, այլ առաւել ևս 'ի վերայ ազգին Հայոց: Օր 'ի յաճախել հաւատացելոց յերկրին պարսից՝ գործակցութեամբ այլոց քրիստոնէից եղելոց ընդ իշխանութեամբ նոցա, և 'ի պաշտել յայտնի զօրէն հաւատոյ, խորհուրդ 'ի մէջ առեալ մոգպետացն և մոգուցն՝ խորհրդակից ունելով զքահանայապետն զվարդապետն չարեաց, մատեան միաբան առ Թագաւորն, և ասեն. գիտութիւն լիցի տէրութեդ քում, զի դէնիմազդէնք կործանեցաւ, և զիցախառն նախնեաց ձերոց պաշտամունքն բարձան. զի ամենեքեան 'ի քրիստոնէութիւն խոտորեցան. և եթէ ոչ հրով և սրով և փայտիւ հրամայես կորուսանել զանուանեալ քրիստոնեայսն, մանաւանդ որք յերկրէն Հայոց այսր հասեալ են ազատք և ռամիկք հեծեալք, որք առաւել թշնամի են պաշ-

տաւ

տամանն կրակի և մոգութե, ոչ ևս զօրացեալ
եղիցին պաշտամունք ա̃ծոցն :
Յայնժամ Թագաւորն փութանակի հրա-
մայեաց հրովարտակ առնել ը̃ ա̃մ կողմանս
իւրոյ ի̃րութեն, եթէ մի́ ոք իշխեսցէ անուա-
նել զանձն քրիստոնեայ . ապա թէ ոչ՝ սրով
և հրով և փայտիւ́ դատեսցի (4) . իսկ որք
կատարեն ասէ զմեր հրամանս, և մեծարեն
զկրակ և զմոգութի, բարձի և պատուի́ և
մեծի իշխանութե արժանի գտցին : Այնու-
հետև լինէր հալածումն մեծ քրիստոնէից .
զի տանջէին անհնարին տանջանօք, և սպա-
նանէին պէսպէս մահուամբք . այլ քաջքն
պատկերին՝ առ ոչինչ համարելով զտանջանս
և զմահ . և ասէին ը̃դ սրբոյն պօղոսի, եթէ
ոչ մահ և ոչ նեղութիւք ոչ կարեն մեկնել
զմեզ 'ի սիրոյն քի̃ի . զի անցաւոր մահ-
ուամբս և չարչարանօքս զանանց և զան-
ձառ բարիսն ժառանգեսցուք : Իսկ վատա-
սիրտք և ակարք՝ էր որ առ երկիւղի ժամա-
նակեան մահուան, և էր որ 'ի սէր անցաւոր
կենացս թուլացեալ՝ խոնարհէին 'ի կամս
Թագաւորին 'ի կորուստ անձանց :
Եւ քանզի ազատագունդն հայոց՝ որք կային
յարքունի պատերազմունս հրամանաւ յազ-
կերտի ը̃ զօրավարու̃թ երկուց քաջ նախա-
րարաց, Ատոմայ գնունւոյ և Մանաճհրի
ռշտունւոյ, տակաւին համարձակ պաշտէին
զքրիստոնէութի 'ի բանակի, խորհեցաւ Թա-
գաւորն հնարիւք կոչել զնոսա առ ինքն, և
հրապուրել 'ի պաշտօն արեգականն և կրա-

կի .

կի . վասն որոյ արձակեաց առ նոսա զոմն 'ի նախարարաց իւրոց բանիւք խաղաղութեան և սիրոյ՝ գրելով հրովարտակ այսպիսի . Յազկերտէ յիմոց հաւատարէ արքայից արքայէ առ սիրելի ծառայսդ , առ ազատսդ և առ ռամիկ հեծեալդ հայոց Տիդ , որ 'ի մարզիդ էք , ողջոյն հասցէ 'ի մերմէ տրութենէս : Յիշեցաք զվստահս ձեր և զքաջութիւն , որ առ թշնամիս մեր . և կամիմք մեծաւ պատուով և ճոխութբ արձակել զձեզ յՏս ձեր . զի տեսեալ եղբարցն ձերոց՝ առաւել փութասցին 'ի մեր ծառայութի . միայն զի փութով հասանիցէք 'ի դուռն արքունի :

Արդ իբրև լուան ազատագունդն հայոց զհրաման թագաւորին 'ի բանից անտի նամակին և 'ի պատգամաց նախարարին , գիտացին այնուհետև զգաղտնաձիգ նետս չարին , որ հանապազ մարտնչի ընդ ծառայից այ : Բայց ոչինչ ցուցեալ նշան՝ թէ 'ի միտ առին զդաւաճանութի թագաւորին , յարուցեալ միաբան յուղի անկան գնալ ոչ թէ 'ի դուռն արքունի . այլ ծփէին 'ի միտս իւրեանց՝ թէ զի՞նչ արասցեն . և աղօթիւք առ տր կարդային յամ սրտէ :

Իսկ իբրև հասին 'ի կիցս ճանապարհին՝ որ զատանէր յՏն հայոց , 'ի դադարել նոցա անդէն առ վայր մի՝ խորհուրդ իմն 'ի մէջ անկանէր 'ի տուչութէ ածային շնորհաց և 'ի տեսչութէ վերին զօրութեան : Իսկ ժողովեալք տր ատոմ գնունի իւրովք ազատօքն , և տր մանաճիհր ռշտունի իւրովք ազատօք , խորհուրդ

հուրդ կալան առ միմեանս, և սկսան ասել այսպէս. Մեք գիտեմք զպիղծ և զանօրէն Թագաւորն զԹշնամին հաւատոց մերոց, զի ոչ վասն այլ ինչ իրաց կոչէ զմեզ, այլ միայն՝ զի հանցէ զմեզ 'ի սրբ հաւատոյս մերմէ, և դարձուսցէ 'ի մոլորութի. այս են կամք նր, զի հնազանդեցուսցէ զմեզ իւր խաւարային խորհրդոցն, և արասցէ զմեզ խաւար փոխանակ լուսոյ. և զանցաւոր պատուով խոստանալով՝ 'ի յաւիտենական բարութեցն զմեզ մերկացուսցէ, զոր խոստացաւ անսուտն ած իւրոց ծառայից 'ի ձեռն սրբց իւրոց մարգարէից և առաքելոց. որք քաջութբ նահատակեցան 'ի ժամանակս իւրեանց վս անուան նր. և բարի անուն յետի թողին, և զանձս բարութե 'ի յերկինս համբարեցին անձանց, և որոց արժանաւոր գտանին նոցին լուսաւոր պսակացն. արդ թէպէտև մեք անարժան եմք, սակայն 'ի նոյն տր ապաւինելով՝ արժանաւորք գտանիմք. զի միայն զյօժարութի կամացն խնդրէ ած՝ առատաձեռնել յամենեսին զանսպառ զանձս իւրոց պարգևաց :

Այս միաբանեալք ամենեքեան՝ ընտրեցին մեռանել վասն անուան տն մերոյ յսի քսի, քան առ ժամանակ մի վայելել 'ի մեղս. ամին իրք հաստատեցին չերթալ 'ի կոչ արքային, այլ խոյս տալ յետ իւրեանց. և Թէպէտ քաջ գիտէին՝ թէ ոչ զերծանին 'ի ցասմանէ Թագաւորին, այլ ոչինչ զարհուրեցան յառժամանակեայ մահուանէս՝ իւրա.

խուսեալք ձայնիւ սբյ աւետարանին, թէ մի երկնչիք յայնցանէ՝ որ զմարմինն սպանանեն, և զոգին ոչ կարեն սպանանել: Այնուհետև յանձն արարեալ զինքեանս սբյ երրորդութեն՝ դէմ եդեալ գնացին յՏն հայոց:

Նա եղև իբրև եհաս համբաւն ՚ի դուռն Թագաւորին, արձակեաց փութանակի գունդ բազում զինինց, հրամայն տուեալ զամենեսեան սրով սպանանել, թէ ոչ դառնան կատարել զկամս արքային, այս է գնալ ՚ի պարսս, և յանձն առնուլ զօրէնս մոգուն: Իսկ սբց երանելեացն կանխագոյն հասեալ յերկիրն հայոց ՚ի գաւառն անձաւացեաց, զտեղի առին անդ ՚ի վայելուչ վայրի ուրեք լերանց. ուրանօր բնակէր ՚ի քարանձաւի միոջ ոմն ՚ի սբ կրօնաւորաց հրեշտակակրօն միանձնականն վարուք՝ պէսպէս և բազում ճգանց համբերեալ: Առ սա հասեալք ամենեքեան առհասարակ, և ծունր կրկնեալ՝ խնդրեցին զաղօթս սբյն. և օրհնեալք ՚ի նմանէն՝ պատմեցին զանցս աղետիցն, և զնեղութիւն իւրեանց ճանապարհին:

Իսկ սբ այրն այ ազդմամբ ընկալեալ ՚ի հոգւոյն սբյ՝ մարգարէացաւ զերջանիկ կատարումն նց վկայական մահուամբ. և ասէ. Երանելիք էք որք քաջասէրք, զի վաղվաղակի առսանելոց էք՝ առ որ անձկացեալն էք. զի զօգտակարն ձեր հոգացէ տր յն քս: Նա նոցա ընկալեալ կրկին զօրհնութիւն ՚ի նմանէ՝ թջին բանակեցան զայն գիշեր մօտ ՚ի նա-

մե-

մեծաւ ուրախութեամբ որպէս զբանակս հրեշտակաց, սաղմոսելով և օրհնելով զԱծ ։ Այլ ահա 'ի մէջ գիշերին տեսիլ սքանչելի երևէր սբյն ատամայ ․ զի լոյս կամարաձև փայլեալ՝ խորան կազմեցաւ 'ի վերայ բոլոր գնդին ․ և այր մի լուսաւոր զգեստուք և ահաւոր տեսլեամբ բաշխէր պսակս բոլորեալս 'ի կարմիր վարդէ ․ և ասէր ցսբն ատոմ ․ քաջալերեցարուք զինուորք քրի ։ Իսկ նր̄ զարհուրեալ 'ի տեսլենէն, և զարթուցեալ առ ժամայն, բազում աղաչանս և աղօթս մատուցանէր հանդերձ արտասուօք առ բարերարն Աճ՝ այսպէս ասելով ․ Տէ՛ր դու գիտես զսրտից մերոց զխորհուրդս ․ զի վասն անուան քում սբյ եդաք զանձինս մեր 'ի կշիռ, և կամակար մատնեցաք զմեզ 'ի մահ, անարգելով զհրաման անօրէն թագաւորին, որ բանիւք անոտեօք հրապուրէ զմեզ՝ տալ հրաժարել 'ի քոց բարութեց, և վայելել 'ի մառախլապատ և 'ի մոխրապաշտ վայելչութիս մոլորելոցն 'ի Ճշմարտութեդ ։ Արդ ո՞ր բարերար մի՛ 'ի բացէ առնէր 'ի մէնջ զօգնականութեդ քո վերակացուի ․ զի մի՛ ոտն հարցէ թշնամին, թէ յաղթեացէ քոց ծառայից ։ Զի թէպէտև մեք անարժան եմք, այլ դու ո՛ր սովոր ես ցուցանել զողորմութիւս քո 'ի վր̄ մեղաւորաց ․ քանզի ոչ եկիր կոչել զարդարս, այլ զմեղաւորս 'ի մեղաքաւութիւն և 'ի կենդանատուր բղխումն արեանդ քո ։

Այս այսպէս կացեալ նորա յաղօթս մինչև

ցժամ առաւօտին՝ մնայր ծարաւեալ ոգւով ելից տեսլեանն ։ Իսկ ը՟ն այգն յարուցեալք ամենեքեան 'ի պաշտօն առաւօտուն՝ կատարեցին զսովորական աղօթսն. և ապա սկսաւ ս՟ր՟բն Ատոմ պատմել ն՟ց զուրախալից տեսիլ գիշերոյն ։ Իսկ նոցա առ հասարակ լցեալ խնդութ՟բ՝ գոհանային զինէ. և արտասուալից հառաչմամբ ծունր կրկնեալ բարերարին ա՟յ՝ ո՟չ 'ի միոջէ բերանոյ աղաղակէին և ասէին. Տ՟ր մեր և Ա՟ծ յ՟ն ք՟ն, եթէ արժանի համարիս զմեզ մեռանիլ վասն անուանդ քո ս՟ր՟բ՟յ, մեք պատրաստ եմք յա՟մ ժամ ո՟չ զոչխար 'ի սպանումն. զի կատարեսցուք նշանաւ ս՟ր՟բ խաչի քո. և մի պարտեսցուք յանա՟ծ՟իցն՝ 'ի մոխրապաշտ թագաւորէն և 'ի զօրաց նորա. զի ամօթալից կորիցեն ամենայն թշնամիք ճշմարտութե՟ն ։

Իսկ դիւապաշտ և սեւագունդ զօրքն պարսկաց հասեալ լինէին շտապաւ զկնի գնդին Հայոց. և իբրև եկին 'ի գաւառն անձաւացեաց, ը՟ն գուշակելոյ լրտեսացն զգիշերն ա՟մ հետամուտ եղեալ՝ հասանէին մօտ 'ի լեառն, ուր բանակն էր ս՟ր՟բ՟յն Ատոմայ. և կալեալ զոմն 'ի բնակչաց տեղւոյն՝ հարցանէին, թէ ո՞ւր իցեն բանակեալ. և մատնութ՟բ ն՟ր վաղվաղակի ժամանեցին բազում ամբոխիւ 'ի տեղին՝ ուր էին ս՟ր՟բքն ։ Իսկ նախ պատգամաւորս առաքեալ՝ յայտ առնէին զհրաման դառնութե՟ն թագաւորին. կամ գալ 'ի դուռն, և յանձն առնուլ զմոգութի՟ն և դառնալ պատուով, և կամ մահու մեռանիլ

առ-

առհասարակ։ Եւ իբրև գիտացին, թէ առ
ոչինչ գրեն նոքա զայնպիսի հրաման, զորս
տուեալ դիմեցին 'ի լեառն կոյս։

Իսկ քաջ նահատակացն տեսեալ զյարձա-
կումն անօրինացն, ընդ սովորակի իւրեանց ա-
րութէն՝ միմեանց ձայն տուեալ ասէին. ձի՛
կալէք. (յորմէ և յետոյ անուն տեղւոյն
ձիակալի վանք կոչեցաւ). և անդէն հե-
ծեալք յիւրաքանչիւր երիվարս՝ ժողովեցան
'ի բլուր մի. և կարգեցին ռազմ։ Եւ կէս
բանակին ընդ մանաձհրի ուշտունւոյ յառաջ
անցեալ՝ խորհէին 'ի թիկանց պաշարել
զթշնամիս, և կէս այլ ինչ ել ընդ հնարից գտա-
նել։ Իսկ նախախնամութիւնն այ յայց ելեալ
սիրելեացն իւրոց՝ յայտնապէս նշանակէր
նոցա, թէ ժամ է այնուհետև ոչ զքաջութն
մարմնոյ ցուցանել, այլ զհոգւոյ. քանզի
տեսիլ գիշերոյն յայտնապէս երևեցաւ միա-
բանգամ 'ի տեղւոջն ականերև ամենեցուն,
անանց լոյսն, և անթառամ պսակքն։ Որ
տեսեալ երանելեացն՝ նոյն ժամայն 'ի բաց
թողին զերիվարսն, և ընկեցեալ զզէնս
յանձանց՝ ցնծութբ յառաջ մատեան 'ի կա-
տարումն, և կամաւ ետուն զանձինս իւ-
րեանց 'ի մահ վասն անուանն քի։

Եւ նախ սրբն Ատոմ զաքանչելատեսիլ որ-
դեակն իւր վարոս անուն առաջի մատուցա-
նէր, զանգիտեալ 'ի մանկական տիոցն. իսկ
նորա ինքնանուէր յօժարութբ յառաջեալ
քան զամենեսեան՝ բարի խոստովանութբ 'ի
քն կատարէր և պսակէր (5)։ Ապա սրբն Ա-
տոմ

տամ և սրբ ընկերք նր մխաքան մատուցեալ զպատրանոցս 'ի բերան պարսկական սրոյն՝ սաղմոսէին և ասէին . սիրեցաք զքեզ տր, լուիցես ձայնի աղօթից մերոց . ընկալցիս զկամաւոր պատարագս, և խառնեսցես զա-մենեսեան 'ի գունդս սրբց քոց : Եւ այնպէս ամ իսկ գնդին ատոմայ արժանի եղեալ կատարման սրով, բարի խոստովանութբ 'ի քս՝ աւանդեցին զհոգիս իւրեանց 'ի նոյն տեղւոջ . որոց սրբ և վարդագոյն արիւնն զերկիր ոռոգանէր, և հոգիքն նոցա 'ի դաս վերին զօրաց խառնէին :

Յայնմ վայրի և շնորհալից պարսիկ մի յարքունի գնդէն անտի արժանի եղեալ նոյն տեսլեան, զոր երջանիկ վկայքն տեսին 'ի ժամ կատարման, աղաղակ բարձեալ ասէր . և ես քրիստոնեայ եմ իբրև զոսա . և առժամայն կատարի և նա յանօրինաց՝ մկրտեալ 'ի վկայական արիւնն իւր, և կարգեալ 'ի գունդ սրբցն 'ի տեսչութենէն այ : Մի ոմն թշուառացեալ յերանելեացն գնդէ փախտեայ անկանէր 'ի ժամ կտտորածին առ հովի մի . և տուեալ նմա զզգեստս իւր՝ առնոյր զնորին տարազ և զհովուական մախաղն և զցուպն, կերպարանեալ զինքն ձևով հովուին և այրիլ, փոխանակեալ զլուսեղէն պատմուճանն և զմշտնջենաւոր կեանսն ընդ զազրատեսիլ զգեստու և ը աւօրեայ կենացս . ով ոմն՝ որ վտարեցաւ երբեմն 'ի սրբց քառասնիցն դիմելով 'ի բաղանիսն, և զտեղի կոչմանն նր վիճակին ելից բաղանեպանն .

պանն. քանզի թոյլք և երկիմտողք յա̃մ ժամ կորնչին ։ Իսկ հոմերն յօժարութբ̃ և քաջք հաւատով դիմեալ ՚ի տեղի կատարմանն՝ յինքն ընդունէր զմեծի մարտիրոսութեն փոխանակ նր̃, հանդիսակից լինելով և պսակակից ընդ սբ̃ գնդին յերկնաւոր հարսանեաց ։ (6)

Ապա յետ երկուց աւուրց տեսիլ երևեցաւ ՚ի գիշերին սբ̃յ Ճգնաւորին, զի ՚ի մ̃ջ մեկայիցն առ հասարակ լոյս փայլէր հրաշալի և սքանչելի. որ և մեծաւ զարմացմամբ ՚ի վաղիւն փութանակի ազդ առնէր եպիսկոպոսի տեղւոյն. և հրամանաւ նր̃ ժողովեալ քահանայից, աշխատաց, և ժողովրդոց՝ փութով ՚ի տեղի անդր հասանէին ։ Իբր ամփոփեալ զնշխարս սբ̃ցն ՚ի մի կտաւ՝ մատուցին ՚ի տեղի հանգստեան իւրեանց՝ լապտերօք և բուրմամբ խնկոցն և սաղմոսիւք՝ հանդերձ հսկմամբ, տօնախմբելով յայնմհետէ զյիշատակս նց̃ մեծաւ ուրախութբ̃ ՚ի նաւասարդի ամսոյ. Թ ։

Արդ որք յայսմ տեղւոջ հանդիպեալք կատարեցան, են այսոքիկ. գլխաւորն սբ̃ն Ատոմ՝ որդւոյն իւրով Վարոսիւ, յազգէն Գնունեաց. սբ̃ն Վարս յոստանիկ (կամ յոստանի) տանէ. սբ̃ն Ներսեհ յերուանդունի (կմ̃ յարուանդթունի) տանէ. սբ̃ն Վարձաւոր, և այլ ևս բազմութի̃ սբ̃ ընկերացն, որք նահատակեցան ը̃ նոցա, և աւելին ըզպսակս անապականս. որոց անուանքն՝ որ ոչ գրեցան ՚ի գիրս, գրեալ են ՚ի դպրութե̃

կե-

կենացն յաւիտենից ։

Իսկ սբն Մանաճիհր ուշտունի նիզակակից երանելւոյն ատոմայ՝ իւր սբ ընկերօքն յառաջ անցեալ՝ հասեալ էր 'ի սահմանս Տյին իւրոյ, ընդ գաւառին ուշտունեաց . և մնայր տեսանել զկատարած իւրացն, պատրաստելով զանձն և զիւրսն 'ի վկայութիւն վասն անուանն Տն . և ահա հասին 'ի վր անագորոյն զօրքն պարսից . և ընդ օրինակի առաջնոց մի առ մի կոտորեցին . և այնպէս կատարեցան երանելիքն բարի խոստովանութբ 'ի տեղւոջն՝ որ կոչիւր ոչխարաց (կամ ոչխարանց, և կամ ոչխարանից) վանք . ուր և ամփոփեալ նշխարք ոսկերաց նց 'ի հաւատացելոց՝ եղան պատճառ յեկեղեցւոջն որ 'ի վր բլրին, ընդ յայտնութեն եղելոյ 'ի ձեռն ճգնազգեաց միայնակեցին ։ (7)

Որպէս վկայեցին և պսակեցան արի և քաջ նահատակքն ատոմեան սբ զօրավարք զօրօքն հանդերձ յամս յազկերտի պարսից Թագաւորի (յամի Տն 449) . որք արհամարհեցին զկեանս իւրեանց վասն անուան Տն մերոյ յսի քսի . և զամբարտաւան Թագաւորն հանդերձ խորհրդակցաւն իւրով սատանայիւ յամօթ արարին, զօրացեալք յաջոյ հզօրին, և 'ի նմանէ ընկալեալք զբրաբիոնն յաղթութէ ։ Եւ 'ի տապանէ սբցն բազում նշանք եղեն 'ի վր այնոցիկ՝ որք հաւատով դիմէին 'ի բարեխօսութին նոցին ։

Եւ

Եւթներորդ [illegible] [illegible] ։

Խ. Գիրք. 3 ։ Յովհ. Կաթ. Թովմ. Արծր. ։ (8)

Ի ժամանակս իշխանութեան Հագարացւոց 'ի բաղդատ, յամիրապետութեան մաքսամայ Ջափր կմ Ճաֆար կոչեցելոյ՝ առաքեցաւ 'ի նմանէ ոստիկան ոմն 'ի Հայս՝ ընդոծին նորին, բուղայ անուն (որ և բուխայ, կմ բուհայ), յաւուրս կթողիկոսութեան տն Յովհաննու Ովայեցւոյ՝ որ 'ի կոտայից. որ էր ժամանակ անիշխան իշխանութեան. զի թէպէտև կային բազում մեծամեծ իշխանք նախարարազունք Հայոց աշխին, այլ առանց իշխանապետի այր իւրաքանչիւր ինքնագլուխ տիրէր իւրում գաւառի ։ Արդ եկեալ Բուղայի յաշխն Հայոց անհամար զօրօք՝ յաւեր դարձոյց զամ տեղիս, և ոտնակոխ արար զանակիչս հարուածովք և գերութբ զամն Հինգ. զի զամ այր պատերազմող կմ երիտասարդ առոյգ՝ զոր միանգամ գտանէր, ընտրանաւ զգեղեցիկս և զգիտակավայելուչս 'ի նոցանէ պահէր 'ի կապանս առ 'ի դարձուցանել 'ի կրօնս իւր . իսկ զայլսն առհասարակ սրակոտոր կորուսանէր ։ Ոչ բազումն եհան 'ի հաւատոց . այլ զևս բազմագոյնս նահատակեաց . որպէս թէ լինել աշխն Հայոց յայնմ ժամանակի կենդանի վկայարան քաջ նահատակաց ։

Եւ եղև յետ աւերելոյ նր այսպիսի օրինակաւ զաշխն Տարօնոյ և Վասպուրականի՝ դիմեաց

մեաց յարալատեան ☉ , ընդ իւր տանելով
զբազմութիւն գերեաց ընտրելոց՝ զորս ժողո-
վեալ էր 'ի տեղեաց տեղեաց ։ Այլ դարձո-
րեալ առժամանակ մի 'ի դուռն քաղաքին
ձմերել անդ , արձակեաց զզօրս իւր յասպա-
տակութիւն՝ գերել և գերփել զամ շրջակայ
տեղիս , հրաման տուեալ նոցա ոչ խնայել ,
զանպիտանս 'ի սուր սուսերի մաշել , և զպի-
տանիս կենդանի պահել և բերել առ ինքն ։
և նոքա գազանաբար յարձակեալ սփռեցան
այսր և անդր ։ և զորս միանգամ 'ի զինուո-
րականն կարգէ սուսերամերկս և զինաշարժս
գտանէին , զամենս անյապաղ երկաթոյ տային
կերակուր , և զայլս՝ տոռունս 'ի պարանոց
արկեալ՝ այնպէս առ ոստիկանն քարշեալ
ածէին ։ Զորս իբրև ետես այրն անագո-
րոյն , ետ 'ի մի վայր ածել ընդ նոսին և զառաջին
գերեալսն ։ և կրկին ևս անձամբ ընտրութ
արարեալ , զորս անպիտանս գտանէր՝ անա-
զգամ սրոյ ետ ճարակ ։ Իսկ զորս բարեհա-
սակաչափ և յաջողաձեռն ետես , տրոհեաց
'ի բաց , և արգել 'ի բանտ ։ Այլ սկսաւ այ-
նուհետև ածել զառաջեաւ զամենս յերա-
նելի կապելոց , և խօսել ընդ նոսա աղաչանօք
և սպառնալեօք՝ ուրանալ զՔս , և 'ի գենս
պաշտաման իւրոյ դառնալ ։

Իսկ նոցա գեղեցիկ իմն մոլութ զփոյթ պնդու-
թեն յանձինս ընկալեալ , առ Քս երթալ վա-
ղագոյն լաւ համարէին՝ քան առ ժամանակ
մի վայելել 'ի մեղս , և փոխանակ կորուսանելւ ։
Զօրացանէին և յայտ առնէին , թէ անհնարին
է

է մեզ զլոյս Ե խաւարի փախստականել, կամ եր-
կնչել յառաժամանակեայ մահուանէս . զի
չե՛ն արժանի չարչարանք ժամիս հանդերձե-
լոց փառացն՝ որ յայտնելոց են 'ի մեզ ։ Ո՛ղ-
բոց զանվեհեր այնինս լուեալ բանաւորին՝
յուզէր 'ի մախանս 'ի վ[եր]այ երանելեացն . և
պարեալ Ե անտրտում զուարթութե երեսաց
նոցա՝ որ Ե օրէ խոշտանկէր զնոս ծանր կապա-
նօք և անսուաղութ[եամ]բ, գելարանօք և հար-
ուածովք . մինչ զի առ հասարակ կեղեքեալ
կեղէին մարմինք նոցա ։ Իսկ ապա անդրէն յա-
ռեալն կոչեալ՝ թախանձէր զնոս բանիւք և
հարցուածովք . զի թերևս զարհուրեալ նոցա
'ի դառն կտտանացն և 'ի տառապանալեաց՝ զի-
ջանիցեն 'ի կամս իւր ։

Իսկ նոցա միմի՛ յամմի քաջապէս համբերեալ՝
առ ոչինչ գրէին զմիշտս, զոր կրէին . և խնդա-
ղամիտ 'ի մահ եւս յօժարէին . վասն զի զօրա-
նայրին միշտ 'ի բղխմանէ անտի ջրոյն կենդա-
նուն՝ որ ելեալն էր 'ի կողիցն ք[րիստոս]ի, և ցօղէր 'ի
վ[եր]այ նոցա հոգևոր վտակօք ։ Ո՛չ և ոչ ամենևին
զոնէ փոքր մի տեղի ետուն բանից բռնաւո-
րին . այլ ծաղր առնէին զխրոխտանաց նորա,
և այպանէին զխոստմունս նորա . մինչև ինքն
իսկ Բուղա գիտաց յանձն իւր, թէ արհա-
մարհ թուի յաչս քաջ արանցն իբրև զմա-
նուկ մի անպիտան, կամ որպէս զծեր զառամե-
ցեալ՝ որ բանդագուշէ բանս սնոտեաց ։ Իսկ
տեսեալ այնուհետև զամենեսեան զնոսա
այնպէս և փայլթս 'ի մեռանել վ[ասն] 'ի ք[րիստոս]ի հաւա-
տոցն, վառեցաւ բորբոքեցաւ յանհնարին

ասրաւ

սրտմտութիւն իբրեւ գազան գայրագին . եւ հրա-
ման ետ հանել զնոսա 'ի բանտէ , եւ սպա-
նանել հրապարակաւ . էր զոր բազմութ̃բ , եւ
էր զոր սակաւ թուով հետ զհետէ 'ի բա-
զում աւուրս . զի թերեւս յետինքն հայելով
յառաջինսն՝ զղջացեալք ուրասցին :

Իսկ նք̃ յուսովն ա̃ծայնով խրախուսեալ՝ ոչ
'ի բարւոյն 'ի չարն , այլ 'ի չարէն 'ի բարին
զղջացեալք լինէին . եւ երթային իբրեւ գա-
ռինս պարարտս 'ի զենումն՝ լինել պատա-
րագ կենդանի ա̃յ՝ ինքնանուէր յօժարութ̃բ
եւ մեծաւ խնդութ̃բ , ասելով առ տ̃ր . վ̃ն քո
մեռանիմք զօրհանապազ , համարեցաք որ-
պէս զոչխար 'ի զենումն : Եւ այնպէս զուար-
ճացեալք փութային ելանել 'ի մարմնոյ եւ
մտանել առ ա̃ծ . եւ այնպիսի հրճուանօք
կայտռելով դիմէին 'ի տեղի սպանմանն , ո̃պ
թէ հանդէս հարսանեաց կայցէ նց̃ առաջի :
Այլ եւ 'ի մերկացուցանել զնս̃ դահճաց՝ նք̃
ա̃նձամբ փութային 'ի բաց ընկենուլ յան-
ձանց զզգեստ ապականացու մարմնոյ , զի
զգեցցին զն̃ր եւ զվարդագոյն կարմրատեսիլ
արիւնն իւրեանց 'ի վ̃ր ս̃բ մարմնոյն՝ իբրեւ
'ի տեղի ծաղկեայ պատմուճանի փեսայացե-
լոց . եւ փոխանակ ոսկեհուռ թագակապ
զարդու պսակացն՝ զերկրպագութի̃ն քն̃ի եւ
զնշան փրկական խաչին 'ի վ̃ր գլխոցն դրոշ-
մէին . եւ փոխանակ մանեկաց զսուրն փայ-
լեալ 'ի պարանոցսն ընդունէին : (9)

Այլ օրինակ գլխատման երանելեացն էր
քստմնելի յոյժ եւ անբերելի տեսողաց . զի

դահիճքն անողորմք, կմ անվարժք 'ի գործ կառափելոյ, ծեծէին սրով զկառափունս և զպարանոցս նոցա՝ իբրև ոք զի հատանիցէ փայտս յանտառի հարեալ կացնաւ այսր անդր. և այնպէս յանխնայ յօշէին զնս անդամ անդամ։ Իսկ մի ոմն յերանելեաց անտի գէորգ անուն թողկացել՝ երիտասարդ ժիր և առոյգ, իբրև մատեաւ առաջի սրոյն, և զուարթագին սպասէր կատարման վն անուանն ին, ետես՝ զի դահիճն հեղգ և անպիտան ծեծէր զպարանոց նր իբրև զանզգայ ինչ քարեղէն կմ փայտեղէն. մինչև և ոչ փոքր մի գիծ կարաց առնել 'ի մարմին նորա խոցուածս սրոյն։ Յայնժամ դարձաւ նահատակն 'ի դահիճն կոյս զարմացմամբ, և խնդրեաց 'ի նմանէ՝ տեսանել, թէ ընդէ՞ր ոչ հատանիցէ սուսերն. և առեալ 'ի ձեռանէ նր ըզսուրն շողացուցեալ՝ հայեցաւ յայսկոյս յայնկոյս, և ասէ. ո՛վ անարի վա՛տ արանց, և զինաւոր անպիտան ին իւրոյ. սուրս է հատու, և գլուխ իմ պատրաստական. զի՞ է՝ զի ոչ կարես հատանել. և թէ ոչ հաւատաս ինձ, ահա փորձիւ՛ տեսցես. և անդէն հարեալ շեշտակի զպարանոց դահճին՝ իսկ և իսկ 'ի բաց ընկէց զգլուխ նորա։ Եւ մի ոք 'ի տկարամտաց գայթակղեսցի ը գործն. զի յայտ իսկ է՝ թէ ո՛չ վարկպարազի 'ի սոյն բերեալ եղև առաքինի նահատակն, այլ զի մի յայսպիսի դանդաղութէ դահճաց լինիցի նահատակակցաց իւրոց քստմնիլ ը չարաչար կառափումն, և թուլանալ 'ի հաստատութէ

մնաց իւրեանց. այլ զի տեսցեն զանպիտանութիւն սպանողաց, և աներկիւղ լինիցին իբրև գինքն 'ի մահուանէ. և արդարև զարմանք կային 'ի տեղւոջն զամ բազմութին. և ըստ գրելոյ թովմայի արծրունւոյ՝ որ զայս պատմէ, գոհացեալ միաբան ետուն փառս այ, որ զօրացոյց զսն, և արար յամօթ զսատանայ հանդերձ գործակցօքն իւրովք (10).

Ապա առեալ զնա այլոց 'ի դահճաց՝ չարաչար տանջանօք սպանին. նոյնպէս և զայլսն արագ արագ գլխատեցին. և նք այնպէս ուրախութբ կատարեցան վասն անուանն քի.

Արդ էին 'ի բազմութե անդ նահատակացն այլ ևս արք եօթն՝ նշանաւորք վայելուչ ձրիւք հոգւոյ և մարմնոյ. յորս գլխաւորն էր երանելին Ատոմ անձևացի 'ի դաւառէն աղբակայ յորոխրանս աւանէ. Սա հանդերձ վեցեքումբք ընկերօքն պահեաց ուրոյն բանաւորն՝ վասն սքանչելի և հրաշատիպ կերպարանաց նց. մն զի զուարթադէմ երեսօք էին և գեղեցկադիտակք, կորովիք և յաջողակք 'ի զէն. նմին իրի և ոչ կամէր խառնել զնս ընդ այլսն՝ որք սրով կատարեցան. այլ հնարէր, զի գէթ զսոսա դարձուսցէ 'ի կամս իւր. խոստանայր առ նոսա սիրով, և ողոքանօք ջանայր ամոքել զմիտս նց. բազումպարգևս բարեաց և գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ առաջի արկանէր նց. այլև գիւղս և դերդաստանս իշխանայր տալ նց, և երևելիս և փառաւորս 'ի դրան արքունի առնել.

Իսկ երանելիքն ամենևին բնաւ իսկ չհայեցան

ցան 'ի խոստմունս նորա , և ոչ իւիք առնուն յանձն պատրել 'ի սնոտի մեծութեց Ցիս . Մեզ կեանք քն է ասեն , և մեռանել շահ . գիտեմք՝ զի ունայնութի են կեանք Ցիս , և երազ դիւրամոռաց , կմ իբրև ստուեր երագահոս . այլ յաւիտենականն են և անապառ և անփոփոխելին կեանքն և պարգևքն՝ զոր պատրաստեաց ած սիրելեաց իւրոց , որք կան համբերութբ 'ի հաւատս ճշմարտութե . նոյնպէս և տանջանքն յաւիտենականք և մշտընջենաւորք յանապառ յաւիտեանս անփոփոխելի խոշտանգանօք , որոց օտարացեալ են 'ի սբ կրօնից , և ուրացեալք 'ի օճ է յանբիծ հաւատոյ քրիստոնէութենն ։ Հա՛պա մի՛ բանիւք զմեզ հարցանէր , այլ արա՛ զինչ և կամք են քեզ . զի մեք փութամք տալ զանցաւոր կեանս , և գտանել թեթևագին զանգին ճոխութի անանց կենաց ։

Ապա այնուհետև զքաղցրութին 'ի դառնութի փոխարկէր բռնաւորն , և դառն տանջանարօքն զնոքօք հրամայէր հեղուլ , և արկանել զնոսա 'յամ չարչարանս և 'ի բախմունս կտտանաց . զոր ոչ լեզու բաւական լինի պատմել , և ոչ գրով բովանդակել ։ Իսկ երանելիքն խնդամիտ տանէին զամ տանջանս . զի յոյսն աւետեաց և սէրն քի և ուրախութի վկայութեն թեթևացուցանէր նց զանհնարին ծանրութի բեռանցն ։ Այս ծանուցեալ բռնաւորին զանհրապոյր միտս սբցն՝ հրամայէ զնոսա զփայտէ կախել ։ Եւ մինչդեռ ը կերպարանաց խաչի կախեալ կային , գոհա

նայէին երանելիքն զանպատում պարգևացն քսի, որ արժանի արար զնս խաչակից լինել նմին, և մեռանել վասն անուան նր. և ուժգին պաղատանօք միաբան ձայն բարձեալ ասէին. տր յօգնել մեզ նայեա՛ց, և տր յըն-

կերել մեզ փութա՛:

Սուր և սբն ատոմ զուարթագին բարբառելով առ խաչակից ընկերս իւր՝ քաջալերութե մատուցանէր. մի՛ ասէ զարհուրիք եղբարք յաուժամանակեայ մահուանէս. զի թէպէտև չարչարիմք վասն քսի, հաղորդութե ունիմք ըդ այ կենդանւոյ: Եւ զի ուխտեալ էր սբն ատովմ նուիրել յաւուր տօնի սբյն գէորգեայ (որ 'ի մեհեկի. իզ.) նոխազ մի 'ի կերակուր աղքատաց, այլ 'ի նոյն աւուրս 'ի կապանս և 'ի տանջանս գոլով՝ անձեռնհաս էր կատարել զուխտն, վսյ յայնմ պահու զխորհուրդս իւր փոխանակ աչաց յերկինս համբարձեալ՝ ասէ: Տր քս յոյս իմ, ուխտաւոր գոլով իմ յայսմիկ տօնի տարեկանի՝ մեծինահատակին գէորգեայ նոխազ ընծայել 'ի պատիւ նր և վասն փառաց անուան քո, և արդ այսուհետև զիս քեզ փոխանակ նոխազի մատուցանեմ. ընկա՛լ զողջակիզութե անձին իմոյ, որ ընդունիչդ ես պատարագաց. և խառնեա՛ զիս և որք ընդ իս են՝ 'ի թիւ վկայից քոց սբց, որք սիրեցին զօր երևելոյ գալստեան քո: Եւ այսպէս առ հասարակ բազում երկայնմտութե համբերեալ երանելեացն մեծի պատերազմին, և յաղթեն թմի, աւանդեցին զհոգիս իւրեանց, և ընկալան 'ի

'ի Քսէ զպսակն անեղծութեան : (11)

Արդ յետ կատարման եօթանեցունց քաջ զօրականացս Քսի , և այլոց ևս յառաջընթաց վկայից՝ որք սրով առին զվախճան 'ի դուռն քաղաքի անդ , հրամայեաց ոստիկանն բուղայ քարշել զմարմինս սրբցն առ հասարակ արտաքոյ քաղաքին , և թողուլ 'ի բացի՝ լինել կերակուր շանց և թռչնոց երկնից : Եւ կացին մնացին այնպէս զաւուրս բազումս անթաղ . և ոչինչ ամենևին արատեցան մարմինք սրբցն , և ոչ գոյր ինչ ժահահոտութն 'ի վր նց . ապա գնացեալ գաղտ քրիստոնեայք՝ առին զպատուական մարմինս նց , և թաղեցին պատուով :

Կատարումն սոցա եղև 'ի թուականութեանս հայոց . յբ̃ , այն է յամի տն̃ . 853 . որ էին ե̃ ամաւելի քան զհարիւր և յիսուն այր (12). թող զայնոսիկ՝ որ յայլ գաւառս և 'ի քաղաքս եղեն վկայք յաւուրսն յայնոսիկ : Ապա մեծ հայրապետն յովհաննէս սահմանեաց որ յիշատակի ամ̃ սրբցս այսոցիկ 'ի մեհեկի ամսոյն . իե̃ . որ յայնժամ լինէր . 18 . աւուր Նոյեմբերի . յորում աւուր թերևս լեալ իցէ վախճան սրբյն ատոմայ հանդերձ ընկերօքն . և այնպէս տարևորական պատուով ամ̃ ըն ամէ տօնէին զսոցա կատարումն , և մանաւանդ զեօթանեցունցն ատոմեանց վերջնոց . զորս համարիմք յայժմուս տօնախմբել զոյգ ընդ առաջնոց ատոմեանց յայսմ միջոցի առաջաւորաց , 'ի փառս պսակողին բոլորեցունց ամենափրկչի :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Ի մի վայր բերաք զերկին վկայաբանութիւնս ա-
ռաջին և վերջին ատովմեանց. Նախ՝ որպէս զի քաջ ծա-
նիցի որոշումն ժամանակի և պատմութեան նց. և երկ-
րորդ՝ զի 'ի հին տօնացոյցս յայսմ միջոցի պարզապէս
գրի տօն * Ատոմեանց ||, կամ * սրբոց ատովմանց ||, ա-
ռանց որոշելոյ՝ թէ զորոց իցէ բանն. ուր յետոյն օրի-
նակք որոշել կամելով արդեօք՝ եդեալ են, * ատով-
մանց զօրավարաց ||. Ըստ որում բանք շարականին առա-
ւել առ զօրավարս հային. թէպէտև զօրականաց ևս
անխտիր յարմարին. Թող զի 'ի պատմութեանց բացայայտ
ունիմք, թէ տօն սահմանեցաւ վասն վերջին ատոմեանց.
որպէս ոչ ունիմք այնչափ բացայայտակի վասն առաջնոց.
վասն եթէ զատանէաք զտօն երկուց դասուց յիրերաց,
միումն ոչ մնայր աւուր 'ի տօնացուցի. այլ հարկ էր
անցուցանել զայն 'ի կարգ սրբոց լոկ յիշատակելեաց ըստ
յայսմաւուրաց. և զայս որոշումն չէր մարթ մեզ առ-
նել տիրապէս:

(2) Վկայաբանութիւն ատովմեանց զօրավարաց՝ ըստ Ճա-
ռընտրին, որոյ համառօտութիւն գտանի և 'ի Հ. օգ. 19.
յօրինեալ է յումեմնէ յիմաստուն վկայից Ժմկին առ
ժամանակօք աշակերտաց սրբոց Թարգմանչաց, և խոստա-
ցեալ իբրև Ճառ յաւուր յիշատակի նց, սկսանելով ըստ
օրինակիս ըստ այսմիկ. * Արք եղբարք և հարք, ժողո-
„ վուրդք ածասէրք, որ երկիւղիւն այ ժողովեալ էք
„ 'ի կատարել զյիշատակ սրբոց վկայիցս մեծաւ ցանկու-
„ թեամբ, կամեցայ պատմել ձեզ զքաջութիւն արանցն,
„ և զնահատակութիւն սրբոցն, որք վասն սիրոյն քսի նահա-
„ տակեցան, և մեզ թողին օրինակ. զի լսելով զվարս
„ նոցա՝ առաւել հաստատեսցուք 'ի հաւատս: Արդ
„ շնորհեսցէ մարդասէրն այ պարգևս, բանի իմոյ առո-
„ ղիս, և ձեզ լսողացդ մտադիւրութիւն ունկնդրութեան,
„ քահանայից և ժողովրդոց, ծերոց և տղայոց, երի-
„ տասարդաց և կուսանաց, և այլ չափու հասակի:
„ Արդ մաքրեսջէք զմիտս և զխորհուրդս, զգուշութեամբ
„ լսելով զանձաւոր մարտակցութիւն սրբոց վկայիցն ընդ-
„ դէմ թշնամւոյն. որպէս զի և մեք հետևեսցուք զկնի
„ հետոց նոցա, որք հորդեցին մեզ զճանապարհս պայ-
„ տայն

» տայն 'ի վերինն եՀմ || : Այսպ 'ի վր բերէ զպատ_
մութիւն . * 'Ի ժամանակս յազկերտի ամբարշտի պար_
» սից Թագաւորին ծաղկէր Հաւատ քրիստոնէից Է ամ
» երկիր : Եւ տեսեալ մոգպետացն և մոգուցն || . ևՆ :
Ուստի սկսանի և պատմութի յայսմա" . * Թագաւորն
» պարսից յազկերտ չար խրատու մոգուց յարոյց Հա_
» լածանս 'ի վր քրիստոնէից || . ևՆ . և աՀա գրեալքն
մեր են բանք Ճառընտրին՝ Համեմատեալք Է Հ . իբ_
րև Է այլ ձեռագիր օրինակի :

(3) Որք տեսեր 'ի վեր անդր , ոչ Ճ . և ոչ Հ . բացա_
տրեն , Թէ որ յազկերտ իցէ . վա և մեք ոչ որոշեցաք ,
զի արդեօք առաջին յազկերտ որդի շապհոյ առ Ճմկօք
սոյն սոՀակայ պարթևի , եթէ երկրորդն որդի վռա_
մայ յաւուրս սըց վարդանանց : Դիւրդոր խելաթեցի զա_
ռաջինն Թերևս իմացաւ յասելն 'ի գանձն տառմեանց .
* 'ի կոչն երթային՝ շապհոյ յազկերտին՝ չար բռնաւո_
րին || : Բայց Հաստատագոյն ասելի է , որք եգաւ և 'ի
պատմութե Հայոց , թէ պարտ է գնել յազկերտ վռա_
մեան , որ է բուն Հալածիչն . զի ամ Հանգամանք վկայա_
բանութեա յայտ առնեն զպարագայս Ճմկի վարդա_
նանց և ղևոնդեանց : Եւ մի՛ ոք ասիցէ , Թէ զի՞արդ
ապա չյիշէն զատամեանս եղիշէ և փարպեցի պատմիչք
Ճմկին . Նախ՝ զի Թէ յառաջին ևս գիցես , նոյնպէս ձեռ_
նարկի , Թէ զի՞արդ չյիշէ զսոսա խորենացին , որք և
ոչ այլ ոք 'ի պատմագրաց , բաց 'ի Ճառընտրաց և 'ի
յայսմաւուրաց : Երկրորդ՝ յայտ է 'ի պատմութեց սըց
վարդանանց , զի յազկերտ բազմամեայ Ճմկօք փորձեաց
զնախարարս և զզօրս Հայոց՝ տանելով 'ի պատերազմ ,
և մերթ Է մերթ փոփոխելով զգունդս եկեղեց . իսկ
Թէ զի՞նչ գործեցաւ յայնչափ Ճմկս , ոչինչ գրեն եղիշէ
և փարպեցին , այլ անցանեն 'ի պատմութիւն վարդա_
նանց : Երրորդ՝ գրեալքն 'ի սըյն եղիշէէ և յայլոց
պատմագրաց Հայլին առ Համ Ճառկան Հալածանս , որք Հա_
սին 'ի վր եկեղեցւոյ Հայաստանեայց . իսկ վկայաբա_
նութիւն տառմամբ է առանձին պատմութի միոյ գաւա_
ռի . Թ ոգում և այլ անբաւ յիշատակարանք գրեալ
կայլին յիւրաքանչիւր նախարարութիւն՝ Թ վկայելոյ խո_
րենացւոյն .

(4) Փայտիմ , զոր յերկուս տեղիս նշանակէ Ճ . ոչ մի_
այն զզրածեծն լինել ուսնիմք իմանալ , այլև զելանելն
'ի կախաղան , և 'ի խաչ , որք և զպնդելն 'ի կոՃեղս , և
զայլ տանջանս Հնարեալս 'ի բռնաւորաց , մանաւանդ

'ի պարսից :

(5) 'Ի Ճ. յիշի որդին աստղմայ առանց անուան, զոր Հ. վարոս կոչէ, յայտ է թէ առեալ յայլմէ օրինակէ. զի ոչ իշխեմք ասել, թէ շփոթեալ իցէ ԺԷ անուանց վարսայ, և վարձաւորի, որք էին յընկերաց անտի ա- ստղմայ :

(6) Եթէ կամիցիմք միաբանել զբանս Ճ. ԺԷ Հ. հարկ է ասել, թէ 'ի միում կմ՞ յերկոսին իսկ կայցէ սխալա- գրութիւն գրչի. որպէս թէ կամ Ճ. փոխանակ գրելոյ հովիւ՝ եդեալ իցէ պարսիկ, և կամ Հ. փոխանակ գրելոյ պարսիկ՝ եդեալ իցէ հովիւ, 'ի խօսելն զայնմա- նէ՝ որ փոխանակ փախուցելոյն եմուտ 'ի թիւ նահա- տակաց. մեք քանզի չկարացաք միաբանել, զերկոցունց ևս բանս ուրոյն ուրոյն պահեցաք. և այնպէս լինին երկու անձինք վկայեալք պսակի մարտիրոսութեան՝ փո- խանակ միոյն զրկելոյ :

(7) Զկայանութիւն եղեալ առ Ճգնաւորն՝ զոր Ճ. յե- շեաց 'ի կատարման սրբոյն աստղմայ, Հ. յիշատակէ ըզ- կնի կատարման սրբոյն մանաճհրի. և այն՝ որպէս թէ այլ ոք միայնակեաց իցէ սա. վսյ և մեք անորոշ եղե- րեք եդաք: Այնպէս և զամփոփումն նշխարաց երկոցունց գնդից սրբոցն 'ի մի վերածէ Հ. ոպ թէ ամենեքին յոչ- խարանից վանս իցեն. մեք ըստ Ճ. ուրոյն ուրոյն պատ- մեցաք. այլ իցէ՞ թէ ունէաք տեղեկութիւն գոնէ աւան- դութեան և 'ի բնակչաց տեղւոյն, թէ ուր առին այժմ լինել նշխարք սրբոցս :

(8) Զերկրորդ աստղմեանց զվկայաբանութիւն քաղեցաք 'ի յոհաննէ կաթուղիկոսէ և 'ի թովմայէ արծրուն- ւոյ, յորոց առեալ են և բանք. Հ. 'ի մարտի. Յ. ուր խառնիխուռն կուտակին պատմութիւնք այնց ժա- մանակաց՝ ԺԷ անուամբ վկայաբանութեան սրբատայ պայա- րապետի, որ յետ քանի մի ամաց վախճանեցաւ 'ի բաղ- դատ խոստովանողական անուամբ. ոպ և սանփաննոս կոնն՝ որ յիշի անդանօր, 'ի բաղդատ նահատակեցաւ 'ի թուին հայոց. ՅԺ. իսկ աստղմ և այլք ԺԷ նմա՝ 'ի գունին քաղաքի՝ 'ի թուականութեան մերում յԹ. և սոն ոչ նահատակեցաւ լինել 'ի մեհեկի. ԻԸ. որ Թ յայսմա- ւուրաց է մարտի. Յ. բայց 'ի ժամանակին յայնոսիկ՝ մեհեկի. ԻԸ, պատահաներ 18. աւուր նոյեմբերի :

(9) 'Ի խօսելն յովհ. կթղկսի զբազմութիւն նահատա- կելոցն՝ թէպէտև յայտ առնէ, թէ սրով կատարեցան. բայց յօրինակի մերում ընթեռնումք ևս * հրոյ ճարակ ասու||.

տալ||. և զի Թովմա արծրունին սոսկապէս սրով նահատակեալ աւանդէ, վ՛ն չունիմք հաստատել զհուրն:

(10) Զայս գործ գէորգեայ նահատակի (զոր մեք արգարացուցաք) մարթ է գտանել ՚ի կարգ՝ դժուարաթարգմանելի անցից անցելոց Է օրս, զորոց ասէ օգոստինոս, թէ արարին ինչ ինչ առաւել զարմանալի՝ քան հաւանելի: Եւ գուցէ յայն սակս զանց արարէ յիշել զայն յովհ. կաթ. միայն թէ գրէ զայս ինչ, յորում գուցէ Է քողով զնոյն կամի ակնարկել: * Իսկ ժողովք
,, քրիստոնէից (ասէ) Թէպէտև վշտանային սակս սաս-
,, տիկ սրոյ կոտորման սրբ͞ցն, սակայն գովեսա մեծ կա-
,, տարէր նշ͞ք ք͞ս ՚ի ձեռն վկայիցն ||:

(11) Թովմ. արծր. ոչ գրէ ՚ի մասնաւորի զկատարմանէ ատովմայ և ընկերաց նորա ՚ի խաչի. վ՛ն կարծէ ընթերցողն՝ թէ ոք եւս սրով կատարեցան. բայց քանզի որոշակի գրէ յովհ. կաթ, վ՛ն ՚ի նոյն միտս պարտ է վերածել և զբանս Թովմայի: Միայն թէ չէ ինչ Է գէմ ասել, թէ՝ և զմեռելոցն ՚ի խաչի զգլուխս հատեալ իցեն, և գուցէ յայս հայի բանն յովհ. կաթ. (զոր եդաք ՚ի նախընթաց ծան՟.) վ՛ն զի յետ աւանդման հոգւոյ ատովմանց ՚ի խաչի՝ գրէ զայն բան. * Իսկ
,, ժողովք քրիստոնէից թէպէտ և վշտանային սակս
սաստիկ սրոյ կոտորման սրբ͞ցն || եւն:

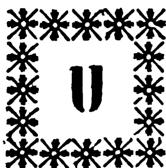
(12) Յովհ. կաթ. ոչ յիշէ զանուն ուրուք ՚ի սրբ͞ցս բաց յատովմայ. այլ ասէ վ՛ն վկայից ժամանակին սահասարակ. * որոց և անուանքն գրեալ քեն ՚ի դպրութ͞ն կենաց ||: Իսկ Թովմա արծրունի զանուանս յիշէ յանուանէ՝ յասելն, * Սոցա անուանք ճանաչին. ատոմ
,, անձևացի, և մլեահ վարժնունի, և գէորգ բողկա-
,, ցի, և վասակ. և այլ բազումք. որոց անուանք գրեա-
,, են յերկինս ||: Ուր չէ մարթ որոշել, թէ այս երեքին անուանք՝ որք յիշին զկնի սրբյն ատովմայ, յեօթանեցունց անտի յատովմեանց իցեն, եթէ ՚ի թուոյ բազմութեան վկայիցն սրով կատարելոց. վ՛ն և մեք չկարացաք որոշակի անցուցանել ՚ի կարգ վկայաբանութեան:

Վ Կ Ա

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Սուքիասեանց ։ (1)

Հ. օգոստ. 27 ։ Տօն է սեպտ. 19. և հոկտ. 26 ։
Ճառընտ. Բ. ՉԼԷ. և Ա. ԾԿԲ ։ Յայսմ. հատ. ։ (2)

Սոքա էին արք փառաւորք և երևելիք, Թագաւորազունք և գլխաւորք 'ի պալատական և 'ի զինուորական կարգէ 'ի դուռն արքային Ալանաց, ազգականք սաթինկայ դստեր Թագաւորին Ալանաց, որ հարսնացաւ Արտաշեսի Հայոց արքայի որդւոյ սանատրկոյ. և ընդ նմա եկեալք յաշխարհէն Ալանաց 'ի Հայս՝ մեծարեալ էին անդ 'ի Թագաւորէն և 'ի Թագուհւոյն ։

Այս եղև 'ի խնամոցն Այ, զի սբ. սուկեանք՝ որք աշակերտեալ էին Թադէոսի առաքելոյ, և միաբանեցեալ նստէին յաշխարհին Հայոց 'ի մի 'ի լերանցն ծաղկէոյ 'ի ծմակ լերին, եկին 'ի դուռն արքունի, և խօսեցան զբանն կենաց ընդ Թագաւորին և ընդ Թագուհւոյն ։ Նաև արքայ Արտաշէս՝ որ զբաղեալն էր 'ի հոգս պատերազմաց, անփոյթ արար զնոքօք. և յայլ ժամանակ պարապոյ եթող լսել զբանս նոցա. որով և զրկեցաւ 'ի լուսոյ կենարար վարդապետութե ։ Այլ ոչ ընդունայն ինչ եղև վաս-

վտատակ սրբոյն . զի արքն այն պատուհասողք՝ ազգականք սաթինկան եկեալքն յայլմանց՝ յօժարութեամբ լուծան զքարոզութի աւետարանին , և հաւատացին 'ի քս : Այլ այնպէս աշակերտեալ սրբոց ոսկեանց՝ գնացին զհետ նոյ յստանձնութի լերանց . և ճշմարտագոյնս տեղեկացեալ 'ի նոցանէ ճանապարհին կենաց , և լուսաւորեալ՝ մկրտեցան 'ի նոցանէ 'ի Ջրաբուղխ և 'ի ծաղկաւէտ տեղիս՝ յակունս եփրատ գետոյ :

Գլխաւորն 'ի սոցա միջի՝ որ նախ կոչիւր բահադրաս կամ բարաքաղա , 'ի մկրտութեն անուանեցաւ Սուքիաս (որ յունարէն ասի Իսիւքիոս , և Թարգմանի հանդարտեալ կամ լռեալ) , ոչ թէ խաղաղական կեանս ստացեալ (ասեն վկայաբանք) : Նոյնպէս և այլ ընկերք նր անուանեցան ղուկիանոս , պողոքտէս , կոդրատոս , խոխոքտիքիոս (կամ անտիոք , և ուքիրոն) , մէմաս , փոկաս , սերգիոս , դոմետիոս , ադրանիոս , կամ անդրիանոս , զոսիմէոս , քիկտոր ; Թաղկեաս կամ Թաղդէսս , յորդանէս , անաստասթրէոս ; Թէոդիտոս կամ Թէոդոտիոս , յակոբ , և Թէոդասիոս : Ընդ ամ՝ ոգիք ութուտասան կամ ինննետասան : (3)

Այս յորժամ մկրտեցին մէն մի 'ի նոցանէ , առժամայն զքս տեսանէին զէմ յանդիման երևեալ 'ի քլրին , որ կայր հանդէպ աղբերականն՝ որ կազմեցաւ նոցա աւազան : Ա որոյ և որք յառաջին մկրտեցան , խնդալից սրտիւ յորդոր տային և փութացուցանէին

զըն

զընկերսն՝ տալով նոցա աւետիս , և ասելով . ահա տեսանեմք զՔս՝ Տր առնուլ յանձինս մեր զկնիք նորա մկրտութբ սբ աւազանին : Այլ այնուհետև կրօնաւորեալք առ ատս հոգևոր վարդապետաց իւրեանց սբց ոսկեանց՝ զտոհմային զՔսյ վասն անպատում պարգևաց , որ շնորհեցաւ նոցա : Իսկ ՚ի տեղին՝ ուր Քս երևեցաւ նոցա , խաչ կանգնեցին . և անուանեցին աւետեաց խաչ՝ վասն աւետիս տալոյն միմեանց յաղագս զՔս տեսանելոյն :

Յետ այսորիկ յերթևեկս առնել ոսկեանց և սուքիասանց միանգամայն ՚ի դուռն արքունի՝ քարոզել զՔն , յայտնի եղև դարձն սուքիասանց ՚ի Քն . վնյ թագուհւոյն ընդ ակամբ հայեր ՚ի նս , քանզի երկնչէր յարքայէ և յարքայորդւոցն՝ թէ գուցէ և զինքն համարեսցին համամիտ լինել ազգականաց իւրոց . իսկ զվրդպս նոցա զոսկեանս չեթող այնուհետև երևիլ յարքունիս : Զայս իմացեալ սուքիասանց , միանգամայն տեսանելով զերես ազգականին իւրեանց սաթինկան ոչ լինել Տր իւրեանց որպէս յերէկն և յեռանդն , սկսան և ինքեանք խորշիլ ՚ի նըմանէ և ՚ի դղրանէն . և ս առաւել կասկածել զի մի ՚ի վտանգս ինչ փորձութց անկցին ոչ միայն ինքեանք , այլև վրդպք իւրեանց , համակամ միմեանց լինելով ՚ի բաց անջատեցան ՚ի թագուհւոյն , և զհետ գնացեալ վրդպաց իւրեանց՝ բնակեցան Տր ոսկեանս ՚ի լերին անդ կրօնաւորութբ . և ջերմ հաւատով

տօն պաշտէին զքն :

Ն.Յլ որդիք Թագուհւոյն մանկագոյնք և աղայամիտք վրոյն և վնոյն՝ տեսեալ Թէ ազգականք մօրն իւրեանց ոչ ևս երևին 'ի դրրան, իբրև իմացան զպատճառս իրացն 'ի Թագուհւոյն, գրգռեցին զարտաւազդ զերէց եղբայր իւրեանց՝ որ էր երիտասարդ մալեզին բարուք. և տեղեկացեալ վն բանհադրայ սուքիասն կոչեցելոյ և ընկերաց նը, եԹէ ուր իցեն, առին զօրականս արքունի ը իւրեանս, և դիմեցին 'ի բնակութին նց. և իբրև գտին զնոսա, սկսան նախ ողոքանօք աղաչել, զի դարձցին յարքունիս : Իսկ յոչ առնուլ նոցա յանձն՝ կոչեցին սատանձինն ըզվճպս նց զոսկեանս, և ստիպէին զնս յորդորել և խրատել զաշակերտսն՝ դառնալ առ Թագուհին : Իսկ նոքա ասեն. Մնքեանք ընտրեսցեն զօգուտն իւրեանց : Ընդ որ բարկացեալ արքայորդւոցն՝ եսուն խողխողել զոսկեանս. այլ սուքիասեանց չիշխեցին ինչ առնել՝ ակնածելով 'ի մօրէն իւրեանց վն ազգականութեն. վնյ խնայեցին 'ի նս, և Թողեալ գնացին :

Յակ երանելի աշակերտքն իբրև իմացան զկոտորած սը վճպաց իւրեանց, սուգ մեծ առին, և առեալ Թաղեցին զմարմինս նոցա պատուով. և այնուհետև գիտացեալ՝ Թէ չիք նց հանգիստ յերեսաց Թագուհւոյն և որդւոց նը, խոպառ օտարացան 'ի նոցանէ. և միակամ հաւանութը զօղեալ Թաքուցեալ բնակեցան 'ի լերինս անդ՝ մօտ 'ի մենարանս

տա

ոսկեանց՝ նոցին վարուքն. և որ ջ զօր յաւելուին 'ի կարգն և 'ի կրօնս հրեշտակականս, որպէս և ուսան 'ի սրբ վկայից իւրեանց: Այս յայս ձգնութիւն հասին արքն փառաւորք և փափկասունք, մինչև խոտաբուտ ձարակ ծաղկաւէտ լերինն իբրև աւելորդ փափկութիւն մարմնոյ թուէր նոցա:

Ամին իրի յետ ոչ բազում ժամանակաց ասէ երանելին Սուքիաս ցընկերս իւր. Եկա՛յք յայլ ուրեք և անապատական տեղիս խնդրեսցուք մեզ բնակութիւն. զի այս խոտս պարարտ է, և պարարէ զմարմինս մեր, և առնէ ըզմարդ իբրև զձիս և զջորիս՝ յորս ոչ գոյ իմաստութիւն. և զի լաւ ևս է մեզ փոխիլ 'ի տեղւոջէ աստի, զի մի՛ եկեսցէ 'ի դրանէ թագուհւոյն՝ նեղեսցեն զմեզ դառնալ յարքունիս յառաջին պատիւն Ալանաց, և 'ի սնոտի հոգս կենցաղոյս: Այս յարուցեալ միաբանն գնացին 'ի լեառն Ջրաբաշխ՝ որ 'ի Բագրևանդ գաւառի յանդիման Բագուանն գեղջն՝ ընդդէմ Նպատ լերինն. և բնակեցան 'ի լերինն անդ, որ և յետոյ յանուն գլխաւորի սրբոցն նց Սուքիասայ՝ ասի Սուկաւ կմ Սուկաւէտ կոչեցաւ. և անդ հանդարտեցին զամս բազումս՝ խոտաձարակ լինելով իբրև զոչխարս վայրի. մինչև՝ փտեցան և թափեցան ձորձք նոցա, և մորթ նոցին եղև իբրև զմամուռս քարի 'ի խստութէ օդոյն. և 'ի ցօղոյ երկնից բուսաւ մազ յանձինս նց 'ի վր մերկ մարմնոց. և խառն Է հերս գլխոյ և մօրուաց ծածկեաց զամ մարմինս նց. մինչև երևիլ նոցա իբրև

զքօշս

զքօշս փայլենիս. և 'ի պատահմանէ անտի՝ որմն աւել, քօշք անուանեցան: Այլ այնուհետև մնացին անվնաս 'ի հիւանդութէ և յայլ պատահարաց 'ի լերինն Սուկաւ (որ ռամկօրէն Քօսս տաղ կոչի) ամս խդ, խոտաբուտ կենօք, պահպանեալք 'ի տեսչութենէ այ, քաղաքավարեալք 'ի մարմնի որպ զանմարմինս, և մշտամռունչ աղօթից և հոգևոր ձգանց պարապեալք. (4)

Այլ եղև 'ի մեռանել արտաշեսի Հայոց արքայի, յորում ժամանակի մեռաւ և տրտաշէս արքայ պարսից, յորժամ թագաւորեաց 'ի Հայս արտաւազդ, և 'ի պարսս պերոզ, վերջացաւ խաղաղութի ծին Հայոց. քանզի արտաւազդ այր անպիտան զերկեամ մի թագաւորեալ՝ վեր 'ի վայր արար զկարգ ուղղութեան և զբարեշինութիւն հօր իւրոյ. իսկ տիրան եղբայր նր յաջորդեալ 'ի թագաւորութե՝ թէպէտև էր այր զգօն, այլ կեայր անհոգաբար՝ զհետ լեալ որսոց և զբօսանաց. որոյ վն և պերոզ արքայ պարսից այր սէգ և հզօր՝ խորհէր եղանել 'ի վր Հայոց ծին, և արկանել ը ուրուք իւրով: Այլ զի 'ի նոյն աւուրս կայսրն հոռոմայ անաստասիոս պխոս յղեաց թագ արքայական և ծիրանիս առ տիրան արքայ Հայոց՝ վն հաստատարիմ գոլոյ նր 'ի բարեկամութե հոռոմայեցւոց, և տալոյ հարկս, ը այս դժուարեալ պերոզի՝ կամէր կորուսանել զերկիրն Հայոց. սակայն անցեալ աւերեաց զերկիրն, և վրէժ առից ը անփութութե հայրենեացն: Այնուհետև

զօրս

զօրս գումարեալ անթաւութբ՝ փութայր հա-
սանել 'ի սահմանս հայոց, և խոպանացու-
ցանել և յանպիտանութիւն դարձուցանել
զհայաստան աշխ՟. և կայր 'ի տագնապի և 'ի
տարակուսանս երկիրն հայոց :

Օ այս ամ՟ յոյզս խռովութեց իմացեալ երա-
նելեացն սուքիասանց՝ կային և մօտադիր լե-
նեռին իրացն, եթէ զիարդ վրէժ խնդրեցէ
թագաւորն պարսից յաշխ՟էն հայոց. և տեսեալ
օր ը՟ս օրէ զյաճախումն նեղութեց և տառա-
պանաց երկրին՝ կարեկից լինէին իբրև 'ի վ՟ր
բնիկ աշխ՟ի իւրեանց : Ապա ասէ երանելին կող-
բատոս.ցն՟ սուքիաս և ցայլ ընկերս իւր.
եկայք աղօթեսցուք, զի արասցէ ա՟ծ խա-
ղաղութի աշխ՟իս այսմիկ. որովհետև զայսչափ
ժամանակս բնակեցաք մեք յերկիրս յայս :
Եւ կացեալ միաբան յաղօթս՝ ասէին. ողոր-
մեա ա՟ծ ը՟ս մեծի ողորմութե՟ քում 'ի վ՟րայ
աշխ՟իս հայոց. զի թէպէտև է անօրէնութիւն
'ի նմ՟, այլ դու տ՟ր և արարիչ ամ՟ արարածոց,
ամենեցուն օգնականութի և ողորմութիւն
'ի քէն է, դարձո զսրտմտութե՟ն սուր 'ի սոցա-
նէ մարդասէր և անոխակալ. և քեզ փառք
յա՟մի : Եւ լուաւ տ՟ր աղօթից նց՟, և դար-
ձոյց զարքայն պարսից անդրէն յերկիր իւր.
քանզի եհաս առ նա պատգամ սպառնա-
լեաց 'ի կայսերէ անտի հռովմայեցւոց՝ յոր
ապաւինեալ էր արքայն հայոց. վ՟նյ և ոչ իշ-
խեաց թագաւորն պարսից զդէմ ունել հայ-
ոց և հռովմայեցւոց միանգամայն. և այն-
պէս եղև խաղաղութի աշխ՟ին. ընդ որ ուրախ

Օ եղեն

նշխն սրբոյն՝ որ 'ի լերինն անդ. և զոհանա-
լով փառաւոր անուանին զա̄ծ։
Այլ եղև երբեմն խորհուրդ 'ի մէջ սրբոցն՝ ի-
ջանել 'ի լեռնէ անտի, և քարոզել մերձա-
ւոր բնակչաց Ծ̄ին զլոյս ա̄ծգիտութեն, քան-
դելով նախ զբագինսն՝ որ 'ի բագուա՛ն մօտ
'ի լեառն բնակութեն իւրեանց (5)։ Ապա սր̄ն
սուքիաս՝ որ երիցագոյնն էր 'ի նոս և ծերա-
գոյն, ասէ. խնդրեսցուք 'ի ա̄յնէ, զի եկեա-
ցէ այլ մշակ զօրաւոր քան զմեզ, և նա կոր-
ծանեսցէ զմեհեանս կռոց, և դարձուսցէ
զԾ̄ս զայս ողջոյն 'ի մոլորութէ 'ի ճշմարտու-
թի։ Այլ զի ամենեցուն խորհուրդ և բան
յառաջ գայր 'ի փափաքանաց վ̄ն վկայելոյ
ճշմարտութեն, ելից ա̄ծ զբարի տենչ սրտից
նոցա։ Քանզի տեսիլ երևեցաւ 'ի գիշերի՝
միում 'ի սր̄ց անտի, որ կոչէր պողոքտէս, և
յարուցեալ պատմեաց ընկերացն. տեսա-
նէի ասէ յայսմ գիշերի, զի առիւծ մի ելա-
նէր 'ի դրանէն մերմէ յարքունեացն ալա-
նաց, և գայր հասանէր մինչև առ մեզ. և
բազում մարտիւք մարտնչէր ը̄ մեզ։
Իբրև լուան զայս երանելիքն, ծունր եդեալ
կալին յաղօթս՝ ասելով. Տ̄ր ա̄ծ, որ գիտես
զմեզ, մի զարհուրեցուսցէ զմեզ չար գազանն՝
որ յարձակեալ գայ 'ի վ̄ր ծառայից քոց. Տ̄ր
մի թողուր զմեզ յօգնականութէ քումմէ և
'ի յուսոյդ, որ կարողդ ես յամի, և մի տար
զփրկութիւն քո շանց։ Ո՞վ որ ամենագէտդ
ես; և ճանաչես զխորհս սրտից մարդկան.
Տ̄ր դու գիտես, զի քեզ տուեալ զանձինս

մեր 'ի ծառայութիւն, զի արժանաւորս լիցուք
անսուտ խոստմանց քոց՝ որ յաւիտենից։

Այլ ահա ոչ յետ բազմաց ևս աւուրց 'ի գը-
լուխ ելանէր տեսիլն. Քանզի յորժամ մեռաւ
Թագաւորն ալանաց շապուհ անուն, որ ծա-
նօթն էր սրբոյն սուքիասայ և ընկերաց նորա,
յաջորդեաց 'ի Թագաւորութիւն ալանաց գե-
գինանոս կամ դատիանոս անուն. որոյ հա-
մար արարեալ զօրավարաց և զօրաց իւրոց
առ 'ի գտնել 'ի նոսա կարգ նոր, տեղեկացաւ
յիւրոցն վն՟ երանելեացն, Թէ գլխաւորք ո-
մանք յարքունի գնդէն արք քաջք և անուա-
նիք մեկնեալ են բազում ամօք յառաջ ընդ
սաԹինկան դշխոյի յշն՟ հայոց. և անդ մե-
ծաւ տառապանօք և նեղուԹբ՟ բնակին 'ի
ջրաբաշխ լերին յաղագս քնի՝ որ յոյժ իւր-
եանց կոչի, ոչ հաւանեալք պաշտել զա՟ծս
Թ՟գրաց ալանաց կամ հայոց։ Այլ զայս պատ-
մեցին արքայի ոմանք յալանաց, որք երԹ-
եեկս ունէին յշն՟ հայոց. և յետ մահուանն
սաԹինկան բարեկամացեալ էին ը՟ որդիսն նր՟,
և հարցափորձիւ տեղեկացեալ էին յաղագս
սրբոց արանցն՝ որ 'ի լերինն. և մանաւանդ ոմն
'ի նախարարաց սկուհեր կամ ոկոհեր անուն,
որ քաջ գիտակ էր իրացն։

Յայնժամ ընտրեաց Թագաւորն 'ի զօրաց
իւրոց զարս կորովիս սպառազէնս, և առա-
քեաց 'ի հայս հանդերձ լրտեսօքն, և զօրա-
վարաւ՝ որում անուն էր բաւլահա կամ բառ-
լախայէլ, տուեալ և գիր յանուանէ՝ խնդ-
րել զեկեալսն անդր 'ի դրանէն ալանաց. և

եԹէ

Եթէ գտանիցէք աստ, բազում պարգևօք հաւանեցուցէք գալ այսր. ապա եթէ ոչ հաւանին գալ, 'ի սուր սուսերի մաշեսջիք առ հասարակ։ Իսկ եկեալ արանցն յերկիրն հայոց (6), և առաջնորդութեամբ տեղեկագունից ոմանց հասեալ 'ի լեառն Ջրաբաշխ, որ և Սուկաւէտ, ուր բնակութիւն սրբոցն էր, տեսին 'ի հեռաստանէ զերանելիսն, և զարմացան. զի որպէս զոչխարս՝ խոտով կերակրէին, և անձինք նոցա իբրև քօշս գիսաւորս երևէին, կամ որպէս քարինս՝ յորոց վերայ բուսեալ իցէ մամուռ։

Ապա յառաջ մատուցեալ՝ խօսել սկսաւ զօրավարն հիացմամբ, և ասէ. զի՞նչ էք դուք, և զի՞նչ գործ է ձեր. զի պատկերք ձեր իբրև զմարդոյ են, և խոտաճարակ տեսանեմ զձեզ իբրև զոչխարս։ Պատասխանի ետ սրբն Սուքիաս, և ասէ. բնութեամբ մարդիկ եմք. և ազգաւ յալանաց յարքունի դրանէ. և փախուցեալք յամպարշտութենէ և յանօրէնութենէ մեկուսացաք 'ի լերինս. և 'ի վերին զօրութենէ զօրացեալ կամք այսպէս՝ յաղագս յուսոյն յաւիտենից, զոր խոստացաւ Տէրն մեր և Աստուածն։ Իսկ Բառլահա ասէ. տեղիքս ծմակայինս են, և ձիւն բազում 'ի լերինս. զի՞արդ կարէք աստ բնակել այսպիսի կենօք։ Առ այս ասէ սրբն. լուր ինձ որդեակ, և ասեմ քեզ. որ հաւատայ յԱստուած յարարիչն երկնի և երկրի, ամենայն իրք ըստ կամաց նորա փոփոխին՝ որպէս և կամի՝ առ ծառայս իւր և փառաւորիչս անուանն իւրոյ. և պրդ մեք գտաք զա

զորմութիւն յա՛յ, և սիրեցաք զնա յամ սրտէ
մերմէ, և յոյս մեր 'ի տր ած է :

Ասէ Բաղաւհա. յորմէ՞ տոհմէ ես, և զի՞նչ
անուն է քո : Այն ասէ. յերկրորդական գա-
հէն Թագակից էի արքայի. և անուն իմ ի՛ն
առաջնումն բարաքադրայ (7). բայց յորժամ
եկի ես 'ի գիտութիւն այ, Սուքիաս անուա-
նեցայ. յայ խաղաղական կեանս ստացայ :
Ասէ զօրավարն. պատերազմող այր երևիս :
Նա երանելին ասէ. նիզակակից իսկ էի շապ-
հոյ արքայիդ ալանաց : Յայնժամ ասէ զօ-
րավարն. և արդ ո՛չէ հաւանեսցես ինձ, և եկ
դարձի՛ր յառաջին պատիւն, և նստցիս յերկ-
րորդական գահին. և փառօք և հանգստ-
եամբ անցուսցես զաւուրս ծերութեդ : Իսկ ե-
րանելին ասէ. մշակ եմ տն իմոյ, և ժամա-
նակ է վարձս առնլոյ. և զի՞արդ 'ի յետին
ժամուս ունայնամտեալ յետս դարձայց 'ի նմա-
նէ : Ասէ զօրավարն, յայտ իսկ է տր քո, ո-
րում ծառայես. ո՛չ ապաքէն զխաչեալն
ասես տր քո : Այն ասէ. այո՛ յայտ է տրն
իմ (8) : Զօրավարն ասէ. զազատութիւն
թողեր, և 'ի մշակութիւն անկար : Ասէ ե-
րանելին. եթէ գիտէիր զտէրն իմ, և դու 'ի
մշակութիւս յայս անկանէիր. զի առնուիր
զանապական կեանսն : Իսկ Բաղաւհայ քա-
մահեալ զբանս ոճին՝ բազում սպառնալեօք
սաստէր 'ի վր նր :

Յայնժամ իբրև գիտաց երանելին Սուքիաս
զմիտս բռնաւորին, ժողովեաց զեղբարսն,
և ասէ. եկա՛յք եղբա՛րք իմ, զի ժամանակ
եհաս

եհաս կատարման և վարձս առնլոյ ։ Այլ նոյն խնդութիւն լցեալ՝ ուրախ լինէին մեծապէս, և փառաւոր առնէին զԱծ ։ Այլ տեսեալ զօրավարին զնոսա ժողովեալ 'ի մի վայր՝ ընդդէմ ողոքանօք պարգևս խոստանայր տալ նոցա, եթէ հաւանեալք ասէ դարձջիք յԱծ ձեր, և կացջիք 'ի կրօնս հայրենի, և յառաջին բարձս ։ Պատասխանի ետուն միաբան սրբքն, և ասեն ․ պարգևատուն մեր Աստուած է, որ տայ ըզպարգևս անմահութեան ․ որ և ազատեաց ըզմեզ 'ի սատանայէ և 'ի գործոց նորա ․ պարգևք քո ընդ քեզ լիցին 'ի կորուստ, զոր խոստանաս տալ մեզ 'ի թագաւորէն ․ զի արքանեակք չարին էք դու և թագաւորն քո ․ մեք պարգևացն նոյ ակնունիմք, որ յոյսն է մեր ։ Ասէ բռնաւորն ․ ո՞ւր է պարգևատուն ձեր ։ Ասեն երանելիքն ․ պարգևատուն մեր Աստուած է ամ յամի, այն՝ որ արար զերկինս և զերկիր և զամ որ 'ի նոսա արարածք իցեն ․ նա է Տէր մեր և թագաւոր, որ ունի իշխանութիւն կենաց և մահու ամ կենդանեաց ․ յորմէ երկինք դողան, և երկիր սարսէ 'ի բանէ նորա ․ որ հրամանաւ տայ ծովու, և ցամաքեցուցանէ զնա ․ սաստէ գետոց, և անդրէն դառնան ․ և ոչ ևս յաւելուցուն 'ի ծածկել զերկիր ։ Նոյն ինքն սաստեսցէ և 'ի քեզ և 'ի խորհրդակիցսն քո սատանայ ․ և մի եղիցին կամք քո 'ի վր ծառայիցս նոյ ։

Զայս իբրև լուաւ բռնաւորն, զայրանայր 'ի վր նց, և կոչէր զատաւորսն իւր ․ այլ թոյլ տուեալ նց առ վայր մի՝ զմտաւ ածէր

Է իւրման , եթէ որով և որպիսի մահուամբ
կորուսցէ զնա ։ Նաև երանելւոյն իբրև գիտա-
ցին , եթէ մերձ է ժամ կատարման իւրեանց,
եդեալ ծունր կային յաղօթս , և ասէին այս-
պէս . Տէր Աստուած արարիչ երկնի և երկրի , որ ա-
րարեր զամենայն արարածս յոչնչէ . դու ես Աստուած
Ճշմարիտ՝ Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , որ եկն
և մարմնացաւ , և փրկեաց զտիեզերս՝ ի ձեռն
խաչի իւրոյ և թաղմանն և յարութեան . և
Հոգիդ սուրբ՝ որ լնու զամենայն արարածս ։ Դու
յիշատակեալ մի ըստ միոջէ զերախտիսն Աստուծոյ
առ ազգս մարդկան ստեղծագործութեամբ և
վերստին արարչութեամբ փրկագործութեան ապա
սաեն . Դու արդ Տէր բարերար Հայեաց՝ ի
ծառայքս քո , որք սիրեցաք զքեզ յամենայն զօ-
րութենէ , և հաւատացաք անսուտ խոստմանց
քոց՝ զոր խոստացար սիրելեաց քոց ։ Տուր
զօրութիւն յուսացելոցս՝ ի քեզ , և զօրացո զմեզ
՝ի պատերազմիս՝ որ վասն անուանդ քո սրբոյ յա-
րուցեալ է ՝ի վերայ մեր . և սատանայ հան-
դերձ բանակաւորաւս յամօթ լիցի . և անուն
քո փառաւորեսցի ՝ի ծառայքս քո ։ Աստուած գը-
թութեան և Տէր ողորմութեան՝ Հայեաց ՝ի յուսա-
ցեալքս և յապաւինեալքս ՝ի քեզ . և մի քա-
կեսցէ թշնամին զբանականն հօտս քո՝ ի գաւ-
թէ քումմէ . ցածո Տէր զմրրկեալ ալիս՝ որ
յարուցեալ է ՝ի վերայ մեր . զի ժամանեսցուք
՝ի նաւահանգիստն խաղաղութեան . տուր զօ-
րութիւն ծառայից քոց յուսացելոց, զի յաղթեսցուք յաղթող զօրութեամբ քով . և մի լիցուք արժանիք
զտանջանն զայն՝ որ ՝ի վերայ աւագոյն՝ զոր կործա-
նե-

նեղչին հողմք և անձրևք փորձութեանց . այլ
հաստատուն պահեա զմեզ ՚ի վէմ վիմին հաս-
տատնոյ քի̅ տ̅ր յուսոյդ մերոյ : Հայեաց տ̅ր
բարերարութե̅բ քո ՚ի յուսացեալ ծառայս
քո , և տուր զնշան յաղթութեան քո ապաւինե-
լոցս ՚ի քեզ . զի զատեալ և պարզեալ լիցուք
՚ի պատերազմի թշնամւոյն՝ որ նեղէ զմեզ .
Մի՛ խառնեսցէ ՚ի մեզ որոմն զազանութեան թա-
նիւք խռովք պատրողին , և ապականեսցէ
զցորեանն՝ զոր յա̅ծային շտեմարանս ժողո-
վելոց ես . և մի՛ բուսցի յայգիս մեր՝ որ յա-
նուն քո՝ զաղձն փշաստակաց , և ապականես-
ցէ զողկոյզն օրհնութե̅՝ զոր լնուս ՚ի հնձանսն
յաւիտենականն : Մի՛ տար ՚ի սասանութիւն
զոտս մեր , այլ ամրացո՛ աջովդ քո . և աներ-
կիւղ պահեա՛ յերևելի և յաներևոյթ թշ-
նամեաց . և տուր փառս անուան քում տ̅ր :
Եւ տուեալ զամէնն՝ զօրացեալք լինէին
՚ի վերին օգնականութենէն , և ՚ի տեսչութենէն՝
զոր ընկալան երանելիքն անպատում խնդու-
թե̅բ յոգիս իւրեանց : Եւ անդրէն յաղօթս
դառնային գոհութե̅՝ ասելով . Խոստովանիմք
զքեզ տ̅ր , որ զարձակեցեր զմեզ յանա̅ծութէ
յա̅ծգիտութի̅ . զի խաւարեալ էաք , և լու-
սաւորեցեր զմեզ լուսով գիտութեան քո . և
զկապեալսս արձակեցեր ՚ի կապանաց բանսար-
կուին . և զի էաք ՚ի խաւարի և ՚ի ստու-
ւերս մահու , նշանեցաւ առ մեզ լոյս երե-
սաց քոց , և լուսաւոր արար զմեզ՝ առաջ-
նորդելով գնալ ՚ի Ճանապարհս իրաւանց և
արդարութե̅ քո տ̅ր :

Եւ արդ լո՛ւր տէ՛ր և նայեա՛ց յաղօթս ծառայ-
ից քոց, և մի՛ տար տեղի սատանայի. այլ
զօրացո՛ զմեզ զօրութբ սբ հոգւոյդ, որ ա-
ռաջնորդեսցէ մեզ 'ի տեղիս յայս և 'ի ժամս.
զի կատարեսցուք զընթացս մեր արդարութբ
շնորհօք և մարդասիրութբ տն մերոյ. զի
փառաւորեսցի անուն քո սբ, տր ած մեր:
Լուր տր աղօթից մերոց, որպէս լուար ա-
ղօթիցն հեղիասու, որ եղև 'ի լերինն փա-
խուցեալ 'ի յեզաբելայ. նոյնպէս և մեք եմք
փախուցեալք յամպարիշտ թագաւորացն,
և զերծեալք 'ի ցանկութենէ չխս 'ի լեառնս
յայս, անդադար օրհնութեամբք զքեզ միայն
փառաւորել 'ի վն անպատում շնորհաց քոց,
զոր ծանուցեր մեզ տր: Լուր տր աղօթից
ծառայից քոց յուսացելոց, որպէս լուար աղօ-
թիցն դանիելի և շուշանայ, փրկելով 'ի
գբոյ առիւծուցն զդանիէլ, և զշուշան 'ի
դատաւոր ծերոցն. և չարամահ սատակեցեր
զ'ի վն յարուցեալսն. և այժմ փրկեա՛ և զօ-
րացո՛ զմեզ 'ի սէր տծութեան քո՝ յաղթել թշ-
նամւոյն. որ տէրդ ես և ած:

Լուր տր աղօթից մերոց, որպէս լուար եսայ-
եայ և եզեկիայ, որք յուսացան 'ի քեզ, և
արտասուօք խնդրեցին զօգնութի առ թշնա-
միսն. որ կործանեցեր զթշնամիսն հպարտա-
ցեալս և 'ի վն յարուցեալս. և այժմ զօրա-
ցո՛ զմեզ յաղթել թշնամւոյն. և պարսպեա՛
աջովդ քո. զի մի՛ ոք վարատեսցի 'ի մէնջ,
և զրկեսցի 'ի խոստացեալ բարեացդ քոց
տր ած մեր: Լուր տր աղօթից մերոց, որպէս
լուար

լուար աղօթից երից մանկանցն ՚ի հնոցին․ որ զթագաւորին արհամարհեցին զբանն, և զքո բանդ պահեցին․ և օրհնէին զքեզ Տէր Աստուած հարցն մերոց․ լո՛ւր Տէր և մեզ յուսացելոցս ՚ի զօրութիւն քո, և ապրեցո՛ ՚ի փորձութենէս՝ որ վառեալս է զմեօք․ զի արժանաւորք լիցուք փառաւորել զամենասուրբ զերրորդութիւնդ այժմ և յաւիտեանս յաւիտենից․ ամէն ։

Իսկ բռնաւորն զարմանայր ընդ երանելեացն աղօթս․ և ձանձրացեալ ընդ անդադարելի օրհնութիւնս նոցա՝ սաստէր լռել այնուհետև ։ Այլ նոքա աղաչելով ասեն․ անսա՛ մեզ, զի կացցուք յաղօթս երրորդ անգամ առ Տէր Աստուած մեր․ և ապա կատարեսցես զկամս քո ։ Եւ սկսան անդրէն միաբան ասել երանելիքն․ Դո՛ւ եմք Տէր, և ՚ի քեզ եմք յուսացեալ․ և առաջի քո անկանիմք․ տո՛ւր մեզ Տէր կատարել զխնդրուածս մեր նեղութեան ըստ կամաց քոց․ և արժանաւորեա՛ զմեզ մեռանել վասն անուանդ քում սրբոյ, և առնուլ վարձս ընդ այնոսիկ՝ որք հաճոյ եղեն քեզ․ և փառաւորեսցուք անուն քո Տէր ՚ի նոսա․ և եղեն վկայք Աստուածութեան քո կամաւոր մահուամբն իւրեանց․ և թագաւորեալք և պսակեալք ՚ի քո փառսդ՝ վայելեսցեն յանսպառ և յանանց կենսդ․ զոր ակն ոչ ետես, և ունկն ոչ լուաւ, զոր պատրաստեցեր սիրելեաց քոց ։ Փութամք Տէր ելանել ՚ի մարմնոյս, և խառնիլ ՚ի դասս վկայից քոց (սրբոց նահատակաց), որք զմեզ լուսաւորեցին լուսով

աստուածու-

ածուենդ քո. և առաջնորդեցին մեզ 'ի վե-
րինդ եդեմ, ուր ժողովեսցես զմմ զմէսն և
զսիրելիսն քո. զի քո է փառաւորութիւն, և
քեզ մատուցանեմք գոհութիւն զփառս այժմ
և յանզրաւ յաւիտեանսն:
Իսկ յարուցեալ յաղօթիցն՝ եկին յանդիման
եղեն բռնաւորին, և ասեն. արդ կատարեա՛
զհրամանս Թագաւորին քո, և զխորհրդակ-
ցին ձերոյ սատանայի. զի մեք կազմ և պատ-
րաստ եմք մեռանել քաջութեամբ վասն անուան
տն մերոյ յսի քսի: Իսկ բռնաւորն կարի
յոյժ զարմացեալ և զայրագնեալ ի համար-
ձակութիւն երանելեացն՝ հրաման ետ զօրացն
կապել զնս, և տանջել բռովք. յետ այնո-
րիկ ետ միոյ միոյ 'ի նոցանէ չորս ցից հար-
կանել, և պրկել զնս. և հրամայեաց լապ-
տերս և ջահս բերել, և մատուցանել 'ի ներ-
քուստ 'ի մարմինս սրբոցն. ասէ. կիզմամբ հր-
րոյ այրեցից, և կատարեցից զհրամանս Թա-
գաւորին, եթէ ոչ կամեսջիք գալ ընդ իս,
և պատիւս ընդունել 'ի Թագաւորէն: Այր-
ծէր բաղլահա այսուճիկ զարհուրեցուցանել
զերանելիսն. այլ առաւել ես տեսանէր հա-
մարձակեալս զնս 'ի տանջանսն. զի նք ա-
մենեքին առ ոչինչ համարեցան զայրեցուածս
մարմնոցն, և զկսկիծ ոսկերաց իւրեանց.
այլ ուրախութեամբ օրհնէին զած, և սաղ-
մոսէին ասելով. Ած յօգնել մեզ նայեա՛ց,
և տէր յընկերել մեզ փութա՛. և՝ տր 'ի
նեղութեան յիշեցաք զքեզ. քո առատ ողոր-
մութիւնդ մխիթարեսցէ զմեզ: Զայս ասէր
երա-

երանելին Սուքիաս . և նմին ձայնակից վե-
նէրին եղբարքն . և արխաբար ը̄ռւնէին ըզ-
տանջանսն ։ Պարծեալ զայրանայր բանա-
ւորն ը̄ փառաւորանութի ա̄յ , և ը̄ սքանչելի
համբերութի քաջ նահատակացն . զի ըչէինչ
համարէին զտանջանսն ։ Հրամայեաց ապա
դայլ 'ի բերան նց հարկանել , զի մի կարա-
ցեն աղօթել , և կմ օրհնել զա̄ծ ։

Իսկ սո̄ն կողբատոս անփոյթ արարեալ զայն-
ու՜իկ՝ առաջնորդէր ամենեցուն յաղօթս (ըստ-
չափ և կարող լինէր բարբառել) , սկիզբն
առնելով սաղմոսիս . Որպէս փափաքէ եղջե-
րու յաղբերս ջուրց , այնպէս փափաքեն ան-
ձինք մեր առ քեզ ա̄ր ա̄ծ մեր ։ Նաև բանա-
ւորն . զինչ են եղջերուքն՝ որ փափաքեն
յաղբիւրս . որոց նման փափաքեն անձինք
ձեր ։

Այլ սո̄ն կողբատոս ասէ . որպէս նոքա հա-
լածեալք յորսորդաց՝ տապանման , և փութան
զովացուցանել զինքեանս ջրով . նոյնպէս և
մեք եմք փափագողք ջրոյն կենդանութեան
խաղացելոյն 'ի կեանան յաւիտենից , ազա-
բեալք յորոգայթից սատանայի . վ̄ն զի ծա-
րաւեալ եմք հանապազ ա̄յ մերոյ հզօրի և
կենդանւոյ . և ձեպիմք ելանել 'ի մարմնոյս ,
և հասանել առ բաղձալին մեր ք̄ն , առ որ
անձկացեալն եմք ։ (9)

Յայնժամ հրամայեաց բառնալ հա լուծանել
զն̄ս 'ի չարաչար և 'ի դառն տանջանաց՝ խան-
ձողեալ մարմնով . և ասէ . փութով տաց ձեզ
հասանել փափաքանաց ձերոց՝ սրախողխող

կո-

կորուսանելով զամենեսեան զձեզ 'ի կենաց
այտի , որում ոչ էք արժանի ։

Այլ իբրև գիտացին ս̃ր̃քն , եթէ եհաս ժամ կատարման իւրեանց , անդրէն ուրախութ̃բ մեծաւ ծունր եդեալ կային յաղօթս միաբան , և ասէին . Տ̃ր ա̃ծ զօրութ̃եց , որ արժանաւորս արարեր զմեզ կատարել զընթացս մեր անարատութ̃բ 'ի փառս ամենաս̃բ երրորդութ̃եդ . լուր տէր աղօթից մերոց , և զօրացո զմեզ զօրութ̃բ ս̃բ հոգւոյդ 'ի ժամ կատարմանս . և աներկիւղ պահեա զմեզ 'ի պատրանաց բանսարկուին և յաղթէ բանաւորիս . և շնորհեա ամենեցուն ճշմարիտ խոստովանութ̃բ վկայել , և ամենեցուն պսակս ընդունել և վայելել յանպատում 'ի կեանսդ ։ Լուր տ̃ր աղօթից մերոց , և գթա յերկիրս հայոց Տ̃ր . զի դարձցին յերկրպագութիւն և 'ի փառաբանութ̃ի ամենաս̃բ երրորդութ̃ե . զի քո են արարածք . և քեզ վայելէ երկրպագութ̃ի և փառք յա̃մ արարածոց տ̃ր ա̃ծ մեր ։ Լուր տ̃ր աղօթից ծառայիցս քոց 'ի քեզ յուսացելոցս . զի ուր հեղցի արիւն վկայիցս , եղիցի հող երկրին 'ի բժշկութիւն ա̃մ ցաւագնելոց . և զի բղխեսցէ երկիրս աղբիւր առ 'ի բժշկութ̃ի ա̃մ ցաւոց . զի եթէ եկեսցէ ոք յանուն մեր բարեխօսութ̃ե հանդերձ հաւատով , կ̃մ ցաւած , կամ տագնապեալ 'ի սարսռոյ , կ̃մ այսահարեալ յայսոց պղծոց , կ̃մ վշտագնեալ 'ի բազում ցաւոց , և աղաչեսցեն զքեզ տէր ա̃ծ 'ի տեղւոջ զենմանն մերոյ , դու լուիցես և ողորմեսցիս նո-

ցա ,

ցա, և փրկեսցես յամենայն նեղութենէ, և բժշկեսցես յամենայն վտանգից հոգւոյ և մարմնոյ. զի դու կարող ես յամենայնի. և քեզ փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Յայնժամ ձայն եղև յերկնից առ նոսա, և ասէ. զոր ինչ միանգամ խնդրեցէք, տացի ձեզ. և եղիցի տեղի վկայութեան ձերոյ աղբիւր ջրոյ բժշկութեան, և հող երկրիդ ՚ի փարատումն բազում ցաւոց՝ իբրև զ երեք հարիւր վաթսուն և հինգ աւուրց ժամանակաց, որով վարի ամս. և դուք եկայք ՚ի պատրաստեալ ձեզ օթևանս, և ընկալջիք ՚ի բազում աշխատութեանցդ հանգիստ, և ուրախութի և պսակ փառաց՝ զոր կազմեցիք ձեզ բազում ձգնութբ, յանվախճան յաւիտեանս:

Նա զայս լուեալ սրբոցն, և զօրացեալ ՚ի վերին շնորհացն՝ կնքեցին զանձինս նշանաւ սբ խաչին, և դիմեցին յօժարութբ ՚ի մահ առ դահճին բռնաւորին՝ իբրև զոչխարս ՚ի զենումն. որոց սուր ՚ի վր եդեալ անօրինաց՝ կոտորեցին, իբրև գայլք զգառինս պատառելով. և նոքա ողջունեալք ՚ի հրեշտակաց՝ աւանդեցին զոգիս իւրեանց՝ բարի խոստովանութբ ՚ի հայր և յորդի և ՚ի սբ հոգին, որ օր եօթնևտասն էր նաւասարդի ամսոյ, յամի Տն իբր 130, կամ 140, յետ կալոյ իւրեանց ՚ի սուկաւէտ լերինն ամս քառասուն և չորս անտանելի ձգնութբ, կերակրեալք ոչ հացիւ, այլ զօրութբ և շնորհօք Տն՝ խոտաբուտ կենօք: Նա այսպէս վկայեալ քաջ նահատակացն՝ առին զպսակն յաղթութեան ՚ի

քսէ՝

քան՝ անձինք վեշտասան կամ եօթնևտասան ։
Նաև զօրավարն ալանաց յետ սպանանելոյ
զոմանն՝ հրամանաւ եւ զօրաց իւրոց վասն մարմ-
նոց նոցա , և բարձեալ ընկեցին 'ի վիհս վիհս՝
կարկառ քարանց 'ի վերայ կուտեալ . և ինքն 'ի
փախըստ՝ անդր չու արար , և գնաց յերկիր իւր . և
պատմեաց Թագաւորին զամենայն ։

Բայց երկուք ոմանք 'ի խմբէ անտի սրբոց
սուքիասեանց , (որոց անուանք երևին լինել
յակոբ և Թէոդոսիոս ,) որք կրտսերա-
գոյնքն էին 'ի նոսա և տկարագոյնք , ոչ բերե-
լով զահ սրոյն խողխողմանն՝ 'ի վերջին պա-
հու անդ կատարմանն փախուցեալք ծած-
կեցան 'ի խորշս լերինն . և յետ աւուրց ինչ
դարձեալ անդրէն սրտացաւութեամբ 'ի տեղին՝
գէթ ամփոփել զնշխարս սրբոց հարց և ըն-
կերաց իւրեանց , գտանէին և ոչ զոք . բայց
զտեղի կատարմանն գտեալ 'ի նշանաց ա-
րեան վկայից՝ ծածկեցին հողով զնուիրա-
կան մարմինս նոցա , և արձան քարի նշան կանգ-
նեցին 'ի վերայ իւրաքանչիւր տեղեացն ։

Իսկ ինքեանք այնուհետև ոչ իշխեցեալ
մնալ 'ի տեղւոջն՝ իջին յարևմուտս կոյս 'ի
հարաւոյ կողմանէ առ ստորոտով լերինն .
և գտեալ տեղի բարեխառն մօտ 'ի դաշտա-
բերանն , յորում բղխէին աղբիւրք ոչ սա-
կաւք հանդէպ հարաւոյ , անդ դադարեալ
նստան՝ հայելով 'ի տեղւոյն բարետեսութիւն .
աստ և արգելանոցս իւրեանց արարին գետ-
նափոր դարիւք , և բնակեցան բազում ա-
պաշտամանօք և կատարեալ ճգնութեամբ մինչև

յոր

յոր կատարմամբ իւրեանց : Օրն և գտեալ անդէորդեաց ամանց վախճանեալս՝ առեալ ծածկեցին 'ի նոյն դարապասու, կարծելով լինել իրքև զհինգանդամս հալածեալս յԵէ : Այն է տեղին, առ որով յետ փոքր ինչ ժամանակի աւանն մեծ շինեալ քաղաքն Թագաւոր Հայոց՝ քաղաքաշահերտ յանուն իւր կոչեցեալ (ռամկօրէն՝ ալաշկերտ) . և անդ ընդակեցուցանէր զորդին իւր զԽոսրով առեալ տեղւոյն բարեխառնութեն :

Այլ մարմինք ընկերաց սոցա սրբ. նահատակաց ուղիսասանց քաշից մնացին 'ի վիհս անդ Ջրարաշխ լերինն ուր կաւէտ կոչեցելոյ, մինչև 'ի ժամանակս լուսաւորութեն Տծն Հայոց 'ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչին . որոյ գտանեցեալ 'ի տեղին ազդեցութ. սրբ. հոգւոյն՝ շինեաց մկայարան 'ի վր նց . և կարգեաց առաջին վանաց երէց զոմն յաշակերտաց իւրոց՝ արասս անուն (10) : Այլ ասէ յայլոց ; Թէ կոստանդիանոս կայսրն հրամանաւ առեալ 'ի հրեշտակէն՝ եկն եգիտ զնշխարս սբց ուղխիտասանց անդարատ 'ի սուկաւէտ լերին . և տախտակ մի՝ յորում գրեալ էին անուանք նց . և ամփոփեալ զնոսա պատուով տապառանն ըէ իւր մասն ինչ յիւրաքանչիւր նշխարաց, տա և 'ի հռոմ երկիրն՝ յոր սրբ. արիւնք նոցա հեղեալ էին :

Այժ զայս ՊՆԻ՝ ըէ մկայելոյ ձաւընսորաց՝ 'ի գիրս անցոյց անուանս ոմն անապատական 'ի Հռոմայ . Թերևս եկեալ յարեւելս ընդ այլ հռոմայեցիս յաւուրս փոխադրութե կայսե-

րաց

քական աթոռոյն 'ի կոստանդինուպօլիս . և
կամ գուցէ իցէ մերն անտոն ընկերն կրօնա-
դեայ՝՝ 'ի հրամանէ մեր լուսաւորչին առաջին
գրիչ վարուց սոցա , առեալ 'ի գրաւոր և
յանգիր աւանդութեանց ։ Եւ կարի քաջ հա-
ւաստի երևի , թէ նախկին պատմօղ և յայտ-
արար վարուց և վկայաբանութեան սոցա՝ եղեն
երկոքին այն ընկերք նորա , որք մնացին 'ի նա-
ցանէ . և անշուշտ աւանդեցին զայն ոմանց
'ի հաւատացելոց կամ յաշակերտելոց , եթէ
գրով և եթէ բանիւ . յորոց էառ և անտոնն
այն անապատաւոր հռովմայեցի , և կամ հա-
ռոմ , որ թարգմանի հռովմայեցի ։

Այլ 'ի տեղի վկայութեան սոցա սուքիասանց՝ ըստ
խնդրելոյ նոցա 'ի տեառնէ՝ բղխեաց սքանչելի
աղբիւր բժշկութեան 'ի փարատումն ամենայն ցաւոց .
յոր 'ի ժամանակս քրիստոնէութեան դիմէին
բազմութիւնք ախտաժետաց իբրև յաւազանն
պրոբատիկէ կամ 'ի սելովամ . և գտանէին
հաւատով զառողջութիւն ։ Եւ որպէս որ 'ի
պրոբատիկէն անկեալ դնէին , ակն ունէին
ըստ ժամանակին ջրոյն յուզման , նոյնպէս
և 'ի սքանչելի աղբիւր անդ երևէր առա-
տութիւն և նուազութիւն ըստ ժամանակին . զի
ամի ամի յաւուր տօնի սոցին առատանայր ,
կամ իբր նոր բղխէր վերստին . և այնմ սպա-
ռէին նեղեալքն 'ի պէսպէս ախտից , մանա-
ւանդ բորոտք և պիսակոտք . և ընդունէին
զբժշկութիւն ըստ հաւատոց իւրեանց՝ զօրաւոր բա-
րեխօսութեամբ սոցա սուքիասանց , 'ի փառս սքան-
չելարար փրկչին . որ սքանչելին է 'ի սուրբս իւր ։

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ:

(1) Ի Հին տօմարացոյցս առ հասարակ, որպէս և 'ի Ծ. և 'ի Հ. պարզապէս գրի լոկ * Սուքիասանց ||, կամ * սրբոց Սուքիասանց ||: միայն 'ի նոր օրինակս ինչ՝ յորոց առեալ են և տպագիրքն, յաւելեալ կայ և պատահական կոչումն նոցա քաջ, այսպէս. * Սուքիասանց քաջաց ||. այլ պարտ էր պահել զհնոյս հնութիւն:

(2) Աղբիւր վկայաբանութեանս որ 'ի Ճառընտիրս ըստ աւանդութեան անուանի նախկին գրչի, պահի յատակուռ և 'ի Հ. զնոյն ընթերցեալ է և քաղեալ նաև Յովհ. կաթ. ղյ չէք մեզ առիթ տարակուսելոյ ընդ հնումն: Միւսոյն օրինակագիրք Ճառընտրաց, որպէս և Յովհաննէս կաթուղիկոս մեծապէս սխալեն 'ի ժամանակագրութեն՝ շփոթելով զանուն Թագաւորին ալանաց ընդ համանուն արքային պարսից. և նոյն վրիպակ եմուտ և առ ոմանս 'ի յետնոց: Այլ պարտ է մեզ ուղղագրել զՃառընտիրս՝ բանիւ նոյն իսկ Ճառընտրաց. ուր նախ գրի այսպէս. * Բնակեցան (սուքիասեանք) 'ի սուկաւէտ լերինն . . .
,, յամս (ջ մինչև յամս) շապհոյ Թագաւորի. քանզի
,, և երկիրն հայոց յետ ամաց աւերեալ լինէր. զի Թա-
,, գաւոր ոչ ունէին. քանզի սպանեալ էր զարտաւան
,, որդի վաղարշու և զխոսրով Թագաւորն հայոց Թա-
,, գաւորն պարսից. և 'ի նախանձ մտեալ հայրենի վրէ-
,, ժուցն այնուհետև կամէր կորուսանել զերկիրն հայոց.
,, ասէր. անցեալ աւերեցից զերկիրն, և վրէժ առից
,, ըստ սովորութե հայրենեացն: Այնուհետև զօրս
,, գումարեալ յԾն՝ Ձանայր այնուհետև վիպան առնել
,, և խոպանացուցանել զերկիրն հայոց ||. ևն: Ուր որպէս տեսանես՝ կարծելով գրչին, թէ շապուհ Թագաւոր յիշատակեալ 'ի նախկին վկայաբանն (որոյ բանն էր զարքայէն ալանաց,) իցէ երևելին շապուհ արքայ պարսից որդի արտաշրի սասանեան, ըստ նմին յառաջ բերէ և զԹագաւորս հայոց եղեալս առ արտաւանաւ և առ արտաշրիւ. և նկարագրէ զվիճակ հայաստանեայց ը նմին ժամանակի: Զայսպիսի յայտնի սխալանս ոչ ուշադրերեալ և Յովհ. կաթուղիկոսն՝ առաւել պարզաբանելով երկրորդեաց այսպէս. * Եւ մի զի (ասէ) յետ ամաց
,, բազմաց սպանեալ Թագաւորն հայոց խոսրով յանդ-
,, կոյ, և անիշխանացեալ երկիրս հայոց, ապա բռնաճ-

,, լայ ումն եկեալ յալանաց դրանէ, և 'ի խնդիր ելեալ ,, գրոյ վկայիցն, և գտեալ զնն 'ի Ջորաբաշխն կոչեցեալ ,, լերինն. և հարց և փորձ արարեալ զնոսա վն 'ի քն ,, հաւատոցն, սուր 'ի վերայ եդեալ կոտորէ||: որոց յանհնարինս երկարին կեանք սուքիասեանց:

Բայց թէ յիրաւի շապուհն այն ոչ էր արքայ պարսից, այլ ալանաց, և այն բազում ամօք յառաջ քան զելս սասանեանց, յայտ է 'ի բանից անտի նոյն ճառընտրաց. ուր պատմի՝ թէ սբն սուքիաս ասաց ցբառալահա. * Նիզակակից էի շապհոյ արքայի||. արդ յայտ է թէ սբն սուքիաս էր նիզակակից իւրումն արքայի՝ թգ ալանաց արքայի. և չկայր ինչ նր ընդ պարսիկս, թող թէ ընդ շապհոյ պարսից արքայի՝ որ յետ դարուց եկն յՅ: Զսոյն հաստատեն և այլ բանք սբյն սուքիասայ ըստ նոյն ճառընտրաց, թէ * բնութբ մարդիկ եմք, և յալանաց դրանէ, յամպարիշտ և յանծծ թագաւորացն փախուցեալք||. և թէ՝ * յերկրորդական դահէն թագակից էի||, յայտ է թէ արքային ալանաց շապհոյ: զորմէ ասեն դարձեալ ճառընտիրք. * և յետ ամաց ինչ վախճանեալ էր թագաւորն (շապուհ). և թագաւորեալ գիգիանոս (կամ ըստ Հ. գատիանոս) ալանաց||. եՆ:

Հաստատի ստուգուն բանիս և 'ի սոյդ ժամանակագրութէ Հ. ուր բացայայտ գրի, թէ ամս խգ. եւթ կացին սուքիասեանք 'ի լերինն սուկաւ մինչև 'ի ժամանակս ալանաց թագաւորութն գատիանոսի. որ առաքեաց զբառալահա 'ի նահատակել զսբս. և նոյնչափ ամք խգ. յիշին և 'ի Ճ. միայն թէ չփոթ բանիւ: Ուր ըստ նախագրեալ սխալանաց Ճ. և յովհ. կաթուղիկոսի՝ պարտ էր նց կեալ 'ի լերին անդ ոչ եթէ ամս խգ., այլ աւելի քան զամս Ճխգ. զի 'ի սկզբանէ թագաւորութեն արտաշէսի որդւոյ սանատրկոյ՝ որ նստաւ յամի տն 88. և էառ զատթլինիկ 'ի տիկնութի (Ը. որում եկին սուքիասեանք 'ի հայս,) մինչև 'ի սպանանելն անակայ զխոսրով, և ցտիրելն արտաշրի 'ի վր հայոց Յին, որ եղև յամի տն. 259. հաշուէին ամք Ճհա. և եթէ սբն սուքիաս 'ի գալն 'ի հայս էր գէթ քսանամեայ (թող զաւելին, զի ասի նիզակակից և դահակից արքայի,) 'ի նահատակելն՝ Ը այդմ հաշուէի լինէր իբր երկերիւր ամաց: և զիարդ հրաւիրէր զնա թագաւորն ալանաց գալ 'ի դուռն, և ունել զառաջին պատիւ:

Արդ թողեալ զպայմանի մրիպանս՝ Ը կարգի վկայաբանու,

նութեան նահատակութե սուքիասանց լինի յամի տն իբր · 130 · կամ 140 · 'ի հասակի վաթսուն և եօթանասուն, և առ սասանելն՝ ութսուն ամաց · զի թէ 'ի գալ իւրեանց 'ի հայս Է թագուհւոյն՝ կամ յաւուրս Նր̄ յամի տն իբր 90, և որ զկնի, էին 'ի տիս պատանեկութե և երիտասարդութե, և յետ կատարման ոսկեանց յամի տն իբր 107 · կացին 'ի սուկաւէտ լերին ամս խգ̄. հասակ երիցագունիցն նոցա 'ի նահատակելն ոչ անցանէ անդր քան զեօթանասուն և քան զութսուն :

Ցայսոսիկ հայեցեալ՝ նահատակութի սրբց հաւանականաբար եգաւ 'ի պատմութե հայոց շուրջ զամաւ տն · 130 · այն է նախընթաց ամ տիրանայ արքայի : Մարթ է դնել, և գուցէ հաւանականագոյնս՝ նաև յաւուրս տիրանայ, յամի տն իբր 140 · յորում ժամանակի նստաւ կայսր անտոնինոս պիոս · (թէպէտ և ամք կայսերաց փոքր մի յեղեղուածութի տանին ը այլ և այլ ժամանակագրաց ·) զի վկայաբանութիս քաջ 'ի դէպ գայ ժամանակի խաղաղութեց և պատերազմաց գրգռելոց ընդդէմ տիրան հայոց արքայ, և Է պերոզ արքայ պարսից · և յարմար են'ս ասանի այն, զի յանկարծ դադարեալ ազմուկ մարտի՝ օգնականութբ աղօթից սրբց սուքիասանց՝ ը գրելոյ ծաւընարաց · մն զի այդպիսի դադարումն պատերազմի Յին հայոց յիշի և առ արտաքին մատենագիրս · ոչ թէ արտաքին պատճառ դադարման լեալ իցէ անտոնինոս կայսր հռովմայեցւոց՝ առաքելով թղթառնալիս առ արքայն պարսից · ոչ գրէ յուլիոս կապիտոլինոս 'ի վարս անտոնինոսի պիոսի : Չիշխեմք հաստատել, բայց կարեմք կասկածել, թէ մի արդեօք և անուն՝ անտոն անապատաւոր հռովմայեցի, որ ասի առաջին գրիչ վկայաբանութես, չփոթեալ իցէ Է անուան անտոն ինքնակալի հռովմայեցւոց՝ պիոս անուն, որ թարգմանի բարեպաշտ · յորոյ աւուրս վկայեցին սուքիասանք :

Դարձեալ 'ի ծաւընա · Բ · 'ի վարս ոսկեանց, յետ պատմելոյ զմահ երկուց միայնակեցաց մնացելոց յընկերաց անտի սուքիասանց՝ ասի մն անդւոյ դերեզմանի նոցա · * Բայց յետ փոքր ինչ ժամանակի և 'ի տեղին շինեալ
„ աւան 'ի թագաւորէն վաղարշայ, անդ զորդի իւր
„ բնակեցուցանէր սակս տեղոյն բարեխաւսութե, վա-
„ ղարշակերտ յանուն իւր կոչեցեալ ||: Արդ եթէ վաղարշ հայրն խոսրովու յետոյ քան զմահ երկուց ծգնաւորաց շինեաց զվաղարշակերտ, ուր նոյն ծգնաւորք

բազում ամօք յետոյ մեռան քան զկատարումն սուքիա-սանց, զիարդ հնար էր սուքիասանց կենդանի լինել յաւուրս վաղարշայ և խոսրովու, եւ և յետ մահու նր, և աղօթել վն խռովութեն այնր ժամանակի ։ Եւ գործեալ ՚ի Հ. առի, թէ մարմինք սբց սուքիա-սանց մնացին ՚ի լերինն մինչև ցաւուրս կոստանդիանո-սի կամ տրդատայ և լուսաւորչի՝ * ամս ԲԺԾ և Է || · արդ եթէ սուքիասանք կենդանի լինէին ցաւուրս խոս-րովու, և յետ մահու նր նահատակեալ, զիարդ ԲԺԾ և Է ամք անցանէին մինչև ցաւուրս տրդատայ որդւոյ նորին խոսրովու ։ Արդա յայտ կողմանց յայտ է, թէ վրիպակն ժամանակագրութե Ծ. և յովհ. կաթ. երա-ւամբք ուղղագրեցաւ ՚ի մեզ ։

(3) Անուանք սրբոցս համառօտակօրէն միօրինակ գրին ՚ի զանազան օրինակս Ծ. և Հ. թող զգոյզն տարբերու-թիս, զորս չէ հարկ նշանակել. միայն անուանս իգիոզ-սիքիրոս, զոր եգաք Ը ճառընտ. Ե. անսանեմք զի ՚ի ճառընտ. Բ. գրի իբր երկու անուն, անգիոզ, ու-քիրոն. և ՚ի Հ. սոսկ, իւքիւրոն. և Ը այսմ թիւ սու-քիասանց լինի կամ ԺԶ, և կամ ԺԹ. և զի երկուքն ոչ նահատակեցան, թիւ նահատակելոց լինի՝ ԺԴ, կմ ԺԷ. և գուցէ այսպէս պարտ է ընթեռնուլ նաև զգրեալն ՚ի Ծ. Բ. * յորոց մն սուր եգեալ կոտորեցին իբրև արս Ժ և Ե (գուցէ ասեմ գրելի էր Ժ և Է)... բայց երկուք ոմանք փախուցեալք ծածկեցան || ։ Այլ սխա-լագրութե տեսանի և ՚ի հին օրինակս ինչ Հ. * Սբ սու-քիասանքս իէ էին. (թերևս՝ ԺԷ). և յաւուր նահա-տակութե երկուսն փախեան. և ԺԶ (գուցէ Ը Ծ. կա-մեր գրել, ԺԵ). նահատակեցան. և այնք՝ որ փախեան, ոչ թէ զքն ուրացան, այլ ՚ի սպանմանէն զերծան || ։ Այս համաձայն ՚ի բաց թողեալ է ՚ի յետին օրինակս, և ՚ի տպ՝՝ ։ Այլ ուղղագոյն քան զամ գրէ տր իէլ.

* էին սոքա թուով. ԺԹ || ։

(4) Հ. ենթադրէ, թէ սուկաւ նշանակիցէ զանապա-տաւոր տեղի, յասելն ՚ի բերանոյ սբյն սուքիասայ. * ե-կայք երթիցուք յայլ սուկաւ տեղիս ||. ոչ թէ նոյնա-նշան լինել ընդ բառիս հռովմայեցւոց սեքքուա, որ է չոր կմ ցամաք ։ Ըստ այսմ լեառն սուկաւ կմ սուկա-ւէտ լինի կոչեցեալ յանապատաւորութէն, ոչ և է այն-պիսի ։ Բայց Ծ. և յովհ. կաթ. գնեն, թէ յանուն սբյն սուքիասայ կոչեցեալ իցէ լեառն այնպէս. զի ՚ի Ծ. գրի. * քնակեցան ՚ի սուկաւէտ լերինն, որ յա-

նուն

նուն գլխաւորի նց սուքիաս՝ կոչեցաւ սուկաւ||: Եւ
յոմՀ. կԹ. ասէ. * և լեառնն այս յայնմհետէ յանուն
,, սուքիանոսի գլխաւորի նցին սուկաւ անուանի||:
Յաւելու Հ. * 'ի գաւառն վաղարշակերտու՝ 'ի լերինն,
,, որ այժմ կոչի քօսա տաղ||. գուցէ արդեօք՝ յանուանէ
սուքիասանց քօշ կոչեցելոյ, կամի ասել. քանզի վասն
այսպիսի մականուանութ նցս գրէ և յոմՀ. կաԹ. * և
,, ըստ մերկութ անձանց նց 'ի ցօղոյ երկնից գէսս որ_
,, ձակեալ մարմնոցն. և 'ի պատահմանէ անտի քօշք
,, անուանեցան||: Արդ պահեալ զյարգ բանից խորա_
քանչելոր մատենագրացս՝ ասելի է, Թէ որչափ և յեղյե_
ղեցեալս զայսոսիկ այլև այլ ձայնս՝ ունին ինչ միաբանութ
ընդ միմեանս. զի քօշ կմ քօսա անխտիր մարԹի լինել
յեռագարձուԹբ ծագեալ յանուանէս սուքիաս, կամ
սուք, և յաւէտ 'ի յաւանականէս իսկզբնոյ կմ հիւսիւքսս.
և դարձեալ քօսա տաղն՝ որ է նոյն ը սուկաւ լերին,
հարէ նշանակել զանբոյս կմ զխարճաբոյս լեառն. որով
և նոյնանալ ը նշանակուԹն սուկաւ, կմ սկքքուս. զի
է լեառն մերկ 'ի ծառոց, և իբր անդալար և դոս:
(5) Յայսմ տեղւոջ՝ ուր բանն է զխորհրդոյ երանե_
լեացս, պակասաւոր գտանին քանի մի տողք կմ հատ_
ուած ինչ յօրինակս ճառընտրաց մերոց. 'ի միումն ա_
ւելի, և 'ի միւսումն նուազ ԹերուԹբ. վսյ եԹէ լրա_
գոյն օրինակ ոք գտանիցէ, գուցէ առաւել ինչ որոշա_
գոյն իմասցի:

Իսկ յաղագս բագնին՝ որ յիշի աստանօր, ունիմք ասել՝
Թէ այն է, առ որով Թաղեցաւ յետոյ մաժան քրմա_
պետ 'ը պատմութ խորենացւոյն. նմին իրի և եղբայր
նր տիգրան վերջին՝ արքայ հայոց՝ նորոգեաց և մեծա_
ցոյց զբագինն. և արար շուրջ զնովաւ հիւրանոցս. և
եղև այն մի 'ի մեծամեծ մեհենաց՝ որ 'ի հայս. այլ Թէ
անուանս բագուհան կմ բագնեաց աւան, որ և գիւղաւան,
'ի տիգրանայ եդաւ, եԹէ կայր և յառաջ սուքիա_
անց, խնդրելի է. միայն զայս յայտ առնէ մեկնաբա_
նուԹս՝ Թէ կայր անդ բագինն և յառաջ քան զաւուրս
տիգրանայ:

(6) Բարւոք գրէ 'ի ԾԶ. Բ. * և եկեալ զօրացն յերկիրն
հայոց||. զի ինքնին տայ իմանալ զզօրս ալանաց ը զօ_
րավարին իւրեանց բառլահայ: Ուր 'ի ԾԶ. Ե. եդեալ
է տխալական մեկնուԹի. * և եկեալ զօրացն պարսից
,, յերկիրն հայոց||. և այս վրիպակ հաստատեալ է
յայն շփոԹուԹ, որով շապուհ արքայ ալանաց խառնի

ընդ շուպհոյ որդւոյ արտաշէսի սատանեան. անս 'ի ծան". (2):

(7) Ծ. Բ. բարբառեալԹա. իսկ Ե. բարբառագրայ: Հ. բանհագրաա. որ է համառօտեալ՝ Թերևս փոխանակ գը-րելոյ բարբառագրաս: Այլ 'ի տաղն ոսկեանց յետևա-ռաջուԹբ գնի բանհրատաս: Որ և փոխանակ անոհան զօրավարին բառլանհա կն բառլախայ՝ առ յոյհ. կաԹ. գրի բառահրայ:

(8) Ծ. Բ. * Ասէ զօրավարն. այդ է քոյ տր, որում եսգ: Ասէ երանելին. այժ այս է տրն||: Իսկ Ե. * յայս ,, է և տրն քո, որում եսգ... այսյ յայս է տրն իմ||: Արդ մեք ը վերջին օրինակիս բացատրեցաք, որ Թէ զօրավարն ասէր. գիտեմ Թէ որպիսի տն ծառայէք, տր կոչելով ձեզ զխաչեալն: Բայց կարող եմք մեկնա-բանել և զառաջինն, որ Թէ զօրավարն խօսիցի հայե-լով 'ի խաչն կանգնեալ արդեօք մօտ 'ի բնակութի սըց, Թէ այդ է (իբր հեգնելով), և կն այդ իցէ (հարցա-նելով): Այլ միտ բանին միշտ է նոյն:

(9) Ոչ գեղեցիկ պահի բացատրութի ծարաւոյ եղջեր-ուոյ՝ վերծանելով մեր ը ծառընտրաց * հարեալք յոր-սորդաց||. նոյնպէս՝ և գուցէ մեկն եւս պահի, եԹէ ըն-Թեռնումք՝ * հարեալք յօձից||: Յայս միտ ասէ օգոս-տինոս 'ի մեկն. սաղ. խա. 1. * Եղջերու սատակէ զօձ. ,, և յետ սպանման օձիցն պապքի 'ի ծարաւոյ, և սրա-,, գոյնս ընԹանայ յաղբիւրս: Օձք են ախտք քո. ծա-,, խեա զօձս անզգամուԹէ. յայնժամ եւս քան զեւս փա-,, փաքեսցես յաղբիւրս ճշմարտուԹե||:

(10) Այսպէս աւանդէ բառ առ բառ Ծ. Բ. Թէ գիւտ նշխարաց սըց սուրբ կուսանց եղև 'ի ձեռն Որ. լու-սաւորչին մերոյ. * Եւ բարձեալ ընկեցին (ասէ՝ գա-,, հինք զմարմինս սուրբ կուսանց) 'ի վիհս վիհս, կառկառ ,, քարանց 'ի վերայ կուտեալ. և այսպէս կատարեալ ,, սըքն՝ մնացին յայսպիսի Թաղման մինչև 'ի ժամանակս ,, մեծին գրիգորի. զոր իմացեալ ազդեցուԹբ ոգ հոգ-,, ւոյն՝ շինէ վկայարան 'ի վր նց. և առաջին վանաց ե-,, րէց Թողեալ զաբաս ոմն անուն յիւրոց աշակերտացն||: 'Ի գնիլ այսր՝ Է որ ոչինչ է մեզ երկուՃանալի, առի կն ակարանայ միւս պատմուԹին, որ Թէ սըն կուսանդիա-նոս եկեալ իցէ 'ի հայս, և գտեալ զմարմինս սըց սու-քիասանց. զի զինչ հարկ կն զինչ յարմարուԹի կայցէ յայդմ, որ և ամ իրօք քաղջայարմար է գործն այն՝ սըյն գրիգորի Է սըյն արդաաայ: Եւ արդարև՝ որպէս ինձ Թուի,

Թուէ, 'ի պատմելոյ սոցա զայս անցս 'ի տեսութեն ընդ-
կոստանդիանոսի՝ վրիպակաւ յետնոց որ գործողութեն
լեալ է լեզուն փոխանակ առաջին. և այնպէս է մնալ
սխալ պատմութեն 'ի գիրն գաւանց. և անուսումն ձևա-
ցեալ նոր տեսիլ, որ 'ի Ճառընտիրս Բ. և Ե. ունի
այսպէս:

* Տեսիլ կոստանդիանոսի Թագաւորի վասն սուրբխա-
„ ւանցն ||. կամ, * Տեսիլ կոստանդիանոսի ծածանէր
„ Թագաւորի՝ յաղագս գտանելոյ զնշխարս երանե-
„ լեացն ||: և 'ի մէջ բերէ. * Տեսանէր 'ի տեսլեան ըղ-
„ Հրեշտակ մի, զի ասէր. արի երթ 'ի Հայք, 'ի քաղ-
„ րևանդ գաւառի 'ի սուկաւէտ լեառն վկայք վկայե-
„ ցին, և թաղեալ ժամանակք են՝ զի անթաղ են նշխարք
„ նց. և յայտնեսցէ քեզ ած. և գտանես տախտակս
„ կապարեայ, յորոյ վ̄ր գրեալ են անուանք նահատա-
„ կացն, և առնել ամփոփեսցես զնո, և յամենեցունց
„ նշխարացն առցես մասն ինչ. և 'ի հողոյ երկրին՝ ուր
„ հեղեալ են արիւնք վկայից. բերցես յերկիր քո և 'ի
„ քաղաք. զի եղիցի բժշկութիւն ցաւոց՝ որ գալոց է յա̄ծ
„ քո, յետ. ցաւոց Ը Թոռոյ աւուրց, որով վարին ժա-
„ մանակք մարդկան: Եւ այս ինչ է նշան հողոյն. կա-
„ նաչ, կապուտակ, սպիտակ, սևաւ և երկնագոյն. և
„ հոտն ծաղկանցն է. և արասցես ըստ իւրաքանչիւր
„ գունոյ և ցաւոցն. և եղիցի 'ի բժշկութիւն հաւատացե-
„ լոց բարեխօսութեա̄ սրբ̄ց խնդրուածոց. և արասցես
„ տօն մեծ զօր վկայութե̄ նց ամե̄ յամ: Եւ ասէ Թագա-
„ ւորն ցհրեշտակն ա̄յ. զիա̄րդ երթայց ես յերն հայոց,
„ զի Թագաւոր եմ. երթեալ համբաւու յերթալն իմ
„ մեծամ խռովեսցի երկիրն: Ասէ հրեշտակն. եղիցի յե-
„ մարուն և պաշտպանութե̄ գաւառին հայոց, և ոչ գի-
տասցեն:

„ Ապա Թագաւորն կոստանդիանոս 'ի գալ միւսում
„ ամին գնայր ընդ բանի հրեշտակին ա̄ն. և գտեալ
„ զնշխարս վկայիցն անարատս 'ի սուկաւէտ լերինն,
„ որք տասցաւ նմա 'ի հրեշտակէն, և զտախտակսն եւ
„ կապարեայ, յորում գրեալ էր անուանք նց. և ու-
„ րախ լինէր և գոհանայր 'ի վ̄ր անպատում պարգե-
„ ւացն: Եւ առեալ 'ի նշխարացն մասն ինչ յիւրաքան-
„ չիւրոց, և 'ի հողոյ ուր արի̄ մարմին նց հեղեալ էր 'ի
„ վ̄ր երկրին. և զայլ նշխարսն եդեալ 'ի տապանի՝
„ ծածկեաց 'ի տեղւոջն, ուր հրամայեցաւն. և կառա-
„ րեալ զտօն վկայիցն 'ի տեղւոջն սպիտակ ցլօք և նո-

" խաղօք. և իւրքն գաւառայր խաղաղութբ յՏն իւր, թե-
" րելով ՚ի նշխարացն և ՚ի հողոյ երկրին. և ոչ ոք գի-
" տաց զնա: Եւ շինեաց վկայարան, և եդ անդ զբե-
" րեալ զնշխարս երանելեացն. յորում բազում բժըշ-
" կութիւք լինէին, և ուրախ լինէր ՚ի նմ: Եւ զայս
" առնէր, եթէ ՚ի յետին ժամանակին ՚ի զօրանալ գնդին
" հայոց յայտնեսցին նշխարք սբ վկայիցն. և կատարի
" մինչև ցայսօր յիշատակ վկայութե նց՝ փառաւորելով
" զհայր և զորդի և զՍբ հոգին այժմ և յաւիտեանս
յաւիտենից:

" Եւ անտուն անապատական ՚ի հանդիսի ցանկացայ վկայ-
" ութե և վարուց երանելեացս, դիւրաւ լինել յորոյ
" ձեռն մեծի Թագաւորին կոստանդիանոսի յայտնե-
" ցան. և զիս արժանիս արար տծ գիտել և գրել (կմ
" զատանել) ՚ի մատենի զվկայութե և զվարս նց, և որ-
" պէս ծածկեալ կան սբ վկայքն մինչև ՚ի ժամանակն՝
" յորում տծ յայտնեսցէ: Եւ որ ոք յիշեսցէ զանուն
" վկայիցն, և կատարեսցէ զյիշատակ երանելեացս,
" զոր ինչ և խնդրեսցէ ՚ի նոցանէ՝ եղիցի ՚ի վերնա-
" ստեղծին քնէ Այ բարեխօսութբ նց, և շնորհօք ողոր-
" մութբ սբ երրորդութե. որում պատիւ. զօրութիւն,
" և փառք յաւիտեանս. ամէն||:

Ուր տեսանես և ոչ մի յարմարութի բանից ը իւրքեան, այլ չփոթութիւն է գործոց սբ լուսաւորչին՝ որ կանգ-նեաց վկայարան ՚ի վր սբց սուքիասանց, և կարգեաց զտօն նց. իսկ համեմատեցէք կմ համառօտ խաղաս անտե-ղեակք են իրացս, և ոչ ունին զտօն սբցս կատարելոց ՚ի հայս. վմյ վայրապար գրի և սեսիլն կոստանդիանո-սի, և վայրապար ընծայի նոյն անտուն գրչի համայեց-ւոց կմ հռոմի, որ ասի գրեալ վարուց սբցս. մեզ բաւ է սոյդ պատմութի վկայաբանութե նց. և չէ արժան զհետ լինել աւելորդ և սնոտի բանից:

ՎԿԱ.

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Ոսկեանց : (1)

Յ. Մեսրոպ. 19. և օգոստ. 27 : Ճառընտ. Բն. երես. ՃԽԸ : և ՃԼԷ. 'ի Վարս սրբոց : (2)

ԱՅՍ ԵՐԱՆԵԼԻՔՍ էին անձինք ազնուականք և արքունի պաշտօնեայք 'ի կայսերական պալատան, ազգաւ հռոմք կամ հռոմք այսինքն հռովմայեցիք, առաքեալք յինքնակալէն հռովմայ 'ի հայս առ սանատրուկ արքայ, ոգիք հինգ (3). որոց գլխաւորն անուն էր խառուսի կամ քրիուսի, որ թարգմանի հայերէն ոսկի. յորմէ և ոսկեանք առձայնին : Նա և եղև 'ի հասանել նոցա 'ի սահմանս երկրին հայոց 'ի տեղի մի լեռնային և դաշտային, 'ի ճանապարհի հանդիպեցաւ նոցա սբ առաքեալն Թադէոս, որ մին էր յեօթանասնից, և շրջէր քարոզում 'ի հայս :

Որ տեսեալ զարանցն այնոցիկ 'ի նմանս կերպարանս և անձինս, հարցին ցնա, և ասեն. ո՞ ես դու, ուստի՞ գաս, կամ յո՞ երթաս : Նա և առաքեալն ասէ. ես ծառայ եմ Այ բարձրելոյ, և աւետարանիչ որդւոյ նորին յսի քսի, որ վն զմեզ կեցուցանելոյ եղև

որ-

որդի մարդոյ ։ Իսկ սկսեալ 'ի բանից աստոր՝ քարոզեաց նմա յերկար վս մարդեղութե բանին այ. և սքանչացան արքն ընդ սքանչելի վարդապետութի նր, և քաղցր թուեցաւ 'ի քիմս հոգւոյ նոցա հոգեբուղխ քարոզութի առաքելոյն առաւել քան զմեղու խորիսխ ։ Իսկ մինչ նա խօսէր նմա զբանսն կենաց, ահա ջոկ մի եղանց երագընթաց վազիւք անցանէր ընդ մերձակայ լեառն ։ Յայնժամ ասեն դեսպանքն ցԹադէոս. եթէ ծառայ ես այ բարձրելոյ, և կամիս՝ զի հաւատասցուք ասացելոցդ 'ի քէն, ասա՛ զի դադարեալ կացցեն եղջերուքն այն. զի կալցուք զմի 'ի նոցանէ, և կերիցուք աստ 'ի գիշերիս. զի հեռի եմք 'ի շինութէ յանմարդաբնակ վայրիս ։ Յայնժամ ձայնեաց Թադէոս եղանցն յանուն յի՝ գալ առ ինքն. և նոքա ըստ բանաւոր անսասցեալ հրամանին՝ եկին կացին առաջի նր. և նա հրաման ետ արանցն ունել զմի յանասնոցն և զենուլ, խորովել և ուտել ։

Այլ ընդ զի առաւել ևս հրաշագործեսցէ, և դիւրագոյնս ձգեսցէ զնա յաստուածճանաչողութի բանից խուռոց, պատուիրեաց նմա պահել զոսկերսն ուլոյն, զի մի՛ կորիցէ ։ Իսկ նքա արարին ըստ հրամանի նր. զի խորովեալ կերան զեղջերուն յայնմ գիշերի. և զոսկերսն զամենայն եդին 'ի մի տեղի. բայց մի ոմն 'ի զինուորացն ոսկր մի գաղտ պահեաց առ ինքն, տեսանել՝ թէ զի՞նչ ունի առնել Թադէոս ։ Իսկ 'ի վաղիւն անդր ետ բերել առա-

քեալն

քեալն զամ ոսկերոն առաջի իւր . և ձգեաց
զմարմին 'ի վր ոսկերացն : Եւ կացեալ յա
ղօթս՝ կարդաց զանուն յսի քսի . և առժա
մայն մերձեցան ոսկերքն առ միմեանս . և
կենդանացաւ անդրէն անասունն այն . և
սկսաւ գնալ զառ 'ի վեր լերինն բանիւ ա
ռաքելոյն . այլ յընթացս անդ թուէր կա
ղալ եղն , և ոչ կարէր վազել համարձակ :
Եւ ասէ սրբն թադէոս ցարսն . տեսէք , թէ
ոսկր պահեցիք , կմ 'ի զնտ ձգեցէք յոսկե
րաց եղինն :

Յայնժամ յարուցեալ զօրականն՝ որ զոսկրն
զայն պահեաց , ասաց յայտնապէս զկիրա
մնաց իւրոց , թէ վս այն պահեցի զայդ , զի
փորձեցի բանն քո՝ սուտն և իրաւն : Եւ արդ
այսուհետև հաւատամք յանձն քո , զոր դու
քարոզես . փասն զի արդար ես , և բանք քո
ճշմարիտ են . և ոչ ոք կարէ զայդպիսի նշ
շանս առնել , եթէ չունիցի իշխանութի 'ի վե
րուստ : Եւ ապա ամենեքեան անկան յոտս
առաքելոյն , և հաւատացին 'ի քս աձ , և ա
շակերտեցան բանից սրբյն թադէի . և նա
մկրտեալ զնոսա՝ արար քրիստոնեայս . և
զգլխաւորն զերանելին Ոսկի ձեռնադրեաց
քահանայ :

Եւ թողեալ նց այնուհետև զբանս դես
պանութե՝ յանձն առին զհետ երթալ առա
քելոյն խոնարհութե ճանապարհաւ . փասն
որոյ գնացեալ 'ի շէնս ուրեք , և վաճառեալ
զգէնս և զերիվարս իւրեանց՝ ետուն աղքա
տաց . և այլ ոչ դարձան 'ի տունս իւրեանց ,
և

և ոչ առ այն՝ որ առաքեալն էր զնոսա․ այլ չորեքին Ե առաքելոյն․ և որ ԵԾ օրէ հաստատեցին ՚ի հաւատս քնի, և ՚ի գիտութիւն Ածպաշտութե։

Իսկ զկնի կատարման Սբ. առաքելոյն Թադէոսի՝ որ նահատակեցաւ ՚ի սանատրկոյ, գնացեալ բնակեցան ոսկեանքն առանձնակի․ քանզի շինեալ իւրաքանչիւր խրճիթս՝ կրօնաւորեցան ՚ի լերինս ուրեք ծմակայինս յակունս եփրատայ ՚ի խառնուրդս ձորոց, որք միանան ընդ լեառն ծաղկէոյ, ՚ի գաւառն՝ որ կոչեցաւ ծաղկոտն մօ գոլոյ լերանց և դաշտաց ծաղկաւէտ և զուարճալի վայելչութե զարդարեալ (4)։ Այս տուեալ զանձինս բազմապատիկ ճգանց և մշտամռունչ աղօթից՝ փայլեցին հրեշտակական վարուք, զտեալ և փորձեալ իբրև ոսկի ընտիր՝ մաքրութբ Ածային հրոյն, և եղեալ տաճար սրբութե հոգւոյն այ։

Արդ յետ կալոյ յառանձնութե անդ ոքանց չելի քաղաքավարութբ զամս իբր քառասուն և երեք, Ածային իմն ազդմամբ իջին ՚ի լեռնէ անտի, և գնացեալ յարքունի դուռն հայոց՝ մատեան առ արքայ արտաշէս որդի սանատրկոյ, և առ թագուհին սաթինիկ, և քարոզեցին նմա զբանն կենաց, ծանուցանելով նոցա մօ քնի Ածութն, և ցուցանելով զկրօնս տկարութն։ Իբրև լուաւ թագաւորն, թէպէտև ոչ անտեղի համարեցաւ զբանս նց, այլ անփոյթ արար․ լուեալ է իմ առէ յաղագս այդորիկ և յայլոց բազմաց․

մաց․ բայց յայժմուս անպարապ գտանիմ
՚ի պատերազմաց, և ոչ կարեմ լսել ձեզ։
Ապա հրաւիրեալ զնոսա գալ և խօսել զնո-
ցին իւրեանց յայլում ժամու՝ ինքն պատրաստե-
ցաւ և խաղաց պատերազմաւ յարևելս։
Իսկ արքն սբք զնոյն բանս յետ նր խօսէին
ընդ մեծի թագուհւոյն՝ մերձ լինելով և ա-
ւագ որդւոյն․ որ այն ինքն է արտաւազդ (5)։
Եւ ՚ի խօսել նց ստէպ՝ լուեալ զայս և մեր-
ձաւորաց թագուհւոյն, որ զկնի նր եկեալ
էին յալանաց, զորոց ա՛ծ իսկ իմաստնացոյց
զմիտս նց ընդունել զբանս կենաց, հաւա-
նեցան և հաւատացին բոլորով սրտիւ ՚ի քս։
Եւ իբրև ետես սբն ոսկի զկատարեալ հա-
ւատս նց, ՚ի մէջ գիշերին յարուցեալ տա-
րաւ զնս ընդ իւր․ և մկրտեաց զամենեսին
զնս իբրև արս ութսուն կմ ինն և տասն՝
՚ի յակունս եփրատայ, և արժանացոյց ըն-
դունելուն սբ հոգւոյն․ և ՚ի նշանակ նորո-
գութե կենաց քնական լուսաւորութե; և գրե-
լոյ անուանց նց ՚ի դպրութե կենաց՝ փոխեաց
զանուանս նց․ որոց առաջինն կոչեցաւ սու-
քիաս․ յորմէ և ընկերքն նր սուքիասանք ան-
ուանեցան։

Եւ եղև ՚ի միւսանգամ գալ սբց ոսկեանց
յարքունիս վս քարոզութե հանդերձ աշա-
կերտելովք, իմացեալ որդւոցն սաթինկան
զդարձ ազգականաց իւրեանց, և խանդա-
ցեալ ընդ իւրսն, մեծաւ թշնամանօք հալածե-
ցին զսբ ոսկեանս ՚ի դրանէն․ և նք խնդու-
թե գնացեալ նստան յիւրաքանչիւր մենա-

րա-

րանի ։ Օ այն տեսեալ սուքիասանց՝ խոյս ետուն և ինքեանք յարքունեաց ․ և հետա-զօտեալ զհետս սոցին՝ գնացին և գտին զնո ՚ի ճգնարանս նց ․ և ջերմագոյն հաւատով կացեալ ՚ի լուր ածային բանից նոցին՝ օր-ըստօրէ առաւել հաստատէին ՚ի հաւատսն ։

Եւ իբրև խնդրեցան նքա ՚ի դրան թագուհ-ւոյն և ոչ գտան, տեղեկութի առեալ՝ ե-թէ զկնի ոսկեանց գնացին, գրգռեցան ընդ-դէմ նոցա մանկագոյն որդիք թագուհւոյն փոքոյն և վրդոյն (կմ վրոյն) ․ և առեալ ընդ իւրեանս զերիցագոյն եղբայր իւրեանց զար-տաւազդ՝ դիմեցին հանդերձ թիկնապահօք ՚ի ճգնարան սոցին ․ և գտեալ զերանելին սուքիաս և զընկերս նր, աղաչէին թախան-ձելով, որպս զի ՚ի բաց դարձցին յերկրպա-գութենէն քի, և կալցին զառաջին պատիւ իւրեանց ՚ի դրան ։ Իսկ նքա ոչ հաւանեցան, և ոչ յանձն առին դառնալ ՚ի լուսոյ ՚ի խա-ւար հեթանոսական մոլորութե ։

Եւ տեսեալ արքայորդւոց զանյողդողդ հա-ւատս նց և զհաստատութիւն ; առաքեալ կո-չեցին զեպս նց զօք ոսկեանս յիւրաքան-չիւր մենարանէ ․ և հարկեցուցանէին զնո ողոքանօք և սպառնալեօք՝ խօսել ը նորա-հաւատ արանցն, զի դարձցին անդրէն յա-ռաջին պաշտամանն և ՚ի գործ իւրեանց ։ Իսկ սոցին ոչինչ ակնածեալ ՚ի սաստից նց՝ առաւել ևս հաստատէին զաշակերտեալսն ՚ի հաւատս ․ և ապա ասեն ․ թող ինքեանք ընտրեսցեն զօգուտ իւրեանց ։ Եւ զայս ա-

սա

տացեալ՝ դարձան յետս՝ գնալ 'ի խորշիթս իւրեանց :

Ընդ որ դառնացեալ արտաւազդայ և եղբարց նր՝ յանհնարս մտանէին, թէ զի՞նչ արասցեն . քանզի իմացան յայտնապէս զանդամանդեայ միտս սոցն, և զանհրապուրելի խորհուրդս երկոցունց կողմանց՝ ոսկեանց և սուքիասանց : Եւ զի չիշխէին առնել ինչ սուքիասայ և ընկերաց նր՝ կասկած ունելով 'ի մօրէն իւրեանց, և խնայելով իսկ 'ի նոսա իբրև յազգականս, զնմ զցասումն թափեցին 'ի վր ոսկեանց, հրաման տուեալ արքունեկաց իւրեանց՝ յարձակիլ 'ի վր նց, և առ եւտեղ խողխողել զնս իբր մոլորեցուցիչս ազգականաց իւրեանց : Եւ ահա այն ինչ գնայր սբն ոսկի հանդերձ ընկերօքն, և չև էր հասեալ 'ի դուռն սենեկին, անդէն 'ի վր հասեալ դահճաց՝ կոտորեցին զնս մօտ 'ի խորշիթս իւրեանց, սուսերաւ բարձեալ զգլուխս նց յամի տն իբր 107 : (6)

Բայց յետ մեկնելոյ արքայորդւոց՝ եկեալ սուքիասանց՝ կոծ մեծ առին 'ի վր սբցն անկելոց, որք և յառաջագոյն հոգային յոյժ՝ զի մի՛ 'ի պատճառս իւրեանց վտանգ հասանիցէ վկպացն . և արտասուօք և սաղմոսիւք ամփոփեցին զպատուական նշխարս նց . և ինքեանք առ ժամանակ մի կրօնաւորեալք 'ի բնակութիս նց՝ ապա անցին 'ի լեառն Ջրաբաշխ, որ և սուկաւէտ . ուր և յետ ժամանակաց նահատակեցան և ինքեանք . որք է տեսանել յառանձին վկայաբանութե նց :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Յամ հին օրինակս տօնացուցից ընթեռնումք * Ոսկեանց ||· կամ * սբ̃ց ոսկեանց ||։ միայն 'ի քանի մի յետին օրինակս եդեալ կայ * սբ̃ց ոսկեանց քահանայից ||· զոր և տեսանեմք 'ի կիր արկեալ յամանց 'ի մաղթանս աւուր տօնի սբ̃ցս։ Եւ սակայն յայտ է 'ի վկայաբանութենէս, թէ սբ̃ն Թադէոս զոսկի միայն արար քահանայ· իսկ ընկերք նր̃ էին լոկ կրօնաւորք, և ոչ քահանայք· վ̃յ գործեալ գրի 'ի պատմութե̃ սուքիասանց վ̃ն ոսկեանց, թէ * մի ոմն 'ի սբ̃ցն՝ որ զքահանայականն ստացեալ էր զշնորհս ||, մկրտեաց զսուքիասանս, այն է սբ̃ն ոսկի քահանայ։ Վ̃յ և կցուրդն պատարագի 'ի տօնի ոսկեանց, * քահանայք քո զգեցցին զարդարութի̃ ||, են, ոչ յայտ առնէ թէ ոսկեանք առհասարակ քահանայք էին, այլ թէ գլխաւորն նոցա էր քահանայ· ապա թէ ոչ՝ յայլ ընթերցուածս և 'ի պաշտամունս աւուրն չէք այլ յիշատակ քահանայից։

(2) Կրկին հին օրինակք են վկայաբանութե̃ սբ̃ց ոսկեանց· առաջինն այն՝ որ բովանդակի 'ի վարս սուքիասանց իբրև յանանէ համմայեցւոյ աւանդեալ, և ըստ այսմ համառօտեալ 'ի Ճառընտիրս և 'ի յայսմաւուրս 'ի միասին պատմին վարք երկոցունց դասուց սբ̃ցս, ըստ Հ. յօգոստ. 27. և թէպէտ ուրոյն ևս յիշին ոսկեանք 'ի Հ. սեպտ. 19. այլ ընթերցուածք առաքելն 'ի նոյն տեղի· օգոստ. 27։ Իսկ երկրորդն է այն, որ ասի աւանդեալ 'ի տախանոսէ ա̃ Ճառընտ. Բ. ուր ուրոյն ևս գրին վարք ոսկեանց, թէպէտև հանդերձ պատմութե̃ սուքիասանց, զի մին զմիւսոյն է կախեալ· որ է ասել՝ թէ երկոքեան առաջին գնին 'ի նմին Ճառընտրի վկայաբանութիւնք երկաքանչիւր խմբից միանգամայն՝ յայլ և այլ հեղինակաց առեալ զանազան ոճով, այլ նովին իմաստիւք· որ է առաւել հաստատութե̃ ստուգութե̃· վ̃յ և թէ յառաջինկայ պատմութե̃ ոսկեանց տեսցես զպարագայս ինչ մանունս փոքր մի տարբեր 'ի գրելոյն 'ի վարս սուքիասանց, մի ինչ զարմասցիս· զի նոյն բան յումեմնէ այսպէս բացատրի, և յայլմէ այնպէս։ Այլ արժան է յառաջ բերել աստ զյառաջաբան երկրորդ վկայաբանութեան, որ 'ի Ճառընտ. Բ. երես. Չխը. օրինակ զայս· * Վկայութի̃ սբ̃յ Ոսկեայ, և ընկերաց նորին։ Գրեալ միւս

ևս

» Եւ այլ պատմագիր 'ի կողմանս յունաց․ այր մի ըն-
» թերցասէր տատիանոս անուն՝ որ լեալ է յաւուրս
» վաղանդիանոսի կայսեր, բաղում ինչ պատմեաց նո
» մեզ 'ի յունական մատենից․ որոյ գրեանն անթիւ չա-
» տաքանուք զրուցաց և այժմ 'ի միջի մերում գտանի․
» զոր իմ իսկ բաղում անգամ ընթերցեալ՝ գտի 'ի ճառս
» նր̅, եթէ առք ոմանք՝ որք յաշակերտաց լեալ են մե-
» ծին թադէոսի առաքելոյ, որոց գլխաւորի անուն
» էր քրիւսի՝ (որ թարգմանի ոսկի․) այր յազգէ գոթկ
» (ի կողէգոս, որ է հոռոմ) ||․ ԵՆ ։

Արդ այս վկայագիր՝ որ զտատիանոս յիշէ այսպէս, կամ է ոմն 'ի նախնի վիպասանից մերոց (դու իմա ըզ-խորենացին, կամ զհամանման զոք յաշակերտաց սր̅ց թարգմանչաց), և կմ̅ անտոնն այն հռովմայեցի գրէչ նախընթաց վարուց սուքիասանց․ (զի զկնի սուքիա-սանց գրեալ կայ 'ի նախասացեալ ճառընտրի այս պատ-մութիւն ոսկեանց) ։ Ո՛րպ և իցէ՝ է բարեացապարտ յոյժ․ զի քաջեաց զայս վկայաբանութիւն և 'ի գրոց տատիանո-սի, որք յայժմուս ոչ առ հռովմայեցիս, ոչ առ հոռոմս կամ առ յոյնս, և ոչ առ հայս երևին 'ի միջի․ բաց 'ի վիճաբանութեանց նր̅ Է̅դէմ հեթանոսաց ։ Սա՛ էր աշա-կերտ սր̅յն յուստինոսի վկայի և փիլիսոփայի, ճոխա-բան հռետոր և փիլիսոփոս․ որ եցոյց բաղում նախան-ձայուզութե̅ վս̅ քրիստոնէութե̅․ այլ յետոյ անկաւ յա-ղանդս․ և եղև գլուխ խոտրակենաց կմ̅ էնկրատեանց ։

(3) Թիւ անձանց սր̅ց ոսկեանց չէք 'ի Ճ̅․ այլ պարզա-պէս ասի * առք ոմանք ||․ այլ յայլ վկայաբանութե̅ց ա-սեալ գտնի 'ի Հ̅․ * և էին ոգիք Է̅ ||․ Ը̅ որոյ եղաք և մեք ։ Եւ Ը̅ այսմ յետոյ խնդրել, թէ ո՛րդեօք բաց 'ի հնգից գեսպանացս կային և այլ զօրականք ուղեկիցք նց՝ հաւատացեալք Է̅ հաւատալն նց, և նահատակեալք Է̅ նո ճգնութե̅ և արեամբ, եթէ արդեօք նոյն գես-պանքն կոչին միանգամայն և զօրականք 'ի կարգի վկայա-բանութեան ։

(4) 'Ի ճգնարանն սր̅ց ոսկեանց հայքն և այս բանք գը-րեալք 'ի գիրս բուզանդայ․ Դ̅ 15․ * Եւ սր̅ն դինդ․․․
» առեալ վիճակ բնակութե̅ ունէր զանապատն, ուստի
» բղխեալ հոսեն ակունք եփրատ գետոյն, անդէն բնա-
» կեալ Է̅ ծագս (կմ̅ Է̅ ծակս) վիմացն․ ուր յառաջ-
» նոյ կայանքն էին մեծին գրիգորի առաջնոյ․ արում
» անեղեացն ոսկիք կոչէին․ 'ի նոյն ծագս էր բնակեալ
» մեծն անապատաւորաց դինդ ||։

(5) Զանուն Արտաւազդայ յաւելլուք մի բացատրութիւն՝ 'ի պատմութե սուքիասանց և ոսկեանց, զի այն էր երէցագոյն որդի ալքայլին Արտաշէսի ծնեալ 'ի Սաթինկայ. Իսկ այլքն՝ որք յիշին զկնի՝ միոյ և միւսոյ (Ը Ծ. կամ միոյ, Ը Հ.) մանկագոյնք էին 'ի ժամանակին. և գուցէ արքայազաւակն եղև մի 'ի նոցանէ. զի Խորենացին երևի յիշել զմին, այլ ոչ զմիւսն՝ 'ի թուելն զորդիս Արտաշիսի յանուանէ, զի Արտաւազդ, Վրոյր, Տիրան, Մաժան, Զարեհ, հանգերձ այլովք, յորոց միջինն եղև Տիգրան։ Իսկ թէ յաւուրս կատարման ոսկեանց՝ բաց յԱրտաւազդայ այլ եղբարք նր մանկահասակք էին, յայտ է 'ի կարգէ ժամանակին. զի ոսկեանք յաւուրց անտի անտաարկոյ հօրն Արտաշէսի էին չափահաս անձինք եկեալք դեսպանութե 'ի Հռովմայ, և Արտաշէս՝ որ էր յայնժամ մանուկ նորածին, յետոյ ուրեմն 'ի չափ հասեալ թագաւորեաց, և ապա եառ զՍաթինիկ 'ի կնութի։ Իսկ եթէ զկնի բազում ամաց գալստեան Սաթինկան և սուքիասանց յալանաց՝ լեալ էր նահատակութի ոսկեանց, 'ի չափահաս լինել առեմ ամ արքայորդւոց, ոչ միայն 'ի կարի խոր ծերութե հասանէին ոսկեանք, այլև չբաւէր այնմ միջոցի՝ ժամանակն խղ ամաց, որ յիշի 'ի յօմհ. կաթ. 'ի կատարմանէ անտի Թադէոսի առաքելոյն ցկատարումն ոսկեանց ։

(6) Ըստ առաւագագոյն զննութե մեկայաբանութեց և պատմութե հայոց՝ ժամանակ կատարման սբյց ոսկեանց երևի լինել յամի տն իբր 107. կամ 110։ Փոքր մի յառաջ ցուցանէ հաշիւն յօմհ. կաթուղիկոսի, որ խղ ամս դնէ 'ի վախճանէ սբյն Թադէի ցվախճան ոսկեանց. զի թէ սբն Թադէոս նահատակեցաւ առ Սանատրկով յամի տն իբր 50, ապա զկնի խղ ամաց՝ նահատակութի ոսկեանց լինի 'ի վախճանի առաջին դարուն քի. բայց մեզ հարկ թուէր քանի մի ամօք յետոյ դնել 'ի սկիզբն երկրորդ դարուն, զի մարթասցի չափահաս լինել գոնէ Արտաւազդ երէց որդի Արտաշէսի որդւոյ Սանատրկոյ։ Թող զի կասկածելի, թէ յօմհ. կաթ. չփոթութե իմն զայն խղ ամս՝ որք Ը մեկայաբանից անցին 'ի կատարմանէ ոսկեանց ցկատարումն սուքիասանց, փոխադրեալ է 'ի միջոցն՝ որ 'ի կատարմանէ սբյն Թադէի ցկատարումն ոսկեանց. Պատճառ չփոթութեն այն է, զոր փոքր 'ի շատէ քննեցաք 'ի վարս սուքիասանց. ծան. (2)։

ՎԱՐՔ

ՎԱՐՔ ՍՐԲՈՅՆ

Սահակայ պարթևի՝ հայոց հայրապետի ։

Հ․ սեպտ․ 9․ և ս․ սեպտ․ 17 ։ Ճառընտ․ Բ․ նոյեմ․ և Բ․ չոփ ։ Խորէն․ Գ․ 49 = 68 ։ Կորիւն ։ Փարպեցի ։ Յովհ ։ կաթ ։ Շնորհալի․ և այլք ։ (1)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԼՈՒՍԱՒՈ-րիչ համօրէն հայաստանեայց յետ առաջնոյն, լուսազարդ և գեղեցիկ շառաւիղ սրբոյն գրիգորի՝ երիցս երանելին հայրն մեր սահակ՝ էր որդի մեծին ներսիսի որդւոյ աթանագինեայ՝ որդւոյ յուսկանն՝ որդւոյ վրթանիսի՝ որդւոյ լուսաւորչին․ այն է չորրորդ ՚ի սրբոյն գրիգորէ, միայնակ մարգարիտ մնացեալ ՚ի սերնդոց անտի նորա, և միակ լուսափայլ աստղն երևեալ յազգի անդ իւրում․ որ և եղև վերջին հայրապետ ՚ի զարմէ պարթևազեան սրբոյն գրիգորի․ նմին իսկ մականուանեալ կոչի սահակ կամ իսահակ պարթև․ որպէս և մեծ սահակ անուանի՝ ըստ մեծութեան յարգի արդեանց իւրոց․ և առաջին սահակ ՚ի մէջ համանուն կաթողիկոսաց ազգիս ։

Սրբ երանելիս այս՝ այր ըստ սրտին այ, անդրանիկն ՚ի տղայ տիոց որք մնացեալ ՚ի մօրէ՝ ո-

րում անուն էր Սանդուխտ 'ի տանէ Մամիկո-նէից, նմա յանարատ վարս սրբութե և յու-սումն ածային գիտութե առ ոտս երջանիկ հօր իւրոյ մեծին Ներսէսի պարթևի. և ըստ աճել հասակին աճեաց և յառաջինութե և 'ի զգօնութե. և քաջավարժ գտաւ յոմն դըպ-րութիս յունաց և ասորւոց և պարսից. թող զներհուն հմտութի 'ի բնիկ բարբառ հայ-կազեան առանց գրոյ. զի ոչ գոյր հայերէնա-գիր դպրութի մինչև ցաւուրս նր, վասն վա-րելոյն օտար գրով. այլ առաւել քան զառա-ւել խելամուտ էր երանելին յընթերցմունս սբ գրոց հին և նոր կտակարանաց, և ամենայն ընկղմեալ 'ի հոգևոր վճպութի, առանձնա-ւոր և աղօթասէր յոյժ, քաղցր և հեզահամ-բոյր բարուք, և լի հոգւովն այ:

Այս 'ի նստիլ հօր իւրոյ յաթոռ հայրապե-տութե, միաբանեալ ոգւով համակամութե ընդ ընտրելոյն յայ երանելւոյն մաշտոցի, ջն սրբյն մեսրոպայ, որ էր դպիր և նօտար սրբյն ներսէսի, ևս քան զևս յառաջադէմ լինէր նովաւ հանդերձ 'ի զարգացումն գո-վելի գիտութեց իմաստասիրութե, և ած-ային տիրապէս իմաստութե:

Այս իբրև եհաս յարբունս հասակի, ստի-պեալ 'ի բազմաց՝ յանձն էառ մտանել 'ի կարգ-ձի, զի մի՛ շիջցի տունն լուսաւորչին. զի ինքն միայն էր մնացեալ 'ի զարմէ սրբյն գրիգորի. թող զի փափաքէր ազգն ողջոյն, զի պահեսցի միշտ ժառանգ աթոռոյն 'ի տանէ նախնի հայրապետին իւրեանց առաքելաշնորհ սբ լու-

լուսաւորչին ։ Սրոյ մն եւ երանելին սահակ խնդրէր յԱ̃յ ստէպ յաղօթս իւր՝ տալ նմա զաւակ արու ։ Եւ եղեւ իբրեւ ծնաւ նմա դուստր մի անուշ անուն, որ եւ սահականոյշ, եւ եկաց ամուսին նր̃ 'ի ծննդոց, սկսաւ տխ-րիլ երանելին, եւ խորհուրդք անհնարինք նեղէին զնա ․ եւ անդադար զմտաւ ածելով զելս իրացն՝ աղաչէր զբարձրեալն շնորհել ինքեան արու որդի՝ ոպ̃ նախնեացն իւրոց ։ Եւ մինչդեռ յայսմ խորհրդի էր, եւ սպասէր այցելութե̃ն տ̃ն, 'ի հասանել մեծի հինգ շաբաթուն՝ 'ի հսկման աւագ ուրբաթուն, հաղորդեցաւ 'ի ժամ երեկոյին պաշտաման՝ ս̃բյ եւ մեղաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին 'ի ս̃բ կաթողիկէին յեկեղեցւոջ վաղարշապատ քաղաքի (այն է էջմիածին), 'ի սպասաւորել անդ ս̃բյ պատարագին ․ զի յայնժամ սարկաւագ իսկ էր ․ եւ ոչինչ այլ ճաշակեաց, բայց հաց եւ աղ եւ ջուր, պահելով զաւանդեալն կանոն 'ի նիկիական ժողովոյն ։

Եւ յորժամ կատարեցաւ պաշտօն երեկոյին, տակաւին լոյս ճրագացն եւ կանթեղաց անշէջ պահեցաւ ․ զի զկնի սակաւուց սկիզբն արասցեն եւ գիշերային պաշտաման ․ այլ զի փոքր մի հանգիստ տացեն պաշտօնեայք՝ մինչեւ 'ի գալ բազմութե̃ ժողովրդոցն, ընթերցօղն կամաւ յերկարէր զկարդացմունսն ։ Եւ ահա յայնմ վայրի՝ մինչդեռ նստէր երանելին սահակ մօտ 'ի ս̃բ սեղանն, անկաւ զնովաւ թմրութի̃ ․ եւ ետես տեսիլ հրաշալի, յորում գուշակէր նմա տէր զհանդերձեալն ։

եալսն ։ Այլ 'ի վերանալ տեսլեանն՝ այն ինչ զարմացեալ կայր ս՟ն, և խռովեալ էր յանձն իւր՝ թէ զի՛նչ իցէ տեսիլս այս, յանկարծակի երևեցաւ նմա հրեշտակ ա՟յ իջեալ յերկնից 'ի կերպարանս լուսաւոր առն, զի սլացեալ հասանէր մօտ առ նա. և էր տեսութիւն սաստկութեան լուսոյ նորա այնչափ պայծառ, մինչև մթայլեցուցեալ ծածկէր զարեգականն զլոյս ։ Այլ նո՟ր առաւել ևս հիացմամբ ափշեալ 'ի փայլակնացայտ երևմանէ զուարթնոյն՝ անկաւ վաղվաղակի դողալով 'ի վ՟ր երեսաց իւրոց ։

Իսկ հրեշտակն ա՟ծ բուռն հարեալ կանգնեաց զնա, և հաստատեալ կացոյց զնա 'ի վ՟ր ոտից իւրոց, և ասէ. քաջալերեա՛ց զօրացի՛ր, և մի՛ երկնչիր. այլ հաստատեա՛ զսիրտ քո յանուն հզօրին, որ արար զամենայն. և եցոյց քեզ զմեծ խորհուրդ յառաջատես աստուածութեան իւրոյ ։ Այլ իբրև ուշաբերեալ զօրացաւ 'ի բանէ անտի նո՟ր, ասէ ցնա հրեշտակն. վ՟ն էր ես տրտում, և կի՛ր ընդդէ՛ր ընդ-բազմունք նանրուէ պղտորեն զխորհուրդս քո, անգիտական մտածութեամբ տխրելով վ՟ն չլինելոյ քեզ արու որդի. և այն զի քաջածանօթ էիր կամաց հզօրին, որ ամենագէտ իմաստութեամբ իւրով բաշխէ ամենեցուն զիւրաքանչիւր օգուտ, և ոչ զլանայ ումեք ըզպարգևս իւր, և ոչ արգելու յումեքէ զարժանն ։ Այլ արդ գթալով 'ի քեզ բարձրեալն վ՟ն սիրելոյ զքեզ՝ կամեցաւ հեռացուցանել 'ի քէն զայդպիսի ընդունայն մտածութի. և մի-

մխիթարեաց զքեզ տեսլեամբդ այդուիկ, որ ցուցաւ քեզ յայտնութիւն մեծ՝ յայտարար ոչ միայն առաջիկայ իրաց, այլեւ որ ինչ առ յառաջ լինելոց է մինչ 'ի վախճան ծփ. քանզի նա ինքն տր է, որ ծանոյց քեզ՝ եւ քեւ մեզ հաւատացելոց 'ի բան նր՝ զայս ամ, որպէս եւ երբեմն ճշմարիտ ասաց նախնոյն քո սբյն գրիգորի ։

Նա արդ լո՛ւր եւ պատմեցից քեզ զմեկնութիւն տեսլեանն, որպէս ինձ հրամայեցաւ. եւ դու անձկնդիր եղեալ բազում զգուշութբ՝ գրեա՛ 'ի տախտակս սրտի քո անմոռաց. զոր եւ գրով թողցես հաւատացելոց ժղվրդոց անսխալ մինչ 'ի վախճան ծփս ։ Նա պատմեաց նմա հրեշտակն տն զամ զմեկնութիւն իրացն. յորում ծանոյց նմա եւ զդադարումն քահանայապետութե յարժանաւոր ցեղէ սբյն գրիգորի, եւ զփոփոխումն թգւորութե 'ի տանէ արշակունեաց, եւ զայլ եւս անցս ծփն հայոց յաւուրս հալածանաց եւ նեղութեց. որպէս գրեալ կայ յառաջնումն ճառ. տեսլեանն սբյն սահակայ. եւ ապա ասէ ցնա. եւ դու կնքեա՛ զտեսիլդ՝ որ ցուցաւ քեզ յայտնութե 'ի բարձանց. քզի ոչ վրիպեսցի այստի բանն, մինչեւ կատարեսցի ամ ։ Նա ապա տուեալ նմա ողջոյն խաղաղութե՝ եղեւ 'ի նմանէ աներեւոյթ ։

Յայնժամ զարթուցեալ սահակայ որպէս 'ի քնոյ 'ի տեսլենէ անտի, զոր ետես յայտնապէս իբրեւ 'ի յարթնութե, եւ 'ի զարմացման մեծի եղեալ՝ փառաւորեաց զԱծ, որ արժանի արար զնա այսպիսի ահաւոր տեսլեան ։

Նոյն այնուհետև 'ի բաց թօթափեալ յանձնէ զա͞մ հոգ. կենցաղոյս՝ յանձն առար 'ի խորնամս բարձրելոյն, որ ինչ լինելոց էր անձին իւրում և Ա͞ծ ին և համօրէն տիեզերաց: Նոյն յայնմ հետէ առաւել ևս տուեալ զանձն 'ի հանապազորդ աղօթս և յընթերցանութիւն ա͞ծային պատգամաց՝ խոկայր յօրէնս տ͞ն 'ի տուէ և 'ի գիշերի. և ա͞ծահաճոյ վարուք բուրէր զանուշահոտութիւն ք͞սի, և օրինակ բարեաց լինէր ամենեցուն, փոյթեռանդն գտեալ յա͞ծպաշտութե͞ն, և ծաղկեալ 'ի. գործս բարեպաշտութե͞ն:

Նոյն ապա մեկուսացեալ յամուսնոյն հաւանութե͞բ նր͞ա՝ եմուտ 'ի կարգ. քահանայութե͞ն. և որ քան զօր առաւելեալ 'ի ճգունս՝ կեայր յԱ͞ծ իբրև յանապատի. զի ոչ միայն նմանող եղև ա͞մ առաքինութեց հարց իւրոց, այլև առաւելեալ գտաւ աղօթից մասամբ. որում նախանձաւոր լեալ և բազումք յերկիւղածաց՝ աշակերտեցան նմա, և զնոյն օրինակ ճգնութե͞ն յանձինս բերէին. քանզի ստացաւ աշակերտս վաթսուն՝ ը͞ս նմանութե͞ն անապատաւոր հարց և երևելի կրօնաստանաց, արք կրօնաւորք, խարազնազգեստք, երկաթապատք, բոկագնացք, մեռեալք Ա͞ծ, և որ ինչ յԱ͞ծ. որք յար ընդ նմա շրջէին. որովք կանխեալ 'ի մշտամռունչ աղօթս և 'ի մշտնջենաւոր պաշտամունս՝ կատարէր զկանոնն միակեցական, որպէս զայնս՝ որ յանապատանէին. և անպակաս հոգայր զպէտս եկեղեցւոյն և զկարևոր խնամս Ա͞ծ ին՝ որպէս զայնս որ

յԱ͞ծս

յԾիս էին ։ Սա և յետ մեռանելոյ ամուսնոյ իւրոյ՝ եւս զդուստր իւր զսահականոյշ՚ի համազասպ մամիկոնեան՝ երևելի՚ի կարգս նախարարաց հայոց, և անուանի՚ի բարեպաշտութեն. յորմէ ծնան գ̄ վարդան, և համայեակ, և համազասպեան, առաքինի հաւաառաքինի թոռունք՝ որք սքանչելիք. և այնպէս՚ի նմա մնացին հետք լուսաւորչեան զարմի՚ի մայրական կարգի ևեթ ։

Յայսմ ժամանակի վախճանեալ էր սբ̄ն ներսէս հայրապետ՝ հայրն երանելւոյն սահակայ՝ դեղեալ՚ի զեղծ արքայէն պապայ. և էր ազ̄ն հայոց յերեսաց ցասմանն տն̄՚ի մեծի աղեկծութեն հոգւոյ և մարմնոյ. որում ոչինչ կարացին օգնել թագաւորք ժամանակին վարազդատ, և զկնի արշակ և վաղարշակ. ոչ̄ և ոչ կաթուղիկոսունքն շահակ և զաւէն և ասպուրակէս, որք սակաւ ամօք կեցին ։

Սոյն եղև իբրև նստաւ խոսրով երկրորդ՝ արքայ հայոց, միաբանեաց զնախարարսն, և արար խաղաղութի ը̄ արկադեայ կայսեր յունաց՝ որդւոյ մեծին թէոդոսի. և ապա յերրորդ ամի անդ իւրում, ՚ի յամի տն̄ 388. յորում մեռաւ կթղկսն ասպուրակէս, հաւանութե̄ ամենեցուն եւս ձեռնադրել զնա ինքն զերանելին սահակ պարթև ՚ի հայրապետութի հայոց, ՚ի հասակի իբր յիսուն կմ̄ վաթսուն ամաց ։ Սրով և իբր յեղակարծ փոփոխութե̄ հանգիստ և անդորրութի մեծ էառ ազ̄ն հայոց. և սկսաւ փայլել բարեկարգութե̄.

թէ · Քզի սբ հայրապետն սահակ իսկ և իսկ ձեռն 'ի գործ արար նորոգել զամ կարգս և զկրօնս ազին հայոց, խրատելով զամենեսեան, և ուսուցանելով ամենեցուն զճանապարհս փրկութե, լեալ ինքնին անձամբ կանոն ուղղութե ամ ժողովրդեան, և սքանչելի հայելի առաքինութե, հանդերձ նախասացեալ սրբակրօն աշակերտօք իւրովք:

Այլ էր յայնժամ հայրապետանոցն հայոց իբրև խորանն մովսէսի, յոր դիմէին մեծամեծք և փոքունք առնուլ պատգամ 'ի բերանոյ սբ հայրապետին իբրև 'ի բերանոյ այ · և նովին ուղղեալ լինէին ամ գնացք նց · և ինքն իսկ թագաւորն խոսրով մեծապէս հրպատակութի ցուցանէր և ակն ածէր 'ի մեծէն սահակայ հանդերձ աւագանւոյն:

Բայց ոմանք 'ի տիրանենգ նախարարաց ոխս ունելով ընդ թագաւորին իւրեանց՝ բանսարկու եղեն առ շապուհ արքայ պարսից երկայնակեացն կոչեցեալ, և գրգռեցին զնա ընդդէմ խոսրովու, պատճառելով զմիաբանիլ նորա ընդ կայսեր յունաց, և զկարգելն նորա զսահակ յաթոռ կաթողիկոսութեան հայոց առանց հաւանութե կամաց նորին շապհոյ: Այլ 'ի կոչել շապհոյ զխոսրով 'ի դուռն, և յընդդէմ դառնալ նր, առաքեաց շապուհ զգահակից զորդի իւր զարտաշիր զօրու ծանու 'ի հայս՝ ընդ սադրելոյ նոցին իսկ չարախոհ նախարարաց · և այնպէս անաշխատ ըմբռնեալ արտաշրի զխոսրով՝ տարաւ կապանօք 'ի պարս, եդեալ թագաւոր փոխանակ

նակ նորա 'ի Հայս զեղբայր նորին զվռամշա-
պուհ . վերադարձոյց եւ զնախարարս յիւրաքանչ-
չիւր պատուոյ, յոր կարգեալ էր զնա խոսրո-
վու . նոյն եւ զսահակ 'ի պատուոյ կաթողիկո-
սութե : Այլ երբեւ մեռաւ 'ի նոյն աւուրս
շապուհ, եւ թագաւորեաց նա ինքն արտաշիր 'ի
մէջ պարսից, թողացոյց անդրէն սահակայ
վարել զպաշտօն իւր . քանզի եւ 'ի մէջ եհաս
բարեխաւսութե նր՝ թէ զիարդ 'ի խաղաղութե
պահէ զՅնն ընդ արքունի հրամանաւ :
'Ի սմին ժամանակի մեռանէր սպարապետն
Հայոց սահակ ասպետ . եւ ոմն սահակ միջ-
նորդեաց առ վռամշապուհ արքայ Հայոց, զի
զփոխանակ նորա կարգեսցի սպարապետ փե-
սայն իւր Համազասպ Մամիկոնեան՝ որ թա-
խանձելոյ դստերն իւրոյ . եւ վռամշապուհ
հաճեցաւ ընդ այն, այլ ակնածեալ յարտաշրէ,
ետ գիր ոմն սահակայ երթալ անձամբ 'ի
պարս, եւ խնդրել զհաստատութի արտաշրի
մեծ նոցին իւրոց . նոյն եւ այլ խնդիրս ինչ առա-
ջի առնել նմա մեծ Յոին Հայոց :
Հասեալ ոմն 'ի պարս՝ մեծարեցաւ յոյժ
յարքայից արքայէ . զի առաջի անհաւատից
արդոյ եւ պատուականն ցուցանէր զնա զծա-
ռայս իւր . մանաւանդ զի գիտաց արտաշիր,
թէ սահակ է 'ի պահլաւունի ազգէ անտի
պարթեւաց 'ի ցեղէ մեծին գրիգորի . զորոյ
զհայրն զանակ եւ զամն ազգատոհմն նր երախ-
տաւոր ինքեանց համարէին սասանեանք, եւ
պատճառ կանգնելոյ թագաւորութե իւրեանց՝
վս սպանանելոյն զխոսրով զարքայն Հայոց
զԴե

զդիմակացն Սասանեանն Արտաշրի. վրայ եւ լրով կատարեալ զամենայն խնդիր սրբոյն՝ դարձոյց անդրէն պատուով 'ի Հայս, գրեալ պինի առ Վռամշապուհ, յորում յիշէր զկարծեցեալ երախտիս նախնեացն Սահակայ առ Պարսս, որպ եւ զմեծ երախտիս նախնոյ նր Գրիգորի առ Հայս՝ բժշկելով զՏրդատ արքայ:

Յետ այսորիկ 'ի մեռանիլ Արտաշրի, եւ 'ի թագաւորել Վռամ Կրմանայ 'ի վր Պարսից, նա եւս սէր եւ խաղաղութի ունէր ը Հայս. որով եւ յանդորրու վայելէր ամն Հայոց. եւ սբ Հայրապետն Սահակ անխափան վարէր ըզգործ հովուութե իւրոյ ամ արթնութբ եւ խնամով ըստ իւրումն հոգեւորն փութոյ յօգուտ քսականն հօտին. Արար եւ շինութիս եւ նորոգութիս եկեղեցեաց եւ վանորէից՝ ձեռնտուութբ բարեպաշտ արքային Վռամշապհոյ. զի ոչ սակաւ տեղիք աւերեալ եւ ապականեալ էին յերեսաց արշաւանացն Պարսից յաւուրս Շապհոյ: Ընդ որս իբրեւ նորոգեաց եւ զվկայարանս սրբց Հռիփսիմեանց, տեսեալ թէ ոչ երեւի տեղի նշխարաց նոցա, դիմեաց աղօթիւք առ ած. եւ տր յայտնեաց նմա: Այլ տեսեալ Հայրապետին զտապանս սրբուհւոյն Հռիփսիմեայ կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի՝ յաւել 'ի վր եւ զիւր կնիք. եւ զետեղեաց անդրէն 'ի տեղւոջն ուրոյն նշանաւ:

Յայնու ժամանակաւ եկն առ երանելին Սահակ՝ մտերիմ սիրելին իւր եւ հոգեւոր հարազատն Մաշտոց, այն է սբն Մեսրոպ. որ

յետ

յետ փոխման մեծին Ներսեսի կացեալ էր առ ժամանակ մի 'ի գործ ատենադպրութեան 'ի դրան արքունի . և ապա միակեցական վարս ընտրեալ՝ ձգնէր խստամբերութեամբ . արդ բազում պատուասիրութեամբ ընդունելութեան գտեալ 'ի սրբոյ կաթողիկոսէն՝ Հրամանաւ նորա սկսաւ քարոզել ամենեցուն ապաշխարութեան փրկութեան , փայլեալ սքանչելեօք : Այլ որչափ և աշխատ լինէր երանելին մեսրոպ 'ի քարոզութեան բանին , տեսանէր՝ զի սակաւ օգուտ լինէր ազգին վասն չունելոյ զաստուածաշունչ գիրս 'ի Հայ բարբառ . քանզի առ 'ի չգոյէ և Հայերէն նշանագրաց՝ ասորի և յոյն գրով շատանայր ուխտ եկեղեցւոյ . և պաշտամունք եկեղեցւոյ և կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին յեկեղեցիս և 'ի վանորայս . զոր ոչն իմանային ժողովուրդք . վասն այնմ անմխիթար մնային 'ի Հոգևոր վճպուէ , եթէ ոչ մեկնէր ոք նոցա զասացեալսն : Սմին իրի ստէպ հոգայր երանելին մաշտոց հնարս գտանել Հայերէն դպրութեան , և ծաղկեցուցանել 'ի Հայս զաստուածային գիտութիւն Հայրենի բարբառով :

Իսկ իբրև յայտնեաց զայսպիսի խորհուրդ իւր առաջի սրբոյ Հայրապետին սահակայ , եգիտ զնա առաւել ևս փափաքող այնմ , և խրատտու և յուսադիր : Ապա միաբանեալ 'ի մի խորհուրդ՝ բազում ջանիւք փոյթ փորձէին իրացն . և իբրև ոչ յաջողեցաւ առժամն՝ որոց զխորհուրդ փափաքէինն , յաղօթս եղեն ապաստան՝ իւրաքանչիւր առանձինն ձգնե-

ձգնելով առաւել քան զառաւել խոստամ-
բեր փառօք, և խնդրելով յինէ կատարել
զխնդիր նց 'ի բարին :

Այլ յետ սակաւուց տեղեկութիւն առեալ 'ի վաճառականաց արքայէ՝ թէ գտանիցի ոմն ասորի եկեալ 'ի կողմանս միջագետաց ունի առ իւր նշանագիրս ինչ յունական ձևով յօրինեալ իբրև 'ի պէտս հայերէն դպրութե, առաքեցին արքունի հրամանաւ զայր ոմն հաւատարիմ՝ տանել զօրինակ գտանիցելեան նշանագրաց : Այլ իբրև տեսին զայնս, համարեցին՝ թէ բաւական իցեն նոքին առ հայերէն վերծանութի, ժողովեցին մանկունս ուշիմս հրամանաւ թագաւորին, զի՝ մարզեսցին յուսումն և 'ի կիրառութիւն նոցին՝ վերակացութբ երանելւոյն մեսրոպայ :

Այլ յետ երկամեայ աշխատութե՝ տեսեալ, թէ չէ՛ մարթ նոքօք անվթար յօդել զհնչմունս հայկազեան լեզուի, և համարձակիլ 'ի յօրինուածս և 'ի թարգմանութիւնս գրոց, տառապէին և հոգային յոյժ երանելիքն : Ապա անձամբ երթեալ մեսրոպայ քանի մի աշակերտօք 'ի միջագետս, և առ արս իմաստունս խորհուրդ հարցեալ վն նոցին իրաց, իբրև անյոյս եղև 'ի մարդկային հնարից, յԱծ ապաւինեալ գլխովին՝ ընկալաւ 'ի նմանէ տեսլեամբ զկատարեալ նշանագիրս բաւականս վն ձայնից և բազմահնչիւն լեզուիս հայոց. և իսկ և իսկ առ խնդութե սրտին բուռն եհար 'ի թարգմանութի սբ գրոց 'ի յոյն բարբառոյ, սկիզբն արարեալ յառա-
կացն

կացն ստորամանի 'ի ոլորտս մանկանց դպրո-տան . և առեալ զնոյն՝ դարձ առնէր և եկն 'ի Հայս :

Զոր տեսեալ մեծին Սահակայ՝ լցաւ ան-պատմելի ուրախութը, և ծանեաւ՝ եթէ ա-րար Տէր այցելութի Հօտի իւրում . առաւ այ-նուհետեւ հաւանութը արքային եւս բանալ դպրոցս 'ի զանազան տեղիս, ժողովել ըն-տրանօք մանկունս մտավարժս, զի փութով ուսցին զՀայերէն դպրութի, և լցցի Հայաս-տան նորին գիտութը :

Յայնժամ ժողովեալ ոմանց յեպիսկոպոսաց Յոյն և 'ի վերայ Հանդերձ Մեսրոպաւ՝ եկին առ երանելի Հայրապետն Սահակ՝ յառաջիկայ-ութե արքային Վռամշապհոյ և աւագա-նւոյն, խորհուրդ 'ի մէջ առնուլ վն անյա-պաղ թարգմանութե բոլորանդակ սբ գրոց, որ միանգամ ընդունելին է առ ամ եկեղե-ցիս . և միաբան աղաչելով զսրբն՝ Հանդերձ Թէ Յերասն ասէին . Դիտեմք զշնորհս իմաս-տից պարգեւեալ Հօրդ Հաստատակաց առ 'ի Հօրէն լուսոյ . զի ոչ ոք է յաւուր յայսմիկ իբ-րև զքեզդ հմուտ ամ Հոգևոր ուսմանց, և կատարեալ 'ի գիտութիս ազգաց բազմաց . այլ և տուեալ քեզ զօրութի ճարտարութե 'ի վե-րին օգնականութենէն . վսյ և քեզ միայն ար-ժանէ զանձնդ յաշխատութի Հոգևոր, և թարգմանել զամ աստուածաշունչ կտակս 'ի Հայ բար-բառս, գործակցութը երանելւոյս Մաշտոցի՝ զոր զարթոյց ամենայնին շնորհ յայսպիսի փա-փաքելի խնդիրս : Զի որով ոք նախահաւան

քո

քո՝ կենդանի նահատակին քսի գրիգորիոս պահեալ անճառս աջով հզօրին 'ի մահաբեր տանջանս՝ պարգևեցաւ ազգիս հայոց 'ի լուսաւորութի ածգիտութե, պահեալ շնորհեցաւ և քեզ նորին շառաւիղի վիճակ ժառանգութե այսպիսի պայծառ պաշտամանս, սկիզբն առնել գործոյ մշակութես այսմիկ, և լինել նմանօղ սբ նախնոյն քում՝ ծագելով զլոյս ածային գիտութե ը համօրէն ազս հայոց. որ նմանեալ ճշգրտապէս օրինակեցեր 'ի քեզ զվարս երանելոյ հօր քո ներսեսի, և նախահօրն քո գրիգորի:

Իսկ սբ հայրապետն սահակ իբրև լուաւ զայս ամ 'ի թագաւորէն և յամ ուխտէ քահանայից, փառաւոր արար զփրկիչն ամենեցուն զտր յս քս զաղբիւրն ամ շնորհաց և իմաստութե. և 'ի նա եդեալ զամ յոյս իւր, և ոչ յանձին ինչ գիտութի, զուարթամիտ սրտիւ և կամաւոր յօժարութբ հաւանեցաւ ը առաջարկութի ժողովելոցն, յայտ արարեալ՝ թէ և իւր կամք սրտի և փափաք 'ի նոյն բերի, և ոչ խնայէ յանձին աշխատութի վն այնպիսի մեծի և կարևոր օգտի հոգւոց: Նա վստահացեալ յածային օգնականութի և 'ի ձեռնտուութի շնորհաց սբ հոգւոյն, որ խօսեցաւ յօրէնս և 'ի մարգարէս և յաւետարանս, անվեհեր ձեռն 'ի գործ առնէր՝ թարգմանել զկտակարանս ամ զհինն և զնորն, աջակցութբ մեծին մեսրոպայ, և գործակցութբ գլխաւոր աշակերտաց իւրոց՝ մանաւանդ եզնկայ կողբացւոյ,

 նախ

Նախ յաստուծոյն, և ապա 'ի յունականէն անվրէպ և անսայթաք տեսութ՟բ՝ ըն՟ ընտիր օրինակի թարգմանութ՟ն եօթանասնից ։

Այլ 'ի ժամանակի անդ թարգմանութ՟ն ա՟ծաշունչ գրոց՝ բազում և այլ հոգեպատում մատեանք ս՟րց հարց և վարդապետաց եկեղեցւոյ 'ի լոյս ընծայեցան հայերէն բարբառով և գրով 'ի ձեռն ս՟րյն սահակայ և գործակցաց ն՟ր. և լցաւ երկիրս մ՟ր հայոց գիտութ՟բ ա՟ն 'ի հոգևոր վտակաց ն՟ց հայրապետին սահակայ պարթևի իբրև զջուրս բազումս, որ ծածկեն զծովս ։ Թող և զայլ բազմաւոր գիտութեանց գիրս, և զազգի ազգի մատեանս. որովք ծաղկեցաւ հայաստան աշխ՟ ըն՟ առաջնորդութ՟բ մեծին սահակայ, և նորուն համանվաստակ ամոլակցի մեծին մեսրոպայ. զորոյ և զվարս ուրոյն տեսցես ։

Եւ եղև 'ի վախճանել բարեպաշտ արքային հայոց վռամշապհոյ՝ աղաչեցին նախարարք հայոց զն՟ր հայրապետն սահակ երթալ անձամբ 'ի դուռն արքային պարսից յազկերտի որդւոյ շապհոյ, և հաւանեցուցանել զնա, զի արձակեսցէ զկապեալն խոսրով՝ գալ և միւսանգամ թագաւորել 'ի հայս ։ Եւ ս՟րյն զիջեալ յաղաչանս նոց՟ վ՟ օգտի իւրումն հօտի՝ գնաց 'ի պարսս. և իւրով իմաստութ՟բ հաւանեցոյց զարքայն 'ի խնդիրն իւր, և այլ ևս հայցուածս առաջի արկեալ՝ ընկալաւ զա՟մն ։

Այլ յետ սակաւուց՝ իբրև մեռաւ խոսրով արքայ, թագաւորեցոյց յազկերտ 'ի վ՟ր հայ-

ոց զորդի իւր զչարպէսն՝ չար մտածութբ , զի
առ սակաւ սակաւ մածուցէ 'ի նմա խառնակրօն
վարս և թուլամորթ կեանս , մինչև մար-
թասցի ընտելացուցանել զհայս 'ի կրօնս
պարսից . այլ արթուն զգուշութն քաջ հով-
ուին անվտանգ պահեաց զհօտ իւր : Պաղա-
ճեալ իւրով աղաչանօք և յորդորանօք զա-
դարեցոյց սրբն սահակ զհալածանս 'ի քրիս-
տոնէից ծոյն պարսից զյարուցեալն 'ի յազ-
կերտէ սատի տուաչնոյ . ը որում զովութե
յիշատակեն պատմաբանք սարուց և քաղ-
դէացւոց , (թէպէտև շփոթելով ը սահմա-
կայ տօպետի և սպարապետի .) թող և զմիջ-
նորդութն սրբյն մարութայի եպիսն նփրկեր-
տոյ , և այլոց եպսաց ծոյն պարսից և ասո-
րեստանեայց :

Յետ այսորիկ 'ի մեռանել յազկերտի և
որդւոյ նր շապհոյ , իբրև թագաւորեաց 'ի
վր պարսից վռամ երկրորդ , փորձեցաւ ծն
հայոց 'ի մասն բաժնի պարսից . զի նախա-
րարք հայոց վանեալ յերկրէ իւրեանց ըզ-
պարսկական զաւրսն , և կասկածեալ յեր-
կիւղէ վռամայ , այսր անդր ցրուեցան յա-
մուր տեղիս . և ծն կայր իբր զանձն երկր
անտէրունչ և անհանգիստ : Յայնժամ զգու-
շացեալ և սրբյն սահակայ վր հայրապետու-
թեան աթոռոյն , զի մի ինչ վտանգ հասցէ
յերկրաւս պարսից , մեկնեցաւ առ ժամա-
նակ մի 'ի մասն բաժնի յունաց , տարեալ
ընդ իւր և զսրբն մեսրոպ , և զերկեսին թո-
ռունս իւր զորդիսն համազասպայ մամիկո-
նէի՝

նէր՝ զվարդանն , զՀմայեակ և զՀամազասպ-
եանն ։ Այլ ոչ եղիս զարմանաւոր ընդու-
նելուն 'ի կողմանեան յայնմանիկ . զի բնակիչք
տեղւոյն՝ որ անդ , թէպէտև հայք էին , այլ
համարէին զանձինս լինել ընդ առաջնորդու-
թեամբ արքեպսին կեսարիոյ . և յոյն վերակա-
ցուք տեղւոյն ոչ թողացուցին մեծին սահա-
կայ և մեսրոպայ մուծանել յայնմանիկ կող-
մանս զհայերէն դպրութիւն ։
Յանձնառեալ արձակեաց մեծին սահակ զերանե-
լին մեսրոպ հանդերձ վարդանաւ և քանի
մի աշակերտօք 'ի թագաւորական քաղաքն
'ի կոստանդնուպօլիս , գրեալ թուղթ առ
կայսրն թէոդոս փոքր և առ ատտիկոս պատ-
րիարգ , զի հրաման տացեն վերակացուաց
ծխին չլինել խափան ուսմանն հովուութեան 'ի
սեպհական վիճակի անդ իւրում , որք և յա-
ռաջագոյն հայերէն ուսմանն ։ Այլ նոքա հա-
սանեալ ընդ այն՝ կատարեցին զամենայն խնդիրս
մեծին հայրապետին . և յաւելին ևս պատուով
սիրել զառաքեալսն 'ի նմանէ . զի զվարդան
կացոյց կայսրն ստրատելատ , այն է զօրա-
վար . և զինքն մեսրոպ՝ ատտիկոս պատ-
րիարգն տրար եկղեսիաստիկոս , որ էր ա-
նունն եկեղեցական պատուոյ առ յոյնս՝ ըն-
ծայեալ երևելի վարդապետաց ծաղկելոց
բանիւ և գրով ։ Ապա առեալ մեսրոպայ և
վարդանայ զթուղթ 'ի կայսերէ և 'ի պատ-
րիարգէ՝ եկին առ հայրապետն սահակ .
գրեալ էր կայսրն և հրովարտակ առ անա-
տոլիոս զօրավար՝ ընուլ զամենայն խնդիր կաթու-

զեկոսին հայոց, և միանգամայն շինել ըզ-
քաղաքն կարնոյ՝ որ կոչեցաւ Թէոդոսուպօ-
լիս. այն է էրզրում։

Սկնի սակաւուց իբրև հաճեցաւ վռամ
հաշտութիւն առնել ը՟ հայս, կոչեցին անդ-
րէն նախարարք հայոց զս՟բն սահակ. և նր՟
առեալ ը՟ իւր զվարդան սպարապետ՝ եկն
'ի վաղարշապատ. ուր միաբան հաւանութ՟բ
խորհուրդ արարեալ՝ առաքեցին առ վռամ
զվարդան ընդ սմբատայ ասպետի՝ խնդրել
զխաղաղութիւն. և վռամ թագաւորեցոյց 'ի
վ՟ր հայոց զորդի վռամշապհոյ զարտաշէս,
անուն կոչեալ նմա արտաշիր. և յանձն ա-
րար բոլորովին 'ի ձեռս նր՟ զՏ՟ն հայոց, ոչ
ևս դնելով պարսիկ զոք վերակացու. և
այսպէս վերստին խաղաղացաւ երկիրն. և
ծաղկեցաւ բարեկարգութ՟բ ը՟ն հանապազօ-
րեայ ջանից ս՟բյ հայրապետին սահակայ։
Սր և առաւել ևս յայնմ միջոցի փոյթ կա-
լաւ խորհրդակցութ՟բ համափատակ գոր-
ծակցին իւրոյ երանելւոյն մեսրոպայ զար-
դարել զեկեղեցական կարգաւորութիւնս ազ-
գիս մերոյ. և միանգամայն առաքեաց զա-
շակերտս իւր յայլևայլ գլխաւոր քաղաքս
յունաց և ասորւոց, զի որչափ ինչ օգտակար
մատեանս գտանիցեն, անյապաղ թարգմա-
նեսցեն 'ի մեր բարբառ. ո՟չ և ինքն ան-
խոնջ 'ի նոյն դեգերէր զամ՟ ժամանակս իւր.
Այսար ս՟բն սահակ և ժողով եպ՟աց 'ի վա-
ղարշապատ, և կարգեաց կանոնս պէսպէս
լի իմաստութ՟բ. և այնպէս զամ՟ հնարս հնա-
րէր

քէր արթուն հսկողութբ և հոգողութբ՝ բարեկարգ և բարեզարդ յօրինել զեկեղեցիս Հայաստանեայց ։

Իսկ Թագաւորն Արտաշիր՝ որ էր պատանի հասակաւ, եղև խենէշ վարուք, և որքան զօր յաւելու յանառակ գնացս ՚ի կործանումն ազգին. և ոչինչ օգտեցաւ ՚ի բազմապատիկ խրատուց սրբոյ Հայրապետին ։ Իսկ զի բազումք ՚ի նախարարաց Հայոց ատէին սպասէին բաժանելոյ գլխովին զմիապետ իշխանութի յՅէ իւրեանց, և տիրել ըստ հաճոյս իւրաքանչիւր իւրում գաւառի, յայնժամ ապա պատճառելով զանկարգութի Թագաւորին իւրեանց՝ խորհեցան խորհուրդ չար, մատնել զնա ՚ի ձեռս արքային պարսից ։ Վասն որոյ եկեալ առ մեծն Սահակ՝ սկսան ստիպել զնա, զի միաբանեսցի երթալ ընդ իւրեանս ՚ի Պարսս, և ամբաստան լինել զԱրտաշրէ ։

Իսկ Տր Հայրապետն իբրև գիտաց զխորհուրդս նց, որ հայէր ՚ի կորուստ ազգին և Յին, տրտմեցաւ յոյժ. և աղաչեաց զնոսա համբերել առ ժամանակ մի, և խնդրել աղօթիւք ՚ի տնէ, զի ցուցցէ նց ելս հնարից ։ Իսկ տեսեալ՝ թէ պնդեալ կան նախարարք ՚ի միտս իւրեանց, հարաւ յարտասուս, և ոչ ևս կարաց տալ պատասխանի բանից նց. այլ արձակեալ զնս յիւրմէ՝ արգել զանձն յառանձին սենեկի, և անմխիթար լայր ոչ սակաւ աւուրս զմօտալուտ կորուստ աշխարհին, քանզի տեսանէր հոգւով, թէ ոչ միայն

քան մարմնոյ վնաս մեծ ունի հասանել բա-
վանդակ ազգին, այլև ՚ի հոգւոյ:

Նա եղև յորժամ միաբանեալ ժողովեցան առ նա նախարարք, և ՚ի նոյն խորհուրդ իւրեանց ըմբռնայլին ձգել զնա, սկսաւ երանելին վերստին արտասուաթոր պաղատանօք յորդորել լինել նոցա յետս կալ ՚ի խորհրդոյ անտի, և զուն գործել՝ եթէ հնար է, ՚ի ձեռն կայսեր վճարել զդատ թագաւորին իւրեանց, և ոչ ՚ի ձեռն անհաւատ պարսից: Նաև զի ունէր նա զկայսրին՝ որք հանդերձեալ էին հասանել ՚ի վերայ նր վս այնր գործոյ. յուշ առնէր նր, թէ զամէն խորհրդով ընդունայն առնէք զխոստովանս սրբոյ լուսաւորչին և զորդւոց և զթոռանց նր, որք լուսաւորեցուցին զազգն հայոց ամենապայծառ և ամ կարգօք լաւութե:

Նա իբրև անսաստ զատան բանից երանելւոյն, յայնժամ առէ ցնա պարգևաբար. քա՛ւ լիցի ինձ միաբանել յայդ խորհուրդ ձեր, զոր գիտեմ լինել մասնաւոր ձեռնարկու հաւատոյ ՚ի ձեռս անհաւատից. զիա՞րդ հնար իցէ ինձ զիմ հօտ զմկրտեալ ոչխարն մատնել ՚ի ձեռս գայլոց, և նախատելիս զնել զքրիստոնէականն անուանն. զի թէպէտև մեղաւոր եմ, այլ զինչ հօտին քոյ յանձին ունի ծննդեանն սբ աւազանին: Նոյն եթէ էր առնել առ բժիշկ առաջի զինուորաց անդամ եկեղեցւոյ, փութայի և ոչ յապաղէի. այլ յամենախոհարարից առնէն հեթանոսաց մատնել զիմ հրեշտակակցեալ ըն հօտւոյ

ւոյ որդի՝ ոչ երբէք առնուլ յանձն . եթէ էր հաւատացեալ թագաւորի առաջի յանդիման առնել զնա , Թերեւս համարձակէր յուսով գիւտին կորուսելոյն . այլ կշտամբել զհաւատացեալս յաղագս մեղաց առաջի անհաւատիցն՝ ոչ հաւանէին : Լաւ է ինձ մեռանել , քան եթէ զոք 'ի հաւատացելոց վասն անարժան գործոյ մատնել անօրինաց . և զմիով ցաւով ախտացեալն տալ 'ի ձեռս նց՝ որք բ̃մ ախտիւք են վարակեալ . կամ զսակաւամեղն՝ ա̃մբ ամբարշտելոցն մատնել 'ի տառապանումն : Բայց ձեզ որդիք , մի՛ խորհիք զխորհուրդս չարս . և մի՛ ջանայք կորուսանել զանձինս տեարս ձեր , որպէս և ամենք 'ի նախնեաց ձերոց աշարին . զի մի՛ անձանց և բոլոր աշ̃ի մեծամեծ վնասուց և կորստեան պատճառք լինիցիք :

Օ այս ա̃մ լուեալ նախարարացն 'ի մ̃ք հայրապետէն՝ ոչինչ անսացին , այլ ևս քան զևս խստասրտեալ ըմբռնեցան առ հայրական խրատսն նր̃ , և լրբու՛ թ̃ պատասխանի տուեալ ասեն . փոխանակ զի ոչ լուար բանից մերոց , և ոչ առեր յանձն միաբանել ը̃ն մեզ , գիտասջի՛ր զի ո̃չ եղեալ է մեր 'ի մտի հանել զԱրտաշիր 'ի թագաւորութենէ , նոյնպէս և զքեզ 'ի բաց հանցուք յառաջնորդութենէ աթոռոյ՝ ոչ ևս քահանայանալ 'ի վ̃ր մեր : Նա յայսպիսի սպառնալեօք և զանազանութ̃ ելեալ յերեսաց նոցին՝ միաբանեցին ընդ Սուրմակայ անուանեալ երիցու արծկեցւոյ 'ի գաւառէն բզնունեաց , խոստանալով նմա կացուցանել

զնա կաթողիկոս փոխանակ սահակայ, եթէ տացէ վկայութի չար զարտաշրէ առաջի արքային պարսից։ Եւ այնպէս գնացեալ հանգերձ նովաւ առ վռամ՝ չարախօս եղեն ըղթագաւորէն իւրեանց յաւելուածովք այլ ևս վնասուց, զոր ոչ կարէին ցուցանել. նոյնպէս և զառնէն այ զսբյն սահակայ սնուտի բանիւք պէսպէս ամբաստանութիւս յօդէին ապաշնորհք։

Յայնժամ հրաման ետ վռամ, զի կոչեսցին 'ի դուռն արտաշիր և սահակ։ Եւ իբրև հասին անդր, արտաշիր անբասիր արար զանձն առաջի վռամայ՝ ասելով. չիք իմ գործեալ ինչ ըղէմ տրուէ ձերոյ, և ոչ 'ի վնաս ձին. այլ տիրատեաց նախարարքս պատճառս իմն հնարեն ըղէմ թագաւորի իւրեանց ըս առաջին սովորութէ. զի 'ի բնէ սովոր են թշնամանել զտեարս իւրեանց։ Եհարց վռամ և զսահակ, թէ դու զի՞ ասես մր արտաշրի։ Այլ նա չէառ յանձն տալ վկայութի ինչ չար կամ բարի. զիս ինչ մր այդպիսի խնդրոց մի հարցանէք ասէ. զի ես զարտաշրի զայնպիսի ինչ փաթթարութի ոչ գիտեմ, որով արժանի լիցի դատիլ 'ի ձէնջ։ Իսկ սուրէն հազարապետն պարսից 'ի պարթևական ցեղէ՝ յորդորեալ 'ի թագաւորէ և յայլոց՝ բազմօք հնարէր հաւանեցուցանել զսահակ իբր սիրով ազգակցութէ, զի յանձն առցէ միաբան ընդ նախարարս չարախօսել զարտաշրէ, խոստանալով նմա բազում շքեղութի 'ի կացմանէ արքայի. ապա թէ ոչ՝ ասէ, 'ի բաց

զրկես

զրկիս եւ դու յիշխանութենէ քումմէ ։ Բայց սոքին ոչ իմիք ունէին մատոյց բանից նորա. զիա՞րդ հնար է ինձ ասել վ̃ս սիրոյ փառաց եւ իշխանութեան չարախօս լինել զայլմէ. եւ այն զի յանցանք նր̃ թէպէտեւ ըստ մեր մաքուր կրօնից ստգտանելի, այլ առ ձեզ չունի տեղի ամբաստանութեան ։

Յետ ա̃մի՝ քանզի կամէր վռամ բառնալ զտ̃րութիւն հայոց, իբրեւ ետես՝ զի եւ նախարարք յօժար են բառնալ զթագաւորութիւն իւրեանց, ընկէց զարտաշիր յիշխանութենէ, եւ վարեաց յաքսորս ՚ի խուժաստան, կարգել փոխանակ նր̃ ՚ի վերակացութիւն հայոց Ցին պարսիկ զոմն մարզպան՝ վեհ միհր շապուհ անուն ։ Սոյնպէս եւ զտ̃րն սահակ եդ յարգելանս, փոխանակ զի ոչ միաբանեցաւ ՚ի կամս նախարարաց. եւ կացուցեալ ՚ի տեղի նորա զսուրմակ երէց՝ արձակեաց հանդերձ նախարարօք եւ մարզպանաւ յերկիրն հայոց. եւ յայնմհետէ բարձաւ թագաւորութիւն հայոց ՚ի տանէ արշակունեաց եւ անկան հայք ընդ լծով անհաւատից ։

Եւ եղեւ յետ սակաւուց մերժել նախարարաց եւ զսուրմակ՝ խնդրեցին յարքունուստ այլ կաթուղիկոս. եւ վռամ ետ նց̃ զբրքիշոյ անուն ասորի. որոյ եկեալ զաւառակցօք իւրովք խառնակեցին արամբք եւ տանտիկնօք, սկսաւ զհետ լինել զօշաքաղութեան (որ եւ սիմոնականութիւն) ։ Յորմէ տաղտկացեալ նախարարաց՝ խորհեցան զայլ ոք դնել ՚ի տեղի նր̃. այլ բազումք եւս ՚ի բարեպաշտից [illegible]

խրա-

խրատու սրբյն մեսրոպայ և այլոց սրբ քահա-
նայից և եպսաց խնդրէին զսբն սահակ ըզ-
հայրապետ հալիւն դարձուցանել անդրէն
յաթոռն ։ Նա ՚ի գնալ պատգամաւորաց
յերկոցունց կողմանց ՚ի դուռն պարսից ,
կամեցեալ վռամայ զամենեցուն հաճել ըզ-
միտս՝ հրամանս ետ , զի զաթոռ եպսական
իշխանութե ունիցի շմուէլ ամն ասորի , որ
վատթար ևս էր քան զբրքիշոյ ․ և սահակ
նստեալ ՚ի վիճակի իւրում՝ ունիցի իշխա-
նութի վիճակելոյ , և ձեռնադրելոյ զորս մի-
անգամ թոյլ տացէ շմուէլ ։ Այլ յորժամ
արձակեաց վռամ զսահակ , տայ ցնա սուա-
ջի ատենին ․ երդմնեցուցանեմ զքեզ ՚ի քոյ-
լն հաւատ , զի միամիտ կացցես ՚ի ծառայ-
ութե մերում , և մի ինչ խորհեսցիս իրս ինչ
ապստամբութե՝ յարելով ՚ի յոյնս վն մոլար
հաւատակցութեդ ։ Իսկ սբ այրն այ յանդի-
ման կացեալ արքայի համեստ հայեցիւք և
անվեհեր հոգւով՝ սկսաւ ամոքանիւք յայտ-
նի ցուցանել զհաւատարմութի և զերախտիս
ազին հայոց առ պարսիկս , և զնց երդմնա-
զանցութիս և զխաբէաւոր գործս ընդդէմ
հայոց ։ Նաև յաւել կշտամբել ճարտար բա-
նիւք զհայհոյանս թագաւորին , որով մոլար
հաւատակցութի ասաց զմիաբանութի քրիս-
տոնէից ․ և միանգամայն ունայնացուցանել
զմոլար կրօնս դենից անմծից՝ բռ տանելոյ
հեթանոսական լաւելեացն ․ և կնքեաց ըզ-
բանս իւր հրաշալի տնօրէնութեբ սբ հաւա-
տոյս մերոյ ․ մինչև յակձիռս կալ ապշութե

ա

ամենեցուն՝ որք կային յառաջնոյ անդ. և ոչ ումեք իշխել լինէր ասել ը̃դդէմ, անձնամատնեալ 'ի պատահմանէն երևոյց ծերունազարդ. և նմանագունեաց քահանայապետին.

Իսկ թագաւորին գլխովին աքանչացեալ ընդ ճշմարտալի առաքինախօսութե̃ն սրբոյն այնպիսի համարձակութե̃ն, հրամանս տայր մեծարել ընդ նա բազում պարգևօք։ Այլ երանելին չկամեցաւ ընդունել ինչ. այլ միայն աղաչեաց զթագաւորն մի՛ իւրք իւրք օգտակարութեց Տ̃ն հայոց, առ 'ի մեծալոյս նախարարաց յիւրեանց պատուն, և չկրելոյ ինչ այլայլութիւն կարգաց Տ̃ն 'ի ձեռն պարսիկ մարզպանի։ Իսկ թագաւորն կատարեալ զա̃մ խնդիր նր̃՝ արձակեաց զնա պատուով մեծաւ 'ի հայս։

Իսկ եղև 'ի գալ սրբոյն յԾ իւր՝ անպատմելի խնդութե̃ն ընծայեցաւ ա̃մ բարեսիրաց. զի թէպէտ ոչ ևս տեսանէին զնա յառաջին կարգի իշխանութե̃ և պատուոյ, այլ անպակաս վայելէին 'ի հոգևորին վիճակէ նորա, որ բղխէր աղբիւրաբար, և զովացուցանէր զտխրաս ամենեցուն բանիւ և գործովք առաջին սովորութե̃ն. քանզի չմուել անուամբ և եթէ էր կաթողիկոս. այլ զա̃մ հոգ եկեղեցեաց յանձին ունէր սր̃ հայրապետն սահակ 'ի ծերութե̃ անդ իւրում։

Ընդ այն ժամանակս՝ մեռաւ ամաւ յառաջ քան զդարձ սրբոյն սահակայ, այն է յամի տն 431. գումարեցաւ սր̃ ժողովն եփեսոսի ը̃դդէմ նեստորի չարին. և զի 'ի նոյն աւուրս

'ի

'ի կողմանս յունաց Ձ̃ին կային տակաւին ո-
մանք 'ի Թարգմանչաց մերոց՝ աշակերտունք
Սահակայ և Մեսրոպայ, առեալ Ն̃ց զպատ-
մութի̃ւն և զվճիռ ժողովոյն՝ համդերձ ընտիր
օրինակաւ Ս̃ծաշունչ գրոց 'ի յոյն բարբառ
և այլ ևս մատենիւք, և հասեալ 'ի հայս՝
գտին զսու̃րբ Սահակ, զի այն ինչ եկեալ 'ի
պարսից՝ ժողովել էր գումարեալ յաշտիշատ
քաղաք վ̃ս բարեկարգութե̃ հօտին։ Այլ իբ-
րև մատուցին առաջի հարց զգրեանսն՝ զոր
բերին 'ի յունաց՝ համդերձ թղթովք երևե-
լի եպ̃սաց ոմանց, յայնժամ և Ն̃ք միաբան
ընկալան զսահմանս ս̃րբ ժողովոյն, և զա-
տապարտեցին զնեստոր և զհամախոհս Ն̃ր։
Այլ ապա միաբանգամ ձեռնարկեալ երանե-
լոյն Սահակայ 'ի թարգմանութի̃՝ նորոգ-
յօրինեաց զհ̃ին կ̃տ անվթար օրինակի եօթա-
նասնից՝ բերելոյ 'ի Թագաւորեալ քաղա-
քէն։ Այլ ոչ այնու շատացեալ՝ խորհրդակ-
ցութե̃բ գործակցին իւրոյ ս̃րբյն Մեսրոպայ
առաքեաց զոմանս յաշակերտաց իւրոց յա-
ղեքսանդրիա և յաթէնս. ո̃պ զի յա̃մ ուս-
մունս քաջ վարժեալ՝ լցցեն զթերին թարգ-
մանութե̃ ս̃բ գրոց և այլոց ևս մատենից
հարց ս̃րց։

'Ի նոյն աւուրս բերին 'ի հայս ոմանք յա-
ղանդաւորաց համախոհից նեստորի զգիրս
Թէոդորոսի մոպսուեստացւոյ վ̃ր̃դպին նես-
տորի, և զգիրս դիոդորի տարսոնացւոյ վար-
դապետին Թէոդորոսի, սերմանել հնա-
րիւք 'ի հայս զվ̃ր̃դապ̃ութե̃ նեստորականաց.

ո̃պ

ռնղ սերմանեցին ՚ի կողմանս ասորեստանի , և հետևողք նց կոչեցան նաստուրիք ։ Սոյն սրբն սահակ և սրբն մեսրոպ կանխագոյն տեղեկութի առեալ յայլոց եպսաց մն չարարուեստ հնարից աղանդաւորացն այնոցիկ՝ քացէ ՚ի բաց հերքեցին զմոլորութիս նոցա . քանզի ժողով արարեալ և քննեալ զմշպութիւն նախատեցեալ թէոդորի և դիոդորի՝ նզովիւք դատապարտեցին հանգոյն նեստորի . և զամ սերմանացանս ժանտութե հալածական արարին յաշխէն հայոց ։ Եւ զայս ամ գրեալ ծանուցին սրբյն պրոկղի՝ որ այն ինչ էր նստեալ յաթոռ պատրիարգութե կոստանդնուպօլսոյ . և նա ևս գովէր հաստատեաց զնախանձ բարեպաշտութե հայոց , գրելով և իւր գիր դաւանութե համաձայն նոցին խոստովանութե ։ Եւ այսպիսի զգուշաւոր արթնութի սրբյն սահակայ և որոց ընդ նմա՝ ահարկու եղոյց զեկեղեցի հայոց ըդէմ ամ աղանդաւորաց ժամանակին , և գովելի յաչս ամ եկեղեցեաց . որ և առաւել հանդիսացաւ յետ ժամանակաց , յորժամ և ընդհանուր ժողովն հինգերորդ՝ զէն յաղթողակ էառ ՚ի ձեռս ըդէմ հերետիկոսաց զզօրաւոր վկայութի ուղղադաւաննամակին հայոց առ պրոկղ ։

Ընդ այսպիսի և այլ ևս արդիւնաշատ գործովք առաքինացեալ մեծին սահակայ զամ աւուրս իւր՝ եղև սիւն հաստատութե հայաստանեայց եկեղեցւոյ , և ջահ եօթնալոյս պայծառացուցիչ տանս արամայ . և այն՝ հա-

լա

լածանօք համդերձ, որ է սեպհական կնիք ընտրութեան ընտրելոց ոք հայրապետաց և քաջ հովուաց յամ՛ի դարս ։

Եւ եղև իբրև մեռաւ Շմուէլ աթոռի՝ սուտանուն կթղկս, ժողովեալ նախարարաց առաջին սահակ՝ խնդրեին ի նմանէ ներել նոցա զչարիսն, զոր անցուցին ընդ նա. և աղաչեին յանձն առնուլ անդրէն զպատիւն առաջին՝ վարելոյ զտիրապէս իշխանութիւն աթոռոյ կթղկութեն. և խոստանային տալ ազգաւթուանց նր զայն իշխանութի ։ Իսկ օգանչելի այրն այն բազում խոնարհութբ ցուցեալ նց զանյիշաչար միտս իւր՝ ասէ. ես ոչ ուսայ յերկնաւոր վրդպէն իմմէ ի քնէ բարկանալ ումեք, այլ՝ օրհնել զհալածիչս, և բարի առնել ատելեաց. ոչ և ինքն իսկ վն խաչահանուաց աղաչէր զհայր չհամարել նց ըզմեղսն. այլ քահանայանալ ի վերայ տիրանենգ ժողովրդոց ոչ կարեմ ։ Դուք ձեզէն գիտէք, թէ զի՛արդ կործանեցիք զթագաւորութի ձեր, և առ ոտն հարիք զուխտ քահանայութեն. և ի՞նչ արդեօք հնարիք զիս մխիթարել այժմ, որ առաջի աչաց տեսանեմ զյետին վիշտս վտանգի հօտիս հայոց յերեսաց չարեաց ձերոց ։ Եւ արդ թո՛յլ տուք անցուցանել զմնացուած աւուրց իմոց աղեօք ծերութեես յողբս առանձնուէ ի վր համաշխարհական կործանման երկրիս հայոց. զորոյ զաղէտս կանխաւ եցոյց ինձ տր յառաջ քան զձեռնադրիլն իմ յեպսութի ։ Եւ ապա պատմեաց նց կարգաւ զտեսիլն՝ զոր ետես յա-

յաւուրս սարկաւագութե իւրոյ , յայտ արարեալ՝ թէ զիա՛րդ ընդ բարձման թագաւորութե արշակունեաց՝ դադարեաց և քահանայապետութիւն 'ի տանէ լուսաւորչին , որ 'ի նոյն զարմէ պարթևազանց :

Եւ նց լռեալ զայն ժմ միջամիջէ՝ ողբս առեալ լայէին անմխիթար 'ի վր անձանց և 'ի վր որդւոց իւրեանց , յիշելով և զանսուտ բան փրկչին՝ թէ հա՛րկ է գալ գայթակղութե , բայց վա՛յ մարդոյն այնմիկ՝ յոյր ձեռն գայցէ : Եւ անկեալ առ ոտս սրբոյն բզմ զղջմամբ՝ աղաչէին զնա աղօթս առնել վր նց առ ած , զի հաշտ ակամբ հայեսցի 'ի վր ազգին . զոր և անդադար առնէր երանելին : Յայնժամ ընկալեալ զօրհնութի 'ի սրբոյն՝ գնացին 'ի տեղիս իւրաքանչիւր թախծեալ անձամբք . և այնուհետև ոչ կամեցան և ոչ իշխեցին դնել զոք այլ կաթողիկոս , ցորչափ կենդանի էր սրբն սահակ . որ թէպէտև տր արտաքին հանդիսի նուաստութբ կեայր , այլ ամի՛ ընդր զամ պէտս եկեղեցւոյն , և հայրագութ սիրով անպակաս ձեղոյր զհոգևորական խնամս իւր 'ի վր ամենեցուն :

Եւ յամին՝ յորում մեռաւ վռամ արքայ պարսից , և թագաւորեաց յազկերտ երկրորդ՝ դառն հալածիչ քրիստոնէից , 'ի վրդովմութեն հայոց՝ առանձնացաւ սրբն սահակ 'ի խարին ծերութե 'ի գիւղն կոչեցեալ բլուր կմ գիւղ բլրոցաց 'ի բագրևանդ գաւառի . ուր և հասեալ երանելւոյն 'ի կէտ կոչմանն յառաջին ամի անդ յազկերտի , ըի աւուրբք և

որ

արդեամբք՝ խոր և հասունացեալ բազմաւոք ցորեան ամփոփեցաւ 'ի շտեմարանս երկնից արքայութե՛, փոխեալ առ անձկալին իւր Ք(րիստո)ս՝ յամի փրկչին . 440 . 'ի վերջին աւուր ամսեանն. նաւասարդի, որ և իններորդ օր սեպտեմբերի, յորում աւուր ծնեալ իսկ էր . այն՝ որ մահկանացու ծնեալ՝ անմահ զիւրն եթող յիշատակ՝ յետ կալոյ յաթոռ հայրապետութե՛ հանդերձ հալածանօքն՝ ընդ ա̃մ ամն . ծա̃ . և եղեն ա̃մ ամք կենաց նր̃ աւելի քան զհարիւր . ըս̃ ոմանց՝ իբր հարիւր և քսան :

Իսկ զպատուական մարմին ս̃ր̃յն բարձեալ սարկաւագապետին նր̃՝ որում անուն էր Երեմիա, և այլոց աշակերտաց՝ որք յայնժամ գտան առ նմա, հանդերձ ուխտիւ եկեղեցւոյ և բազմութ̃բ ժողովրդեան տարան և թաղեցին պատուով 'ի կալուած սեպհական ժառանգութե̃ նորին յաշտիշատ տարօնոյ . այլ զա̃մ ծախս հանդիսի յուղարկաւորութե̃ արար բարեպաշտ տիկինն մամիկոնեանց դստրիկ, որ և դստրիկ կոչեցեալ, կին մեծին վարդանայ սպարապետի թոռինն ս̃ր̃յն սահակայ : Նա 'ի տեղւոջն՝ ուր թաղեցին զմարմին ս̃ր̃յն, կանգնեցին եկեղեցի մեծապայծառ՝ զարդարեալ մեծագին սպասուք . շինեցին և առընթեր վանս կրօնաւորաց . և տօն սահմանեալ ամըստամէ կատարէին անդստին . և որք հաւատով գային 'ի յիշատակ ս̃ր̃յն, գտանէին առողջութի̃ յիւրաքանչիւր ցաւոց իւրեանց :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Որ ինչ կարեւոր բանք իցեն 'ի քննութիւն եւ 'ի հաստատութիւն վարուց սրբոյն սահակայ, առաջիկայք ընթերցողս 'ի պատմութիւն հայոց, եւ յայլսիւր անդր նորին 'ի գիրս խորենացւոյն, կորեանն, փարպեցւոյն. եւ որոց շինի. միայն սատանօր յաւելցուք զքանի մի հետաքննին դիտելիս եւ զվկայութիւնս։

Ցանկ խորենացւոյն. Գ. 49. զսրբոյն սահակայ (յաղքան վկայութիւնն) թէ * ստացաւ աշակերտս ,, վաթսուն ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն սպուդէից||, ամէն այսպէս, եւ ոմն այնպէս կարող է իմանալ եւ մեկնել. այլ ըստ իմում տեսութեան սպուդէն է առաքանութիւն յունական ձայնիւս ըսպուտի՝ (որ է ըստ լատ. ըստուդիոսուս.) զի է փոյթ. յորմէ ըսպուտէօս (ըստ լատ. ըստուտիօզուս) նշանակէ փոյթեռանդն, ժրաջան, իբրեւ կոչումն սեպհական կրօնաւոր եւ առաքինի ճգնաւորաց հանդոյն հարց սկիտացւոց. վասն եւ մայրաքաղաքն կամ զերեւելի քաղաքաց զվանս 'ի մէջ բերէ աստ, կամ զհոյակապ վանորայս՝ որ մայրավանք եւս կոչէին։ Եւ կարի քաջ հաւանական էր յաւուրս Թարգմանչաց մերոց 'ի կոստանդինուպօլիս վանիցն ակումիտաց, զի անքուն կոչեցելոց, որ եւ անհանգստից վանք. նոյնն կոչէր միանգամայն եւ վանք սպուդէից կամ սպուդիտգաց. ուստի եւ լին անձինք երեւելիք. թող զի ոճ 'ի գիրս եւագրի կրօնաւորութեան կոչի նաեւ ըսքուտի, նոյնպէս եւ 'ի վարս հիլարիոնի կոչի 'ի հերոնիմոսէ սպուտիումն։ Հ. ոչ հայեցեալ 'ի յեռանդաջան պատմութիւն խորենացւոյն՝ յաւուրս կաթուղիկոսութեան սրբոյն սահակայ պատմէ ստանալ նմա զվաթսուն աշակերտս խստակրօնս. իսկ Ծ. շփոթութեամբ անուան՝ սրբոյն մեսրոպայ ընծայէ զնոյն։

Միաբան ցուցանեն պատմութիւնք խոր. կոր. փարպ. եւ, թէ սուրբն սահակ յերկար կենօք ապրեցաւ. այլ որոշակի չյիշեն զթիւ ամացն. միայն թովմա արծրունի բացայայտ գրէ. * Կեցեալ սուրբն սահակ ամս ՃԺ.
,, փոխի յՏէր 'ի կարգս հրեշտակաց. եւ տարեալ հան-
,, գուցանեն զնշխարս սրբոյն յաշտիշատ տարօնոյ 'ի տե-
,, ղոջ վկայարանի սրբոյն յովհաննու մկրտչին եւ աթանա-

„ գինի վկային ||։ Այս չէ մեզ դժուարահաւատալի, յետ գիտելոյ թէ նստաւ ՚ի կաթուղիկոսութեան ամս ծա. և ՚ի նստելն ոչ էր արգեօք պակաս քան զվաթսնամեայ, հայելով ՚ի հանգամանս պատմութեանց. մինչ ոչ պակաս քան զհարիւրեմեան երևի վախճանեալ. բայց ձե ա-ռել չտան մեզ թոյլ ժամագիրք. ըստ որոց թուականք ժողովոյն Նիկիոյ և Եփեսոսի՝ հանդերձ ամօք կայսե-րաց ժամանակին ճշդեալք՝ անփոփոխելիք են ։

Կարևոր է լսել զբանս կորեանն ձեռասուն աշակերտի սրբոյն Սահակայ. թէ որպիսի հանգամանօք նկարագրէ զփոխումն և զթաղումն սրբոյն. (զոր մեք ըստ ոճոյ խորե-նացւոյն համառօտեցաք). * Ելեալ այնուհետև (ասէ)
„ դէպ լինէր նմին ճշմարտութ̄ երանելւոյն Սահակայ,
„ լցեալ աւուրբք, երկայն ժամանակօք, և վայելչա-
„ ցեալ ծերութեր պարզոյն բարութբ̄ք, յառաջնումն ամի
„ յազկերտի որդւոյ վռամայ թագաւորի կացելոյ ՚ի
„ պարսից Տէրն, ՚ի բագրևանդ գաւառի ՚ի գիւղ բլրո-
„ ցաց, ՚ի կատարել ամսեանն նաւասարդի, ած̄ և զօր
„ ծննդեան երանելւոյն յիշէին, յերկրորդ ժամու ա-
„ ւուրն, ՚ի պաշտաման առաւօտու խաղոյն, հանդերձ
„ մեծահանճոյ աղօթիւք՝ ծերութեանն ՚ի քս̄ աւանդեալ.
„ հայեցեալ ՚ի մարգարէին՝ որ ասէր, ՚ի ձեռս քո
„ յանձն առնեմ զհոգի իմ. և առաքելոյն երանելւոյ
„ որ ասէր, Տէր յս̄ ընկալ զհոգի իմ. ըստ նմին օրինակի
„ և նա պատրաստեալ զանձն և զմնացեալս ամենապահ
„ չնորհացն տր̄ ։ Զոր և առեալ վարդապետի ամ̄ հան-
„ դերձեալովք՝ ձեռնասուն մեծամեծ պաշտօնէիցն իւ-
„ րոց. որոյ գլխաւորին Երեմիա անուն ճանաչէր՝ այր
„ նք և բարեպաշտօն, հանդերձ մեծամեծ իշխանակք-
„ նաւ միով՝ որ անուանեալ կոչէր Գուտար, որ էր կին
„ վարդանայ՝ զոր ՚ի վերնոյն յիշեցաք, և բարձեալ ամ-
„ բոխին սր̄ց ժողովոց, բարձեալ զսր̄ն սաղմոսիւք և
„ օրհնութբ̄ և հոգևոր բարբառով, յետ սակաւ ինչ
„ աւուրց՝ Է. օրէ և Է. գիշեր ՚ի տարօն համաւցանե-
„ ին մինչ ՚ի բուն խակ գիւղն յաշտիշատ. և անդ ՚ի մար-
„ տիրոսականն խորանին յարկեղ սր̄ցն հանդերձ ամ̄ ա-
„ նուշահոտ խնկօք եդեալ, և կնքել ք̄աւնկան կնքովն.
„ և զօրինաւոր յիշատակն ՚ի մի կատարեալ, այնու-
„ հետև իւրաքանչիւրն գաւառայինն. որոց և նոյնպէս
„ ամի ամի գումարելովք՝ ՚ի նոյն ամսեանն՝ զնորին յիշա-
„ տակն տօնախմբեն ||։

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոյն Պիոնի քահանայի, և որոց ընդ նմա վկայեցին զմիւռնիոյ ։ (1)

Հ. մարտ. 23 ։ Յ. մարտ. 11 ։ Լ. փետր. 1 ։ Ճառընտ. Ա. ՇԼԷ. և Պ. ամսոց ։ Բոլլանդ. յունհ. հատ. Բ. փետր. 1. եր. 37 = 46 ։ Հռուինարդ. 116 ։ Եւսեբ. պատմ. եկեղ. Դ. 14. հան. 15 ։ Մետափր. և այլք ։ (2)

ԱՌԱՔԵԼԱՆՄԱՆ ԱՅՐ և առաքինի վկայն քնի պիոնիոս, որ և պիոն քահանայ, էր մի ՚ի գլխաւոր երիցանց եկեղեցւոյն զմիւռնացւոց (այժմ իզմիրու, որ ՚ի յոնիա փոքուն ասիոյ), յերրորդ դարու, ըն հողուով և զօրաւոր բանիւ վ̃դպութե. որով դարձոյց զբազումս ՚ի հրէից և ՚ի հեթանոսաց ՚ի ճանապարհն ճշմարտութե. և եղև ամ̃ հաւատացելոց՝ որ ՚ի զմիւռնիա, հաստատութի ՚ի կրօնս բարեպաշտութեան, և առաջնորդ ՚ի վարս բարիս օրինակաւ իւրով, և առաւել քաջալերէր ՚ի համբերութի հալածանաց, որ յարեաւ ընդդէմ քրիստոնէից յաւուրս դեկոսի կայսեր ։

Նա եղև զի աւուրբք միով յառաջ ք̃ զտօն յիշատակի սրբոյն պօղիկարպոսի զմիւռնոյ հայ-

րապետին (3), մինչդեռ 'ի պահս էր երանե-լի Երեցն պիոնի՝ հանդերձ նոքօք որ ընդ նմա էին 'ի տան, ծր եկն կին մի խոստովանող սա-բինա անուն (4), և այր ոմն քնտաւէր ասկղե-պիադէս կոչեցեալ, յայտնեցաւ պիոնի 'ի տեսլեան, եթէ պարտ է ձեզ ըմբռնիլ յան-հաւատից 'ի վաղիւն անդր յաւուր կատարման պօղիկարպոսի, որ կոչիւր օր մեծի շաբա-թուն: Յայնժամ յարուցեալ պիոնի՝ պատ-մեաց զտեսիլն սաբինայ և ասկղեպիադեայ, և առեալ անուրս երկաթիս էարկ 'ի պարա-նոց իւր և նց. զի մի 'ի տանել զնս դահճացն արձակ՝ կարծիցէ ոք, եթէ իբրև զայլս եր-թան ճաշակել 'ի պիղծ զոհից, այլ զի տես-ցեն ամենեքեան՝ եթէ սահմանեալ են խա-կոյն 'ի բանտ տանել զնս վս անուանն քսի. վս զի զբազումս 'ի տկարամտաց որսացեալ էին անօրէնք յաւուրսն յայնոսիկ 'ի հաղբա չարին. և էր ուրախութի մեծ անհաւատից, և սուգ անհնարին 'ի վր հաւատացելոց: Եւ այնպէս կային միայնին պիոնեանք 'ի տան՝ յաղօթս ապաւինեալ զգիշերն ողջոյն մինչև ցլուսանալ առաւօտուն, և ոչինչ ճաշակեալ 'ի շաբաթուն՝ յորում հաղորդեցան նք. խոր-հրդոյն, բայց միայն հաց և ջուր: Եւ ահա եկն եհաս 'ի վր նց պողեմոն մեհենապետ հանդերձ պաշտօնէիւք, որք կարգեալ էին խնդրել և ձգել զքրիստոնեայս, զի զոհես-ցեն և կերիցեն 'ի պիղծ կերակրոցն: Եւ ա-սէ ցնս մեհենապետն. Գմ իրօք գիտէք ըզ-հրամանն կայսերականին, որպէս հրամայէ ձեզ

զո-

զոհել ա͞ծոցն ։

Պիոնի եւս այլոյն քահանայ , և ասէ · մեք գի-տեմք զպատուիրանսն ա͞յ , յորս հրամայէ մեզ նմա միայնոյ երկրպագանել ։ Իսկ պողեմոն ասէ · եկայք 'ի հրապարակ , և անդ հաւա-նեսջիք ստուգութ͞ե բանիցս , և հաւանեալ հնազանդեսջիք ։ Իսկ սաբինա և ասկղեպիա-դէս ասեն · մեք ա͞յ կենդանւոյ հնազանդիմք · և առեալ տանէր զն͞ս ոչ բռնութ͞բ · ը͞ն նո-րին կալան և զլեմնոս երէց , և զկին ոմն կա-րինացի մակեդոնիա անուն ։

Իսկ մինչդեռ գնային երանելիքն , տեսեալ զն͞ս ամբոխին՝ զի շղթայս ունէին , խուռն ընթանային զհետ ն͞ց իբրեւ 'ի հանդէս ինչ չքնաղ տեսարանի · և իբրեւ եկին 'ի հրապա-րակ թատրոնին 'ի յարկ սրահին արեւելից դրանն , լցաւ ա͞մ ատեանն և դատիկոնք յար-կացն հեթանոսօք և եբրայեցւովք , կա-նամբք և մանկտւովք · քանզի պարապ էին և հրէայք ամենեքեան վ͞ն աւուր շաբաթուն , (որ ը͞ս ոմանց ասի լինել մեծ շաբաթն զատ-կի) · Արդ յորժամ կացուցին զկապեալսն 'ի մէջ , խօսել սկսաւ պողեմոն · բարւոք է ով պիոնի հաւանել ձեզ և զոհել , որպէս բա-զումք հաւանեցան · զի մի՛ չարաչար տանջի-ցիք , այլ ապրեսջիք ը͞ս օրինակի ն͞ց ։

Յայնժամ՝ պիոնի ձգեալ զձեռն յամբոխն լուրջ երեսօք՝ պխնի առնէր վայելուչ աստ-նախօսութ͞բ այսպէս · Արք՝ որ 'ի գեղեցկու-թ͞ե և 'ի զուարճութ͞ե զմիւռնիայ յօրանայք , և 'ի քերթուածս մեղեդեաց քաղաքակցիդ ձե-

րոյ հոմերոսի՝ ոչ ասի՝ պանծանայք, և որք միանգամ՚ ի հրէից էք ձեզ եղեն այժմ, ամենեքեան դիք սակաւ բանիցս՝ զոր խօսելոցս եմ։ Ո՛ հանդիր լսեմ, եթէ խնդամտիք, յորժամ ՚ի մերոցս զոք ՚ի ձեզ ձգէք, և անդէն ստահար լինիք ՚ի վերայ ուրացողացն՝ ծաղր առնելով զկործանումն նոցա, և խաղ համարիք զվրէպ նոցա զոր կամաւ զոհեցին։ Պարտ էր ձեզ ոչ հեշտանացիք անսալ վարպետին ձերոյ հոմերոսի, որ խրատն տայ, եթէ չէ բարւոք խնդալ է մահ ուրուք, և ՚ի վերայ մեռելոյ ոտն հարկանել (5). և ձեզ ոչ հրէայք՝ լսել մովսէսի, որ հրամայէ, եթէ տեսցես զգրաստ թշնամւոյ քո անկեալ զբեռամբ, ոչ զանց արասցես, այլ յարուցանելով յարուսցես զնա. նոյնպէս և սողոմոնի՝ որ ասէ. եթէ անկցի թշնամին քո, մի խնդար. և ՚ի գայթակղիլ նորա մի բարձրանար։ Այլ և ես խնդրեմ վարդապետին հաւանեալ՝ մեռանել ընտրեմ մանաւանդ՝ քան անցանել զբանիւք նորա. և ջանամ չփոխել զոր ուսայն նախ, և ապա ուսուցի։ Այլ արդ զո՞վ ծաղր առնել յօժարեն հրեայք ՚ի պատճառս յանցաւորութեան, ժամանակ առեալ համարձակութեան յաւուրս տառապանաց քրիստոնէից. զի թէև թշնամիք նոցա եմք՝ ոչ ասենն, այլ մարդիկ եմք. և կամ զի՞նչ չէասեալք ՚ի մէնջ՝ զբամբասեն զմեզ. զո՞վ ոք զրկեցաք, զո՞վ ոք ապականեաք, զո՞վ ոք կռապաշտել ուսուցաք. Այլ թէ իշխեսցեն արդեօք հաւատարել զյանցանս ոմանց ոմանց ՚ի մերայոց՝ որք վասն երկիւղի մարդկան

վեր-

վրիպեցան 'ի հաւատոյ, և չարիս իւրեանց ծանրագոյնս յոյժ յոյժ. զի այնչափ առաւել է նոցայն, որչափ կամաւորն մեղք քան զակամայն ։ Ո՞վ ոք արդեօք ստիպեաց զՀրէայս նուիրել զանձինս բէլփեգովրայ, և զոհել դիւաց զուստերս և զդստերս իւրեանց, և յայլ ևս ազգի ազգի չարիս մտաբերել, մինչ ի խստապարանոց գտեալ և անսաստ յանձակոյս կողմն անդր. այլ ընթերցցի՛ն զելսն և զգիրս դատաւորացն և զԹագաւորացն, և զայլն ամ՝ որովք յանդիմանին վ՜ս կամակար ապիրատութեանն, զոր գործեցին ։

Այլ թէ և զոմանս 'ի մէնջ ինքնակամ խոտորեալս տեսանելով՝ վասն նոցա զամենեսեան ստգտանեք, համարեցարո՞ւք զմօտակայ իրաց կալոյ նման լինել. ո՞ր չեղջ 'ի կալն մեծ իցէ. յարդի՞ն, եթէ ցորենոյն. ապաքէն յորժամ մշակն հեծանոցաւն սրբէ զշեղջն, յարդն վ՜ն զի թեթև է՝ դիւրաւ 'ի հողմոյլին օդոյն այսր անդր տարուբերի, իսկ ցորեանն անդէն մնայ ։ Տեսէ՛ք և զուռկանս՝ որ 'ի ծով արկանեն. մինթէ զամ զոր ժողովեն, պիտանի՞ է. նոյնպէս և յորդիս մարդկան ընտրութիւն լինիցի ։ Արդ ո՞րպէս կամ է ձեզ համարել զչարչարիլն մեր. իբրև զարդարո՞ս, եթէ իբրև զանիրաւս ։ Եթէ իբրև զանիրաւս, զի՞արդ ոչ դուք որ առաւել անիրաւ գտայք, 'ի նոյն իսկ 'ի գործոցդ յանդիմանեալք՝ զնոյն չարչարիք. ապա եթէ իբրև զարդարս, զի՞նչ յոյս ունիցիք դուք՝ յորժամ արդարքն այսպէս չարչարիցին. զի թէ

արդարոյն հաղիւ կեայ, ամպարիշտն և մեղաւորն ո՞ւր գտանիցի. քանզի դատաստան այ կայ 'ի վերայ ծի, և կայ մնայ մարդկան կրել զփոխարէն չարեացն իւրեանց. յանտիս կմ յաստիս հրով և ջրով և այլ արկածիւք: Եւ զայս հաստատեն մեզ և արդիւնք իրաց՝ որք երևին 'ի վր երկրի: Նամ իսկ երթեալ, և շուրջ եկեալ Ը ամ հրէաստան, տեսի 'ի սահմանս նր զնշանակս բարկութեն այ, որ եղև 'ի նմ վն մեղացն. երկիր 'ի հրոյ աճիւնացեալ՝ անբաւ յամ պտղոց, և բնութի ջրոյ տկարացեալ առ ոչ ևս կարելոյ կենդանի ինչ սնուցանել: Եւ զի՞ ասեմ վն հեռաւոր վայրացն այնոցիկ. դուք իսկ պատմէք վն հրոյն, որ ցոլանայ 'ի յետնէ՝ որ 'ի սիկիլիա, և յայլ կղզիս. և եթէ այն ևս հեռի է 'ի ձէնջ, հայեցարո՛ւք 'ի տեղիս ջերմկաց ջուրց՝ որ յերկրէ պղպջակէ. և իմացարո՛ւք, եթէ ուստի լուցանի և կմ ուստի ջեռնու, եթէ ոչ էր 'ի ներքոյ զօրութի հրոյ՝ հաւասար երկրայինս բոցոյ: Պատմին և հրայրեացք և ջրհեղեղք ծի. ո՞չ այն՝ զոր դուք առ դևկալիոնաւն ասէք, և մեք առ Նոյիւ. զի 'ի ձեռն մասնաւոր նշանացս զհասարակացն ծանիցուք աղէտս յաւուրն ահեղի:

Մեք վկայեմք ձեզ վն հանդերձեալ դատաստանացն, որ լինելոցն է յայ հրով 'ի ձեռն բանին իւրոյ. և վն այնորիկ զոճսն՝ որ 'ի ձէնջ ասին, ո՛չ պաշտեմք, և պատկերին ոսկւոյ կըկիր ո՛չ պագանեմք. զի մի՛ շարժեսցուք ըդէմ. մեր զհաստատութեն աստուածութէ ճշմարտին այ:

Յայս

Զայսպիսի ունկն դնէին նմա պողեմոն մե-հենապետոն և գործակիցք նր̃ և ա̃մ ամբոխն անշշուկ լռութ̃. այլ իբրև լուան զվերջին ապացուցած ս̃քյն, ոչ ևս թոյլ ետուն նմ̃ խօ-սել. զի մի առաւել ծանուցեսցի հեթանո-սութիւն, և բարձրասցի կողմն ճշմարտուէ ։ Ապա բերեալ զպիոն և զորս ը̃ նմա 'ի յար-կաց անտի 'ի մէջ անդր թէատրոնին, և շուրջ պատեալ զնոքօք ոմանց 'ի գլխաւորացն հեթանոսաց հանդերձ պողեմոնիւ, աղա-չէին և ասէին. հաւանեաց մեզ պիոնիէ, և ապրեցո զանձն քո, զի սիրեմք զքեզ. և զայս խորատ տամք քեզ, զի կեցցես. քանզի և բազում իրօք արժանի ես կեալ՝ բարի բա-րոյից քոց աղագաւ և հեզութեէդ և իմաս-տութեէդ. մինչ ո՞չ բարւոք են կեանքս այս և լոյս. ընդէ՞ր զրկես զքեզ 'ի կենաց աստի և 'ի տեսոյ քաղցր արեւուն ։ Բազում և այլ ինչ ասէին բանս թախանձանաց ։

Իսկ պիոն ասէ. և ես ասեմ, թէ բարւոք են կեանք, այլ այն՝ որում մեք ցանկամք. բարի և լոյս, այլ զոր տենչամքն տեսանել. բարւոք են և այս ա̃մ երևելիքս. և մեք ո՛չ եթէ մահու ցանկացեալ եմք և փախչիմք յարարածոցս ա̃յ, այլ վ̃ն առաւելութե ևս մեծամեծացն արհամարհեմք զայս. և զձեզ իսկ գովեմք 'ի պատուական սիրելութ̃ զմեզ վասն վայելից կենաց, այլ կասկածեմք 'ի դաւա-ճանութենէդ, որ առիթ կորստեան է, և 'ի յաւիտենից կենաց զրկէ զմեզ. զի և ո՛չ այն-չափ վ̃նաւ յայտնի թշնամութի՝ որչ̃ գաղտ-նի

Յայնմ վայրի աղեքսանդրոս ոմն այր գուե-
հիկ և ժամատաբարոյ՝ լրբութեամբ յառաջ մա-
տուցեալ ասէ. լուր մեզ ով պիոնիէ: Ասէ
սրբն. քեզ պարտ է յինէն լսել. քանզի զոր
դու գիտես, ես քաջ գիտեմ. այլ զոր եսն
գիտեմ, դու բնաւին անգիտանաս: Իսկ ա-
ղեքսանդրոսի ծաղր արարեալ զանուրն՝ որ
՚ի պարանոցին պիոնի, ասէ. այդ զի՞նչ է:
Պիոնն ասէ. այդ է նշանակ, զի գիտասջիք՝
եթէ ոչ ՚ի հարցփորձ անգամ մտանել ար-
ժան համարիմք, այլ դատել մեզէն՝ պատ-
րաստ եմք ՚ի բանտ երթալ, և ոչ ՚ի բախ-
տանոցն ձեր ՚ի տեղի պաշտամանց զոհիցդ.
և զի ՚ի տեսանել զանուրս ՚ի վերայ մեր ոչ բռ-
նաբար յափշտակեալ տանիջիք զմեզ, այլ
թողջիք ազատաքայլ բերել ՚ի հանդէս վկա-
յութեան. և դարձեալ այս հնարք գեղե-
ցիկ են չմտանել երբէք ընդ սեամս մեհենից
ձերոց. քանզի կարծեմ թէ կապանօքս հան-
դերձ ոչ մուծանէք զմեզ առաջի կռոցդ:
Իսկ իբրև այսպէս պատասխանեցաւ այրն, դար-
ձեալ որ շուրջն կային՝ ողոքանօք աղաչէին
զպիոն, զի հաւանեսցի զոհել: Իսկ ՚ի մեր-
ժել նորա զնոսա՝ ասէ մեհենապետն պողեմոն.
եթէ ոչ կամիս զոհել, գոնեա ՚ի բախտա-
նոցն եկ: Ասէ պիոն. այլ չէ օգուտ կռոցն
քոց, թէև անդր եկեսցուք: Պողեմոն ա-
սէ. հաւանեցո մեզ զբանդ զայդ, և կամ դու
մեզ հաւանեաց: Իսկ սրբն ասէ. իցէ՞ թէ կա-
րէի հաւանեցուցանել զձեզ քրիստոնեայս

լի-

մինել ։ Օ այն լուեալ հեթանոսաց՝ մեծա
ձայն ծիծաղեցան ասելով . մի՛ աղաղակէք ա-
ռաւօտս զմանուկ զայդ, զի մի՛ և մեք կենդանա-
ւոյն այրեսցուք ընդ դմա ։ Պիտոն ասէ . չարա-
գոյն է յետ մահու այրելն 'ի հրոյն անշիջելոյ ։
Պատմեալ ասէ պօղեմոն . հաւանեցաւ պիտա-
նին ։ Պատասխանի ետ երանելին . հրաման
առեալ է քո կամ հաւանեցուցանել, կամ
ամենջել . արդ մի զի ոչ կարես հաւանեցու-
ցանել, ամենջեա ։ Նա անդրէն առաքէր .
զօրհեալ ասեմ ձեզ պիտանիս ։ Մին ասէ . ասա-
ցէ, և դարձել ասեմ . ոչ զօրհեմ ։ Պօղեմոն
ասէ . ընդէ՞ր . պիտոն ասէ . մի զի քրիստո-
նեայ եմ ։ Եհարց պօղեմոն . և զո՞ր ա̄ծ պաշ-
տես ։ Մին ասէ . զարարիչն երկնի և երկրի
և ամենեցուն մեր . որ տայ մեզ զա̄մ կեանս .
զոր և ծանեաք 'ի ձեռն բանիւն նոր քահ յոր ։
Նաև պօղեմոն . զօրհեամ զմնեց ինքնակալին .
պիտոն ասէ . ես մարդոյ ոչ զօրհեմ ։
Իսա ամէն օրինակի եհարց մեհենապետն և
զմի մի յընկերացն պիտոնի . և 'ի գիր անցոյց
զա̄մ բանս ատենին . և տեսեալ զանփոփոխ-
խելին միաս նոց՝ եւ ասնել զնա 'ի բանս ըստ
հրամանի փոխանակի բռնեւիլին ։ Իսկ ամե-
րախին՝ որ սաստիկ կուտեալ լցեալ էր զհրա-
պարակին ա̄մ, զարմանայր յոյժ ՟Է հաստա-
տունն սրբոյն և ՟Է զուարթամիտ յանձնառու
կապանաց և մահու . և ոմանք ասէին մի
պիտոնի . զիարդ միշտ ուրախ եղեալ էր դիմօք, և
այժմ կամիս մեռանել, և փայլեն երեսք
դորա ։

Իսու

Նոյն յորժամ արգելան 'ի բանտի սուրբ վկայքն, բազումք 'ի հաւատացելոց հաճեցելով զբան-տապանաւ՝ գային առ նոսա և բերէին զպէտս նոցա : Նաև երանելին պիոն ոչ հրամայէր առ-նուլ ինչ · քանզի ասէր · եթէ արտաքոյն՝ յորժամ շատ ինչ պիտոյ էր, չեղաք ումեք ծանր, և այժմ զիա՞րդ առնուցումք՝ յորժամ սակաւ ինչ պէտք են : Ընդ որ դժուարեալ բանտապահացն՝ ոչ ևս կամեցան գութ ինչ ցուցանել նոցա, այլ արկին զնոսա 'ի ներքսագոյն բանտ, զի մի՛ գտցեն յումեքէ զողորմութիւն : Նոյն նոցա փառաւորեալ զԱստուած՝ ուրախութեամբ դա-դարեցին 'ի խորագոյն արգելանս, շատ հա-մարել և զսովորական ոգեպահն՝ զոր տայ-ին նոցա · մինչև զզջանալ բանտապետին, և կամիլ փոխել զնոսա 'ի տանէն : Այլ նոքա չա-ռին յանձն · փա՛ռք ասեն Աստուծոյ · լաւ ևս է մեզ աստէն դադարել · և եղև այն նոցա բարի · քանզի հեշտեաւ էր նոցա յառանձնութեան անդ-ընթեռնուլ և յաղօթս կալ 'ի տուէ և 'ի գիշերի :

Բայց գային ստէպ բազումք 'ի հեթանո-սաց որք բարեկամք, և ջանային հաւանե-ցուցանել զնոսա · և լուեալ զպատասխանիս պիոնի երիցուն՝ զարմանային : Մտանէին և ուրացողք ոչ սակաւք, որք յակամայս է-ին բռնադատեալ յանօրէն օրէնս · և սուգ առեալ լային 'ի վերայ անձանց և ընկերաց · մանաւանդ որք յառաջին աւուր երկիւղածք և 'ի բարի վարս վկայեալք էին · մինչև լալ պիոնի, և ասել · Նորօրինակ տանջանօք

տան-

տանջիմ, յոչ յոչ կոտորիմ, տեսեալ զմար-
դարիտս եկեղեցւոյ ՚ի խողից կոխան եղեալ.
զաստեղս երկնից ՚ի տանոյ վիշապին յերկիր
քարշեալ. զորթն զոր տնկեաց աջն այ ՚ի
կնջէ անտի ապականեալ. այժմ և զայն
կթեն անցաւորք ճանապարհի ։ Որդեակք
իմ, զորս դարձեալ վերստին երկնեմ, մին-
չև նկարեսցի քս ՚ի ձեզ. փափուկք իմ գնա-
ցին զճանապարհս խիստս. լցեալ քն ՚ի սե-
ղանոյ տն սովամահ կորնչին. ոչ սով հացի,
և ոչ ծարաւ ջրոյ, այլ սով լսելոյ զբանն
տն. այժմ համանն ՚ի խնջոյս է, և եսթեր
և ամ քաղաքն խռովի. լսեմ թէ իւրաքան-
չիւր ոք և զմերձաւոր իւր մատնէ. զի լցի
ասացեալն, մատնեսցէ եղբայր զեղբայր ՚ի
մահ. արդեօք խնդրեաց զմեզ սատանայ
խարբալել իբրև զցորեան. և հրեղէն հե-
ծանոցն ՚ի ձեռս բանին է որքել զկալն. և
կարծեմ թէ անհամեցաւ աղն, և կոխի ՚ի
մարդկանէ ։ Բայց մի ոք կարծեսցէ որդ-
եակք իմ, եթէ տկարացաւ տրն. այլ մեք ։
Մ՞իթէ ձեռն իմ առէ ո՞չ կարէ փրկել. և
կմ ծանրացաւ ունկն իմ, զի մի լուիցէ. այլ
մեղքն ձեր որոշեն ՚ի մէջ ձեր և այ ։ Բա-
զում և այլ բանիւք խրատէր և յապաշխա-
րութե յորդորէր զամենեսեան. և զգուշացու-
ցանէր զհաւատացեալս զգոյշ լինել ոչ մի-
այն ՚ի սուտ կրօնից հեթանոսաց, այլև ՚ի
հրէից դաւաճանողաց ։

Յետ այսորիկ իմացեալ պետնի, եթէ գա-
լոց են միւսանգամ հանել զնա ՚ի բանտէ

հան-

համդերձ ընկերօքն, և սովորել 'ի զոհել, փութայաւ արձակեաց զորս եկեալ էին 'ի տես նր, և քաջալերէր առանձինն զընկերս իւր՝ ոչինչ երկնչել յանօրինաց ։ Այլ ահա հասին 'ի վր նց մեհենապետն Պողեմոն, և զօրագլուխն այրուձիոյ Թէոփիլոս՝ դահճօքն համդերձ և բազում ամբոխիւ, և ասեն ։ Ահա գլխաւորն ձեր Եւկտեմոն զոհեաց ։ արդ երէք եկայք 'ի մեհեանն, և հաւանեցարուք և դուք 'ի զոհել ։ և կամ դատեցարուք անողորմ առաջի իշխանաց, յորոց մի է այժմ և Եւկտեմոնն այն ։ Ասէ ցնս Պիոն ։ որք 'ի բանտ արկան հրամանաւ բդեշխին, պարտ է նց մնալ անդ, մինչև նա հանել կամեսցի կամ 'ի բանտէ, և կմ 'ի կենաց մարմնոյ ։ դուք զի՞ զձեզ 'ի նր գործ արկանէք ։

Այս նց յամօթ եղեալ՝ չոքան առ ժամն ։ և դարձեալ եկին՝ ունելով ը̄ իւրեանս զնուիրակապետն բդեշխին, առ 'ի տանել զնոսա բռնութբ 'ի մեհեանն ։ և ասեն ցնս նենգաւ ։ բդեշխին յղեաց պատուիրակս, զի յեփեսոս երթիցէք ։ Պիոն ասէ ։ եկեսցէ առաքեալն, և առցէ զմեզ ։ Իսկ զօրագլուխն ասէ ։ այլ նուիրակապետս՝ որ աստ, պատուական ազգն է ։ Զայս ասացեալ բռունս եհար զպարանոցն սրբյն, և պնդեաց այնչափ՝ մինչև փոքր մի ևս և հեղձուցանել զնա ։ և ետ ցդահիճսն ։ Նոյնպէս կալաւ և զընկերս նր որ 'ի բանտին ։ և ասաց բերել զամենեսին ը̄ իւր 'ի մեհեանն ։

Իսկ

Իսկ երանելիքն իբրև ելին 'ի հրապարակն, մեծապարգևս աղաղակէին՝ եթէ քրիստոնեայ եմք. և չկամեցեալ երթալ 'ի մեհեանն՝ 'ի քարշ անկանէին. իսկ դահիճքն բռնանային բառնալ զնոսա և տանել. այլ առաւել ևս 'ի վ(ե)ր պրկանի աշխատ լինէին. քանզի մեց դահիճք ոչ կարելով տանել զնոսա ուղղորդ մտ 'ի քարշ անկանելոյն՝ մերկացեալ ունէին զխլիխպայր. և նա ծեծէր աքացի զկողս նց. և նորա գերլուլին զոտս նց: Մածին այնուհետև զսէսն վերամբարձ, և եդին առաջի բագնին 'ի գետնի. ուր տակաւին կայր 'ի մէջ իշխանաց եւկտեմնն (և պլոկոպոս), որ այն ինչ զոհեալ էր կուոց. և բռնի ստիպէին և զպիղծեանս զոհել. և ոչ կարէին առնել տալ զոր կամէին: Յայնժամ ասեն ցնա իշխանքն. ընդէ՞ր ոչ զոհէք. և նք ասեն. մո.զի քրիստոնեայք եմք:

Մաէ լեպիդոս գլխաւոր իշխանն ցպիոն երէց. զո՞ր դու պաշտես. պիոն ասէ. զայն՝ որ արար զերկինս և զերկիր և զամ ինչ: Լեպիդոս ասէ. զխաչեա՞լն ասես. ասէ պիոն. զոր առաքեաց հայր 'ի փրկութի աշխի. զնոյն և ընկերք նր. միաձայն դաւանէին: Իսկ լեպիդոսի ծաղր արարեալ զնոքօք՝ անէծ և անպատմելս ասաց երանելեացն: Յայնժամ մր քահանայն պիոն մեծաձայն աղաղակեաց 'ի մէջ ատենին. յամ պաշտութէ պատկառեցէք, զարդարութե պատուեցէք. օրինաց ձերոց զհետ երթայք՝ զոր ընկալայք 'ի թագաւորաց. զի՞ զմեզ խոշտանգէք իբրև զանս.

զանհաւանս, ուր դուք անսասան էք նոցին հրամանաց. տանջել հրամայեցայք, և ոչ բռնադատել. զի՞ զմեզ բռնի ձգէք ՛ի պաշտել զսնոտիս։

Լակ մի ոմն ՛ի Ճարտարացն՝ որոյ անուն մեծ էր ՛ի Ճարտարախօսութեան, և ՛ի վեր էր պատուով քան զբազումս, Ռուփինոս անուն նր̄, ասէ. լուեալ պլի՛նիէ, և մի՛ սնապարծ մտօք յանդգնիր։ Նա պատասխանի հզօր նահատակն, և ասէ ցնա. մինչէ զայդ այդպէ՞ս ուսոյց քեզ դպրագիտութիւն քո. ա՞յդ են գիրք քո, ա՞յդ են պատմութիւնք քո. ո՞չ ապաքէն և սոկրատէս յաթենացւոց չարչարեցաւ վ̄ս մերժելոյ զսնոտիս. ո՞չ նոյնպէս հանդիսացան ՛ի ձերում միջի և արիստիդէս արդարն կոչեցեալ, և անաքսարքոս աբդերացի. և որ այլ ևս համգոյն նոցին յիմաստասիրութեան և յարդարութեան և ՛ի ժուժկալութեան կրթեալք. գուցէ այդ ձերդ իմաստունք սնապարծ մտօք վարեցան. և որ յայժմուս անիմաստք և տգէտք՝ հեղգասիրտք և թուլամորթք՝ մնացիք համարին։

Նու իբրև կարկեցաւ այրն Ճարտարաբան, այլ ոմն ՛ի Ճոխաց և ՛ի գլխաւորաց ասէ. մի՛ աղաղակեր պլի՛նիէ, և մի՛ բանիւք կարծեր յաղթահարել։ Նա պատասխանի երանելին. և դու մի՛ ՛ի գործս անարժանս զմեզ բռնադատեր. այլ արա՛ ը̄ մեզ՝ զոր կամիս. հո՛ւր վառեա, և մեք մեզէն մտանեմք։

Յայնմ վայրի տերտիոս (կի̄ տերենտիոս) ոմն յամբոխէ անտի աղաղակեաց, և ասէ.

դիտէք՝ զի այրդ այդ է, որ զայլս ևս յորդո-
րեաց, զի մի՛ զոհեսցեն. ապա թէ ոչ՝ նոքա
դիւրաւ անսային մեզ: Օ այս լուեալ բազ-
մութեն՝ լրբութեն բերեալ դնէին պսակս ՚ի
գլուխս նց, զի յանձն առցեն պատուասի-
րել զդիս: Իսկ նոքա բուռն հարեալ ՚ի բաց
ընկենուին, և աղաղակէին, քրիստոնեայ
եմք: Այլ երբև չկարէին ինչ առնել նոցա՝ ա-
ռաքեցին զնն դարձեալ ՚ի բանտն. և ՚ի ճա-
նապարհի ամբոխն հեթանոսաց խաղ առ-
նէր զնոսա և հարկանէր. և այնպէս ածան
՚ի բանտն. և մտեալ ՚ի ներքս՝ փառաւոր
առնէին զած, զի հաստատուն մնացին յա-
նուն տն, և ոչ յաղթեաց նց թշնամին:
Այլ յետ բազում աւուրց անցանելոյ դէպ
եղև ըստ սովորութեն՝ որ աւուրց յաւուրս, գալ
բդեշխին ասիացւոց յեփեսոսէ ՚ի զմիւռ-
նիա. որում անուն էր կոնտիղիանոս ան-
թիհիւպատոս. և տեղեկացեալ անցիցն ան-
ցելոց՝ կոչեաց զպիոն առաջի իւր տեսանել
զվերջին դատ նորա. եհարց զնա, և ասէ.
զի՞նչ կոչիս: Նա ասէ. պիոնիոս: Այլ ասէ
ցնա. զոհեա՞ս: Պիոնս ասէ. ո՛չ: Ասէ իշխանն.
զո՞ր աղանդ ունիս, և զի՞նչ գործ է քո: Պա-
տասխանի ետ սբն. զուղղամիտ վարդապե-
տութիւն ունիմ զկաթողիկէ եկեղեցւոյ. և
կաթողիկէ եկեղեցւոյ երէց եմ: Իշխանն
ասէ. դու ես վարդապետ նց: Սբն ասէ.
այո՛, ուսուցանեմ զոր ուսայ ՚ի ճշմարիտ
վարդապետէն իմմէ ՚ի քսէ: Ասէ իշխանն.
յիմարութեն ուրեմն վարդապետ էիր: Պա-

տասխանի ետ մկնայն. քաւ լիցի, այլ ճշմա-
րիտ իմաստութե, այս է ածպաշտութիւն։ Իշ-
խանն ասէ. որո՞յ ածպաշտութե. պիոն ասէ.
որոյ է պաշտել զած հայր արարիչ ամի։
Զայս ասացեալ սբյն՝ համբարձ զաչս իւր
յերկինս, և օրհնէր զած։

Ասէ ցնա իշխանն. աւադիկ և ես զամ՞ածս
պաշտեմ՝ որ յերկինս են, և զերկինս գլխո-
վին. զի՞ յօդս հայիս, և այն յածոց համա-
րի է. զէթ զոհեա նմա։ Պատասխանի ետ
պիոն. ես զմի ած պաշտեմ, և առ նա միայն
ազօթել ուսայ. և ոչ եթէ զք օդս հայիմ,
այլ՝ զք արարիչ օդոյս, և երկնի և երկրի,
և ամի որ է՛ի նս։ Իշխանն ասէ. և ո՞ արար
զայդ ամ, ասա ինձ։ Սբն ասէ. չէ՛ իմ հարկ
ասել. զի ամ արարածք քարոզեն զմի արա-
րիչ իւրեանց. Իսկ նա ասէ. ես գիտեմ, ե-
թէ ած է արամազդ՝ որ յերկինս է. և այլ
ևս ածք են և ածուհիք. և եթէ զգլուխն
ածոց պաշտես, զոհեա արամազդայ. քանզ
զի նա է թագաւոր ածոց ամի։ Իսկ սբյն
ծանծրացեալ՝ ի յիմարական բանից նր՝ լռու-
կայր այնուհետև։

Ապա հրամայեաց բդեաշխն հանել զնա՝ ի
կախաղան, և ռանջել չարաչար քերանօք.
Իսկ տէրպ ասէր ցնա. զոհեա՛ պիոնիէ. և
ազծն ասէր եւեթ, ո՛չ. և ոչ ասնէր զնա աղ-
ժանի ղբինւոյ։ Իսկ իբրև քերեցին զնա եր-
կար, ասէ դադարեալ իշխանն. տարապարտե՞
ա՞յր զաւ. ընդէ՞ր հպարտացեր ես և մեռանես։
Ասէ երանելին. չեմ հպարտացեալ, [illegible]
[illegible]եալ,

լեալ, այլ 'ի կենդանի ձեռն տայ իմմէ երկն-
չիմ: Նա ետ ցնա. փութա՞ս 'ի մահ. պիոնի եւ.
այո՛ տամ իրօք, փութամ յայն մահ՝ որ է ինձ
կեանք: Նզգեաշխին ասէ. ոչ մեծ ինչ իրս
առնես փութալովդ 'ի մահ. քանզի և որք
յանձն առնուն զրկել ը պաղանամարտիկս՝
վա՞ս գոյզն լուսաւորյնց արհամարհեն զմահ, և
կռուին ը պատերազմաւ. և դու ես իբրև զմի 'ի
նոցանէ. արդ մեն զի փութաս 'ի մահ, կեն-
դանութիւն ատրեցիր: Ո այս ասացեալ հրա-
մայեաց զրկել զդատաւորիք մահու 'ի վերայ
պիոնի. և դպիրն գրեաց զվճիռն հռովմայե-
րէն՝ ընթերցաւ 'ի լուր ամենեցուն ըստ ձայնոյ
հռովմայեցւոց այսպէս. Ո պիոնիոս՝ վա՞ զի
քրիստոնեայ ասաց զինքենէ լինել, հաճոյ
եղև հրամայել կենդանւոյն այրել: (6)
Յայնժամ վաղվաղակի եւ յառաջարեղն ե-
րանելին պիոն մեծաւ յօժարութբ և լի հա-
ւատովք. և հասեալ 'ի տեղին՝ ինքնին մեր-
կացաւ զհանդերձս իւր. և հայեցեալ ընդ-
ոծ և ը պարկեշտ մարմին իւր՝ լցաւ ուրա-
խութբ, գիտելով՝ եթէ կայ մնայ նմա ըզ-
գենուլ զհանդերձն անապականութե: Եւ
դարձեալ հայեցաւ յերկինս, և գոհացաւ
զայ՝ որ այնպէս անարատ պահեաց զնա. և
ապա պարզեաց զինքն 'ի վ͞ր փայտին, և ետ
զինքն բևեռել դահճին. քանզի սովորութի
էր 'ի փայտ հեղուսել՝ զորս կամէին այրել:
Իսկ իբրև բևեռեցաւ, բազմութին աղաղա-
կէր և ասէր. ապաշաւեա՛ պիոնիէ, և առ-
ցեն 'ի քէն բևեռսդ: Իսկ սա՛ն ասէ զու՞ար-

Թուլթիւ. ամենևին չզգացի՝ եթէ ընաւ ի-ցեն յիս բևեռք։

Այլ կանգնեցին այնուհետև զերանելին, և բերեալ կուտեցին փայտս շուրջանակի, և լուցին։ Այլ իբրև բորբոքեցաւ բոցն, պիոն եխից զաչսն. և բազմութեան թուէր՝ եթէ եհան զհոգին։ Իսկ նա 'ի ծածուկ յաղօթս կայր. և յորժամ եկն 'ի կատարած աղօթիցն, եբաց զաչսն զուարթալից երեսօք 'ի մէջ վառեցելոյ հրոյն. և լսելի բարբառով ասաց զամէնն. և առ նմին յանձն արարեալ զանձն 'ի ձեռս տն՝ ասէ. տր յս ընկալ զոգի իմ։ Այլ զոյգ ը բանիցն իբրև յանոյշ խորրոտ կաց լիութէ մեղմով զգայութեալ՝ այնպէս արձակեաց զոգին. և կատարեցաւ անյաղթելի վկայութիւ, արժանացեալ լուսեղէն պսակին յերկնաւոր հանդիսադրէն. որոյ և պսակն յաղթութե յայտնի եղև ամենեցուն 'ի ձեռն սքանչելեացն. քանզի յետ շիջանելոյ հրոյն տեսին զտեսիլ նր տմ եկեալ քն 'ի տեղի անդր՝ վարդափայլ կարմրացեալ իբրև զքաջ նահատակի, որ ելանէ զուարթածաղիկ դիմօք 'ի մրցարանէ, և լոյս սքանչելի երևէր ծագեալ յերեսաց նր. ոմն գրեն ականատես անձինքն յեկեղեցւոյն զմիուռնայւոց՝ որք աւանդեցին զայս վկայաբանութի, եթէ * մեք՝ որ առաջինկայ էաք, այնպիսի „զնա տեսաք‖։ Յորմէ և եղև քրիստոնէից առաւել հաստատիլ 'ի հաւատս, և անհաւատից մեծաւ երկիւղիւ գնալ 'ի վայրեն։

Գործեցաւ այս 'ի հիւպատոսութե քայիոսու՝

սի՝ (7) յերրեքշաբաթի աւուր (զոր այլք ընդ թեռնուն՝ յաւուր շաբաթու) ՚ի տասներորդ ժամու, որ օր մետասան էր (ըստ այլ օրինակի՝ երկոտասան) մարտի ամսոյ, յամի տն իբր 250։ Ըստ նմին օրինակի կատարեցան և այլ ընկերք նմին, զորոց զանուանս ՚ի վեր անդր յիշեցաք. և այլք ևս՝ (ըստ ոմանց հինգ, կմ վեց) որոց անուանք գրեալ են ՚ի դպրութեան կենաց։ (8)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Ընթուն պիոնի քահանայի (որ յոմանց վրիպակաւ գրի պիմոն,) ՚ի սովորական օրինակս տօնացուցից ձեռ" և տպ" երկիցս եդեալ տեսանի. նախ՝ ասա ՚ի միջոցս առաջաւորաց ԶԷ մարկոսի արեթուսայ եպսի ԼՆ. և երկրորդ, զկնի երկրորդ կիրակէի վերափոխման։ Այսմ պէսպէս պատճառք մարթին լինել. առաջինն այն է. զի շփոթութի է ՚ի զանազան օրինակս նաև ԶԷ այլ անուանց տօնելոց ԶԷ պիոնի յերկուս տեղիս ևս. զի ոչ նոյնչափ և ոչ նոյնանուն սրբք երկրորդին. զի մեծաւ մասամբ հնագոյն օրինակք դնեն ասա զերիս միայն. զպիոն, զմարկոս, և զկիւրեղ սարկաւագ. իսկ ՚ի յետին օրինակս առ հասարակ կցեալ են և աբդաւ, որմզդան, սային, և բենիամին։ Իսկ յետ վերափոխման, ուր հասարակօրէն դնին երեք անուանք՝ * պիոնի քահանային, և սանեփաննոսի ուլնեցւոյն, և աբդլմսեհի վկային ||, յօրինակս ինչ չիք անուն պիոնի, և յօրինակս ինչ պակասի անուանն միոյ կմ միւսոյ ՚ի հետևորդ սրբց. վսյ դիւրին է յայսպիսի շփոթութենէս լինել և կրկնութեան պիոնի յերկուս տեղիս։ Երկրորդն է այն, զի աբդաւն՝ որ է ուղիղ ընթերցուած անուանն ասորանոյ ԶԷ պիոնի, յոչ սակաւ օրինակս գրի աբդլմսեհ. որ կրկնեալ կայ իբրև ՚ի բուն տեղւոջ նաև ԶԷ սանեփաննոսի ուլնեցւոյ. յորմէ երևի՝ թէ ՚ի կամելն ոմանց բառնալ ասոսի զվրիպակ անուանդ աբդլմսեհ, և

դնել

գնել յերկրորդ անուամբ, փոխադրեալ են կրկնութք և զանուն պիոնի: Բայց եղեալ՝ թէ խորհրդով իցէ կրկնութիւն, ունիմք տալ այլ պատճառ կրկնին. զի կամ գիտէր ինչ նշխարաց լեալ իցէ նորին անդ (զորմէ չէք ինչ յիշատակ), և կամ կայցէ այլ ոք համանուն՝ մեզ անգիտելի. զոր և այլք յիշատակեն, թէպէտև տարակուսանօք:

Քանզի 'ի Հերոնիմեան անուանեալ վկայագրութե համմայեցւոց այսպէս գրի աստանօր 'Ի ԺԷՓՐ. 1. * 'Ի կա-
,, ղանդս փետրվարի, 'ի զմիւռնիա քաղաքի յիշատակ
,, պօղիկարպոսի եպս, պիոնի, գիոնեսիոսի, և այ-
,, լոց վեցից. գարձեալ պիոնի, և այլոց հնգից ||: Ուր բոլլանդեանք ոչինչ իշխեն որոշել. այլ միայն զպէսպիսութիւն այլոց վկայագրաց իւրեանց յաւել առնեն ասելով. յէրէ". 40. * Բազում վկայագիրք (լատինաց-
,, ւոց) 'ի վեր անդր յիշատակեն՝ պիոնի փառաւոր
,, վկայի ընկերս համարին թուով հնգետասան: Այլ
,, ոչ սակաւք, և այն գրեթէ յանուն ուսուարդայ մա-
,, կագրեալք՝ երկոտասան ևեթ հաշուէեն: Հին վկա-
,, ագիրն հռովմայ (հերոնիմեանն)... զերկոսին յան-
,, ուանէ յիշէ, զգիոնեսիոս ը այլ վեց անձինս, և ըզ-
,, միւս պիոն ընդ հինգ ընկերս. ոչ թէ ոչ ամենեքին
,, 'ի միասին, այլ 'ի զանազան աւուրս կմ 'ի տեղիս,
,, և ցուցէ նաև այլևայլ օրինակաւ մարտիրոսութե
,, կատարեալ իցեն: Ոչ այլուրեք լինի յիշատակութի
,, այսր երկրորդ պիոնիոսի կմ պիոնի, և կմ պենի ||:
Ուր յայտ է թէ այս բանք ոչինչ օգտեն մեզ 'ի հաստատել զպիոն երկրորդ, այլ առաւել զմի միայնն լինել ցուցանեն. որպս և վկայաբանութիւն է միոյ ևեթ պիոնի: Այլ թէ որպէս հանդիպեալ իցէ կրկնութե անուան պիոնի 'ի հերոնիմեան օրինակի՝ համաձայն կարծեցեալ կրկնութե նոյն անուան 'ի մերում տօնացուցի, թէպէտև գիպուած ոք համարեսցի պատահական, այլ ինձ երևի այլ պատճառ քաջայայտ. իբր զի որպս ունիս տեսանել 'ի յաջորդ ծանօթութե, 'ի համաձայն բանից եւսեբի կեսարացւոյ 'ի վաղուց հետէ շփոթութիւն էր առ վկայաբանս՝ թէ արդեօք պիոն քահանայ 'ի ժամանակս պօղիկարպոսի իցէ. եթէ միով դարու զկնի. և զի հերոնիմոս 'ի քրոնիկոնն եւսեբի եդ յիւրմէ զպիոն ը պօղիկարպոսի, և վկայաբանութիւն պիոնի յայտ առնէ զնա բազմօք յետոյ լինել քն զպօղիկարպոս, 'ի հերոնիմեան վկայաբանութե ըս կր-
կին

ելին կարծեաց եւ եղեալ են երկու անձինք պիտոյ ան_ձամբ ․ եւ նոյնպէս կարծեաց երկրայութիւն նոյնպէս երկնագրեալ է 'ի տօնացոյցս մեր, մէջ (որպէս կարծեմ) յառաջին յօրինողաց, այլ յայլոց նորոգողաց ։ Արդ զինչ մեզ 'ի միասին եկին առնել․ այլք այլ կամին՝ ընտրեսցեն ։

(2) Անանիայի՞ հաստատուն եւ վաւերական է առաջին հայս վկայաբանութեան սրբոյն պիոնի քահանայի՝ իբրեւ գրեալ յականատես անձանց զմիւռնացւոց․ եւ անայլայլելի աւանդութիւն պահեալ յամ եկեղեցիս քրիստոնէից․ եւ մի եւ նոյն վկայաբանութիւն է՝ որ գտանի 'ի ճառընտիրս մեր եւ յունաց եւ լատինացւոց․ եւ զնոյն քաղեն ամ համառօտագիր յայսմաւուրք․ որոյ կայ եւ կրկին թարգմանութիւն առ լատինս՝ հին եւ նոր, դոյզն տարբերութեամբ․ եւ մեք հայեցեալ յամենեսին եւ բաղդատելով ընդ ճառընտիրս մեր՝ իւիք իւիք պարզաբանութեամբ եդաք առաջի ըստ ոճոյ գրչութեան մերոյ ։ Այլ որ մեծն է, զնոյն զայս վկայաբանութիւն ընթերցեալ է եւ եւսեբի յաւուրս իւր, այն է միով դարու զկնի սրբոյն պիոնի, եւ անցուցեալ 'ի կարգս վկայական ճառից հաւաքելոյ յիւրմէ, եւ յիշատակ չիք յայժմուս հաւաքմանս այն եւսեբեան (որ էր գանձ ցանկալի), այլ շատ է՝ զի նոյն ինքն եւսեբիոս քաղէ զտիրապէս բովանդակութիւն նարին յեկեղեցական պատմութեան իւրում․ Դ․ 15․ օրինակ զայս (ըստ հին թարգ․) ։ * Եղբարք իսկ եկեղեցեաց

" զմիւռնացւոց գրեցին զայս պատմութիւն նոր (ըստ սրբոյն
" աշխարհագրական հայրապետի) յայսմ թղթի, զոր գրոշ_
" մեցաք մեք․ բայց 'ի նոյն յայս գրեալ էր այլոց վը_
" կայից՝ որ վկայեցին 'ի զմիւռնիայ 'ի նոյն յայն ժա_
" մանակս, գրեցին ՟Է նմին ՟Է վկայութեան աշխարհապա_
" տի․ եւ ՟Է նոյին ՟Է այնորիկ պատմեն եւ զմարկիոնա_
" տասեայ (կամ մարկոնգորդակի), այն՝ որ կարծեալ ե_
" րէց երէց մոլորութեան մարկիոնեանց, այն որ զայս
" յարութեան չանէր նա, իբրու զի նախանձու վկայ_
" եաց այս մատնեցաւ եւ նա 'ի հուր, եւ մեռաւ ։ Բայց
" անուանի վկայից՝ որ են յայնմ ժամանակի, մի 'ի
" նոցանէ էր երեւելի պիոնիոս, այն՝ որ խոստովանու_
" թիւն նոր 'ի միասնէ մարտնաւ եւ համարձակութեամբ բա_
" նիւ իւրով, եւ պիտանաւն զի հաւատոց՝ որ առ ժողո_
" վուրդն եւ առ զօրաւորսն, եւ ուսուցմն վկայութեան
" նորա՝ որ առաջի ամ մարդոյ․ եւ զընդունելն՝ զոր ըն_
" դունէր նա որ մխիթարեալ անկան 'ի փորձանաց անտի
" հալածանաց, եւ զմխիթարութիւն՝ զոր մխիթարէր

նա

,, նա 'ի սոյն բանսն զեղջերաքսն, որ միաբանգամ մնանէ,
,, ին ուսանել զնա․ և դարձեալ այսուքիմբք և զսան_
,, ջանսն՝ զոր համբերէր նա, և չարչարանացն և բեւ_
,, ռեալ բեեռացն, և զհամբերութիւն՝ որ 'ի հուր անդ,
,, և կատարած նր՝ որ ամիւ լի կատարեալ էր, գրոշ_
,, մեալ են 'ի պատմութիւն՝ որ յաղագս նորա են․ որ
,, միանգամ սիրեն և կամին ուսանել, ահա գրեալ է
,, 'ի մծինս վկայից՝ որ ժողովեալ է մեր յառաջագոյն ||:
Ոչինչ աւելի խնդրեալք յեւսեբեայ 'ի հաստատութիւն վկայաբանութեան՝ երբ գեղեցիկ և ուղիղ համառօտէ բանիւքս զնա․ այլ երանի թէ որոշ ժամանակագրութե յայտնէր, թէ երբ եղև կատարումն սրբոյն այրոնի․ ուր ընդ հակառակն անորոշ բանիւս, * բայց անուանն վկայիցն՝ որ են յայնմ ժամանակի, մի 'ի նցէ էր երևելի ապողոնիոս ||, շփոթութիւն մեծ արկաւ 'ի մէջ վկայաբանեց․ զի ոմանք իմացան՝ թէ յայնմ ժամանակի սրբոյն պօղիկարպոսի էր և այրոն․ մինչ զի իշխեաց կամ հերոնիմոս 'ի թարգմանութեն քրոնիկոնին եւսեբի․ (զոր ոչ պահէ ճշգիւն ը օրինակի հայերէն թարգմանութե, այլ որպ ինքն վկայէ՝ բազում յաւելուածովք զարդարեալ,) և կմ օրինակագիրք նորա իշխեցին առընթեր անուան պօղիկարպոսի առ մարկոսիւ աւրելիոսիւ կայսերաւ՝ որ նստաւ յամի տն 161․ դնել և զայրոն․ ուր 'ի հայերէն թարգմանութե և 'ի յունական հատուածն սիւնկեղեան՝ ընկ պօղիկարպոսի գրի առանց այրոնի: 'Ի հերոնիմեան օրինակ անգր հայելով և յետին քննչաց լատինացւոց, և այն՝ արանց երևելեաց, որ են պետաւիոս, սկալիգեր, պէարսոնիոս, և այլք՝ որք զհետ երթան նոցա, պարզապէս 'ի նոյն ժամանակ եդին զայրոն ընդ պօղիկարպոսի:

Բայց եղեն և այլք՝ որք ստուգագոյն քննութբ ուղղեցին զսխալանս նր․ որպս և արժան իսկ էր ուղղել․ զի եդին ը մեզ՝ թէ այրոն միով դարու յետոյ էր քան ըզպօղիկարպոս, և նահատակեցաւ առ դեկոսիւ, որ թագաւորեաց յամի տն 249․ որպէս բացայայտ գրի 'ի Ց․ * առ թգրութն դեկոսի ||․ և 'ի Հ․ * էր (այրոն) յամս դեկոսի կռապաշտ արքայի ||: Նոյնպէս բացայայտ գրի և յաղէքսանդրեան ժմկագրութե․ և զսոյն հաստատեցին 'ի յետնոց բարոնիոս, ուսսերիոս, բոլլանդ, և այլ ականաւոր քննիչք ընդ ենրիկոսի վաղեսիոսի լատին թարգմանչի պատմ․ եկեղ․ եւսեբեայ: Եւ զի բան իսկ վկայաբանութեն յայտ առնէ, թէ այրոն յետոյ էր բազ_

մաց

մեք քան զպօղիկարպոս, որ յաւուրս դեկոսի, զոր ոչ պարտի զոք շփոթել համաձայնութիւն եւսեբի 'ի պատմութեն․ մինչեւ ասել Ռուինարդայ, * յինչ միայն եւ աս-
„ ցի իմաստ բանիցն եւսեբեայ, ոչ իւիք կարեն զօրել
„ աւելի քան զհեղինակութի վկայաբանութե այդմ պիտ-
„ նի ||։ զի 'ի վկայաբանութեն անգր է հաստատեալ եւ վկայութեն եւսեբի․ եւ որ անաչառ զննէ, 'ի միտ առնու՝ թէ նպատակ եւսեբեայ է այս եւեթ՝ 'ի միում վայրի նշանակել զերեւելի եւ զհին վկայս զմիւռնիոյ, թէպէտեւ ոչ սակաւ ամք անցեալ իցեն 'ի միջի․ միանգամայն եւ հաստատել զայն բան վկայաբանութեն, թէ յորում աւուր նահատակեցան պօղիկարպոսեանք, 'ի նմին աւուր դիպաւ յետ ժամանակաց եւ ըմբռնումն պիոնեանց։

Յայսպիսի բանից՝ ոչ նշանակեցաք 'ի նախընթացս ծանօթութեն, երեւի բաժանելն ոմանց զմի պիոն յերկուս, որպէս թէ միում լինել առ պօղիկարպոսիւ, եւ միւսում զկնի։ Թո՛ղ զայլ անբերելի վրիպանս ոմանց, որք զպօղիկարպոս 'ի վայր բերեն 'ի ժամս պիոնի, եւ համարեցան նահատակեալ առ դեկոսիւ․ որ է ընդդէմ ամ պատմութեանց եւ ժմկագրութեանց։

(3) Քանզի ըստ անժխտելի վկայութեն վկայաբանութեանս, յաւուր մեծի շաբաթու՝ յորում էր յիշատակ կատարման սրբոյն պօղիկարպոսի նահատակելոյ 'ի նախընթաց դարու, եղեւ յետ ժամանակաց եւ ըմբռնումն պիոնի, նմին իրի ոչ վարանին քննիչք՝ թէ որ իցէ օրն այն մեծի շաբաթու՝ յորում առ նահատակեալ պօղիկարպոս, նոյնպէս եւ աստ 'ի վարս պիոնի 'ի նոյն տարակուսանս ըմբռնին․ մեք զմեր կարծիս ծանուցաք 'ի վկ" պօղիկարպոսի․ եւ աստ աւելի ինչ ասել ոչ ունիմք․ միայն նշանակեսցուք զպէսպիսութի ընթերցուածոց եւ կարծեաց 'ի պէտս հետաքննին եղելոց։

Արդ մի աւուր ըմբռնմանն պիոնի այսպէս գրի 'ի ճառընտիրս մեր․ * 'ի վեցերորդում ամսեանն, որ օր եր-
„ կուէին, 'ի մեծի շաբաթին որ օր յիշատակ էր պօղի-
„ կարպոսի երանելոյ (կմ՝ վկայի) ||։ 'ի հին թարգ" լատ"․
* Յերկրորդ աւուր ամսեանն վեցերորդի՝ որ է չոր-
„ րորդ օր իդոսին մարտի 'ի մեծի աւուր շաբաթու ||․ որ է ասել 'ի մարտի․ 12։ Եւ սակայն այդ իսկ է օր կատարմանն, ուր եւ 'ի վախճանի ասի անդ․ * 'ի չորս
„ իդոսին մարտի ըստ հռովմայեցւոց, եւ ըստ ասիացւոց 'ի
„ վեցերորդ ամսեան՝ յաւուր շաբաթու ||։ Իսկ նոր թարգ" լատ"․ մետափրաստեսի առ ըմբռնմանն եւ

սու-

ստորինսն վասն ասուր ըմբռնմանն ունի այսպէս. * 'ի
,, քսաներորդ երրորդ ասուր ամսեանն փետրվարի,
,, երբ տասնի կայր շաբաթն մեծ ||: և վն ասուր կա-
տարմանն այսպէս. * յառաջ քան զշորան [?] մար-
,, տին՝ ը հաշուէի համմմայեցւոց, և ը ասխացւոց 'ի
,, մետասաներորդ ասուր եօթներորդ ամսոյն յասուր
,, շաբաթու ||: Բայց ճառընտիրք մեր զօր կատարմանն
նշանակեն այսպէս. * որ օր քսան և երեք էր (կմ իը)
,, ապրիլ ամսոյն՝ յերեքշաբաթի ասուր ||: Զորս մի ա-
մի քննել աւելորդ երևի, զի և բաղկանդաւնք և այլևս
քննիչք լաւոյնացւոց վճռեն, թէ անմարթ է զատոյցն
ընտրել 'ի թուականութեանց ասուր:

Ըստ պէսպիսութե ընթերցուածոց տեսանես և զպէս-
պիսութե ամսագրութե և օրագրութե կատարմանն սէջն
սխանի 'ի յայսմաւուրս Հր. մարտ. 23. Ցր. մարտ. 11. և
Լ. փետր. 1. ուր հարկէ ասել բաղկանդ (թէպէտև չէր
հարկ յայսպիսի չփոթութեանց մէջի), թէ այսպիսի տար-
բերութե * բազում պատճառք՝ ոճ և յայլս, մարթին
,, բերել. դր գիւս նշխարաց, կմ փոխագրութի, ամիս,
,, փոխմն (դր թղդումն), և կմ կատուցումն եկեղեցւոյ
,, 'ի պատուէ նոյն վկայից ||:

'Ի վախճանի ծանիր, զի 'ի հին Թարգ՝՝ լս՝՝. ը օրինա-
կաց ինչ գտանի ուրեք կից ը անուան սէջն սխանի բասա
միքինուս, որ թարգմանի նըննալ կմ նըրնաւորեալ. յորմէ 'ի
կարծիս եղեն ոմանք, թէ զերկուս սխանս նշանակիցէ,
կմ թէ մականուն սէջն իցէ գէմինոս. և կմ մին յընկե-
րաց նը գէմինոս անուանեալ իցէ. այլ 'ի զուր. զի յայլ
օրինակս գրի մէնմաքինուս. որ թարգմանի հարազատ, արդիւ
հաւատոյ. և յօգի ը նախընթաց բանս. վնյ աւելորդ է
յայլ և այլ միտս դեգերել:

(4) Վն սագինայ՝ որ 'ի ճառընտիրս մեր կոչի կին խոս-
տովանող, պատմի ստորանօր ըստ յն. և լս. օրինակաց
վկայաբանութես, թէ փոքր ինչ յառաջ ժամանակաւ
սա կոյսերութը զորգինանսոփ աղախին գոլով առն հե-
թանոսի՝ կարդանօք ընկեցիկ լեալ էր 'ի լերինս ուրեք
վն հաւատոյ. և յետ ազատելոյն եկեալ բնակէր 'ի տան
սէջն սխանի, որում նահատակակից լինել արժանի եղև
իւ այս եւ պատմութի հաւաքանէ, թէ սխաննանք ոչ
եղև նահատակեալ յասուրս աւրեղիանոսի մարկոսի՝ որ
յառաջ էր քան զդորգինանոս:

(5) 'Ի մէջ եօթն քաղաքաց՝ որք պարծէին լինել հայրե-
նիք հոմերոսի, առաջինն էր զմիւռնիա. ը սպասնիկի գր-
թու

Թողացն Հելլենացւոց․ * Զմիւռնիա, Հռոդոս, Կողո-փոն, Սաղամիս, Քիոս, Արգոս, Աթէնք, որք ամենե-քին ելանելս ասեն զմիւռնացիք՝ լինել քո հայրենիք՝ Հո-մերոս ||։ Այլ հասարակօրէն ասի լինել զմիւռնացի

կամ քիացի․ ցի խիմեցի, կամ սախըլցի ։

Իսկ բանն հանդերձ պատմի յոդիսեան գիրս նորա․ Է․ հատոր․ 90․ ուր յետ պատմելոյ՝ թէ ոդիսեւս երաշխաւորեալ զթեթեւամտութիւն եւրիկլեայ դայեկին իւրոյ, որ 'ի ձայն ուրախութեան խնդայր է ողջունումն արանց յաղթահարելոց 'ի վերայ նր, 'ի վերայ բերէ Հոմերոս․ * Չէ օրէն խնդամտել

է մահ արանց ||։

(6) Հռովմայերէն եգաք, այլ թէ հռոմերէն կամ հռոմ-մերէն․ որք առ հասարակ անորոշ են․ ըստ որում իմանք իմանան 'ի բարբառ հռովմայեցւոց, և այլք 'ի բարբառ յունաց՝ բայց հռովմայեցի գրով․ քանզի այս-պէս սովորութիւն էր երբեմն գրել և 'ի դատաստանս յու-

նաստանի եղելոյ է ներքութիւն հռովմայ ։

(7) Ծառընտիրք մեր այսպէս եւեթ նշանակեն․ * զոր-ծեցաւ այս 'ի հիւպատոսութեան գայիոսի ||․ ուր անխտիր լի-նի իմանալ զդեկոսի կայսեր հիւպատոսութիւն, և զանթի-հիւպատոսութիւն կոռնելիոսի յարեւելս․ զի գայիոս կամ կայիոս է անուն տիրական՝ բազմաց հասարակ ։ Դե-կոսի 'ի դէպ գայ բանս, ըստ որում 'ի գրամս նր զառ-նելն այս անուանակոչութիւնք․ * Ինքնակալ կայիոս մես-սիոս կոռնելիոս տրայիանոս դեկոս օգոստոս ||։ Զայն հաստատէ և հին Թարգ․ լատ․ մկ․ ուր ընթեռնուն իմանք․ * յանթիհիւպատոսութեան յուլիոսի ազրիկղի կոռնե-„ լիոսի, 'ի հիւպատոսն ինքնակալին գայիոսի մես-„ սիոսի կոռնելիոսի տրայիանոսի դեկոսի, և վիտիոսի „ կրատոսի ||․ Թող զոր այլք փոքր մի այլազգ ընթեռ-

նուն ։

(8) Են՝ որք կարծեն, թէ նը քահանայն պիոն թողեալ իցէ գիրս ինչ պեղծառաւոր հաւատոյ քրիստոնէից ընդդէմ հեթանոսաց․ և յայս մեզ երեւի լինել վկայագիրն հռովմէական ուղղագրեալն 'ի բարոնիոսէ ։ Այլք ա-սեն, թէ այն իսկ է գրեալն 'ի վերս նր ատենախօսու-թիւն և քարոզումն ընդդէմ հրէից և հեթանոսաց ։ Այսմ նպաստէ և բանն Ծառընտրաց մերոց, ուր ասի զնմանէ պիոնէ․ * Մինչ էրն յԾի, զբազումս դարձոյց 'ի մոլո-„ րութէ, առաքելական այր եղեալ 'ի ժամանակս մեր․ „ և 'ի վախճանի՝ յորժամ վկայեաց, և կոչեցաւ առ Տէր,

„ ըղ-

„ զգերս. զայս եԹող մեզ ՚ի խրատ, զի և այժմ ուսանի-
„ ցիմք զյիշատակ վկայութեան նորա ||. ուր բանն երևի ըզ-
վկայաբանութենէ իւրմէ ։ Բայց ՚ի դէպ է յաւելուլ և զայլ
մեկնութիւն. ոմն Թէ այս վկայաբանութիւն պետրոսի առ ըզ-
միւսնոյցիս՝ գրեցաւ ՚ի ինչէ ՚ի նոյն մատենի՝ յորում կայր
և վկայաբանութիւն պօղիկարպոսի. (յորմէ եղև և Եւ-
սեբի՝ կամ ընԹերցողաց նորա շփոԹել զժամանակս նոցա). և
զի վկայաբանութիւն կամ վարք սրբոյն պօղիկարպոսի աւան-
դեալն յականատես երիցանց զմիւռնոյ՝ յետոյ հաւա-
քեալ արձանագրեցաւ ՚ի ձեռն պետրոսի ուրումն, զոր
քննիչք ՚ի զանազան ժամանակս ձգեն, մեզ հաւանա-
կան երևի՝ Թէ վկայագիրն այն լեալ իցէ սա ինքն սուրբն
պետրոս. յայս միտ ատտանեմք հակամիտեալ և զբոլլանդ՝
յաւելն. * չէ՛ ինչ անհաւանական, Թէ հեղինակն այն
իցէ մերս այս նոր վկայ ||։

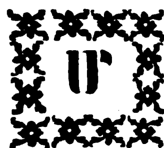

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Սրբոյն Մարկոսի խոստովանող եպիսկոպոսին Արեթուսայ. և նահատակութիւն սրբոյն Կիւրղի սարկաւագին. և որոց ընդ նոսա: (1)

Հ. Մարտ. 23: Յ. Մարտ. 30: (Լատ. Մարտ. 29:) Ձայնաքնն. Ա. ուղղ: Բռնաւորութեանն (Հեթանոսին. և քաջերոր) . Ի 29. Մարտի. Հայ. Զ. Եր. 774 = 778: Կիր. Տծաք. Ճաշու. Զ. որ և ա ընդդէմ յաւուրխանոսի: Թուղթոբերթ. պարմ. Եհեղ. Զ. 6 և 7. Սաղմ. Ծ. 10: Թեւերխանեա, և այլք:

ՄԵԾՆ Ի ԽՈՍՏՈՎԱ-

նողս քնի, և բազմաչարչար նահատակն Մարկոս՝ էր եպիսկոս արեթուսայ քաղաքի ՚ի կողմանս երկրին ասորւոց՝ յաւուրս մեծին կոստանդիանոսի կայսեր, նախանձախնդիր քրիստոնէական հաւատոյ, և յանդիմանող մոլորութեան կռապաշտից. որ և զօրաւոր բանիւք յաղթահարեալ զպաշտօնեայս ամպարշտութեան ՚ի սահմանս վիճակին իւրոյ՝ զբազումս ՚ի հեթանոսաց էած ՚ի սէր հաւատոյ, և զհաւատացեալս անարատ պահեաց յամ խաբէութեանց դիւց սնոտեաց: Աւերեաց և զմեծանկարոյց և զհռչակաւոր տաճար կռոց՝ որ կայր յարեթուսայ քաղաքի, և զամ բագինս կործանեաց.

նէյաց . չինեաց եկեղեցիս , և կանգնեաց
բազում խաչերս . որոյ վ(ասն) յանհնարինս ո-
խայծն ըմբէ նմա գլխաւորքն հեթանոսաց .
այլ ոչ կարէին ինչ առնել նմա չարիս՝ յահէ
Ինքնակալին կոստանդիանոսի :
Այս եղև յաւուրս խռովութե՛ արիանոսաց՝
յորժամ վրդովեալ էր ուխտ եկեղեցւոյն ը̄
ամ̄ արևելս և ը̄ արևմուտս , ալեկոծեցաւ
առ փոքր մի և սա ինքն մարկոս՝ կուսակից
լինելով կիստարիոսեան անմա՛անեալ եպսկոպոսաց ,
որք պատճառանօք խաղաղելոյ զեկեղեցին՝
ապա ևս լուել զհամանգոյակիցն անուն , յորոյ
վ(ասն) էր գլխաւոր ընդդիմութե՛ արիոսեանց :
Այս վ(ասն) յաջողակ էր մարկոս՝ ի գիր և ՚ի բան՝
համարձակեցաւ մտել ՚ի նոյնպիսի ժեռ-
նարկս , կարծելով շինութի լինել եկեղեց-
ւոյ զառաքինն կործանման՝ զսուտ զգուշութի
կիստարիոսեանց . յորոց ոմանք էին բարե-
միտք , և ոմանք չարամիտք : Այլ իբրև ե-
տես մարկոս , եթէ այնպիսիքն որ քան զոր
՚ի պատեհարն նկրատին , զգաստացեալ զգու-
շացաւ անձին իւրում . և թօթափեալ զամ
յոյզս խնդրոց՝ զնոցայն կալաւ ճանապարհ ,
որք անապէկած մտօք ունէին զողջամիտ վար-
դապետութի նիկիական դաւանութե՛ հեռաց-
նալով ոչ միայն ՚ի չարամտաց , այլ և ՚ի բա-
նակռուաղաց յուշկնչ պէտս ՚ի կործանումն
լսողաց . և այնպէս համագործակցեալ՝ իւ-
րով և եթ պաշտոնամամբ խնամ ունէր , հովե-
ւել ՚ի վ(ե)ր հօտին , և կրթելով զիւրան յան-
դիմ հաւատս և ՚ի վարս բարիս : (2)

Յետ

Յերկարեաց երանելւոյն մարկոս յեպսութե իւրում նաև յաւուրս կայսերութեն որդւոցն կոստանդիանոսի ։ յորում ժամանակի յուլիանոս՝ որ էր յազգականուէ ինքնակալաց, խնդրեցաւ ՚ի խնդրակաց՝ որք կամէին կորուսանել զամ զարմ նր ։ և զի յուլիանոս ապաւինեալ էր յերկիրն աստուց առ քահանայս և եպսուն՝ պահել զնա ՚ի վտանգէն, ոչ գիտելով նր զհանդերձեալ ուրացութի և զչարութի նր՝ առին և պահեցին զնա ը սր սեղանով իբրև պաշտօնեայ եկեղեցւոյ ։ մի էր ՚ի սոցանէ և մարկոս եպս ։ և սակայն ումեղև յանդէտս ազատարար, ՚ի նմանէ կրեաց յետոյ զհալածանս և զչարչարանս ՚ի ծերութե իւրում ։ (3)

Վանզի յորժամ եհաս յուլիանոսի թագաւորել, ապստամբեալ նր ՚ի սբ ուխտէ քրիստոնէութե՝ ուրացաւ զփրկիչ իւր, և եղև չարագև արքանեակ չարին ։ և սկսաւ մաքառիլ ընդդէմ քրիստոնէութե, մանաւանդ թէ ընդդէմ քի որդ դերաքն, այն իսկ է նեռն ։ և զամ ձիգն և զփոյթ իւր դարձոյց յանօրէն կռապաշտութի և ՚ի հեթանոսական պղծութի ։ Յայնժամ համարձակուի առեալ հեթանոսաց՝ որք զօղեալ և ամօթապարտեալ կային, յայտնեցին զպատրուճակեալ չարութի իւրեանց ։ և յայտնապէս հեղին յամ տեղիս ՚ի վր հօտին քի զմթերեալ թոյնս դառնութե ։

Շինէին անգրէն աներկիւղ բագինս և տաճարս կռոցն ՚ի հրամանէ ուրացողին յուլիա-

նոսի, և կանգնէին անդրիս և պատկերս դիւաց՝ անուանեալ ղծոցն. և շաղախէին միւսանգամ զերկիր արեամբ զոհիցն, և պղծէին զօդս ձենձերօք և ճարպով ողջակիզայ ձօնելոյ ՚ի ձեռն դիւանուէր քրմաց։ Այլ զորս միանգամ գտանէին հաւատացեալս ՚ի տէր մեր յս քս, անարգէին և թշնամանէին; կռփահարէին և խոշտանգէին. և ըղբաղումս ևս չարաչար տանջանօք սպանանէին. և էր այնուհետև խուճապ տագնապի և նեղութն անհնարին ՚ի վր դասուցն հաւատացելոց։

Այլ զի համբաւ երանելւոյն Մարկոսի Արեթուսացւոց եպսի հասեալ էր ՚ի լսելիս անօրէն թագաւորին, մանաւանդ զի յուշ արարին նմա մատնիչք բազումք ՚ի հեթանոսաց զմծ գործս Մարկոսի՝ որ առ Կոստանդիանոսիւ, հրաման ետ և զնա ունել ընդ այլ կալանաւորս իբրև զմի ՚ի նշանաւոր թշնամեաց դիցն. և տանջել զնա մահուչափ տանջանօք, զի կամ ինքնին շինեսցէ զմեծ մեհեանն Արեթուսայ՝ զոր կործանեաց, և կամ տացէ զգինն նորա։

Բայց երանելւոյն իմացեալ զխորհուրդ չարութն անօրինաց, լաւ համարեցաւ ըստ աւետարանական հրամանին խոյս տալ առ ժամանակ մի յերեսաց նց. վնյ փութացեալ անկայանապատ տեղիս։ Այլ իբրև լուաւ, եթէ անհաւատքն զայլս ոմանս կալան փոխանակ նր, և մատնեցին ՚ի ձեռս դատաւորաց, յարուցեալ փութայէս ինքնակամութեն ելե-

տանն, և ասէ . եթէ զիս խնդրէք, թոյլ տուք այլոց երթալ յազատութիւն ։ Իսկ նք̃ իբրև տեսին զերանելին եպ̃սն, զարմացան ը̃ անակնկալ եկն նր̃ . և փոխանակ մեղմանալոյ՝ առաւել 'ի մոլեգնութիւն դարձան . զի ոչ կարծէին, եթէ անձամբ համարձակեսցի նա գալ երևիլ նոցա . մինչ զայրագնեալք 'ի վ̃ր նր̃ իբրև կատաղի շունս և իբր արիւնարբու գազանս, կրճտէին զատամունս՝ ծարաւեալք արեան նր̃ . և զգալուստ նր̃ արհամարհութիւն վարկուցեալ անձանց՝ գրոհ ետուն միաբան 'ի վ̃ր եպ̃սին մեծամեծք և փոքունք, ազնուականք և գռեհիկք . կըռփէին հարկանէին, յայսկոյս յայնկոյս ձգձգէին . և ապա կապեալ չուանն զոտիցն՝ գետնաքարշ ածէին ընդ պողոտայս, ոչ 'ի պատուական ալիսն խնայելով, և ոչ 'ի պատկառելի առաքինութիւն ակնածելով ։

Յետ այսորիկ ածեալ զնա 'ի հրապարակ՝ մերկացուցին, և սկսան նորանոր տանջանօք չարչարել զերանելին, վիրաւորելով և խոցոտելով զն̃մ մարմինն թշնամանօք ։ Խողովեցին և զմանկունս 'ի դպրոցաց, և հրամանն ետուն նոցա երկաթի գրչաւ ծակոտել զգագաթն սբ̃յն . և ն̃մ առեալ եդին զնա 'ի տապատ մի, և կախեալ 'ի բարձանց՝ կապելով զականջացն բարակ չուանօք, որք կըռրատէին զունկն նր̃, ձօձէին իբրև յօրօրոցի, այսր անդր խաղացուցեալ . և մերթ ը̃ մերթ դադար տուեալ՝ շուրջ պատէին զնովաւ, խաղային գրչօք և խոցոտէին չարաչար . մին-

չև վիրալից և կիսամեռ արարեալ՝ թողին զնա. և գնացին . և այնպէս արկաւ 'ի բանտ . ուր նա ուրախութեամբ գոհանայր զԱստուծոյ :

Յետ այսորիկ յաւուր միում կիւրակէի հանին զնա և զայլ ևս երանելի կապեալս վասն անուանն քրիստոսի, և երկաթի բևեռօք հեղուսին զոմանս 'ի վերայ խաչաձև կամ ձողանիշ փայտից, և զայլսն հանին 'ի կախաղան, ի-որս և զսրբ. եպսն Մարկոս, եդեալ 'ի մէջ զամբիւղաց կամ ցանցից հիւսելոց խոշոր և լայն աստարիզօք . և էին մարմինք վկայիցն օծեալ մեղու և իւղով : Եւ եդև 'ի տօթաժամու 'ի սաստկանալ տապոյ արեգակնակէզ միջօրէին, մինչդեռ կախեալ էին նահատակքն քրիստոսի 'ի բարձրաւանդակի, յայնժամ ժողովեցան 'ի վերայ մարմնոց սրբոցն ամենայն չիթօղ պիծակք և մեղուք, գոռեխք և շանաճանճք . և կեղեքեցին և քանցեցին զանդամս նոցա . զի մինչև յոսկերս հասուցանէին զխայթուածս և զվէրս ցաւոց, և մորմոքեցուցանէին զնոսա . մինչև յողորմ գալ և քարասիրտ անձանց 'ի գութս եղելոց :

Իսկ երանելի հայրապետն Մարկոս զուարթութեամբ կայր և յայն տանջանս, և քաջալերէր զնահատակակիցսն . և յոչինչ համարեալ զչարչարանս ամենայն՝ ողբալի զչարչարօղսն ցուցանէր, ասելով առ նոսա . աւադիկ ես բարձրացեալ կամ, և զձեզ տեսանեմ 'ի վերայ երկրի իբրև վայրանկեալս . որով և զվիճակ երկրաքանչիւր կողմանն 'ի միտ առնում, թէ ո՛ր բարձրութիւն ինձ պատահեալ կայ յերկինս,

և

և որ կործանումն ՚ի խորս վն ձեր համանդերձ
բռնաւոր առաջնորդաւ ձերով ։
Նա սկսաւ սրբն եպսն աղօթել ձայնակցութբ երջանիկ վկայակցաց իւրոց, և ասել այսպէս. տէր այ. յս քս արարիչ ամ արարածոց, և պարգևիչ սրբոց քոց վկայից, որք վն անուանդ քո մեռին և ահաւորի եւսուն զանձինս իւրեանց ՚ի մահ զանազան և դառն տանջանաց, և կատարեցին զընթացս իւրեանց համբերութբ, և արժանի եղեն ժառանգորդ լինել երկնային պսակացն. դու նոյն ինքն տէր մեր և փրկիչ յս քս արժանի արա և զմեզ նոցին բարեխօսութբ հաղորդս լինել անմահական բաժակին, և նոցին համբերութեն և ժառանգութեն երկնային ուրախութեցդ. և ընդ նոսին փառաւորել զհայր և զորդի և զսբ հոգին յաւիտեանս. ամէն ։
Նաև դատաւորն իբրև գիտաց զանփոփոխելի միտս սրբոցն, ետ իջուցանել զնս ՚ի կախաղանէն, և հրամայեաց բերել առ ինքն զեպիսկոպոսն, և տանջել զնա մահակօք՝ պահանջելով ՚ի նմէ զսակ ոսկւոյ և արծաթոյ, զի շինեսցեն զբագինս և զմեհեանս կռոց զաւերեալսն ՚ի նմէ ։ Նա պատասխանի հայրապետն, և ասէ. փոխանակ ոսկւոյ և արծաթոյ զանձն իմ ետու ՚ի ձեռս ձեր. զի այլ ոչինչ ունիմ, և ոչինչ պարտիմ հատուցանել ։ Բարկացաւ դատաւորն, և ասէ. ոչ դու էիր, որ առ կոստանդիանոսիւ կործանէիր զարձանս ածոցն, և քակէիր և այրէիր զբագինս նց, և եկեղեցիս և մատրանոցս

շինէիր. և արդ յուրասատ կաս և խաղ առ-
նես, և չհատուցանես զպարտսն Այ հրամա-
նի քաջի արանց յուլիանոսի : Ասէ երանե-
լին. վն աւերելոյ զբագինսն և խորտակե-
լոյ զպատկերս անուանեալ ածոցն՝ խոստո-
վան լինիմ, թէ արարի, և ոչ ուրանամ. զի
ածասէր ինքնակալին հրամանաւ ոչ միայն
ես գործէի զայն գործ, այլև յոլովք զնոյն
առնէին. և որ իշխանութի ունէր՝ ոչ ցաս-
եաւ, այլ առաւել հաճեցաւ՝ զի բարձցին սը-
նոտիք յերկրէ. և ոչ ածքն ձեր կարացին
հատուցանել չար փոխանակ չարի իւրեանց.
և արդ ը ձեր անմտութիդ յոյժ զարմացեալ
եմ, որք կռոց վրէժխնդիր ամբարձայք. զի
ածք որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կո-
րիցեն 'ի ներքոյ երկնից :

Բռնաւորն ասէ. եթէ ոչ անկեալ երկիր
պագանիցէք մեծի ածյն հերակլեայ և զո-
հիցէք, ո՛րպ ինքնակալն և ամենեքեան որ 'ի
նմ կամս են, և 'ի խորհրդական ողջակէ-
զացն ոչ ճաշակիցէք, յես չարաչար և 'ի
դառն տանջանս մատնեցից զձեզ: Սբն ա-
սէ. ո՛րպ առնէր հրաման, և ո՛րպ կամիս, տան-
ջեա՛ զիս. և վաղվաղակի առաքեա՛ զիս առ-
այն՝ որում ցանկացեալն եմ. և թերևս
վարձս առցես վն իմ 'ի ածնէ, և եկեսցես 'ի
խաւարէ մոլորութե քո 'ի լոյս ճշմարտութե.
ապա թէ ոչ՝ գիտեա՛, զի ո՛չ եմ լսելոց
քեզ :

Յայնժամ տեսեալ դատաւորին՝ թէ արհա-
մարհեալ է առաջի նր մահն, ոչ կամեցաւ

տան

տանջանս մահու տալ նմա, այլ հրամայեաց տանել զնա և զընկերս նր̃, և դնել 'ի ներքնում բանտին, և պնդել զոտս նց̃ 'ի կոճեղս. և խնուլ զլուսանցոյց բանտին` զի զլոյս մի տեսցեն, և փակել զդուրս զգուշութ̃բ։ Ապա յետ բազում աւուրց անսուաղ մնալոյ նց̃ 'ի բանտին` հրամայեաց հանել զնոսա, և բերել զառաջեաւ. և դարձեալ հարցփորձ առնէր, եթէ հաւանի՞ն զոհել։ Ապա իբրև ոչ առին յանձն, հրաման ետ ծածկաւոր առնել զընկերս երանելոյ եպ̃սին 'ի խորս ջուրցն. և այնպէս վկայեցին նոքա 'ի քս̃, որ օր քսան էր յունվարի ամսոյ։

Իսկ զծերունի եպ̃սն առաքեաց կապանօք առ յուլիանոս, որ էր յայնժամ յարևելս 'ի մօտակայ գաւառսն (Թերևս յանտիոք ասորւոց)։ Ապա նա դարձեալ հարցեալ զնա, և ը̃ բազում չարչարանօք արկեալ` զարմանայր ը̃ համբերութ̃ի սբ̃յն, և ը̃ մեծ յոյս քրիստոնէից։ Յետ այնորիկ իբրև ետես զանպարտելի միտս սբ̃յ վկային, կամէր կարճել զնա 'ի կենաց. այլ զի մի տացի նմա պատիւ մարտիրոսութ̃ե, արտաքսահման արար զնա պատճառանօք 'ի հեռաւոր կղզիս արևմտական ծովուն. զի անդ ասէ յանձանօթս մեռցի. և զի մի ոք տեսեալ զհամբերութ̃ի նր̃` նախանձաւոր լիցի գործոց նր̃. դարձեալ ասէ` զի մի գուցէ գալիլեացիքն առցեն 'ի պատիւ զնշխարս ոսկերաց նր̃։ Ապա այնպէս յետ աւուրց կատարեցաւ բարի խոստովանութ̃ե երանելի եպ̃սն 'ի քս̃։

Ըստ այսմ օրինակի կատարեցան 'ի նոյն աւուրս և այլ բազմութիք քրիստոնէից պէսպէս տանջանօք և աքսորանօք. այլ երևելի գըտաւ 'ի նոյն պանծալի վկայն քրի որ սարկաւագն կիւրեղ. վասն և յանուանէ տօնախմբ-բի. զորմէ առաջի կայ մեզ ասել:

Սա էր 'ի հեղիուպօլիս քաղաքէն՝ որ յերկրին փիւնիկեցւոց մօտ 'ի սահմանս լիբանանու, փայլեալ բարեկրօն վարուք առաքինութե յաւուրց անտի մեծին կոստանդիանոսի. և ամենայնիւ նախանձու վառեալ ըստ օրինակի մարկոսի եպսին՝ բազում տաճարս կռոց եր քանդեալ, և զբագինս խորտակեալ: Զայն յուշ առնէին ամենամարտին յուլիանոսի անօրէն հելլենացիքն, և բորբոքէին իբրև զհրատ բոցոյ 'ի վերայ սարկաւագին. վասն որոյ և նա հրամայեաց ունել զկիւրեղ, և մատնել 'ի ձեռս քրմաց. զի որպէս և կամին՝ վրէժս առցեն 'ի նմանէ: Իսկ նոքա ըմբռնեալ զերանելին՝ սկսան ազգի ազգի խոշտանգանօք լլկել զնա. յիշեցուցանէին զոր ինչ գործեաց նա ընդ նոսա և ընդ պաշտամունս նոցա յաւուրս համարձակութե քրիստոնէից. և սաստէին զնա ուրանալ զքս և զոհել, ոչ զի մարթասցի ազատանալ. զի այսպէս հրաման էր ասեն ինքնակալին մեր յուլիանոսի. Պատասխանի ետ որ սարկաւագն կիւրեղ արութբ քաջութե, և ասէ. մեք ոչ ամենայն հելլենացիք, զարարածականացս և զամենայն թագաւորի զհրամանս ոչ կատարեմք; մանաւանդ զուրացողի. որ զճշմարիտն ած թողեալ

վճար՝ զտարերս իմ խոստովանի, և 'ի նոյն մոլորութե̃ հնարի և զայլս խարդաւանել . այլ զանմահ թագաւորին փութամք պահել զհրամանս և զպատուիրանս . որ ասէ, թէ՝ որ ուրանայցէ զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի հօր իմոյ՝ որ յերկինս է : Ասեն ցնա անօրէնքն . և արդ ոչ կամիս առնել զկամս արքային մերոյ : Ասէ նա . ոչ : Ասեն ցնա քուրմքն . գիտեա՛, զի վ̃ս յամառութեդ քո զանոնագոյն տանջանս պատրաստեմք քեզ, ո̃պ և որոց յամառեալ են իբրև զքեզ : Սիւրեղ ասէ . թէպէտև 'ի տանջանաց ձերոց մեռանիմք զառժամանակեայ մահս, այլ անստուերին հասանեմք լուսոյ, և յաւիտենականն և անվախճան կենացն լինիմք ժառանգորդք, զոր խոստացաւ ա̃ծ սիրելեաց իւրոց :

Զայս լուեալ անօրէն քրմացն և հեթանոսացն՝ լի եղեն սրտմտութ̃, և արկին զնա 'ի հասարակաց բանտն . մինչև խորհեսցին թէ զի՞նչ արասցեն ը̃ նա : Յետ սակաւ աւուրց ածին անօրէնքն զառաջեաւ զերանելին . և կրկին հարցափորձեալ՝ իբրև գտին զնա հաստատուն 'ի քս̃, ասեն ցնա . բազում հեզուե̃ և մարդասիրութ̃ թագաւորին մերոյ՝ որ առ քեզ եղեն, ոչ ածին զքեզ յուղղութ̃, և ոչ դարձար 'ի նանիր խորհրդոց քոց . արդ այսուհետև յանձնեսցուք 'ի վ̃ր քո նեղութ̃, և մատնեսցուք 'ի չարաչար տանջանս . այդ և պարծանիր ես : Իսկ ս̃ն արհամարհեալ զա̃մ սպառնալիս նց̃, և ասէ . զբերալ

է ՚ի Տր աւետարանի, թէ մի՛ երկնչիք յայնցանէ՝ որ սպանանեն զմարմին, և զոգին ոչ կարեն սպանանել. այլ երկերո՛ւք յայնմանէ՝ որ զոգի և զմարմին կորուսանէ ՚ի գեհենի: Արդ մերձ է փրկութի մեր. և ո՛չ եմք հնազանդելոց ձեռոց խաւարասէր կրօնիցդ, որ տայ մատնիլ ՚ի հուրն անշէջ, և կերակուր լինել անքուն որդանցն. այլ պարտ և արժան է մեզ չարչարիլ վն նր, որ վն մեր համբերեաց մահուչափ չարչարանաց և մահու խաչի. զի և փառաց նորա հաղորդս լիցուք:

Յայնժամ ասեն անօրէնքն ցմիմեանս. արդ զի՞ ես կամք մնամք նորահնար տանջանօք կորուսանել զդա, զի ծծամարտ է և քակէչ անմահից ոծոյն. և տակաւին աներկիւղ բարբառի: Ապա հաճոյ թուեցաւ պատառել զորովայն սբյն, և լափել զարիւն նր, և զլեարդն արտաքս հանել, և ամենեցուն հաղորդել ՚ի լերդէ նորուն՝ ՚ի ցոյց յետին ցասման խուրեանց:

Եւ իբրև զայս արարին անագորոյն մտօք գազանութբ, առժամայն յայտնի եղեն աքանչելիք ՚ի տնէ ահագին պատուհասիւք. զի որք միանգամ զայսօրինակ անօրինեցան ՚ի տր վկայն, նոցին ատամունք ՚ի տեղւոջ անդ թափեցան ՚ի բերանոց խուրեանց, և լեզուք նց նեխեցան, և բիբք աչաց նց խաւարեցան. և որք տեսինն, վկայեցին՝ թէ մեծ է զօրութի օրինաց քրիստոնէից: Նակ արի նա հաստատակն երանելին կիւրղոս իբրև յոգիս աղ

պատ

պատուական եղև , զօրացեալ սբ աղաղակեաց 'ի ձայն բարձր ըստ նմանութե նախասարկաւա՛գին . Տէր յիս ընկալ զոգի իմ . և այնպէս կատարեցաւ 'ի քս փառաւոր վկայութբ :

Համագիսակից մրցմանաց երկոցունց սոցա նա՛խագրելոց համարին 'ի վկայաբանից և այլ անանուն վկայք ժամանակին 'ի կողմանս ա՛տրուց . ուր և 'ի քաղաքին ասկաղոնացւոց և գազացւոց , և 'ի քաղաքս քաղաքս պաղես՛տինացւոց . յորս բնակեալ էին բազումք 'ի քրիստոնէից ածասիրաց , բարեպաշտ քահա՛նայք և Ծականք , անապատական միայնա՛կեացք , և կանայք կուսակրօնք . քանզի կա՛լեալ ոչ սակաւս 'ի նոցանէ հրամանաւ յու՛լիանոսի՝ ազգի ազգի կտտանօք և դառն չարչարանօք նեղէին զերանելիսն , և տան՛ջէին քքովք և քերանօք . հերձուին զորո՛վայնս մաքուրս , և գարի արկանէին իբրև 'ի մսուրս . և զկինձս և զխոզս արձակէին 'ի վյր նոցա մարմնոցն կերակրել նոքօք : Ա՛ող զոր 'ի սեբաստուպօլիս արարին , ընդ 'ի սամա՛րիա , և 'ի կեսարիա պաղեստինու , և 'ի կողմանս գալիլեացւոց . ուր և հրամայեաց անօրէն Թագաւորն բառնալ զգերեզմանս սբյն յովհաննու մկրտչի , և զմնացորդս նշխարաց նրա արտաքս հանել , և այրել հրով , և զփո՛շին ցնդել յօդս : Այն՝ որք ասեն , թէ չէր անդ մարմին սբյն . այլ կամեցեալ պիղծն յուլիանոս կատարել զկամս իւր՝ եւ հանել զայլ ոսկերս հաւատացելոց , որք մերձ կային սբյ տապանին . զորս խառնեալ ընդ ոսկերս

շանց՝

շանց՝ այրեցին, և հողմով հոսեցին ։

Ի նոյն աւուրս նահատակեաց Յուլիանոս յԱնտիոք Ասորւոց և զմեծ վկայն Արտեմիս ։ Որպէս տեսցես ՚ի վկայաբանութեան նորա, և ՚ի վարս սրբոց քահանայիցն Եւգինէոսի և Մակարիոսի ։ Եւ հրով այրել և զԵմիլիանոս զքաջ զօրականն ։

Իսկ մի ոմն երիտասարդ ՚ի դասէ զօրականաց Թագաւորին քրիստոնեայ հաւատով Թէոդորոս անուն, իբրև ետես զայնչափ չարիս ուրացողին՝ զոր առնէր յամ տեղիս՝ Է որ անցանէր, վառեցաւ հոգւով ։ և յաւուր միում եկեալ երթայր Է մէջ հրապարակին, և առեր ՚ի ձայն բարձր բարբառոյ զերգս սաղմոսաց բացադրութեամբ յամօթ հեթանոսաց՝ կցորդելով զալէլուիա այսպէս ։ Յամօթ լիցին՝ որ պաշտեն զկուռս հեթանոսաց, ալէլուիա ։ դարձցին յետս և ամաչեսցեն, որք ած անուանեն զնա, ալէլուիա ։ Ածք՝ որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորիցեն ՚ի ներքոյ երկնից, ալէլուիա ։ Նման նոցա եղիցին ամ յուսացեալքն ՚ի նոսա, ալէլուիա ։ Այս կալեալ զնա կռապաշտից ՚ի հրամանէ յուլիանոսի՝ կախեցին և հարին յանխնայ զԹիկունս նորա արջառաջլօք ։ և զկողս նորա քերեցին երկաթի եղնգամբք ։ և զօրն ողջոյն այնպէս Թողին զնա ՚ի կախաղանի ։ Իսկ իբրև երեկոյ եղև, իջուցին և կապեցին շղթայիւք և արկին ՚ի բանտ ։ և իբրև առաւօտ եղև, տեսին զնա՝ զի սաղմոսէր ուրախութեամբ՝ ողջացեալ յամ վիրաց ։ և

եր

երթեալ պատմեցին Թագաւորին : Յայն-
ժամ ասէ ամպարիշտն յուլիանոս . զարմա-
նալի է համբերութիւն քրիստոնէից , զի մե-
ծաւ ուրախութեամբ և յօժարութեամբ ընդունին
զչարչարանս , և պարծին 'ի տանջանս . և
մարտիրոս անուանեալ փառաւորիլ կամին .
այլ ոչ տաց նոցա զայն փառս : Ապա հրամայ-
եաց , և արձակեցին զնոսա վկայն 'ի կապա-
նաց և 'ի բանտէ , և հանեալ 'ի զինուորու-
թենէ՝ տարագիր արարին . որ և զխոստովա-
նողական անուն ժառանգեալ՝ մնային կենդա-
նի առն քաղուն , բնակելով յանապատս
ճգնութեամբ մեծաւ : Հարցանէին ամենեքեան
զկենդանի նահատակսն , և ասէին , եթէ 'ի
ժամու չարչարելոյն զքեզ զգայի՞ր զցաւս
սաստիկ տանջանացն . և նա ասէր . 'ի սկզ-
բան հարուածոցն 'ի ժամու մտանելոյն 'ի
հանդէսն՝ փոքր ինչ զգայի . իսկ յետ այնո-
րիկ զարմանայր անձն իմ , և իբրև 'ի քուն
թմբրեալ կայի . քանզի և Տէր ինքնին փա-
րատէր զցաւս անձին իմոյ , և լնոյր զսիրտ
իմ ուրախութեամբ :

Այլ ինքն անօրէնն յուլիանոս յետ ամենայն չա-
րեաց իւրոց և՛ս մեծամեծս սպառնացեալ
քրիստոնէից՝ խաղաց գնաց 'ի վերայ պարսից .
և 'ի պարտութենէ մատնեալ՝ հարաւ յանե-
րեւոյթ զօրութենէ , և սատակեցաւ 'ի փառս սա-
տանայի , և այնպիսի չարն չարաւ բարձաւ 'ի
միջոյ . և 'ի Թագաւորել փոխանակ նորա յո-
վիանոսի քրիստոնէայ ինքնակալի՝ խաղա-
ղութիւն եղև ամենայն եկեղեցեաց քրիստոնէից .
և

շանց՝ այրեցին, և հողմով. հոսեցին ։
՚Ի նոյն աւուրս նահատակեցաւ յուլիանոս յանտիոք ասորւոց և զմեծ վկայն արանեմիս. ամ̄ տեսցես ՚ի վկայաբանութեան նր̄, և ՚ի փառս աջոյ քահանայիցն եւգինէոսի և մակարիասի. եւ հրով այրել և զերմիգիանոս զքաջ զօրականն ։

Իսկ մի ումն երիտասարդ ՚ի դասէ զօրականաց թագաւորին քրիստոնեայ հաւատով թէոդոտոս անուն, իբրև ետես զայնչափ չարիս ուրացողին՝ զոր առնէր յա̄մ տեղիս՝ ի̄ որ անցանէր, փութացաւ հոգւով. և յաւուր միում ելեալ երթայր ի̄ մէջ հրապարակին; և ասէր ՚ի ձայն բարձր բարբառոյ զերգս սաղմոսաց բացադրութե̄ յամօթ հեթանոսաց՝ կցորդելով զալէլուէն այսպէս. Յամօթ լիցին՝ որ պաշտեն զկուռս հեթանոսաց, ալէլուիա. դարձցին յետս և ամաչեսցեն, որք ամ̄ անօրէնեն զնա, ալէլուիա. ամ̄ք՝ որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորիցեն ՚ի ներքոյ երկնից, ալէլուիա. նման նոցա եղիցին ամ̄ յուսացեալքն ՚ի նոսա, ալէլուիա ։ Այս կալեալ զնա կռապաշտից ՚ի հրամանէ յուլիանոսի՝ կախեցին և հարին յանխնայ զթիկունս նր̄ արջառաջիլօք. և զկողս նորա քերեցին երկաթի եղնգամբք. և զօրն ողջոյն այնպէս թողին զնա ՚ի կախաղանի ։ Եւ իբրև երեկոյ եղև, իջուցին և կապեցին շղթայիւք և արկին ՚ի բանտ. և իբրև առաւօտ եղև, տեսին զնա՝ զի սաղմոսէր ուրախութե̄՝ ողջացեալ յամ̄ վիրաց. և

եր

երթեալ պատմեցին Թագաւորին ։ Զհայն-ժամանակ անմիաբարիշան յուղիմանս . զարմանալի է համբերութիւն քրիստոնէից, զի մեծաւ ուրախութեամբ և յօժարութեամբ ընդունէին զչարչարանս, և պարծէին 'ի տանջանս . և մարտիրոս անուանք փառաւորիլ կամէին . այլ ոչ տաց նմա զայն փառս ։ Ապա հրամայեաց, և արձակեցին զնոսա վկայն 'ի կապանաց և 'ի բանտէ, և հանեալ 'ի զինուորութենէ՝ տարագիր արարին . որ և զխոստովանողական անուն ժառանգեալ՝ մնաց կենդանի ամս բազումս, բնակեալ յանապատ ճգնութեամբ մեծաւ ։ Դարձանէին ամենեքեան զկենդանի նահատակն, և ասէին, եթէ 'ի ժամու չարչարելոյն զքեզ զգայի՞ր զցաւս սաստիկ տանջանացն . և նա ասէր . 'ի սկզբան հարուածոցն 'ի ժամու մտանելոյն 'ի հանդէսն՝ փոքր ինչ զգայի . իսկ յետ այնորիկ զարմանայր անձն իմ, և իբրև 'ի քուն թմբրեալ կայի . քանզի և այր ինքնին փարատէր զցաւս անձին իմոյ, և ընդ այր զօրէր իմ ուրախութեամբ ։

Այլ ինքն անօրէնն յուլիանոս յետ ամ չարեաց իւրոց և՛ս մեծամեծս սպառնացեալ քրիստոնէից՝ խաղաց գնաց 'ի վր պարսից . և 'ի պատերազմին մատանել՝ հարաւ յաներևոյթ զօրութենէ, և սատակեցաւ 'ի փառս սրբ տանայն, և այնպէս չարն չարաչար բարձաւ 'ի միջոյ . և 'ի թագաւորութեանն փոխանակ նորա յովիանոսի քրիստոնեայ ինքնակալի՝ խաղաղութիւն եղև ամ եկեղեցեաց քրիստոնէից .

և

և որք 'ի կապանս էին, արձակեցան · և աքսորեալքն յետս դարձան, և փառաւոր առնէին զա̃ծ :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ:

(1) Ճ'առընտիրն ունի 'ի խորագրի այսպէս · * Վկայաբանութիւն սր̃յն մարկոսի արեթուսայ եպ̃սի, և կիւրղի սարկաւագի, և որք ը̃ նո̃ վկայեցին ճգնազգեաց վկայքն քնի || · կարի 'ի դէպ · զի թէպէտև յանուանէ զմի և զերկուս տօնեմք, այլ ը̃ նոսին է իմանալ և զա̃մ վկայս ժամանակին՝ որոց անուանք գրեալ են 'ի դպրութ կենաց : Զնոյն յայտ առնէ և բասիլեան յայսմաւ · Յն : Միայն Հ · թէպէտև 'ի վերնագրի դնէ լոկ, * վկայութի սր̃յն մարկոսի եպ̃սին ||, այլ պատմէ 'ի կարգի և զնահատակութի կիւրղի սարկաւագի, և զայլոց անուանուն վկայից՝ հանդերձ հանդիսիւ խոստովանողաց, իբրև քաղուած ճառընտրաց : Յար և նման գտանեմք առ ցա և զբանս թէոդորետոսի · զի և նա 'ի նոյն աղբերաց է հանեալ · ըստ իմիք նման եղանեն և համառօտ բանք սոզոմենոսի : Այլ աղբերակն սոցա ա̃մի ճանաչի գրիգոր ա̃ծաբանն, որ ճառօրէն պատմէ զայս ա̃մ 'ի յանդիմանական բանն ընդդէմ յուլիանոսի · արժան է լսել զբուն գրուն նորին · Էջէ·· 87 · Բոփ· Փոփ· Յն· Լա·

* Ո՞ է (ասէ) որ անգիտանայ զաղմուկն հեղինակօլսեց„ ւոց · ո՞ զգաղացւոց զյանդգնութի · որք զարմանալեք և պատուհականք առաջի նր̃ ցուցան (ը̃ յուլիա„ նոսի ուրացողին) վ̃ 'ի բարիոք կարծիս լինելոյ յա„ ղագս մեծվայելչութե նր̃ · ո՞ զարեթուսացւոց զմո„ լեգնութի · որք յառաջն աննշանք ոմանք էին, և յայնմ „ ժամանակէ հետէ նշանաւորք եղեն · զի հռչակելիս „ առնէ ո՛չ աջողակի գործ միայն, այլև չարութին յաղ„ թօղ չարայն պարծանաց : Վ̃ զի ասեա, ո̃ղ ասի, զի „ պա՛րտ է զմին 'ի բազմաց ասել՝ որ և անա̃ծից գլխո„ վին քստմնելի, զկուսանս անարատս և գերծիկս՝ զոչ„ երևեալս երբէք և յաչս արանց, 'ի մէջ ածեալ, և „ մերկեալ 'ի հանդերձից, զի նախ ոեասութ ծանակեսցին, յետ այնորիկ դիշատէին և յօշոտէին · ո՛վ ո՞րպէս

„ հան.

,, հանդուրժեցից այնր ժամու երկայնմտութ. քա քն' .
,, էր զոր ատամամբք իւրեանց չարաչար ըմբոշխնէին ,
,, և արժանի չարագիճութն իւրեանց զԹարմ լեարդն
,, նց լափէին , և յետ այնպիսի ճաշակաց 'ի սովորական
,, և յօրինաւորն կերակուր մատչէին . և էր զոր մինչ
,, այն ինչ աղեքն 'ի սեղանոյն ռուփային , խոզաճարակ
,, մասուր կազմէին , և զջերմագոյնս 'ի խոզից 'ի վր յաւ.
,, ձակէին . անասնան իմն ընծայելով' անասնել զմաւ.
,, մինս գարեխառն կերակուր. . . . իսկ մ' ոք իցէ այն.
,, պէս ստարական արտաքոյ Ծիս մերոյ , մինչև անզի.
,, տանել և չլինել կանխաղէտ յիշատակի պատմութն
,, մարկոսի սքանչելոյ, և արեԹուսացւոց : Այս քան.
,, զի յաւուրս երևելոյն կոստանդեայ (կամ կոստան.
,, դիանոսի) ԹԶ իշխանութեն տուեցելոյ 'ի ժամանակին'
,, քրիստոնէից , զգիճաց կործանել էր բնակուն ինչ, և
,, զբազում 'ի քրիստոնէից 'ի հեԹանոսական մոլորութե
,, փոխադրեալ էր 'ի փրկութե , ոչ նուաղ 'ի ձեռն լուսա.
,, փայլ վարուց' ք 'ի ձեռն բանին զօրութե , անդստին 'ի
,, ցասումն էր անկեալ արեԹուսացւոց , և սաստիկ եւս
,, գիցաւորացն արեԹուսացւոց: Արդ իբրև խախանեցան
,, իւրք քրիստոնէից , և հեԹանոսացն զայրանալ սկսաւ.
,, ոչ կարաց խուսափել 'ի բանուէ ժամանակին . քանզի
,, տիրէ ամբոխն' Թէպէտև առ ժամանակ մի զուսպ ու.
,, նիցի զցասումն իւրև հուրԹաքուցեալ 'ի գաղտնի կմ
,, իբր հոսանք գետոց արգելեալ բռնութբ, եԹէ ժամ
,, տացէ , անդրէն վերստին բորբոքիլ և յորդել: Արդ
,, անեալ զշարժումն ամբոխին յիւր վր , և զանկարգ
,, և զյանդուգն բերումն նոցին, զառաջինն խորհեցաւ 'ի
,, փախուստ երԹալ յերեսաց նց , ոչ այնչափ անարի
,, զանձն ցուցեալ, քան որչափ զպատուէրն լցեալ, որ
,, հրամայէ փախչել քաղաքէ 'ի քաղաք, և մեկուսանալ
,, 'ի հալածչաց : Քանզի և պարտ իսկ է քրիստոնէից'
,, ոչ զանձանց եւեթ խորհել, Թէպէտև սրտնոտագոյնք
,, իցեն և քաջասիրտք , այլև զի հալածչացն զմտաւ ա.
,, ծել , զի մի իւրեանց մասամբ առիԹ տացեն յանձանց
,, զայրացուցանել զմարտ Թշնամւոյն : Այլ յորժամ
,, իրազեկ եղև , եԹէ զբազումս ըմբռնեն և ձգեն յա.
,, տեան 'ի պատճառս իւր , և Թէ բազումք եւս այն են'
,, որ առ խստութե հալածչացն 'ի վտանգս հոգւոյ գնին,
,, ոչ եւս ժուժեաց այլոցն վտանգելոյ իւրով զգուշու.
,, Թբ . վսյ և խորհուրդ խորհեցաւ քաջ և իմաստուն
,, բազդյն յոյժ . գնաց առաջ 'ի փախուստին , և եա զանձն
,, 'ի

„ 'ի ձեռս ամբոխին՝ աւանել է նա զոր ինչ կամիցին. և ձանձրացեալ էր ընդ ժամանակին զծնդակութեն։ Եւ զի՞նչ գուանութ ոչ լինէր անգանօր, և ո՞ր ծանր ծանր հնարք ոչ հայթհայթէին. մեք զի մի զմիով ելեալս առնեին 'ի մի խորհուրդ չարութ. զի թէ ոչ այլով իւիք, և ոչ յիմաստասիրութէ առն պատկառէին, այլ առաւել է այն զայրանալին, զի արհամարհութ անձանց մանաւանդ՝ քան թէ արութի քաջութեն էր ել մերոց վտանգի զսան համարձակութե համարեին։

„ Ածեալ լինէր ծերունի քահանայն, նախատանս կամաւոր, ընդ մեջ քաղաքին, արդոյ ըստ հատուածին, և գերյարդոյ ը քաղաքավարութեն՝ յայս ամենեցուն, բաց 'ի հալածչաց և 'ի բռնաւորաց։ Եւ ածեալ լինէր յամ հատանել և 'ի վիճակէ, ոչ 'ի միոյն, և 'ի միւսոյն ոչ, այլ յամենեցունց միահաղոյն՝ յարանց և 'ի կանանց, յերիտասարդաց և 'ի ծերոց, եթէ 'ի պաշտօնէից քաղաքականին, և եթէ 'ի մեծամեծաց։ Եւ էր ամենեցուն ձիգն մի, զանցանել զմիմեամբք մոլեգնութե ընդդէմ ծերունւոյն, և մանն բարեպաշտութ բոլորից էր համարեալ՝ բազմապատկեն չարիս հասուցանել նմա, և յաղթել ծերունի նախատանօքն մրցցելոյ էր ել բովանդակ քաղաքին։ Զգեւն զնա ընդ փողոցս, և քարշէին ը լռեալս. և քանցէին զհերս, լեզնեք խոսն է թշնամանս ... 'ի մանկանց առ մանկ կունս 'ի կախ ձգձգեալ լինէր. գրչեք խոցոտեալ լինէր ազնուական մարմինն, և 'ի խաղս էր համարեալ պղծոլ անպիլծ։ Եւ զեղուն րն սրունք նորա մինչև յակերս. և ակամբ նորա կարեալ լինէին չուանօք. և այն բարապատգոյն և կարկամ. ուր նա զամբիւղով վերաւեալ էր 'ի բարձունս. մեղու և իշզով շուրջանակի օծեալ՝ 'ի մեղուաց և 'ի զուաիսաց 'ի միջօրէի խայթիւր՝ 'ի ճառագայթել աւթապին արեւու. որ ըղսոցա մարմինն խորովէր, և նոցա ջերմագոյն առնէր զհերակուր երանելի այն մարմնոյն. զի ոչ աւագելի առնել յօժարիմ։ Եւ յայսմ վայրի առի, զոր և արժանի է 'ի գիր արձանագուցանել, թէ ծերունին՝ նոյն և երիտասարդ 'ի մրցմունս, զի ոչ եթէ 'ի բաց եթող 'ի տանջանս զհոգւոյն զուարթութ, այլ փափկանայր 'ի չարչարանաց անտի, զհանդիստացեալն զայն և զալժանին յեշտակաց բարբառէր բան. երբէ՞ զի հաձեալ եմ է նշանակս է այս, ուր վերածեալ զանձն իմ անսանէմ, և զձեզ ցածագոյնս և յերկիր անկեալս։

,, կեալս ։ Այսպէս վերագոյն գտանէր քան զանձն
,, իւր . և այնպէս հեռի էր 'ի վշտաց , ոչ այն թէ այլ
,, ոք էր՝ որ առաջի իւր 'ի տանջանս կայր . և հանդէս փո-
,, խացի , այլ ոչ եթէ աղէտս զերան վարկանէր ։ Եւ զի՞
,, որ ոչ շարժէին այսորիկ՝ յորոց ունէին զգայութիւն
,, և չափով կարեկցութին և մարդասիրութին . այլ զայս չեա-
,, նոցա ժամանակին , և ոչ ցանկութեն թագաւորին , ան-
,, մարդի գտեալ և ժողովրդոց և քաղաքաց և իշխա-
,, նաց . թէպէտև բազմաց ոչ այնպէս թուէր , որք ան-
,, գէտն էին խորոց չարաբարոյութե նը ։

,, Այսպիսիք մեզ քաջակորով ծերունւոյ հանդէսք ։
,, Եւ այսորիկ էր վն . զի մի և զմի ոսկի տայցէ տանջա-
,, ցացն ('ի շինութեն մեհենին) . յորմէ և յայտ է , թէ
,, ոչ վն բարեպաշտութե տարաւ զտան կտտանաց ։ Զի
,, ուր արեթուսացիք ծանրագին տանելով զյարգ մե-
,, հենին՝ զամբողջ գումար ոսկւոյն 'ի նմանէ պա-
,, հանջէին , կմ զմեհեանն վերստին շինել հրամայէին ,
,, մարթ էր կարծել ('ի տալն սակաւ ինչ) , թէ նո-
,, րա անկարող լինելոյ մանաւանդ զհրամայեալսն կա-
,, տարել՝ քան թէ առ բարեպաշտութե հոգւոյ պնդեալ
,, կայր . . . մինչև յայտնի եղև ամենապէս , թէ ոչ վն դը-
,, րամոց , այլ վն բարեպաշտութե կայր 'ի մրցանս . . .
,, Եւ ոչ տակաւին զայն յաւելլի . զի սա մի 'ի նոցանէ
,, էր , որք 'ի ժամանակին՝ յորում վտանգեցաւ ամենայն
,, զարմն , ապրեցուցին զժանտաժուտն զայն (Յու-
,, լիանոս) , և զանխլաբար կորզեցին . և գուցէ վասն
,, այսր բանի միայն իրաւամբք զայրացեալ էր , և զա-
,, տաւելն կրել արժան էր , զի զայնպիսի չարն տապա-
,, կանէր ամեներեաց մեծ յանդգնու էր ապրեցուցանել ։
,, Այլ և այրն՝ որ 'ի ժամանակին զեպարքոսան ունէր
,, պատիւ , թէպէտև հեթանոս էր կրօնից , այլ 'ի վեր
,, քան զհեթանոսս քաղաքավարութբ , և ը լուս զա-
,, մեալ յառաջնոց և յորոց առ մեզ , ոչ եւս ժպիտ ու-
,, նելով ը բազմաչարչար կտտանս , և ը կիրս համբե-
,, րութե առն , զայս այսպէս ասաց առն . Ո՞չ ամօթ
,, իցէ մեզ թագաւոր այսպիսս ամօթապարտ լինել յաղ-
,, ամենայն քրիստոնէից , զի և ոչ զմի ծեր կարացաք
,, յաղթահարել . զայն՝ որ ը ամ տանջանս եանց . և ո-
,, րում յաղթելն չէր ինչ մեծ , 'ի նմանէ յաղթիլն մե-
,, մեծ խայտառակութի իցէ ։ Եւ ոչ երեկ . նախկինք
,, որովք եպարքոսս ամբարշտին , թագաւորք պատրժեին .
,, և զի՞նչ քան զայսորիկ թշնամապայն իցէ տանջողացն

,, առա-

„ տառապել, քան չարչարելոյն։ Արդ արթնացուցանն
„ այս իրք այսպէս ունէին ||։

Ենրիկոս վարդապետ ՚ի ծան. առաջն. ասէ, թէ այս ե-պարքոս է սալլուստիոս պրետոր՝ վերակացու պալա-տան, այր իմաստնագոյն յիւրում ժամանակի. զոր յի-շեն արտաքին մատենագիրք։

(2) Յետ նախանշանակեալ բազմագրաւոր վկայութե-ծծաբանին վերանելւոյն մարկոսէ, և յետ տանելոյ զնա արեւելեան եկեղեցեաց, որպէս և յիշատակելոյ արե-մտեանց, ՚ի զուր գայթակղին ոմանք ՚ի լատին մատենա-գրաց ընդ բարոնիոսի՝ մի գտանելոյ երբեմն մարկոսի կուսակից կիսաբախանսաց։ Սմին իրի բազմիք արդարա-ցուցանեն զնա բոլլանդեանք. և առ այս բերեն և ըզ-պանծալի բանս՝ զոր նուաճեն յոյնք ՚ի ժամագիրս ըզ-մարկոսէ, կոչելով զնա * լուսափայլ ճրագ եկեղեց-
„ ւոյ քո, անարատ պաշտօնեայ տն. ՚ի մարդս հոգե-
„ բականս քնական հաւատոյ հանդուցեալ և աճեցեալ.
„ ընթացակից վկայից՝ առաջնորդ ունելով զքս ||. եՆ։
Եւ ՚ի վէճ բերեն բոլլանդեանք. * Եւ զի այս այսպէս
„ է, և բովանդակ եկեղեցւոյ յունաց միաձայնութի իբ-
„ րև մի պաշտի և քարոզի մարկոս եղիս արեթուասցա-
„ ւոց, ուղղութե մոլանոս ՚ի կարգի յաւելուածոց իւ-
„ րոց առ վկայագիրն ուսուարդայ ձեւուզեաց և զյիշա-
„ տակ նր ճշ կիւրղի սարկաւագի և այլոց նահատակե-
„ լոց առ յուլիանոսիւ բռնաւորաւ։ Ուղղութե և զա-
„ լեռինոս զոր միայն իբրև գլխաւորագոյն գտեալ ՚ի
„ բովանդակ հալածանս յերկիրն սորուց արձանա-
„ գրեաց յիւրում վկայաբանութե, զոր յարմարագրեաց
„ ՚ի պէտս հռովմէական եկեղեցւոյ, և ընծայեաց գրի-
„ գորի ժգերորդի, հանդերձ երկար ներբողիւք առ ՚ի
„ յունաց։ Զոր և յաջորդն գրիգորի կղեմէս ըերորդ
„ յամի տն. 1598. հաստատեաց իւրով հաւանութե.
„ և յունաց՝ որոց արգելեալ էր մուտ ՚ի գաւառ, թոյլ ետ
„ զկիրառութի նորոյ ծաղկաբանութե, կմ ժամագրքի,
„ զոր քաղեալ էր արկուգիոսի ՚ի մայր ժամագրոց յու-
„ նաց, և ոմանք յեզուաց և այլ եւ եկեղեցական ան-
„ ձինք սեպհականք երկոցունց լեզուաց (յն. և լտ) ճըշ-
„ գիւ զննեալ էին. ուրանոր առաջի գնի մարկոսի եւեթ
„ ներբողն առ ՚ի վերծանիլ։ Վսյ ոչ միայն յունաց, այլ և
„ լատինացւոց եկեղեցւոյ ընդունելի լեալ պարտի հա-
„ մարիլ պաշտօն նր։ Մինչև զարմանալ արժան է, թէ
„ զիարդ կարգինալ բարոնիոս.... իմաստագոյն բանիւք

,, վարկցաւ Քղկդնի ||։

Այդա 'ի մէջ բերեալ զբանս բարոնիոսի՝ ցրէն զգայթակղութիւնս, և ցուցանեն Քղկդնի 'ի պատմական քննութեանց և 'ի ճշմարտութեանց, թէ մարկոս ոչ միայն ազատ էր յարիոսական մտաց, այլև ոչ յերկար մնաց 'ի միաբանութեան կիսարիոսականց. այլ փութով թօթափեաց. և յետ այնմ ասէն. * Այլ չէին ինչ պէտք զռա-
,, շակական բանից. քանզի 'ի վկայութիւն յայանի ուղ-
,, ղափառութեան մարկոսի բաւական է հեղինակութիւն
,, նազիանզացւոյն. որ զնա միայն ընտրեալ 'ի միջոյ ա-
,, մենեցուն (նահատակելոց առ յուլիանոսիւ) յառաջ
,, բերէ յօրինակ քրիստոնէական արիութեան, որում ոչ
,, եւս չափ համառակամարտ էր խոստութիւն կրասպաշ-
,, տութեան, և ներբողաբանէ։ Յայս հայեցեալ՝ ոչ կա-
,, րեմք ասել, թէ խաբեալ իցեն ոմանք՝ չիմանալով
,, զժամս բանին (ասէ կարծէ բարոնիոս). ասէ այն թէ
,, նա վճռել եկեղեցւոյ և հզօր ախոյեան ուղղափառ հա-
,, ւատոյ Քղկդ արխանոսաց՝ ոչինչ փոյթ 'ի մտի եղեալ
,, իցէ՝ թէ մինչ իցեն զորս գովէ, ուղղափառն, եթէ ոչ||։

Յաւելլում բերել և զայլ բանս 'ի սարեգրութեան բարոնիոսի՝ զոր յետոյ գրեաց, և նորին մերք ցուցանեն՝ թէ փոխեալ իցէ զկարծիս իւր. տես յամի ՃԺ. 362։ Եւ յարեն. * Այսուհետև բանիւք յետոյ կոչեալ պարտ է
,, համարել զկարծիս իւր, զոր Քղկդ մարկոսի ցուցել
,, էր նորին բարոնիոսի 'ի ծանօթութիւնս (վկայագրու-
,, թէ): Այդ և չէն ինչ զարմանք, զի ինչ ոչ երկմտեալ
,, 'ի բանից նորա փերբարացւոյն՝ եդ զմարկոս 'ի հանրա-
,, կան իւր ցուցակի նմ սեպ. զոր և յառաջ քան զնա՝
,, մանաւանդ թէ յառաջ Ձ զբարոնիոս՝ արարեալ էին
,, կանոնիկոս 'ի վկայագիրս գերմանական, և փեռլեկիոս
,, 'ի տօնացոյցն պատմաբանական||։ Թո՛ղ զանհերքն կարծիս Ենրիկոսի վաղեսեայ 'ի ծան. սոզոմ. ուր համարի, թէ կայցէ այլ մարկոս արեթուսացի արիոսեան՝ մեռեալ յետ քան զժողովն սարդիկեայ. և այլ իցէ մարկոս արեթուսացի յաղօրդ նորին՝ գտեալ 'ի սուրբ ժողովակն սարդիկեան. զի յերկբայական բանս է հաստատեալ։ Այլ մեզ՝ ուր մարգկորէն ինչ գայթակղութ անուանի 'ի սբս, պարտ է 'ի միտ ածել զզօրութիւն ճշմարտացն այլ՝ որ կանգնեսցէ զնա, և ևս արբագոյնս արար։

(3) Ո՛չ կարէ ոք 'ի պարզամտաց գայթակղել և Ձ սպանել սրբոյն մարկոսի այլովք հանդերձ զյուլիանոս. և մէջ ծառայանն այլազգ մտաց ընդ վայր հարկանել զայն գործ,

բայց միայն 'ի ցուցանել զանօրէնութիւն յուլիանոսի՝ որ և ոչ յաղաստաւորաս իւր խնայեաց։ Զայս յիշեաց և մի քահանայն բարսեղիոս մեկայ անկիւրացի յաւանն հեթանոսաց, ասելով առ կոմսն նախագահ (առ հռոմէինարտայ. Երես. 514). * Յորժ արար բռնաւորին քուրմ յու-
,, լիանոսի, որչափ իցէ զօրութիւն այ՝ զոր նա 'ի բաց
,, եթող. և կորոյս զհոգի իւր՝ խաբեալ 'ի սատանայէ.
,, ոչ յիշեաց. թէ որպէս ազատեաց զնա 'ի մահուանէ
,, 'ի ձեռն ունց քահանայից իւրոց. թագաւորեցուցանելով զնա
,, 'ի ներքոյ սբ և սքանչելի խորանի եկեղեցւոյ սբյ. և
,, նորա զայսպիսի երախտիս մոռացեալ՝ արարք եհան
,, զանձն, և 'ի բաց ոստեցաւ յեկեղեցւոյ||. Տես և 'ի
վարս մեծի կիւրղի կմ կիւրակոսի եղմացւոյ։

Այլ ինչ ծանօթութիւնս ոչ ունելով 'ի վր մասնաւոր հանգամանաց վկայաբանութեան բաղկացելոյ 'ի բանից գր. ածար. և ծառայն. և այլոց նշանակեալ գրոց. զի որ ինչ տարբերութիւն ունիմք առ այս կամ առ այն վկայաբան, բովանդակն ծագի 'ի պէսպէս ընթերցուածոյ և 'ի պէսպէս իմացուածոյ բանից ածարանին։

ԿԿԱ

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոյն Աբդայի կմ Աբդեայ եպիսկոպոսի (1), և Որմզդանայ, և Սայինի, և Բենիամենի սարկաւագի, և որոց ընդ նմ վկայեցն պարսից: (2)

Ճ. ապր. 14. Յ. մարտ. 31: Լ. մարտ. 31: Ճառընտր. Ի. նշէ: Բոլլանդեանք. հատ. Գ. մարտի. 31. երես. 905. և հատ. Գ. մայիսի. 16. երես. 574: Թէոդորետ. պատմ. Ե. 39: Ասեմանն. ԼԱ:

ԱԲԴԱՅ ԿԱՄ ԱԲԴԱԻ

(որ և աւտա, կամ օտա) անուն՝ զանազան եպիսկոպոսունք յիշատակին յարևելեան մատենագրութիւնս. յորոց երկոքին նահատակեալք՝ ՚ի պարսից յայլևայլ ժամս՝ գտանին ՚ի վկայաբանութիւնս, այլ և ՚ի յայսմաւուրս մեր. մին է այն՝ որ դնի ՚ի կարգս սրբոց յիշատակելեաց ընդ աբդիշու եպսի ՚ի մայիսի. 16. իսկ միւսն է՝ որ առնախմբի ընդ բենիամենի սարկաւագի. զորմէ է ճառս առաջիկայ:

Արդ երանելիս այս աբդայ էր եպս մեծանուն ՚ի կողմանս պարսից, ընդ ոմանց արքեպիսկոպոս շօշայ, և ընդ այլոց եպս խուժաստանի, զարդարեալ առաքինութը, և հոգւ

քաջ եւ արիութիւն, առ կայսերութեամբ Թէոդոսի փոքու կայսեր Հռոմոց : Նա եւ եղեւ զի շարժեաց սատանայ պատերազմ 'ի վ̃ր եկեղեցւոյն մ̃յ 'ի ձեռն հրապաշտ արքային պարսից յազկերտի առաջնոյ որդւոյ շապհոյ երկայնակեցի. զի սա ըստ օրինակի հօր իւրոյ սկսաւ նեղել զհաւատացեալս՝ որ կային յերկրին պարսից, եւ ազգի ազգի հնարիւք հաներ զոմանս 'ի հաւատոց, եւ բազմացուցաներ զմոգութիւն եւ զկրակապաշտութիւն :

Այն իբրեւ ետես երանելին աբդայ եպս, շարժեցաւ ն̃ծային նախանձու, եւ հրձիգ արար գործակցութ̃բ ոմսեայ երիցու զպիռիանն՝ որ էր 'ի միջակի իւրում, այն է տուն կրակի կամ տաճար հրոյ՝ ատրուշան կոչեցեալ. յորում անշէջ բորբոքէին զօրհանապազ զհուր պաշտօնեայք կրակին, երկիրպագանելով նմին եւ պաշտելով որպ̃ զա̃ծ ը̃ այլ տարերս եւ ընդ լուսաւորս երկնից : (3) Այդ եղեւ մոգուց եւ մոգպետաց. եւ նոքա պատմեցին արքային, խնդրելով զվրէժ պաշտաման իւրեանց : Կոչեաց թագաւորն զե̃պ եպսն առաջի իւր. եւ նախ մեղադիր եղենէ վ̃ր գործոյն. եւ ապա հրամայեաց միւսանգամ շինել զատրուշանն. ապա թէ ոչ՝ ոչ զերծցիս սուէ 'ի ձեռաց իմոց :

Նա եւ ս̃բ եպ̃կսն հակառակաբանէր առաջի արքային, եւ ասէր. անհնար է ինձ դառնալ վերստին շինել զաւերեալն 'ի մէնջ զնոսա տեղի մոլորապաշտից, մանաւանդ թէ անածից, որք զարարածս պաշտեն փոխանակ ա-

րարչ

բարձէին օրհնելոյ 'ի բարձունս : Ընդ որ յանհընարինս ցասուցեալ արքայ՝ եւ անդէն առաջի իւր սպանանել զսբ եպսն . եւ եւս քան զեւս բորբոքեալ զհրդեհ դառնութեն՝ հրամայեաց հրձիգ առնել եւ աւերել զամ եկեղեցիս քրիստոնէից որ 'ի պարսս . եւ ընդ-բարեպաշտութե դաւանօղսն ըմբռնել, եւ ազգի ազգի տանջանօք կորուսանել, թէ չառնուն յանձն զօրէնս մոգութե :

Եւ իբրեւ առին զայս հրաման անողորմ ազգն պարսից, սկսան ձեռն արկանել 'ի քրիստոնեայս 'ի մեծամեծս եւ 'ի փոքունս, եւ ստիպել 'ի դենս իւրեանց անօրէնս . եւ տեսեալ՝ թէ չառնուն նոքա յանձն, զոմանց զձեռս եւ զոտս հատանէին, կամ զձեռս եւ զթիկունս մորթեզերծ առնէին . զոմանց զունչս եւ զականջս ծայրատէին . զայլոց զեր-կոսին զաչս խաւարեցուցանէին . եւ զայլս 'ի վկայիցն սբց 'ի գլխոյն մինչեւ 'ի մօրուսն եւս եւ մինչեւ 'ի լանջս մորթէին . զկխոց մարմինս սայրասուր եղեգամբք ձեղքեալ քանցէին . եւ զբազումս կապեալ ոտիւք եւ ձեռօք՝ ճարպով օծանէին, եւ ընկենուին 'ի խորափիտս գբոց . եւ անդ արկանէին մկունս եւ աքիսս, եւ զգուշանային խորուէ գբին, զի մի կարասցեն կայտառքն փախչել . եւ այնպէս 'ի քաղցոյն զկծեալքն կրծէին զմարմինս սբցն, եւ մինչեւ յոսկերսն հասուցանէին :

Արդ այսու ամբ ոչ կարացին երկեցուցանել զերանելի վկայսն քի . մանաւանդ թէ

զայլս ևս բազումս 'ի նոյն հանդէս նահատակութեան ձգեցին. զի որ միանգամ անուանեալն զհամբերութիւն և զյուսապատար զըճարթութիւն օծեալ յայնկոյս խոստամբերութե տանջանաց, ինքնայօրդոր յօժարութբ և փափաքմամբ մեծաւ ընթանային 'ի մահ վասն անուանն քո: Արդ 'ի թուոյ սոցա երջանիկ վկայից և խոստովանողաց ժամանակին, որոց անուանք գրեալ կան 'ի վերին դպրութեան, երեցունց միայն երևելի արանց անուանք գտանին 'ի գիրս պատմութեանց. զորս և յանուանէ տօնեմք Է սբյն Աբդայի. արդ ժամ է ասել զնոցանէ առանձինն:

Որ յայնժամուն յաւագ իշխանացն պարսից՝ մեծատուն յոյժ և քրիստոնեայ հաւատով. անուն նր պարսկերէն Հիւրմիզդ. որ 'ի մեզ Որմզդան կոչի, և յայլոց որմիզդես կամ որմիզդաս: Լուեալ արքայի զնմանէ թէ քրիստոնեայ է, ետ կոչել զնա զառաջեաւ, և պատուիրէր նմա 'ի բաց կալ 'ի Քսէ ուրացութբ, և մի ևս անուանել զանձն քրիստոնեայ: Նա ասէ որմիզդան ցյազկերտաձլ արքայ եթէ որք 'ի քո ծառայիցդ ուրացի զքեզ՝ որ մահկանացուդ ես, և հեռանել 'ի քումմէ ծառայութենէ ապստամբութբ՝ առ այլազգի թագաւոր երթայցէ, ոչ ապաքէն մեծաց տանջանաց և մահու արժանի դատեալ լինի. և որչափ ևս առաւել մեծամեծ պատուհասից չիցէ արժանի, մինչև անշէջ հրոյն մատնելոյ, որ զԱծն երկնի և երկրի ուրանայցէ զանմահ Թագաւոր[illegible]

ակ

փառանական ․ Թող զի որ դիւրաւ զմինն ա-
մենեցուն արհամարհէ, այնպիսին դիւրա-
գոյն ևս զերկրաւոր Թագաւոր անարգէ 'ի
սրտէ ․ զի որ անհաւատարիմ է 'ի մեծն,
զիա՞րդ հաւատարիմ գտանիցի 'ի փոքուն ։ (դ)
Զայս իբրև լուաւ Թագաւորն, յամօթ ե-
ղև ․ և նոյնժամայն ընկէց զայնպիսի այր
երևելի 'ի պատուոյ իշխանութեն, և տարա-
մերժեաց 'ի տանէ և 'ի ստացուածոց իւրոց ․
և մերկացուցեալ զնա 'ի պատմուճանաց՝
հրաման ետ անարգանօք, զի արածեսցէ
զուղտերամակն՝ ածեալ զմիջով ցնցոտի ինչ
'ի մերկուց ։ Այլ յետ աւուրց բազմաց ետես
զնա Թագաւորն 'ի բարձր վայրէ, զի դե-
գերէր ողորմկենօք 'ի դաշտի՝ մերկ և աշ-
խատեալ զկնի ուղտուցն 'ի տապ արևու ․
տառապեալ նման շալիկ մի կտաւի, և ասէ ․
յիշեա՛ զքո զառաջին ազնուականութեն զմե-
ծութիւն և զփափկութիւն և զքաղցր կեանքն ․
'ի բաց թող զորդի հիւսան, ուրացիր զքրիս-
տոնէութիւն, և հաւատա՛ պաշտամանց մերոց ։
Իսկ երանելւոյն լուեալ զմահաշունչ հրա-
պոյրս և զհայհոյանս Թագաւորին, անդէն
և անդ առեալ զշապիկն՝ պատառեաց 'ի
բազում ծուէնս, և անարգեաց զպաշտօն
Թագաւորին ․ և ասէ ․ եթէ սոյնիմբ համա-
րիս յետս դարձուցանել զիս Թագաւորն 'ի
կրօնիցս բարեպաշտութեն, պարգև նր նմա՛
լիցի հանդերձ [illegible] իւրով ։ Յայն-
ժամ ցասուցեալ արքայի՝ հրամայեաց կո-
րուսանել զնա [illegible] ․ և անդէն 'ի

տեղւոյն կատարեցաւ երանելին որով. այլք ասեն, տարագիր արար զնա յօտարութի. և անդ կատարեցաւ :

Միւս այլ ոմն էր ՚ի մեծատուն իշխանացն պարսից քրիստոնեայ, որ ունէր ծառայս հազար. և անուն նր Մայլին, կմ ըստ այլոց՝ սուլին : Սա ևս բազում անգամ բազում հնարիւք փորձեաց արքայ ՚ի մոգութի դարձուցանել : Եւ յորժամ ոչ կարաց ածել ՚ի հաւանութի, զատոյց զնա ՚ի հազար ծառայիցն. և զմին ՚ի նոցանէ՝ որ քան զամենեսեան անարգ էր, աղտեղի և գարշ դիմօք, մեծացոյց և իշխանացոյց. և ետ նմա զտրն իւր զայլին ՚ի ծառայ, և զտիկինն սայլինայ ՚ի կնութի նմա. և հրամայեաց՝ զի ծառայեսցէ նոցա տմ հպատակութբ : Որ և յօժարակամ կատարէր երանելին տմ սիրով առ սէրն քի. և զայն տմ նեղութիւս արհամարհանաց՝ որ եկին ՚ի վր նր, հանգիստ իւր համարէր. և այնպէս ոչ ինչ ՚ի բաց եկաց ՚ի յուսոյն քի. մինչև կատարեցաւ բարի խոստովանութբ ՚ի քս :

Այլ և ոմն ՚ի սարկաւագաց եկեղեցւոյ Բենիամին անուն, քարոզ բանին ճշմարտութե զօրաւոր հոգւով. և զի զբազումս դարձուցանէր ՚ի մոգութէ յածպաշտութի, կալան զնա կրակապաշտք, և գան հարեալ սաստիկ՝ արկին ՚ի բանտ. ուր մնաց զամս երկուս : Յետ այսորիկ դէպ եղև գալ դեսպանաց ոմանց ՚ի թագաւորէն յունաց ՚ի թէոդոսէ ՚ի պարսս վս խաղաղութե. որոց տե-

ղե-

զեկացեալ վն Բենիամենի սարկաւագին , եթէ վասն քնի արգելեալ կայ 'ի բանտի , խնդրեցին 'ի յազկերտէ արքայէ հանել զնա 'ի բանտէ : Իսկ թագաւորն ասէ ցնս . Թո՛ղ վստահացուսցէ զմեզ ձեռնադրով իւրով և վկայութք ձերով , զի 'ի մոգացս պարսից զոք մի դարձուսցէ 'ի հաւատոն իւր , և մի ուսուսցէ զոք յերկրիս յայսմիկ վրդպութե իւրով . և ապա վն խնդրոյ ձերոյ ազատեսցի զնա 'ի կապանացն : Իսկ դեսպանքն անգէտ խորհրդով յուսացուցին զարքայ հաւանեցուցանել զԲենիամին գնալ ըստ հրամանաց արքունի :

Իսկ երանելւոյն լուեալ զայն՝ ոչ իւիք առ յանձն՝ առնել զհրամանս արքային . անհընար է ինձ ասէ արգելուլ զշնորհսն այ իմոյ 'ի մարդկանէ . զի ոչ կարեմ չհաղորդել այլոց զլոյսն՝ զոր ընկալայ . այլ որչափ կարօղ իցեմ, լուսաւորեմ զխաւարեալսն . զի մի՛ պատիժս կրեսցիմ ըստ թաքուցանողին զտաղանդ առն իւրոյ : Այլ յայսր ամի վն թագաւորն զիջեալ յաղերսանս և 'ի կամս դեսպանացն Թէոդոսի , և հաւատացեալ բանից նոցա՝ թէ Բենիամին անսայ բանից իւրոց , ազատեաց զնա 'ի բանտէ : Իսկ նա ելեալ և շրջեալ 'ի քարոզութն բանին , ոչ դադարէր յուսուցանելոյ և 'ի մկրտելոյ զկրակերն պաշտօնեայսն և զմոգսն . և ցորչափ 'ի պարս էին դեսպանք յունաց , լռութն էր զգործոց Բենիամենի . այլ յետ դարձի նց 'ի [illegible] ամբաստանեցին յազկերտի , թէ

Բե-

ընտրականին այն առաւել քան զառաջինն վարել զգործ իւր: Հրաման ետ, և կալան կացուցին զնա առաջի իւր. յայնժամ սկսաւ Թագաւորն և որ ընդ նմա կային` տանջել զնա ուրանալ 'ի հաւատոցն, և երկիր պագանել արեգական և կրակի. զի չնորհեցին նմա կեանքն :

Յայնժամ վայրի լցեալ երանելւոյն հոգւով` բազմադիմի իմաստ բանիւք յանդիմանեաց զմոլորութիւն և զանհաւատութիւն նց. և ասէ. իմք որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորեալ են` կորիցեն 'ի ներքոյ երկնից. ես զարարիչս իմ ոչ խոստովանիմ, և մոխրոյ և հրոյ զոհ ոչ մատուցանեմ. զոր ինչ կամիս արքայ, արա վաղվաղակի :

Յայնժամ դառնացեալ յազկերտի հրաման ետ արկանել զմկոյն յորսայս, և վարել եղեգունս որեալս Ի քսանեակն եղեգունս ձեռաց և ոտից երանելւոյն. յորոց իբրև 'ի բազմավէտակ աղբերաց հոսէր արիւնն իբրև ջրորդապուղի առուս, և ոռոգանէր զերկիր: Եւ ոչ այսու շատացեալ անօրինաց` քակեցին զայլ քարանձաւքն սանձաքն. որեցին երկայնապարունս եղէգն, և մխեցին ընդ անցս նկրկեալ ձորհեղ անդամոցն, և զազանապար տանջս համանէին և արկանէին: Բայց քաջ նահատակն ոչինչ զանգիտեալ զնահատակութեան յամենայն չարչարանաց կտտանաց. այլ զնա տաւորէր զնա և գոհանայր, և յօրհնելոյ զինք ոչ դադարէր :

Եւ իբրև երկարեցաւ 'ի դանդն տանջանաց

և

և յոգւոց ապաստան երևէր, թողացուցին նմա առ վայր մի. զի թերևս զգաստասցի։ Իսկ նա ամբարձեալ զձեռս իւր յերկինս ը արևելս՝ սկսաւ աղօթել, և ասել այսպէս. Հա՛յր Տն մերոյ յսի քսի, Տրդ և արարիչ ամ արարածոց, որ առաքեցեր զմիածին որդին քո զճառագայթ և զնկարագիր էութե քո, որ կրէ զամ բանիւ զօրութե իւրոյ, որ եկն և էջ յարգանդ կուսին կամաւ քո; և մարմին զգեցաւ ճշմարտապէս և առանց կարծեաց. որ 'ի յերկրի երևեցաւ և ընդ մարդկան շրջեցաւ. և ճանապարհորդեաց ը ամ մարմնական կիրս կենցաղոյս, և խաչի և մահու համբերեաց. թաղեցաւ, և յարեաւ յաւուր երրորդի. և համբարձաւ առ քեզ հա՛յր յերկինս՝ ուր էրդ յառաջ. և զմեզ զհոգին զէակիցն և զմշտնջենաւորակիցն առաքեաց յմ. որով ծանոյց զածութի քո։ Աղաչեմ զքեզ Տր իմ և Ած, տո՛ւր ինձ զպսակն՝ զոր խնդրեցի. զի դու ինքնին գիտես, զի ես ինձէն խնդրեցի փափաքմամբ մեռանել վս անուանդ քում սրբոյ, և կենդանի լինել 'ի քեզ. զի ամ մնոք և ոգւովք և կենօք սիրեցի զքեզ. զի տեսից ընդ քեզ, և ուրախ եղէց և հանգեայց. և այլ մի ևս կացից յմի և տեսից զչարչարանս ժողովրդեանն, և զաւեր եկեղեցեաց քոց, ընդկործանումն սեղանոյն, և զնեղութի սրբ ուխտին. զվհատումն հաւատացելոցն, զզանգիտանս դարձելոցն 'ի ճշմարտութենէ. այլ յոր կոչեցայն՝ 'ի սմին հաստատուն կացից,

և

և յոր հրաւիրեցայն՝ զնոյն և կատարեցից արդեամբք. և եղէց օրինակ ա̃մ ժողովրդեան քում՝ որ յարևելս. և տաց զարիւն իմ առաջի ն̃ր, և առից ը̄ նոսա զկեանս իմ յերկրին կենդանեաց. ուր ո՛չ հոգք են և ո՛չ ծուխք, ո՛չ տրտմութի և ո՛չ յոյզք խորհրդոց. ո՛չ սպառնալիք և ո՛չ ահք թագաւորաց. ո՛չ որ սասանէ և երկեցուցանէ, և ո՛չ որ տագնապէ և զարհուրեցուցանէ: Լուծութի ոտից քո զօրացի Ճանապարհդ կենաց. վաստակք անդամոցս քո հանգիցեն օծեա՛լդ. վիշտք սրտիս քո մոռասցին բաժա՛կ փրկութե մերոյ. վտակք արտասուաց աչացս՝ որով պաղատիմս առ քեզ, քո արդեւցեն՝ մխիթարութի ցնծութե մերոյ:

Իսկ իբրև տաց զայս, և կամէր այլ ևս յերկարել զընդ ա̃ծ խօսս խանդաղատանաց, վաղվաղակի ել հրաման յարքայէ ներել նմա, եթէ երկիր պագանիցէ արեգական և կրակի. ապա թէ ոչ՝ մի՛ թողացուցանել նմա զտանջանս, այլ ևևս չարչարել զնա ընդերկար նովին անբերելի կրիւք մինչև 'ի մահ: Մ̃ն որոյ հարցանէին, թէ յանձն առնուցու զոհել: Ն.ԱԼ սբ̃ն ո̃յ բացէ 'ի բաց մերժեաց զառաջարկութի ն̃ր, և յայտ արար՝ թէ առ ոչինչ համարել են յաչս իւր ա̃մ տանջանք. և ա̃մ հեծութիք ն̃ր յայն բերին, թէ երբ ելանիցէ 'ի մարմնոյ, և մտանիցէ առ տ̃ր ա̃ծ իւր:

Յայնժամ ը̄ հրամանին արքունի ցցեցին անօրէնքն գաւազան երկայն ընդ նիստ նորա

երկ

երկսայր սրաքով, և միջամուխ արարին մինչև 'ի ներքին որովայն նր. և այնպէս՝ մինչդեռ յայն անհնարին տանջանս էր անպարտելի զօրականն քնի, աւանդեաց զհոգին 'ի ձեռս հրեշտակաց. և պսակեցաւ անմահական փառօք յարարչէն իւրմէ յանվախճան թագաւորութեն երկնից ընդ այլ պսակակից նոցա վկայս, յամի տն իբր. 418 : (5)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ :

(1) Որ 'ի Հ. ամսատիր գրի յուղղականն Աբդիսու, և 'ի սեռականն նոյնպէս Աբդիսու կամ Աբդաւի, և 'ի Նոր տօնացոյցս Աբդաւայ, մեք ԲԲ Ծ. և ԲԲ յոլովագոյն օրինակաց հին տօնացուցից եդաք Աբդայի կամ Աբդեայ. զոր և այլք 'ի վկայաբանից հաստատեն ընդ Թէոդորիտոսի՝ գրելով հաւաքականօրէն յուղղական Աբդա կմ Աբդաս : Թէպէտ զոր 'ի Նոր տօնացոյցս ինչ, թ՛ 'ի տպագրելն եղեւ կայ Աբդլմսեհ. իսկ 'ի հնագոյն ձեռագիրս չիք բնաւ անուն չորից սոցա Աբդայի, Որմզդանայ, Սայինի և Բենիամենի. զի ննթագրին լինել 'ի կարգէ սոցա յիշատակելեաց. այլ յետոյ անցեալ են 'ի կարգս տօնելեաց, հայելով թերևս 'ի յայնս՝ զի և նք անմիջապէս զկնի մարտիրոսաց արքեթուասայ եղեն և կիւրղի սարկաւագի որ 'ի մարտի. 30. կարգեն զԱբդա եպս և զԲենիամին սարկաւագ 'ի մարտի. 31 : Իսկ լատինք ոչ յիշեն զայս Աբդա, այլ ըզմիւսն՝ որ 'ի մայիսի. 16. իսկ սա 'ի մարտի. 31. ընդ Բենիամին միայն նշանակեն. գուցէ ընդ մի համար եդին կմ նոյն համարեցան զերկոսին Աբդայս. այդ և արդարև յայս վերջակ կարծիս եղեն Բոլլանդեանք 'ի մարտի. 31. այլ յետոյ 'ի մայիսի 16. յայտնապէս յետս կոչեցին ըզնախադասն իւրեանց, և հաստատեցին՝ թէ երկու են Աբդայ անուամբ եպիսկոպոսունք վկայք :

(2) Վկայաբանութիւն սբյն Աբդայի և որոց ընդ նմա 'ի Պարսս, ոչ միայն ԲԲ գոյացուն, այլև ուրեք ուրեք ըստ բառից միօրինակ աւանդի 'ի Ծ. և 'ի գիրս Թէոդորիտոսի. յոյս է թէ 'ի միոյ հին մատենագրէ աղբերացեալ. միայն

փայլն զգեղեցիկ աղօթս բեհեզանեանի զանց առնէ Թէօ-
դորետոս, որ և Հ. վն համառօտաբանութեան:

Այլ ծանիր, զի սուր Ճ. և Հ. և այլ վիպագիրք յայս-
ամենն, թէ յաղկերա էր Թէոփիլ քրիստոնէից և հա-
լածիչ նը. և միայն 'ի գործոյ անտի սէյն արքայի՝ որ
յառաջ գայր 'ի նախանձաւորութէ փառացն իւր, առաւ-
ելով գրգռեցաւ հալածումն. թէոդորետոս զպռովանդակ
Զեմանն երեւի արկանել 'ի վշ սէյն, և համարձակի ըստ-
գաւանել զնա, գրելով այսպէս. * Ընդ այն ժամս յաղ-
" կերս սպարտից արքայն զընդդէմ եկեղեցեացն շար-
" ժեաց զպատերազմ, սկզբնաւորն առաջ առնէր: Այր-
" գաւ սմն եղէկս էր բաղձեք զարգարեալ առաջինու-
" թեամբ. սա ոչ 'ի գէտ նախանձու վարեցել՝ զպիս-
" ախոն կործանեաց ||. և որ 'ի կարգին. սուր յետ առե-
լոյ՝ թէ Թագաւորն սախալեաց զնա 'ի վերջաւորն չենել.
և նա չէաւ յանձն, այպա յարէ. ցասուցեալ արքայն,
և * նախ զեծայրին այրն հրաման ետ եւ բառնալ 'ի
" կենաց, կործանել հրամայեաց զեկեղեցիս: Այլ եւ
" զզանգուածն կրակարանն տարածել ժամու գործ-
" առել. քանզի և ոչ ծծայրին առաքելոյն յորժամ եկե-
" յանթէնս, և զկայրքն եւս ընդրեննեալ 'ի կառա-
" սութեն, զեղեգինս ինչ պաշտամանց նը կործանեաց
" երբեք. այլ քանիմ եւեթ զանգիտութեն նոցա յան-
" դիմանեաց, և զճշմարտութեն յայտնեաց: Իսկ ընդ
" շառնսել նր յանձն միաբանութեամ կանգնել զաւերեալ
" տաճարն, այլ զխռանիլն մանուանց ընարել՝ քան զայն
" գործ առնել, իրաւամբք սքանչանամ, և պատկաց զօր-
" ժանի համարիմ: Զի հաւասար ինձ թուի՝ նրանէ
" երկիր պագանել, և զտեղի պաշտամանն նորա շինել:
" Արդ առաջի սկիզբն առեալ մրրկին հալածանաց՝
" յորոց սաստիկ և անհնարին ալեկոծութիւն ընդդէմ
" աշակերտաց բարեպաշտութեն ||:

Որք թէպէտ խստութէ կարծի խօսել, բայց թե-
րակատար անգիտութէ. մանաւանդ թէ թէ այնպիսի եկե-
ղեցւոյ համբաւոյ՝ զոր յայն գեղաշունչ 'ի բերանցն կրա-
կապաշտ պարսից լուեալ՝ պատմէին յետին յաւուրց. զի
նմ հալածիչ պատճառաւն իսկ երկուս ինքնին չարու-
թէ. և արդարև մ կարէ առել, թէ սէն արքա անխորհ-
հրդաբար 'ի ժամանակի խաղաղութե ելանել եւս առնել
զայդ գործ՝ որոյ կատարածն էր յայտնի. այպա պատրա
է առել, թէ զօր օրինակ և զենանդէնսն կործանելով
զամենայն մեհեանս՝ առաւել զերգոյեցին զպարսիկս է-
գեմ

դեմ Խուրեանց . բայց ոչ անխորհրդաբար կործանեցին . այլ զի հարկն պահանջէր , զի մի տարածեսցի մոգութիւն 'ի Հայս . սոյնպէս խնամ կալաւ արդեօք արդա 'ի վիճակի խուռում յԾին պարսից . իսկ օրինակն պօղոսի յաթէնս չունի աստ բնաւին հանգիտութիւն . որպէս յայտ է որոց միտ դնեն : Զայս յայն սակս յիշեցի , զի իմասցիս՝ թէ այսու օրինակաւ համբաւեցաւ 'ի յոյնս և գործ վարդանանց և զևոնդեանց ընդդէմ կրակապաշտ պարսից . վասն և յոյնք ընդ ականջս հայեցան , և ոչ օգնեցին . այլ Ած օգնեաց նոցա :

(3) Պիւղինն կամ պեղին , զոր միանգամ և երկիցս 'ի կէր առնուն աստանօր Ծ . և Հ . է յունական ձայնս բիւբլոն 'ի կէր արկեալ և 'ի թէոդորետոսէ . և ստուգաբանի կրակարան կամ հրանոց . զի բիւ է հուր կամ կրակ : Եւ այս է նշանակ , թէ 'ի յունական գրոց թարգմանեալ է ճառս , ուստի առնու և թէոդորետոս : Դարձեալ՝ որպէս գրի 'ի Ծ . * և զամս երեսուն զմրրիկ հա-
,, լածանացն 'ի քրիստոնէից ոչ վերացոյց ||. նոյնպէս և թէոդորետոս ասէ . * այս մրրիկ հալածանաց եկաց մնաց
,, և յետ անցանելոյ երեսուն ամաց || . զոր պարտ է իմանալ ընդհատութբ յաւուրց յազկերտի առաջնոյ մինչև ցյետին աւուրս յազկերտի երկրորդի , առ որով նահատակեցան վարդանանք և ղևոնդեանք : Այլ զառաջնոյն յազկերտի զհալածանս դադարեցուցին սբն մարութա և սբն սահակ պարթև . զոր ասորի պատմիչք կոչեն առաջնորդ հայոց՝ համաձայն բաբէ . մինչ զի մարթ է իմանալ և զզօրավար . գուցէ իմանան զսահակ ոմն ապետ կամ զայլ ոք յաւագաց յաւուրս մեծին սահակայ : Տեսցեն որոց կամք իցեն , և զոր ինչ խօսին բոլլանդեանք 'ի Ձ հատ . Մարտի . Երես . 907 . պէսպէս չափելով զժամանակ այսոց հալածանաց ըստ ցուցանելոյ այլևայլ մատենագրաց . այլ մեզ չէ հարկ աշխատ լինել 'ի սոսին , զի 'ի պատմութեց հայոց յայտնի են գործք այնր դարու , և ժամանակք նոցին ոչ անյայտ :

(4) Զոր ասացն երանելին որմզդան առաջի յազկերտի , զնոյն ճոխագոյնս գրէ թէոդորետոս 'ի բերանոյ բենիամենի սարկաւագին՝ այսպէս . * Եհարց ցթագա-
,, ւորն , թէ որում պատուհասի արժանի համարիս
,, զայն , որոյ թողեալ զթագաւորութն քո՝ ը այլում մտցէ
,, ծառայէ : Եւ յաւել արքայն՝ թէ մահու և յետին տան-
,, ջանաց արժանի է այն , 'ի վր եած այրն ամենիմաստ .
,, և արդ որում պատժոյ չիցէ արժանի , որ զարարիչն
,, իւր

» իւր և զհատանիչ լքանէ, և զմի ՚ի ծառայակցաց իւ_
» րոց ամծացուցանէ. և զպաշտօնն՝ որ ալ է անկ, նմին
» ընծայէ||: Արդ թէպէտև չէ ինչ յայտ, եթէ զնման_
օրինակ բանս առացեալ իցէ երկաքանչիւր մկայից, բայց
թուի տարբերութիւն յընթերցուածի օրինակաց, ուր
ամն զնոյն բան ՚ի նոյն մկայաբանութեն փոքր մի յառաջ
է գրեալ, կա ամն փոքր մի յետոյ:

(5) ՚Ի հալածանս ժամանակիս հայր և տուեալն որդին օգոստ_
տոնոսի ժամանակակցի. ՚Ի ծՀ Գիրս. յդ. թղթոյն ձ. գլ.
52. * Զինչ այժմ յաշխարհին պարսից. մչ տպաքէն
» այնչափ բորբոքեցաւ հալածումն ՚ի քրիստոնեայս,
» միայն թէ արգեօք հանգարտեսցի իսկ իցէ, զի և փախս_
» տեայք ամենք մինչև ՚ի քաղաքս քաղաքս հռոմայեց_
» ւոց եկեալ հասին||: Որ հայր յաւուրս յազկերտի ա_
ռաջնոյ, և որդւոյ նր մռամայ. բայց քանզի ոչ էր մշտա_
տև հալածանք, մեյ և յայս ունի գագարեալ գոլոյն ՚ի
ժամի գրութեն իւրոյ: Ըստ հակառակն պարզապէս ա_
սացուած սոկրատայ ստա եւանէ. Է. 18. այն՝ թէ *՚ի
» մնանել յազկերտի արքային պարսից, որոյ զորս անց_
» քրիստոնեայս ոչ երբէք հալածեալ էր, որդի նր վը_
» ռամ յաջորդեալ ՚ի թագաւորութեան, և ՚ի մոգուց
» գրգռեալ՝ չարաչար հալածեաց զքրիստոնեայս, զժն_
» գակ. տանջանս և չարչարանս պարսկականս ՚ի վերայ
» ածեալ նց||: Այլ յայս է ՚ի պատմութենց և ՚ի վկայ_
աբանութեց, թէ յազկերտ ևս յառաջ հալածանս, այլ
վռամ կրկին ևս բորբոքեաց. իսկ յազկերտ երկիրդ զան_
ցայց զերկրպագութիւնն. որպէս յայս լիցի ՚ի մկ. վկանութեանց:

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Ղեւոնդեանց քահանայից.

Հ. յուլիս . 31 : Ըստ Լուսնի . Է . և Ը : Փոխադրե-ցի : Ի Ճառընտրոյ . և այլ ճառընտրագրոց հայոց: (1)

ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՔ ՍՐԲ քահանայք՝ յամ̃ ՚նք աստիճա-նաց կարգի և երիցուն, է որ կաթողիկոս, է որ եպիսկոպոս, են որ երիցունք, և են որ սարկաւագունք, անուն ընկալան ՚ի պանծալի պատերազմէն Հոգևոր զօրավարութեն և նահատակութեն իւրեանց. այն է երիցս երանելին Ղեւոնդ երէց՝ մին յերի-ցագոյն և ՚ի գլխաւոր աշակերտաց սրբոց Թարգմանչաց մերոց սահակայ և մեսրովպայ: Զի թէպէտև աւագագոյն էր ըս̃ կարգի ՚ի ղեւոնդեանս ս̃ն յովսէփ կաթողիկոս ամ̃ Հայոց՝ աշակերտակից նորին ղեւոնդեայ, և յետ նր̃ ս̃ն սահակ եպս̃ ռշտունեաց՝ այլ երևելի ՚ի մէջ Հայոց և պարսից, բայց ա-նուն ՚նք քահանայիցն ղեւոնդի եւս քան զնս Հռչակեցաւ բազմապատիկ արդեամբք ՚ի մէջ Հայոց և յունաց և պարսից, առաւելա-պէս ՚ի Հանդիսի անդ նահատակութեն ս̃ց վարդանանց և ղեւոնդեանց. զի էր այր լի

հոգւով սբվ, առատ և լուսաւոր վարդա-
պետութբ· որով զնախարարս և զքահանայս
ազգին վառէր և սպառազինէր՝ քաջութբ մար-
տնչիլ ը թշնամիս հաւատոյ, և աներկիւղ
դնել զանձինս 'ի մահ 'ի վճր եկեղեցւոյ և
'ի սէր քի· վսյ և պարսիկք՝ ամ անցից ազգին
հայոց պատճառ դնէին զերանելին ղևոնդ,
և զնմ ցասումն իւրեանց հնարէին 'ի վերայ
նորա թափել:

Այլ որ սքանչելին է, զի բազում ամօք յա-
ռաջ քան զկատարումն սրբցն՝ յաւուրս խա-
ղաղութե հայաստան ազի, յորժամ կային 'ի
միասին մեծ վարդապետն սբն մեսրոպ, և
աշակերտք նորա կորիւն և արձան, տեսին
զղևոնդ երէց մտեալ 'ի քուն, և ճառագայ-
թեալ շուրջ զնովաւ լոյս սաստիկ· որք և
անդէն և անդ ծանեան երանելի արքն սբ
հոգւով՝ թէ հանդերձեալ է երանելին
ղևոնդ կատարիլ նահատակութբ· և թէպէտ
և ոչ հանէին նմա 'ի վեր զայն տեսիլ սքան-
չելի, այլ 'ի ստէպ շշնջելն պատմեալ հռչա-
կեցաւ 'ի մէջ ազգին բան երևմանս այսորիկ·
որ և յելից իրացն ճշմարտեն ցուցաւ վայ-
ելչապէս· որով և եղև սբն ղևոնդ պար-
ծանք ընկերաց իւրոց դասուց քահանայու-
թե, զոր օրինակ սբն վարդան քաջ նահա-
տակաց նիզակակցաց իւրոց· քանզի նք եր-
կոքին եղեն արդարև հրեշտակք պահա-
պանք ազգին հայոց ըդէմ բանակաց չարին:

Արդ յորժամ եղև մեծ պատերազմն հայոց,
յորում կատարեցան սբ վարդանանք, յամի
ան·

Տն. 451. առաջնիկայ էին 'ի բանակի անդ և բազմութիւք քահանայից և պաշտօնէից եկեղեցւոյ ը̄ սրբոյն յովսեփայ կաթուղիկոսի և ը̄ սահակայ ռշտունեաց եպսի. որոց հրամանաւ երանելի երէցն ղևոնդ եբաց զբերան իւր հոգիաշունչ, և մ̄ծաբուղխ վարդապետութ̄բ իւրով խօսեցաւ բանս յորդորականս առ քաջ զօրականս, և զուարթացոյց զսիրտս ամենից առ հասարակ 'ի հանդէս նահատակութե̄ :

Այլ եղև յետ վճարելոյ գործոյ պատերազմին՝ գնացեալ անկան քահանայք հանդերձ կաթուղիկոսաւ 'ի բերդ մի ամուր. զոր եկն պաշարեաց մուշկան նիւսալաւուրտ սպարապետն պարսից. և 'ի ձեռն հնարից խաբէութե̄ ուրացելոյն վասակայ սուտ երդմամբ իջուցեալ զամրականսն՝ կոտորեաց 'ի նոցանէ արս երկերիւր և երեքտասան. և 'ի բռնաքել քահանայից 'ի դուռն արքային՝ հրամայեաց սպարապետն արձակել զնոսա 'ի տեղի իւրեանց. այլ զյովսէփ և զղևոնդ ետ պահել 'ի բերդն աւէն ընդ ձեռամբ պարսից, մինչև յատեան ելցէն թագաւորին յազկերտի երկրորդի որդւոյ վռամայ : Յետ այսորիկ չարարուեստեան յազկերտ ՟Բ խորհրդոյ խորամանկ հազարապետին իւրոյ միհրներսէհի առաքեաց նենգութ̄բ պատգամ խաղաղութե̄ 'ի հայս, և հրամայեաց՝ զի եկեսցեն 'ի դուռն արքունի մեծամեծք ազգին հայոց 'ի կարգէ քահանայից և աւագ նախարարաց՝ հանդերձ վասակաւ, որպ̄ թէ ստուգութ̄բ դատել զպատ-

Ճաշս խառնմունք ծխին, և հաստատել զհաշտութիւն :

Յայնժամ ատրորմիզդ Մարզպան պարսիկ տեղեկացեալ մի քահանայից՝ թէ ո՞ ոք 'ի նոցանէ առաւել դիմամարտ գտաւ պարսից և ձեռնտու վարդանանց, եւ բերել առ ինքն ընտրանաւ զսրբն յովսէփ և զղևոնդ երէց. Ը որս և զոմանս յաշակերտացն նց՝ յորս երևելք էին խորէն երէց, և աբրահամ երէց. ուր և զարշէն երէց բագրևանդայ, և զքաջաջ սարկաւագ ռշտունեաց, որք գտան Ը նն 'ի բերդըն անին. նոյնպէս և յայլ բերդից եւ ածել զսահակ եպս ռշտունեաց, և զմեծ երէցն արծրունեաց մուշէ անուն յաղբակոյ. և զերկուս ականաւոր քահանայս յարարատեան Ցէ 'ի գեղջէ արածոյ զսամուէլ և զաբրահամ: Արդ 'ի վ̃ր հասեալ ատրորմիզդ՝ թէ որքա եղեն առաւել թշնամիք պարսկական դենին՝ աւերելով զկրակատունս, և հալածելով զմոգս, եւ զամենեսին կապել 'ի շղթայս, և վարել 'ի պարս Ը կարաւանին:

Յելանել սոցա 'ի ճանապարհ՝ հանդիպեցաւ և ուրացեալն վասակ, որ գայր 'ի սիւնեաց Ցէն՝ երթալ շքով 'ի պարս. զոր տեսեալ 'ի բացուստ սրբյն յովսէփայ՝ ասէ ցղևոնդ երէց. գիտեմ զի ուրացողն առ մեզ ուղղեալ գայ յողջոյն անամօթ լրբութբ. արդ զմտած դու, թէ զի՞նչ պատասխանի մեզ ասել յողջունել նր զմեզ. և որպէս ասեսդ՝ այնպէս ուրասցուք: Առ որ ասէ սրբն ղևոնդ. զվարդապետութի փրկչին մի խնդրեր ուսանել 'ի մարդոյ.

գոյ . յոր քաղաք կամ գեօղ մտանիցէք անդ , ողջոյն ասացէք . և ուր գտցի որդի ողջունի, հանգիցէ ողջոյնն ձեր 'ի վր նր . ապա թէ ոչ իցէ արժանի , առ ձեզ դարձցի ողջոյնն : Նա յայն բան եհաս ուրացողն , և կեղծաւորութբ իջեալ յերկնաւորէն՝ ողջունեաց զածն . և նորա սիրով ընկալեալ զողջոյն նր՝ ոչինչ քնաւ կարծեցուցեալ թշնամութի ը նմա . իսկ սքն ղեւոնդ՝ որ միշտ էր զուարթերես և անտրտում դիմօք , սկսաւ երկարս խօսել ը վասակայ ախորժական բանիւ և լրջմտութբ . և նր լուեալ զքաղցրաբանութին և զշնորհալի ասացուածս երանելւոյն , եդ 'ի միտ՝ թէ սոքա չեն ինչ գիտակ իմոցս չարուեց . վյ և ուրախութբ ուղեկից լինէր ճանապարհի նց : Ապա հրաւիրեալ զնս յաւուր յայնմիկ ը իւր ճաշել յօթեւանին , յառաջեաց ինքն փոքր մի քան զնոսա :

Յայնժամ ձայնեաց սքն ղեւոնդ զխնի նորա պատուական անուամբ , սիւնեաց տր , սիւնեաց տր . և նր խոնարհեալ հայեցեալ յետս՝ ետ պատասխանի , տեառնք զի՞նչ ասէք : Նա սքն իբրև յանդէտս ասէ . զոմ ինչ մեր ասացեալ ը քեզ , զպիտոյն և զառաւել օգտակարն մոռացաք հարցանել՝ թէ ո՞ւր երթաս . իբրև լուաւ զայն նենգաւորն վասակ , 'ի միտ էառ՝ եթէ գիտակ են սքն չարուե նր ոմն , այլ խաղ առնեն զնովաւ . վյ և զայրագին ետ պտխնի . առ արքայ երթամ դատանել 'ի նմանէ ըստ արժանի մեծ վաստակոցս զհատուցումն մեծ :

Յանկ սէրն զեանդ առէ ցնա. զեւն՝ որ պատա֊
ռեաց զքեզ և զորդեաց նենգել սէր առեստ֊
րանին, նոյն տայ քեզ կարծել սուտ Թէ՝ Թէ
մեծամեծն վաստակեցար, մինչև ոչ այլ ազգ
կարէին պարսիկք փոխարէնս առնել քոց վաս֊
տակոց, եթէ ոչ տայցեն քեզ զթագաւորութիւն
Հայոց. բայց՝ թէ արդարև դու կենդանութեամբ
զգլուխդ 'ի վերայ ուսոցդ 'ի Հայս տանիս, ապա
է իս ... չէ խոստացեալ: Զայս լուեալ
վասակայ՝ լուծաւ ըքաւ յանձն իւր, զի բաւա֊
կան զի ոչ միւրաւերեան սէրն. որ և եղև իսկ.
զի հանեալ ուրացեալքն 'ի պարսս՝ Թէպէտ և
պառաւջինն 'ի վերջին երեսս պատառեցաւ յաղ֊
քայէ, այլ յետոյ անաշխատ քննութեամբ ամենեւին
պարտաւոր զնա յանմ կորստեան.

Յանկ երանելին քահանայքն՝ որք ծանր շղթայիւք յուղի անկեալ էին յաւուրս ձմերոցին, բազում տառապանօք ճանապարհ արարեալ զամիսս երկուս և զաւուրս քառասն՝ յետոյ ու֊
բերին հասին 'ի Ձմերոց արքունի: Նոյն ժամու
յանդիմանն եղեն զառաջինն յատեանն մեհր֊
ներսեհի հազարապետի, եհարց նա զնոսա
'ի նոցանէ, թէ զիա՞րդ իշխեցիք սպանանել
զերդակեն և հալածել զքուրմս. և եղէք պատ֊
ճառ մեծի պատերազմին՝ յորում անկաւ և
քանի այլոց վարդան: Նոյն 'ի հեղինել նմ ըղ֊
բանս հազարապետին՝ յառաջ մատեաւ սէրն
զեանդ 'ի զինուց բարբառեցաւ, և ուծայքն իւ
մտաւորութեամբ յանձն առաք զնոսա բաղբանելով
մեծամեծութիւն, զոպանեալով զառաւելութիւն հեթա֊
նոսականն պաշտամանց, և զճշմարտութիւն
կանն

կան հաւատոյ՝ յորոյ վ՟ն եղեն զանձինս ե-
րանելի զօրքն հայոց նահատակեալքն 'ի պա-
տերազմի . և վ՟ն նորին աղէ ձգնիմք և մեք .
զի մեք իսկ էաք քաջալերիչք ն՟ց , և արդարև
ճշմարիտ վարդապետք նոցին ։

Նաև իբրև տեսան ընկերք սո՟յն ղևոնդեայ զա-
մել և հաստատել զբանս ն՟ր , ցասուցեալ
միհրներսեհի՝ եհարց ցն՟ս . տուք մեզ աղէ
գիտել, թէ՝ և ձեր ամենեցուն նոյն բա՟նք
են , զոր մահապարտդ այդ իշխեաց աներ-
կիւղ համարձակութ՟ե յանդգնել և խօսել ա-
ռաջի մեր ։ Պատասխանի տուեն սո՟յն յովսէփ և
սր՟բն սահակ . զ՟մ բանդ՝ զոր ըստ արժանի
իւրոյ սրբութ՟ե խօսեցաւ ընդ ձեզ տ՟րդ ղևոնդ .
քաջալերեալ օգնականութ՟ն ա՟յ , անդստին
'ի սկզբանէ համապայ խորհեալ և խօսեալ
է մեր ամենեցուն . և զոր մեքս կամէաք ա-
սել , նա ինքն ընդ իւր ած՟աշնորհ գիտութ՟են
գեղեցկապէս յօրինեալ կարգեաց առաջի
ձեր . վ՟յ և 'ի դոյն կամս ամենեքեան կա-
մակիցք եմք , և խնդրեմք՝ զի արժանի լի-
ցուք վճարիլ 'ի դմին ։ Նոյն և այլ ընկերք
ն՟ց միաբան ասէին ։

Ընդ այս դառնացեալ իշխանին՝ հրամայեաց
դահճացն հարկանել զբերանս ամենեցուն
շղթայիւք . մինչև հօսել յորդ արեան ընդ բե-
րանս և ընդ ռնգունս ն՟ց . և ապա ետ դնել
զն՟ս 'ի բանտ մահապարտաց ։ Իսկ երանե-
լիքն ըստ օրինակի սր՟բ առաքելոցն գնացին
խնդութ՟ե յերեսաց ատենին, զի արժանի եղեն
վ՟ն անուանն ք՟ի անարգանաց և դանից և

պատասխանատուութե։ Այնպէս և զնա-
խարարս Հայոց՝ որք եկին 'ի պարսս, արգել
'ի նոյն բանտ։ Ընդ եղաւ և ուրացեալն
վասակ յետ պարտաւորելոյ իւրոյ յատենի
արքային՝ վկայութեամբ համօրէն Հայոց և
պարսից. որոյ տեսեալ զանձն 'ի յետին
թշուառութե՝ անբերելի տխրութ և անյոյս
միտօք դառնագինս հեծեծէր. և հայեցեալ
'ի զուարթութի սրտի և դիմաց երանելի կա-
պելոցն քահանայից և նախարարաց՝ առա-
ւել ևս ընկղմէր 'ի դառնութի. և ձաղանօք
սփռեալ զթաթս ձեռաց իւրոց՝ ինքնին զիւ-
րոյին ծեծէր զգէմսն՝ ասելով. ահա ընկալ
զայս ձաղս, զոր ետ բերել քեզ ուխտանեն-
գութի սբյ աւետարանին, և արիւն նահա-
տակութե սբյն վարդանայ մամիկոնէի, և
այլոց ցանկալի հաղորդելոցն ընդ նմա. ո-
րոց ժառանգեալ զյաւիտենից կեանսն՝ ըն-
կալան և յերկրի զանուն բարի և անանց
յազգաց յազգս իւրեանց. իսկ դու (ասէ)
մեղաւոր անձն իմ կեաս խղճիւ և ցաւօք
մնաց զսակաւաթիւ զաւուրս կենցաղոյս,
և պատրաստեալ պահիս մշտնջենաւոր և
անանց գեհեննին։ Այլ որ չար ևս է, զի թէ-
պէտ և ճանաչէր զչարիս իւր, այլ ոչ երբէք
դայր 'ի ճշմարիտ զղջումն. անկաւ անդէն
յախտս դժնդակս, և բովանդակ մարմին
նր տորորեցաւ 'ի ցաւոց. լեզուն միայն կայր
կենդանի 'ի բերան նր, այլ ոչ դտաւ խոս-
տովանութի 'ի շրթունս նր. մինչև կորեաւ
զյետին կորուստն չարաչար։

Իսկ

Իսկ երանելի կապեալքն քահանայք և նա-
խարարք Թէպէտև էին 'ի մեծի նեղութե
բանտին, այլ սիրով տանէին ամի 'ի սէրն
քի. և զարմացեալ կային ը արդար դա-
տաստանն այ, որ հատոյց զչարիսն վասակայ
'ի գլուխ նր ։ Մխիթարէին զմիմեանս և
ասէին. որպ մինչև ցայժմ ձգնեցաք 'ի վը
սը հաւատոյ, և քաջութը պատերազմեցաք
ը Թշնամիս եկեղեցւոյ, յայսմհետէ և ա-
ռաւել ևս համբերութը ձգնեսցուք ։ Յուսեալ
է մեր 'ի սը հարցն մերոց, եթէ գլուխ ամ
առաքինութե համբերութիւն է, և իմաստութի
երկնաւոր՝ կատարեալ ածպաշտութի. և գիրք
քարոզեն՝ եթէ բազում նեղութբք պարտ
է մեզ մտանել յարքայութիւն երկնից. և որ-
չափ յաձախեն նեղութիք և ընդերկարին
չարչարանք, առաւել բազմանայ վարձ հա-
տուցման ։ Ոչ զայս միայն աղաչեսցուք
զած, զի համբերել կարասցուք, և որ ինք-
նին արասցէ հնարս մերում փրկութե ։ Յուսեալ
է մեր զօրինակ դատաստանին, որ ցուցաւ
'ի վր քառասուն զինուորացն քի նահատա-
կելոց 'ի սեբաստիա. որոց երեսուն և ին-
ունքն համբերութը պսակեցան և հասին
երկնային աւետեաց. իսկ մին 'ի նոցանէ ան-
ձամբ զանձն վրիպեցոյց 'ի սը պսակէն, և
այլ ոք եառ զպսակ նր ։ Հաւասիկ և մեր
ընկերակիցն վասակ, որ որոշեալ 'ի մէնջ՝ ե-
ղև գործակից սատանայի, մինչդեռ ոգին 'ի
մարմնի է՝ ընկալաւ զառհաւատչեայ գեհե-
նին տանջանաց. որ ոչ միայն սբցն է ողբա-
լի,

լի , այլև ա̃մ գազանաբարոյ մարդկան : Զայս ասելով բազում արտասուս 'ի վ̃ր կարուսելոյն հեղուին . և անդէն սաղմոսէին , բարի է յուսալ 'ի տ̃ր՝ քան յուսալ 'ի մարդիկ . և որ 'ի կարգին : Քաջալերէին զմիմեանս , և ասէին , զայս գիտելով եղբարք՝ մի երկիցուք յանա̃ծ ազգէն հեթանոսաց . զի թէպէտև իբրև զմեղուս խոցոտիչս պատեալ են զմեօք , այլ ըստ բանի գրոյն՝ անուամբ տ̃ն վանեսցուք զն̃ս . զի որպ̃ս մեղուք 'ի խայթել զայլս՝ վնասեն և ինքեանք , սոյնպէս և որ չարչարենն զմեզ՝ անձանց առաւել վնասակարք են քան մեզ :

Իսկ եղև յետ կալոյ երանելի քահանայից և նախարարաց 'ի բանտի անդ իբրև զտարի մի օքանչելի համբերութ̃բ , այն ինչ հանդերձեալ էր թագաւորն յազկերտ խաղալ պատերազմաւ ը̃դդէմ հոնաց , հրամայեաց՝ զի տարցին զկապեալսն հայոց առ հասարակ յամուր դղեակն նիւշապուհ քաղաքի , որ յապար շխ̃ին 'ի վրկանս : Իսկ յանձն արարեալ զնոսա մոգպետին մեծի , որ կարծիւր իբր 'ի ծագ հասեալ ա̃մ մոգական աղանդոց և պաշտամանց պարսից , վ̃յ և կարգեալ էր իշխան դենպետ ա̃ր պետ կրօնից յապար շխ̃ին , պատուիրեաց նմա , զի ողոքանօք և տանջանօք հնարեսցի ուսալ զքահանայս , և նոքօք զնախարարս՝ դառնալ 'ի հաւատոյն ք̃ի :

Զայս պատուէր առեալ մոգպետին՝ տարաւ եդ զն̃ս 'ի դղեակ անդր . և զաւուրս

բա-

բազում բազմօրինակ տանջանօք նեղեաց
զն՟ առաւել քան զհրամանն արքունի, զի
թերեւս մարթասցի խախտել զն՟ 'ի հաւա-
տոց ։ Այլ իբրեւ ետես, զի ն՟ք զուարթութ՟
տանին զմ՟ չարչարանաց, եւ այր զընկեր քա-
ջալերեն 'ի տանել սիրով նեղութեց, որո-
շեաց զքահանայսն 'ի նախարարաց եւ յաշա-
կերտաց իւրեանց, եւ փակեաց 'ի ներքնա-
տուն մի գէջ եւ խաւարչտին, հրաման տը-
եալ ծառայից իւրոց՝ միայն սակաւ ինչ
կերակուր ոգեպահիկ տալ ն՟ց ։ Եւ իբրեւ
կացին անդ ս՟ք քահանայքն զաւուրս քառա-
սուն, լուեալ մոգպետին՝ եթէ ն՟ք զօր ըստ
ուրախութ՟ օրհնեն զա՟ծ, զարմացաւ յոյժ ։
եւ 'ի կարծիս անկեալ՝ թէ գուցէ ոք 'ի սպա-
սաւորաց ակնկալութ՟ կաշառոց աւելի ինչ
դիւրութի՟ առնէ ն՟ց, գնաց անձամբ եւ կըն-
քեաց զդուրս բանտին ։ եւ զսակաւապէտ
կերակուր ն՟ց տայր տանել 'ի ձեռն հաւա-
տարիմ արանց ։ Եւ իբրեւ զփորձ էառ համ-
բերութե՟ ն՟ց այսպիսի խստութ՟ք այլ եւս ա-
ւուրս հնգետասան, եւ եգիտ զն՟ նոյնպէս
զուարթս եւ անդադարս յօրհնութիւն ա՟յ, զոր
եւ զարմացմամբ մեծաւ պատմէին ծառայքն,
սքանչանայր յանձն իւր ։

Ապա յարուցեալ 'ի գիշերի միում եկն անդր
լռելեայն. եւ հայեցեալ ը՟ լուսամուտ տա-
նեաց բանտին՝ ետես զերանելիսն, զի 'ի
քուն կային հանդարտութ՟՝ գետնախշտի
'ի վ՟ր մերկ հողոյ ։ եւ մարմինք իւրաքանչիւր
ն՟ց սքանչելի լուսափայլութ՟ պայծառացեալ՝

իբ-

երբեւ զկանթեղն պայծառս վառեալ բորբո-
քէին ։ Ո՛հ հարու է տեսիլն, և ահեղ է
միտս ընդ մոլար դենին . զի՞նչ իցեն այս մեծ
սքանչելիքս . ծածքն մեր ուրեմն եկեալ ի-
ջեալ են 'ի բանտս, և նոցա փառաւորութիւն է՝
որ այսպէս լուցեալ բորբոքի . ապա թէ ոչ՝
առանց նոցա անհնար է մարդոյ լոկոյ զայսպի-
սի պայծառութիւն լուսոյ յանձին զգենուլ .
և կամ թէ առէ կախարդանք ինչ իցեն քրիս-
տոնէից ազգին, զորոց լուեալ բազում ինչ այս-
պիսի առնել արուեստիւք ։ Այս մինչդեռ
յայսպիսի ունայն խորհուրդս վարանէր, ե-
տես՝ զի յարեան սրբքն 'ի քնոյ, և նովին լու-
սափայլ տեսլեամբք սկսան կատարել զպաշ-
տամունս իւր . յորմէ ստուգեաց՝ եթէ ո՛չ առ-
աւրք ինչ է տեսիլն, այլ՝ յանձանց նոցա ծագէ
պայծառութիւն լուսոյն . վասն որոյ և առ ահին ան-
կաւ 'ի թմրութիւն, և մնաց իբրև անշշունչ 'ի
վերայ տանեաց մինչև ցառաւօտ ։

Ապա յարուցեալ տկարաքայլ ոտիւք դար-
ձաւ յապարանս . և կոչեալ զպահապանսն՝
հրաման տայր, զի երթեալ հանցեն զերի-
ցունսն 'ի գիշերին բանտէ անտի, և պահես-
ցեն յանդորրու 'ի ցամաք վերնատան միում ։
Յայնժամ մի ումն 'ի դահճաց անտի վաղա-
գոյն ընթացեալ առ երանելիսն՝ պատմեաց
նոցա իբր աւետիս ինչ մեծ տալով վասն զերծա-
նելոյ 'ի նեղութեանց անտի բանտին . քանզի և
մեք իսկ աղաչեցաք առ է զմոգպետն, զի
հանցէ զձեզ յայսպիսի անբերելի վտանգէ ։
Իսկ սրբոց յանկարծ հեղաքար սկսաւ [illegible]

[illegible]

դաՀձին , թէ լինքեանք ո՛չ են յանկացեալ անյաւոր Հանգստեան , և ո՛չ իբրև առ Հարկի փակեալ կան 'ի բանտի անդ , այլ՝ կամաւոր սիրով և խնդութ͠բ վ͠ն անուանն ք͠ի ․ Եթէ կամեցեալ էր մեր ա͠ծ զդիւրութ͠ն մարմնոյ , 'ի ձեռս մեր էր չանկանել 'ի ձեռս թագաւորիդ ձերոյ ․ այլ որ͠պս յօժար կամօք և գիտութ͠բ եկաք յայսպիսի վիշտս վտանգի , սոյնպէս կամիմք՝ զի առաւել ևս ծանրացին նեղութ͠իք 'ի վ͠ր մեր ։ Քանզի ա͠ծն մեր՝ որ վ͠ն մեր մարդ եղեալ չարչարելի մարմնով՝ կամաւ յանձն էառ զա͠մ չարչարանս խաչի և մաՀու , նա ինքն յարութ͠բ իւրով շնորՀեաց մեզ զօրութ͠ն երկնաւոր՝ աներկիւղ մտօք չարչարակից լինել նմին և մաՀակից , որով և փառացն Հաղորդակից ․ մինչև փոքր Համարել մեզ զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին , զոր եցոյց տ͠ր մեր առ ազգս մարդկան ։ Իսկ դուք քանզի ըմբռնեալ էք յանցաւորս , զանանց բարեաց ինչ ոչ գիտէք , և կուրութ͠բ մտաց չտեսանէք և ոչ լսէք և ոչ իմանայք , եթէ մոլորեալ էք , և յանիրաւի առանց յանցանաց զծառայս ք͠ի անողորմ դատիք ։ Այլ մեր թագաւորն առատ է և բարերար , և բաց է դուռն արքայութ͠ն ն͠ր ․ եթէ ոք կամի դառնալ յապաշխարութ͠ի , դիմեսցէ Համարձակ ․ զի նա քաղցր է որոց դառնան առ նա ։ Զայս և առաւել քան զսոյն լուեալ առն՝ յապուշ կրթեցաւ ․ և երթեալ անդրէն պատմեաց մոգպետին ։ Իսկ մոգպետն առաւել ևս յիմարեալ 'ի միտս իւր՝ զարմանայր

նայր 'ի վ՟ր սքանչելի համբերութե՟ն մ՟ցն և 'ի վ՟ր եղելոց իրացն ․ և հատեալ էր քուն

յաչաց ն՟ր զբաղում գիշերս ։

Ապա յաւուր միում յերեկուն պահու միաանգամ յարուցեալ գնաց առ նո միայնիկ մնջիկ ․ և հասեալ 'ի դուրս բանտին՝ հայեցաւ ը՟ ծակ մի 'ի ներքս, և ետես ը՟ առաջին տեսլեան՝ զի լուսափայլ անձամբք 'ի քուն կային խաղաղիկ ։ Զայնեաց մեղմով յանուանէ զսահակ եպս՟, զի նա քաջ գիտէր պարսկերէն ․ և ն՟ր եկեալ 'ի դուրսն՝ հարցանէր ․ ո՞վ ես դու ։ Նա ասէ ես ինքնին իսկ եմ ասէ մոգպետն ․ կամիմ 'ի ներքս մտանել, և տեսանել զձեզ ։ Եւ իբրև եմուտ 'ի մէջ ն՟ցն, ոչ ևս տեսանէր զնշանն ․ այլ պատմեաց ն՟ց զերկիցս երևումն սքանչելեացն ։ Յայնժամ ասէ ցնա զևոնդ երէց ․ տ՟ծ՝ որ ասաց 'ի խաւարի անդ, եղիցի լոյս, և եղև լոյս, և լուսաւորեաց զաներևոյթ արարածս, նոյն զօրութի ծագեաց և այսօր 'ի խաւար մտաց քոց, և բացան կուրացեալ աչք ոգւոյդ, և տեսեր զանշիջանելի լոյս շնորհացն ն՟յ ․ փութա՛, մի՛ հեղգար, գուցէ դարձեալ կուրացեալ ը՟ խաւար գնայցես ։ Եւ զայս իբրև ասաց, յոտն կացին ամենեքեան ասելով ․ առաքեա՛ տ՟ր զլոյս քո և զճշմարտութի քո, զի ն՟ք առաջնորդեսցեն և ածցեն զմեզ 'ի լեառն ս՟բ և 'ի յարկս քո ․ արդարև ճշմարտի՛ տ՟ր առաջնորդեցեր և ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւն և յանմերժելի հանգիստ ․ ահա նմանեալ

է

է օրս այս՝ աւուր սրբ չարչարանաց քոց . զի որպէս անդ ապրեցուցեր զմահապարտ աւազակն յերկրորդ մահուանէն , և նովաւ բացեր զաղխեալ դրունս դրախտին , նոյնպէս և այսօր գտեր զայս կորուսեալ այրս , որ էր պատճառ մահու բազմաց . և արարեր զսա պատճառ կենաց անձին իւրում և մեզ ։ Գոհանամք զքեզ տր ած մեր , և ձայնակից լինիմք սրբ մարգարէին . մի մեզ տր՝ մի մեզ , այլ անուան քում տուր զփառս վս ողորմութե և ճշմարտութե քո . մի երբէք ասասցեն ՝ի հեթանոսս , թէ ուր է ած նց . այլ և այսօր եւս յայտնի եղև զօրութի քո մեծ ՝ի մէջ ապարասան խաւարազգեստ ազգիս ։

Ընդ և մոգպետն ինքնին լուսաւորեալ յայտ՝ սկսաւ փառաւորել զած վս շնորհացն , որք եղեն առ նա . զի որպէս ՝ի խաւարէ ՝ի լոյս եկեալ , կիսայլեկոծ նաւէ ՝ի ցամաք ապրեալ, նորոգեցաւ զուարթացաւ սիրտ նր ՝ի տր . և աղաչէր պաղատէր առ ճշմարիտն ած՝ ասելով . մի որոշեր զիս տէր ՝ի սրբ գառանցդ՝ յորս խառնեցայ . զի մի արտաքոյ փարախիդ քո գտեալ՝ մատնեցայց ՝ի ժանիս չար գազանին . մի հայիր տէր ՝ի բազմամեայ ամպարշտութի իմ , և մի թողուր զիս միւսանգամ ՝ի նոյն մոլորութի ընկղմել և կորուսանել զանձն իմ և զայլս . այլ որոց եղէ պատճառ մահու , նոցին եղէց պատճառ կենաց . և սատանայ՝ որ զիս ունէր զէն չարութե իւրոյ , ինև կորացեալ ամաչեսցէ ՝ի մէջ իւրոց աշակերտաց ։

Եւ այնպէս կացեալ ամենեցուն յաղօթս և ի հոգևոր քաղցրութիւն հանդերձ մոգպետիւն մինչև յերրորդ պահ գիշերոյ, ապա ի քուն մտին մինչև ի ժամ առաւօտու աղօթիցն։ Իսկ մոգպետն ոչ եղև ի քուն. այլ յոտն կացեալ, և զձեռսն ի վեր ամբարձեալ կայր յաղօթս։ Եւ մինչդեռ ը̃ երդմն ի վեր պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի լի եղև լուսով տունն բանտին. և երևեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ կանգնեալ յերկրէ յերկինս, ընդ որ ելանէին ի վեր գունդք գունդք զօրաց չքնաղ և սքանչելի իբրև զտեսիլ հրեշտակաց. և ի միտ առնոյր զթիւ նց̃ ուրոյն, գունդ մի հազարաւորանց, գունդ մի երեսուն և երից, և գունդ այլ՝ երկերիւր և երեքտասանից։ Եւ այնպէս մօտ նշմարէր զնոսա, մինչ ձանաչէր նմա զերիսն ի նոցանէ, զմեծն վարդան և զնիզակակիցս նր̃ զարտակ և զխորէն. որք ունէին ի ձեռս իւնն պսակ. խօսէին ընդ միմեանս վն̃ եղելոցն ի բանտի սր̃ց երիցանց, և ասէին. ահա եկն եհաս ժամ, զի և սք̃ խառնեսցին ի գունդս մեր. քանզի և մեք սոցա իսկ մնայաք, և զառհաւատչեայ պատիւ սոցա բերաք. և որում ոչ եա մնայաք, եկն և դա խառնեցաւ, և եղև իբրև զմի ի զինուորաց ք̃ի։ Եւ իբրև երիցս երևեցաւ այդ չքնաղ տեսիլ առնն երանելւոյ, զարթեայց զսք̃սն ի քնոյ անտի, և պատմեաց նց̃ զա̃մ տեսիլն կարգաւ։ Յայն ժամ յառուցեալ յա-ղօթս կացին, և գոհացան զա̃յ մն̃ ...

Ք·Ն ... թէն,

թէն, զոր արար առ մոգպետն, և վն աւետեացն՝ զոր ընկալան 'ի ձեռն նր վն մերձաւոր պսակման իւրեանց . և այսպէս յերկարեալ զաղօթս՝ յորդ արտասուօք աղաչէին զա՟ծ, զի հաստատուն կացցեն 'ի վիճակս Ճրգանցն, և մի զրկեսցին 'ի ցանկալի պսակացն՝ զոր ունէին սբն 'ի ձեռս իւրեանց . քանզի յայտնապէս 'ի միտ առին ազդմամբ սբ հոգւոյն, զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նց . և կարօտագին փափաքմամբ մնային կատարման իւրեանց : Եւ քանզի ինքն մոգպետն իշխան էր տին, և 'ի ձեռս նորա յանձնեալ էին կապեալքն, վյ և համարձակութբ ը առաւօտն առեալ տարաւ զերիցունսն յապարանս իւր . ետ բերել անդր և զնախարարսն՝ որք կային յայլում բանտի . և լուաց և որբեաց զնս յաղտեղութեց բանտին . և առեալ զջուր լուացման սրբցն՝ արկանէր զիւրով մարմնովն . Ապա ուղղեալ 'ի տան իւրում աւազան՝ մկրտեցաւ 'ի սբ երիցանցն . և հաղորդեցաւ 'ի կենդանի մարմնին և 'ի քաւիչ արեան տն մերոյ յսի քսի . և լցեալ հոգւով մեծաձայն օրհնէր զա՟ծ : Առնէր այնուհետև և սեղան ը մարմնոյ կերակրոյ, և սփոփէր զամենեսին . և էին ամենեքեան 'ի մեծի խնդութե վն նոր սքանչելեացն եղելոց . և չյիշէին ամենեւին՝ եթէ վիշտք անցեալ էր ը նս :

Այլ 'ի ժամ նստելոյ 'ի սեղան՝ կարծիք իմն եղեն 'ի միտս սրց երիցանց վն արշէն երիցու, որ մի էր 'ի նոցանէ . զի որովհետև 'ի

մէջ շինական մարդկան կեցեալ էր , և չէր այնչափ տեղեակ գրոց , կասկածէին՝ զի մի՛ վտանգ ինչ հասցէ նմա · վա՜յ առ 'ի քաջալերել և զօրացուցանել զնա՝ պատուհասիրէին և բռնադատէին ունել զառաջին տեղի 'ի մէջ բազմականին ։ Իսկ երանելի այրն ասէ · զի՞նչ է այդ՝ զոր դուքդ գործէք , և կամ յինէն զի՞ թաքուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ · ես կրսերագոյն եմ յամենեսին 'ի ձէզ , և յետնագոյն ամ իրօք · զիա՞րդ կարացից այդմ պատուհոյ տանել ։ Այս իսկ մեծ էր ինձ , զի ո՛չ կապանացդ ձերոց հաղորդեալ եմ · և արդ եթէ արժանի համարիք զիս ձերում սեղանոյ , կալջիք դուք զիւրաքանչիւր տեղիս բազմականիդ , և հրամայեցէք ինձ զիմ տեղին ։

Այլ ո՛չ եղև սահակ բռնադատեաց զնա միաբան հաւանութեամբ ամենեցուն , և բազմեցոյց 'ի վերոյ քան զամենեսին ։ Իսկ իբրև բոլորեցաւ ակումբ բազմականին , և սկսան ճաշակել զուրախութեանն սրտի , յոտն եկաց ո՛չ յովսէփ , և մարգարէաբար աւետիս տայր ասելով · Ուրախ լերուք ամենեքեան 'ի քս , քանզի վաղիւն 'ի այնմ ժամու ունիմք մատանալ զա՛մ նեղութիս և զչարչարանս , և փոխանակ սակաւ աշխատութեանս բազմապատիկ հանգիստ գտանել յերկնից արքայութեն , մտանելով փոխանակ խաւարային արգելանի բանտին 'ի լուսեղէն քաղաքն երկնային՝ որոյ ճարտարապետ իւրն քս է · այն՝ որ 'ի գլուխ տայրս զկատարել

յաղ-

յաղթութի ամենայաղթ նշանաւ սբյ խաչին , և զմեզ զօրացոյց 'ի նոյն հանդէս` 'ի փրկութի անձանց մերոց և 'ի պարծանս մեծափառ սբ եկեղեցւոյ ։ Իսկ զոր օրինակ տեսիք զեղբայրս զայս գլուխ բազմականիս մերոյ , սոյնպէս նախ սա ընդունելոց է վաղիւ զպսակն 'ի ձեռն կատարման մերոյ . զի առհա մերձեալ է առ մեզ թշնամին կենաց մերոց , և պսակիչ սբ չարչարանաց ծառայից քնի ։

Յայնժամ լցաւ հոգւով և երանելի երէցն արշէն , և սկսաւ խօսել զուարթութի բանս ուրախութե լի աւետեացն , զոր լուաւ . որով յոյժ մխիթարեցան ամենեքեան . զի զորմէ կարծիս ունէին , թէ գուցէ երկիցէ 'ի մահուանէ , նա կաթոգին կարօտանօք առաւել քան զամենեսին ցանկայր տեսանել զօր վաղուին , և նահատակիլ յառաջ քան զնս ըը գուշակութե սբյն յովսեփայ . Ի սբ աղօթից ձերոց ասէ այսպէս արասցէ ինձ քս , և կատարեսցէ զելս վախճանի իմոյ յօժէս ըստ բանի քում ։ Եւ հա ըը ասելդ քո ազդումն եղև հոգւոյս իմոյ . և յիշեցի ես զմարգարէութին քնի . և ակն ունիմ , զի որպէս գթացաւ յաւաղակն , և յառաջեցոյց զնա լինել կարապետ մտելոցն յերկնային դրախտն , նոյնպէս և զիս արասցէ տէր քս սպասաւոր մեծաշուք գնդիդ ձերոյ . քանզի և սբ զօրականքն` որք երևեցան , զուրախութե աւետիսն մեզ հասարակաց տային ։ Ես ղաչեմ զձեզ տեարք իմ և հարք , աղօթս արարէք 'ի վը անարժանութես իմոյ , զի ար-

ժամնի եղեց հասանել մեծի աւետեաց՝ զոր եառւքդ ինձ անսուտ բերանովդ ձերով։ Արդ փութամ տեսանել զվախճանի օրն, և յաւուր անդ զժամն նախասահմանեալ եկեալ հասեալ՝ ի վր մեր. և երբ լիցէ՝ զի ելից ի թանձրագանձ գաղ ձանձրալի մարմնոյս. երբ լիցէ՝ զի տեսից զքեզ տր քս. երբ լիցէ՝ զի աներկիւղ եղեց ի մահուանէ. երբ լիցէ՝ զի ազատութիւն իմ հասցէ ի կատարեալ գիտութիւն։ Օգնեա՛ ինձ տր, օգնեա՛ ինձ, և կարկառեա՛ զամենայզօր աջդ յօգնականութիւն. զի արդեամբք կատարեսցին այս ձայնք աւետեաց. և փառաւորեսցի, ով յամենեսին՝ նոյնպէս և յիս ի մեղաւորս՝ անուն տն քո։ Յետ այսորիկ յարուցեալ ի սեղանոյ՝ մատուցին զաղօթս գոհութեան. և անդրէն նստեալ՝ սկսան խօսս հոգւոյ ի մէջ առնուլ վն մոգպետին, թէ որով հնարիւք մարթասցին ապրեցուցանել զնա. զի մի ի պատճառս նր՝ և բովանդակ տանն և այլոց բազմաց հասցէ նեղութի մեծ յարքունուստ։ Այլ ի բարև ոչ ինչ կարացին ի ժամուն վճարել, միաբան յանձն արարին ի կամս այ։

Այլ մինչև էր լուսացեալ աւուրն, լու եղև ի քաղաքին՝ թէ եկեալ հասեալ է յերեկոյէ վեհ դենշապուհ ամարարկապետ արքունի. զորոյ զպտճառս անգիտանային այլք. այլ սոքին իմացան հոգւով, եթէ վն նահատակութե իւրեանց գայ. որոյ և էրն իսկ։ Քանզի յազկերտ արքայ կարգաւոր յետոյ էր դարձեալ ի պատերազմէն հոնաց. և զանա

նացեալ յանձն իւր՝ պատճառէր զանմիաբանութիւն զօրաց, և զանհոգութիւն մոգուց, որպ թէ վն չպատուէլոյ նց առատ զոհիւք զդիսն՝ ձախողակի վճարեցաւ մարտն : Եւ առաւել՝ ՚ի վարանս լինէր միհրներսեհ հազարապետն մեծ՝ խորհրդատուն պատերազմի, զի մի յիւր վր հեղցէ արքայ զցասումն. վՙյ հնարս չարուն ածեալ զմտաւ՝ եդ բանս ՚ի բերան մոգուցն ասել ցյազկերտ. մեք գիտեմք արքայ քաջ ՚ի զօրութէ դենիս մերոյ, զի ոչ ոք ՚ի մարդկանէ կարօղ է յաղթել քեզ. բայց քանզի խնայեցեր դու ՚ի քրիստոնեայս, և մինչև ցարդ կենդանի պահեցեր զկապեալ քահանայս նց, որք սպանին զածս մեր, վՙյ ածքն բարկացան, և թոյլ ետուն զօրաց քոց կոտորիլ ՚ի հոնաց :

Օ այսպիսի բանս անմտութե լուեալ յազկերտի՝ հաւան գտաւ սուտ հրապուրանացն. և նախ ետ կոչել վաղվաղակի առաջի իւր զերկոսին սրբ քահանայսն զսամուէլ և զաբրահամ, որք կային կապանօք ՚ի կարաւանին. և ետ հատանել զաջ ձեռս նց, և դընել ՚ի վր ձախոյ ձեռաց իւրեաց. փոխանակ զի իշխեցին ասէ ձգել զձեռս ՚ի սպանանել զկրակ. և ապա ետ տանել զնս հեռագոյնս ուրեք ՚ի բանակէն և գլխատել. զի մի լիցի ումեք ՚ի քրիստոնէից գտանել զոսկերս նց և պատուէլ : Եւ եղև կատարումն երկոցունց սրբցս յեօթներորդ աւուր հրոտից. (այն է Է յայսմաւուրաց ՚ի յուլիսի. 13) : Յետ այսորիկ յղեաց յազկերտ մոգս

յասորեստան՝ նահատակել և զսբն թաթիկ եպսն բասենոյ , որ և էր յաշակերտաց սբյն սահակայ և մեսրոպայ ; կանխագոյն տարագրեալ անդր բանիւ ուրացելոյն վասակայ , և մատնեալ 'ի կապանս և 'ի տանջանս • զոր և բազում կոտանօք չարչարեալ զաւուրս բազումս՝ քերեցին զմարմին նր մինչև յոսկերս • և ապա հատին զգլուխ երանելւոյն :

Իսկ վն երիցանց եղելոցն 'ի նիւշապուհ Ը̄ սբյն ղևոնդեայ՝ առաքեաց զդենշապուհ Ծ̄ ասացելոցս , հրաման տուեալ նմա , զի կամ հնարեսցի դարձուցանել զնս 'ի մոգութի , և կմ բարձցէ 'ի կենաց գաղտ յամենեցունց • զի մի ոք 'ի քրիստոնէից պաշտեսցէ զնոսա իբրև զսբս , և պահեսցէ զնշխարս նց : Իբրև ահա 'ի գիշերին յայնմիկ , յորում մկրտեցաւ երանելի մոգպետն , եհաս սա ինքն դենշապուհ 'ի նիւշապուհ քաղաք • և առ ծածկելոյ զիրսն՝ համբաւեաց , թէ եկեալ է ազատել զքահանայս արքունի հրամանաւ • իսկ զնախարարս ասէ՝ ինքնին արքայ գայ արձակել 'ի կապանաց : Իսկ յաւել պատուիրել պահապանաց և վերակացուաց քաղաքին սպառնալեօք մահապարտութե՝ չթողուլ զոք 'ի հայոց գտելոց անդ ելանել զքանի մի աւուրս 'ի քաղաքէ անտի • զի մի ինչ գիտասցեն վն նահատակութե սբց :

Բայց խնամօքն այ եկեալ էր Ը̄ դենշապհոյ և այր ոմն խուժիկ , այն է յերկրէն և յազգէն խուժաստանի , քրիստոնեայ հաւատով 'ի ծածուկ • որ և ծանօթ իսկ էր հայոց , և

փա

պնդափութէր 'ի ձեռս բերել զնշխարս նոցա յաւուր նահատակութեան . այլ դենշապհոյ խափանեալ 'ի նմանէ՝ կարծէր զնա ջերմ կրակապաշտ և վրէժխնդիր Ըրդէմ քրիստոնէից . վասն և առեալ էր զնա իւր գործակից . զի տեսանէր զնա այր յաջողակ յամենայնի : Նորա քզի քաջ գիտէր խուժիկ զմիտս դենշապհոյ , 'ի հասանել 'ի քաղաք անդր կոչեաց լուելեայն զոմն 'ի դահճաց՝ որ բարեկամութեան էր ընդ-կապեալս , և ետ ազդ առնել սրբոց երիցանց և նախարարաց զպատճառս գալստեան դենշապհոյ : Այն իբրև լուան սրբքն , լցան անպատմելի ուրախութեամբ . զի տեսին՝ թէ եկեալ հասեալ է կատարումն գուշակութեան սրբոյն յովսեփայ յառաջինկայ աւուր անդ :

Նակ նախարարքն սկսան մորմոքել յանձինս՝ տեսանելով , զի առաջի կայ նոցա բաժանիլ 'ի հոգևոր հարց իւրեանց , և մնալ իբրև ոչխարս առանց հովուի 'ի մէջ գայլոց . վասն և արտասուօք անկեալ առ ոտս նոցա՝ աղաչէին զնոսա յանձն առնել զինքեանս հոգւոյն սրբոյ , զի մի՛ ոք 'ի մէնջ ասէն թուլացեալ և ելեալ արտաքս 'ի հաւատոյ միաբանութենէս՝ կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին : Նայց սրբքն միաբան քաջալերէին զնոսա՝ ասելով . զօրացարուք եղբարք 'ի տէր , որ ոչ թողու զձեզ որբս . ունիմք հաւատս 'ի քս , զի ոչ շիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց , և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց . այլ նոյն իսկ տէրն՝ որ զօրացոյց զառաջին նահատակսն՝ խառնելով զնոսա 'ի

Զ 4 գումդս

դունդս հրեշտակաց իւրոց, հանդիսի լինել և ձեզ աջոյ իւրոյ. և հոգիք ամ̃ց և զաւակք արդարոց հասանելն ձեզ յօգնականութիւն համբերութեն. զի է նորին նոցունց պսակացն

արժանի լինիք.

Ուչ յաւելլին ևս զուշակել նոցա, թէ այցելութի այս արարացէ ձեզ տր, զի արձակել զձեզ ըստ ժամանակին յերևելի կապանաց սատոի՝ դարձուցէ խաղաղութի յե հայրենի. և յանէրևոյթ կապանաց սատանայի արձակեալ զոգիս ձեր՝ տարեալ հասուսցէ 'ի մասն ժառանգութե քսի է ա̃ս տմ. Ուրեմն մեք փութամք ձեռպիմք. է հանձոյս բարերարին վաղագոյն երթալ 'ի բնիկ հայրենիս մեր յերկիրն. և դուք մի տրտմիք, այլ ուրախակից մեզ լերուք. և զոր օրինակ եթէ ոք 'ի ձէնջ յուղարկեալ լինէր 'ի հայս, աղջոյն ողոյ և թուղթս ողջունացայցս յղէիք առ սիրելիս ձեր մեծաւ խնդութի, և խրնդարէիք ևս 'ի տեսել զյաջողութի հասանելոյն 'ի տեղին՝ յոր դիմեցեալն է. նոյնպէս և այժմ քանզի յուղարկիմք մեք 'ի ձէնջ առ տր, խնդակից սրտի խնդրեցէք 'ի տե լինել մեզ անձնեցուն արժանի երկնաւորաց ցանկալի ուղւոյն, և տանել զձեր աղերսանս առ բազումողորմն քո, և զողջոյն ձեր և բարեխնամութի առ երջանիկ դունդս առաքելոց և մարգարէից և այլ ա̃ց. որոց բարեխօսութի թախանձեսցի զորովագին գութ ամենողորմ արարչին՝ լինել ձեզ մխիթարիչ և փրկիչ և այցելու յամ ժամ.

Ողջեր

Յանձամբ պլինի եռուն և նախարարքն ար-
տասուածախառն զուարթութբ̃ , և ասեն ․ քան-
ւեցի մեզ տրտմիլ վս̃ մեկնելոյ ձեր 'ի հով-
տէս տրտմութե և մտանելոյ առ ա̃ծ․ և ընդէ՞ր
իսկ ծնանիցի տխրութի 'ի սիրտս մեր , որք ար-
ժանի եղաք ցանկ զհոգևոր ծնօղս մեր և
զվ̃դպս 'ի կենդանութե մերում իբրև զհրեշ-
տակս 'ի մարմնի տեսանել , և 'ի վախճանի
իբրև զզուարթունս․ բայց որ արտասուեմքս
ողբալով , զայն խորհիմք՝ թէ ընդէ՞ր իսկ ան-
մահ և անախտ ստեղծեալքս յարարչէն՝ դար-
ձեալ 'ի հող մահու անկանիմք․ այլ անդրէն
մխիթարիմք հաստատուն յուսով անմահու-
թե․ և զօրս զայս կատարման ձերոյ կարա-
պետ մեզ գիտեմք աւուրն տեսանելոյ զձեզ
յերկնից բարութիւն ։

Նա իբրև լուան սբ̃ քահանայքն ն̃յ զայս-
պիսի բանս աւետալից յերանելւոյն նախա-
րարաց , մեծաւ ուրախութբ̃ սկսան ամենե-
քեան տարածել զձեռս 'ի յերկինս , և ա-
սել․ Գոհանամք զքէն ա̃ծ , որ 'ի շնորհէ
քարոզութե սբ̃ առաքելոցն բազում ծնար
առաքեալս , և 'ի շնորհէ սբ̃ց մարտիրոսաց
անթիւ ծնար նահատակս , և 'ի ձեռն առա-
քելաշնորհ սբ̃յն գրիգորի բազում որդիս 'ի
փառս ածեր , վ̃դպս և նահատակս , միան-
ձունս և դասս կուսանաց , առնելով զամե-
նեսին տաճար բնակութե քումդ սրբութե ։
Գոհանամք զքէն փրկիչ , որ 'ի հօտէն սբ̃յն
գրիգորի զոչխարսն առաւել քան զհովիւս
բանաւորս արարեր , և զաշակերտս 'ի ժողո-

վրդնենէն առաւել քան զվկդս յօրինեցեր գիտունս. աՀա և մեք այժմ զօրացեալք քաջալերեցաք 'ի բանից շնորհալից Հոգևոր որդւոցս մեր, Հարց յորդւոց, վրդպք յաշակերտաց, քահանայք 'ի ժողովրդոց: Եւ արդ սոքա ուրախութբ յուղարկեն զմեզ առ քեզ տր. և ինքեանք մնալով 'ի մարմնի՝ ընդ քեզ են և առ քեզ, և քև զօրանան: ՊաՀեա զսոսա ամենազօր աջովդ քո, պարապեա՛ զսոսա ամլութբ սբ Հոգւոյդ, մխիթարեա՛ զսոսա ուրախութբ բանի քո. զխաղաղութի քո տուր սոցա, և աճեցո՛ 'ի սոսա զշնորՀսն: Եւ այսպէս օրՀնեալ սրբցն զկապեալ նախարարս՝ յանձն արարին զնս տն. և էր առաջնորդ բանից վկդպուէ և մխիթարութե երանելին ղևոնդ՝ ըս Հրամանի սրբյն յովսէփայ և սաՀակայ: Ապա մեկնեցան նախարարքն ողբալով և խնդալով 'ի բանտն իւրեանց. և քաՀանայքն գնացին յիւրեանց տեղի բանտարկութե. ուր և ինքնակամ բանտակից եղև նց երանելի մոգպետն՝ արկեալ անձամբ յինքն զկապանս շղթայից: Եւ իբրև այն ինչ Հաւախօսն առաւօտու լսելի լինէր, և սրբքն միաբան ասէին, ծագեա՛ զողորմութիս քո՝ որք ճանաչեն զքեզ, եկեալ Հասին դաՀիճք դենշապՀոյ՝ Հանել 'ի բանտէ զկապեալ քաՀանայս, և տանել առ նա: Այլ յորժամ տեսին զմոգպետն՝ որ վերակացուն էր կապելոց, զի նստէր կապանօք 'ի մէջ նց, և լսէր նց, և քաջալերէր իսկ զնս չերկնչել 'ի մաՀուանէ, զարմացան յոյժ ընդ իրսն.

իրան․ և ընթացեալ պատմեցին Դենշապհոյ :
Այլ նա․ իբրև լուաւ, զահի մեծի հարաւ․ և
փութացոյց զդահիճսն, զի վաղվաղակի լուծ-
ցեն զկապանս քահանայից, և բերցեն զնս՟
ուր ինքն երթալոց էր՝ արտաքոյ քաղաքին․
նոյնպէս և զմոգպետն առանձինն ածցեն առ-
նա : Այլ անդրէն դահիճքն 'ի բանտն՝ բե-
րեալ Ը իւրեանս զդարբինս 'ի քակել զշղ-
թայս սրբոցն․ և զի ստուար շղթայք էին երա-
նելեացն, և մանաւանդ սրբոյն յովսեփայ կա-
թողիկոսին, բազում աշխատ եղեալ դարբ-
նացն՝ ոչ կարացին խարտել կամ կտրել և 'ի
բաց հանել զերկաթսն 'ի ձեռաց և յոտից և
'ի պարանոցաց սրբոցն․ որպէս և փափաք սրբոցն
այն էր, զի նովին շղթայիւք հասցեն 'ի տեղի
վկայութե, և նոքիմբք կատարեսցին, առա-
ւել շուք փառաւորութե համարեալ անձանց
զծանրութի կապանացն որ վս ածն՝ քան զբմ
զարդ ոսկւոյ և ականց պատուականաց և
մարգարտաց : Բայց քանզի առ նեղութե
հրամանն տուեալ էր Դենշապհոյ․ լուծանել
զկապանս նց, ոչ զի կարծեսցի 'ի քաղաքի՝
թէ յաշտարակի դնան նք, ստիպէին դահիճք
զդարբինս, զի որ և է հնարիւք արհեստի իւ-
րեանց խորտակեսցեն զշղթայսն : Այլ յայնմ
վայրի զեղան 'ի տես նց բազմութիք 'ի հեթա-
նոսաց․ ոչ և ոմանք 'ի քրիստոնէից 'ի համ-
բոյր սրբոցն․ վյ փութացեալ դարբնաց՝ եդին
զշղթայս իւրաքանչիւր նց 'ի վէմ սալիցն, և
ուռամբք [illegible] հարին զերծուցին և հա-
նին զերկաթսն՝ ճարաչար կոտորելով և վի-
րաւ

թաւորելով զմարմինս սրբյն. և առեալ տանէին զնս արտաքոյ քաղաքին :

Եւ զի ցնծալից ուրախութբ ընթանային սրբքն ՚ի նահատակութի, կարծելով դաՀճայ՝ թէ նք խնդան վն յուսոյ ազատութե, և զերծանելոյ ՚ի շղթայից, այպանէին զնս ընդ միտս իւրեանց՝ ծաղրելով իբրև անգէտս Հրամանի թագաւորին, և ասէին գաղտ ցմիմեանս. զի թէ գիտէին երկուքս այս զմաՀն՝ որ պատրաստեալ է նց, ունէին արդեօք բազում պատՃառս լալոյ զանձինս, և ոչ լինէին կարօղ այդպէս ծիծաղիլ և ուրախանալ : Եւ զայն ոչ գիտէին անմիտքն, թէ այն իսկ էր պատՃառ մեծի խնդութե սրբցն՝ զոր ինքեանք տրտմութե առիթ Համարէին :

Եւ եղև իբրև ածին զսրբսն առաջի դենշապՀոյ, առեալ նր նախ առանձինն զմօգպետն՝ Հարցանէր ցնա ՚ի ծածուկ, թէ զի՞նչ պատՃառք իցեն կապանացն, զոր արկեալ էր զանձամբ ՚ի բանտին իբրև զմի ՚ի քրիստոնէից կապելոց : Նա պխնի երանելին և ասէ. մի՛ խօսիր ընդ իս ՚ի ծածուկ, և մի՛ լսեր զխորՀուրդս լուսոյ ՚ի մէջ խաւարի. զի բաց են աչք իմ. քանզի տեսի զլոյսն երկնաւոր : Եւ իբրև լուաւ ՚ի նմանէ զամ բան տեսալեանն և զօրինակ դարձի նորա, և զՀաստատուն միտս նր մնալոյ ՚ի քրիստոնէութե և ՚ի միաբանութե սրբցն, փութացաւ ծանոյց թագաւորին՝ որ ՚ի բանակի անդ էր ոչինչ Հեռի ՚ի տեղւոջէն : Ընդ որ զարմացեալ թագաւորին՝ յաՀի եղև. և արգել չմխճել Ը նմա

՚ի

'ի վ̅ր̅ հաւատոց , զի նա գիտակ գոլով ասէ ա̅մ̅ բանի՝ յամօթ առնէ զմեզ · և ես զգուշացոյց , զի մի՛ ոք 'ի պարսից լուիցէ զերևել տեսիլն , և խափանեսցի 'ի դենէ իւրմէ · և մի՛ ոք իմասցի՝ թէ նա քրիստոնեայ եղև և վասն հաւատոց պատուհասի · այլ եթէ ոչ դարձցի անդրէն ողոքանօք և սպառնալեօք , դի՛ր ասէ 'ի վ̅ր̅ ն̅ր̅ սուտ յանցանս ը̅դ̅էմ թագաւորութե̅ն̅ , և աքսորեա՛ իբրև մահապարտ 'ի հեռաւոր երկիր · և անդ ընկեցեալ 'ի վերայ մի՝ ընկալցի զմահ թշուառութե̅ն̅ ։ Իսկ զքրիստոնէից երիցունսն փութանակի կարճեա՛ 'ի կենաց , զի մի՛ և զ̅ս̅ա ողջոյն դարձուսցեն յարէնս իւրեանց · զի թէ զճարտար մոգպետն այնպէս երագ աշակերտեցին , տգէտ մարդիկ զիա՞րդ կարասցեն կալ առաջի ն̅ց̅ պատիր խաբէութե̅ն̅ ։

Արդ եկն նստաւ դենշապուհ արտաքոյ բանակին յառաջնում վայրի · և ասէ առանձին ցմոգպետն · իշխանութի̅ն̅ առի վ̅ս̅ քո ո՛չ լոկ բանիւք հարցանել , այլ՝ ա̅մ̅ հարուածովք դատել մինչ 'ի մահ · ա՛ղէ մինչև ձեռն արկեալ է իմ 'ի քեզ , ընկա՛լ զառաջին պատիւն քո , և զերծի՛ր 'ի տանջանաց մահու՝ խնայելով 'ի պատուական ալիսդ · թո՛ղ անդր 'ի բաց զքրիստոնէութի̅ն̅՝ զոր ոչ ունէիր 'ի բնէ , և դարձի՛ր անդրէն 'ի մոգութի̅ն̅ · ո̅վ̅ և էիրն իսկ մոգաց պետ և վ̅ր̅դ̅պ̅ բազմաց ։ Նա պնդեր երանելին և ասէ · աղաչեմ զքեզ՝ որ յառաջ իբրև սիրելի հարազատ համարեալ էիր յաչս իմ , և այսօր թշնամի հոգւոյ գտանիս , մի՛ ը̅դ̅

առաջին սիրոյն զԹաւր դու յիս. այլ կատարեա՛ 'ի վ̃ր իմ զկամս չարութեան Թագաւորին քո, դատելով զիս՝ ոչ և առաւել հրամանս: Տեսեալ դենշապհոյ զանշարժելի միտս նորա և զաներկիւղութիւն, արար ը̃ նա ը̃ հրամանի արքային. և այնպէս կատարեցաւ երանելին յօտարութեան յանձանօթս ուրեք վկայական հանդիսիւն, և արժանի եղև պսակացն՝ զոր ետես 'ի տեսլեան:

Յետ այսորիկ փութացեալ դենշապհոյ բառնալ 'ի կենաց և զքահանայս, եհաս ը̃ իւր և զայլ երկուս յաւագաց պարսից, զջնիկան մարզպետ կմ՛ մայպետ, և զմոգան անդերձապետ. և հրամայեաց դահճաց և սպասաւորաց՝ ը̃ ոյս խառնեալ էր և խուժիկն, զի տարցին զս̃ոսն 'ի խորագոյն ևս անապատ անմերձ 'ի մարդկանէ. և էր տեղին այնպէս առապար դժնեայ, մինչև չգտաւ և տեղի նստելոյ երեցունց իշխանացն. ապա իջեալ նոցա հետագոյնս՝ հրամայեցին դահճաց կապել զոտս և զձեռս ս̃րց, և արկանել երկայն պարանս յոտս նոցա, և ը̃ քարշ ածել: Իսկ դահիճքն երկու երկու լծեցան, և առին 'ի քարշ զերանելիսն. և այնպէս ձգձգեցին ը̃ ապառաժ տեղիսն, զի ամենևին խայծ ոչ մնաց 'ի մարմինս ս̃րցն. և ապա լուծին և ածին 'ի մի տեղի:

Խոստեր իշխանաց, Թէ սովաւ կակղեցան միտք երանելեացն, և այնուհետև դիւրին լիցի ձգել զնս՛ 'ի կամս իւրեանց. և ոչ գիտէին, Թէ նոքին իսկ էին և քաջ զինուորա

վա-

վրնեցին և վարժեցին զնս. զի եթէ և սա-
կաւ ինչ երկիւղ մարդկային կայր 'ի սիրտս
նց յառաջագոյն, հայեցեալ նց 'ի չարաչար
վէրս մարմնոց իւրեանց՝ իսպառ 'ի բաց մեր-
ժեցին զերկիւղ, և սկսան մի քան զմի յա-
ռաջել 'ի պնդատուութիւն հանդիսի նահա-
տակութեան. քանզի փութային իբրև ծարա-
ւիք յաղբիւր, եթէ ո՛վ վաղ զիւր արիւնն
հեղցէ վս նրս ։

Խօսել սկսաւ ը նս դենշապուհ, և ասէ. արքայ յղեաց զիս առ ձեզ՝ ասել, թէ ամ աւեր երին հայոց, և կոտորածք զօրաց հայոց և պարսից առ 'ի ձէնջ եղեն, և 'ի պատճառս ձեր կան նախարարքն հայոց 'ի կապանս. արդ 'ի ձեռս ձեր է արձակել զնս, և զայլ ևս բազմութիւն գերեաց, և առնել շինութիւն երին. ապա թէ ոչ՝ դուք չարաչար մահու մեռանիք, և աշխարհ ձեր կորնչի. և ամ արիւնքն՝ որ հեղան և որ հեղլոց են, 'ի ձէնջ խնդրին 'ի ձեռն ոծոց ։ Ահա դուք ձեզէն տեսիք թէ զօրպլիսի այր երևելի 'ի դենիս մերում, որ սիրելին էր արքայի և ամ մեծամեծաց, վս խոստովելոյ 'ի կրօնս ձեր անխնայ դատեցաք՝ տարագրելով յոտարութի հեռաւոր. մինչև և յերթալն իսկ մեռանի, և ոչ հասանէ 'ի տեղի պատուհասին իւրոյ. արդ եթէ 'ի բուն սիրելիս ոչ խնայեաց արքայ, որչափ ևս 'ի ձեզ 'ի տարաձիկս, որ մահապարտ իսկ էք իբրև վնասակարք յիրս արքունի. վոյ չէք այլ ձեզ հնարք ապրանաց, բայց եթէ երկիր պագանիցէք արեգական ը կամս թագաւորի. զի յայնժ

յայնժամ ոչ միայն 'ի մահուանէ ապրիք , այլ և մեծամեծ պարգևօք յուղարկիք յՏ̃ն ձեր :

Զայս և առաւել ևս զայն խօսեցաւ դենշապհոյ՝ հրաման ետ սահակայ ե̃պսի , որ առաւել տեղեակն էր պարսկական լեզուի , պարզ իմացուցանել և այլոց ընկերաց իւրոց : Իսկ նա ասէ . մի՛ ստիպէք զիս՝ զայդպիսի ծաղրական բանս յեղուլ 'ի լսելիս սր̃ց . արարէք դուք զոր ինչ և գիտէք , և մի՛ յերկարէք խօսել առ մեզ բանս մնոտիս . զոր եթէ լուիցեն՝ զասացեալսդ այպանեն , և ը̃ իս ցասնուն իբրև ը̃ ժամանակավաճառ և վայրախօս : Սրտմտեալ ը̃ այս դենշապհոյ համդերձ գործակցօքն՝ ասէ ցսահակ . դու հարկաւորութե̃ ասա՛ ցդոսա՝ զոր ինչ և լուար , թո՛ղ գիտասցուք և զդոցա կամս և զխօսս : Իսկ սր̃ն կարճ 'ի կարճոյ և վեր 'ի վերոյ բանիւք պատմեաց նց̃ ծաղու և այպանօք . և նք̃ իբրև լուան , առհասարակ այպն արարին մեծաձայն ծաղու :

Յառաջ մատեաւ յայնժամ երանելին ղևոնդ երէց , և կացուցեալ թարգման զնա ինքն զսահակ ե̃պս՝ ասէ ցդենշապուհ . Ո՞ խա̃րդ լուիցուք երկդիմի հրամանացդ քոց , որ զերկրպագութի̃դ ետուր նախ արեգական , և զկատարումն երկրպագութե̃ն 'ի կամս թագաւորին ձգեցեր . և այնպէս մեծացուցեր զթագաւորն քան զարեգակն՝ զոր մեծարել կամէիր . յայտ արարեալ՝ թէ արևն չունի ինչ կամս , այլ հարկաւ արբանեկէ արարա-

ծոցս Քի վերին հրամանի ․ իսկ Թագաւորն
ձեր ըստ կամի՝ զոր կամի մծացուցանէ, և
զոր կամի ծառայեցուցանէ ․ և ինքն գլխա-
ւորն անգէտ է, թէ ո՛ր իցէ ած ճշմարիտ ։
Այլ մեք քանզի գիտեմք զճշմարիտն ած,
չկարեմք փոխանակել զնա ը ստութե ․ և
նորին իսկ հրամանաւ հպատակեմք արքայա-
կան իշխանութե, ցորչափ չհակառակի այ
իշխանութեն ․ վյ 'ի զուր եդեր զմեզ լինել
պատճառ ապստամբութե և աւերածոյ Երի ․
զի այդ արտաքոյ է օրինաց մերոց ․ այլ դուք
ձեզէն հակառակ կացիք այ և մարդկան ։
Մի՛ խօսիր ընդ մեզ իբրև ընդ տղայս, և մի՛
կարծեր յաղթել մեզ՝ իբր մեկուսի զատեալ
զմեզ յառաջինի զօրականաց մերոց ․ չեմք
մեք միայն՝ որպէս դուդ կարծես ․ չի՛ք տեղի
ունայն, ուր ոչ իցէ Թագաւորն մեր քս զօ-
րացուցիչ մեր և փրկիչ ․ միայն այնոքիկ Թա-
փուր են 'ի նմանէ՝ որք ուրացեալ են 'ի նմա-
նէ ։ Իսկ զի՞արդ ակնունիցիս փոխել զմիտս
մեր հաստատեալս 'ի քս ․ ուր և զինուորք
Տին մերոյ՝ որք մեզ աշակերտեալ էին 'ի քս,
առ ոտն հարին զանարժան հրամանս Թա-
գաւորին ձերոյ, և առ սէրն քսի յոչինչ հա-
մարեցան զամ ինչ և զկեանս իւրեանց, և
զերկրպագուս արեգական չարաչար հար-
ուածովք սատակեցին, և ինքեանք յառա-
ջեցին քան զմեզ 'ի յարքայութիւն այ, և խառ-
նեցան 'ի զուարթնոց դասս հրեշտակաց յանպա-
տում ուրախութիւն ․ 'ի նոյն բարիս վիճակե-
ցաւ և երանելի մոգպետն, զորմէ դու ասեր

Թէ յաքսորս յղեցի ։

Ետ պ՟խնի մովան անդերձապետն և ասէ. ա՟ծքն բարերար են, և երկայնամիտ լինին առ ձեզ, զի վայելեսջիք 'ի բարիս ն՟ց 'ի ձեռն Թագաւորին մերոյ, յորոյ 'ի բերանոյ ելանէ հրաման կենաց և մահու. և ձեզ ոչ էր յանդգնել ի այդպէս ը՟դդիմանալ, այլ յանձն առնուլ զերկրպագութի արեգական և հրոյ, որովք կեայ և կերակրի տս. և մեք զի տեսանեմք զձեզ անգէտս, երկայնամիտ լինիմք 'ի վ՟ր տգիտութ՟եդ ձերոյ. խնայեցէք յանձինս ձեր, և մի՛ խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնս ձեր ։

Ու. այս ասէ ս՟րբն սահակ. իբրև ուսեալ և յոյժ խրատեալ խօսիս. բայց զայդ կարի տգիտաբար ուսուցանես, զի ա՟ծս բազումս խոստովանիս, և հակառակ կամս 'ի նոսա գտանես. և եթէ վեհքն հակառակ են միմեանց, մեք խոնարհագոյնքս չկարեմք հպատակել ն՟ց, մ՟յ և ոչ սնոտի բանիցդ անսալ. միօրինակ վեհ համարիք դուք և պաշտէք զկրակ և զջուր, որք եղծիչք են իրերաց. արեգակն անկերակուր է, այլ կարօտի օդոյ 'ի ձգել զճառագայթս լուսոյ և 'ի ջեռուցանել. 'ի ձմեռան ցրտանայ և սառուցանէ զերկիր, և յամառան տօթանայ և տոչորէ զտիեզերս. իսկ հուրն միշտ անյագ ուտէ զփայտս յարքունի ծախուց, և աշխատ առնէ զծառայս. և ոչ երբէք ինքնին մնայ կենդանի, այլ հանապազ մեռանի. և զիա՞րդ հնար իցէ այսպիսեաց փոփոխելի և եղծական տարրե-

ընկերաց նահատակին անուն ընդունել , և կամ այլոց կենսատու լինել ։ Բազում և այլ բանիւք յամօթ արար զկուրութի՟ն հեթանոսաց , և յանդիմանն կացոյց զճշմարտութի՟ն քրիստոնէութե՟ն ։

Այսպէս և ս՟ն յովսէփ բազմօք խօսեցաւ առ իշխանսն , եթէ 'ի զուր է ձեզ վաստակիլ առ որսալոյ զմեզ ։ զի այդպիսի հարցուածք և այլ անգամ եղեն առ մեզ յատենի պարսից ։ և միշտ 'ի սոյն միտս և 'ի կամս հաստատուն գտաք և ծանուցաք արքային ձերում ։ և ո՛չ կարեմք փոփոխել զբանս մեր , ո՟զ թէ յառաջն այլազգ ինչ խորհեալ իցէ մեր ։ այլ այս ևեթ խորհուրդ վառեալ կայ 'ի սրտի մերում , և որ քան զօր բորբոքի , զի այսօր քան զերէկն և զեռանդն առաւել ցուցցի յանձինս մեր լաւութի՟ն և գործ բարի ա՟յ հաւատոցն ք՟ի ։ յորում կամիմք կեալ և մեռանել ։ Ա՛յլ վայրապար սպառնայք մեզ զմահ , որում տենչացեալ եմք սիրով ։ կամ խոստանայք մեզ բարիս առնել , զոր չար գիտեմք ։ ապա եթէ 'ի հաւանել մեր առնէք արձակել և զնախարարս , մի՛ և մի՛ լիցի ումեք 'ի հաւատացեալ կապելոցն արձակիլ յըստ մարմնոյ ազատութի՟ մերովս ուրացութ՟ք , և 'ի յաւիտենից անլոյծ կապանսն անկանիլ ։ ո՟զ և նոքին իսկ իբրև զմեզ խնդրեն այժմ յա՟յ զմեր վ՟ն ա՟յ զվախճանն , քան թէ զկեալն մեր կենդանեաց իւրեանց ուրացութ՟ք ։ Հա՛պա զոր ինչ կամիք՝ արարէք վաղ , և կ՟մ երբ և կամիք ։ Զսոյն և այլ ընկերք ս՟ցն ասէին՝

մուշէ երեց, արշէն երեց, և քաջաջ սարկաւագ. որք և աղաչեցին զսահակ եպս ասել ցիշխանսն բանիւ նց, թէ զոր ինչ ասացին սբ վդպքն մեր և հոգևոր հարքս մր յովսէփ և տէր ղևոնդ, դոյն են մեր կամք և խնդիրք. կատարեցէք փաղփաղակի՝ յոր եկեալ էք, և մի յապաղէք։

Տեսեալ դենշապուհոյ զհաստատուն նոցա և զզօրաւորթութն, հրամայեաց յառաջ մատուցանել զկրտսերագոյնն 'ի նց և զառկարագոյն կարծեցեալն. այն է արշէն երեց. և ետ կապել զոտս նր, և մեծաւ ուժով պնդել զձեռսն, մինչև ճարճատեալ հատան ջիլք նր։ Եւ մինչդեռ կայր երանելին յանհնարին պրկոցսն, եբաց զբերան իւր և սաղմոսէր ասելով. ահա շրջեցան զինև շունք բազումք, և ժողովք չարաց պաշարեցին զիս. ծակեցին զձեռս և զոտս իմ, և փոխանակ բերանոյ իմոյ աղաղակեցին նմ ոսկերք իմ։ Առ ինձ տր, և լուր ձայնի իմում. և ընկալ զոգի իմ 'ի ժողով սբ զօրականին քո, որ երևեցան նորակերտ դաստակերտին քո (հաւատացեալ մոգպետի). գոհանամ զքէն տր, զի ես որ կրսեր էի յամենեսեան՝ ողորմութն քո գթացեալ յառաջեցոյց զիս։ Եւ զայս իբրև ասաց, ոչ ևս կարէր բանալ զբերանն յանհնարին պըրկոցսն գելարանին. և անդէն փաղփաղակի հրամանաւ երեցունց նախարարացն հատին դահիճքն սրով զպարանոց երանելւոյն, և ընկեցին զմարմինն 'ի խորխորատ մի ցամաք.

մաք . և այնպէս կատարեցաւ ս՟ն արշէն յառաջ քան զայլ ընկերս իւր՝ ը՟ դուշակութե՟ ս՟յն յովսեփայ յընթրիս :

Դարձեալ սկսաւ խօսել դենշապուհ ընդ սահակայ եպ՟սին , և ասէ . խնայեմ 'ի քեզ և 'ի յովսէփ . զի զերկոցունց զձենջ բազում գովութի՟ լուեալ է իմ 'ի ժամանակին՝ յորում շրջեցայ յՅին հայոց տարի մի և վեց ամիս . և ես աչօք իմովք տեսանէի զքո լաւութի՟ս , որ՟պ և զյովսեփայն՝ թէ որպէս բարիոք քաղաքավարէր մարդասիրութ՟ ան ամենեսեան , հայր հաստատուն համարեալ ա՟մ ա՟ին , և հաւատարիմ յերս արքունի . արդ փոխանակ ձեր ես աղաչեմ զձեզ , խնայեցէք 'ի պատուական անձինս ձեր . և մի մատնիք 'ի մահ դառն՝ որ ձեզ առաջիկայ վ՟ս յամառութե՟ ձերոյ : Գիտեմ ես , զի 'ի հրապոյրս առնդ այդորիկ ղևոնդի ըմբռնեալ էք դուք , որ 'ի մահ կրթէ զձեզ . քանզի ինքն ախտացեալ է մարմնով , և ոչ գտեալ հնարս առողջութե՟ 'ի բժշկաց , և հիւանդոտ կենօք ձանձրացեալ՝ փափաքէ 'ի մահ քան 'ի կեանս :

Եւ այս եւս պնդի ս՟ն յովսէփ . գովութիդ՝ զոր ետուր մեզ ը՟ կարգի պատուոյ ալեացն , արդարանայ ա՟մի . և արդարև պարտ իսկ էր մեզ անարատ քաղաքավարել յառաջնորդական վերակացութե՟ս մերում , որ՟պ վայել է Քրիստոսի ծառայից ա՟յ . ոչ իշխանաց դիմադարձ լինել , և ոչ զժողովուրդս 'ի տրտունջ ձգել , այլ՝ օրինօք ընթանալ յա՟մի :

Այնպէս և զոր առաքեցեր մեզ հրապուրանաց ատնս պյտորիկ, ոչ ստեցեր. այլ ոչ եթէ ոմն օտար ոք հրապուրէ զմեզ, այլ քանզի յոյժ սիրէ զմեզ, յօգուտ մեր յորդորակից լինի. և որ հրապոյրք քեզ կարծին, այդ իսկ է մեր հաստատուն խորհուրդ յամժամ, զի անքակ ունիցիմք զկենաց միաբանութիս. իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ յախտալից մարմնոյս, առաւել ևս մեք ամենեքեան. զի չիք ոք ամենևին՝ որ ունիցի զմարմին առանց ցաւոց չարչարանաց:

Դենշապուհ ասէ. զայդ ո՞չ գիտէք՝ որչափ երկայնամիտ լինիմ ես 'ի մեծի ձեր արտաքոյ արքունի հրամանին իմոյս քաղցրութեամբ. զի չեմ անպատրոյն իբրև զձեզ, զի անձանց ատելի էք, և այլոց թշնամի. իմ զի այդ և հաց կերեալ է յայսմ ձերում, զուլթ և սէր ունիմ առ նոսա: Ապա պատասխանի ետ Ղևոնդ, և ասէ. որ այլոց գթայ, առաւել յանձն իւր ունի խնայել՝ կատարելով զպատուիրանս նորա. զի չեմք անձանց տէր, այլ ունիմք համար տալ նորա մեծի նմին: Ապա եթէ դու երկայնամիտ լինիս մեզ՝ ոչ հայելով 'ի հրամանս թագաւորին, չէ ինչ. զի բարուք առնեք չանսալ թագաւորին ձերոյ՝ որ մահկանացուն է, և սատակիչ անմեղ մարդկան, բարեկամ սատանայի, և թշնամի Աստուծոյ. այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, և ոչ զանանց կենաց փոխանակել ընդ պատրանս ձերս: Նաև մեծ իմ զի ասացեր, թէ չգտեալ առողջութիւն 'ի բժշկաց

տեղէ

մերժէ զմահ քան զկեանս, ոչ ուղիղ խորհե-
ցար. զի թէ զԾի զմիջակ գիտէիր, ընդ էր
ինչ ոչ զարմանայիր կիր մեղադիր լինէիր.
ո՞ որք 'ի մահկանացուաց ունիցի կեանս
անտրտում. ո՞չ ահա լի են ամ ախտիւք, և
տառապանօք հոգւոյ և մարմնոյ. և չեն ինչ
զարմանք, եթէ չկարեն բժշկել զամի ըզ-
դեղ գտանել. վս զի մահկանացու են՝ այն
որ բժշկէն, և որ բժշկին :

Բայց երանի՛ թէ և դուք այնչափ ինչ հոգ-
տանէիք նախ հոգւոց ձերոց, և ապա այլոց,
որչափ հոգան բժշկել վս մարմնոց. զի թէ
զհոգիսդ բժշկէիք յամ ախտից մոլորութեց
Ծիս, այնուհետև դիւրաւ կային ձեզ այլք
մարմնով 'ի ծառայութի : Իսկ զի դուք ագի-
տութեն զանմահ հոգիսն մահկանացու արա-
րիք՝ պարտաւոր առնելով անվախճան պատ-
ժոց գեհենին, մարմնովդ՝ եթէ կամիք և ե-
թէ ոչ կամիք՝ ախտացեալ էք յանողջանալի
ցաւս. և զմեզ նախատէք այդպիսի ցաւովք
մարմնոյ՝ որ ոչ է 'ի մեր ձեռս, այլ ամ և վի-
ճակեցաւ 'ի բնութեն մր իւրաքանչիւր ան-
ձին : Բայց ես խնդամ և ուրախ եմ, յոր-
ժամ տեսանեմ զմարմինս չարչարեալ, գի-
տելով զի զօրանայ յիս առողջութի հոգւոյս.
և զի ամ որ անկակից լինի մահու փրկչին
մերոյ, նաև յարութեն նր հաղորդ լինիցի :
Իսկ արդ դու որ ունիս իշխանութի 'ի վր մեր,
մի՛ հեղգար, այլ արագ արագ դատեա՛ զմեզ
ըստ կամս քո. չեմք ինչ զանգիտելոց 'ի սպառ-
նալեաց մահու, զոր ածելոց ես 'ի վր մեր :

Զարմացեալ երեցունց իշխանացն ը իմաստուն պլինիս և ը անհերկիւղ համարձակութին նց՝ անդրէն ստիպէին զսահակ ասել ցղևոնդ. մեր լուեալ է վա քո, թէ չիք ոք իբրև զքեզ տեղեակ օրինաց քրիստոնէից, և առաւել՝ ի քոյ խրատուց եղև մր անցք ծին Հայոց և կորուստ բազմաց. արդ այդպիսի մեծ և իմաստուն մտաց պարտ է ճանաչել զբարերարութն արքայից արքայի, որ զայնչափ ժամանս թողու ձեզ, և շնորհէ ըզկեանս ձեր, եթէ ծանիցիք զմտածս մեր: Արդ ոչ եղեր խրատատու չարեաց և պատճառ մահու բազմաց, լսե՛ր այժմ խրատատու կենաց, և թո՛ղ կեան կ՛ դոքա կ՛ այլ բազում անձինք. յորդորեա՛ զդոսա, զի պագցեն արեգականն երկիր, և կեցցեն. և դու այնպիսի պատիւս գտանես ՚ի թագաւորէն, մինչև անուանի լինել՝ ի քում ծին և յազգս ամենայն:

Եւ իբրև թարգմանեաց զայսոսիկ սճն սահակ երկայնմտութբ և ծաղրելով, ասէ ցնա սճն ղևոնդ. ապաքէն չէր մեզ պարտ այսչափ երկար ակնելոյ արժանի առնել զսոսա. շա՛տ էր այնչափ ինչ ասել՝ որչափ պլինի արար փրկիչն յառեանն պիղատոսի. բայց զի ծանուցուք անմտութե դոցա զհաստատութի ճշմարտութեն և զանյեղլի կամս մեր, առա՛ անդրէն ցդոսա. Դուք ասացիք ասադիկ զոր ինչ լուեալ է ձեր վա իմ, թէ օրինացն մերոց տեղեակ եմ, և բազմութե ժողովրդոց եղեալ եմ ուսուցիչ զայսչափ ամս մինչև ՚ի

լինու-

լինելութիւն ծերութեան. և արդ զիմ՛ըրդ զայսպիսի ընտրողութիւն լաւ գիտութեան իմոյ՝ որում դուք իսկ վկայէք, զի ուսեալ եմ յայն և ոչ՚ի մարդոյ, այսօր յաղագս երկիւղի մահկանացու և ապուշ մարդոյ ՚ի մոռացօնս արկեալ՝ փոխանակեցեմ ընդ մոլար ոգւոյն, և կորնչիցիմ. քաւ լիցի ինձ առնել զայդ, և լսել զիրաւացի յանդիմանութիւն, թէ որ ուսուցեր զբազումս, զանձն քո ոչ ուսուցեր. և մի՛ լիցի ինձ առնուլ՚ի մահկանացու մարդոյ զանսուտ պատիւ և զփառս՝ զոր ինձ խոստանայք, և զրկել ՚ի ճշմարիտ փառաւորութենէն՝ զոր ունիմ զգենուլ յերկնաւոր և յանմահ աջոյն բարձրելոյ. զոր ոչն արժեն երկինք և երկիր և ամ զարդք նց։ Մ՚ի ինչ պակաս է ՚ի մեր երանելի փառաւորութենէս, բաժակ մահուդ՝ որում իբրև զպատքեալ ծարաւիս փութամք ըմպել. այլ արբուցէք վաղվաղակի, և թոյլ տուք մեզ զերծանիլ ուրախութեամբ յերերալից կենցաղոյս. և մի՛ ևս յերկարել ձգէք զանմիտ և զխնասակար բանս բանդագուշեալ թագաւորիդ ձերոյ։

Յայնժամ զամօթի հարեալ և դառնացեալ դենշապհոյ՝ ոչ ևս խօսեցաւ ընդ ղեւոնդեայ, այլ մեկուսացոյց սակաւիկ մի զերանելին ՚ի միմեանց, և ասէ առանձինն ցսուրբն Սահակ. Գովութիւն զոր ետու քեզ յառաջ, չետ քեզ իմանալ զպատիւ անձին քո. և դեռ այպանես զբանիւք մերովք՝ մոլորեալ՚ի բանից առն այնորիկ. և արդ ես ինձէն յիշեցուցանեմ քեզ զչարիս քո, զի անձամբ զանձն

քո

քո մահապարտ արասցես․ ասա՛ ինձ, ար-
դարև դո՞ւ աւերեցեր զատրուշանսն յաշտա-
նիս, և կամ զկրակն դո՞ւ սպաներ, չարչարե-
լով զմոգսն, և զսպասս պաշտամանն 'ի քեզ
կորզելով։ Ասէ սուրբն․ այժմ ուսանել կամիս
զայդ, եթէ յառաջագոյն գիտէիր։ Դեն-
շապուհ ասէ․ այլ է համբաւն, և այլ է ճըշ-
մարտութիւն․ իմ լուեալ էր՝ եթէ զամ վնաս
յաշտանիս դու արարեր․ այլ զճշմարիտն 'ի
քէն կամիմ ուսանել։ Ասէ եպիսկոպոսն․ ե-
թէ այդպէս լուա՛ր հաւատեաւ, 'ի զուր էր
քեզ կրկին հարցանել․ իսկ այժմ ո՛չ զօգուտն
կենաց կամիս լսել յինէն, կամ նոր ինչ ուսա-
նել, այլ արեան իմում ցանկան միտք քո։
Դենշապուհ ասէ․ չեմ զազան արիւնա-
խանձ, այլ վրէժխնդիր եմ ածոցն անարգուէ։
Սահակ ասէ․ զտարերս համերս ած խոստա-
վանիս, և զմարդիկ պատկերակից քո խող-
խողել կամիս․ այլ գիտեա՛, զի ընդունելոց
ես զհատուցումն վրիժուց հանդերձ թագա-
ւորաւն քով յանկաշառ ատենին այ։ Որդ-
զոր քո չար կամքդ կամին, զայդ ես ասեմ
քեզ․ զկրակատունսն արդարև ես աւերեցի․
և զմոգսն ես չարչարեցի գանիւ, և զկահս
պղծութե որ 'ի տանն էր, 'ի ծովն ընկեցի․
այլ զկրակ ո՞ կարէ սպանանել, զորոյ զբնու-
թիւն որպ և զայլոց տարերաց անմահ հաս-
տատեաց արարիչն։ Ա՛ղէ սպան դու զօդ,
եթէ կարես․ և կամ ապականեա՛ զհող, զի մի՛
բուսուսցէ զդալարի․ փողոտեա՛ զգետ, զի
մեռցի ջուրն․ մեռանի այն՝ որ շնչէ և շար-
ժի

ժի. և զնայ, ուտէ և ըմպէ. Երբ տեսեր զա-
զկրակ զնայութն կամ խօսաւն կամ գիտութն. արդ
զոր կենդանի չէ քո տեսեալ, մտաւեալ խոս-
տովանիս. վայ և սնոթողլի է ամպարշտու-
թիւդ ձեր քան զամենեթանոսաց, որք թե-
րևս զխտնագոյն իցեն քան զձեզ. զի թէպէտ
և 'ի Ճշմարտէն այլ մոլորեալ են, և պաշ-
տեն փոխանակ այլ զմարդիկ կամ զայլս 'ի կեն-
դանեաց, այլ զանխօս տարերս ամ ոչ խոս-
տովանին:

Սարկաւագս դեռնշաւաւ, և ասէ. ոչ միայ-
նամ ես ընդ քեզ 'ի պայքար քննութե մտ քնութե
տարերաց. այլ խոստովանեմ ինձ, եթէ
զնա՞ւանցուցեր զկրակն՝ եթէ ոչ: Յայնժամ
ասէ երանելին. ես ինձէն իսկ մտի 'ի կրա-
կարանն ձեր, և տեսի զպաշտօնեայս կրա-
կին առաջի կրակարանին՝ որ բորբոքէին այ-
րէր լի հրով: Հարցի զնա նախ բանիւք, և
ոչ զանիւք, եթէ զի՞նչ համարիք դուք 'ի
միտս ձեր զկրակ պաշտամանս այսորիկ: Նո-
քա ասեն. մեք ոչինչ գիտեմք, բայց զայն
կեմ, զի սովորութի է նախնեաց, և հրա-
մանս բուան թագաւորին: Սեմ զարձեալ
զնա. զի՞նչ իմանայք զբնութի կրակիդ. ա-
րարի՞չ կարծէք, եթէ արարած: Նոքա
միաբան ասեն. մեք արարիչ զդա ոչ գիտեմք.
ոչ և ոչ հանդուցիչ աշխարհելոց. ձեռք մեր
փայտակերով են 'ի կայծեի փայտահարութե,
և ողունք մեր մնցեալ 'ի փայտակրի. աչք
մեր զիժացեալ են արտասուօք 'ի կծուութե
ծխոյ դորա, և երեսք մեր մրտեալ: Նշեմ
շատ

շատ մատուցանեմք նմա զկերակուրն, յորժ քաղցնու. և եթէ բնաւ չուտեմք, բնաւ անցանէ և սպառի, և 'ի մոխիր դառնայ. մեր այդպէս համեալ է 'ի վ՟ր բնութեան դորա:

Եւ ասեմ ցնա. և ո՞յր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորութիւն, զի խոտիցե՞ք արդեօք, կամ լուծեա՞լ իցէ ձեր ուստեք: Նոքա ասեն. զի՞ 'ի լսելոյ հարցանես զմեզ. այլ հայեաց յաշխատանսն՝ զոր եդին 'ի վ՟ր մեր. քանզի և այս օրինադրաց մերոց է գործ, որք ոգւովք մեռաց միայն են կուրացեալ. իսկ թագաւորն մեր մարմնոյ միով ակամբն կոյր է, այլ հոգւոյն բնաւ չիք իսկ աչք: Զայս իբրև լուայ ես 'ի մոգուցն, յորժ ողորմեցայ. զի տգիտութ՟բ զարդարն խօսեցան. սակաւիկ մի չարչարեցի զնա գանիւ, և նոցունց իսկ ետու զկրակն 'ի ջուրն ընկենուլ. և այսպէս ասացի, ա՟ծք որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորիցեն 'ի ներքոյ երկնից. և ապա զմոգսն 'ի բաց արձակեցի:

Իբրև լուաւ դենշապուհ զայս ա՟մ անարգանս դենին 'ի բերանոյ ս՟բյն սահակայ, գոչեաց իբրև զառիւծ զայրագին, և հանեալ զսուսերն՝ յարձակեցաւ գազանաբար, և եհար զաջ ուսն եպ՟սին 'ի վերուստ մինչև 'ի գօտին, և 'ի վայր ընկեց զբազուկ նո՟ր թիկամբն հանդերձ. և նո՟ր յահեակ կողմն թաւալեալ՝ յեցաւ 'ի քար մի. դարձեալ անդրէն զօրացաւ, և առեալ 'ի վեր զաջ ձեռն զայն զհատեալ՝ մեծաձայն գոչեաց առ ա՟ծ. ընկա՛լ տ՟ր զկամաւոր պատարագս, որ յինձէն

զիս

զիս քեղ մատուցի բոլորովին . և խառնեա՛
զիս 'ի գունդ ս̃բ զինուորացն քոց ։ Գոհա֊
նամք զքէն ք̃ս գառնդ կենդանարար , որ
բազում անգամ անմահական զենմամբ մա֊
տակարարեալ բաշխեցար անծախապէս 'ի
ձեռաց մերոց . իսկ այժմ և զմեզ իսկ մար֊
դասիրապէս հաճեցար ընդունել 'ի զենումն
պատարագի և 'ի հոտ անուշից ։

Եւ ցընկերսն ասէր քաջալերելով . հա՛պա
ա՛ռաքինիք , եհաս ժամ պսակման մերոյ .
խցէ՛ք զաչս մարմնոյդ վայր մի , և այժմ տե֊
սանէք զլոյսն մեր ք̃ս ։ Եւ ինքն թաւալե֊
լով ընդ արիւն անձին իւրոյ՝ սաղմոսէր
ասելով . օրհնեցից զտ̃ր յամ ժամ , հանա֊
պազ օրհնութի նր̃ 'ի բերան իմ , մինչև ցայն
տեղի , բազումնեղութիք են արդարոց . յամ̃է
փրկէ զն̃ս տ̃ր , և պահէ զա̃մ ոսկերս նց̃ ։

Եւ մինչդեռ կայր յուժի մարմնոյն , հայե֊
ցեալ ետես՝ զի իջանէր յերկնից գունդ բա֊
զում հրեշտակաց , և վեց պսակ 'ի ձեռին
հրեշտակապետին . և գայր ձայն 'ի վերուստ,
որ ասէր . Քաջալերեցարո՛ւք սիրելի՛ք իմ ,
զի ահա մոռացայք զվշտալից զկեանսդ , և
հասիք երանելի պսակացդ՝ զոր ձեռովն ճգ֊
նութ̃եդ կազմեցիք . առէ՛ք դի՛ք յիւրաքան֊
չիւր գլուխ ձեր զնիւթ պատուական , որ 'ի
ձէնջ գործեալ հիւսեցաւ . իսկ Ճարտարուն̃
գործոյդ յամենասուրբ ձեռացն ք̃սի կազմե֊
ցաւ . զոր և 'ի սպասաւորաց այտի իսկ ըն֊
կալեալ է̃ ստեփաննոսի լինիք պսակակից ։
Յայնմ վայրի հրամանն ետ դահճաց դենշա֊

պուհ

պուհ համադերձ ընկերօքն, զի առանց յա-
ղաղելոյ գլխատեսցեն զամենեսին: Յայն
ժամ ասէ սբն ղևոնդ ցսբն յովսէփ կաթու-
ղիկոս. մատիր յառաջեայց դու ըդդէմ սրոյն.
քանզի դու աստիճանաւ 'ի վեր ես քան զա-
մենեսեան: Նկարկեաց և այլոց ընկերաց
կալ ըստ կարգի իւրեանց. և խրախուսէր զա-
մենեսին 'ի տր: Եւ 'ի մերկացուցանել դահ-
ճաց զսբն յովսէփ՝ ասաց երիցս. դարձ անձն
իմ 'ի հող և 'ի հանգիստ քո, զի տր բարի
արար քեզ. և անդէն հատին զգլուխ նր:
Որպէս կարեցին սրով և զգլուխս սբյ ե-
րիցուն մուշէի, և սարկաւագին քաջաջայ,
որք և ասացին 'ի ժամ կատարմանն. տր յս
ընկալ զոգիս մեր:

Եւ մինչդեռ կէսք 'ի դահճացն զհետ էին
գլխատման սբց, այլոց հրաման ետուն իշ-
խանքն, զի զղևոնդ մի փութով սպանցեն,
այլ մերկացուցեալ զնա քարշեսցեն ուժգին
ըստ քարաժեռ տեղիս, առ 'ի զովացուցանել
զտապ սրտից իւրեանց ըդդէմ նր. քանզի զե-
րանելին ղևոնդ գիտէին լինել առաւելա-
պէս խրատատու և պատճառ ամ իրացն սբց
վարդանանց, և արդեամբք տեսին՝ զի նոյն-
պէս քաջալեր և զօրացուցիչ եղև սբ ընկե-
րացն իւրոց: Եւ դահիճքն այնպէս քարշե-
ցին զսբն ըստ ժայռս և ընդ քարուտս, մինչև
քանցեալ քերեցան ամ մարմինք լանջացն և
թիկանցն մինչև ցոսկերս. և ապա վատա-
կեալ ածին զնա կիսամահ 'ի նոյն տեղի,
ուր այլքն կատարեցան:

Եւ

Այլ իբրեւ պատրաստեցաւ դահճին հատա-
նել և զգլուխ սրբոյն Ղեւոնդեայ, նա առէր
զուարթագին ձայնիւ. գոհանամ զքէն քս,
որ բազում գթութբ քո օգնեալ պահեցեր
զիս 'ի մանկութէ իմմէ. և հասուցեր 'ի ժամս
յայս՝ արժանի արարեր մասին սրբց. 'ի ձեռս
քո փ'րկիչ յանձն առնեմ զհոգի իմ. և այն-
պէս կատարեցաւ և նա սրով ։ Յայս վայր
կենդանի կայր տակաւին սրբ եպսն Սահակ,
և տեսանէր զշողալ սուսերացն 'ի վր պարա-
նոցի երանելեացն. և ապա զկնի ամենե-
ցուն հատին և զգլուխ նր. որոյ մատուցեալ
նուաղ ձայնիւ զվերջին աղօթս, և ասացել
զամէնն՝ աւանդեաց զոգին ։

Այս օրինակ պանծալի վկայութբ կատա-
րեցան 'ի վեշտասաներորդ ամի Թագաւո-
րութեն Յազկերտի, 'ի իե ամսոյն հրոտից (որ
էր յայնժամ յուլիսի. 25. կմ ըստ յայսմաւու-
րաց՝ յուլիսի. 31.) յամի տն. 454. վեցեքին
սրք Ղեւոնդեանք սրբ քահանայք 'ի մեծ անա-
պատին յապար Ձի մերձ 'ի գեօղն մոգուց
ռէվան կոչեցել 'ի սահմանս նիւշապուհ քա-
ղաքի. և անուանք սրբցն ըստ կարգի երիցութ-
նց, Յովսէփ կթղկս 'ի վայոց ձորոյ 'ի հողո-
ցմէք գեղջէ. Սահակ եպս ուշտունեաց գա-
ւառին՝ որ 'ի վասպուրական Ձին արծրունե-
եաց. Ղեւոնդ երէց 'ի վանանդայ 'ի գեղջէ
իջաւանից. Մուշէ դրան երէց ներշապհոյ
արծրունւոյ յերկրէն աղբակոյ. Արշէն երէց
'ի բագրեւանդայ յեղեգեակ գեղջէ. Քա-
ջաջ սարկաւագ սահակայ եպի 'ի ուշտունեաց ։

'Ի

'Ի Թիւ ս̃բց ղեւոնդեանց համարին և ը̃ նո-սին տօնախմբին և այլ չորեքին ընկերք նո̃ց 'ի նոյն աւուրս նահատակեալք յայլեւայլ տեղիս, ո̃ւ որում յիշեցաք յընթացս վկայա-բանութե̃ս. ո̃ք են Սոդպետն 'ի Նիւշապուհ քաղաքէ, որ մկրտեցաւ 'ի ղեւոնդեանց, և կատարեցաւ յօտարութե̃. Սամուէլ երէց յա-րարատեան Ծէ 'ի գեղջէն արածայ, և Աբ-րահամ երէց՝ սարկաւագ նո̃ր 'ի նմին գեղ-ջէ, որ 'ի կարաւանին արքունի կատարեցան 'ի փառգեա կամ 'ի փարդգէս գաւառի. և Խաթիկ եպս̃ որ յասորեստան կատարեցաւ. ը̃ ա̃մ ողջք տասն. որք միով առթիւ 'ի հրա-մանէ յազկերտի նահատակեալ՝ ընկալան զանթառամ պսակն վկայութե̃:

Ապա երկ յետ կատարման ս̃ցն ղեւոնդեայ և հնգեցունց ընկերաց նո̃ր՝ կարգեաց դենշա-պուհ 'ի պահպանութի մարմնոց ս̃ցն զար-ինն, և վերակացու նո̃ց զխուժիկն, որ ըստ ասացելոցս կարծիւր մտերիմ դենշապհոյ, զգուշանալ անդ զաւուրս տասն, մինչև անց-ցէ կարաւանն արքունի. ո̃ւ զի մի լիցի ու-մեք 'ի քրիստոնէից գալ և առնուլ զնշխարս նո̃ց. և ինքն դարձաւ 'ի քաղաքն հանդերձ գործակցօք իւրովք: Եւ ա̃ր ունայնացոյց զխորհուրդս չարին. զի այն՝ որ ա̃մ ոգւով զհետ էր գողանալոյ զմարմինս ս̃ց, անդէն իսկ էր, ո̃ է խուժիկն. որ ստէպ խնդրէր 'ի տե̃ն ցուցանել նմա հնարս հասանելոյ փափաքանաց իւրոց:

Մինչդեռ նա յայս միտս դեգերէր, յանկար-

ծակի 'ի նմին աւուր յերեկորեայ գիշերոյն՝ շարժումն մեծ եղև 'ի տեղւոջ անդ, դղր-դիւնք և ձայնք յանդնդոց, և ահագին որոտ-մունք և փայլատակունք 'ի վերուստ. մինչև միաձայն դղրդիլ լերանց և դաշտաց յարհա-րաց երկնի և երկրի. և առ նմին այլ նշան սքանչելի, զի մարմինք սրբոցն կանգնեալ տե-սան 'ի վր̃ ոտից, և սիւն լուսոյ իջեալ յերկ-նից իբրև զծիածան շուրջ պարուրէր զնո-քօք. յորոց տեսութ̃է պակուցեալ պահա-պանացն՝ թմրեալ անկան, և կիսամեռ մնա-ցին զաւուրս երիս ը̃ տեսելոյ նշանին ։ Ապա զկնի ժամու աւուրն երրորդի սակաւիկ մի ոգի առեալ յահագին ապշութ̃է՝ աչս ածէին փախչել 'ի տեղւոջէն. այլ 'ի յոյժ թեկմանէ ոտիցն ոչ կարէին 'ի վեր կանգնիլ. միայն յե-րեսս միմեանց հայէին, և ոչ կարէին խօսել ։ Բայց խուժիկն զօրացեալ սկսաւ կամաւ կաղ 'ի կաղս փախչել, զի և այլոց յորդոր լիցի հեռանալ 'ի տեղւոջէ անտի. որպէս և եղև իսկ. զի և նոքա զհետ նորա սկսան երթալ գայթ 'ի գայթ մինչև 'ի տեղի մի. ուր յա-ւուրն չորրորդի երկուք 'ի պահապանաց ան-տի չարաչար լլկեցան 'ի դիւէ. և ընկերք նոցա տակաւին կային յառաջնում սոսափ-ման. այլ յաւուրն վեցերորդի զգաստա-ցեալ՝ փութացան անկանիլ 'ի քաղաքն նիւ-շապուհ. և պատմեցին դենշապհոյ և գոր-ծակցաց նր̃ զեղեալսն ա̃մ ահաբեկ սրտիւ ։ Եւ նա̃ լուեալ զայն՝ յահի եղեն յոյժ. այլ պատուիրեցին պահապանաց չյայտնել ու-

մեք զիւրսն, և ո՛չ զմահ երիցանցն. ապա նմա-
քեանք նախարարքն երեքին խօսել սկսան 'ի
մէջ իւրեանց հիացմամբ, և ասել. Ո՛չ են
իրք քրիստոնէից թեթև ինչ և դուզնաքեայ,
այլ՝ հաստատ մեծ է զօրութիւն օրինաց նոցա
և հաւատոց. և մեք արդեօք յանգիտութե
մալով կորնչիմք և չզգամք. ապա թէ ո՛չ
զի՞նչ գործեսցուք, զի՞նչ արասցուք վասն ամքն
նկն աղանդոյս քրիստոնէից. քանզի մինչդեռ
կենդանի են, զարմանալի են կեանք իւր-
եանց. ընչատեացք են իբրև զանկարօտս,
որբասէրք են իբրև զանմարմինս, անաչառք
են իբրև զարդարադատս, աներկիւղք են
իբրև զանմահս: Իսկ եթէ զայս ամ̃ առդի-
տուբ̃ և յանդգնուբ̃ գործեն, զի՞արդ ապա
զամ̃ ցաւոտս սքանչելեօք բժշկեն 'ի կենդա-
նութեան և 'ի մահու: Քանզի և յետ մեռա-
նելոյ առաւել սքանչելի երևին. ո՞յր ուրուք
դի կանգնեցաւ երբէք յոտին, ո՞րպ սոցայս.
և չէ՛ մարթ ասել՝ եթէ սուտ ինչ յօդեցին
զի մի բերան հաւատարիմ սպասաւորք մեր.
զի թէ նենգել կամէին, փաղս տանէին ըզ-
դիակունս նց̃ առ քրիստոնեայս, և զի կշռոյ
իւրաքանչիւր մարմնոց ոսկի առնուին:
Թո՛ղ զի և արքն որք 'ի դիմէ չարչարեցան,
առողջ են յառաջին, ո՞րպ մեք մեզէն գիտեմք.
ապա յայտ է թէ այժմ նշան մեծ երևեցաւ:
Իսկ եթէ լուռ լինիմք, ո՛չ ծածկին այս մեծ
սքանչելիքս. ապա եթէ հասցէ 'ի լսելիս թա-
գաւորին, գուցէ և օրինացս մերոց քակտումն
ինչ հասանիցէ: Յայնժամ մովպան անդեր-

ձա

Տեսեալ քաջալերեաց զընկերս իւր , և փա-
րատեաց զխորհուրդս նոցա սնոտի յուսով մա-
գաղական նահատակից . և ընդդէմ կատականաց
նոցա ասէ . այդ խնդիր մեր միայն է , և մեք
հաճեմք զմիտս թագաւորին :

Իսկ մեծաւորք խուժիլին իբրև տեսին զկայարանս
իշխանաց , և իմացան թէ չէ ինչ նոցա փոյթ
այնուհետև վասն մարմնոց երանելեացն , էառ
վաղվաղակի ընդ իւր արս տասն 'ի քրիստո-
նէից , և գնաց նոքօք հանդերձ գիշերայն
մօտ 'ի տեղի կատարման սրբոցն . այլ վրիպե-
ցաւ 'ի փափագացն : Այլ մինչդեռ ցաւէին և փա-
րատէին յայժ , յանկարծակի եղ 'ի բարձանց
արծուի լուսաւորայլ , և նշաւ 'ի վերայ մարմնոց
սրբոյն զետեղեալ . յորմէ այնչափ լուսաւորե-
ցաւ տեղին , մինչև պայծառ քան 'ի լուսոյ տուընջ-
ջեան տեսանել և զայլ մարմինս . ընդ որ ու-
րախացեալ գոհացան զԱստուծոյ : Այլ փութանա-
կի ժողովեալ զմարմինս սրբոցն 'ի մի մի սպաս'
տարեալ հեռացուցին յայլ տեղի ամայի . և
անդ հանդարտեալ զաւուրս եօթն' իբրև
յանհոգս եղեն , որբեցին կազմեցին զոս-
կերս երանելեացն' որոշելով 'ի մարմնոց , յո-
րոց բուրէր հոտ անոյշ , և զմայլեցուցանէր
զամենեսին :

Նոյն պատեալ զսուրբ մարմինս 'ի մաքուր կը-
տաւս' բազում պատուով և զգուշութեամբ թա-
ղեցին 'ի տեղւոջն . իսկ զոսկերսն զամենայն աւել
ընդ իւրեանց' բերին 'ի նիւշապուհ քաղաք . և
ատ սակաւ սակաւ տեսան բաշխել հաւատա-
ցելոց յայլևայլ տեղիս . այլ զառաջինն ըն-

Ծայրն եռուն նախարարաց կապելոց. և եղև
այն նը մխիթարութի անպատմելի, և համա-
րեցաւ զանձ անմահութե, և առհաւատ-
չեայ ազատութե իւրեանց 'ի կապանաց՝ ըն
զուշակութե նոցին իսկ սրբցն. որ և կատա-
րեցաւ յաւուրս պերոզի յաջորդին յազկեր-
տի. զի դարձան յ⁓ իւրեանց 'ի հայս:

Իսկ երանելի խուժիկն զամ աւուրս իւր
պատմէր մի ըն միոջէ նախարարաց զօրինակ
նահատակութե սրբցն, որում եղև ականա-
տես. և գոհանայր զայ վմ արժանի լինելոյ
այսպիսի պարգևաց՝ որում միշտ փափաքէր.
զի փոխանակ երկրաւոր ընչից վաճառակա-
նութե՝ յորում երբեմն վաստակէր, եղև հաւ
զարապետ և մատակարար երկնաւոր գան-
ձուց մարտիրոսական նշխարաց:

Նշխարք ինչ սրբց ղևոնդեանց ասին լինել
ցարդ 'ի մաշալթ յերկրին խորասանու, և
փայլել սքանչելեօք. այլ առաջինն շահա-
քաս արքայ պարսից խորհելով ջնջել զյիշա-
տակ սրբցն՝ ետ ասեն համբաւել, թէ այն ի-
ցէ տեղի շիրմաց իւրոցն նախնեաց իբր դիւ-
ցազանց. թող զայլ նշխարս՝ որք սփռեցան
'ի հայաստան ⁓, և մնացին ուր և մնացին.
յորոց սակի է և յիշատակեալն 'ի սրբյն գրի-
գորէ նարեկացւոյ 'ի ճառն խաչի: Նատա-
րումն սրբց ղևոնդեանց եղև երեք ամօք և
երկու ամսօք զկնի նահատակութե սրբց վար-
դանանց. այլ 'ի կարգաւորութե տօնացուցի
երկաւուրք յառաջ եդեալ է տօն ղևոնդեանց
իբրև վկայից վարդանանց:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ։

(1) Յայտնի են կրկնավոռակ աղքերը պանծալի վկայաբանութեան սրբոց ղեւոնդեանց՝ որն եղիշէ աշակերտակից նոցին, և ղազար փարպեցի նոյնպէս ժամանակակից. և զի գրեանք նց կան ցարդ եւս ամբողջ, ոչինչ հարկ 'ի մէջ կայ ծանօթութիւն յաւելուլ՝ թէ զխորդ յերկոցունց 'ի նոցանէ քաղեալ է թարգմանչականութիւն մեր. զի է զի զմիոյ, և է զի զմիւսոյ բանս Ճօրինակեալ տեսանես 'ի մէնջ՝ յարմարելով դիւրիմաց ոճոյ մերում, կամ պարզաբանելով զնոյնս այլ և այլ եղերօք։ Եւ թէ կայցէ ինչ գիտելի մի ժամանակագրութեն կմ այլոց հանգամանաց պատմութեան, գտանես 'ի կարգի պատմութեն հայոց և 'ի ծանօթութիւնս նորա։

Ճառընտիրք գլխովին զսքն եղիշէ օրինակեն. և յայլ մասունքս զնոյն քաղեն. այլ կան անդանօր հետք ինչ բանից նաև փարպեցւոյն։

ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Վարդանանց զօրավարաց և զօրակա-նաց՝ ուղղ վկայից :

Տ. օգոստ. 7 : Տե՛ս Եղիշէ : Փարպեցի : Լամբրոն. և այլ ճառընտիրք հայոց : (1)

ՊԱՐԾԱՆՔ ՏԱՆՍ հայոց, և պսակ եկեղեցւոյ հայաստանեայց հիւսեալ 'ի կարմրափայլ վարդից սրբ. ա-րեան իւրոյ Վարդան քաջ նահատակն՝ էր թոռն սրբոյն Սահակայ պարթևի հայրապե-տին մերոյ 'ի սահականոյշ դստերէ նորա, որդի համազասպայ մամիկոնէի՝ հանդերձ երկու եղբարբք, որոց անուանք էին Հմայ-եակ և Համազասպեան : Սորա՝ առ ժամա-նակօք բարձման թագաւորութեան հայոց 'ի տանէ արշակունեաց՝ սա ինքն մեծն Վարդան առեալ պատիւ սպարապետութեան, որ զօրա-վարութիւն, 'ի կայսերէն յունաց՝ այն է Թէո-դոս փոքր, և մեծարեալ բազմօք 'ի պարսից վասն մեծամեծ գործոց քաջութեան իւրոյ, եղև երևելի քան զամենայն նախարարս հայոց արդ-եամբք վաստակոց իւրոց յօգուտ ազգին. քան-զի արութեամբ էր մի միայն, և առաքինութեամբ և աստուածպաշտութեամբ աննման. զգօն 'ի խորհուրդս,

զգօ-

զօրաւոր 'ի բանս, և յաջողակ յա̃մ 'ի գործս. մինչև առաջնորդութ̃ նր̃ և առանց թագաւորի առաւել քան զժամանակս թագաւորութե̃ փայլել Տե̃ն Հայոց յա̃մ բարեկարգութի̃ս. այլ քանզի տրու̃ Տե̃ն անկեալ էր է̃ բռնակալութ̃ հեթանոսաց, իսկ և իսկ հեղան զեղան աղէտք անհնարին 'ի վերայ հայաստանեայց:

Քանզի կրակապաշտ արքայն պարսից յազկերտ որդի վռամայ մոլեալ յօրէնս իւր անօրէնս՝ եդ 'ի մտի 'ի դեն մոգութե̃ շրջել զա̃մ ազգս քրիստոնէից, որ է̃ տրու̃ իւրով. և այսմ խորհրդոյ թելադիր և զօրացուցիչ եղև մեծ հազարապետ դրանն արքունի՝ վեհմիհրներսեհ անուն, գործակցութ̃ մոգուց և մոգպետաց: Եւ զի յազկերտ 'ի թագաւորէն յունաց ևեթ ակնածէր, մի̃ արդեօք ձեռնտու լինիցի հաւատացելոց, նախ զնա խորհեցաւ լռեցուցանել ահարկութ̃. վ̃ս որոյ խաղաց պատերազմաւ 'ի սահմանս տրու̃ կայսեր. աւերեաց և կողոպտեաց զքաղաքս և զաւանս, և այրեաց զեկեղեցիս. յորմէ զահի հարեալ թէոդոսի փոքու՝ զիջաւ իբրև խաղաղասէր հաշտութի̃ առնել 'ի ձեռն անատոլեայ զօրավարին արևելից, տալով զոր ինչ և խնդրեաց յազկերտ. մինչև տալ 'ի ձեռս նր̃ և զհաւատացեալ պարսիկս անկեալս 'ի կոստանդինուպօլիս:

Դարձ արարեալ այնուհետև յազկերտի փքացմամբ 'ի տեղի իւր՝ համարձակութ̃ ե-

 հան

հան հրաման ՚ի վր քրիստոնէից եղելոց ՚ի պարսս՝ դառնալ ՚ի պաշտօն կրակի. և յոչ առնուլ նց յանձն՝ չարաչար տանջանօք նահատակեաց զբազումս. և զայլս մատնեաց ՚ի բանտս և ՚ի կապանս և ՚ի մետաղս։

Այն ինչ խորհէր և յայլ աշխարհս ձեռն արկանել, գործի չարութե եգիտ զերկուս յիշխանաց հայոց աշխարհին՝ զվարազվաղան սիւնի և զվասակ սիւնի, որք թշնամիք էին միմեանց։ Քանզի վասակ՝ որ նենգանօք եր սպանանել զհօրեղբայր իւր զվաղինակ, և եղե փոխանակ նր իշխան սիւնեաց, տուեալ էր զդուստր իւր ՚ի կնութի վարազվաղանայ. և զի նա ատելութ վարէր ընդ կինն, ՚ի լինել գժտութե ՚ի մէջ նց՝ խոյս տուեալ վարազվաղանայ յերեսաց աներոյ իւրոյ՝ գնաց ՚ի պարսս, և գրգռեաց զմիհրներսեհ և զյազկերտ ընդդէմ վասակայ և բովանդակ աշխարհին հայոց. և ՚ի կատարումն չար կամաց իւրոց յանձն էառ և զմոգութի։ Տեսեալ յազկերտի զայսպիսի մատնութի ՚ի տանէ հայոց՝ խորհուրդ արար ընդ իշխանս իւր և ընդ մոգս, թէ որպիսի օրինակաւ մարթասցի ձգել զամ հայս և զայլ ևս քրիստոնեայս օտարաշխարհիկս ՚ի կրօնս պարսից։

Եւ քանզի պատերազմ էր յայնժամ ընդ պարսիկս և ընդ հոնս, խրատ ետուն միաբան մոգքն, և ասեն. դիւրին է քեզ արքայ ՚ի գլուխ տանել զկամս քո, եթէ հնարիւք հեռացուսցես զմեծամեծս քրիստոնէից հանդերձ զօրօք յիւրաքանչիւր աշխարհաց իւրեանց.

արդ

արդ յղեալ հրաման առ ամենեսին, զի գիտաւոր իշխանք տ͞մ Ծաց և այլուստի ն͞ց եկեղեցեն ը͞ քեզ 'ի պատերազմ 'ի վ͞ր հոնաց. և իբրև սնցուսցես զնոսա անդր քան զդուռն պահլայ (որ և դուռն ալանաց և Ճորայ), յետ վանելոյ զհոնս՝ արգել և փակեա՛ զքրիստոնեայս անդէն, և բռնադատեա՛ 'ի պաշտօն արեգական և հրոյ, սպառնալիս եդեալ ջնջել զա͞մ ազգ և զերկիր նոցա. և այնպէս հարկաւ հնազանդին քեզ. յայնժամ պարսիկ մոգք և վերակացուք սփռեա՛լ ը͞ Ծս նոյն քրիստոնէից՝ դիւրաւ ճգեսցեն զամենեսին 'ի մոգութի՛ն:

Հաճեալ յոյժ յազկերտի ընդ այս՝ գրեաց հրովարտակս յա͞մ երկիր իւրոյ ո͞րութե՛ 'ի չորրորդ ամի թագաւորութե՛ իւրոյ (այն է յամի տ͞ն 442.) առ հայս, առ վիրս, առ աղուանս, և առ այլ ազգս քրիստոնէից, պատուէր տուեալ ամենեցուն քաղցրաբանութ͞բ և վեր 'ի վերոյ մարդասիրութ͞բ՝ գալ հասանել զօրօք և զօրավարօք յապար Ծ 'ի վրկանս, զի անդէն ճմերեալ՝ խաղասցեն ը͞ իւր 'ի վ͞ր հոնաց: Իսկ առ 'ի չտալոյ հայոց զկարծիս զիւրոյ նենգութե՛ն՝ յղեաց առ վասակ սիւնի զպատիւ մարզպանութե՛ փոխանակ պարսիկ մարզպանի, իբրև յանդէտս լինելով զանցիցն վարազվաղանայ. և զքաջն վարդան սպարապետ զնահապետն մամիկոնէից հաստատեաց 'ի պատիւ ընդհանուր սպարապետութե՛ հայոց Ծլին, և յորդորեաց զնո 'ի գործ դնել անյապաղ զարքունի հրամանս:

Իսկ

Խոփթալի էր Հայոց և այլոց ամենեցուն պատուէրն և պատրիճն յազկերտի . այլ զի չէին գիտակ յայտնապէս զաղանեաց չարութեան նր , փութացան կամակատար լինել ան տաճկին կարգի . և այնչափ առաւել , որչափ լուեան , եթէ բեկաւ և զօրութի յունաց տաճկի պարսից : Վն որոյ արձակեցին Հայք և այլք 'ի քրիստոնէից զունդս զունդս 'ի ձեռն զօրավարաց և զօրագլխաց՝ որ յազգատոց և 'ի նախարարաց , հանդերձ կատակարանօք՝ քահանայիւք և պաշտօնէիւք իւն սատարութեան բանակի հաւատացելոց :

Նաև յանդիման եղեն յազկերտի յապարտի , ուրախ եղև յոյժ թագաւորն , և 'ի մերին երեսս բազում խնամս և սէր եցոյց նց : Ապա դիմել նոքօք հանդերձ 'ի վր Հոնաց , բազում անգամ պատերազմեցաւ և վտանգեաց զնս . այլ յոչն կարէր նուաճել զնոսա խոպաս , երկարեցաւ գործն . վն որոյ շինեաց բերդ ամուր 'ի դուռն ալանաց , որ կոչեցաւ պահակ հոնաց . և արար անդ իւր արքունիս և քաղաք բնակութե մարդկան . և առ իւ ածէ բերել տայր նոր զօրս յիւրաքանչիւր ազգաց՝ յետս առաքելով զառաջինսն , զի մի լքանիցին զօրքն , և մի լինէր կարծիք ացին չարութե . և լինէին երբեք երբեք գնայր 'ի տիզբոն յաթոռ թագաւորութե իւրոյ , և անդրէն դառնայր . և այսպէս առնէր իւրև զամս եօթն մինչև 'ի մետասաներորդ ամն

Թագաւորութե իւրոյ :

Նա զայնչափ ժամանակս հանգստեան եկե-

ղեց

նէր թագաւորն որսալ զզօրս քրիստոնէից 'ի կամս իւր. էր զի սիրով խօսէր ընդ նոսա, և էր զի ահագին սպառնայր. ոչ և երբեմն ցուցանէր՝ ոչ թէ 'ի խնդիր իցէ ճշմարտութեան. քննեսցի ասէ և տեսցի, ո՞ր լաւն իցէ 'ի դենից. և զայն կալցուք. այլ անդրէն զառածանէր 'ի գովութիւն մոգութեան՝ մեծացուցանելով զարեգակն և զհուր իբրև զաստուածս, և արհամարհելով զքրիստոս. զի՞նչպիսի աստուած իցէ ասէ՝ այն, որ խաչեցեալ է և մեռեալ և թաղեալ ։ 'Ի յաճախել անօրէնին զայսպիսի հայհոյանս օր քան զօր, եռայր սիրտ հաւատացելոց ընդդէմ նորա. այլ ոչ ոք իշխէր ասել ինչ ։ Իսկ մի ոմն 'ի մանկագոյն նախարարաց հայոց գարեգին անուն 'ի տանէ սրուանձտեայց՝ չհանդուրժեալ ընդ անարգանս անուանն քրիստոսի, ասէ յաւուր միում ցթագաւորն. Արքայ քաջ՝ դու ուստի՞ գիտես զի աստուածն մերոյ, եթէ տանջեցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ և թաղեցաւ ։ Ասէ յազկերտ. իմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրս մոլորութեան ձերոյ ։ Յանժամ պատասխանի լցեալ հոգւով՝ ասէ ցթագաւորն. ընդէ՞ր արքայ ցայդ վայր միայն ետուր ընթեռնուլ. ա՛ռ այլ ևս յառա՛ջ մատո ըզկարդացումն, և լուես անդ և զյարութիւն և զերևելին բազմաց, զվերացումն յերկինս, զնստիլն ընդ աջմէ հօր, և զխոստումն միանգամ գալստեանն հրաշալի փառօք՝ յարուցանելով զմեռեալս, և հատուցանելով արդար դատաստանաւ իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր ։

Սորա լուեալ զայս Թագաւորն, 'ի խոր խռովեալ՝ վեր 'ի վերոյ ծիծաղեցաւ. և ասէ. այդ մեծ խաբէութիւն է: Սուտ պէնիր քաջ զկնաւորն քնի և ասէ. եթէ արժանահաւատ համարիս զմարմնով չարչարելն փրկչին, առաւել ևս խրատեցի եր քեզ հաւատալ և զփառաւորութիւն նր և զերկրորդ գալուստն: Յայնժամ բորբոքեալ Թագաւորին 'ի բարկութիւն՝ վճիռ մահու ետ 'ի վր նր. այլ զի մի խռովութիւն լիցի 'ի քրիստոնեայս, հրաման ետ արկանել 'ի բանտ չարչարանաց կապել ոտիւք և ձեռօք. ուր եկաց երանելին զամս երկուս. և ապա արձակեալ ՃԸ այլս՝ նահատակեցաւ 'ի պատերազմի:

Այս փորձ հանդիսի քնազօր նահատակին լքոյց զսիրտ յաղկերտի, և զօրացոյց զսիրտս հաւատացելոց առ հաստարակ եղելոց 'ի բանակին: Յայնժամ տեսեալ Թագաւորին՝ թէ ոչինչ վճարէ գաղտնի հնարիւք, յայտնապէս հրաման եհան ընդ ամ բանակն, զի ամենեքին դարձցին 'ի պաշտօն արևու: Նա իբրև ոչ ոք գտաւ հաւան կամաց նր, այլ միաբան աղաղակէին՝ թէ քրիստոնեայ եմք և պատրաստ 'ի մեռանիլ, ոչ կարաց բռնանալ 'ի վր նոցա. այլ փոխեալ զբանս իւր՝ թոյլ ետ նոցա առժամն կալ 'ի կամս իւրեանց:

Յետ այսորիկ քանզի յաղթեաց հոնաց խապառ 'ի մետասաներորդ ամի Թագաւորութե իւրոյ, այնուհետև հրաման եհան բռնի ձգել զքրիստոնեայս յօրէնս պարսից. և որ

ոչն

ոչն առնու յանձն, մատնեսցի՛ ասէ 'ի բանտ և 'ի մահ, և ամ̅ ստացուածք նր̅ յարքունիս լիցին : Բայց և ոչ այնպէս շահեցաւ ինչ. մն̅ զի կամակար յանձն առին հայք և որ այլ ևս հաւատացեալք՝ զամ̅ նեղութի̅ և զտանջանս մահու. և ոչ թողին զք̅ս :

Ապա յանհնարս մտեալ յազկերտի՝ առաքեաց զդենշապուհ ոմն հարկահան յե̅ն հայոց՝ նեղել զն̅ս արտաքին խստութե̅ք, զի առ զերծանելոյ 'ի նեղութե̅ց՝ ակամայ հարկեսցին զիջանիլ 'ի կամս թագաւորին. այլ նոքա սիրով յանձն առին զամ̅ տուգանս, և ոչ ետուն տեղի բանից կրակապաշտից : Յաւել թագաւորն գրել թուղթ 'ի հայս՝ ոմ̅ և յայլ տեղիս, 'ի գովութի̅ պարսկական դենին, և 'ի պարսաւ քրիստոնէութե̅. զնոյն գրեաց երկար աղճատանօք և մեծ մոգպետն 'ի դիմաց միհրներսեհի հազարապետի :

Զորս յառաջ բերեալ հայոց յատենի նախարարաց և եպս̅ց՝ ծաղր արարին և անարգեցին. և գրեցին պխ̅նի առ թագաւորն և առ հազարապետն, ունայնացուցանելով զսնոտի օրէնս մոգուէ̅, և քարոզելով զանսուտ ճշմարտութի̅ քս̅ական հաւատոց. ուր և կրկին կրկին բողոք կալեալ ասեն. Ոչ կարեմք մեք թողուլ զարարիչն մեր՝ զա̅ծն ա̅ծոց, զթագաւորն թագաւորաց և զտ̅րն տ̅րանց, և պաշտել զարարածս և զանբան տարերս. ոչ ոք կարէ խախտել զմեզ 'ի ճըշմարիտ հաւատոյս մերմէ՝ որ 'ի հայր և յորդի և 'ի սբ̅ հոգին, ոչ դևք և ոչ մարդիկ,

ոչ

ոչ տանջանք և ոչ մահ. ամ կեանք մեր և մար-
մինք մեր 'ի ձեռս ձեր. 'ի ձէնջ տանջանք,
և 'ի մէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո, և պա-
րանոց մեր. այսուհետև մեք քանիւք զմեզ
հարցանէ՛ք, այլ արարէ՛ք զի՛նչ և կամիք. զի
ոչ եթէ է մարդոյ է ուխտ հաստատոց մերոց,
յորմէ պատրեցիմք իբրև զտղայս, այլ՝ է Այ
կենդանւոյ. յորմէ չէ՛ հնար մեզ քակել և
'ի բաց ելանել երբէք:

Այս եղև իբրև եհաս պիտակին Հայոց առ թագա-
ւորն կնքով նախարարաց և եպիսկոպոսաց, և
ընթերցեալ եղև յատենի, զամօթի հարան
յոյժ մոգպետն և հազարապետն, և ինքն
թագաւորն ափիբերան եղև. քանզի և բա-
զումք 'ի լսողաց սկսան շշնջել ընդ միմեանս,
և գովել զհաստատութիւն Հայոց 'ի հաւատս
իւրեանց. և առ հասարակ զարմացեալ կայ-
ին ընդ համարձակ պիտակս նց: Այնժամ ա-
նօրէն մոգպետն գրգռեաց զթագաւորն, զի
սաստիկ հրամանաւ կոչեսցէ զնախարարա-
ցն Հայոց և վրաց և աղուանից 'ի դուռն
արքունի յաշխն պարսից, և բռնութբ տացէ նց
երկրպագանել արևու. զի ո՛վ կարէ առ
ընդդէմ կալ բռնոյն հրամանաց ածանման
նր մերոյ արքային արքայից: Զայդ կա-
մէր լսել և յազկերտ. վն որոյ վաղվաղակի
գրեաց հրովարտակ առ գլխաւոր նախարարս
Հայոց, զորս ինքնին ճանաչէր յականէ յանու-
նանէ, պատուէ՛ր երևելով նց ծանր ծանր սպառ-
նալեօք անյապաղ գալ 'ի դուռն:

Ընկալեալ նախարարացն զայսպիսի հրաման՝

յայտ

յայտնի իմացան զչարութիւն նորա · բայց քանզի չէր ինչ յազկերտի յայտնեալ 'ի բանս իւր՝ թէ առ ի՞նչ կոչէ զնոսա , ապստամբութիւն համարեցան չերթալ 'ի կոչ արքայի · և քաջ իսկ գիտէին , զի 'ի չերթալն իւրեանց՝ 'ի սուր սուսերի մաշէ բռնաւորն զամենայն քրիստոնեայս որ 'ի պարսս և որ 'ի բանակի · միայն լաւ վարկան երթալ , և զելս գործոյն յԱստուծոյ ապաստան առնել ։ Ուխտ եդին միաբան ընդ առաջարկութեան սրբոյն յովսեփայ կաթուղիկոսի նախարարք երեցունց աշխարհաց Հայոց և աղուանից և վրաց՝ անսասան մնալ 'ի հաւատս · և ապա յուղի անկեալ գնացին յդուռն պարսից ։ Իսկ էին երևելիքն յաւագ նախարարաց այսոքիկ · վասակ սիւնի մարզպան Հայոց · ներշապուհ արծրունի ռմբոսեան · արտակ ռշտունի · գադիշոյ խորխոռունի · վարդան մամիկոնեան սպարապետ · արտակ մոկացի · մանեճ ապահունի · վահան ամատունի · գիւտ վահևունի , և շմաւոն անձաւացի ։ Ընդ որս և արքայն վրաց վաղգէն փեսայ վարդանայ · բդեշխն գուգարացւոց աշուշայ · և արքայն աղուանից վաչէ արավաղէնեան , հանդերձ այլ ևս իշխանօք · թող և զորս կային 'ի դրան · յորոց մի էր և կամսարականն արշաւիր արշարունի՝ միւս փեսայ վարդանայ ։

Իսկ իբրև յանդիման եղեն ատենի թագաւորին այս ամենայն արք մեծամեծք , որ օր էր յառաջընթաց սրբոյ զատկի , այն է աւագ շաբաթ՝ յամի տն · 450 · սկսաւ յազկերտ մռնչելով

և

և ողոքալով խօսել ը նմա անարգանօք. և ասէ ցնախարարս Հայոց. զի՞նչ համարիք դուք զիս, և զանձինս ձեր, արարէք պ՟նի: Նա նոքա ասեն. չե՛ն ինչ պէտք պ՟նւոյ առ այդ. զի ինքնին իսկ յայտ է ա՟մ արեաց և անարեաց. մեք զձեզ թագաւոր գիտեմք ամենեցուն՝ առաւել ևս մեր, տիրաբար ունող իշխանութի սպանանելոյ և կեցուցանելոյ:

Յայնժամ ասէ թագաւորն. այդ պ՟նի շատ հեռի է 'ի նամակէն՝ զոր յառաջն գրեցիք. զի անդ ցուցեալ էր ձեր, թէ է ինչ՝ յորում պարտական եմք հնազանդիլ քեզ. և է ինչ՝ զոր ոչ քեզ պարտ է ասել, և ոչ մեզ առնել: Նա արդ նախկին և կարևոր հրաման թագաւորութե մերոյ այս է, զի ընկալջիք զմեր օրէնս. որով ճանաչի տ՟րուի մեր 'ի վ՟ր ձեր, և ծառայութի ձեր առ մեզ: Իսկ եթէ զայդ կամս մեր՝ զոր վ՟ր ձեր հոգւոյ փրկութե հոգացաք, յանձն առնուցուք, մեծամեծ փառօք արձակիք 'ի մէնջ. ապա թէ ոչ՝ կանամբք և որդւովք և բովանդակ ազգաւ սատակեցից զձեզ, և ջնջեցից զյիշատակս ձեր յերկրէ:

Յառաջ մատեաւ քաջն Վարդան, խօսել բակսաւ զուարթ դիմօք և համեստ բանիւք, և ասէ. բազումք են աստ քան զիս աւագագոյնք գահու և աւուրբք, և են որ կրտսերագոյնք են. և ամենեցուն մեր հաւատարիմ ծառայութի առ ձեզ և վաստակ բազմապատիկ յայտնի է առաջի տ՟րութե ձերոյ.

մինչև աւելորդ է երկրորդել, և պատրաստ ես եմ դարձեալ ծառայել ձեզ ըստ առաջնոյ կարգի. և թէ մարթ ինչ իցէ՝ և ևս աւելի. զի թէ գոյր հնար, զմի անձն իմ բազմացուցանէի, և իմ անձամբք և բովանդակ ուժով առաւել քան զամենեսին վաստակէի իբրև մտերիմ ծառայ ձեր։ Բայց բանդ՝ զոր այժմ հրամայէք, չէ ծառայութիւն, այլ՝ ապստամբութիւն յԱստուծոյ կենդանւոյ, և յետին թշուառութիւն. զոր չէ մարթ ինձ յանձն առնուլ. և ոչ իսկ ձեզ օրէն է բռնի պահանջել։ Եթէ զծառայութիւն իմ խնդրէք, աւասիկ եմ. ապա եթէ զհաւատս իմ խախտել կամիք, այդ անհնարին է. զի զպարգևն՝ զոր ընկալայ յԱստուծոյ անդստին ՚ի մանկութէ, չկարեմ թողուլ, և կամ ուրանալ զՏէրն իմ վասն մարդկան երկիւղի. զի թէ՝ և ՚ի մարդոյ առեալ էր իմ զայն, և գիտելով զճշմարիտն լինել՝ ուրանայի, ողորմելի զանձն իմ համարէի. քանզի ես զոր յԱստուծոյ ընկալայ, և ՚ի բերանոյ նորա ուսայ, անհնար է վաճառել վասն սնոտի փառաց. քաւ լիցի ինձ առնել զայդ. իմ պինդ այդ է. յօժարեմ ցանկամ մեռանիլ, քան թէ ուրանալ և կեալ առանց Աստուծոյ։

Յայնժամ զօրացեալ և այլոց նախարարաց՝ յայտ արարին արքային պարզաբար, քանզի վաստակեալ է իւրաքանչիւր նոցա ՚ի ծառայութեան նորա առաւել քան յաւուրս այլոց թագաւորաց. և ընդէր ասեն յուզեալ իցէ այժմ ցասումն քո ՚ի վերայ մեր. զինչ վնաս արար քեզ օրէնք քրիստոնէութեան մերոյ. ոչ ապաքէն ՚ի

հրամանի օրինաց մերոց հնազանդել կամք քեզ 'ի ծառայութի՟՝ հարկօք և վտանգօք կենաց մերոց 'ի պատերազմի ։ Իսկ Թագաւորն զերեսս 'ի բաց դարձուցել՝ ասէ ․ մինչ համարիմ ը՟ունել 'ի գանձս իմ զհարկս ժողովեալս 'ի քրիստոնէից , և անօգուտ են ինձ ծառայութիւնք ձեր՝ որ գործին առանց ա՟ծոց մերոց ․ վ՟ զի տգիտութ՟ մոլորեալ անարգէք զպաշտամունս մեր , զկրակ սպանանէք՝ ոչ պահելով միշտ անշէջ , և զհող ապականէք՝ թաղելով զմեռեալս ։ Այլ արդ եթէ կամիք ապրել և կալ 'ի ձերում պատուի , վաղի՟ 'ի ծագել սքանչելոյն արևու՝ վաղվաղակի երկի՛ր պագէք նմա ․ ապա թէ ոչ՝ զմ՟մ տանջանս ածից 'ի վ՟ ձեր , մինչև ակամայ կամօք կատարեսջիք զհրամանս իմ ։

Զայս լուեալ նախարարաց՝ միաբան աղաղակեցին յատենին ․ մի՛ ևս ասեր մեզ զայդ բան ա՛րքայ ․ զի ոչինչ բան կարէ խախտել զհաւատս եկեղեցոյ , որ ո՛չ է շինուա՛ծ մարդկան , կ՟մ տուրք արեգական , այլ՝ սիւն հատատութե՟ հիմնեալ զօրութե՟ն ա՟յ 'ի վ՟ անշարժ վիմի ․ զոր ո՛չ երկիր և ո՛չ երկինք կարեն դրդուե՛ցուցանել , թո՛ղ թէ մարդ մահկանացու՝ որ խոտոխտայ յաղթել նմա ։ Զա՛պա զի՛նչ և կամիս՝ արա՛ , պատրա՛ստ եմք յն՟մ նեղութ՟իս և 'ի մահ գլխովին ։

Լի եղև դառնութ՟ յազկերտ , և ահագին սպառնացաւ նո՟ց՝ երդուեալ յարեգակն երիցս և չորիցս ․ եթէ արդարև ոչ զիջանիք առէ 'ի կամս իմ , զամենեսին զձեզ հանդերձ

այլ և ս քրիստոնէութք որ 'ի բանակին` կապա-
նօք տամ տանել իբրև անարգ գերիս մին-
չև 'ի սագաստան ընդ առապարս . ուր կէսք
զճանապարհայն կորիցեն , և կէսք յանել
բանտս մատնեսցին : Իսկ յետ ձեր առաքեմ
զօրս փղօք բազմօք , ոտնակոխ առնել և սա-
տակել զամ̃ դիմակացս . զամ̃ ընտանիս ձեր
և զորդիս 'ի խուժադուժն տամ խաղացու-
ցանել . քանդեմ զեկեղեցիս ձեր և զվկայա-
րանս , և զամ̃ Դն յաւէր դարձուցանեմ . և
զմնացեալսն ակամայ կամօք ձգեմ յօրէնս
մեր :

Զայս ասաց , և անդէն հրամայեաց հա-
նել զնոս մեծաւ անարգութ՟ յատենէ անտի ,
պատուհեր տուեալ դահճապետին , զի զամ̃
նախարարս հանդերձ այլովքն որ յառաջնմէ-
խոկ անդ էին , պահեսցէ 'ի դիպահոջ . զի
կամ յանձն առցեն զհրամանն արքունի , և
կամ յանձինս ընկալցին զմահու պատուհասին :
Իսկ և այս այնպէս եղև , անկան նախարարքն
ամ̃ 'ի վարանս անհնարինս . զի վտանգ կո-
րստեան մարմնոյ կամ հոգւոյ առաջի' կայր նմ̃
և ամ̃ ազգին . ոչ ժամանակ գոյր խորհելոյ ,
և ոչ հնար փախչելոյ , քանզի և օրն էր տա-
րաժամեալ , և ստիպումն հրամանին 'ի վ[ր]ա
կայր մի վաղուեան աւուր : Բազում խոստա-
մամբք ընչից միջնորդ ունէին զիշխանս պալ-
ատին , և ինչ ոչ շահէին :

Իսկ յորժամ անցուցին զայն գիշեր կոծով և
տրտմութ՟ , և արտասուաճախ պաղատա-
նօք առ Տր , [illegible] կոչեաց զնոս Թագա-
ւորն .

ւորն . և վերստին հարկեցուցանէր զնոսա ողոքանօք և սպառնալեօք պատրաստ լինել յերկրպագութի՛ն արեգական ։ Իսկ նոքա մերժեցին զբանս նորա , հրաման ետ յազկերտ դնել զնս անդրէն 'ի տան միում նոքա 'ի բանտի , և պահել 'ի խիստ նեղութե՛ն` ա̃մ զգուշութ̃ հանդերձ , զի մի՛ ոք զերծանիցի . և ասաց պատրաստել գունդ մի , զի չարաչար վշտօք վարեսցեն զնս յանդարձ օտարութե՛ն 'ի սագաստան ։

Իսկ մինչդեռ կէսք 'ի նախարարաց յօժարամիտ ցուցանէին զանձինս յայն պատուհաս , և կէսք վարանեալ ծփէին 'ի խորհուրդս , տեսեալ զաղէտս տարակուսանաց նց ներքինի ումն 'ի խորհրդականաց արքայի քրիստոնեայ 'ի ծածուկ` եկն առ նոսա զանխուլ յերկրորդումն գիշերի , խրատ չար ետ ոմանց 'ի նոցանէ պատճառանօք բարւոյ և զերծանելոյ յե՛ս մեծագոյն չարէ . ոչ գիտէք ասէ , զի ը̃ ձեզ և հն կորնչի , և յօտարանալ ձերում ա̃մ ազգ ձեր հարկի 'ի հրամանս արքունի . և արդ ա՛ղէ առ վայր մի արտաքուստ արտաքս յա՛նձն առէք զկամս Թգրին` երկիրպագանելով արեգական , և զմիտս առ ք̃ս ուղղելով . և յետ անցից վտանգիս երԹա՛յք յտն ձեր , և ապրեցուցէք զանձինս և զհն ։ Այս խորհուրդ անքերելի` հաճոյ Թուեցաւ լսելեացն . վն̃ և ծածուկ 'ի վարդանայ առաքեցին բանս առ Թագաւորն , և աղաչեցին Թոյլ տալ նց խորհել առ ժամանակ մի ։ Ուրախ եղև յազկերտ , և Թողացոյց նց աւուրս

գուրս ինչ՝ ընտրել զոր կամին ։ Եւ էր տեսանել յայնժամ. ալէկոծ խորհուրդ և վէճ՝ ՚ի մէջ Նախարարաց՝ տակաւին գաղտ ՚ի վարդանայ . զի թուլամիտք հանգոյն վասակայ սիւնւոյ և գադեշոյի խորխոռունւոյ ինքնին զիջանէին ՚ի խորհուրդն անօրէնութե . երկիւղածքն վարանէին . տգէտքն օրհնաւոր կարծէին առնել զչարն՝ զի եկեսցէ բարի . և գիտնաւորքն տկարացեալ՝ առ հարկի կամակից լինէին նց , զմտաւ ածելով զելս չարագոյնս . եթէ զանձանց և եթ փրկութի հոգամք ասեն յայժմուս , վտանգեմք զփըրկութի ծին . ապա եթէ ՚ի ժամուս պատճառանօք գայթակղեսցուք , ապա երթեալ յԾ մեր՝ պինդ ունիմք զքրիստոնէութի , և վանեմք զանօրէնս ։

Այս խորհուրդ յաղթեաց մտաց բոլորեցուն . այլ ոչ իշխէին յայտնել մեծին վարդանայ՝ գիտելով զկատարեալ ածպաշտունր և զտեղեկութի օրինացն այ և զպատուիրանապահութի . բայց զի մի՛ յոչն միաբանել նորա՝ այլազգ շրջեցին իրքն , թո՛ղ զի և առանց նր անբաւական համարէին զանձինս զդէմ ունել յետոյ պարսից , ժողովեցան առ նա բազմութի , և սկսան թախանձել բազմօք՝ զի միաբանեսցի ՚ի խորհուրդն , զոր խորհեցան . Հայեա՛ց ասեն ՚ի վտանգդ առաջիկայ , որով կորնչելոց են ազգք և ազինք քրիստոնէից տանօք և որդւովք և կանամբք՝ առաւել հոգւով [illegible] մարմնով մինչև ՚ի կատարած . գթա՛ ՚ի հօտքս անթիւ բազմութե ,

և լեր պատճառ փրկութեան . միայն յանձն առ-
ու փոքր մի հիւանդանալ ըն̃ մեզ . և յետ սա-
կաւուց ողջացուսցէ զքեզ և զմեզ անմահ
բժիշկն յս :

Նաև և իսկ 'ի բաց հերքեաց մեծն վարդապետն
զայն խորհուրդ անարժանութեան . մի՛ լիցի ինձ
ասէ ասել արարչին իմում , կամ մոռանալ բը-
բանն Տր , թէ որ սիրէ զհյրն կմ զորդին առա-
ւել քան զիս , չէ՛ ինձ արժանի . և արդ մի՛
ևս ասէք ինձ զայն ինչ , զոր չէ՛ ինձ արժա-
նել , թո՛ղ թէ արդեամբք կատարել . այլ
զմեր հոգիս հոգասցուք այժմ , և Տր ինքնին
հոգասցի զհոգս փրկութեան այլոցն ամենե-
ցուն :

Նոքա իբրև լուեան զբանս վարդանայ թէ-
պէտև իրաւացի համարէին , բայց յանհնարա-
մինել մարդկօրէն խորհրդով՝ անողրէն թուա-
խանձէին զնա . և զի առաւել ընտանի էր
և սիրելի վարդանայ արտակ մոկացի , զսա
յորդորէր բդեշխն գուգարաց աշուշայ հա-
ւանեցուցանել զվարդան . և ինքն աշուշայ
բազում բանս խօսէր ձայնակցութ այլոց նա-
խարարաց , 'ի մէջ բերելով և բանս 'ի գրոց
յստակ միտս՝ ոչ թէ արժան իցէ վտանգել
առ փոքր մի և զանձին փրկութն վն այլոց-
ն թէ առաքեալըն պօղոս յանձն առնոյր անա-
նզով լինել վն փրկութեն եղբարց և ազգա-
կանաց ըս մարմնոյ , յանձն առ և զու նզով
լինել վն փրկութեն հոգւոց համօրէն ազ-
հայոց և վրաց և աղուանից . յայժմուս զը-
լխաղ լեր մեզ , և մեք զոր ինչ հրամայես յե-
ռայ

տոյ՝ առնեմք , մինչև հեղուլ զարիւնս մեր ՚ի պաշտպանութիւն հաւատոց . միայն առ անգամ մի զերծցուք ՚ի վտանգէս :

Եւ առ հաստատելոյ զբանս իւրեանց՝ միաբան երդուեան՝ ձեռս դնելով յաւետարանն քնի . որ ոք ստեսցէ ասէն այսմ երդման , ուրացեալ ձեղքեսցի յարքայութենէն այ , և զամ վնաս հոգւոց խնդրեսցէ ած ՚ի ձեռաց նր :

Զայս ամ տեսեալ վարդանայ՝ դառն հեծութբ և լի արտասուօք զիջաւ ՚ի կամս նց . և ապա ամենեքին աղօթս մատուցեալ՝ խոստովան լինէին այ արտասուօք զչարն՝ զոր ինչ գործելոցն էին . քանզի և ինքեանք գիտէին՝ թէ չէր արժան , զոր առնել կամէին :

Եւ մինչդեռ նքը յայս միտս ծփէին , գուժկան եհաս առ թագաւորն՝ թէ հոնք ապստակաւ արշաւեցին ՚ի կողմն մի պարսից ձէին :

Յայնժամ փութացեալ յազկերտի խաղալ ըդէմ նց՝ փութացոյց յառաջ քան զգնալ իւր ստիպել անդրէն զնախարարսն . և նոցա առիթ դիպող վարկուցեալ զմեկնիլն յազկերտի վաղվաղակի՝ ծանուցին արքային խաբանօք , եթէ յանձն առին կատարել զկամս նր . զի փութով արձակեսցէ զինքեանս :

Յայնժամ լցեալ յազկերտի ուրախութբ՝ առ տարաւ զնս շքով յատրուշանն . և ՚ի մատուցանել նր երկրպագութիւն հրոյ և արեգական՝ զնոյն արարին յարտաքին երևոյթս և նախարարքն առ հասարակ , թէպէտև յակամայս և պատճառանօք կորացուցանելով զանձինս ՚ի ցոյց երկրպագութե , բաց յեր-

կուց եւ յերկից ոմանց անօրէն ուրացողաց,
որք անխտրաբար մխեցին զանձինս յերկրպա-
գութիւն եւ 'ի զոհ ըստ օրէնս մոգութեան. եւ թուէ-
ցաւ յազկերտի՝ թէ ամենեքին 'ի նոյն միա-
բիցեն: Եւ յետ կատարման գործոյն դաւ-
նութեան՝ յորժամ եկին յատեան, առ իսպառ-
խաբելոյ զմիտս թագաւորին՝ ոմանք սուտ
գովութիւնս եւ շնորհակալութիւնս առնէին նմա,
ասելով թէ ձեր նախնիքն սիրէին զմեզ՝ հա-
գալով զմեր օգուտ մարմնաւոր, այլ դուք
եւ վասն հոգւոյ օգտի խնամ կալայք. եւ եթէ
նոցա ծառայեցաք յօժարութեամբ, առաւել եւս
ձեզ ծառայեսցուք: Եւ ոչ ինքեանք շատա-
ցեալ՝ ստիպէին եւ զվարդան ասել նոյնօրի-
նակ բանս. քանզի գիտէին՝ թէ նմա առա-
ւել հաւատայ թագաւորն՝ քան ամենեցուն:
Յայնժամ ասէ վարդան երկդիմի բանիւք առ
աջի թագաւորին եւ մեծամեծացն. Ով վսա-
տակս եւ զհպատակութիւն իմոց նախնեաց առ
ձեր թագաւորութիւնդ դուք ամենեքեան քաջ
գիտէք. եւ ինձ չէ օրէն պանծանօք զնոյն
յեղյեղել: Եւ ես թէպէտեւ բազմօք յետ-
նեալն եմ քան զիմ նախնիս, սակայն որչափ
եւ կարն էր յիս՝ փոյթ ունէի յամենայն՝ արդար
վաստակօք հաճել զձեզ. եւ որ ուրեք եր-
թեալ է իմ 'ի գործ պատերազմի 'ի ձեր հը-
րամանէ, տեսեալ է զօրագլխաց ձերոց եւ ըն-
կերաց իմոց զիմ աշխատութիւն ըստ իմում
միամտութեան: Բայց արդ եթէ մինչեւ ցայժմ
գործեալ ինչ է իմ, այլ ոչ արժանի անուա-
նեմ գովութեան, յայսմ հետէ զայն գործեմ եւ-

հնա

հնարիւք ամենայն զօրութեամբ և ուժով օգնականութեան տեառն՝ առնել գործ այնպիսի, որոյ համբաւն ոչ միայն առաջի ձեր արժեաց, այլև 'ի դրան կայսեր յունաց և յամենայն ազգս պատմեսցի մինչև ցյաւիտեան ։ Զայս բան ասաց արին վարդան՝ նշանակելով զկամս իւր արիաբար նահատակելոյ ընդդէմ պարսից մինչև ցհեղումն արեան վասն տեառն . այլ յազկերտ և աւագանին պարսից համարեցան, թէ 'ի ծառայութիւն նոցա ունի աշխատել առաւել քան զառաջինն ։

Որդ այսպիսի բանիւք և գործովք նախարարաց գլխովին պատրեալ յազկերտի՝ մեծարեաց զնոսա բազում պարգևօք . և հաստատեալ զամենեսին յառաջին աւագութեան իւրեանց՝ հրաման ետ դառնալ յաշխարհս իւրեանց հանդերձ այլ ևս երևելի արամբք, որք կային 'ի կապանս ընդ դարեգնի սրոշանձտեան ։ Արձակեաց ընդ նոսա բազում զօրս 'ի պարսից հանդերձ զօրավարօք, և մոգս և քուրմս եօթն հարիւր հանդերձ մոգպետաւ, յորդորելով զնոսա փութով գնալ 'ի հայս, և դարձուցանել զամենայն ազգն 'ի մոգութիւն ։ Բայց զերկուս որդիսն վասակայ կալաւ առ իւր 'ի պատանդի, որպէս և զթագաւորն վրաց, և զթագաւորն աղուանից, և զեղբարսն գուգարացւոց . տեսանել՝ թէ զինչ անցք անցանեն ընդ ազգն հայոց, զի նոյնպէս արասցէ և ընդ ազգն նոցա . և ինքն աւետաւորս առաքեալ ընդ ամենայն տեղիս վասն սոցին իրաց՝ փութանակի խաղաց գնաց 'ի [illegible] գնդին հոնաց ։

Իսկ քրիստոնեայքն՝ որք կային յԾին պար-սից 'ի զանազան ազգաց, և էին 'ի վիշտս հալածանաց, իբրև լուան զգործ ուրա-ցութեան նախարարացն, անկան 'ի սուգ ան-հնարին. զի և չէին գիտակ գաղտնի խոր-հրդոց նց. վասն և ոմանք 'ի նոցանէ եկին առ նախարարս, և սկսան արտասուօք ասել ցնո-սա. Դուք էիք մեր հաստատութիւն և ապա-ւէն. դուք էիք մեր ուսուցիչ և խրատտու 'ի քրիստոնէութեան. դուք էիք մեր պարծանք առ թշնամիսն ճշմարտութեան. արդ զի՞նչ լի-նիցի մեզ 'ի կործանիլ ձերում. զիա՞րդ թո-ղիք զած, և հնազանդեցայք դիւաց. զիա՞րդ ընդ կուրացեալսն և դուք կուրացայք. գի-տիցէ՞ք արդեօք, զի երկինք և երկիր սուգ առեալ են ի կորուստ ձեր. եթէ 'ի մարդոյ երկնչիք, իսկ զի՞նչ առնիցէք զածասաստ բարկութեան. ոչ միայն զանձանց դատաս-տան տալոց էք առաջի ահեղ ատենին այ, այլ և զայլոց բազմաց՝ որք 'ի պատճառս ձեր վտանգին։ Այս և առաւել քան զայս լուեալ նախարարաց 'ի քրիստոնէից անտի՝ արտասուօք զերեսս թանային, և հեղձա-մղձուկ լինէին յոգիս. զի ոչ կարէին յայտ-նել նց զխորհուրդ իւրեանց, զի մի՛ գիտաս-ցեն պարսիկք. և դառն էր նց լսել զայնպի-սի բանս զանձանց իբրև զկատարեալ ուրա-ցողաց.

Իսկ քահանայքն՝ որք կային 'ի Տիզբոն թա-գաւորական քաղաքս պարսից, փութացեալ առաքեցին առ յԾին հայոց, և ծանուցին

երա

երանելւոյն յովսեփայ կաթուղիկոսի և այլոց եպսաց զգործս նախարարացն ։ Զոքա իբրև լուան, յանչափ տրտմութն ընկղմեցան ․ և գիտացեալ թէ գալոց են ը̄ նոսա և մոգք առ 'ի բառնալ զկարգ եկեղեցւոյ և կարգել մեհեանս, հաստատեցին լուծ ազգի և աշխի պատերազմիլ ը̄ նս ․ մի խնայեսցէ ասեն ձեռն եղբօր 'ի մերձաւոր իւր ․ և այնպէս ամ բնակիչք աշխին արք և կանայք, եկեղեցականք և աշխականք միով հոգւով վառեալ պատրաստեցան ընդդէմ նց ։

Իսկ եղև իբրև եհաս բանակ նախարարաց և մոգուց 'ի ծաղկոտն գաւառ մօտ 'ի գիւղաքաղաքն անգղ, իմացեալ զայն երանելւոյն ղևոնդեայ քահանայի՝ դիմեաց 'ի քաղաք անդր զօրավիգն լինել հաւատացելոց ։ Իսկ ահա յետ աւուրց ինչ մոգպետն ինքնին եկն անդր յաւուր միաշաբաթու զօրօք հանդերձ ․ և մատուցեալ 'ի դուռն եկեղեցւոյն՝ կամէր քակել ըստ արքունի հրամանի ։ Յայն ժամ սբն ղևոնդ հանդերձ ուխտիւ եկեղեցւոյ ըդդէմ եկաց նց քաջութ, և 'ի բաց վանեաց ․ և 'ի լինել աղաղակի զեղան անդր և բազմութիւք 'ի քաղաքացւոց քրիստոնէից արք և կանայք ․ և դիմեալ 'ի վր անհաւատից քարամբք և փայտիւք՝ հարին չարաչար զմոգպետն և զմոգսն հանդերձ գնդաւ նոցին ․ մինչև հազիւ փախստեայ անկանիլ նոցա 'ի բանակն ։

'Ի տարածիլ համբաւոյն՝ ընթացան անդր զինուք այլ և ս բնակիչք աշխին մեծամեծք և

փոքունք՝ հանդերձ կաթուղիկոսիւ՛ և այլ՛ ևս եպիսկոպոսք և քահանայիւք. յորս յաւելան և այլք ՚ի քահանայից և ՚ի ժողովրդոց՝ որք կային ՚ի բանակին նախարարաց. և ոմանք ՚ի սոցանէ՝ որք գիտակն էին գաղտնի խորհրդոց նախարարաց, պատմեցին կաթուղիկոսին և որոց ընդ նմա։ Նոքա յղեալ ՚ի ծածուկ՝ կոչեցին զսպարապետն Վարդան. որոյ եկեալ անկաւ արտասուօք առ ոտս հայրապետին և եպիսկոպոսաց. և խոստովանեալ զարտաքին ուրացութիւն իւր և զընկերացն՝ յայտնեաց նոցա զիրսն ստուգութիւն. և քաջալերեալ զնա՝ ինքն դարձաւ անդրէն ՚ի բանակն։

Իսկ մոգպետն զփորձ առեալ հաստատութեան հայոց՝ գիտաց, եթէ անհնար է հարկեցուցանել զնա ՚ի մոգութիւն. սկսաւ ՚ի խորհուրդ մտանել ընդ Վասակայ Սիւնւոյ հայոց մարզպանի, և ասէ. թող գրեցից առ թագաւորն, զի թոյլ տացէ ազգիդ կալ ՚ի խաղաղութեան, և առ փոքր փոքր սիրով շահեսցի զմիտս դոցա. ապա թէ ոչ՝ բռնութեամբ ոչինչ ունիմք վճարել. զի թէ անզէն մարդիկն այնպէս բռնացան, եթէ յանկարծ և զզինաւորս միաբանեսցեն ընդ իւրեանս, ո՞ կարէ կալ առաջի յանդուգն յարձակմանն նոցա. որոց առաջի արհամարհեալ է մահ և կեանք, թող թէ ստացուածք և փառք, կապանք և տանջանք։ Նոյն յաւել պատմել մոգպետն, թէ զիարդ յաւուրս շապհոյ արքայից արքայի գուն գործեցին պարսիկք ջնջել զքրիստոնէութիւն յԾէն պարսից, և նահատա-

կե-

կեցին զբազումս · բայց չահեցան և ոչինչ · զի ը՟ յաճախել հալածանաց բազմանային հաւատացեալք ։ Եւ դու ասէ՝ որ գիտէիր զայդպիսի անդարձ միտս աշխարհիդ , ընդէ՞ր համարձակ չասացեր յատենի արքային , թէ անհնար է կատարել կամաց նր՟ · ապա թէ ոչ՝ յայտ առնես , թէ և դու կամակից ես նոցա՝ կատարել նենգանօք զպարսիկս · զի դու ես մարզպան աշխարհին ։

Իսկ անօրէնն վասակ՝ որ 'ի սրտէ ևս արհամարհեալ էր զսուրբ հաւատս , և ակն ունէր ուրացութեամբ հասանել մեծ ևս փառաց՝ մինչև թագաւորել 'ի մէջ աշխարհին , խորհուրդ տայր մոգպետին և այլ գունդ զօրաց տալ բերել 'ի պարսից , և բռնանալ ընդդէմ քրիստոնէից ։ Եւ զի ոչ հաւանեցաւ այսմ մոգպետն , յուդորեաց զնա հանդարտել առ վայր մի · զի ես ասէ այլով ճարտարութեամբ 'ի գլուխ տարայց զհրամանն արքունի ։ Արդ երթեալ վասակայ անձամբ 'ի քաղաքն անդր՝ պատիր բանիւք խաղաղացոյց զամենեսին , որպէս թէ յակամայս իւր լեալ իցէ ձեռնարկել մոգպետին յեկեղեցի · զի ես ասէ ունիմ հրաման յարքայէ յանդորրու պահել զաշխարհն ։ Եւ յետ ցրուելոյ զբազմութիւն յիւրաքանչիւր տեղիս՝ թոյլ ետ և նախարարաց որ 'ի բանակին , երթալ 'ի տունս իւրեանց · և ինքն սկսաւ յորդոր լինել աստ անդ , զի առ ժամանակ մի՝ թոյլ տացեն մոգուց վարել յառանձին տեղիս զպաշտամունս իւրեանց · զի սովաւ ասէ հաճեալ զթագաւորն՝ առ սակաւ սա-

կաւ յետոյ դարձուցանեմք զնա. և մեք հա-
մարձակ պաշտեմք զքրիստոնէութիւն։

Իսկ այսպիսի հրապոյրք անօրինին լսելի լի-
նէին, զի էր խորամանկ բարուք և իշխան աշխարհին, և յառաջ ժամանակաւ անուն ունէր
բարեպաշտութեան յիւր իրս. վն որոյ կարծէին
լաւք, եթէ ողջմտութեամբ խօսի զամն։ Իսկ
իբրև այսու օրինակաւ և դիւրական հնա-
րիւք պղտորեաց զմիտս մեծամեծաց և փո-
քունց, սկսաւ սփռել զմոգս 'ի տունս նա-
խարարաց. յորոց և զոմանս ձգեաց կաշա-
ռօք 'ի խորհուրդս չարութեան իւրոյ. և լինելին
տայր առնել խրախուճս կոչնոց յայլ և այլ
տեղիս, և զամ ինչ թ հեթանոսական կար-
գի յարմարէր. մինչև սկսաւ տարածիլ կրա-
կապաշտութի, և խափանիլ հանդէս ածպաշ-
տութեան։ Քանզի 'ի յաճախել մոգուցն ըզ-
գարշ պաշտամունս իւրեանց 'ի քաղաքս և 'ի
գիւղս, 'ի յայտ ելին այնուհետև և ըստու-
գապէս ուրացեալք. մինչ զի երկուք ոմանք
յաւագ իշխանաց հայոց՝ շաւասպ արծրունի
և Վնդոյ դուռնեցի՝ կանգնեցին կրակատուն
'ի դուռին քաղաքի. որոյ քրմապետ եղև չե-
րոյ որդի Վնդոյի։ Իսկ տեսեալ ուրացելոյն
Վասակայ զյաջողուածս անօրէնութեանց՝ առա-
քեաց գաղտ, և ետ բերել զունդ նոր յաշխարհէն
պարսից. զի անկասկած լիցի յուխտապահ
նախարարաց, յորոց խիթայր։

Տեսեալ մեծին վարդանայ սպարապետի,
եթէ յընտանի թշնամեաց է կորուստ աշխարհին,
և չիք ոք 'ի նախարարաց՝ որ զօրասցի վանել
զպար-

զպարսիկս, անյոյս եղև 'ի գլուխ տանել զխորհուրդն առաջին. և փութացաւ ապատել զանձն իւր և զիւրսն 'ի կորստենէ: Կոչեաց առ ինքն զա̃մ ազգականս և զընտանիս, և ասէ ցնս̃. Ես ոչ ուրացայ զարարիչն իմ և զտ̃ր յս̃ քս̃ կամաւ և կամ առ երկիւղի. այլ յակամայս առ վայր մի թաքուցի զճշմարտութի̃ խաբանօք՝ դնելով զանձն իմ 'ի վտանգ կորստեան վասն ձեր. և զի թողի զտ̃րն իմ պատճառանօք, կամիմ ստուգութ̃ թողուլ զա̃մ ինչ կենցաղոյս առ 'ի գտանել զնա. և արդ չէք այլ մեզ հնար յայսպիսում ժամանակի, բայց եթէ 'ի բաց լքանել զերկիր հայրենի և զտուն, և դիմել յերկիր տ̃րութ̃ կայսեր: 'Ի սոյն յորդորեաց և եղբայր նր̃ Հմայեակ. որում ասէ անյապաղ՝ որ ինչ հաճոյ թուի քեզ. և մեք պատրաստ եմք ը̃ քեզ 'ի կեանս և 'ի մահ: Եւ այնպէս միաբանեալ համագերձ ընտանեօք՝ թողին զա̃մ ինչ, զոր ունէին. և յուղի անկան գնալ 'ի կողմանս յունաց:

Ազդ եղև նախարարաց չու Վարդանայ, և զահի հարան առ հասարակ. ք̃զի գիտէին՝ զի առանց նր̃ կորնչէին և ինքեանք. կէսք խորհէին և ինքեանք զնոյն առնել, և խոյս տալ յաշ̃էն. այլք ասէին փութալ յետս դարձուցանել զՎարդան. 'ի սոյն խորհուրդ առաւել յորդոր լինէր Վասակ, զի մի և այլք զհետ նր̃ երթիցեն, և դատարկասցի աշ̃ն՝ յորոյ վր̃ կամէր թագաւորել. և կամ թէ չարիք ինչ հասցեն ինքեան յարքայէ,

զի մարզպան գոլով Յին՝ ոչ կարաց պահել զՅն ։ Ապա կոչեալ զուխտապահ նախարարսն հանդերձ եպսօք և քահանայիւք՝ գրեաց թուղթ աղաչանաց ՚ի դիմաց ամենեցուն առ վարդան՝ մի մեկնիլ յՅէն. և երդումն տուեալ ՚ի Սրբ. աւետարանն կնքով իւրով և բոլորեցունց՝ ետ տանել առ նա զնոյն աւետարան ՚ի ձեռն երանելւոյն ղևոնդեայ և այլ երկուց ՚ի քահանայից, և ՚ի ձեռն արշաւրի կամսարական իշխանի, և այլ երկուց նախարարաց, խոստանալով՝ զի ՚ի դառնալ վարդանայ՝ հնազանդեսցին նմա ամենեքին, և նովաւ վանեսցեն զմոգս յաշխարհէն, և միաբանեալ ընդ կայսեր յունաց՝ զդէմ կալցին պարսից ։

Եւ իբրև եհաս այս պատգամ միաբանութեան առ վարդան ՚ի գիւղն արամանեայ ՚ի բագրեւանդ գաւառի, չկարաց ընդդէմ կալ խնդրոյ նց յօգուտ համօրէն Յին. այլ փութանակի դարձ արար՝ հաստատեալ ՚ի միտ դնել զանձն ՚ի մահ վս փրկութեան անձին և ազգին ողջոյն ։ Եւ մինչդեռ նա այսպիսի հոգւով ժամ ՚ի ժամէ պատրաստէր զանձն և զիւրսն, միասանգամ ուրացեալն վասակ յապաղումն ՚ի վր ածէր պէսպէս պատճառանօք ։ Եւ եղև յաւուր միում յորժամ ժողովեալ էին նախարարքն յապարանս մեծին վարդանայ ՚ի շահապիվան, հասին անդ եպսունք ՚ի վաղարշապատէ հանդերձ կաթուղիկոսիւն, բաղոք բարձին և ասեն. մինչև յե՞րբ լռիցէք, զի ահա կորնչի Յս հեթանոսութբ. ասանիկ

տեսաք եւ անօրէնութի նոր, զի կանայք մո-
գուց եւ իշխանաց պարսից հրամանաւ վաս-
կայ մարզպանի եւ մոգպետին պատառեցին
զհանդերձս հաւատաւոր կանանց, եւ շիջու-
ցին զճրագունս յեկեղեցիս. եւ արդ եթէ եւ
դուք կամակից էք այդմ ամի, նախ զմեզ
սպանէք աստ, եւ ապա զոր եւ կամիք՝ արա-
րէք:
Իսկ իբրեւ զահի հարան լսօղքն, յոտն եկաց
քաջն վարդան, խրախոյս ետ, եւ ասէ. Հա՛-
պա ո՞ւմ կայք անաքինիք. ժամ է մեզ զարթ-
նուլ 'ի քնոյ, եւ առնուլ վրէժ 'ի թշնամեաց
ճշմարտութե: Իսկ անդէն միաբանեցան ուխ-
տիւ, վանել զկրակապաշտս մահուչափ պա-
տերազմաւ 'ի վ̃ր ս̃բ հաւատոյ, եւ երդուեալ
հաստատեցին աւետարանաւ զուխտ իւր-
եանց. եւ զվարդան սպարապետ դարձեալ
ընտրեցին գլուխ եւ առաջնորդ ամենեցուն,
բանս եդեալ՝ ժողովել իւրաքանչիւր զօրս
դաղտ 'ի վասակայ, եւ սկիզբն առնել մար-
տին յամսեանն մարերի, ըստ 'ի յունիսի:
Իսկ զանդաղան ոմն յոստանեայ տանէ. գի-
տացեալ զխորհուրդ նախարարացն՝ ազդ ա-
րար վասակայ. զայն իբրեւ իմացան նախա-
րարքն, առաքեցին կալան զմատնիչն, եւ ե-
դին 'ի բանտ. եւ յետ քանի մի աւուրց ետուն
քարկոծ առնել հրապարակաւ. զի յայտնի
լիցի ամենեցուն վրէժխնդրութի նց վս ճշ-
մարտութեն: Իսկ 'ի հնչել այսր համբաւոյ՝
բազումք յորոց ակամայ միաբանեալ էին ԾԷ
մոգս, կմ պահէին զնս 'ի տունս իւրեանց,

'ի բաց վարեցին զնա, և եկին յարեցան 'ի վարդանանս :

Յայնժամ աճապարեալ և մօգպետին և զօրավարացն պարսից՝ ժողովեցին զնմ զօրս իւրեանց 'ի բագրևանդ գաւառ, գործակցուք ուրացելոյն վասակայ՝ որ առաճարացոյց զգունդսն : Ապա յամենեանն մարերի եկին հասին նախարարք հայոց ընդ ժամադրութե յամուրն անդ 'ի ծաղկունն գաւառ, և եղեն բանակ մեծ. ընդ որս էր և յովսէփ կաթուղիկոս հանդերձ եպսօք և քահանայիւք : Եւ անդ յերկիս առաջս բաժանեալ՝ դիմեցին 'ի վր պարսից, և չարաչար հարին զնս. և զերևելիս 'ի նոցանէ ձերբակալ արարեալ եդին կապանօք 'ի բերդս ամուրս :

Այլան և զանօրէնն վասակ. և մինչդեռ խորհէին սատակել զնա, կամ մատնել 'ի կապանս, նա ընդ կեղծուպատիր և չարապոճեստ բարուց իւրոց ողոքէր և աղաչէր խնայել 'ի նա իբրև 'ի մեղուցեալ, երդումն առնեալ յաւետարանն սրբ՝ հաստատուն կալ 'ի հաւատս, և զնմ ապաշխարանս յանձին կրել, միայն թէ մի մեկնեսջիք զիս աստ 'ի սրբ միաբանութէ ձերմէ : Եւ նքա վստահացեալ յահագին երդումն նր՝ ոչ յանձն արարին զդատաստան նր, և ընկալան յիւրեանս՝ թէպէտև կասկածանօք հանդերձ :

Յետ այսորիկ 'ի հաստատութի իրացն ժողով մեծ արարին եպսունք և նախարարք 'ի վանս սպարապետին 'ի շահապիվան հանդերձ ժողովով բազմուք. և սկսան առնել

յան-

յանդիմանն Վասակայ ։ Մ՚եզ այլ ոչ է խոր-հել ինչ, բայց եթէ յայտնապէս պաշտպա-նել սրբոյ հաւատոյս ։ ջնջել զհետս մոգուն յԹէս հայոց, և համարձակ պաշտել զՔս ։ և եթէ մահ առաջի կայցէ սրով կամ պատե-րազմաւ, անխնայ տալ զանձինս մեր՝ ՚ի սէր փրկչին մերոյ և եկեղեցւոյ նորա ։ Զայս լուեալ Վասակայ՝ առաւել քան զամենե-սին նախանձախնդիր զանձն ցուցանէր ։ և առաջի ամենեցուն վերստին երդուեալ՝ կնը-քէր զաւետարանն իւրով մատանեաւ ։ Ըդ-նոյն արարին և ամ իշխանք ը կարգի պատ-ուոյ և երիցութեան իւրեանց ։

Այս միաձայնութ ժողովոյն գրեցին եպիս-կոպոսունք ՚ի բերանոյ նախարարաց դաւա-նութի ուղղափառ հաւատոյ ՚ի ձև մաղթա-նաց առ ած, խոստովանելով զերեքանձնեայ մի էութի ածութե Հօր և որդւոյ և Հոգւոյն սբյ, և զմարդեղութի միածնին յածածին սբյ կուսէն վս մեր մարդկան և վս մերոյ փր-կութե ։ ՚ի վր բերելով զխոստովանութի յան-ցանաց ուրացութեան իւրեանց, և աղաչելով ընդունել զապաշխարութի իւրեանց իբրև զդարձ անառակ որդւոյ ։ Եւ ասեն առ փր-կիչն ։ որպէս հեղեր դու զարիւնդ քո սբ ՚ի վր մեղաւորաց ՚ի փրկութի յանցաւորաց, պարգևեա և մեզ հեղուլ զարիւնս մեր ՚ի վր խոստովանութեանս այսորիկ և իւրաքանչիւր Թողութե մեղաց ։ Կարգեցին զկնի և նզովս ահագինս ՚ի վր այնոցիկ, որք ուխտազանց լինիցին և քակեսցին ՚ի միաբանութէ երդ-

 մանն ։

մանն ։ Նաւ զայս եւս նամակ կնքեցին ամե-նեքին՝ սկսեալ 'ի վասակայ մինչև 'ի ստորին իշխանս ․ և եդեալ զայն 'ի մէջ աւետարա-նին՝ յանձնեցին 'ի ձեռս սբյն յովսեփայ կա-թուղիկոսի ։

Յայնժամ վայրի հնչեաց ժողովրդեանն 'ի քաղաքու-թէ մարդկան՝ մեծաց և փոքունց, որք միա-ձայն յամ խրախուսեալ ասէին ․ Պատրաստ եմք 'ի հալածանս և 'ի մահ և յամենեղունս վն սբ եկեղեցեացն, զոր աւանդեցին մեզ սբ հարքն մեր առաջինք զօրութ գալստեան տն մերոյ յսի քսի ․ որով վերստին ծնաք 'ի սբ աւազանէն, և կամիմք միաբանգամ չար-չարանօք և արեամբ նորոգել զանձինս մեր ․ քանզի հայր մեր զնա աւետարանն գիտեմք, և մայր զառաքելական կթղկէ եկեղեցի ։ Նաւ այսպէս միով ոգւով վառեալ առհասա-րակ՝ զմի զինուորութիւն զինուորէին 'ի քն, միով զրահիւք հաւատոյ սպառազինեալ ․ ըզ-կեանս իւրեանց 'ի մահ համարէին, և զմահն վն տն անշուշտ կեանք ։ Նաւ այս բարբառ ստէպ ընթանայր առտնին և 'ի հրապարա-կի ․ քաջութ միայն մեռցուք, զանուն և ըզ-հոգիս եւեթ ժառանգեսցուք ․ զի կենդանի իցէ 'ի մեզ քն ․ որում դիւրին է միաբան-գամ նորոգել զմեզ 'ի հողոյ, և հատուցա-նել իւրաքանչիւր ըստ գործս ։

Զայս այսպէս հաստատեալ ազգ՝ այնուհե-տև ձեռն 'ի գործ արարին իշխանք և քահա-նայք հայոց մաքրել զաշխն յամ գարշութեանց հեթանոսական կրօնիցն պարսից, և 'ի խառ-
նակ

նակ զնացից միաբանեալոցն ՃԸ նմ ։ Իսկ նախ
դիմեալ երանելւոյն Վարդանայ հզօր գնդաւ
՚ի վերայ դրանն քաղաքի՝ կործանեաց զմե-
հեանն զշինեալն ՚ի շաւասպայ արծրունւոյ
և ՚ի մշկանայ պարսկէ ․ զշաւարշ սատա-
կեաց, և զմշկան արար փախստական ․ նոյն-
պէս և զմոգոյ դրունեցն այրեաց ՚ի կրակա-
րանի նր, և զորդի նր զշերոյ քրմացեալն
կախեաց զփայտէ, և զկրակատունն քան-
դեաց ․ և կանգնեաց ՚ի տեղի մեհենին զե-
կեղեցի մի փայտեայ յանուն սբյն գրիգորի
հայաստանեայց լուսաւորչի ։
Ամին նման արարին և յայլ ամ քաղաքս և
՚ի գիւղս՝ յորս գտանէին մոգք և պաշտօն-
եայք կրակի ․ զոմանս կոտորեցին, զայլս ՚ի
բանտ մատնեցին ․ և զամ տեղիս պղծեալս
՚ի պարսից սրբեցին, և աւերեցին և բնա-
ջինջ արարին զհետս հեթանոսուե ։ Իսկ զի
յայտնի լիցի՝ թէ որ ինքնին յաջողէր զգործ
նց, մեծամեծ նշանք ևս գործեցան զօրու-
թբ սբյ խաչին ․ զոր տեսեալ անհաւատից՝
դարձան բազումք ՚ի հաւատս քի ։
Մինչդեռ յայս գործ քաջուե կայր հայաս-
տան Ե, հասին աղաչաւորք յԵէն աղուանից՝
կաթուղիկոսանն նց և հազարապետն՝ խնդրել
օգնականութե ՚ի հայոց ․ քանզի և յԵ մեր
յղեաց ասեն յազկերտ երեք հարիւր մոգս
զօրօք բազմօք՝ դարձուցանել ՚ի դեն պար-
սից ։ Զայս գոյժ իբրև լուան հայք, ան-
կան ՚ի վարանս ․ զի ձեռն տալ աղուանից
կարևոր դատէին վն սիրոյ քրիստոնէուե ․

այլ հայեցեալ և 'ի պէտս Ցին իւրեանց՝ զոր հաղիւ՞ ապրեցուցին, չիշխէին բաժանել և հեռացուցանել զզօրս ։

Այսնժամ քաջալերեալ զաղուհանս՝ խոստանալով յետ սակաւուց հասանել նմա 'ի թիկունս, ինքեանք փութացան նիզակակից առնել զյոյնս . վ՚նյ յղեցին դեսպանս առ կայսրն յունաց Թէոդոս փոքր զաստուածգնոանի զազգակիցն սըյն ատոռմայ առաջնոյ, և զհմայեակ մամիկոնեան զեղբայրն երանելոյն վարդանայ, ընդ որս և զվահան ամատունի, և զմերհուժան արծրունի 'ի մասն հայոց՝ որ ընդ ձեռամբ կայսեր, հանդերձ թղթով աղաչանաց առ ինքնակալն 'ի դիմաց յովսեփայ կաթուղիկոսի և ամ̃ եպսկոպոսաց և նախարարաց, յայտ առարեալ զվտանգ Ցին հայոց և մերձակայ Ցուց յերեսաց անհաւատից, և աղերս առաջի արկեալ ձեռն տալ նմ̃ վ՚ն սիրոյ քրիստոնէութե̃ ։

Այլ զի ոչ գոյր ժամանակ տպաւելոյ պատասխանւոյ, ինքեանք ըստ տանելոյ ժամանակին յերկուս բաժանեցին զզօրս Ցին . զմին ետուն ներշապհոյ արծրունւոյ՝ երթալ յատրպատական Ց, և կալ 'ի պահպանութե̃ ընդդէմ արշաւանաց պարսից՝ հանդերձ զօրաւոր նախարարօք . զերկրորդն ետուն 'ի ձեռս քաջին վարդանայ սպարապետի՝ գնալ յաղուանս, և վանել զզօրս պարսից . և եղեն նիզակակիցք վարդանայ և այլք 'ի նախարարաց՝ որք ամ̃ օգուտ վաստակալ էին 'ի վերջ խնդրութե̃ սր̃ եկեղեցւոյ . վ՚նյ և կանխամնեալ

մտեալ յեկեղեցի՝ համբուրէին զնշան խաչն և զաւետարանն ջերմ արտասուօք , և դնէին 'ի վերայ աչաց և ճակատու իւրեանց , պատրաստելով զանձինս 'ի մահ 'ի պաշտպանութիւն հաւատոյ :

Իսկ զերրորդն հնարեցաւ վասակ սիւնի յին-քըն առնուլ իբրեւ մարզպան և վերակացու աշխարհի , ընտրելով իւր գործակիցս զայնոսիկ յիշխանաց՝ զորոց գիտէր զթուլամտութիւն 'ի հաւատս : Սոյն և յետ մեկնելոյ վարդանանց՝ գրեաց առ զօրավարն պարսից սեբուխտ , որ էր 'ի սահմանս աղուանից , ծանուցանելով նմա՝ թէ զզօրս հայոց յերկս գունդս բաժանեցի . և ահա սակաւուք գայ ընդդէմ քո վարդան . հա՛ր զնա և զօրս ընդ նմա . և յետ նուաճելոյ զաղուանս՝ եկ այսր յաշխարհս հայոց . զի ես եղէց քեզ ձեռնտու :

Իսկ եղեւ իբրեւ պատահեցան միմեանց սակաւաթիւ գունդն վարդանայ , և բազմամբոխ զօրքն սեբուխտայ 'ի սահմանս ուտէացւոց և աղուանից 'ի դաշտի միում հանդէպ խաղխաղ քաղաքի , սրտապնդեաց երանելին վարդան զիւրսն՝ յԱստուած ապաւինել , և մի երկնչել : Յայնժամ յաղօթս կացեալ նյ̃ ա-մ̃բ յաղագս վանելոյ զհակառակորդս սուրբ հաւատոյ՝ զօրութեամբ փրկական նշանի , և տալոյ 'ի ձեռն սակաւուց զյաղթութիւն ընդդէմ բազմութեան , համարձակ 'ի վերայ յարձակեցան , հարին կոտորեցին զբազումս 'ի սուր սուսերի . մինչեւ զահի հարեալ գնդին պարսից՝ քակտեցան 'ի միմեանց . կէսք փախուցեալ

անկան 'ի պահակին հոնաց , և մնացեալքն ցիրևցան եղեն . զորոց զհետ մտեալ հայոց՝ մղեցին զնոս 'ի գետն լորնաս . և անդ դոմանս ջրահեղձոյց արարին , զայլս նետահար կորուսին . մինչև ոչ մնաց 'ի նոցանէ ապրեալ , բաց 'ի միոյն՝ որ անցեալ երկվարաընդ գետն՝ մազապուր զերծաւ 'ի պահակն հոնաց . իսկ 'ի հայոց ոչ ոք անկաւ՝ բաց 'ի միոյ ևեթ , այն է երանելին մուշ դխմաքսեան՝ խրեալ 'ի տղմուտս :

Յետ այսորիկ անցեալ հայոց ընդ կուր գետ՝ մտին յերկիրն աղուանից . կոտորեցին զամենայն մօգս պարսից , և սրբեցին զամենայն տեղիս պղծեալս 'ի զոհից նոցա . և զերկիրն զերծուցին 'ի ձեռաց նոցա : Յայնժամ և աղուանք բնակիչք երկրին՝ որք ցրուեալ էին 'ի լերինս , եկեալ և միաբանեալ ընդ գնդին հայոց՝ դիմեցին առհասարակ 'ի դուռն ձորայ , որ հանէր յերկիրն ալանաց և հոնաց , և հարին զբանակն պարսից՝ որ կայր անդ 'ի պահպանութիւն , և զամենայն այր պարսիկ՝ զոր և գտին . կործանեցին զբնակութիւնս նոցա , և տապալեցին զձեռակերտն յազկերտի զպահակն մեծ . և հրեշտակս առաքեալ առ հոնս՝ դաշնաւորեցան ընդ նոսա ընդդէմ պարսից : Նա և յայս ամենայն պատերազմունս ևս՝ ոչ ոք անկաւ 'ի հայոց . զի տէր ինքնին էր՝ որ խորտակէր զթշնամիս հաւատոյ առաջի երեսաց նոցա :

Յայնմ վայրի զուժկան հասանէր առ վարդան յերկրէն հայոց , եթէ տէրն սիւնեաց վասակ հանդերձ ուխտադրժանց գործակցօք իւ-

իւրովք յոգնիս ապաստան արար զՋերմ հաւատացեալս ք՟նի, և կորոյս զե՟ն՝ աւերելով զբազում տեղիս, և գերելով զորդիս տոհմին մամիկոնէից և այլոց միաբանելոց ընդ վարդանայ. դարձեալ և 'ի ձեռն ստայօդ թղթոց օտարացոյց 'ի հայոց զյոյնս և զհայս որ 'ի բաժնին յունաց, ուխտ եդեալ ընդ պարսիկս դարձուցանել զազգն ողջոյն 'ի մոգութիւն. վ՟ն կալաւ և զոմանս 'ի քահանայից՝ եդ 'ի բանտի. զբազում միայնակեացս հալածեաց յե՟էն, և կողոպտեաց զսպասս եկեղեցեաց:

Զայս լուեալ ս՟բյն վարդանայ և որոց ընդ նմա՝ տրտմեցան յոյժ յոյժ. այլ յա՟ծ եդեալ զա՟մ յոյս իւրեանց՝ ասէին. ահա առեալ հեծանոց 'ի ձեռս փրկչին ամենեցուն ք՟ի՝ սրբէ զկալ իւր՝ ընտրել զհատս ցորենոյ, և շտեմարանել յարքայութիւն իւր, և զյարդն մատնել անշէջ հրոյն. արդ եղիցուք մեք ցորենահատք սրբեալք՝ ժամ 'ի ժամէ սպասելով աւուր նահատակութե՟ մերոյ 'ի սէր անուանն Տ՟ն. որում եթէ արժանի գտցուք, հաղորդս գտանիցեմք մասին սրբոց:

Ապա փութացեալ դարձան յե՟ն հայոց յամսեանն տրէի, այն է նոյեմբեր, հանդերձ բազում աւարաւ. զոր լուեալ վասակայ չարին և ընկերաց նո՟ց տագնապաւ անկան յերկիրն սիւնեաց յամուր տեղիս: Իսկ գունդն վարդանայ պնդեալ զհետ ուրացելոցն՝ արարին կոտորած և աւերս բազում 'ի տեղիս գոր-

ծակ-

ծակցացն. և գերի բազում ածեալ յարա-րատեան ծ՝ ահ մեծ արկին ՚ի վ̄ր̄ ամ̄ ուխտանենգից. և տիրեալ ՚ի վ̄ր̄ ամրոցացն՝ յորս բռնացեալ էին վաստակեանք, կալան զծն ը̄ ձեռամբ իւրեանց. և գահանայն զն̄ւ̄յ։ Իսկ ը̄ն հրամանի ն̄ր̄յն յովսեփայ կաթողիկոսի զառաջիկայ ամիսն քաղոց մինչև ՚ի տօն յայտնութ[եան] կատարեցին պահօք և աղօթիւք՝ ՚ի շնորհակալութ[իւն] յաղթութեան եղելոց, և ՚ի յաջողութ[իւն] առաջիկայից. քանզի և որ քան զօր պատրաստէին զանձինս ՚ի մեծ նահատակութ[իւն] ը̄դդէմ պարսից, գիտելով՝ թէ յազկերտ ունի խառնել ընդդէմ իւրեանց ամ̄ զօրութ[եամ]բ իւրով։

Ակն ունէին գտանել ինչ օգնութ[իւն] ՚ի յունաց ը̄ն խնդրոյ դեսպանացն՝ զորս արձակեցին առ նոսա, այլ ՚ի դերև ելին ՚ի մարդկային յուսոյ. քանզի և թ̄ն յունաց պատաղեալ էր յայնժամ յեկեղեցական աղմուկս և ՚ի քննութիւն ժողովականս ՚ի պատճառս ժանատին եւտիքեայ. թող զի ՚ի նոյն ատաքս մեռաւ թէոդոս, և յաջորդ նորա մարկիանոս զանգիտեալ յերեսաց յազկերտի, մանաւանդ թէ և գրգռեալ ՚ի բանսարկու արանց կարգելոց ՚ի վերակացութ[եան] արևելից՝ չկամեցաւ քակել զբարեկամութ[իւն] ը̄րացեն ը̄ պարսիկս, և ձեռն տալ հայոց։ Զայն իբրև իմացան նախարարք և եպիսկոպոսք հայոց, ոչինչ զչարեցան. այլ յղեցին անդրէն զնիտրոյ առ ուխտ եկեղեցւոյն յունաց՝ պատամելով նմ̄ զյաջողութիւն, զոր արար ա̄ծ ընդ նոսին

նին ը՟ հայս . և խնդրեցին 'ի նոցանէ փոխա-
նակ մարմնաւոր օգնականութե՟ զձեռնտուու-
թի՟ աղօթից . զի ո՟չ սկսաքս աւեն , 'ի նմին
և կատարեսցուք :

Իսկ յազկերտ արքայ պարսից 'ի վ՟ր հասեալ
զօրութե՟ հայոց և յաջողութե՟ ն՟ց , խորհեցաւ
նենգամիտ հաշտութե՟ խօսել ը՟ նոսա , և
թոյլ տալ ն՟ց կալ 'ի խաղաղութե՟ . զի յան-
կարծակի հասցէ 'ի վ՟ր ն՟ց : Զայս գիտե-
լով և հայոց` չետուն տեղի սուտակապաս
պատգամաւորութե՟ ն՟ր . մեք աւեն ապրե՟լքս
զօրութե՟ն ա՟յ , և հաստատեալքս 'ի յոյսն ք՟ի`
ո՛չ պատրիմք այսուհետև իբրև զտղայս ,
այլ պատրաստ եմք ա՟մ փորձութեց և մահու
'ի վ՟ր եկեղեցւոյ ս՟ր :

Ապա 'ի յաջորդ ամի 'ի սկիզբն գարնայնոյ
յայտնապէս պատերազմ բացեալ յազկեր-
տի` յղեաց զզօրավարս իւր 'ի հայս անհա-
մար զօրօք և բազմութե՟ փղաց , պատուէր
հրամանի տուեալ ն՟ց սատակել զա՟մ այր
քրիստոնեայ յե՟րին հայոց , փոխանակ զի չա-
ռին յանձն զօրէնս մոգութե՟ , և կոտորեցին
զմոգս և զայլ պարսիկս . և այնպէս բռնա-
նալ ե՟րին , և կամայ ակամայ ձգել զմնա-
ցեալսն 'ի կրակապաշտութի՟ . Ու էր վերա-
կացու գործոյն միհրներսեհ հազարապետ
արքունի . որոյ եկեալ 'ի փայտակարան` կո-
չեաց առ ինքն զուրացեալսն վասակ . և տե-
ղեկացեալ 'ի նմանէ զվիճակ հայոց միաբա-
նելոց ը՟ վարդանայ` զգուշացաւ անդէն և
ա՟նդ 'ի մարտ մխել . այլ խոստացեալ վասա-

կայ

կայ բազում ինչ՝ մինչև Թագաւոր Հայոց զնա կացուցանել, յորդորեաց՝ զի հնարիւք քակտեսցէ զմիաբանութիւն ազգին ։

Յայնժամ և վասակ ամենայն չարութե̃ ՚ի գործ եդեալ զա̃մ չարարուեստ խաբէութիւնս իւր՝ սկսաւ սուտ երդմամբք հաւանեցուցանել նախ զսիւնիս, թէ յազկերտ խաղաղութիւն խնդրէ, և վարդան զթշնամութիւն յեղծումն ազգին Հայոց. ապա և ՚ի ձեռն սուտ երիցանց և սարկաւագաց աւետարանս շրջեցուցանէր ը̃ ա̃մ ազն Հայոց ՚ի հաստատել զխաղաղասիրութիւն Թագաւորին. և այնչափ ինչ արար, զի բազումք ՚ի հայաստանեայց խորշեցան ՚ի վարդանայ, և ոչ սակաւք յընկերաց նո̃ր ՚ի բաց որոշեցան ՚ի նմանէ. թող զի և աղուանք և վիրք օտարացան, և հոնք չառին յանձն նիզակակից լինել. ո̃պ և յոյնք իսպառ ձեռնթափ եղեն. քանզի ուրացեալն վասակ գտեալ զայլ ա̃մն վասակ անուն մամիկոնեան վերակացու Հայոց՝ որ ՚ի բաժնին յունաց, ՚ի ձեռն նո̃ր անդադար չարախօսէր զվարդանայ և զընկերաց նո̃ր մինչև ՚ի դուռն կայսեր ։

Զայս ա̃մ իբրև ետես միհրներսեհ, ուրախ եղև յոյժ, և շնորհս կալաւ անօրէնին վասակայ իբրև քան զինքն անօրինագունի. և յետ կարգելոյ զբանակն պարսից ը̃դէմ պատրաստութե̃ զօրացն վարդանայ՝ ը̃ լրտեսութե̃ վասակայ, յանձն արար զհոգս պատերազմին ՚ի ձեռս մեծի զօրավարին, որ կոչիւր մուշկան նիւսալաւուրտ, պատուիրելով նմ̃

զհետ

զհետ երթալ խրատուն վասակայ . և ինքն դարձ արարեալ 'ի պարսս առ թագաւորն՝ զա̃մ հնարս վասակայ ուրացելոյն պատմեաց իբրև զիւր գործ , և զնա ը̃վայր եհար և ատելի կացոյց յաչս յազկերտի :

Իսկ քաջն վարդան սպարապետ հայոց յուժամետես զյայտնի չարութիւն վասակայ՝ ուրով անկաւ երկպառակութի 'ի մէջ ազգին , թէպէտև գիտաց այնուհետև զմօտալուտ վտանգ կորստեան հոգւոյ և զձ̃ակործան աղէտս՝ իբրև 'ի պատուհաս մեղացն , որով բարձաւ թգ̃րութի հայոց և քահանայապետութի 'ի տանէ ս̃բ լուսաւորչին առ մեծն սահակաւ , այլ ոչինչ թերեհաւատեցաւ 'ի յուսոյն որ առ ա̃ծ . զօրացաւ ոգ̃ , և եդ 'ի մտի ոգւով չափ ճգնիլ վս̃ հաւատոյ՝ դնելով զանձն 'ի վ̃ր եկեղեցւոյ ս̃բյ :

Վս̃յ իբրև էառ զլուր պատրաստութե մեծի գնդին պարսից՝ որ 'ի փայտակարան , առաքեաց պատգամաւորս առ ուխտապահ նախարարս և առ միաբանեալսն ա̃մ , որք յաղագս տօնի զատկին սփռեալ էին 'ի տունս իւրեանց , յորդորել զնո̃ ոչ 'ի մարմնաւոր պատերազմ , այլ 'ի հոգևորն նահատակութի . Ահաւանիկ ասէ գունդ բազում հասեալ գայ՝ բերելով ա̃ծասիրացն պսակս երկնաւորս . արդ որք ցանկայք առնուլ զպսակն վկայութե , անձապարեցէք և մի հեղգայք , զի մի վրիպեսցի ոք և զղջանայցէ . ապա թէ ոք այլազգ ինչ խորհի , ո̃պ և այլքն՝ որք խոտորեցան զկնի սատանայի , դադարեալ հանգիցէ՝

ցէ՝ ուր և հաճոյ թուեսցի ինքեան . քանզի ոչ ոք պակասի ՟Է ընկերս իւր , թէ ոչ չարչարեալ ի ՟Է նոսա . այլ իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում զանձէ զհոգեղէնան կմ՝ զյաւիտենականսն ։

Այսնժամ եկին ժողովեցան փափաքողքն նահատակութեն և վրէժխնդիրք ճշմարտութե՝ նախարարք և ազատք հանդերձ իւրաքանչիւր առանձին գնդաւ յարտաշատ քաղաք , յաւուրս յինանց քանի մի աւուրբք յառաջ ՟Բ զատն համբարձման փրկչին . և էին անուանք գլխաւորաց և զօրավարաց նոցա այսոքիկ . Վարդան մամիկոնեան սպարապետ և առաջնորդ համօրէն բանակին . Ներշապուհ արծրունի երևելին ՚ի նախարարս , և ազգակից նորին վահան արծրունի . խորէն խորխոռունի . արտակ պալունի տրն մոկաց . վահան ամատունի . գիւտ կմ՝ գունոտ վահեւունի . հմայեակ տրն դիմաքսենից . թաթուլ դիմաքսեան տրն վանանդայ . գազրիկ դիմաքսեան տրն աբեղենից . արշաւիր արշարունի տրն կամսարականաց՝ փեսայ վարդանայ . շմաւոն անձաւացի . տաճատ գընթունի . ատոմ գնունի . խորոխ գաբեղեան . կարէն սահառունի . ներսեհ քաջբերունի . փարսման մանդակունի . արսէն ընձայացի . պերուկ սղկունի . ապրսամ արծրունի . շահ ախտուսպետ . վրէն տաշրացի . խուրս և գաբեղին սրուանձտեանք , հանդերձ այլ և ազատորերով և սեպհօք , և նիզակակցօք նոցա ։

Եւ էր թիւ համարոյ համօրէն զօրականացն
քնի՝ Ը հեծել և Ը հետևակ, վաթսուն և
վեց հազար այր. որոց ամենեցուն մի սիրտ
էր և մի կամք՝ կամակար մեռանել վն ան-
ուանն ՏՆ՝ 'ի մեռուցանել զթշնամիս ճշմար-
տութե. զի ոչ այլ ճանապարհ գոյր նց պաշտ-
պան լինելոյ քնական հաւատոյ Ըդդէմ հե-
թանոսաց ։ Նմին իրի եկեալ մտանէին 'ի
հանդէս ճակատու նց և բազմութիւք քահա-
նայից և պաշտօնէից եկեղեցւոյ. յորս երե-
ւելիքն էին սբն յովսէփ կթղկս ամ հայոց,
սբն սահակ եպս ռշտունեաց, և սբն ղևոնդ
երէց վանանդացի. զի ոչ եթէ մարմնաւոր
ինչ կռիւ համարէին զառաջիկայ գործն,
այլ հոգևոր ճակատամարտ 'ի պաշտպա-
նութի սբ հաւատոյ. յորում և ցանկային հե-
ղուլ զարիւնս իւրեանց Ը երանելի նահա-
տակացն 'ի պարծանս անուանն քնի ։

Եւ եղև յորժամ եկն եհաս մուշկան նիւ-
սալաւուրտ սպարապետն պարսից 'ի դաւառն
զարևանդ և 'ի հեր բազմագունդ զօրօք իւ-
րովք՝ հանդերձ վասակաւ և բազմուբ գոր-
ծակցաց նր, և սկսաւ ստապատակ սփռել 'ի
մերձակայ տեղիս, փութանակի ընտրեաց
քաջն վարդան 'ի զօրաց իւրոց սեպուհ մի ա-
ռանձար անուն ամատունի՝ երկու հազար
հետևակօք և երեք հարիւր հեծելովք, և
առաքեաց Ը առաջ ստապատակաւորաց ։ Յո-
րոց վր հասեալ առանձարայ՝ եհար և սա-
տակեաց զբազումս 'ի նցնէ, և զմնացորդս
փախստական էարկ 'ի մեծ բանակն. և ինքն

իւ-

իւրովքն հանդերձ դարձաւ ողջանդամ առ վարդան. և եղև ուրախութիւն մեծ զօրուն հայոց։

Իսկ մուշկանն նիւսալաւուրտ զահի հարեալ ընդ զօրութիւնն հայոց՝ ՚ի խորհուրդ մտանէր ընդ չարին վասակայ. զի վերստին հնարեսցի քակտել սուտ անուամբ հաշտութեան զմիաբանութիւն գնդին հայոց։ Եւ նա ընդ իւրումն անպատկառ կեղծաւորութեան առաքեաց ՚ի բանակն վարդանայ զսուտ երիցունս իւր հանդերձ պարսիկ իշխանաւ՝ խօսել զխաղաղութենէ։ Բայց քանզի յայտնի էր ամենայն իմաստուն մտաց խարդախութիւն չարին, կորակոր յետս դարձան՝ որք առաքեցանն. սակայն արկին և որոմն ՚ի միտս ոմանց ՚ի պարզամտաց. որք թէպէտև ՚ի բանակի անդ վարդանայ կային, այլ սիրտք նոցա միտեալ էին զհետ վասակայ։

Յետ այսորիկ այլ ևս յառաջ խաղացոյց մուշկան նիւսալաւուրտ զբանակ իւր՝ գալ հասանել յարտազ գաւառ հայոց։ Զայն իմացեալ մեծին վարդանայ՝ աճապարեաց և ինքն դիմել ընդ առաջ գնդին պարսից, և էջ բանակաւ իւրով ՚ի մեծ դաշտն արտազու մերձ ՚ի գիւղն աւարայր առ տղմուտ գետով յաւուր ուրբաթու մեծի պենտեկոստէին։ Իբր տեսեալ հայոց ՚ի հեռաստանէ զպարսիկս այն ինչ հասեալ, և յանհոգս դադարեալ ցրիւ այսր և անդր, թէպէտև դիւրաւ կարէին խռովել զնոսա և վնաս մեծ առնել, այլ թոյլ տուեալ դադարեցին և ինքեանք

քեանք զայն օր ․ զի ոչ էր այնուհետև կամք նց՝ հնարիւք որսալ զմարմնաւոր յաղթութի, այլ ապատադէմ շահատակութբ մատնել զանձինս 'ի տենչալի մարտիրոսութի ։ Ապա հանդարտեալ առ եւեղ՝ սկսան առաւել զհոգևոր պատրաստութի հոգալ քան զարտաքինն ․ և նա ինքն պարագլուխն նահատակաց քի քաջն վարդան լցեալ հոգւով՝ խօսել սկսաւ առ նիզակակիցս իւր բանս հոգևորական մխիթարութե, և զօրարթացուցանել զամենեսին 'ի տր ։

'Ի բազում պատերազմունս մտեալ է մեր ասէ, և առաւել յաղթօղ գտեալ յամի՝ ք թէ յաղթեալ ․ այլ այն ամ մարմնոյ պարծանք էին 'ի հրամանէ երկրաւոր թագաւորի ․ ուր որ փախչէրն՝ վատանուն երևէր յնի, և պատուհաս մարմնոյ ընդունէր 'ի թագաւորէն ․ իսկ որ քաջութբ յառաջ մատչէր, քաջ անուն ազգի ժառանգէր, և պարգևս մեծամեծս 'ի մահկանացու թագաւորէ ընդունէր ․ ոմ և մեք իսկ աւասիկ յիւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէր և սպիս բզմս 'ի նշանակ արութե, որ վո առեալ է մեր և պարգևս մեծամեծս ։

Այլ անարգ և անօգուտ համարիմ զայն քաջութիս և զայն պարգևս, զի խափանելի է ամն ․ իսկ արդ՝ եթէ վո մահկանացու հրամանատուի զանձինս 'ի մահ դնելով՝ զայն արութիս կատարէաք, ո՞րչափ ևս առաւել արժան է այժմ զնոյն առնել վո անմահ թագաւորին մերոյ, որ տրն է կենդանեաց

և մեռելոց, և ունի հատուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր։ Ապաքէն թէպէտ և 'ի խոր ծերութիւն հասցուք, հարկ է 'ի ժամուն ելանել 'ի մարմնոյ աստի. այլ գործ է, զի յելս մեր յաստեաց երբ և իցէ՝ մնասցուք անմահ կենդանի, որ ոչ ևս ելանիցեմք 'ի նմանէ։ Որդ. աղաչեմ զձեզ քա՛ջ նիզակակիցք իմ. գիտեմ զի բզմք 'ի ձէնջ լաւագոյն էն քան զիս արութբ, և գահու 'ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն. բայց յորժամ ձերով կամօք և յօժարութբ առաջնորդ և զօրավար զիս ձեզ կացուցիք, ընդունելի լիցին բանք իմ 'ի լսելիս ձեր ամենեցուն՝ մեծի և փոքու։ Մի զանգիտեսցուք 'ի բազմութէ հեթանոսաց, և մի յահագին սրոյ առն մահկանացուի ըզթիկունս դարձուսցուք. զի եթէ տացէ տր յաղթութի 'ի ձեռս մեր, սատակեսցուք զզօրութին նց. զի բարձրասցի կողմն ճշմարտութե. ապա եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց որ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդամիտ սրտիւ. բայց միայն յարութի քաջութես վատութի մի խառնեսցուք։ Դուք իշխանքն իսկ գիտէք, եթէ զիարդ ոմանք 'ի մէնջ յակամայ կամս և խաբանօք յանձն առաք զկամս ամպարշտութե թագաւորին, և վտանգեցաք զանձինս առ 'ի կարօղ լինելոյ ազատել զեղբարս մեր առ հասարակ 'ի վտանգէ անտի կորստեան հոգւոյ և մարմնոյ՝ մարտնչելով ըստ անօրէն իշխանին 'ի վր ածատուր օրինաց. և արդ զի եհաս ժամ օրինօք պատերազմիս զնոյն վճարել,

քաւ լիցի մեզ թուլանալ, և կրել յանձին զանուն ուրացութեան իբրև զայլսն, և այնպէս վն օգտի մարմնաւոր սիրելեաց զհոգիս կորուսանել, և զածն ը մարդոյ փոխանակել ։ Եւ զի Տր ինքնին օգնական է մեզ, յայտնի եղև յերկուս և յերիս կռիւս, յորս զօրացաք մք ․ զզօրսն արքունի հարաք, զմոգսն սատակեցաք, և զպղծութիւն կռապաշտութեան 'ի տեղեաց տեղեաց սրբեցաք ․ և զանօրէն հր-բաման թագաւորին առ ոտն հարեալ ունայնացուցաք, և զբարձրութիւն ամբարտաւանութեան նր 'ի խոր խոնարհեցուցաք ։ Եւ արդ մի ակնկալցի որով և աղեղամբ և նիզակաւ յաղթել անվանելի եկեղեցւոյն քի ։ Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրագլուխն մեր, որ ոչ երբեք մոռասցի զգործ նահատակութեանս ։

Ով քաջք, և այս մեծ պարգևք են մեզ 'ի տնէ՝ մեռանիլ 'ի փառս անուան նր ․ զի թէ զթշնամիս ածային օրինաց սատակելով պարծանս ժառանգեցաք յերկրի, և վարձուց մեծաց ակնունիմք յերկինս, ո՞րչափ ևս առաւել՝ եթէ մեք մեռանիմք 'ի վն մեծի վկայութեան տն մերոյ յսի քի ։ Եւ այս ոչ ամենեցուն է, այլ որոց պատրաստեալ է 'ի բարերար տնէ ․ որում և երկնաւորք արդեօք ցանկային, թէ գոյր հնար նց մեռանելոյ ։ Եւ ահա մեզ պարգևեալ տեսանեմք զայս շնորհ աննախանձ պարգևատուին ․ զի լցցի ասացեալն, եթէ ուր առաւել եղեն մեղքն, անդէն առաւելան շնորհքն այ ։

Համպա ոչ երբեմն առաւելապէս երևեցաք մարդկան ամպարշտեալք, այժմ սովին հան-դիսիւ՝ նահատակութեան կրկին առաւելութեամբ երևեսցուք արդարացեալք՝ մարդկան և հրեշտակաց և հօրն բոլորեցունց. և ուրախ արասցուք զմարդիկ և զհրեշտակս՝ ՚ի վերայ մեր։ Այս արդ եկն եհաս ժամանակ, զի զամենայն պատճառս տրտմութեան և զկեղծ անուն ուրացութեան ՚ի բաց բարձցուք. և որք երբեմն իբրև թախծեալ սգաւորք յոգի և ՚ի մարմին՝ շրջէաք, այսօր երկոքումբք զուարթացեալ յԱծ խնդասցուք. քանզի և զբարերար Տէրն ընդ մեզ տեսանեմք յառաջնորդութեան։

Ոչ մեզ մարդ զօրավար, այլ զօրագլուխն ամենայն մարտիրոսաց Քրիստոս. որ հանդիսադիրն է մրցանացս, և պսակիչ վաստակաւորաց. ահաւադիկ բացեալ է փրկիչն զդուռն արքայութեան, և մնայ ընդունել զամենեսին զմեզ և ուրախ առնել. որոյ ուրախութիւն մշտնջենաւոր է և անանց և անվախճան. փութասցուք ժամանել առ նա առանց յապաղելոյ. մի՛ ոք յետնեալ գտցի ՚ի մեծէ բարեմասնութենէս։ Այլ ես բաժակին՝ որում վաղնջուցն ցանկացեալ էի, պապաքեալ կամ, և փափաքանօք ընդունիմ. և ընդ գրեցելումն գոչեմ, զբաժակ փրկութեան ընկալայց, և զանուն Տեառն կարդացից։

Այսպիսեօք յորդառատ բանիւք և հոգելից զուարթութեամբ խօսեցաւ առաքինի զօրավարն ընդ ամենայն զօրս. և ՚ի ձեռս առեալ զգիրս մակաբայեցւոց՝ ընթեռնոյր ՚ի լսելիս բազմութեան

-մուն զմանկաբեանց արունս ըղձեմ հեթանոսաց ՚ի վ՟ր ա՟ծային օրինաց , և ՚ի նոյն խրախուսէր զամենեսին . և զմի մի քաջալերէր և սրտապնդէր , և զա՟մ պէտս զինուց նոցա լնոյր . և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն ։ Եւ իբրև ընդ երեկս լինէր , աւազան ուղղեալ քահանայից՝ մկրտեցին զերեխայս , որ գտան ՚ի զօրուն . զ՟ի որում զայնու ժամանակաւ յերկարէր մկրտութի ոմանց յարքունս հասակի . և զա՟մ գիշերն անցուցանէին ՚ի հոգևոր մխիթարութիս ։

Ընդ և երանելին ղևոնդ երէց՝ այր լի հոգւով ս՟բվ , և առատ ՚ի բանս վարդապետութե , հրաման ընկալեալ ՚ի ս՟բյն յովսեփայ կաթուղիկոսէ, և յեպ՟սէն սահակայ՝ ըստ փափաքելոյ զօրաց և զօրագլխաց , խօսեցաւ բազում ինչ ՚ի յորդոր ք՟ստկան բանակին , յուշ առնելով նոցա զկատարումն երջանիկ նահապետաց և մարգարէից և առաքելոց և մարտիրոսաց վկայական հանդիսիւն ՚ի վերայ ճշմարտութե և կարգաց ա՟ծպաշտութե՝ ՚ի վրէժխնդրութի փառացն ա՟յ . և ևս առաւել ղձենումն անպարտական և անմահ գառինն ա՟յ ՚ի փրկութի տիեզերաց . որ իւրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութի մահու ։

Եւ արդ ասէ՝ եթէ մահուամբ մահ մեռանի , մի երկիցուք մահակից լինել ք՟ի փրկչին մերոյ . զի թէ ը՟ նմա մեռանիմք , ընդ նմին և կենդանանամք ։ Զայս գիտելով եղբարք՝ մի թուլութե լքանիցիմք , այլ պնդութե սրտի և հաստատուն հաւատովք

կամակար յարձակեսցուք 'ի վերայ թշնամեացն հաւատոյ, որ յարուցեալ գան 'ի վերայ մեր։ Մ՛եր յոյսն մեզ կրկին երևի. եթէ մեռանիմք, կեանս ընդունիմք. և եթէ մեռուցանեմք, նոյն կեանք մեզ առաջի կան։ Միանգամ ճշմարտութեան միացեալ էք ընդ սիրոյն Քրիստոսի, հոգւոյ աչօք տեսանէք զաներևոյթ յստակ լոյսն ճառագայթից իմանալի արեգական. որ լուսաւոր արար և առնէ զսիրտս ձեր, և ուղղեաց 'ի վեր յերկինս. և 'ի բարձրութեան անդր ամպային մեծութեան իւրոյ ձգեաց զսիրելիս իւր 'ի ժառանգութեան անանց և անտրտում ուրախութեան։

Մ՛ի տեարք իմ պատուականք՝ յետ այսչափ 'ի բարձունս վերանալոյ՝ այսրէն յերկիր անկեալ թաւալիցիք. այլ զտեղի առեալ անդրէն 'ի բարձրութեան հաստատեսցուք։ Նա և այն զի՝ եթէ հայեսցուք 'ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսա լի ամենայն ապականութեամբ և ազգի ազգի թշուառութեամբք անբերելի աղետից հոգւոյ և մարմնոյ. յորս առհասարակ ըմբռնեալ կան ազգ մարդկան, և հանապազ տանջին 'ի միշտս դառնութեան ներքոյ և արտաքոյ. իսկ որ թուին մեզ՝ եթէ յանդորրու վայելեն, յաջողեալք 'ի մեծութեան և փափկացեալք ուրախութեամբ 'ի ապականելի կեանս, մեծամտեալք հպարտութեամբ յանցաւոր փառս Տիս, և օտարացեալք յԱյ՝ փոխանակելով զարարիչն ընդ արարածս, այնպիսիքն են՝ որ գլխովին կուրացեալ են հոգւով, և անմասն 'ի ճշմարիտ կենացն, ողորմելի

մեծի քան զբ̃մ մարդիկ :

Այլ մեր բացայայտեաց աչօք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր, մի՛ պատահեսցէ մեզ խաւարն արտաքին : Նորանի՛ տամ դասուցդ ընտրելոց, որք հրաւիրեալդ էք 'ի մասն ժառանգութե սրբ̃ցն 'ի լոյս, լինել ժառանգորդ վերին իմանալի քաղաքին . ուր նստի է̃ աջմէ հօր առաջնորդն փրկութե ձերոյ . այն՝ որ քաջութ̃ նահատակեցաւ ը̃դէմ բանսարկուին, և զնոյն արութի ուսոյց գործակցաց իւրոց . յորոց կարգի և դուք այսօր երևեցայք, օրհնեալք յաջոյն բարձրելոյ, և զինեալք հաւատովք ը̃դէմ աներևոյթ թշնամւոյն, և պատենազէն զրահիւքդ ը̃դէմ արքանեկաց սատանայի :

Գիտէք դուք ամենեքեան, զի յառաջ ժամանակաւ 'ի մտանել ձեր 'ի պատերազմ՝ թէպէտև անպակաս ունէիք է̃ ձեզ զքահանայս 'ի բանակի, այլ 'ի ժամ ճակատուցն յանձն արարեալ զձեզ յաղօթս նց̃՝ յամուր տեղւոջ ուրեք թողուիք զնոսա . իսկ այսօր եպ̃ք և երիցունք և սարկաւագունք, սաղմոսերգօղք և դպրակարդացք՝ իւրաքանչիւր կարգաւ կանոնաւ իւրեանց իբրու զինուորեալք և պատրաստեալք 'ի պատերազմ, կամին է̃ ձեզ յարձակիլ հարկանել զթշնամին ճշմարտութե . և եթէ մեռանել ևս հասցէ յայսմ հանդիսի, ոչինչ են զանգիտելոց . քանզի լաւագոյն համարին զմեռանելն քան զմեռուցանելն : Որ և կրկին աշխատացեալ ունին . հաւատոյ աչօք զկատարումն

րումն նախնի նահատակաց տմի տեսանեն , և մարմնոյ աչօքս զքաջութի ձերոյ նահատակութեդ . մանաւանդ թէ 'ի ձեզ զերկոսեանն իսկ տեսանեն . ոչ և դուք իսկ տեսանէք նովին տեսութբ զքարկոծանս մարգարէիցն , զչարչարանս սրբ առաքելոցն , և զառաքելաշնորհ հայրապետաց , ընդ որս և զմեծի նահատակին գրիգորի լուսաւորչին հոգւոց ձերոց . և միանգամայն զսպանումն տմն տր մարտիրոսաց . որոց մահուամբն հաստատեցաւ տր եկեղեցի . և հեղումն արեան նոցա եղև 'ի պարծանս երկնաւորաց և երկրաւորաց . և նոյն նահատակուի անպակաս կատարեսցի յեկեղեցւոջ՝ մինչև 'ի միւսանգամ գալուստ փրկչին , եթէ՛ տանջանօք և եթէ մահուամբ 'ի սէր կենարարին . Թող զորս նահատակին 'ի ճգնութենս պահոց և գետնատարած անկողնոց , և յայլ ազգի ազգի առաքինութիս ընդ տմյ քաղաքավարութբ . և սոքա ամենեքեան գեղեցիկ վաճառաշահութբ գընեն ընդ անցաւորիս զանանցն և ընդ ապականացուիս զանեղծուի :

Նու ահա 'ի սոյն վիճակ բարերջանիկ հրաւիրեցայք և դուք ընդ դասս երանելի վկայից. զորոց զպատուականութին տաղմոսերգուն գոչէ ասելով . պատուական է առաջի տն մահ սրբց իւրոց : Ահա և ճգնաւոր հայրապետն գրիգորիոս վարդապետն ձեր կոչէ զձեզ յերկնային քաղաքն եղեմ յամենատենչ և յանուշահոտ ընթրիսն քնի , [illegible] ժեալ են ցաւք և տրտմութիք և հ[illegible]

Օ այս ամ և առաւել քան զայն խօսելով սքյն Ղեւոնդեայ յորդաբուղխ իմաստութբ և հոգեշնորհ վարդապետութբ՝ լնոյր ուրախութբ զսիրտս ամենեցուն . և սքն Յովսէփ հայրաբար յանձնանձէր զամենեսին , և քաջալերէր 'ի տր , և յորդորէր յած ապաւինել 'ի բոլոր սրտէ ։ Եւ այսպիսի հոգևոր բանիւք սփոփեալ զամ գիշերն , և ամիւ զօրացեալ զինուորացն քսի՝ վառեցան զինունք հոգւոյն իբրև անվանելի ամրութբ . և այնպէս բոլորեցաւ յոգիս նց հուր սիրոյն քսի և փափաք հանդիսի նահատակութե , մինչև զսովորական ժամս գիշերոյն կարծէին երկայնագոյն քան զայլ գիշերացն , և բաղձային փութով տեսանել զառաւօտ փրկութեն . որպ զի հասեալք 'ի կատարումն՝ արբցեն զբաժակ արքայութեն երկնից ։

Եւ իբրև այն ինչ հաւախօսն մերձենայր , հրաման ետ սքն Յովսէփ հանդերձ ամ քահանայիւք կատարել զպաշտօն կանոնական աղօթից ձայնակցութբ ամ զօրականին . և ապա սեղան կանգնեալ քահանայից՝ մատուցին զսբ խորհուրդ պատարագին , և հաղորդեցուցին զամենեսեան մեղսաքաւիչ և կենարար մարմնոյ և արեանն տն . և այնպէս կազմ և պատրաստ սպառազինեալ հոգւով՝ սկսան ամ բազմութի զօրացն մեծազուարթութբ աղաղակել , և ասել . Հաւասարեսցի մահս մեր մահու արդարոցն , և հեղումն արեանս մերոյ ը արիւն նց մարտիրոսացն . և հաճեսցի ած կամաւոր պատա-

րագաւս, և մի տացէ զեկեղեցի իւր 'ի ձեռս հեթանոսաց ։

Եւ 'ի մերձենալ ժամու ելից արեգական, յորժամ յոքնախուռն գունդն պարսից վառեալ կազմէին 'ի պատերազմ ահագին պատրաստութե̃ հանդերձ բազմութե̃ փղաց, յայնժամ և քաջն վարդան առեալ զօրհնութիւն 'ի տ̃ե քահանայից՝ յարդարէր զճակատ իւրոյ բանակին՝ բաժանեալ 'ի չորս գունդս հաւանութե̃ աւագանւոյն հայոց, տալով զմի մի գունդ յիւրաքանչիւր երևելի նախարարս, և թևակից նմ̃ զայլս 'ի կրտսերագունից ։ Նոյնպէս և յինքն առնոյր զգունդն չորրորդ՝ ընտիր ընտիր նիզակակցօք հանդէպ հզօրագոյն կողման պարսից ։ Իսկ զհամազասպեան զիւր եղբայրն թողոյր վերջապահ զօրուն՝ պատուէր տուեալ նմա մի զօք բռնադատել, այլ յորդորել միայն բանիւք յաղագս իւրեանց փրկութե̃ ։ քանզի խիթայր 'ի թուլամտաց ոմանց համախոհ լինել է̃ վասակայ, որ էր 'ի բանակին պարսից հանդերձ ուխտանենգարամբք ։

Եւ իբրև պատրաստեցան կողմանքն երկոքին, յամբառնալ դրօշակաց և 'ի հնչել փողոց մատչէին մօտ 'ի միմեանս՝ ունելով 'ի միջի զտղմուտ գետն ։ և նախ նետիւք և նիզակօք վտանգէին զմիմեանս, և ահագին շառաչմամբ զերկիր դողացուցանէին ։ և յանկանիլ վիրաւորաց առ ափն գետոյն և 'ի կարմիրանալ ջուրցն յարենէ, թանձրամիտքն յիմարէին և վատասիրտք լքանէին, քաջքն խե-

ղա-

ղախէին , և նաՀատակքն գոչէին ։

Իսկ 'ի զանգիտել պարսից ընդ գետն անցանել , գունդքն Հայոց Համարձակ անցեալ , ձի 'ի վեր առեալ յարձակէին , և սաստկանս բաղխէին ընդ Թշնամիս Հաւատոյ . և 'ի խառնիլ պատերազմին՝ սաստկանայր կոտորածն 'ի սուր սուսերի . և արք անուանիք յերկուց կողմանց մեռանէին , և բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ՝ դիաԹաւալ խաղային . ուր անՀաւատք դառն Հեծութեամբ մռնչէին , և Հաւատացեալքն յարեան իւրեանց Թաթաւեալ՝ ուրախութեամբ աւանդէին զոգիս 'ի ձեռս փրկչին ։

Յայնժամ մեծի տագնապի 'ի վեր Հայեցեալ քաջն վարդան՝ տեսանէր զձախակողմն գընդին Հայոց վտանգեալ առաջի ընտիր ընտիր զօրուն պարսից . մեծաւ ուժով 'ի տեղին յարձակէր , և զաջ Թեւն գնդին պարսից բեկեալ չարաչար Հարուածով՝ արկանէր 'ի վերայ փղաց . և զգազանսն ձեղքեալ՝ շրջան առնոյր և կոտորէր մինչև 'ի նոյն տեղի ։ Իսկ 'ի ցրուիլ բազմութեան յառաջոյ նորա՝ ընդ առաջ ել նմա նիզակակիցն վարդանայ արին վաՀան արծրունի , և դարձոյց զնոսա յետս սաստկութեամբ . և այնպէս 'ի մէջ փակեալ զնոսա երկուց քաջաց ԹիկնապաՀօք իւրեանց՝ կոտորեցին զբազումս 'ի նոցանէ , և զայլ ևս գունդս սփռեալս աՀաբեկեցին . և այնպէս շտապ տագնապի 'ի վերայ Հասուցին . մինչ գունդն Հզօր՝ մատեան կոչեցեալ , և անմաՀ կարդացեալ առ պարսիկս՝ քակտեալ բաժանեցան 'ի մեծամուր

պատրաստութե իւրեանց ։

Ընդ վտանգէր և ուրացեալն վասակ իւրովքն հանդերձ. այլ աճապարեալ թաքչէր անօրէնն 'ի մէջ փղաց, և անկեալ յամրափակ բանակն՝ զերծանէր ։ Զայս տեսեալ համախոհից չարին՝ որք գտանէին 'ի ծածուկ 'ի կողմն ճակատուն Վարդանայ, սկսան շփոթիլ և շփոթ արկանել 'ի զօրականս քնի. և ահ արկանելով նիզակակցաց՝ ոպ թէ անհնար իցէ առաջի կալ բազմութե զօրու թըշնամեաց, սկսան 'ի փախուստ դառնալ. որով և հզօրք ոմանք սրտաբեկեալ քակեցան և ընկրկեցան յետս կոյս ճակատուն 'ի հովիտս լերանց ։

Բայց այլքն առհասարակ զպատերազմ նոցա պատերազմելով՝ հարկանէին վանէին զորս առաջի իւրեանց. և աներկիւղ տուեալ զանձինս 'ի մահ՝ քաջութե նահատակէին ։

Իբրև հայեցաւ մուշկանն նիւսալաւուրտ 'ի խառնուրդ մարտին, և 'ի բազմութե կոտորածի իւրոցն յերեսաց Վարդանանց, զոր ոչն կարծէր, գոչէր առ զօրս պարսից ուշ ունել առանձին գնդին Վարդանայ. փութացուցանէր զարտաշիր փղապետ՝ հասուցանել զգազանսն 'ի տեղի անդր. և 'ի ձայն գալարափողոց ստիպեալ զիւր գունդն՝ յառաջամարտիկ զօրօք 'ի ներքս փակէր զՎարդան և զորս ընդ նմա ։ Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջ նիզակակցօք ոչ սակաւ նախճիրս 'ի տեղւոջն գործէր, և իբրև զբոց հնոցի ծախէր զայլովս 'ի պարսից, ո՛չ յանձին վը-

տանգ

տանգ հայելով, այլ զԹշնամիս քի վարա-
նելով. զի ոչինչ էր այնուհետև առաջի
նորա մահ և կեանք, այլ բոլորովին 'ի սէրն
քի փոխարկեալ՝ մնայր փոխիլ 'ի մահուա-
նէ 'ի կեանս. որպէս և արժանի իսկ եղև
առնուլ 'ի տեղւոջ անդ զկատարեալ նահա-
տակութիւն. զի յամենայն կողմանց պաշա-
րեալ 'ի պարսից, և վիրաւորեալ 'ի բազմու-
թենէ նիզակաց և սուսերաց՝ անկանէր քաջ
նահատակն. և զուարթութբ աւանդէր զսբ
հոգին 'ի ձեռս զօրագլխին իւրոյ քի՝ հան-
դերձ նահատակակից ընտրելովք 'ի տր։
Այս եղև ը անկանիլ սոյն վարդանայ՝ և ա-
րեգն 'ի մուտս խոնարհէր. և զօրք հայոց
մնացեալ առանց զօրավարի՝ դիմեցին սաստ-
կութբ իւրաքանչիւր հանդէպ երեսաց իւ-
րեանց, և վանեալ խորտակեալ զտմ ախոյ-
եանս իւրեանց՝ ելին 'ի պատերազմէ. ո-
րով առաւել յաղթի եղեն պարսիկք, տեսեալ
թէ ոչ իբրև զվատասիրտս 'ի փախուստ դար-
ձան, այլ իբրև՝ զպատերազմ տն վճարեալ՝
համարձակ 'ի բաց մեկնեցան. թող զի տե-
սանէին, զի սակաւք ոմանք անկան 'ի սա-
կաւաթիւ զօրաց հայոց, և բազումք յոյժ 'ի
բազմաթիւ գնդից իւրեանց։ Այլ և առ
զայրոյթ սրտին 'ի վր յարձակէին ոմանց ո-
մանց 'ի հայոց, զորս գտանէին այսր անդր
ցրուեալ արտա[illegible] բանակին, և բերեալ 'ի
տեղի ճակա[illegible] սպանանէին զնս. որպէս և
զայլս բազումս՝ որք զկնի պատերազմին առ-
րացան 'ի բերդս անառիկս հանդերձ քահա-
նայք

նայիւք, նենգանօք 'ի վայր իջուցեալ կատա-
րեցին ։

Բայց արդեամբք յաղթող հանդիսացաւ բա-
նակն հաւատացելոց, և բարձրացաւ բազում
ճշմարտութիւն Ք՟ի հակառակամարտից ։
մինչև 'ի միտ առեալ այնուհետև իշխանաց և
զօրագլխացն պարսից՝ թէ անհնար է նուա-
ճել զքրիստոնեայս 'ի հեթանոսութի, հա-
ւանեցուցին զթագաւորն՝ թողուլ զհայս 'ի
կրօնս քրիստոնէութեան իւրեանց ։ քանզի և
յազկերտ ամբարտաւանն զիջաւ փոքր մի 'ի
բարձրամտութենէ իւրմէ, և որոտաբեկ եղև
յոյժ, յորժամ լուաւ զքաջութ՟ն նահատա-
կին վարդանանց ։ զի ոչ ոք կարծէր՝ այն-
պէս վճարեցաւ ։ վ՟ զի 'ի պարսից և 'ի դա-
սուց ուրացելոց անկան յաւուր միում 'ի մե-
ծի պատերազմի անդ երեքհազար հինգհա-
րիւր քառասուն և չորս արք ։ յորս էին արք
'ի մեծ պատուաւորաց էին և 'ի կարի սիրե-
լեաց արքայի ։ Իսկ 'ի հայոց 'ի պատերազմի
անկան նուազ քան զերեքհարիւր անձինս ։
այլ յետ վճարելոյ մարտին ապա անդ ձեր-
բակալութ՟բ մատնեալ 'ի ձեռս անօրինաց՝
նահատակեցան շատ ևս բազմութիւնք ։ որով
և թիւ ամ՟ նահատակաց վարդանանց եհաս
'ի հազար երեսուն և վեց ։ Եւ այս է թիւ
համարոյ նց՟ ը՟ անուամբք գնդի պարագլուխ
սր՟ զօրավարաց ։

'Ի մարտի անդ կատարեցան սր՟ վկայքն ք՟ի՝
քաջն Վարդան Մամիկոնեան սպարապետ
հարիւր երեսուն և երեք ընտիր ընտիր ա-
րամբք ։

րամբք . կորովին Խորէն Խորխոռունի՝ իննև-
տասան արամբք . արին Արտակ Պալունի յի-
սուն և եօթն արամբք . զարմանալին Տա-
ճատ Գնթունի իննևտասան արամբք . Խմա-
տունին Հմայեակ Դիմաքսեան քսանևերկու
արամբք . Հրաշակերտն Ներսեհ Քաջբերու-
նի եօթն արամբք . մանուկն Վահան Գնու-
նի երեք արամբք . արդարն Արսէն Ընծայ-
եցի եօթն արամբք . յառաջադէմն Գարեգին
Սրուանձտեան՝ երկու հարազատօքն, և ութ-
նևտասան արամբք . Է̃ ոմ՝ երկերիւր իննսուն
և վեց . կին երկու հարիւր ութսունևեօթն
զօրականք՝ ընդ զօրավարօք հանդերձ ։

Իսկ որք յայլևայլ նախարարութե̃ց 'ի նոյն
աւուրս պատերազմի ըմբռնեցան և սպանան
'ի պարսից , կին յամրոցաց իջուցեալ գլխա-
տեցան , եղեն եօթն հարիւր քառասուն ,
կին եօթն հարիւր յիսուն ։ Եւ այսպէս միա-
համուռ գումար նահատակաց ս̃ց վարդա-
նանց լինի հազար երեսուն և վեց հոգի . որք
զանուանս իւրաքանչիւր գրեցին 'ի դպրութե̃
կենաց , և ընկալան 'ի ք̃է զպսակն վկայ-
ական՝ հեղմամբ ս̃բ արեան իւրեանց ։ Որ
և հրաշալի տեսլեամբք հաստատեաց ա̃ծ
յաւուրս նահատակութե̃ ս̃ց ղևոնդեանց
քահանայից՝ զկնի երից ամաց կատարման
վարդանանց , ցուցանելով մոգպետին դար-
ձելոյ 'ի հաւատս զգունդս գունդս ս̃ց վար-
դանանց զօրավարաց և զօրականաց հրեշ-
տակակերպ տեսլեամբ՝ բերելով պսակս առ
ս̃բ ղևոնդեանս ։

Նա՝

Գ.րդ՝ պանծալի նահատակուն սբյն մեծին
Վարդանայ և ընկերաց նր եղև յամի տն․
451․ 'ի մարերի վերջն, կմ 'ի սկիզբն մար֊
գաց ամսոյ․ այն է ը֊ ժամանակին ը֊ այնմիկ
յունիսի․ 2․ յեօթներորդ աւուր ամսին պեն֊
տեկոստէին յաւուր շաբաթու յերեքտասա֊
ներորդ ամի թգրութե յազկերտի երկրոր֊
դի, և 'ի մետասաներորդ ամի կթղկոսութե
սբյն յովսեփայ, 'ի փառս և 'ի պատիւ ան֊
ուան քնի այ մերոյ, և 'ի պարծանս և 'ի նո֊
րոգումն եկեղեցւոյ նր սբյ ։

Զանկալի՛ էր մեզ գիտել ինչ վս նշխարաց
սբցս, մանաւանդ թէ և ունել մասն 'ի պա֊
տուական ոսկերաց սբյն Վարդանայ․ զորոց
ինչ ոչ նշանակեն երանելին եղիշէ և ղազար
փարպեցի ականատես և ժամակից պատմիչք՝
նոյն և վկայաբանք մեր ։ Միայն 'ի յայսմա֊
ւուրս նշանակի՝ թէ յետ իբր ամսոյ միոյ ամ
փոփեցան անկեալքն 'ի պատերազմի, և թէ
մարմինք սբց նահատակաց յայտնի լինէին
'ի լուսափայլ տեսլենէ և 'ի բուրմանէ անու֊
շահոտութե ։ Նաև 'ի մեծ Ճառընտրի մերոյ
'ի լուսանցս՝ ուր կան ազգի ազգի յիշատա֊
կարանք վս հոգևոր յիշատակաց տուելոց
ուխտի սբ լուսաւորչին, որ և են վաւերա֊
կան ը֊ հաստատուն աւանդութե նոյն վա֊
նաց, գրել կայ այս բան․ * Գրիգոր միայ֊
,, նակեաց՝ որ շրջէր յՏի լեռն մաշկով, նա
,, ա սերն՝ զոր ունէր, յիշատակեաց (փո
,, ետ յիշատակ) 'ի գամբարանս սբ լուսա֊
,, ւորչիս նշխարս երկուս, զսկաւառակն սբ

 վար֊

,, վարդանայ, և զմեծ բաղուկն, և զմիւս
,, բաղուկն փիլիպպոսի առաքելոյն. և միա
,, բանեցաւ հոգւով. և որ հանդիպի տե-
,, սուչ սրբ. ուխտիս, 'ի տարին կատարէ (զայս
,, յիշատակս) անմոռաց ||. Երես. ՃԿԷ. 'ի Գետ-
նշխ. լուսա։

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ։

(1) Սրբ. ղեւոնդեանց, նոյնպէս և վարդանանցն վկայա-բանութ քաղե'ի համեմատութէ բանից երկոցունց ժամանակակից և ստուգապատում մատենագրաց, զի սրբյն եղիշէի վըդի, և ղազարայ փարպեցւոյ. զորս և մեք ընդ-օրինակեցաք՝ կէս մի ըստ բառից, և կէս մի ըստ իմաստից։ Զնոյնս հաստատեն և ամ պատմութիւնք ազգիս. ոզ և յայտ է. նմին իրի չունիմք ինչ պէտս առանձին քննութեան, մանաւանդ յետ քննելոյ կարևոր բանից ոմն 'ի պատմութե հայոց և 'ի ծանօթութիւնս նր. որ ոչ կամի, ունի լռով տեսանել անդ։

Միայն ծանիր նախ, զի զհաստատեալ մի բանից՝ որ վը վահանայ արծրունւոյ, ունիմք միայն 'ի գրոց Թովմայի արծրունւոյ, յայտ է թէ առեալ յառանձին յիշատակարանաց նախարարութե արծրունեաց. ոզ և զայլ հաստատեալ՝ որ վը կրտսերան չինելոյ 'ի գունդն յուրացողաց. և կործանելոյ 'ի սրբյն վարդանայ, ունիմք 'ի յովհաննէ կաթուղիկոսէ ևեթ. և այն ևս առեալ 'ի յիշատակագրութեց աթոռոյն դունայ։

Ծանիր երկրդ, զի 'ի մէջ զանազան հին և նոր օրինակաց տօնացուցից՝ բաղում այն են, որք ունին այսպէս. * Վարդանանց և այլ զօրականացն հայոց ուխտ վկայիցն || կամ * սրբց վարդանանցն և այլոց զօրավարացն հայոց ,, ուխտ վկայից ||. յորս թիւ վկայից բարւոք գրի համաձայն վկայաբանութեանս և չարակնոցին, * բաղմականն ,, խումբ հազարաց և երեսնից թիւ Է վեցից, որք Է ,, նուսին նախատակեալ արխաքար պատերազմաւ, և հեղ- ,, զեն զարիւնս իւրեանց 'ի նորոգութե եկեղեցւոյ, ընդ- ,, նուսին պսակեալ 'ի յերկնաւոր հանդիսագրէն ||. Եւ

առակայն յայլ օրինակս ամանացուցից դատմեալք գրեալ. * վարդապետաց և այլ զօրականացն հայոց կէա վկայիցն ||, կմ * կա վկայիցն ||, և կմ * հա վկայիցն || . ուր յայտ է թէ այսպիսի գրիչք եղեալ են զեթիւ համարոյ բազմանգամ բանակին, որ էր վաթսուն և վեց հազար այր. և մարթի բոլորակին թուով առել անխտիր վաթսուն կմ եօթանասուն հազար. և սակայն միայն առին և են միայն նահատակեալքն 'ի պատերազմի անդ որ մի հաւատոյ, կմ կատարեալքն 'ի պարսից մի նոյն պատճառի և յետ կատարման պատերազմի. իսկ այլք որք պարեցան՝ մարթին ունել զանուն խոստովանողի, այլ ոչ են 'ի թիւս նահատակաց:

Սոյն է. և այն, թէ պարտ էր պահել զոմն հին առանցուցից, ասելով. վարդանանց և այլ պարականաց. ուր վարդանանք յայս առնեն զզօրավարս և զզօրագլուխս, և զօրականք զզինուորս գնդից գնդից. այլ հետ զհետէ զօրացաւ սովորութիւն ասել նէթ՝ վարդանանց պարականաց, նշանակելով անխտիր զզօրագլուխս և զզօրս. որպէս և նաւավարդ անուն թէպէտ և զնաւաստեան ապրապէս նշանակէ, այլ առի և զնաւաստեաց:

Ծանիր երրորդ, զի օր կատարման սոցին վարդանանց յայտնապէս աւանդեալ 'ի փարպեցւոյն՝ յեօթներորդ աւուր պէնտեկոստէի, յայս առնէ յամի անդ ամն 451. զյունիսի. 2. որ ը հաշուէի յայսմաւուրաց ունէր ընտել մարերի. ինչ. ամ եղաւ և 'ի պատմութեան հայոց. կմ ը շարժական տօմարի. 'ի մարերի Է. մանաւանդ թէ 'ի սկիզբն յաջորդ ամսեան մարգաց. 'ի եա. կմ Ի. և սակայն առասնեալք, զի յետ Ճաշոցս գնի սոն վարդանանց 'ի հրատից. Է. ամրոջ երկու ամսով զինի. զոր և համառատութեան պահել յայսմաւուրաց ը նմին եղեալ է զհամեմատութիւն անշարժ տօմարի իւրոյ, այս է ողոստոսի. 7. որ ստորադասեալ 'ի վկայութէ փարպեցւոյն, եւ և 'ի գնդերոյ սրբոյն եղիշէի՝ թէ ժամանակին էր պարինդնոյ: Այլ զպատճառս այսր չգիտութե և անզգուշութե առնից այլուր ասասցուք:

Այս այժմ ասելի է, ոչինչ աւելի զորէն յայսմ մասին վկայութէք Ճաշոցաց քան զյայսմաւուրաց. զի ոչ եթէ համառատագոյն վկայութե գտանել ուստեք զօրէ կատարման սոցին վարդանանց՝ քան զանհրաժեշտ բանս փարպեցւոյն և եղիշէի, եւթն զհրատից. Է. այլ չգիտելով ըշարժական տօմարին Է անշարժեալ՝ որ կանխեալ եղ զաւուրց թուագրանեաց, բառ նմին յարմարեալ են (իսկ

զինի

ընդ երկուց գծուց) և զամիսն կատարման վարդանանց . միանգամայն գուցէ և կարծելով թէ աւուրքդ պարէտային ը եղիցին պարտ իցէ իմանալ զամառնայինն ամիսն օգոստոսի : Այլ ը վերջին կարգաւորութեամբ տօնացուցի՝ յորում գլխաւոր տօնք ազգին վերածեալ եդեն ’ի միջոցս աւագաւուրաց, այժմ ’ի ձմեռնամիջի կատարի տօն վարդանանց : Տօնակերք մի զաւուրս խորհեսցեն, այլ զորութիւն պատճառացն զոհեն :

ՏՕՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼՍԻ

Սբ Ժողովոյն՝ ՃԾ Հայրապետաց : (1)

(Հ. Յունվարի. 18. ’ի վերայ Եղծման Եօթանասուներորդ.) Ճառընտր. Ի. ՀԼԵ. և ՁՀԳ : Սեանհար. հար. Գ: Սոկրատ: Սոզոմ: Թէոդորետ: Նիկեփ. Գ. 33: Յովհ. կաթ: Շնորհ: Կանոնագիրք. ԼԶ :

ՅԵՏ ԱՐԿԱՆԵԼՈՅ արիոսեան չար աղանդոյն ’ի սբ. ժողովն Նիկիոյ առ ինքնակալութեամբ մեծին Կոստանդիանոսի, և կրկին նս սանձահարելոյ արիանոսաց յաւուրս Կոստանդեայ որդւոյ Կոստանդիանոսի, երբեւ այն ինչ թագաւորեաց առանձինն Կոստանդ միւս որդի նր՝ կուսակից արիանոսաց կմ կիսարիանոսաց, միւսանգամ զօրանային չարափառք : Իսկ ’ի դառն արմատոյ այնր աղանդոյ կրկին ընձիւղէր արմատ անիծից Մակեդոն Հայհոյիչ Հոգեմարտ՝ ու-

րացօղ զա՟ծութ՟ի հոգւոյն և զկատարեալ անձնաւորութ՟ի ն՟ր, որպէս արիոս ուրացաւ զա՟ծութ՟ի և զմշտնջենաւորութ՟ի որդւոյն. ընդ նմին 'ի վեր երևեցան և այլ ևս անխծակուռ շառաւիղք եւնոմեանց, ապողինարիտաց, փոտինեանց, և այլոց հերեսիովտաց:

Արդ մակեդոնս այս հերեսիովտապետ՝ միանգամ և երկիցս նստաւ յաթոռ պատրիարգութե յունաց 'ի կոստանդինուպօլիս թագաւորեալ քաղաքի՝ յամի տ՟ն 342. և 351. փոխանակ երանելւոյն պօղոսի խոստովանողի՝ զոր երկիցս ընկէց կոստանդ կայսր յաթոռոյ վ՟ն ուղղափառութե ն՟ր 'ի սադրելոյ արիոսեան եպսաց, և ընտրեաց 'ի տեղի ն՟ր զմակեդոն. զի էր համախոհ արիոսի: Այլ սակայն ատելի գտաւ մակեդոն ոչ միայն ուղղափառաց դասուն, այլև արիանոսաց վ՟ն հարստահարելոյ և կեղեքելոյ զն՟ս զազում իրօք: Եւ զի ձեռնամուխ ևս ե[illegible]ռանց գիտութէ կայսեր և ընդդէմ կամաց ժողովրդեան փոխադրել զմարմին մեծին կոստանդիանոսի յեկեղեցի ակակիոսի վկային՝ քաղաքում այնմիկ, մինչև լինել և արիւնհեղութե առ դուրս տաճարին, անկաւ այսուհետ և յաչաց կոստանդեայ. վ՟ն որոյ ընկեցաւ իսպառ յաթոռոյ յամի տ՟ն 361. և նստաւ 'ի տեղի ն՟ր եւդոքսիոս արիոսական՝ ձեռնտուութե ակակիոսեանց՝ որք էին նշանաւորք 'ի մէջ արիանոսաց:

Ընդ որ զչարեալ մակեդոնի՝ յետս եկաց 'ի խմբէն արիոսեանց, և յարեցաւ 'ի [illegible] եանս՝

եանս՝ քարոզելով այնուհետեւ զմեղմագոյն կարծեցեալ վարդապետութիւն նոցա՝ առ որսալոյ զշնորհս նոցա · զի որ յառաջն ընդ ակակիոսեանց արխանոսաց ասէր զորդի սոսկ նման հօր, սկսաւ այնուհետեւ ասել ընդ կիսարիոսեանց նմանագոյակից հօր · եւ 'ի նոյն վարդապետութիւն ձգեաց եւ զայլս, զի մի յանձն առնուցուն ասել երբեք ընդ ուղղափառս համագոյակից ընդ հօր, ըստ նոյնագոյ եւ բնութենակից : Նաեւ իբրեւ օր քան զօր բազմանային համախոհք մակեդոնի, յաւել անօրէնն միւս եւս նոր մոլորութիւն՝ առ 'ի լինել գլուխ առանձինն աղանդոյ, եւ ստանալ իւր ժողովուրդ առանձին · քանզի բացեալ զպիղծ բերան իւր ընդդէմ ամենասուրբ հոգւոյն՝ սկսաւ հայհոյել, թէ չիք հոգւոյն սրբոյ հաղորդութիւն ընդ աստուածութեան հօր կամ որդւոյ, այլ օտար է յէութենէ եւ 'ի բնութենէ նոցա, եւ լոկ պաշտօնեայ նոցին : Նաեւ թէպէտ ոչ ընդերկարեալ հոգեմարտ հայհոյչին զաւուրս իւր՝ սատակեցաւ չարաչար ցաւովք, այլ անհնարին աղանդ նորա մնաց 'ի համախոհս նորա, որք կոչեցան մակեդոնեանք · յորոց ոմանք ուղիղ դաւանէին զորդւոյ, եւ ոմանք է զի այսպէս՝ եւ է զի այնպէս · այլ միաբան ընդդէմ զլինելին աստուածութեան հոգւոյն սրբոյ · վասն որոյ եւ հոգեմարտ անուանեցան :

Մինչ եւս շառաւիղ դառնութեան յարիոսեան արմատոյ երեւեցաւ ընդ այն աւուրս աղանդն եւնոմեանց · եւ առաջնորդ նոցա սարկաւագ ոմն գէորգեայ եպիսկոպոսի յաղանդոյ արխանոսաց

և մեղետափանոսաց՝ այետիոս կմ Եւտիոս ա-
նուն. (Աետիոս թարգմանի անամօթ. ոմք և
Եւտիոս՝ ամօթ.) այլ վս խորոց հայհոյութեց
կոչեցաւ և աթեօս, այն է անած. սա՝ որ
մինչև յարքունս հասակի անմասն էր 'ի գի-
տութե գրոց, յետոյ ուրեմն գնացեալ յա-
ղեքսանդրիա՝ մտեցաւ 'ի սոփեստականն ուս-
մունս. և յանդգնեցաւ զհաւատոյ վարդա-
պետութիւն ըստ մտի յեղյեղել՝ ճարտարութե
մարդկային բանից, և նուԹական ծրագրու-
թբ ձևոց. մինչև սերմանել պատ 'ի պատ
և մանուածոյ սասցուածովք զարիոսի և
զմակեդոնի մոլորութիւն միանգամայն. և մի-
օրինակ մերժեալ զասել համագոյակից և
նմանագոյակից՝ հնարեցաւ խելք ասել զորդ-
ւոյ և զհոգւոյ այլագոյակից, կմ օտար բնութ։
Արդ գլխաւոր աշակերտ այետիոսի եղև
Եւնոմիոս անուն՝ չարագոյն քան զվրդ իւր.
զի յայտնապէս խիզախեաց ուսուցանել ըստ ա-
րիոսի՝ զորդի արարած ասել, իբրև զերա-
գոյն և առաջին 'ի ստեղծուածս՝ օտար 'ի
բնութե հօր. նոյնպէս և զհոգին հայհոյե-
լով ըստ մակեդոնի՝ արարած գոլ ասէր, և
այն ոչ 'ի հօրէ յառաջագայեալ, այլ յորդ-
ւոյ նախ քան զայլ արարածս. նմին իւր և
զմկրտութի ուղղափառաց՝ որ յանուն ամենա-
սբ երրորդութեան՝ ծեքել կամեցաւ. ան-
կնունքս զնա կոչէր, և զխոստովանեալսն զկնի
մոլորութե իւրոյ կրկին տայր մկրտել նորա-
ձև մկրտութբ 'ի մահն քսի եւեթ. Որպա-
նեակք չարութե սորա եւնոմեանք անուանե-
ցան.

ցան. նոյնք և անոմեանք ասէին, թէ աննմանք՝ վն չընդունելոյ և զնմանագոյակիցն կիսա-րիոսեանց. այլք լաւ ևս կոչեցին զնս անո-մոսս, թէ անօրէնս՝ հանգոյն անձն առաջ-նորդի իւրեանց ։

Ր.յապխեացն անզգամութեն չկարացեալ հանդուրժել և կայսրն կոստանդ՝ ետ աք-սորել զգլուխս նց, զայետիոս 'ի փռիւգիա, և զեւնոմիոս 'ի պամփիլիա. այլ աշակերտք նց կացին մնացին ։ Սոյն և զայլ հերձուածս ազգի ազգի 'ի մէջ կիսարիոսեանց յաւուրց անտի ժողովոյն արիմինու. որպ և զփոտի-նեանս և զլուկիփերեանս և զապողինա-րիտս. յորոց այլ և այլ որոմունք մոլորութե սերմանեցան 'ի բարի ագարակի եկեղեցւոյն քի. և ծաւալեցան ընդ բազում տեղիս առ կայսերութբ կոստանդեայ և յաջորդաց նր մինչև 'ի սատակումն վաղեսի արիոսամոլ կայսեր. որ յայտնագոյնս հալածեաց զուղ-ղափառս, և արտասահմանս արար զբազումս 'ի նց եպսաց. ընդ որս և զմեծն ներսէս հայ-րապետ հայոց ։

Իւ եղև իբրև թագաւորեաց ածասէր և բարեպաշտ կայսրն թէոդոս մեծ՝ գահակից գրատիանոսի ուղղափառ ինքնակալի, յամի տն. 379. անյապաղ փոյթ կալեալ հաստա-տութե ուղղափառ հաւատոյ և խաղաղութե եկեղեցւոյ, հրաման եհան տիրապէս՝ զի ամ քրիստոնեայք, որ կան ընդ թագաւորու-թբ նր, միաբանեսցին 'ի նիկիական դաւա-նութին և 'ի մի ճշմարիտ հաւատ կաթողիկէ

եկեղեցւոյ, որ 'ի Հայր և յՈրդի և յամենասուրբ Հոգին. և որ աքսորեցանն 'ի վաղեսէ չարափառէ, յետոյ դարձցին 'ի տեղիս իւրեանց. զի որս դարձոյց և զսուրբն Ներսէս, և պահեաց առ իւր 'ի կոստանդնուպօլիս. զի առաջիկայ լինիցի ժողովոյն մեծի, զոր խորհէր առնել ընդդէմ մոլորութեան հոգեմարտից և այլոց աղանդաւորաց ժամանակին, միանգամայն և վասն հաստատելոյ զԱստուածաբանն Գրիգոր զախոյեանն հաւատոյ յաթոռ պատրիարգութեան կոստանդնուպօլսոյ. ուստի ընկեցեալ էին զնա անգղուխք ոմանք, և կարգեալ փոխանակ նորա մաքսիմոս զոմն անարժան. և էր ոչ սակաւ խռովութիւն 'ի թագաւորական քաղաքին:

Ապա յամի տեառն. 381. յամսեանն մայիսի՝ ըստ հրամանի քրիստոսասէր ինքնակալին Թէոդոսի, և հաւանութեամբ սրբոյն դամասոսի հռովմայ հայրապետի՝ եկին գումարեցան 'ի կոստանդինուպօլիս հարիւր և յիսուն եպիսկոպոսունք. յորս կային բազում հարք նշանաւորք սրբութեամբ և իմաստութեամբ. որպէս սուրբն գրիգոր նազիանզացին՝ այն է Աստուածաբանն՝ ջահ եկեղեցւոյ. սուրբն գրիգոր նիւսացի՝ եղբայր մեծին բարսղի կեսարացւոյ. սուրբն մելիտոս հայրապետ անտիոքայ. սուրբն կիւրեղ հայրապետ երուսաղէմի. սուրբն Ներսէս պարթև հայրապետ հայոց. սուրբն ամփիլոքիոս եպիսկոպոս իկոնիոյ՝ գածակից բարսղի և գրիգորի. եղաշխիոս եպիսկոպոս կեսարու կապադովկացւոց՝ յաջորդ [illegible] ղի. տիմոթէոս հայրապետ [illegible]

Թալասիոս կմ̃ գելասիոս կեսարեայ պաղեստինու . և այլ առաջնորդք երևելիք :

Ընդ նախ զառաջինն իբրև բանք եղեն վ̃ր աթոռոյն կոստանդնուպօլսոյ՝ նոր հռոմ կոչեցելոյ, և իբր երկրորդ զկնի հնոյն հռոմայ, միաբան հաւանութ̃ ՚ի բաց հանեին զմաքսիմոս աղանդաւոր, և դարձեալ նստուցին զա̃ծաբանն գրիգոր իբրև հովիւ արժանաւոր : Այլ մինչդեռ երկարէր գործ ժողովոյն, վախճանեցաւ ս̃րն մելիտոս անտիոքայ հայրապետն . յորոյ վ̃ր ասաց ճառ ներբողական գրիգոր նիւսացի յատենի հարց . (զորոյ զբանս շփոթեն ոմանք ընդ բանից գրիգորի ա̃ծաբանի) : Իսկ զի ս̃րն մելիտոս էր առաւել ձեռնտու ա̃ծաբանին, ՚ի մեռանիլ նր̃ գրգռեցան անդրէն յաչաղկոտք ՚ի բաց հանել յաթոռոյ պատրիարգութեան զա̃ծաբանն գրիգոր : Իսկ նր̃ տեսեալ՝ թէ սաստկանայ խռովութին, ել յատեան սր̃ ժողովոյն, և հրաշալի ատենախօսութ̃ ինքնակամ աղաչանօք խնդրեաց հրաժեշտ ՚ի պատուոյ աթոռոյն կոստանդնուպօլսոյ : Յայնժամ ակամայ կամօք զիջեալ ս̃բց հարցն՝ ՚ի բանս նր̃՝ ընտրեցին յայն աթոռ զնեքտարիոս տարսոնացի այր երևելի ՚ի դրան արքունի և ընտիր վարուք :

Ապա այնուհետև անզբաղ մտօք պարապեալ ս̃բց հարանց ՚ի քննութի բանիցն հաւատոյ՝ յառաջ կոչեցին զերեսուն եպ̃սունս ՚ի դասուց մակեդոնեանց, և պահանջէին ՚ի նոցանէ ընդունել զէ̃ կաթողիկէ եկեղեցւոյ

զնի-

զնիկիականն դաւանութիւն, և առնել և քարո-
զել զորդին բնութենակից և համագոյ ը̄
Հօր և ը̄դ Հոգւոյն, նոյնպէս և զամենասուրբ
Հոգին էակից և համագոյակից Հօր և որդ-
ւոյ։ Այլ յոչ առնուլ նոցա յանձն՝ ՚ի բաց հեր-
քեցին զնա ՚ի ժողովոյ ուղղափառաց, և հա-
նին ՚ի հաղորդութենէ եկեղեցւոյ. առա մի
առ մի նզովս կարգեցին ը̄դէմ հոգեմար-
տին մակեդոնի և հետևողաց նորա, ը̄դէմ
եւնոմեանց և ապողինարիտաց և այլոց ա-
ղանդաւորաց ժամանակին. և հաստատե-
ցին զնիկիականն հաւատս որ ՚ի մի ա̄ծութե̄
համագոյ և միասնական անբաժանելի եր-
րորդութե̄՝ Հօր և որդւոյ և Հոգւոյն ս̄բյ։
Այլ առ առաւել զգուշութի̄ յերբեւաց մո-
լորութե̄ հերձուածողաց՝ խորհեցան յաւե-
լուլ ինչ ինչ բացատրութի̄ ՚ի վ̄ր նիկիական
հանգանակին, յօրինելով միւս ևս հանգա-
նակ ի բարև բացայայտութի̄ առաջնոյն. զոր
և գրեաց ս̄բն գրիգոր նիւսացի ձայնակցու-
թ̄բ համօրէն հարց ս̄բ ժողովոյն. որում և
միաբան ձեռն եդին ամենեքին բաց կարգի
պատուոյ և ատրիճանի իւրեանց։ Իսկ յա-
ւելուածք ձայնից կարևորաց յայս հանգա-
նակ ՚ի վ̄ր նիկիականին են այս. Զի յաղագս
բանին ա̄յ՝ ուր առի ՚ի նիկիականն, * որդին
ա̄յ ծնեալ ՚ի հօրէ միածին ||, եդ այս ժողով.
* որդին ա̄յ միածինն ՚ի հօրէ ծնեալ յառաջ
„ քան զա̄մ յաւիտեանս ||։ Այլ վ̄ս մարդեղու-
թե̄ նորա, ուր առի * մարմնացեալ, և մարդա-
„ ցեալ, չարչարեալ, և յարուցեալ [illegible]
„ [illegible]

,, աւուր, և ելեալ յերկինս. և գալոց միւս-
,, անգամ դատել զկենդանիս և զմեռեալս ||,
եդ այսպէս. * մարմնացեալ 'ի Հոգւոյն սբ̃յ
,, և 'ի մարիամայ կուսէն և ներմարդացեալ.
,, և խաչեալ վ՛ն մեր առ պոնտացւ պիղա-
,, տոսիւ, և չարչարեալ և թաղեալ, և յա-
,, րուցեալ յերրորդ աւուր ը̃ գրոց. և ել-
,, եալ յերկինս, և նստեալ ը̃ աջմէ հօրն.
,, և միւսանգամ գալոց փառօք դատել զկ-
,, կենդանիս և զմեռեալս. որոյ թագաւո-
,, րութե̃ ոչ եղիցի վախճան ||։

Իսկ 'ի վկայութ̃ ածութե̃ ամենասբ̃ Հոգւոյն, ուր 'ի նիկիական հանգանակի պարզապէս ասիւր և եթ. * Եւ 'ի Հոգին սբ̃ ||. արար ժողովն կոստանդնուպօլսոյ յաւելուած զայս.
* Եւ 'ի Հոգին սբ̃ տէրն, կենդանարարն, 'ի
,, Հօրէ ելօղն, ը̃ Հօր և ը̃ որդւոյ երկրպա-
,, գակից և փառաւորակից, որ խօսեցաւ
,, մարգարէիւք ||. նոյնպէս յաւել և զմնա-
ցեալ բանքս. * 'Ի մի սբ̃ կաթողիկէ և ա-
,, ռաքելական եկեղեցի։ Խոստովանիմք մի
,, մկրտութի 'ի թողութի մեղաց. ակն ու-
,, նիմք յարութե̃ մեռելոց, և կենացն հան-
,, դերձեալ յաւիտենից. ամէն ||։

Յետ այսորիկ սահմանեցան 'ի ժողովն անդ և այսպէս կանոնք վ՛ն բարեկարգութե̃ և բարեզարդութե̃. որովք հաստատեցաւ խաղաղութի եկեղեցւոյ ։ Բանզի և ինքն իսկ ինքնակալն թէոդոս հրաման ետ սաստիկ, զի թէ ոք յեպսաց իշխեսցէ ստարանալ 'ի վարդապետութէ սբ̃ ժողովոցն նիկիոյ և կոս-

տան-

տանդնուպօլսոյ, անկցի յաթոռոյ իւրմէ, և արտաքսեսցի յեկեղեցւոյն. և մի՛ թողցի այնպիսումն երթալ յարիլ 'ի մին յեկեղեցեաց ուղղափառաց, և ոչ 'ի քաղաք նոյն մտանել. և որք ընդդէմ դարձան, արքունի իշխանութի՛ւն սանձեսցի զնոսա. և այնպէս անդորրացոյց զտիեզերս :

Արձակեաց և զմեծն ներսէս պատուով մեծաւ 'ի հայս յաթոռ իւր. որ և ըստ օրինակի սրբոյն առիստակեայ դարձ արարեալ փառօք 'ի վիճակ իւր օրհնակաւ սահմանի և կանոնաց ժողովոյն, յաւել ըստ պիտոյից հօտի իւրոյ՝ յետ սրբոյ հօրն մերոյ գրիգորի լուսաւորչի՝ բացատրութիւս ինչ 'ի նիկիական հանգանակին լուսաւորչեան, զոր անվրէպ պահէր եկեղեցի հայաստանեայց : Այլ նախ ոչ կարեւոր համարեցաւ դնել վասն ուղղոյ աւանդինն * յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս ||, որովհետև 'ի լուսաւորչէ կանխաւ եդեալ կայր վասն ամենասուրբ երրորդութեան միանգամայն, * Նաև մեք փառաւորեսցուք՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս երկիր պագանելով սրբոյ երրորդութեանն և մի աստուածութեան || ևն : Յորոյ 'ի դնիլն և ոչ հարկ կայր յաւելուլ վասն հոգւոյն * երկրպագակից և փառաւորակից || . այլ եդ կամ եգիտ արդէն եդեալ 'ի լուսաւորչէ զայսուիկ կարեւոր եզերս. * Հաւատամք և 'ի սուրբ
„ հոգին յանեղ և 'ի կատարեալ. որ խօսե-
„ ցաւ յօրէնս և 'ի մարգարէս և յաւետա-
„ րանս || ևն. Այնպէս և զեղեցիկ յաւելաւ 'ի հանգանակն լուսաւորչեան վասն մար-

դեղուն բանին ըդ̃էմ ա̃մ Հերետիկոսաց ․
* մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարե-
,, լապէս 'ի Մարիամայ ս̃յ կուսէն Հոգւով
,, ս̃վ․ որով էառ մարմին, Հոգի և միտք,
,, և զա̃մ որ ինչ է 'ի մարդ, ճշմարտապէս
,, և ոչ կարծեօք, (կմ̃, և ոչ կարծիս ունե-
,, լով)"։ Որովք յայտ է, թէ մի և նոյն Հան-
գանակն է Նիկիական, զոր ժողովն Կոս-
տանդնուպօլսոյ այս ինչ բացատրութ̃բք, և
ս̃ լուսաւորիչն և Նախնիքն յաջորդքն̃ այն
ինչ բացայայտութ̃բք պարզաբանեցին ։ Նաև
դարձեալ յայտ է, թէ Հանգանակն մեր կմ̃
լուսաւորչեանն է առաւել Նիկիական՝ քան
կոստանդնուպօլսեան․ իսկ յոյնք և լատինք
վարեն զկոստանդնուպօլսին 'ի պաշտամունս
եկեղեցւոյ․ և ա̃ն է մի և նոյն ուղղափառ
դաւանութե̃ կաթողիկէ և առաքելական ս̃
եկեղեցւոյ ։

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Յիշատակ ս̃յ ժողովոյս, կմ̃ որ նոյն է՝ ս̃ց հայ-
րապետաց ժողովոյն կոստանդնուպօլսոյ միօրինակ զատ-
նի յա̃մ տօնացոյցս մեր հինս և նորս․ յորս ոմանք առա-
ջի դնեն և զպատմութիւն սակաւատող կամ բազմատող
բանիւք ։ Իսկ 'ի Հ․ փ 'ի յայսմաւուրս չէք ուրոյն օր՝ յի-
շատակի․ այլ միայն առաջի դնի պատմութի̃ ժողովոյն
'ի վարս մեծին Թէոդոսի․ 'ի յունվ․ 18։ Այլ 'ի Ճառընտ․
Բ․ երկիցս տեսանի համառօտ յիշատակութի̃ այսր ժո-
ղովոյ․ մի՝ 'ի վարս Թէոդոսի կայսեր 'ի կայսերական
դրոց, և 'ի սոկրատայ և յայլոց յոյն պատմաբանից․ յե-
րես․ չլճ․ և միւս ևս յերես․ ջղէ․ առեալ 'ի բանից խո-
րենացւոյն՝ քաղելով ինչ ինչ և 'ի գրիգորէ ածաբանէ ։

Թող

Թուղթ զոր յիշէն Հարևանցի և այլ պատմիչք Հայոց 'ի կարգի գործոց սբյն Ներսեսի ։

Արդ մեր կամեցեալ տալ որոշ ինչ տեղեկութի վն երեքելի հայրապետաց սբ ժողովոյս, և առաւել վն գլխաւոր պատճառաց և գործոց նր, կարևոր համարեցաք առաջի դնել փոքր 'ի շատէ զպատմութի ժողովոյս՝ քաղեալ 'ի սինհոդոսական մատենից · յոր հայցին և աւանդեալքն յայլ ամ մատենագրաց ։

Յոյնք և լատինք չունին զյիշատակ այսր ժողովոյ 'ի պաշտամունս իւրեանց ։ Վն լատինացւոց չեն ինչ զարմանք · զի առ նոսա չէք սովորութի առնելոյ զառանձին յիշատակ ժողովոց 'ի կարգս տօնից ։ Որ թողից զայն, զի հռովմայեցիք 'ի սկզբան անդ ընկալան միայն զսահման ժողովոյն, թէ զբան դաւանութե նր · իսկ զկանոնադրութիս բարեկարգութե ոչ կամեցան ընդունել · մանաւանդ զմին 'ի կանոնաց յայտնապէս մերժեցին, զայն՝ որ վն ունելոյ եպսին կոստանդնուպօլսի զերկրորդ պատուոյ 'ի մէջ պատրիարգաց իբրև երկրորդ աթոռ յետ գահին հռովմայ՝ անուամբ նոր հռովմայ · և եթէ յետ ժամանակաց զիջան այնմ, ոչ այնչափ բանիւ կանոնին եղև այն, որչափ սովորութբ ։

Բայց յոյնք՝ որք տօնեն զայլ քանի մի ժողովս, որ յառաջ և որ զկնի, երևի թէ 'ի վաղ ժամանակաց զայս սբ ժողով իբրև ըն մի համար դասելով ըն ժողովոյն նիկիոյ՝ ըն որում էր 'ի հաստատութի նր, ոչ կարգեցին տօն առանձին · քզի 'ի Յ · թ 'ի բասիլեան հին յայսմաւուրս յունաց գտանին միայն յիշատակք այս ժողովոց · նիկիոյ ա ընդդէմ արիոսի · նիկիոյ է ընդդէմ պատկերամարտից · քաղկեդոնի ընդդէմ եւտիքեանց · և կոստանդնուպօլսի մասնաւոր ժողով ինչ կէ եպսաց, զոր ոմանք նոյնացուցանեն ըն հինգերորդ ժողովոյ ։ Միայն 'ի ժամագիրս յունաց 'ի յուլիսի 16 · յիշի ընդ այլ ժողովս և ժողովն կոստանդնուպօլսի ։

Ծանի՛ր և զայն, զի խորենացին ըն հարս ժողովոյս թուէ և զբարսեղ կեսարու հայրապետ · բայց ըն այլոց վախճանեցաւ նա փոքր մի յառաջ, և ոչ եհաս 'ի ժողովն · այլ եկն յաջորդ նր եղագիոս՝ հանդերձ եղբարբ բարսղի, այն է գրիգոր նիւսացի · զոր և խորենացին յիշէ ։ Իսկ 'ի ճառընտիրն նախանշակեալ յերես · ՃՂԳ · յաւելեալ է 'ի գրչաց և աթանաս և գրիգոր սքանչելագործ, յոհան, պրոկղ, երանոս, եպիփան, եփրեմ · որ են հարք այլ և այլ դարուց առաջնոց և յետնոց ։ Պատճառ սխա֊

լմնացս է այն, զի ը հնագոյն կարգաւորութե ճաշո
ցոյ 'ի ամին աւուր՝ որ 'ի շաբաթու աւուր, որ նախ ք
զբուն բարեկենդանն, դնի յիշատակ ոչ միայն հայրա-
պետաց կոստանդնուպօլսոյ սբ ժողովոյն, այլև համօ-
րէն սբ հայրապետաց կմ եպսաց, թուելով յանուանէ
զոմանս յերևելեաց. որպս զի կարգ ընթերցուածոց ա-
ւուրս ծառայեսցէ յաւուր յիշատակի որ և է հայրապե-
տի. նոյնպէս դնի յայլ օր ընթերցուած մարտիրոսաց
վս տմ մարտիրոսի. ևն ։

Իսկ վասն գտանելոյ սբյն ներսեսի մեծի յայս ժողով. վկայեն տմ պատմաբանք և մատենագրութիք ազգիս. թէև այլք չյիշեն. զորմէ տես և 'ի ծանօթութիս պատմութե հայոց ։ Այլ որ ասի 'ի հ. ք 'ի յայսմաւուրս, թէ թէոդոս զսբն ներսէս * ածեալ պատուով կացոյց գլուխ ժողովոյն որ ժողովեալ էին 'ի քաղաքն յաստմպօլ|| է յաւելուած ագիտի ուրուք՝ անհեթեթ բացատրութբ, փոխանակ ասելոյ՝ թէ սբն ներսէս էր մի 'ի գլխաւո-րաց. ապա թէ ոչ՝ ոչ ոք կարէր լինել գլուխ ժողովոյն վս երից պատուոյ. այլ ը աստիճանի աթոռոց նստէին. վսյ որչափ և վերագոյն նստուցեալ իցեն զսբն ներսէս, ոչ էր մարթ նստիլ նախ քան զպատրիարգունս. մանաւանդ թէ և ոչ յառաջ քան զհայրապետն կեսարու և զնմանիս նց. զի և ոչ սբն ներսէս առնոյր յանձն՝ եթէ առ խոնարհութեան, և եթէ 'ի սակս յարգելոյ զկարգ ժողովոյն ։

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոյն Թէոդորոսի զինուորին՝ տիրոնին կամ տիրոնն կոչեցելոյ: (1)

Ծ. և ԺԳ. փետր. 17: Լ. նոյեմբ. 9. Գր. նիւս. 'ի Ճառն Թէոդորոսի: Յառաջն. Բ. ոժղ. և Ե. ՃԺԹ: Մետափր. առ սուրիոսի. հատ. Ղ. երես. 226: (2)

ԲԱԶԱՅԱՂԹ ՎԿԱՅՑ քնի, ծաղկապարգև անուն առդիւնական՝ սրբն Թէոդորոս զինուոր՝ քեռի սրբյն Թէոդորոսի ստրատելատի տրակլացւոյ, եր 'ի ժամանակս դիոկղետիանոսի և մաքսիմիանոսի, հայրենեօք 'ի կողմանցն ամասիայ քաղաքին պոնտոսի, 'ի քիմիաղոն գաւառէ 'ի սաքուէ կամ ստուրբէ գեղջէ՝ մօտ 'ի վերին քաղաք երկրորդ հայոց, հաւատով քրիստոնեայ՝ և բարեպաշտ ծնողաց զաւակ: Նա մինչդեռ եր մանուկ տանդիւաց, մեռաւ մայր նր. վյ և հայրն սնոյց զնա խարշեալ հատոր ցորենոյ և հատաճրով:

Նա ընդ աճել հասակին՝ զարգացաւ Թէոդորոս գովելի վարուք առաքինութե, վարելով զմանկունս ընդ զգաստ և պարկեշտ յամս. և ընդ անդաստին սովորութեն զնոյն ցորենա-

ԻԲ հատո

Հատս ունէր իւր կերակուր ախորժական, և այնու շատացեալ՝ ոչինչ աւելի կամէր ճաշակել ։ Իսկ յարբունս հասեալ՝ եղև երիտասարդ առոյգ և բարեկազմ, խորագոյն մորուօք, կարճ և գանգուր հերովք . թխամորթ երկաթագոյն մարմնով, և ահաւոր տեսլեամբ . միջակ և բարեվայելուչ հասակաւ,
և կատարեալ արութ͞ե ։

Զոր տեսեալ զօրավարին և զօրաց կայսեր՝ որ կային ՚ի պահպանութ͞ի կողմանցն այնոցիկ, և նստէին յամասխա, ձգեցին զնա ՚ի գունդն իւրեանց՝ որ կոչիւր մարմարացւոց կամ մառմառիտոն պոնտոսական . և կարգեալ ՚ի թիւ համարոյ նորեկ և նորակերտ զօրականին՝ անուանեցին տիւռոնն (այն է ըստ յունաց դի՛ռօն, և ըստ հռովմայեցւոց դի՛ռօ, ա͞յ համբակ կամ նորամուտ ՚ի կարգ զինուորութ͞ե) ։ Իսկ զփորձ առեալ արիական ոգւոյն՝ կամէին հաստատել զնա ՚ի զօրականութ͞ե, և հանել ՚ի պաշտօն աւագութ͞ե արքունի բանակին . այլ նա չառնոյր յանձն՝ ասելով . ես երկնաւոր թագաւորին զինուորեալ եմ՝ ո՛չ մարդոյ յ͞ի ք͞ի որդւոյն ա͞յ ։ Իսկ լուեալ զայս բանս ՚ի բերանոյ ն͞ր զօրքն, քանզի հեթանոսք էին, արհամարհանօք ՚ի բաց թողին զնա՝ կալ ը͞ս կամս իւր ուր և կամիցի . ակն ունելով՝ թէ նա իւրովին զղջացեալ խնդրեսցէ յարիլ ՚ի ն͞ս . և կէսք գիտելով զանկարծելի պնդութ͞ի ն͞ր՝ ՚ի հակառակութ͞ի և ՚ի թշնամութ͞ի բերէին ը͞ն նմա, և երկնէին չարիս ը͞նդդէմ անձին ն͞ր . բայց որ

'ի զօրուն էին 'ի ծածուկ քրիստոնեայք, որ ըէին յայտ զԹէոդորոս, և օգնական և ձեռնտու լինէին նմա յամի :

Ընդ այն աւուրս դէպ եղև քաջին Թէոդորոսի գնալ երիվարաւ 'ի պէտս ինչ գործոյ, և անցանել ը՟ն պրաստն կ՟մ ընդ մարգս աւանին, որ կոչիւր Եւքայիտա կ՟մ Եւխայիտէ (որ Թարգմանի վարսագեղ կ՟մ բարեաղարթ), ուր էին կալուածք Եւսեբեայ ուրուեմն հաւատացելոյ և մեծատուն կնոջ այրւոյ. և զի էր տօթաժամ և տապ սաստիկ, խորհեցաւ Թէոդորոս հանգչել 'ի մարգմակի պարատին. և կապեալ զձին ը՟ն ծառ՝ կողմնեցաւ ընդ հովանեաւ տնկոյն: Ո այն տեսեալ Եւսեբիայ 'ի տանեաց որահին իւրոյ, կարկառեաց զձեռն, աղաղակեաց և ասէ. ա՛յ հեծեալ ա՛յ հեծեալ մի դադարեր յայդմ տեղւոջ. զի հուպ է այդր որջ վիշապի անարւոյ. և զայսու ժամաւ ելանէ և շրջի 'ի մարգմակիդ. գուցէ միասցէ զքեզ՝ կամ երիվարդ. այլ արի եկ 'ի տնիկս. ուր լուացես զոտս քո, և ճաշակեալ հանգիցես 'ի միջօրէիս. և 'ի հովուն անկանիլ՝ երթիցես բարեաւ զճանապարհ քո:

Նա պնտնի երանելին Թէոդորոս, և ասէ. Ես յուսալով յօգնականութիւն այ իմոյ՝ յաներևոյթ վիշապէն իսկ երկնչիմ ոչ, թող թէ յերևելի օձէ. Եւ ցցէ ը՟ս բանի քում, և առաքեցից զնա անուամբ ա՟յն իմոյ յոր քաջ.] և բարեպաշտն Եւսեբիայ իբրև լուաւ, գիտացեալ թէ հաւատացեալ իւր է, 'ի բազում խնդութենէ

…

անձամբ ընթացաւ ընդ առաջ նորա, և բուռն հարեալ աղաչէր յառնել 'ի տեղւոջէ անտի, և պատսպարիլ 'ի տուն իւր :

Մինչդեռ նա զայն խօսէր, եղև մեծապէս խօշիւն դալուտեան վիշապին. մինչև ձիչ բառնալ եւսեբեայ և փախչիլ. իսկ վիշապն քաջալանջ և մեծապարանոց յարձակեցաւ 'ի վր երիվարին ահագին և քստմնելի շչմամբ : Յայնժամ քաջ զօրականն քսի Թէոդորոս կնքեալ զինքն նշանաւ ամենայաղթ սբյ խաչին՝ եհար նիզակաւ զգլուխ վիշապին. և շեշտակի ձեղքեալ՝ առ ժամայն սատակեաց զնա. որ և տապալեալ յեղեգնուտն հուպ 'ի ջուրն՝ իբրև զգերան մեծ՝ ահագին տեսողացն երևէր : Եւ յայնմ օրէ եղև ծանօթութի և սէր բարեպաշտին եւսեբեայ առ երանելին Թէոդորոս ոպ առ յիւրմէ ծնեալ որդի : (3)

Իսկ սբն Թէոդորոս երթեալ առ զինուորակիցս իւր և հաւատակից հեծեալս՝ պատմէր նց զյաջողուածն, զոր արար տր 'ի ձեռն նր. և այնու առաւել զօրացուցանէր զնս 'ի հաւատատունի քրիստոնէութե, համարձակագոյնս ուսուցանելով վս զօրութե անուանն քսի փրկչին մերոյ, և խրատելով զնս յայտնի ունել իբրև զինքն զքսական հաւատս, և պահել զպատուիրանս նց. և զոր ասէր բանիւք, առաւելապէս գործովք յանդիման կացուցանէր 'ի ձեռն ածահաճոյ վարուց և ջերմ պաշտամանն :

Յայնու ժամանակաւ ել հրաման դառնու-

Թէ 'ի մաքսիմիանոսէ արքայէ գաղերիոսէ(4), որ թագաւորեաց յամի տն. 304. և 'ի գործակցաց նր առ ամ դատաւորս՝ որք ընդ իշխանութեամբ հռովմայեցւոց, զի ամ քրիստոնեայ՝ որ ճաշակէ զզոհէն, կեցցէ. և որ ոչ կամիցի զոհել, և ոչ 'ի զոհից ճաշակել, չար դատաստանօք դատեսցի: Յայնժամ ըմբռնեցաւ ընդ բազումս յերկրէն արևելից և երանելին Թէոդորոս տիրոնն. զի յորժամ կայր նա 'ի ձմերոցն ամասիոյ ընդ այլ զինուորակիցս, բրինկաս անուն ոմն իշխան ունէր զվերակացութիւն կայսերական գնդին՝ պրեպոսիտոս պատուով, որ 'ի մեզ զառաջաւոր անուանի և սենեկապետ արքունի. սա տեղեկացեալ՝ եթէ կան 'ի մէջ տիւռոնից կամ նորընտիր զինուորաց և քրիստոնեայք, հրամայեաց գրել ըզնոսա 'ի կարգ արքունի գնդին, զի հաւասարեսցին ընդ այլս 'ի զոհս:

Իսկ մեծին Թէոդորոսի քանզի պատմեցաւ, թէ յայտնի պաշտէ զքրիստոնէութիւն, և ոչ կամի կցորդ լինել կարգի հեթանոս զօրականին, հրամանն ետ ածել առաջի իւր յատեան. և սկսաւ հրապուրել և ստիպել զնա, զի զոհեսցէ դից: Նա որպէս հաւատարիմ ծառայ Այ բարձրելոյ կայր անդրդուելի 'ի մէջ բազմութեան զօրականին. և լի հոգւով համարձակ բարբառէր. ես քրիստոնեայ եմ, և զոհել գարշելեաց և ուրուական պատկերաց ոչ հաւանիմ. Նմին իրի ահա 'ի բաց հանի յանձնէ և զզարդ զինուորութեան, զի մի՛ եղէց հաղորդ անհաւատից: Ասէ բրինկաս.

ուստի

ուստի՞ այդ չափ յանդգնեցար Թէոդորէ, մինչ
չև անարգել զօրէնս ինքնակալաց, և ոչ ստորա-
նկիլ դողութե̃ թագաւորական հրամա-
նին. և արդ անսամ ինձ. և առ զգէն զինուո-
րութե̃ քո, ոպ̃ և զինուորեալդ իսկ ես կայ-
սեր, և անցեալ 'ի գիր համարոյ. հապա միա-
բանեալ ը̃ համօրէն գնդին՝ եկ 'ի մեհեանն
հանդերձ ըն̃մ պատուով, և զոհեա՛ ա̃ծոցն
մերոց. և լինիս սիրելի թագաւորին:

Յայնժամ աներկիւղ համարձակութե̃ և հաս-
տատուն դիմօք պնդի եա երանելին և ասէ.
չգիտեմ զի՞նչ ա̃ծքն իցեն ձեր. ք̃զի և չեն
իսկ ճշմարտութե̃. զայս գիտեմ, զի ա̃մ կուռք
հեթանոսաց դևք են. զորս դուք պատրա-
նօք չարին ա̃ծական անուամբ պատուէք.
այլ ա̃ծն իմ ճշմարիտ ք̃ս է, տ̃րն իմ և Թա-
գաւորն իմ. և ես զօրական եմ իմում Թա-
գաւորին երկնաւորի, և այլում զօրական
ոչ կարեմ լինել:

Բարկացաւ Բրինկաս և ասէ. և սորա ամե-
նեքեան՝ որ կան աստ, ո՞չ ապաքէն քրիստո-
նեայք են և զինուորեալ ինքնակալի: Պա-
տասխանի ետ սր̃բն. ուրաքանչիւրոք գիտէ՝
ո՞րպէս և կամ ո՛ւմ կամիցի զինուորիլ. ես
զիմս գիտեմ, ում զինուորեալ եմ՝ Թագա-
ւորին անմահի. և այլում զինուորիլ ոչ կա-
միմ, բայց միայն ա̃յ մերոյ ճշմարտի, և միա-
ծնին որդւոյ ն̃ր տ̃ն յ̃ի ք̃ի: Նա 'ի վ̃ր այսր
ճշմարիտ խոստովանութե̃ պատրաստ եմ 'ի
տանջանս և 'ի մահ սրոյ և հրոյ. և ոչ դա-
դարեցայց երբեք 'ի վկայելոյ ճշմարտութե̃.

մինչև եթէ ոք ձանձրասցի 'ի ձէնջ ՃԷ բանսակիմ, 'ի բաց հատցէ և զլեզուս. վՍ զի և ըստ միոյ միոյ յանդամոցս պարտապան է անձն իմ ցուցանել զհամբերութիւն 'ի սէր իւրոյ արարչին :

Զարմացաւ ատեանն ընդ համարձակախօսութիւն սորին, և ԶԷ անպարտելի արութն առաքինւոյն. քանզի տեսանէին երիտասարդ առոյգ ինքնակամ յառաջեալ 'ի չարչարանս, որ տենչայր մահու՝ որ վՍ քՍի՝ որպէս քաղցր բաժակի : Այլ 'ի շշնջել բազմութեան ընդ միմեանս, մին յիշխանաց զօրուն Պօսիդոնիոս անուն, որ և ըստ կարգի պատուոյն դուկենարիոս՝ այսէ երկերիւրապետ և վերակացու երկրորդ կարգի ճակատուն, հեգնել սկսաւ զբանս սորին, և ասէ. և ԱԾն քո որդի՞ ունի. և թէ որդի է, ծնունդ ունելով իբրև մարդկանս ցաւ և ախտակիր : Ասէ ցնա երանելին. այո՛ ունի զբանն ճշմարտութն, որով զԱմ ինչ արար. բայց դու մի՛ ախտաւոր ինչ իմասցիս զԱծորդին լինել. որդի խոստովանիմ, այլ Ածավայելչապէս ասեմ զծնունդն. այլ մի՛ դու ռամկայամբք և հեգ ո՞չ չաւագունիս և ոչ ծանուցես զերեսս՝ իղձական Ածուհի խոստովանելով, որ միայն անուանի 'ի ձէնջ երկոտասանան Ածոց, երկրպագեալ իբրև բազմածին ունդեն իղձակերպարան, զհետ յորդեցէք և միանգամայն 'ի բաց ծնեալ զբազմածնութն զարչելեաց 'ի նմանութն նաղաստասկաց կերպարանաց : Հայեցեալ զամօթի հարկանի յայժ հեթանոսաց. այլ անպարտելին ալրքանեցին զորրիշաց ...

և

և խաղ առնելով ցուցանէին՝ թէ կամէր և ինքեանց ընդունել զքեզ, եթէ իմացէին ինչ ստուգութիւն վ՟ն ն՟ր ։ Նմին իրի ասէ բրինկաս զառաջաւոր․ մեք կարեմք արդեօք ճանաչել զա՟ծն քո ք՟ն կոչեցել ։ Պ՟ննի եւ ս՟քն Թէոդորոս․ մարդասէրն ա՟ծ եւ մեզ զիմաստուն, զի ծանիցուք զնա․ իցէ՞ թէ և դուք խնդրէիք 'ի նմանէ, և տայր ձեզ իմաստութիւն ճանաչել զնա․ զի օգուտ մեծ լինէր ձեզ ։ Իսկ պոսիդոնիոս և բրինկաս ասեն․ թէև ճանաչէաք զնա և կամէաք հաւատալ 'ի նա, չեմք բաւական թողուլ զթագաւորն մեր, և դառնալ առ նա ։

Ասէ ցնա երանելին․ ոչինչ կարէ ոք խափանել զձեզ 'ի թողուլ զխաւար, և դիմել առ լոյսն․ և զառժամանակեան համարձակութիւդ՝ որ առ մահկանացու թագաւորն ձեր՝ 'ի բաց ընկենուլ, և դառնալ յա՟ծ կենդանի, և անսպառ համարձակութ՟բ ճանաչել ձեզ զթագաւորն անմահ, և զինուորիլ նմա յաւիտեան, ո՟պ և ես ։ Իբրև ետես բրինկաս, թէ չէ՛ մարթ բանիւ՛ յաղթահարել զվկայն, ասէ ցիւրսն․ աղէ սակաւ ինչ աւուրս թողութե՟ տացուք մոլելոյդ այդմիկ․ զի անձամբ զանձն խրատեսցէ, և ինքնին եկեսցէ յօգտակարութիւն իւր․ և զայլս եւս 'ի նոյն կրթեսցէ․ այլ ես կասկածիմ, գուցէ ոք զմեզ նախատիցէ վասն այսր բանի ։ Զայս ասացեալ՝ արձակեաց զնա 'ի բաց․ և խորհէր նախ ձեռն արկանել յայլ քրիստոնեայս, որք էին 'ի զօրուն և 'ի քաղաքի

անդ. ամասիոյ :

Իսկ երանելւոյն Թէոդորոս իբրև եառ զնե֊րումն, ոչ միայն անձին ինչ հոգայր, զի փութայր էր 'ի մի՝ մատնել զանձն իւր 'ի մահ վասն սի֊րոյ նր(ա), այլ մն այլոց առաւելապէս հոգ 'ի մտի դնէր, զի մի՛ ոք վտանգեսցի . վասնորոյ ա֊ռեալ այնուհետև զհասակակիցս իւր՝ որ 'ի զինուորական կարգէ, և զայլս 'ի հաւա֊տացելոց, սաստիկ յորդորմամբ խրատէր և զօրացուցանէր հաստատութեամբ կալ յամբ : Այլ քանզի բազումք մերձենային առ սուրբն Թէո֊դորոս, և կարդային զնա մեծ, յայնժամ մոլեալ անօրինաց՝ կալան զամ ունկնդիրս բանից նր(ա), և առեալ տանէին 'ի բանտ . և սուրբն զհետ գայր խմբի նց(ա), և մեծաձայն ա֊ղաղակեալ զկնի՝ խրախուսէր 'ի մի, ուսու֊ցանելով նց(ա) զճանապարհս փրկութե(ան) և համ֊բերութե(ան), զի մի՛ ուրասցին զԹագաւորն քս : Այլ յայսր ամի մի ոչ արկին 'ի նա ձեռն ըս տուաջին հրամանի իշխանին, մինչև ինքնին ընտրեսցէ զոր կամի . Թող զի և ակնածէին 'ի զօրութե(ան) առն :

Իսկ բարեպաշտ նահատակն և զինուորն քսի տեսեալ, եթէ այլք 'ի նահատակաց արգելան 'ի բանտ, և ինքն յազատութե(ան) կայ, յարիագոյն ևս ճակատամարտ վառեալ պատ֊րաստեցաւ ըս օրինակիս ըս այսմիկ : Առաս֊պելեալ մօրն անծոց ուխտ, որ և կիւբեղէ ասի՝ կին կռանոսի, տաճար մի էր հոյակապ 'ի քաղաքի անդ. ամասիացւոց, շինեալ առ ափն ուխ կմ իրիս գետոյն, որ անցանէր ըս

մէջ

մէջ քաղաքին, և իջանէր 'ի ծովն պոնտոսի ·
արդ դիտելով քաջին Թէոդորոսի 'ի ժամս
անդ պարապոյ զպահ դիպողագոյն, յարեաւ
'ի գիշերին՝ յորում հողմ ուժգնակի շնչէր ·
և հուր արկեալ վառեաց զմեհեանն ողջոյն :
Եւ զայս ոչ գաղտագողի ինչ արարեալ թաքչէր, այլ կայր մնայր 'ի տեսիլ հրոյն բորբոքելոյ, յայտ արարեալ՝ եթէ գործովք պատասխանի առնէ հարցափորձի հեթանոսաց, և ակնկալութ՟ե նց՟՝ որում սպասեալ մնային : Եւ ոչ է՟ երկար ինչ ծածկէր գործն · զի 'ի մէջ քաղաքին յայտնապէս ցուցաւ բոցն · վ՟յ մինչ չև լուսացեալ աւուրն՝ ընթացան անդր բազմութ՟ կռապաշտից, և աճապարեալ կալան զԹէոդորոս · քանզի գիտացին՝ թէ նո՟ր է գործն · որ՟պս և ինքն իսկ պատմեաց նց՟ անպատրուակ և զուարթ դիմօք · և յաւել պարծել իբրև է՟ գործ ուղղութ՟ե, և մեծապէս ծիծաղել է՟ վարանս անմ՟տիցն վ՟ս մեհենի չ՟ածուհւոյն իւրեանց :
Եհաս 'ի վ՟ր և կուռնիդէս շահապ քաղաքին հանդերձ սպասաւորօք · և զահի հարեալ յանձին վ՟ս իրացն եղելոց՝ առէ զայրագին · ա՛յ չարամահ չարագութ և անողորմ, զքաղաքս ձաղ արարեր, զտաճարն հայրենի այրեցեր, և զա՟ծս մեր թշնամանեցեր : Եւ ոչ իշխեալ անձամբ առնել ինչ Թէոդորոսի՝ զոր ճանաչէր լինել 'ի զինուորաց դասէ, ո՛չ կամեցաւ տանել և առ զօրագլուխս՝ զի մի՛ արդեօք ապրեցուսցեն · այլ փութանակի առեալ ած առ գլխաւոր դատաւորն պօքղիոս սորա-

տա

տանեացի, և սկսաւ ամբաստան լինել այսպէս. Այրս այս նորեկ՝ ի կարգ զինուորութեն մեծ ոճիրս գործեաց ՚ի քաղաքիս. զտաճար մեր ածոյն հրձիգ արար, և թշնամանեաց զածս մեր. արդ իմ ըմբռնեալ զդա ածի առ քո մեծ իշխանութիւնդ, զի ամ ոք գիտասցէ՝ թէ չար մահու արժանի է դա:

Յայնժամ դատաւորն ետ կոչել զքրիստոնեայ զառաջաւոր արքունի գնդին, և ասէ ցնա առանձինն զանգատանօք. դո՞ւ ետուր դմա ժամանակ թողութե և իշխանութի, զի համարձակ հրկէզ արասցէ զտաճար ածոյն մերոց: Իսկ քրիստոնեայն ասէ. ես բազում անգամ աղաչանօք և սպառնալեօք խրատեցի զնա, զի հաւանեսցի գալ ՚ի դենս մեր ըս հրամանի թագաւորին. և մինչ թոյլ ետու նմա առ ժամանակ մի, զի զմտաւ ածել զօգուտ անձինն՝ զոհեսցէ. արդ եթէ արհամարհեաց նա զհրամանս մեր, և քամահեաց զածս, և ընտրեաց զիւրն միայն, ես զի՞նչ առնեմ. դու այսուհետև զհրամայեալն քեզ արա ըս իշխանութե քում:

Ապա նստեալ դատաւորն յաթոռ՝ հրամայեաց ածել զԹէոդորոս առաջի իւր. և ասէ ցնա լի ցասմամբ. զի՞ գործեցեր զայդ. փոխանակ երկրպագանելոյ ածոց մերոց, և խունկս անուշունս մատուցանելոյ, հրկէ՞զ արարեր զտաճար նց: Պատասխանի ետ քաջ նահատակն, և ասէ. զոր արարի, ոչ ուրանամ. փայտ մատուցի յածան ձեր, և իբրև զհուր եղև փայտն ՚ի մեհենի անդ դիցդ,

դիցդ , և վառեցաւ զնմանէ ․ ես զփայտան լուցի , և քարեղէն ա̄ծքն ինքնին այրեցան , զի կէր լիցին ․ և զիա՞րդ ձեր ա̄ծուհին այդչափ անպիտան գտաւ , զի դիւրաւ մերձեցաւ 'ի նա հուրն ․ յա՛յտ է թէ ճարակ են հրոյ գեհեննին նմ̄ ա̄ծք ձեր ․ այլ զգո՛յշ լինիջիք , զի և դուք ը̄ նոսին կորնչելոց էք հոգւով և մարմնով յանշէջ կիզմանն յաւիտեան ։

Արտմնեալ դատաւորին՝ հրամայեաց արկանել զս̄բն 'ի տախտապար , և գանել յոյժ ․ և մինչդեռ հարկանէին զնա , ասէ ցնա դատաւորն ․ ապաքէն հեզ բանիւք իմովք և այլոց՝ համարձակութիւն առեր դու , և այդչափ յանդգնեցար ․ այլ այսուհետև չար դատաստանօք դատեցայց զքեզ , և տաց քեզ թագաւորական հրամանաց ծառայել ։ Մեղդորոս ասէ ․ ո՛չ այդպիսի բանիւք սպառնալեաց հաւանեցուցանես դու զիս , և ոչ տանջանօք կարող ես զիս մեկնել 'ի սիրոյն ք̄սի ․ և թէ այլ ևս ահագին դատաստանս ածես 'ի վ̄ր , չերկնչիմ ինչ ․ զի յոյս ապաստանի իմոյ առ ա̄ծ եղեալ է , որ տայ ինձ համբերութի̄ , և փրկէ զիս 'ի քոյին խաբէութենէդ ․ և պսակէ անանց փառօք 'ի յերկինս ։ Դատաւորն ասէ ․ զոհեա՛ , և երթ փրկեա՛ զանձն քո 'ի տանջանացդ ․ զի խնայեմ յառոյգ հասակդ , և ա̄ծքն ներեն քեզ զվնասն ։ Ասէ վկայն ․ ո՛չ են տանջանքս այս յաւիտեան ․ և ես ո՛չ զանգիտեմ յառժամանակեայ տանջանաց ․ քանզի տէրն իմ և թագաւորն յս̄ ք̄ս̄

առաջի աչաց իմոց է. և փրկէ զիս 'ի տանջանաց քոց՝ զոր մատուցանես. այլ դու զնա ոչ տեսանես. զի կոյր ես հոգւոյ ակամբ, նմին իրի և ոչ զանձինդ քո չար նշմարես:

Զայս իբրև լուաւ դատաւորն, մռնչեաց իբրև զառիւծ, և ոչ ևս կամեցեալ տեսանել զնա առաջի իւր՝ հրամայեաց վաղվաղակի տանել և արկանել զնա 'ի բանտ խաւարային, և կնքել զդուրս, և թողուլ անմերձ 'ի մարդկանէ. զի 'ի սովու և 'ի ծարաւու մեռցի, և գերեզման նմա բանտն լիցի: Արդ իբրև արգելլին զերանելլին յայն դժնդակ բանտ, նա կայր մխիթարեալ սրտիւ, և կերակրիւր 'ի սուրբ հոգւոյն. այս է ըստ պատմելոյ ոմանց՝ հրեշտակ Տեառն կերակրէր զնա 'ի բանտին: Իսկ 'ի գիշերին յայնմիկ երևեցաւ նմա Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, և ասէ ցնա. Թէոդորէ քաջալերեա՛ց, զի ես ընդ քեզ եմ, և մի՛ առնուր կերակուր 'ի մարդկանէ. զի քեզ պատրաստեալ է հաց հրեշտակաց յանապական և յերկնաւոր կեանս. և զայս ասացեալ փրկիչն վերացաւ 'ի նմանէ: Յայնժամ ընկաւ սուրբն Թէոդորոս գոհանալ զՏեառնէ, և օրհնել զնա ուրախութեամբ 'ի ձայն սաղմոսաց. և ահա եկին բազմութիւնք զօրաց երկնաւորաց, և ձայնակից եղեն կցորդելին սաղմոսաերգութեան սրբոյն:

Լուեալ բանտապետին զբարբառս բազմութեան, յարուցեալ ընթացաւ 'ի դուրս բանտին՝ տեսանել թէ զի՞նչ իցէ այն. և եգիտ զդուրսն փակեալ և կնքեալ՝ որպէս և էր յա-

ռաջադոյն. հայեցաւ ը̃ պատուհանն, և ե-
տես՝ զի բազումք էին ը̃ Թէոդորոսի սպի-
տակազգեստք, և սաղմոսէին ը̃ նմա. և ե-
րևէր սեննեակ բանտին լի պայծառ լապտե-
րօք իբրև լուսափայլ ջահաւորութ̃ : Զահի
հարաւ ը̃ հրաշափառ տեսիլն և ը̃ իրացն
պատահմանն. և յերկիւղէն դնաց և պատ-
մեաց պոբղիոսի դատաւորին :

Յայնժամ յարուցեալ դայր դատաւորն ինք-
նին 'ի դուրս բանտին. և դրօքն փակելովք
և կնքելովք լսէր զձայն սաղմոսին 'ի բերա-
նոյ բազմութե̃ : Ասէ. ո՞չ ապաքէն քրիստո-
նեայք են, որք գաղտ մտեալ են 'ի գիշերի
առ Թէոդորոս : Հրաման ետ զօրականաց
վառիլ զինուք, և կազմ կալ շուրջ պատե̃լ
զբանտի̃ն. և ապա ետ բանալ զդուրս բան-
տին, զի կալցին զորս 'ի ներքս : Եւ ահա
ոչ զոք գտին, բայց միայն զծառայն ա̃յ ըդ-
Թէոդորոս պնդեալ 'ի կոճեղս. և անկաւ
ահ մեծ 'ի վերայ դատաւորին և որոց ընդ
նմայն էին :

Ապա իբրև գթասիրել 'ի նա կամեցեալ
դատաւորին՝ հրամայեաց տալ նմա զութե-
րորդ մասն նկանակի միոյ, և զութերորդ
բաժին ջրոյ դորակի միոյ : Իսկ երանելի
նահատակն՝ ը̃ս պատուիրելոյ նմա փրկչին,
և ը̃ս գրեցելումն՝ թէ արդարն 'ի հաւատոց
կեցցէ, ոչ կամեցաւ առնուլ ինչ կերակուր
'ի նոցանէ. այլ ասէ, զիս կերակրէ տ̃րն իմ
և թագաւորն, բարերարն և ողորմածն :

Յետ այսորիկ հրաման ետ դատաւորն ա-

ծել

ծել անողորմն զմիտս զառաջնեաւ, և ասէ ցնո. Թէ՛որդորէ հաւանեալ ինձ, և զոհեալ անձոցն տուանց չարչարանաց. երդուեալ իմ յանձն անձս, զի գրովք ՚ի Թագաւորաց հաստատեմ զքեզ նոր ծիս, և քահանայապետ անձոցն, և ամենակից իշխանութե իմոյ. և յինէն ես ընկալցիս պարգևս մեծամեծս։ Իսկ երանելին համբարձեալ զաչս իւր յերկինս՝ կնքեաց զինքն նշանաւ սբյ խաչին. և ապա ասէ համարձակ ցթագաւորն. Մարմնոյ իմոյ ունիս իշխանութի, այլ ոչ ՚ի վե̄ր մտաց և կամաց հոգւոյս. և արդ եթէ ՚ի հուր արկանես, եթէ գազանաց մատնես, և եթէ այլ բազմազան տանջանօք պատուհասես զպատրաստ մարմինս իմ, ցորչափ իցէ շունչ յըռունգս իմ, ոչ ուրանամ զանուն տն մերոյ յսի քսի։

Այլ մի բանիւն՝ զի խոստանայինն նմա պատիւ քահանայապետութե կոչ, ներկայացոյն ծիծաղեցաւ երանելին, և ասէ. Ես զքահանայս դրօշելոց կռոցն եղկելիս համարիմ քան զմեծ մարդիկ, և ոչ պաշտօնեայս սատանայ ողջամ զնս. որչափ ես առաւել զքահանայապետութե թշուառականս դատիմ, և տաղտկամ իբրև ՚ի դարշելեաց. զի առ վատթարագոյնսն այն է առաւել հրդագոյն, որ մեծ ես իցէ և նախապատիւ. ոչ և առ անիրաւսն անիրաւագոյնն, և առ արիւնարբու գազանս մարդասպանն գլխաւխանձ եղեւոր իւրոյ. իսկ արդ՝ զիա՞րդ դու քեզ կարատանին հրապուրանօք ինձ խոստանիցես զմեծն

զմեծն 'ի չարեաց . և այն՝ յօժարելոյս ած-
պաշտութե̃ և ք̃ի ա̃յ առաքինութե̃ քաղաքա-
վարիլ , Թէպէտև անշուք կենօք 'ի յետին
ցածութե̃ . զի լաւ է ինձ ընկեցիկ լինել 'ի
տան ա̃ծ առաւել քան բնականալ 'ի յարկս
մեղաւորաց ։ Նա մ̃նկ իսկ ես զԹագաւորսդ
ձեր առաղեմ իբրև ողորմելիս . զի ոչ շատա-
ցեալ Թագաւորական իշխանութե̃՝ յաւելուն
յանձինս ձգել և զքրմապետութե̃ կարծե-
ցեալ պատիւ՝ քահանայապետ զինքեանս
կարգալով . և որ յարքունի ծիրանիս փայ-
լէին , այնուհետև և 'ի պղծալից բագինսն
մերձեալք՝ փոխանակ Թագաւորաց խոհա-
րարք և յաշտարարք լինին , զհաւան զոհե-
լով , և զմատթարագայն անասնոց զփորոտիս
շօշափելով , և արիւնաշաղախ ձեռօք իբրև
զմսավաճառս 'ի սպանդանոցս նստելով , և
ճարպով զոհիցն զանձինս զանգանելով ։
Զայս ա̃մ լուեալ հեթանոսաց՝ կրճտէին
զատամունս 'ի վ̃ր ս̃րյն , զի չարաչար մահու
կորուսցեն զնա իբրև հայհոյիչ դից և Թա-
գաւորաց ։ 'Ի խորհուրդ կոչէր դատաւորն
զբրինկաս զառաջաւոր , և ասէր ցնա . զի՞նչ
արասցուք զայս այր ։ Յայնժամ ե̃ խորհր-
դոյ ն̃ր հրամայեաց կախել զս̃րբն գլխիվայր .
և հարկանել զնա փշալից գաւազանօք . և
այնչափ հարին զերանելին , մինչև քանցե-
ցան ա̃մ մարմինք նորա ։ Նա ոչ այսու շա-
տացեալ անօրինացն՝ ակնարկեցին դահճաց
մատնել զնա և 'ի քերանս . և այնչափ քե-
րեցին երկաթի քերչօք , մինչև մերկացան

կողքն ,

կողքն, և անկանէր հատուած 'ի մարմնոյն յերկիր, և լեարդն թոքովն հանդերձ երևէր արտաքս: Իսկ քաջ նահատակն քնի֟ զուարթագին կայր 'ի տանջանս անհնարինս զօրութեամբ տն֟, ոպ֟ թէ այլոյ ուրուք մարմնին իցէ՝ որ տանջի. և ոչինչ տայր պատասխանի, այլ յաղօթս կայր, և ասէր. օրհնեցից զքեզ տր֟ յամ֟ ժամ, հանապազ օրհնութիւն քո 'ի բերանի իմում. և ստէպ զյս֟ կարդայր զփրկիչ իւր:

Իսկ դատաւորն իբրև լսէր զայս, զարմացեալ կայր ընդ սքանչելի համբերութիւն առաքինւոյն. և զչարեալ ընդ անպարտելի հաստատութիւն ոգւոյ նր֟՝ ասէր առ զայրոյթ սրտին. չամաչես դու տառապեալ քան զամ֟ մարդիկ, զի 'ի մարդ մեռեալ ունիս զյոյս քո, և մանաւանդ 'ի բռնամահիկ յն֟ անուն. այնպէս անբան ես, մինչ սնոտի յուսով այդպիսի տանջանաց զքեզ մատնեցեր: Յայնժամ ետ պատասխանի սբն֟ թէոդորոս, և ասէ. այս գեղեցիկ ամօթ ինձ եղիցի, և ամ֟ մարդոյ՝ որ երկնչի յայ֟, և կարդայ զանուն տն֟ յնի֟ քնի֟, որ տրն֟ է փառաց: Իսկ ամբոխն հեթանոսաց՝ որ կայր 'ի հեռաստանէ, աղաղակէր վաղվաղակի կորուսանել զնա:

Դարձեալ զուն գործէր դատաւորն լուծանել զպնդութիւն սրտի նր֟, և դարձուցանել զնա 'ի կամս իւր. վյ֟ խրատեաց զկիւրղիկոն դահիճն (կմ֟ զկիւրիկոն, որ է քարոզ և մունետիկ 'ի մէջ դահճաց), զի հնարեսցի ահարկութեամբ և քաղցրութեամբ կակղել զսիրտ

Թէոդորոսի · տամ տաց նմա, զոհեմ, և
երթ թափեմ 'ի տանջանացդ յայդցանէ ։
Իսկ քաջայաղթ վկայն Քրիստոսի զայրացեալ յո-
գի իւր վասն կուրութեան հեթանոսաց, և վասն
այնչափ ստիպելոյ նորա զնա 'ի յետին մոլորու-
թիւն, սկսաւ առաւել ևս կշտամբել զբռնա-
ւորն, և ասէ․ ո՛վ ամպարիշտ և ապիրատ,
լի ամենայն անիրաւութեամբ և թշուառութեամբ, որդի
սատանայի, ժառանգ դժոխոց, և գրաւա-
կան գեհենին, մինչև յե՞րբ ոչ երկնչիս յԱստուծոյ
շնորհողէն քեզ զայդպիսի իշխանութիւնդ, և
ոչ պատկառես 'ի հզօրէն․ և ոչ իմանաս,
թէ թագաւորք ամենայն ունին զթագաւորութիւնս,
և դատաւորք զիրաւունս․ և դու զիս բռնադա-
տես թողուլ զԱստուած կենդանի, և երկիրպա-
գանել քարեղինաց անշունչ պատկերաց ։
Ամօթի հարաւ պոռնկիս 'ի յանդիմանու-
թենէ սրբոյն․ և ոչ ևս կամեցեալ յերկարել
բանս ընդ նմա՝ ասէ․ ընտրեա զոր կամիս, զի
վաղվաղակի կատարեսցուք 'ի վերայ քո․ զի՞նչ
կամիս այսուհետև, ընդ մե՞զ լինել, եթէ
ընդ Քրիստոսին քում (5) ։ Պատասխանի ետ վկայն ուրա-
խութեամբ․ ես ընդ Քրիստոսին իմում էի և եմ և ե-
ղէց յաւիտեան․ և արդ դու զոր գիտես՝ ա-
րա՛ վաղվաղակի ։ Յայնժամ բռնաւորն ետ
վճիռ հրամանի վասն նորա օրինակ զայս․
Ս. Թէոդորոս ոչ հաւանեալ բարեյաղթ թա-
գաւորաց և աստուածոցն, այլ հաւանեալ Յիսուսի Քրիստոսի
'ի պահել զաւանդ նորա, որ խաչեցաւ առ-
պոնտացւով պիղատոսիւ 'ի հրէից, զսա հրա-
մայեմ հրկէզ առնել․ որում և արժանի

իսկ է վասն հրկէզ առնելոյ զտաճար մօրն ա̃ծոց ։

Այս ընդ ելանել վճռոյն՝ փութացեալ սպասաւորաց ատենին և ամբոխին վաղվաղակի պատրաստել զհուրն, թերին և կուտեցին 'ի միում վայրի 'ի փայտից՝ որ 'ի պէտս բաղանեաց ․ յայնժամ ետ դատաւորն պնդել զվկայն 'ի վ̃ր փայտի, և տանել 'ի փայտակոյտ անդր ։ Իբրև ածին զերանելին 'ի տեղին՝ ուր հրամայեցաւ, և հուրն պատրաստեալ բորբոքեցաւ, ծնադրեաց նա զդէմս և զանձն բովանդակ նշանաւ ս̃բ խաչին, և յաղօթս կացեալ նուիրէր զինքն ողջակէզ բանաւոր 'ի գոհ ընդունելի արարչին իւրոյ, և ասէր ․ Տուր ինձ զօրութի̃ ա̃ծ փրկիչ իմ, և շնորհեա՛ կատարել զընթացս իմ քրիստոնէութե̃, և առնուլ զնշան յաղթութե̃ քո ․ պարգևեա՛ մ̃ր և որք ընդ իս ըմբռնեցան 'ի դեռընտիր կարգէ զինուորութե̃ և յայլոց հաւատացելոց, զի և նք̃ ճշմարիտ խոստովանութե̃ և հաւատով անուան քո կատարեալ՝ յաղթեսցեն հակառակամարտին, և ընկալցին 'ի քէն զանթառամ պսակն ։

Զայս ասացեալ՝ համբարձ զաչս իւր 'ի բարձրութիւն ․ և ետես անդ զկղէոնիկոս կամ զկաղինիկոս (6) զինուորակից իւր և մտերիմ սիրելի, ը̃ որում միաբանաբար մտեալ էր 'ի տիրոնական կարգ նորակիրթ զինուորութե̃ ․ աղաղակեաց առ նա, և ասէ ․ Կղէոնիկէ քեզ ասեմ, փութա՛ հասանել ինձ ․ քանզի որ յայպանելի Ցիս ոչ թագուցանե զմե

զմիմեանս , այնպէս և 'ի կեանսն յաւիտենից
մի՛ թողցուք զմիմեանս :

Յետ այսց բանից դարձեալ աղօթէր երա-
նելին , և ասէր . Տ՛ր յ՛ս ք՛ս` որ միջնորդդ ես
ա՛յ և մարդկան . որ արժանի արարեր զիս
զտառապեալս յաղթել բռնաւորին , և կա-
տարել զհանդէսս զայս խոստովանութ՛ ան-
ուան ամենասուրբ երրորդութե՛դ . գոհանամ
զքէն , և առաւել գոհանամ առ ժամս և
յանսպառ յաւիտեանսն : Խնկա՛լ տ՛ր զհո-
գիս իմ խաղաղութ՛ , զի փառաւորեցի յիս
ոք անունդ հօր և որդւոյ և հոգւոյդ սր՛բ՝
յիս 'ի տառապեալս , որ գտի 'ի քէն զանըս-
պառ ողորմութի՛ քո , առաւելեալ 'ի շնոր-
հաց քոց պարգևս :

Զայս իբրև ասաց , առեալ արկին զնա 'ի
մէջ հրոյն բորբոքելոյ . և կայր երանելին 'ի
հնոցի անդ զուարթատեսիլ իբրև զվարդ
կարմիր և անուշահոտ . և զօրացեալ 'ի հոգ-
ւոյն սր՛բ՝ ետ միւսանգամ փառս ա՛յ , ասե-
լով . փա՛ռք քեզ հա՛յր ս՛բ , փա՛ռք քեզ որ-
դի՛դ միածին , փա՛ռք քեզ հոգի՛դ ճշմար-
տութե՛ . ոք երրորդութի՛դ միում ա՛ծութե՛դ՝
այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից :
Իսկ ասացեալ զամէնն՝ զօրէն փչման արձա-
կեաց զոգին , և աւանդեաց 'ի ձեռս ա՛յ : Իսկ
որք մերձն կային 'ի հաւատացելոց , տեսին
զհոգի երանելւոյն , զի իբրև զփայլակն վե-
րացաւ յերկինս : (7)

Իսկ եղև իբրև 'ի բաց փարատեցաւ ամբոխն ,
եկն նախայիշատակեալն եւսեբի եւքայի-

տացի՝ անուամբ և արդեամբք բարեպաշտ, և տուեալ ինչս բազում՝ խնդրեաց և էառ զպատուական մարմին սրբոյն Թէոդորոսի, զոր իբրև որդի սիրելի ունէր. և հանդերձեալ կազմեաց ազնիւ գինւով և անոյշ իւղով, և պատեալ 'ի մաքուր կտաւս՝ ամփոփեաց 'ի տապանակի. և տարեալ 'ի քաղաքէ անտի ամասիոյ 'ի գիւղն իւր Եւքայիտայ՝ հանգոյց 'ի տան իւրում. և սպասաւորէր նմա նշխարաց մեծաւ հաւատով, կատարելով ը̃ այլ հաւատացեալս զյիշատակ սրբոյն 'ի փառս ամենասուրբ երրորդութեան:

Եւ եղև այնուհետև տունն այն երևելի ուխտատեղի՝ փայլեալ սքանչելեօք. և ապա շինեցաւ եկեղեցի. ուր բարեխօսութ̃ սրբոյն Թէոդորոսի բժշկէին ախտաժէտք և դիւահարք. և համօրէն բնակիչք կողմանցն այնոցիկ յա̃մ նեղութիս իւրեանց դիմէին 'ի տապան փառաւորեալ վկային, և հաւատով դտանէին զօգնականութի̃: Ընդ բերեալ եղև ասեն յետ ոչ բազում ամաց և մարմին միւս նշանաւոր վկային Թէոդորոսի սորատելատի, որ քեռորդին էր սորին Թէոդորոսի տիրոնի. յորմէ և ոմանք շփոթեցին ի՛ւրք ի՛ւրք զգործս երկոցունց ը̃ միմեանս: Ընդ սրբոյն Թէոդորոսի առաջնոյ 'ի նոյն աւուրս ասին նահատակեալ և զինուորակիցք նր̃ և ազգակիցք՝ երեքին վկայք. կղէոնիկոս, եւտրոպիոս, և բասիլիսկոս. յորոց զառաջնոյն գուշակեաց յորդորանօք և սր̃ն Թէոդորոս ը̃ս նախաձայնելոցս:

Սա

Աստուածումն բարեյաղթ վկայիս սրբոյն Թէոդորոսի տիւռոնի եղև յամի տն իբր ․ 305 ․ ՚ի ժէ աւուր ամսեանն փետրվարի , որ հաստարակօրէն անկանի ՚ի սկիզբն աղուհացից ․ վն որոյ և յառաջին շաբաթու քառասնորդաց կատարի տօն նր ոչ միայն ՚ի մէնջ , այլև ՚ի յունաց առանձին հանդիսիւ ․ որոյ գլխաւոր պատճառն այսպէս առաջի դնի միաբան աւանդութբ՝ առեալ ՚ի պատմութէ նեքտառիոսի պատրիարգի ։

Յետ իբր վաթսուն ամաց ՚ի նահատակութէ մեծի սրբոյն Թէոդորոսի զինաւորի՝ յորժամ թագաւորեաց ուրացողն յուլիանոս , և յարոյց հալածանս սաստիկս ընդդէմ քրիստոնէից , տեսեալ անօրինին՝ թէ անմարթ է նուաճել զնս յայտնի բռնութբ , խորհեցաւ սատանայական հնարիւք շաղախել զնոսա ՚ի հեթանոսական պղծութիս ․ քանզի ՚ի մերձենալ քառասնորդական պահոցն աղուհացից կոչեաց առ ինքն զեպարքոսն , և ասէ ․ որչափ ջանս եդի վն քրիստոնէից դարձուցանել զնս ՚ի պաշտօնս մեր , ոչ կարացի՝ ոչ ողոքանօք և ոչ սպառնալեօք ․ իսկ ՚ի գիշերիս յայսմիկ քաջ խորհուրդ արկին ածքն ՚ի միտս իմ ․ զոր եթէ արարից , այնու հետև քրիստոնեայք կամ ուրանան և զոհեն դից , և կամ ՚ի սովոյ մեռանին ։ Այս խորհուրդն այս ինչ է ․ ահա մերձեալ է պահք իւրեանց մեծ , զոր նմ ոք ջանայ պահել սրբութբ ․ արդ պատուէր տուր ՚ի քաղաքդ , որ ոչ հաց և ոչ այլ ինչ ՚ի պէտս կերակրոյ կմ ըմպել-

ւոյ դիցեն 'ի վաճառ, այլ զոր եւն առաքե-
ցից 'ի վաճառարանսն՝ խառնելով զամ ինչ
'ի ճարպոյ և յարենէ զոհիցն. զի որք գնեսցեն՝
յակամայ կամս կերիցեն, և լուծեալ զպա-
հեցողութի 'ի պարարտաց՝ հաղորդ լիցին
միանգամայն զոհից ըղծոց մեհեաց. ապա թէ
ոչ՝ անսուհաղութ սատակեսցին: Իսկ եպար-
քոսն գովեաց զխորհուրդ չարին, և փու-
թացաւ կատարել զհրամայեալսն. վղյ 'ի
սկիզբն լինել աղուհացից ոչ ետ հանել 'ի
վաճառս այլ ինչ, բայց միայն զպղծեալ հացս
և զայլ պէտս կերակրոց՝ զոր առաքեաց
պիղծ արքայն: Այլ բարեխնամն Ած կան-
խեալ ունայնացոյց զչարաչար զայն խորհուրդ
ժանտագործին, և զիւր հաւատացեալսն պա-
հեաց 'ի զազրալի կերակրոցն. քանզի յա-
ռաջին գիշերի 'ի մտաւոր պահոցն երևեցաւ
վկայն քի սբն Թէոդորոս՝ պատրիարգին քա-
ղաքին (Թերևս անտիոքայ ասորւոց, ուր էր
յուլիանոս նախ քան զերթալն 'ի պարսս),
և ասաց. ընդ առաւօտն ժողովեա առ քեզ
զամ քրիստոնեայս, և պատուիրեա նց՝ զի
ամենևին կերակուր մի գնեսցեն 'ի վաճառա-
նոցէն. քանզի ամ ինչ պղծեալ և խառնեալ
է 'ի ճարպոյ և յարենէ զոհիցն հեթանոսաց:
Ասէ հայրապետն. որ մեծատունքն են, ու-
նին զի՞նչ ուտիցեն. քանզի կան նց մթերք
ամբարեալ 'ի տունս իւրեանց. իսկ աղքատքն
և օտարականք՝ որք զաւուրն պարէնս 'ի վա-
ճառանոցէ առնուն, ուստի՞ կամ զի՞նչ կե-
րիցեն: Իսկ սբն ասէ. ասա՛ նց, զի կուլիբա
կե-

կերիցեն ․ (այն է ռամկօրէն գօլիվա ը՟ս հնչ-
ման յունաց) ․ և որ ոչն ունէին և զայն , դու-
տուր ն՟ց ունել ․ և այնպէս ազատ կացո զն՟ս
'ի պղծութ՟է հեթանոսաց ։ Իսկ հայրապետն
անգիտացեալ զանսովոր անուն կուլիբային՝
հարցանէր , թէ զի՞նչ իցէ այն ։ Ասէ ս՟բն
Թէոդորոս ․ այն է ցորենահատ եփեալ ․ զի
մեք ասէ յերկիրն եւխայիտայ՝ եփած ցորե-
նոյն կուլիբա ասեմք ։ Որով յայտ արար
միանգամայն ս՟բն , թէ ինքն է ծանուցեալ
վկայն ք՟սի 'ի կողմանց եւխայիտայ , ուր
անդստին 'ի մանկութ՟է սնաւ ցորենահա-
տիւ ։ Բայց հայրապետն՝ որ ոչ գիտէր հա-
ւաստեաւ զստուգութ՟ի տեսլեանն , ոչ ծա-
նեաւ զս՟բն ․ վ՟ոյ և եհարց համարձակ՝ ա-
սելով ․ և դու ո՞ իցես տ՟ր , որ այդպիսի խը-
նամարկութ՟բ և գթով հոգացար զփրկութ՟ի
ժողովրդեանն ք՟սի ։ Եւ նա ասէ ․ ես եմ
Թէոդորոս զինաւորն և վկայն ք՟սի յեւխա-
յիտայ ․ որ առաքեցայ 'ի տ՟նէ ա՟յ ազդել ձեզ
զբանդ զայդ ։

Յարուցեալ պատրիարգին ը՟ն առաւօտն՝ ժո-
ղովեաց զա՟մ եկեղեցեաց աւագ երիցունսն ,
և պատմեաց ն՟ց զտեսիլն ․ և ասաց , զի ա՟մ ա-
ւագերէց պատուիրեսցէ իւր ժողովրդեանն
առնել ը՟ս հրամանի ս՟բյն ։ Զայն իբրև գի-
տաց ուրացողն յուլիանոս , յամօթ եղև գոր-
ծակցօքն իւրովք ․ և զի նաև վաճառօղքն
սկսան գանգատանօք բողոքել վ՟ն դադարե-
լոյ վաճառաց , զի ոչ գնէր ինչ ոք այր քրիս-
տոնեայ , հարկեցաւ թագաւորն յետս դար-

ձուցանել զանօրէն հրամանն. և ինքն յամաթոյն 'ի նաւ մտեալ եւ 'ի քաղաքէն ելեալ 'ի պէտս կարևոր ինչ գործոց: Իսկ հաւատացեալքն ելեալ հասին 'ի շաբաթ օրն, տօն կատարեցին 'ի պատիւ սբ̄յն Թէոդորոսի ուրախութ̄բ մեծաւ. և եփեալ ցորեան բաղում բաշխեցին աղքատաց 'ի յիշատակ սբ̄յն. և նոյն սովորութի պահեցաւ և առ յապայն 'ի փառս ա̄յ:

Գրեն դարձեալ պատմաբանք յունաց զոնարաս և կեդրենոս այլովքն համդերձ զայլ սքանչելիս, յորժամ շարժեցաւ յովհաննէս չմշկիկ կայսրն յունաց հայկազն 'ի նորոգել զեւքայիտա քաղաք, և անուանել Թէոդորոսուպօլիս. այլ առանց բացայայտ որոշման, թէ առ ո՞ր յերկուց համանուն և աշգակից սբ̄ց Թէոդորոս կոչեցելոց հայոց: Յորժամ ել ասեն յովհաննէս չմշկիկ կայսրն բարեպաշտ 'ի պատերազմ ը̄դէմ նախինի ռուսաց սկիւթացւոց՝ յամի ն̃ն. 971. յերկարել գործոյ պատերազմին դիմեաց յօգնականութի բարեյաղթ վկային ք̄սի սբ̄յն Թէոդորոսի, և այնպէս խորտակեաց զթշնամիս. քանզի երևեցաւ յանդիման զօրու քրիստոնէից այր հեծեալ 'ի ձի սպիտակ, որ խաղաց ահագին զօրութ̄բ ընդդէմ ճակատու թշնամեաց իբրև յառաջամարտ ախոյեան. և դղորդեալ սասանեցոյց զն̃ս. յորժամ եղև և կայսեր յառաջ մղել զիւր ճակատ, և 'ի գլուխ հանել զյաղթութի: Իսկ թէպէտև ոչ ոք ծանեաւ 'ի զօրացն՝ թէ ո՞ ոք էր այրն այն, այլ

հառ

Հաստատեցան 'ի բանից կայսերն՝ թէ սրբն Թէոդորոս ինքնին էր այն. որոյ և 'ի նմին աւուր հանդիպեցաւ տօն յիշատակի :

Նա ևս հաւատարմացոյց զնոյն տեսիլ այլ տեսիլ եղեալ 'ի Թգ̃ւորական քաղաքի. ք̃զի ասեն կին ոմն բարեպաշտ 'ի Կոստանդինուպօլիս՝ միով աւուրբ յառաջ քան զօր պատերազմին. այդ տեսանէր 'ի տեսլեան, զի կայր ինքն մօտ օգոստայ տիրուհւոյն սր̃ ա̃ծածնի, և լսէր 'ի նմանէ ասել առ զօրական ոմն. տ̃ր Թէոդորէ, իմ և քո սիրելին յովհաննէս (կայսր) 'ի վիշտս կայ վտանգի. փութա՛ հասանել նմա 'ի թիկունս օգնականութե̃. և զայս պատմեաց կինն մերձաւորաց իւրոց 'ի վաղիւն անդր. որ և գտաւ յետոյ լինել օր յաղթութե̃ : Նմին իրի 'ի շնորհակալիս երախտեաց սրբոյն Թէոդորոսի կայսրն չմշկիկ ետ 'ի հիմանց քակել զփոքրիկ վկայարան տապանի սրբոյն յեւքայիտա, և շինեաց մեծակառոյց տաճար, կարգեալ նմին և մեծահաս կալուածս. և զքաղաքն եւքայիտա (որ է̃ այլոց եւքանիա) կոչեաց Թէոդորուպօլիս. որ անխտիր հայի 'ի պատիւ սրբոյն Թէոդորոսի առաջնոյ և երկրորդի. զի և ռամկօրէն զերկոցունց անխտիր զոյգ է̃ այլոց համանուն վկայից սր̃ Թորոս ասի. ոչ̃ և այլ տաճարք և վկայարանք, որ գտանին յայլևայլ քաղաքս արևելից և արևմտից, մանաւանդ և նշխարք նց̃ սփռեալք 'ի բազում տեղիս՝ բազում մասամբ են դժուարագիտելի, թէ ո՛ւմ յերկոցունց իցէ ընծայելի. այն զի՝ ոչ̃

առաջինն՝ Թէոդորոս տիւրոն՝ միօրինակ զինաւոր և զօրավար կոչի, նոյնպէս և երկրորդին անուն ստրատելատ՝ զօրավար թարգմանի ։

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Ըստ ընտրելագոյն օրինակաց տօնացուցից, մանաւանդ թէ ըստ ստուգագոյն որոշման անուանց՝ առաջինս այս որ Թէոդորոս՝ կոչի և է կոչելի զինուոր, քան թէ զօրավար. և սակայն տեսանեմք՝ զի ոչ յորենակս ինչ տօնացուցից, նոյնպէս և 'ի Յայսմաւուրս և աւանդական մատենագիրս մեր զօրավար գրի մի սուրբն այս. և թէպէտև ստրատելատն անուն սեպհականեալ երկրորդ Թէոդորոսի՝ նշանակէ զօրավար, բայց ոչ երբէք 'ի գիրս և 'ի տօնացոյցս մեր զօրավար ձայնի, այլ միշտ ստրատելատ. և այսպէս չէր 'ի մեզ շփոթումն ինչ. թող այլք որոշեսցեն զշփոթութիւն իւրեանց. որպէս տեսցի 'ի մօտոյ ։

Առ այժմ ծանիր, զի գլխաւոր որոշիչ առաջնոյս Թէոդորոսի է անուն գնդի նորա տիրոնն, կամ տիրոնն, յն համբակ. ⁘ որում և սէն գրիգոր նիւսացի 'ի ներբողեանն նր երկիցս կոչէ զնա ստվին յունական կամ հռովմայեցի ձայնիւ տիրոն կամ տիրոն. զոր և հայերէն թարգմանն է զի յեզու 'ի մեզ նորընծայ, և է զի տէրութիւ։ Սոյնպէս և 'ի վկայաբանութեան Յայսմաւուրաց մերոց թարգմանեալ տեսանի երբեմն նորէկ, և երբեմն նորակերպ. այլ պահելով բաղում անգամ և զհնչումն ըստ ձայնին. մանաւանդ յասել անգ. * կնքեցին զնա տիւրոնն ||. յն գրեցին Է նորակերպ զինուորս։

Եւ թէպէտև յառաջնոց Թէոդորոս 'ի կարգի անգ, մինչև կամէր զնա զօրագլուխն 'ի վերագոյն պատուոյն հանել զօրավարութե. այլ նա ոչ էառ յանձն. և այսպէս համարեցաւ՝ ոչ երբէք, 'ի կարգի ազատ զօրականի կամ ռազմի, յն այլրուձիոյ։ Վս որոյ և բոլլանդ. 'ի ծէ. 7. 'ի քննուե վարուց ստրատելատին այսպէս գրէ և վասն զինուորին Թէոդորոսի. * տիւրոն կոչի հասարակա-
» րէն, ոչ զի և 'ի ժամանակի նահատակութե իւրոյ՝ զնո-
» այն ինչ երբև համբակ մարզեալ 'ի զինուորութե, այլ

» (որ

,, (որպէս ծանուցանէ գոհառ...) զի գլխաւոր էր 'ի
,, գունդն անուանեալ տիւռոնաց, և կամ հարիւրա_
,, պետ. և կամ զի էր լոկ 'ի կարգէ անտի տիւռոնաց՝
,, ըստ Նիկեփորի||. և ըստ այսմ արդարանայ 'ի մէջ երբեմն
զինուոր և երբեմն զօրավար կոչել զտիւռոն :

(2) Գեղեցիկ միաբանին ընդ բովանդակ վկայաբանութեա
ճառընտրաց մերոց՝ Հ. և Յ. և զնոյն վկայաբանութիւն
քաղէ գրիգոր նիւսացին 'ի ներբողեան սրբոյն. վասն որոյ
և չէք մեր բնաւին երկբայութիւն ընդ առաջիկայս պատմութիւն
ծագէ 'ի ծագ. և զի պանծագոյն ևս ունիմք 'ի ճառընտիրս մեր նաև զվկայաբանութիւն Թէոդորոսի ստրատելատի գրեալ 'ի ճարտար դպրէ նորին յաբգար գրչէ, վասն որոյ որոշեալ և յատակ է 'ի մէջ երկաքանչիւր վարք տիւռոնի և ստրատելատի, զոր շփոթ տեսանեմք ըստ իմիք առ յետինն յոյնս, և առաւել խառնակեալ առ լատինս : Պատճառ շփոթութեան այն է, զի սուրբս և այլ արևմտեան վկայագիրք՝ ոչ գիտեմ որպիսի օրինակի մետափրաստեսի հանդիպեալք, զսպանութիւն վիշապին ընծայեն Թէոդորոսի ստրատելատի առակլայցւոյ. զոր ճառընտիրք մեր. և Հ. և Յ. ըստ բասիլեան վաւերական յայսմաւուրք յունաց՝ պատմեն զառաջնոյն Թէոդորոսէ տիւռոնէ :

Միայն ժամագիրքն յունաց՝ որ բաղադրեալ է 'ի հին և 'ի նոր խառն աւանդից, յերկոսս հետս կաղայ. քանզի նախ բարւոք գրէ 'ի փետր. 17. վասն տիւռոնի. * զխո_
,, րագէտ վիշապին ջախջախեցեր զգլուխ. վասն որոյ և 'ի
,, նահատակութեան քում քրիստոս բոլորեալ պսակեաց զպատ_
,, ուական գլուխ քո ով մեծավայելչ նահատակ||. և թէ
* հրով ողջակիզեալ՝ ով հաց անուշակ՝ երրորդութեան
,, նուէրի||. և 'ի կարգի պատմութեան. * մտեալ 'ի զին_
,, ուորութիւն տիւռոնաց, և ընդ կարգաւ բրինկայ զառա_
,, ջաւորի գոեալ||. ևն. և * կատարի (ասէ) յիշատակ
,, տօնախմբութեան նորա 'ի սրբ վկայարանի նորա՝ որ 'ի փորակ,
,, 'ի շաբաթու առաջին եօթնեկի պահոց, յորժամ դի_
,, պեցաւ 'ի ձեռն նորա ազանչելեաց կուլիբայն. որով ըղ_
,, ձողմութրդն ուղղափառաց ազատեաց 'ի պիղծ կերակ_
,, րոյ զոհից||: Այլ յետոյ յաւուր տօնի Թէոդորոսի
ստրատելատի 'ի յունիսի. 8. երգի անդանօր զնմանէ.
* նիզակաւ արեան քո ջախեալ զվիշապն, հզօրացեալդ
,, մեծապէս՝ ով զօրական անպարտելի... ով ստրա_
,, տելատ զօրաւոր||. և այլն: Եւ զայս երկրորդ կար_
ծիս կալեան բազումք 'ի լատինացւոց :

Այսմ

Այսմ վերջնական կարծեաց երկու պատճառք մարթին օգնել. նախ՝ թէ Գրիգոր Նիւսացին, որ գրեաց զներբողեան ատենախօսի, ոչ յիշէ զվիշապին սատակումն 'ի նմանէ. ուրեմն ոչ նա, այլ սորատեղեան սպան զվիշապն: Երկրորդ՝ զի վաւերական վկայաբանութեն սորատեղւոյն իբրև 'ի դպրէ նորա յարգայրէ գրեալ, ունի ըզպատմութիւն վիշապին 'ի յոյն և 'ի լատին օրինակս՝ որ յանուն Մետափրաստեսի կամ անանուն հաւաքողի վկայաբանութեանս:

Այլ անաչառ խոհելով՝ ոչինչ օգնեն այս պատճառք: առաջինն՝ զի պակասական է. և ո՛ ոչ գիտէ, թէ ոք հարք 'ի խօսելն ճառ 'ի վերայ սրբոց՝ ոչ զլիակատար պատմութիւն նոցա շարագրեն, այլ նիւթ առեալ զառաքինի գործս նոցա՝ ներբողաբար պատուեն զնոսա. և ահա Նիւսացին զընթացս վկայութեն և կատարման սրբոյն համաձայն վկայաբանութեանս քաղէ. և զվիշապին սատակումն իբրև զարտաքին քաջութիւն ենթադրէ և ոչ յիշէ. և զնպատակ ճառին ուղղէ 'ի ձգել զլսելիս 'ի ջերմեռանդն պաշտօն սրբոյն: Ապա թէ ոչ՝ ոյք ստորանան 'ի մերմէ վկայաբանութենէ, ոչ բարւոք իմանան զբանս Նիւսացւոյն. այլ և առանձնեալք իսկ, զի հաւաքնարա և վերջեգաս ոչ կարելով միաբանել զվկայագիրս յունաց և լատինացւոց՝ զներբողեան Նիւսացւոյն արարին իւրեանց նիւթ վկայաբանութեն. և այլք ոմանք հայեցեալ 'ի հանրական բանս ներբողենին՝ վարանեցան, թէ առ ո՞ր յերկուց Թէոդորոսաց հայի ճառն այն. և ոմանք իշխեցին յաւելուլ 'ի վախճան բանից Նիւսացւոյն հատուած մի, զի Է առաջնոյն Թէոդորոսի յիշեսցի և երկրորդն, այսպէս. * կոչեա՛ զանուանակից և զնմանակենցաղն քո զԹէոդորոս՝ հանդերձ ամենեքումբք ||. այլ մեզ չէ՛ հարկ զայսպիսիս խնդրել, երբ գիտեմք զուղղե՞ խօսս Նիւսացին:

Իսկ երկրորդ պատճառն՝ Է հակառակն զօրէ առաւել. զի հարազատ վկայաբանութի սորատեղւոյ գրեալն յարգայրէ՝ որ կայ 'ի ճառընտիրս մեր, ոչ ասնէ յիշումն զվիշապէն. և ոչ իսկ 'ի դէպ գայ կարգի պատմութեն, որ գեղեցիկ կարգաւորութբ է յօրինեալ՝ այլ գործ իմաստուն և ճարտար դպրի. այլ առեցեալ յիւրում տեղւոջ. իսկ այն օրինակ գտեալ առ լատինս՝ հանդերձ պատմութբ վիշապին, է անշուք և աղաւաղեալ բաղադրութ յետնոյ ուրումն հռոմի, անվայել և Մետափրաստեսի: Եւ այս այնչափ, զի մեւս եւս հին հեղինակ լատին վկայ-

վկայաբանութե̅ սուրատեղաւոյ. այն է բոնիդոս կիսասարկաւագ եկեղեցւոյն Նէապօլսոյ, հարկեցաւ կոչել զաբգար անուն գրիչ, չինականագոյն մօք, հետեւակ և անգրագէտ. զոր ոչ կարէր ասել, եթէ ընթերցեալ էր զընաիր օրինակ ն̅ր՝ որ անկաւ 'ի ձեռս Նախնեաց մերոց յօրինողաց զծառընտիրս ։ Եւ որ մեծն է, վկայէ նա ինքն բոնիդոս, թէ չէ գտեալ իւր զընաիր օրինակ վկայաբանութե̅ սուրատեղաւոյն յարեմուտս, այլ 'ի բազմայօք գրոհածոյ յանուն աբգարու և անանուն մատենագրաց հաւընտիր քաղելով կարգեալ է ինքն զվկայաբանութին ինչ. յորում պահէ և զպատմութին վիշապին 'ի սուրատեղաւէն. զոր թէ ոք համեմատէ ը̅ աւանդելոյն 'ի մէնջ ը̅ ծառընտրաց, գտանէ զբանս բոնիդոսի կարօտ բազում ուղղագրութե̅, և արժանի թօթափելոյ յաւելորդ պարագայից. ոպ̅ տեսցի 'ի յաջորդ ծան՛՛ ։

Ուր թողից զայն, զի նախ՝ ը̅ ասացելոցս բասիլեան յայսմաւուրք յունաց, որ առ ա̅մ քննիչս է արժանահաւատ քան զժամագիրս նոցա, միաձայնի ընդ մեզ ։ Երկրորդ՝ զի առ մեզ ոպ̅ վարք սուրատեղաւոյն, նոյնպ̅ և տիւռոնին է լիակատար, սկսեալ 'ի ծագմանէ նորա՝ անուամբ հայրենեաց, գաւառի և քաղաքի. եղանակ մնդեան և զինուորութե̅ն յայտնի. և սպանումն վիշապին՝ պատճառ ընտանութե̅ ը̅ եւսեբիայ բարեպաշտ տիկնոջ, որ և ամփոփեաց զնշխարս սր̅յն. ուր այլք և ոչ զմի յայտնեն գիտեն. վ̅ս̅ որոյ և խնդրեն քննիչք, թէ ո՞ է եւսեբին այն՝ որ թաղեաց զսր̅ն թէոդորոս ։ Այսպիսի անգիտութե̅ պարմանան և ոմանք, թէ զիա՞րդ երբեմն եւքայիտացի կոչին երկոքին եւս սր̅ք, և թէ որպէս երկու համանուն վկայք լեալ իցեն 'ի մօտաւոր ժամանակս 'ի նոյն գաւառի. զի ո՛չ զորոշ տեղի նոցա գիտեն և ո՛չ զազգականութի նոցա. զի ոչ ունէին 'ի ձեռին զստոյգ վկայաբանութիս, ոպ̅ մեքս ունիմք ։

Վասն այսպիսի անստուգութե̅ց՝ 'ի ժամագիրն հռովմէական եդեալ կայ միայն յիշատակ թէոդորոսի զինաւորի. և այն՝ 'ի նոյեմբ. 9. իսկ սուրատեղաւոյն ոչ. զոր այլ վկայագիրք հռովմայեցւոց դնեն 'ի փետր. 7. ուր խօսին և բոլլանդեանք չփոթ բանիւք, և ինքեանք զբարոնիոս համարին չփոթաբան. քանզի այսպէս խօսի անդանօր բոլլանդ. * Յայտ է, թէ իրաւամբք երկոքին
,, եւս (սր̅ք՝ թէոդորոս անուանեալք) ընծային եւքայի-
,, տացւոց (ը̅ եւքայիտացի կոչին). թէպէտև առա-
,, ւել վ̅ս̅ թէոդորոսի սուրատեղաւոյ քաղաքն այն եւ-

,, քայի-

» քայլեաս յետոյ կոչեցեալ եղե Թէոդորուպօլիս ․․․
» Այլ զայս անուանակոչութիւն (քաղաքի) բարձեալ
» ՚ի ձեռն․ վկայութ․ Գ․ Նոյեմբ․ Համարեցաւ առնել
» յանուանէ Թէոդորոսի տեսուչին, ինքնին իւրովք
» սպասաւորօք հաստատութեամբ զաստացեալն յետոյ ՚ի փեսայ․
» Գ․ Թէ Ճ՞ համաչափութեան Գրոսի Երէցն մի Բերկրոսս առնել
» Քաղաքաց Գրոսյն ||․ այլ այս բանք են՝ առաւել մեղ-
ղաւէն՝ քան այլոց ։

(3) Ուր յաղագս վաճառաց տեսանէ անտեղութիւն ինչ կէ աւ-ելորդաբանութի ՚ի պատմութե ասա Ճառընտրաց մերոյ յաղագս սպանման վիշապին ՚ի ձեռն Թէոդորոսէ զինուորէ․ և թէ կան արդարև մեծամեծ օձք՝ որք վիշապ անուանին, ձողաչափ և իբր գերանաչափ, ոչ պակասին տեսանողք․ յորոց զմին զմատեալ տեսի ՚ի գրատան մայլթայոյ բերեալ յափրիկեայ, զլուխ նր ԺԲ չափու զլխոյ զաւրին կմ մանկան ողայոյ, Թանձրութիւն տասն ակն Զ զհասա բաղուկ հսկայի․ և երկայնութիւն իբր զիրկս երկու՝ և եւս աւելի ։ Իսկ թէ ՚ի պատկերս գրի վիշապ թեւաւոր իբր քարբ, զայդ ոչ ուանդէ պատմութի վկայաբանութեան, այլ սոսկ զծու պատկերահանին ։ Զայս եղեալ՝ արժան է լսել․ թէ քանի շատաբանութե և աւելորդ հանդամանօք գրէ զնոյն պատմութե վկայաբանն սուրիասի ՚ի վարս միւս Թէոդորոսի տորատեղաւոյ․ * Էր (ասէ) Թէոդորոս երկոասարդ հաստակաւ․
» այլ բարեպաշտութե ալեօք ծաղկեալ․ որ և սպան
» զվիշապն յեւքայիտա․ քանզի էր անդ վիշապ մի զա-
» զան ահագին․ յորոյ ՚ի շարժմանէն յեզս իւրում զա-
» ղայր երկիրն զգզգմամբ վն շարժման նր․ արդ յոր-
» ժամ եւլանէր յորջոյ իւրմէ, եթէ մարդոյ և եթէ ա-
» նասնոյ հանդիպէր, կլանէր զնա ։ Եւ եղև իբրև
» լուաւ վասն գժնեայ գազանին քաղ նահատակն քնի
» Թէոդորոս, ոչինչ ամբոխ արարեալ ՚ի բանակի իւ-
» րում՝ եւլ զնաց միայնակ, իւրով խմաստութը բար-
» ձեալ զպատուանական խաչն և զզէն ընկերուե իւրոյս
» առեալով յանձին․ երթայց և աղաչեցից զհայրենին
» կալուածն իմ ՚ի չար գազանէ անտի ՚ի վիշապէ․ Եւ
» իբրև եկն ՚ի տեղին, տեսեալ զգալար խոտոյ, կողմանե-
» ցաւ անդ և ննջեաց, ոչ գիտելով թէ բնակեալ էր է
» վիշապն ։ Եւ էր ՚ի կողմն մի եւքայիտացւոց՝ որ հայի
» Է հիւսիս, կին մի բարեպաշտ եւսեբիա անուն հա-
» ւատացեալ ՚ի քս ։ Սա իբրև ետես զնահատակն քնի
» զԹէոդորոս՝ զի ննջէր, անհնէ մեծաւ խնդեալ առ նա»
» և

,, և բուռն հարեալ զնմանէ՝ յարոյց զնա, ասելով. ա-
,, րի եղբայր իմ, և փութով 'ի բաց գնա 'ի տեղւոջէ
,, աստի. զի ոչ գիտես զերկիւղն՝ որ կայ 'ի տեղւոջս
,, յայսմիկ. քանզի կայ երկիւղ մեծ. այլ արի և փու-
,, թանակի երթ զճանապարհ քո: Իսկ երանելի վկայն
,, ք̃նի Թէոդորոս՝ իբրև յարեաւ, ասէ ցնա. զի՞նչ եր-
,, կիւղ և սարսափ կայցէ 'ի տեղւս յայս մայրիկ: Իսկ
,, աղախինն ք̃նի Եւսեբիա ասէ ցնա. որդեակ, կայ 'ի
,, տեղւոջս յայսմիկ վիշապ անհնարին մեծութ̃ե. վ̃ն որոյ
,, ոչ ոք կարէ անցանել ը̃ այս տեղի. քանզի զօր ամե-
,, նայն եղեալ՝ զոր և գտանէ առաջի իւր, եթէ մարդ
,, և եթէ արջառ կամ ոչխար, սպանանէ: Եւ կատա-
,, րեալ նահատակն ք̃նի Թէոդորոս ասէ ցկինն. երթ
,, մայրիկ, և հեռի կաց 'ի տեղւոջէ աստի, և տեսցես
,, զզօրութ̃ն ք̃նի ա̃յ իմոյ. Իսկ երանելի կինն 'ի բաց
,, մեկնեալ անտի՝ տարածեաց զանձն 'ի գետին, և ա-
,, ղէր լալով. օգնական լեր դմա ա̃ծդ քրիստոնէից 'ի
,, ժամուս յայսմիկ: Իսկ ս̃բ վկայն ք̃նի Թէոդորոս ա-
,, րարեալ զնշան ք̃նի, և բախեալ զկուրծս իւր, հայե-
,, ցաւ յերկինս, և ասէ. տ̃ր յ̃ս ք̃ս գեղեցիկ անուն, որ
,, ես ճառագայթեալ յէութ̃ե հօր, մի՛ անտես առներ
,, կատարել զխնդրուածս իմ, զոր հայցեմ առ 'ի քէն.
,, որ 'ի պատերազմունս ը̃ իս ես, և տաս ինձ յաղթու-
,, ը̃դէմ հակառակորդաց. և այժմ դու նոյն ինքն ես
,, տ̃ր ք̃ս ա̃ծ, առաքեա́ առ իս յաղթութ̃ն 'ի բարձրութ̃ե
,, սրբութ̃եց քոց, զի յաղթեցից հակառակորդ̃ վիշապիս:
,, Յայնժամ ապա և ը̃ երիվար իւր խօսելով իբրև ը̃
,, մարդոյ՝ ասէ. գիտեմք, զի բարեսէր կամօք բերի ա̃ծ
,, առ ամենեսին, եթէ առ մարդիկ, և եթէ առ ա-
,, նասունս. վ̃ն որոյ և դու լեր ինձ օգնական 'ի զօրա-
,, ցուցանել զքեզ ք̃նի, զի յաղթեցից հակառակորդին:
,, Եւ իբրև լուաւ երիվարն զբանս տ̃ն իւրոյ, եկաց
,, արթնութ̃ե՝ սպասելով շարժման վիշապին: Յայնժամ
,, ասէ վկայն ք̃նի ցվիշապն. քեզ ասեմ և հրամայեմ
,, յանուն տ̃ն մերոյ յ̃սի ք̃նի՝ խաչելոյն վ̃ն ազգի մարդ-
,, կան, և զօրութ̃ ն̃ր, ել 'ի տեղւոջէ այրի քումմէ, և
,, եկ առ իս: Եւ վիշապն լուեալ նահատակին ք̃նի
,, շարժեաց զինքն. և յորժամ նա շարժէր, քարինք
,, տեղւոյն խախտէին. և երկիր դողացաւ: Իսկ ս̃բն
,, Թէոդորոս արարեալ զնշանն ք̃նի՝ ել յերիվար իւր.
,, և 'ի մտրակել ն̃ր՝ եկաց կանգնեցաւ երիվարն 'ի վ̃ր
,, վիշապին ոտիւք իւրովք չորեքումբք: Յայնժամ նա-

,, հա-

„ հատակին Քսի Թէոդորոս մերկեալ զսուրն՝ եհար և
„ սպան զվիշապն. և ասէ. գոհանամ զքէն Տէր ՅՍ ՔՍ,
„ զի լուար ինձ ՚ի ժամուս յայսմիկ. զի յաղթեցից Թըշ-
„ նամւոյս: Այլա դարձ արարեալ Նր՝ գնաց խաղաղութ
„ զճանապարհ իւր, ուրախ լինելով և փառաւոր առ-
„ նելով զԱծ: Եւ բազումք ՚ի հեթանոս զինուորաց՝
„ որք անդ էին, իբրև լուան զսքանչելիսն՝ զոր արար
„ սբն Թէոդորոս, հաւատացին ՚ի Քս, ասելով այս-
„ պէս. արդարև մեծ է Ած Նր. և ՚ի նմանէ մկրտեցան
„ յանուն հօր և որդւոյ և հոգւոյն սբյ. և եղեն ա-
„ մենեքին մի հօտ Քսի. և օրհնէին առհասարակ զԱծ
„ սբյ և մեծի վկային Թէոդորոսի: Իսկ լիկիանոս (Թա-
„ գաւորն) իբրև լուաւ զայսոսիկ զնմանէ, յղեաց առ
„ նա, և կոչեաց առ ինքն || . ևն:

Տեսանեմս, թէ զիարդ աղաւաղ և գժուճարալուր ոճով այլայլեալ է հարազատ պատմութիւն ՚ի չարաքան գրչէ ումեմնէ. զոր ՚ի գիրս սրբոց յունաց գտեալ՝ թարգմանեալ են և լատինք. բայց զարմանալին այն է. զի բանիգոս նէապօլսեցի ուղղագրել և հարթել կամելով զայն՝ ես քան զեւս կուտակէ օտարոտի բանիւք. զորս կամ ՚ի ռամկաց զրուցաբանութէ, և կամ ՚ի թելադրութէ մտաց իւրոց կցկցէ. արժան է յառաջ բերել և զայն՝ առ ՚ի ցոյց օրինակի օտարացելոց ՚ի հարազատ վկայաբանութէ մերմէ:

Այս բանք են բանիգոսի ը տպագրելոյ բոլլանդեանց ՚ի վարս Թէոդորոսի ստրատելատի. * Արդ՝ էր ՚ի ժա-
„ մանակին յայնմիկ այր ոմն նշանաւոր և հզօր նահա-
„ տակ Ծոյ Թէոդորոս անուն, իշխան քաղաքին եւքայի-
„ տայ. հաւատով երիտասարդ, այլ մտօք կատարեալ.
„ և ՚ի հիւսիսակողման քաղաքին ունէր ընդարձակ ան-
„ դաստան, յորոյ ՚ի բարձրաւանդակ տեղիս գոյր վիհ
„ ինչ անդնդախոր, և ՚ի ստորոտս Նր բուսեալ էր վի-
„ շապ մի ահագին. զոր երբեմն, առաւել մեծի ապիրա-
„ տութեամբ, աւաղելի ամբոխ տեղւոյն պաշտելով՝ ՚ի
„ տեղի Ծոյ ունէին զայն: Այլ յորժամ այրն Ծոյ նա-
„ խատացեալ սբն Թէոդորոս զժողովուրդ քաղաքին
„ եւքայիտայ յետս ընկրկեալ ՚ի գրօշելոց կռոց՝ առ սա-
„ կաւ սակաւ զուն գործէր դարձուցանել առ Քս քա-
„ րոզութբ իւրով, վիշապն այն զրգռութբ դիւին ՚ի
„ վհէ անտի երբեք երբեք ՚ի դուրս վաղեալ, զոր և
„ կենդանի գտանէր, իսկ և իսկ յօշոտէր: Եւ իբրև
„ կոտորած մարդոյ և անասնոյ լինէր ՚ի նմանէ, ժողո-

„ վճարքն իմ ընթացեալ առ ծառայն ա̄յ Թէոդորոս.
„ իշխանն իւրեանց՝ սպառնական բանիւք վերջին ը̄դէմ.
„ նր̄, ասելով. Թո՛յլ տուր մեզ ձօնել նուէրս ածոց մե-
„ րոց, ո՛ր օրէն էր հարց մերոց հանապազ առնել ը̄.
„ առաջին սովորութեան. զի յորմէ հետէ յետս կացաք 'ի
„ պաշտամանց նր̄, պէսպէս հարուածովք նեղիմք, և
„ վտանգիմք յերեսաց ազգի ազգի արկածից. և արդ
„ կամ զօրութ̄ ա̄յ քո՝ զոր ուսուցանես, կորո՛ զվիշապդ-
„ ծախիչ կենաց մերոց, և կմ̄ եթէ ոչ կարես առնել
„ զայդ, մերոց կամաց լիցի անխափան կատարումն:
„ Եւ իբրև լուաւ ծառայն ա̄յ զայս բան 'ի բերանոյ
„ նր̄, ամոք բանիւք խաղաղացոյց զբուռն յարձակումն
„ խուժանին. գնաք ասէ այսօր երթիջիք առաւ խաղա-
„ ղութ̄ այր իւրաքանչիւր 'ի տուն իւր. քանզի օգնա-
„ կանութ̄ն ա̄յ այսուհետև և ոչ մի ինչ վնաս ձեզ
„ հասցէ 'ի վիշապէն:
„ Եւ եկև յետ գնալոյ նր̄ երանելի նահատակն քր̄ի տա-
„ րածեալ զանձն իւր յաղօթս առ տր̄՝ զայս ասէր պա-
„ ղատանաց եհեղ առաջի ա̄ն, ասելով. ամենակալ տր̄
„ յս̄ քս̄՝ թագաւոր և տր̄ իմ էից, որ 'ի սկզբանէ.
„ Յիս իջեր վս̄ մեր մեղաւորացս 'ի կորզել զմեզ սր̄,
„ արեամբդ քով 'ի ժանեաց բանսարկուէին. որ և զիմ
„ մարդ 'ի վր̄ իմ երկրի 'ի կարդալն առ քեզ իբրև
„ զմի այր 'ի միում վայրկենի տեսանես և լսես. լո՛ւր
„ տր̄ հեծեծելոյս՝ որ կարդամս առ քեզ, և հայցեմ
„ զմեծ քո զողորմութիւն. ո՛ր զի 'ի սատակել վիշապիս
„ քոյով զօրութ̄՝ ծանիցէ ժողովուրդս իմ, զի դու
„ ես Ճշմարիտ և սքանչելի ա̄ծ սքանչելարար յերկինս
„ և յերկրի: Եւ 'ի կատարել այսպիսի աղօթից՝ այն
„ ինչ կամէր յառնել, իբր վաստակեալ ըմբռնեցաւ 'ի
„ թմրութ̄, և հանգարտեաց 'ի քուն: Եւ անդէն վաղ-
„ վաղակի երևեցաւ նմա 'ի տեսլեան երիտասարդ ըզ-
„ գեցեալ պատմուճան ձիւնափայլ՝ լուսաւոր դիմօք
„ և զուարթահայեաց աչօք, և ասէ ցնա. Թէոդորէ
„ Ճշմարիտ վկայ յս̄ի քս̄ի՝ գիտեա՛, զի լուեալ եղեն ա-
„ ղօթք քո. և արդ արի՛ և ե՛լ յերիվար քո՝ զգեցեալ
„ զսաղաւարտ փրկութ̄ե, և ամրացեալ վահանաւ սր̄.
„ հաւատոյ, և զկենսատու խաչն կրելով ը̄ քղամդաւ,
„ և զգեղարդն 'ի ձեռս առեալ, երթ աներկիւղ և ան-
„ կասկած՝ անուամբն յս̄ի քս̄ի. քանզի իսկ և իսկ սա-
„ տակեսցի 'ի քէն վիշապն: Զայս իբրև ասաց, և վե-
„ րացաւ յօդս, ապա յարուցեալ 'ի քնոյ այրն սր̄՝ ըն

„ ուրախութիւն, և զօրացեալ 'ի յայտնութէ հրեշտակին,
„ զքաղ երիվարն զոր վարէր 'ի պատերազմի՝ հրամայ-
„ եաց համդերձել ինքեան, զոր յունականն ձայնիւ փար-
„ գանոս կոչէր ... (պղպատճառն կոչման եւ յեղյեղե
ասա բազմութեան գրիչն, որք և բոլլանդեանք 'ի ծանօթու-
„ թն :) Սորա յորժամ եւ այրն՝ զօրականն քնի՝ յայն
„ երիվար, զոսկի խաչն Է քղամդաւ զպատրաստեցաւն առ-
„ կեալ՝ անկաւ 'ի ճանապարհ. և իբրև փոքր ինչ մեկ-
„ նեցաւ 'ի քաղաքէն, և եմուտ 'ի դաշտ գալարա-
„ զուարճ, զկայ էառ անգամօր վայր մի:
„ Եւ ահա կին մի եւսեբիա անուն՝ քրիստոնեայ և
„ ազնուատոհմ, որ ճանապարհ առնէր 'ի քաղաքն
„ համդերձ ուղեկցօք, հայեցեալ ետես 'ի հեռաստա-
„ նէ զսբն Թէոդորոս, զի կայր 'ի վտանգաւոր յան-
„ դի անդ. փութացեալ դիմեաց առ նա. և զի որպէ
„ կարծեմ՝ ծնօղ նր էր, բուռն հարեալ զատնոյ քղամ-
„ դի նր՝ հարցանէր ասելով, թէ ուր երթաս այդ-
„ պէս զինեալ միայնակ: Եւ յասել նր, թէ առ վիշապն
„ երթամ. զի յանուն յՆի քՆի սպանից զնա, վաղվաղա-
„ կի անկեալ յերկիր առ ոտս նր՝ կանացի տկարութ̄
„ սկսաւ խրատել զնա չերթալ անդր: Իսկ այրն Այ ա-
„ սէր ցնա, թէ ոչ միայն չէր պարտ քեզ արգելուլ զիս
„ յընթացից, այլև աղօթս առնել առ Աճ: Զայս լու-
„ եալ կնոջն՝ ասէ ցնա. արդարև այն՝ որ խաչեցաւ,
„ կարօղ է խորտակել զվիշապն, և զքեզ ցուցանել յաղ-
„ թօղ ծառայ իւր. զի թէ ոչ էր Աճ ահաւոր և սքան-
„ չելի, ոչ արդեօք յառնէր 'ի գերեզմանէ: Եւ զայս ա-
„ սացեալ՝ փոքր մի հեռացաւ 'ի տեղւոջէն, և զտեղի
„ էառ՝ դիտելով զելս իրաց, և աղաչելով զԱծ վս նր:
„ Յայնժամ վայրի փառաւոր զօրականն քնի հասեալ 'ի
„ դուրս այրին, և իջեալ յերիվարէն՝ զծանրատարած
„ անձամբ յաղօթս եկաց, և ամբարձեալ զձեռս իւր
„ յաստեղս՝ այսու աղօթիւք կարդայր առ Տր. Յս Քս
„ Տր, որ եւս 'ի սկզբանէ առ հօր Է ընդ հոգւոյն, և յան-
„ կերպարան և յանգոյ նիւթոյ համդերձեցեր զերևե-
„ լիս և զաներևոյթս, որ և զվիշապն առաջին զգազանն
„ չար զամբարտաւանութ̄ գեզեալն և զհպարտացեալն առ-
„ րամերժեալ յերկնից բնակութէ՝ 'ի դուրս կարկեցեր
„ անդնդայնին, դու ինքն կարկառեա առ իս զյաղթօղ
„ զօրութիւդ և զաջդ օգնականութն. զի 'ի սաստկել
„ վիշապիս այսորիկ զօրութ քով՝ ծանիցէ և հաւատա-
„ ցէ քաղաքս ամ եւքայիտաց, զի դու ես միայն և Աստ-
„ ծու

„ մարխա ած կենդանի և մշտնջենաւոր Թագաւոր յամ
„ յաւիտեանս :

„ Զայս աղօթս մատուցեալ՝ դարձեալ աշտանակեաց
„ յերկվար, և զայրիճն ուր դադարէր վիշապն՝ երից
„ շուրջ եկեալ, և յետոյ ուրեմն արձանացեալ 'ի բե-
„ րան այրին՝ ձայնեաց առ նա այսպէս. ով չարաթոյն
„ և դժոխորովայն վիշապ, 'ի կենարար անուն յաւիտե-
„ նից Թագաւորին՝ ա̄ն մերոյ յ̄ի ք̄ի՝ հրամայեմ քեզ.
„ զի վաղվաղակի 'ի դուրս այսր առ իս եկեսցես յորջոյ
„ քումմէ : Եւ ը̄ աւել ն̄ր զայս՝ սկսաւ յամ կողմանց
„ դղրդիլ շրջապատն այրին, և խբրև յերեսաց ահագին
„ սասանութե̄ երկրի երերայր յոյժ գետինն մերձակայ.
„ և ահա վիշապն անհնարին ցասմամբ 'ի դուրս վաղե̄լ.
„ զգլուխն 'ի վեր ուղղեալ, զկոկորդն լայնաբաց տա-
„ րածեալ. և զպարանոցն ուռուցեալ մաղխք ցցուէ-
„ լով, ոլորեալ տտամբ 'ի Թիկանց, և հրացայտ լու-
„ սարանօք երկոքումբք, քամնելի ահարկութե̄ եւ ար-
„ տաքս առ նա : Յորոյ վ̄ր յարձակեալ երկվարաւ քաջ
„ զօրականն ք̄ի, զգեղարդն որ 'ի ձեռին՝ 'ի Թոքս ն̄ր
„ մխեալ հարստէր. և ն̄ր տտամբն զերկիր բախեալ, և
„ առ վայր մի՝ ցորչափ շունչ ն̄ր 'ի նմա էր՝ շարժլեալ,
„ յետ այնորիկ անշնչացեալ սատակէր : Յայնժամ խբրև
„ ետես այրն ա̄յ զյաղթականութ̄ն նորին, բերկրալից գո-
„ հաբանութե̄ նուագեաց զօրհնութիս զայս ա̄ն, և ասէ.
„ Դու Թագաւոր յաւիտենից,
„ ած փրկիչ տիեզերիս.
„ զերկինս զերկիր զբաւմբ ունիս,
„ փայլատակունս անդաս յերկնից :
„ Քև, ո՜չ առանց քո զօրութեան,
„ որ ինչ 'ի վեր, որ 'ի ստորինս.
„ զքեզ օրհնեն հնչմամբ ձայնից՝
„ համայնութի̄ք բոլոր էից.
„ երկինք, երկիր, ծով և այեր,
„ միշտ խրերաց քաջ ձայնակից :
„ Քեզ վայելէ փ̄ռ բոլորից,
„ ը̄ հօր, հոգւոյդ քո էակից,
„ փառք, մեծութի̄, և զօրութի̄,
„ զուգապատիւ յաւիտենից :
„ Եւ արդ ո՞ր զիս տ̄ր ամենակալ արժան համարեցար
„ զօրացուցանել օգնականութ̄ե քով, մինչև անկաւ արդ
„ վիշապս սատակեալ յինէն, սոյնպէս և զժողովուրդ
„ քաղաքիս՝ որք դիւական պաշտամանց անսան կուռ ,

„ քոյին ձեռնատուութեա͞մբ անձից 'ի ծանօթութեան ամենայն͞ի
„ Ճշմարտութեան քո: Եւ իբրև երգեաց զայս օրհնութիւն,
„ դարձ առնէր 'ի քաղաքս իւր յաղթանակաւ:

„ Անդէն վաղվաղակի ընդ առաջ եկն նմա նախատա-
„ ցեալն Եւսեբիա, ընդ որում նախ եղև խօսակից. զի
„ չև էր նո՟ր մեկնեալ 'ի տեղւոջէն, այլ սպասեալ մնայր
„ վարանական մտօք, թէ զի՞նչ ունիցի առնել զինուորին
„ ք͞ի. և իբրև ետես զգալուստ նո͞ր, տարածեալ բազ-
„ կօք ընթացաւ առ նա, և ասէ. զի՞նչ ասես տ͞ր իմ
„ բարեպաշտօն, սատակեցան արդեօք թշնամին մեր:
„ Եւ նա ասէ. անդստին իրագէտ է թշնամին տիեզե-
„ րաց է սատակումն իւր, յորմէ հեռաւ տ͞րն և փրկիչն
„ մեր յ͞ս ք͞ս գերեալ 'ի նմանէ զզօրութիս և զիշխանու-
„ թիս նո͞ր՝ նշաւակեաց զնա 'ի խաչին. զի թէ՝ և ինքն
„ իսկ առաջնորդն մահու ծանուցեալ էր զնա վ͞ն մեր
„ բեւեռել 'ի խաչ, ոչ ինչ կամակից լինէր այնմ. ա-
„ պա և զթշնամին կենաց մերոց գիտասջիր ձեռնատուու-
„ թեամբ նորին սատակեալ յինէն: Յայնժամ ասէ
„ կինն. օրհնեալ ա͞ծ յաւիտենական, որ եհան զքեզ
„ յայս պատիւ փառաց, զի նա 'ի բերանոյ քումմէ քա-
„ րոզեսցի, և վիշապն 'ի ձեռաց քոց սպանեալ գտցի:
„ Մինչ այս մինչ այն՝ և համբաւն լսելի լինէր 'ի քա-
„ ղաքի. և ահա ամբոխն առհասարակ արք և կանայք
„ յո͞մ հասանէ 'ի տեսարան անդր դիմեալ գային ճե-
„ պով: Եւ իբրև գտին զա͞ծն թէոդորոս զիշխանն իւ-
„ րեանց նստեալ 'ի ձի, և զարիւնամած գեղարդն 'ի
„ ձեռին, միաբան ընթացան ամենեքեան ընդ առաջ նո͞ր,
„ և ասէին. Դու փառք և ցնծութիւն մեր, դու քաղա-
„ քիս Եւքայիտայ սքանչելի վայելչութիւն, դու ուրա-
„ խութիւն, դու շուք պարծանաց ժողովրդեան մերոյ.
„ դու փրկութիւն և ազատութիւն մեծափառ՝ հոգւոց մե-
„ րոց. զի ոչ խնայեցեր յանձն քո, այլ յանուն ա͞յ քո
„ 'ի բաց բարձեր 'ի միջոյ զհակառակորդն մեր՝ որ տագ-
„ նայէրն զմեզ:

„ Ապա ընթացակից լեալ է քաջայաղթ զօրականին ք͞ի՝
„ եկին միաբան 'ի տեղին, ուր անկեալ տարածեալ կայր
„ վիշապն. և է տեսանելն զայն 'ի հեռաստանէ՝ մինչ-
„ չև մերձեալ էին, բազումք 'ի նոցանէ սոսս առեալ
„ 'ի տեղւոջէն յետս ընդ կրունկն սրացան երագ ըն-
„ թացիւք 'ի քաղաքն. քանզի ահ մեծ և դողումն կա-
„ լաւ զամենեսին. վ͞ն և բազումք սասանեալ կային.
„ և ոչ ոք իշխէր մերձենալ 'ի տեղին: Նմին իրի քաղա-
„ մար-

,, մարտիկ զլինաւորն քնի հուպ եղեալ 'ի նա, և իջեալ
,, յերիվարէն, եդ զոտս իւր զերկոսին 'ի վր աճապին
,, գաղանին. (թ այսմ կանգնեալ է և արձան նր 'ի վր
,, սեան 'ի հրապարակի վենետկոյ.) որով և այլոց հա_
,, մարձակել եղև այնուհետև մերձ լինել 'ի տեղի անդր:
,, Եւ 'ի կրթիլ ամենեցուն յապշութն մեծ՝ ասէ ցնոսա
,, քաջ զինաւորն քնի. Ահա դուք ինքնին իսկ տեսա_
,, նէք, թէ որչափ է զօրութն տն իմոյ յնի քնի, որոյ
,, անծային անուամբն սատակեալ տեսանի յանդիման
,, ձեր գազանս աճապին. հապա 'ի բաց թողեալ ըզ_
,, պաշտօն պիղծ կռոց՝ փութացարուք ընդունել ըզ_
,, ճշմարիտ հաւատս նր՝ յետ խոստակելոյ նր յայսմ ճի
,, զլթշնամին կենաց ձերոց. և եթէ յաստիս 'ի մահկա_
,, նացու ընթացս մարդկութեա հաստատուն կացջիք
,, 'ի նմա՝ հաւատալով յանուն նորա, սատակեսցէ նա
,, առաջի ձեր և զվիշապն մահաշունչ զատանայ զկա_
,, պեալն 'ի մշանջենաւոր կիզման, տալով ձեզ ցնծալ
,, յերջանիկ թագաւորութն: Եւ նչ լուեալ զայս՝ թո_
,, ղին այնուհետև և 'ի բաց մերժեցին զկռապաշտութն,
,, և վաղվաղակի ընկալեալ 'ի նմանէ զսբ մկրտութն՝
,, ամենեքեան հաւատացին 'ի քս, հռչակելով զմեծա_
,, մեծ գործս նր հիացմամբ, և գովելով և օրհնելով
,, զնա՝ որ սքանչելին է 'ի սբս իւր ||: Հմտ լիցի այս_
չափ ինչ մն օրինակի. թող զոր զկնի յերկարաբան
բաղդատութի ը սպանումն վիշապին, որ 'ի դանիէլէ,
և որ 'ի թէոդորոսէ: Ահա այսչափ ըլայնմամբ ընդար_
ձակէ բոնիդոս արևմտեան մատենագիր զհամառօտ պատ_
մութի վիշապին, որով և նոյնչափ օտարանայ 'ի ճշմար_
տութէ. զի թէ զպատմութին էառ 'ի վկայաբանութէն
տարատեղատի ըստ սխալ օրինակաց՝ զոր բերէ և սու_
րիոս ընդ անստոյգ անուամբ մետափրաստեսի, ուստի
յաւելու և զայլ բազմօրինակ հանդամանս բանից. յայտ
է թէ յիւրոց քմաց, կմ գտնէ 'ի շատաբանից ոմանց. և
զարմանք են՝ զի բոլլանդեանք, որք այլուր այնչափ հա_
մարձակախօս են յըվայր հարկանել զօտարին պատմու_
թիս, աստ համբերեն արևմտեան հեղինակի, մեղմով
ևեթ զայս ինչ նշանակելով. * ունի այս պատմութի
,, քան զառաջինն զայն որ 'ի մետափրաստեսէ, ոչ այնչափ
,, զիրաց, որչափ զբանից՝ և այն ոչ ախորժելեաց, զան_
,, հնարին կուտակութի ||:
Իցէ թէ և զայլոց արևելեան մատենագրութեց այս_
պիսի ճարտար ակնածութբ խօսէին: Այլ թողեալ

զայդ. քան զիտեմք՝ զի թէ ունէին բովանդակեալք ըղ-հարազատ միաբանութիւնս ճառընտրաց մերոց 'ի ձեռին, աներկբայ վճռէին՝ թէ արդ ճշգագոյն և առաւելագոյն է բան ճառընտրաց համաձայնութիւն բառիցեան յայսմաւուրաց յունաց և յայսմաւուրաց հայոց, նոյնպէս և սոյնպէս է՝ թէ միշտ սպանեալ 'ի Թէոդորոսէ տիւռոնէ, և ոչ 'ի ստրատելատէ:

Եւ այսմ ապացոյց լիցի նաև վկայութիւն սոսար վկայաբանութեանցդ սուրիասի և բանիգոսի և հետևողաց նց. քանզի և ըՆ նց կիւնն այն՝ որ ամփոփեաց զնշխարս սրբոյն Թէոդորոսի տիւռոնի յեւքայիտա, Եւսեբիա կոչէր. և զի չէք տարակոյս՝ թէ նոյն Եւսեբիա է, որ յիշէ յամենեցունց 'ի պատմութիւն վկայականին, ապա սոյնոց վկայականին Թէոդորոս է տիւռոնն, և ոչ ստրատելատն. զի 'ի Թաղմանէ տիւռոնի մինչև ցաւուրս զօրավարութեան ստրատելատի ոչ երևի կենդանի մնալ Եւսեբիայ. որ էր հասուն տիօք յաւուրս տիւռոնի. և ճշմարտագոյն է մայրօրինակ գուցէ նր առ տիւռոն, քան կերպակարծ գուշակութիւն բանիգոսի՝ թէ նա իցէ մայր ստրատելատին. զի թէ մայր նր լինէր, լինէր և քոյր տաւշինոյն. զի ըՆ սոյնք վկայաբանութիւն ստրատելատն է քեռորդի տիւռոնի. զորմէ չունէին տեղեկութիւն հետևողքն անըղտոյգ վկայագրութեանց:

'Ի գնել զայսոսիկ՝ 'ի մեացածածս պատմութիւն գործոց և նահատակութեան սրբոյն Թէոդորոսի զինուորի ոչ տարբերին 'ի մերնջ և այլ վկայաբանք, բայց 'ի գոյզն զանազանութիւն ոճոյ և բացատրութեան, և աւել յերկար կամ համառօտ ձևոյ բանից:

(4) Հ. սաէ զԹէոդորոսէ զինուորէ լինել յամս ամպարիշտ Թագաւորացն * Մաքսիմիանոսի և Գիոկղետիանոսի, և Մաքսիմեայ դատաւորին||. փոխանակ զըրելոյ՝ բրինկայ կամ պոպլէկայ դատաւորի, զորս յիշեն այլք առ հասարակ. միայն 'ի Ճ. է զի բրինկա գրի. է զի բրիննիկաս, և է զի բրիննիկէ. որպէս և 'ի Յ. կրինգաս. այլ սուրիոս՝ բրինկաս: Իսկ Թգ. ոճք յիշեն 'ի Ճառընտիրն Բ. մաքսիմիանոս և մաքսինգէս. և 'ի Ե. մաքսիմիանոս և մաքսիմիոս: Յն. բս. մաքսիմիանոս և մաքսիմինոս. ոմն գրէ և սուրիոս. իսկ Յն. Ժամագր. մաքսիմիանոս և մաքսիմոս: Սուր պարզ է զինուորաբար զմաքսիմիանոս գաղերիոս իմանալ, այն՝ որ առանձին հալածանս յարոյց յետ մեծի հալածանաց դիոկղետիանոսի և մաքսիմիանոսի հերակլէս կոչեցելոյ:

(5)

(5) Հ. * Եւ գարշեալ արկին զնա 'ի բանտ, և Թո-
,, ղին անխնամ, և հրեշտակ տն էջ 'ի բանտն, և ողջա-
,, ցոյց զամ վէրս նորա. և յետ աւուրց հանին զնա 'ի
,, բանտէն, և տեսին ողջացեալ յամ վիրաց նորա:
,, Այս գասաւորն. ընդ մի կամիս լինել. Է մնգ. Թէ
,, Է քնին քում||: Այլ այս կրկնութի բանտարկութ,
որ չիք 'ի Ճ, և առ այլս, առեալ է 'ի յեւսեւաուաչուէ
բանից գրիգորի նիւսացւոյն, որ յառաջ քան զբանտար-
կութիւն յիշէ զտանջանս քերանաց, և ապա գրէ զբան-
տէ, և զձայնակցութէ հրեշտակաց:

(6) Որ 'ի Ց. գրի կղէոնիկոս. 'ի ՃՃ. եգեղ կայ կաղի-
նիկոս, կամ կաղինիկէ. զոր չէ պարտ շփոթել ընդ այլ
վկայի անւն կալլինիկոսի. միայն ծանիր, զի որովհետ-
և յունարէն գալլինիգոս նշանակէ բարեյաղթ կամ
քաջայաղթ՝ է նաև անուն հասարակ ամ զօրականն նա-
հատակաց, զորս ռամկութի էր յօգնութի կարգալ 'ի
պատերազմի:

(7) Զոր օրինակ սուրբս գրէ Ը մետափր", իբրև 'ի
բերանոյ ականատեսից, * տեսաք զպատոճակն և զմէ
,, հոգի նր իբրև փայլակն վերացեալ յերկինս||. նոյն-
պէս ուխին և ծառընտիրք, * տեսաք զհոգի նր, զի
,, իբրև զփայլակն վերացաւ յերկինս||: Այլ Հ. ասէ.
* և տեսին հաւատացեալքն զհոգի սրբյն, որ աղաւնի
,, թռուցեալ 'ի հրոյն՝ ել յերկինս սպիտակափայլ որ
զբյս||: Եւ զի այսպիսի բանք կան և 'ի վարս սրբյն պօ-
ղիկարպոսի. չգիտեմ որպիսի շփոթութբ ծառընտիրք
աստանօր բառ առ բառ օրինակեալ են զայն ամ հան-
դամանս կատարման 'ի վր Թէոդորոսի, զոր գտանեմք
'ի յոյն բնագրի վարուց պօղիկարպոսի. որ և փոխա-
նակ գնելոյ զկատարումն Թէոդորոսի 'ի փետր. ԺԷ.
Ը օրում գնեն Հ. և Յ. և սուրբս, եդեալ են * յամ-
,, սեանն յանքեալ, որ օր Է էին||. կամ * յամսեանն յո...
յերկրորդում աւուր||:

ՎԱՐՔ ՍՐԲՈՑՆ

Կիւրղի Եջմայ Հայրապետի ։ [1]

Հ․ Յ․ Լ․ Մարտ․ 18 ։ (Ճառընտ․ Ի․ ՀԷ։) Բոլլանդեանն բազմերորդ․ հատ․ Է․ Մարտի․ եր․ 625=633 ։ Տուտտէոս 'ի յառաջաբանէ․ գործոց կիւրղի ։ Սուրիոս․ հատ․ Է․ եր․ 307 ։ Սոզոմ ։ Սոկրատ ։ Թէոդորետ ։ Թէոփանէս․ և այլք ։ [2]

ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ Կիւրեղ Եջմացի, մին յերկոտասան վարդապետաց եկեղեցւոյ, եղև տիրապէս պարծանք սիոնի և աթոռոյն Եջմի, ը̄ն որում յետ յակոբայ արդարոյ եղբօր տ̄ն՝ մեծանունն և բազմարդիւն հովիւ գտաւ 'ի մէջ տ̄մ եպ̄սաց ա̄ծակոխ քաղաքին, ականաւոր լուսափայլ վարդապետութ̄ք գրոցն՝ որ կոչի կոչումն ընծայութե, և հանդիսացեալ գրով՝ որ առ կոստանդ կայսր վ̄ն հրաշալի երևման ս̄բյ խաչին առ իւրև ։ Արդ՝ էր սա հայրենեօք պաղեստինացի, գուցէ և ծննդեամբ Եջմացի, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ, սնեալ յա̄ծպաշտութե և յա̄ծային գիտութե անդէն յԵջմ քաղաքի․ քանզի եղև յոյժ հմուտ հին և նոր կտակարանաց, որպէս և տեղեակ ուսմանց

մանց արտաքին հանճարոյ փիլիսոփայութե .
այլ առաւելեալ անարատ քաղաքավարութբ,
որ առնէ զմարդն կատարեալ և գովելի յաչս
այ և մարդկան ։ Նա առ մեծի փութոյն՝
որով 'ի մանկութէ հետէ սիրէր զվարս ա֊
ռաքինութե, ընտրեալ զորբակրօն մաքրութի
և զճգնողական կեանս կրօնաւորութե՝ մի֊
այնացաւ յառանձնութի, տուեալ զանձն ա֊
ղօթից և պահոց և հոգևոր կրթութեց և
տեսութեց . վոյ և եղև խելամուտ խորհր֊
դոց տնծաշունչ տառից, և գեղեցիկ աւան֊
դից հոգելից հարց առաջնոց յաւուրց անտի
առաքելոց ցաւուրս իւր . մինչև լի լինել նմ
իմաստութբ, և առատանալ 'ի բանս վար֊
դապետութե Ըդդէմ հրէից և հեթանոսաց
և բիւրազգի աղանդաւորաց Ժմկին ։

Սմին իրի արժանապէս ընտրեցաւ և կոչե֊
ցաւ 'ի սարկաւագութի եկեղեցւոյ 'ի սբյն
Մակարայ հայրապետէն Էջմի . և ապա ըն֊
կալաւ զքահանայութի 'ի յաջորդէ նր յե֊
րանելոյն Մաքսիմոսէ խոստովանող հայրա֊
պետէ՝ յամի տն իբր 335 ։ Նյս այն Մաքսի֊
մոս է, որ յաւուրս հալածանաց կռապաշ֊
տից զրկեալ էր յաջոյ ական վս հաւատոցն
քի, ոտք և աջոյ սրունքն ջաղխեալ ։ Նա զի
սովորութի էր յաթոռանիստ եկեղեցիս, զի
քահանայք մի կմ երկու ևևս աւելի ընտրա֊
նաւ սահմանեալ՝ խօսելին բանս առ ժողո֊
վուրդն, և յետ նց ելանէր եպսն 'ի բեմն
քարոզել հովուական իշխանութբ կմ հրա֊
ման տալ վս իւրաց ինչ, սա լինէքն երանելին
կիւ֊

կիւրեղ մ̃ծ տասա և՝ սքանչելի վ̃պաւն՝ իւ-
րոյ կարգեցաւ ՚ի մաքսիմոսէ գլուխ քարոզ-
չաց բանին, ոպ̃ թէ վ̃պ վ̃պաց․ մինչ գրե-
թէ յա̃մ կիւրակէս ինքն էր՝ որ խօսէր ըղ-
բանս վ̃պութե̃ն բարև փոխանորդ հայրա-
պետին ։ Նա էր գործս ոչ թեթև, այլ ծանր
յոյժ քան զքարոզութի̃ և զբեմբասացութի̃
այլոց տեղեաց ․ մի՝ վ̃ծ բազմութե̃ն ազգաց
ամի ամի ժողովելոց ՚ի սբ̃ քաղաքն եէմ,
յորս գտանէին և երևելի անձինք գիտնա-
ւորք յեկեղեցական և յաշխական կարգէ․ որոց
առաջի պէտք էին բանից իմաստուն և ըղ-
գօնութե̃ ՚ի շինուն իմաստնոց և անմտաց,
մեծի և փոքու․ և միւս ևս՝ վ̃ծ բազմութե̃
երեխայից, զի̃ նորոգ դարձելոց ՚ի սբ̃ հա-
ւատս, ոչ յեէմ և եթ, այլև ՚ի քաղաքս հե-
ռաւորս․ զի և սոքա բազում անգամ գային
յեէմ վ̃ծ մկրտուե̃ ՚ի յորդանան․ զորս առ-
հասարակ հրահանգէր կիւրեղ ՚ի հաւատոյս,
և պատրաստէր առ արժանաւոր ընդունե-
լութի̃ սբ̃ մկրտութե̃ ՚ի ձեռաց հայրապե-
տին և գործակցաց նո̃ քահանայից և սարկա-
ւագաց․ և այս հրահանգութե̃ կոչիւք կոչման
ընծայութե̃, ի̃ յունաց կատեքեսիս ։

Նա յաղթէր ա̃մ դժուարութե̃ց միշտ վասն
զի ժամանակին յերեսաց բազմազգի և
բազմաձևի աղանդոց և հերետիկոսութե̃ց առ-
րածելոց ը̃ ա̃մ տեղիս ․ մ̃յ ձիգն մեծ էր
կրթել զժողովուրդն, և առաւելապէս զնո-
րատունկս՝ յողջամիտ վ̃պութե̃ ուղղափա-
հաւատոյ, կշտամբելով տխրապէս փաստիւք

և

և վկայութիւնք զմոլար մտածութիւնս , միանգա-մայն և հաստահիմն առնելով զանմոլար ճըշ-մարտութիւն ։ Այս աղա 'ի սոյն առաքելա-կան միաբանութեան բազմօք վաստակեցաւ ե-րանելին կիւրեղ անդստին յաւուրց անտի քահանայութեան իւրոյ՝ ձեռնարկութեամբ հայ-րապետին իւրոյ Մաքսիմոսի ․ և առաւելապէս կրեաց բազում վտ սոցին իւրաց ոչ միայն 'ի հերետիկոսաց ժամանակին և 'ի սուտանուն եղբարց , այլև 'ի սոյգ ուղղափառաց ան-դամ ։

Ան զի զայնու ժամանակաւ յալէկոծ ծուփս տագնապէր եկեղեցի համօրէն յերեսաց ա-րիանոսաց յետ դատապարտութեան պղծոյն արիոսի 'ի սբ ժողովն նիկիոյ ․ մինչ զի արի-ոսեանք նենգամիտք՝ յորս բանադրոյն էր եւ-սեբիոս նիկոմիդացի , ձեռնամուխ եղեն ըն-կենուլ յաթոռոց զերևելի երևելի եպիսկոպոսս ուղղափառաց , ոպ և ընկեցին իսկ զսբն ա-թանաս աղեքսանդրացի և զձայնակիցս նր ․ զորս աքսորանօք և հալածանօք վտարան-դիս առնէին , և 'ի նց տեղիս կարգէին կամ զչարափառս , կամ զայնս յուղղափառաց՝ զորս ակնունէին ձգել 'ի կողմն իւրեանց երկդի-մի բանիւք ․ քանզի և 'ի պատրել զանգէտս հնարեցան յօդել այլևայլ դաւանութիւնս նսեմ և պատիր ասացուածովք՝ ցուցանե-լով զանձինս ոչ օտար 'ի ճշմարտութենէ ․ և այսպիսի շփոթութեամբ զօրացաւ հանապա-զորդեան զժտութի և հակառակութի եպիս-կոպոսաց ը եպիսկոպոսունս , և ժառանգա-

ւո-

ւորաց եկեղեցւոյ ը̃ միմեանս՝ գրեթէ յամ
քաղաքս ։

Ի՛սկ առաւել սաստկացաւ խռովութիւն 'ի ժամանակին՝ յորում քակտեցան 'ի միմեանց եպիսկոպոսունք 'ի ժողովն սարդիկեայ՝ յամի տն̃ · 347 · զի թէպէտ և մեծաւ մասամբ ուղղափառք կային մնացին 'ի սարդիկէ առ 'ի մերժել իսպառ զաղանդն արիոսի և հետևողաց նր̃, բայց եւսեբեանք արիոսամիտք անկան 'ի փիլիպպուպօլիս առնել ժողովակ առանձին ընդդէմ դասուց ուղղափառաց · և այնպէս նզովք աստի և նզովք անտի 'ի վեր ելին ը̃դէմ իրերաց, և թուղթք շրջաբերականք յը̃վայր հարկանել զմիմեանս · սարդիկեանք զփիլիպպուպօլեանս հաստատէին լինել հետևօղս արիոսի և թշնամիս նիկիոյ սբ̃ ժողովոյն, և սոքա զնոյն իբրև զսաբէլեանց չարախօսէին ։

Յայսպիսի նամականւոյ երկպառակչիւր կողմանց 'ի վարանս անկեալ և այլոց եպիսկոպոսաց՝ որք ոչ մտին 'ի ժողովսն̃, կէսք յայս կողմն, և կէսք յայն հակամիտէին · իսկ այլք զմիջին կարծելով գնալ ճանապարհ՝ նոր հերձուած կացուցանէին՝ կիսարիոսեան · և 'ի նս̃ ումանք մոլորամիտք, ումանք ողջամիտք, այլ առհասարակ պէսպիսաձայնք և տարաձայնք ։

Յորում վիճակի վտանգ մեծ էր հաղորդիլ ը̃ այսմ կմ̃ ը̃ այնմ՝ առանց արատոյ հերձուածոց · որպ̃ և յոչն հաղորդիլ՝ դարձեալ առիթ հերձուածոյ նորոյ ։

Այն իրի և մաքսիմոս հայրապետ եկ̃մբ, ո-

որում անսայր և կիւրեղ իբրև առաջնորդք
իւրոյ, լուաւ համարեցաւ սիրով գնալ ընդ ամե-
նեսին, զի թերևս այսու շահեսցին երկո-
քին կողմանք. և յառաւել զիջանիլն՝ պատ-
րանօք եւսեբեանց ձգեցաւ և 'ի ժողովն
տիւրոսի գումարեալ յարիանոսաց ընդդէմ ա-
թանասի. և հարկեցաւ ևս առաջիկայ գը-
տանիլ 'ի միւս ժողովն եղեալ ընդդէմ նորուն
աթանասի. որով և առ ժամանակ մի եղև
'ի համարի կիսարիոսեանց. մանաւանդ զի
ոչ անսաց խրատու սրբոյն պափնուտիոսի խոս-
տովանողին, որ ընդ օրինակի նորա զրկեալ էր 'ի
միոյ ականէ վասն հաւատոյ. քանզի սա յառա-
ջիկայ լինել ընդ մաքսիմոսի 'ի ժողովն տիւ-
րոսի՝ տեսեալ թէ գլխաւորք ժողովոյն են
'ի կողմն չարափառաց ընդդէմ մեծին աթա-
նասի, կալաւ զձեռանէ մաքսիմոսի, և ա-
սէ. ծնն արի գնասցուք աստի. յայտ արա-
րեալ՝ թէ չէ արժան որոց մատնեցին զան-
ձինս իւրեանց 'ի խեղումն վասն խոստովանութե
անուանն քի, կալ մնալ 'ի ժողովս քնամար-
տից. իսկ մաքսիմոս չէառ առ ժամն 'ի միտ
զխորհուրդս չարաց։

Արդ թէպէտև այսպէս վտանգեցաւ մաքսի-
մոս, այլ յետոյ 'ի վն հասեալ խարդախա-
նաց արիանոսաց՝ 'ի բաց որոշեցաւ 'ի նոցա-
նէ, և միաբանեցաւ ընդ սրբոյն աթանասի։
Քանզի յորժամ դէպ եղև աթանասի ան-
ցանել ընդ պաղեստին (ընդ ոմանց 'ի դառնալն
'ի ժողովոյն սարդիկեայ, կմ ընդ այլոց 'ի դար-
ձին 'ի վտարանդութէ իւրմէ յարևմտից 'ի
կող-

կողմանս արեւելից՝ յամի . 349 .) ընտանի
խօսակցութե՛ շինեաց նա զմիտս Մաքսիմո-
սի և որոց է՛ նմա . յայնժամ 'ի հրամանէ
Մաքսիմոսի ժողովեալ հնգետասան եպիսկոպոսաց
յե՛ղմ՝ ընկալան զԱթանաս 'ի հաղորդութի՛ ,
և խոստովան եղեն՝ թէ պատրանօք օտարաց
խաբեալ մեր զուգաջինն՝ յակամայս ձեռս
եդաք 'ի մերժել զԱթանաս յաթոռոյ . և
յաւելին գրել միաբան ստորագրութ. գիր
ուրախակցութե՛ յԱղեքսանդրիա և առ ե-
պիսկոպոսունս եգիպտացւոց՝ աւետաւորե-
լովն՛ց զդարձն Աթանասի և զընդունելութի՛
'ի հաղորդութե՛ իւրեանց :
Յետ այսորիկ իբրև վախճանեցաւ Մաքսի-
մոս յամի տ՛ն իբր 350 , անժառանգ մնաց առ
վայր մի աթոռն ե՛մի . զի արիանոսք ջանս
գործէին տիրել այնմ . և կէսք զՀերակլիոս
ան՛ն ասէին թողեալ 'ի Մաքսիմոսէ լինել իւր
աթոռակալ . իսկ ժողովուրդն խնդրէր ըզ-
Կիւրեղ աւագերէց հայրապետանոցին՝ իբ-
րև վ՛դպ հասարակաց . Նա յետ բազում խն-
դիր լինելոյ՝ ժողով շրջակայ եպ՛սաց զիջաւ
'ի խնդիր ժողովրդեան , և ընտրեաց զերա-
նելին Կիւրեղ իբրև արժանի ժառանգ այնր
աթոռոյ , և այսմ ոչ միայն ուղղափառք հա-
ւան գտան , այլև կիսարիոսեանք և թաքուն
արիոսեանք . որոց գլխաւորն էր աղուէսա-
միտն Ակակիոս եպ՛ս Կեսարու պաղեստինա-
ւոց : Որ թէպէտև գիտէին ն՛ք զԿիւրեղ
ջաղխիչ աղանդոյ իւրեանց , բայց հայեցեալ
'ի հեզահամբոյր բարս ն՛ր և 'ի խաղաղասի-
րու

րութէ, միանգամայն և 'ի զգօնութէ, որ և 'ի հերքելն զաղանդս այլոց՝ լուեր զանուանս աղանդաւորաց, յօժարեցան միաբանիլ յըն-տրութի նր. և զի գլխաւորն 'ի մետրապօ-լիտս պաղեստինացւոց էր եպսն կեսարեայ փիլիպպեայ, որ և կեսարիա պաղեստինու, նմին իսկ ակակիոսի եհաս ձեռն դնել նախ կիւրղի 'ի ձեռնադրութե անդ նր յաթոռն եղմի :

Իսկ այս գործակցութի ակակիոսի՝ որ էր մի 'ի հերքելոցն 'ի ժողովոյն սարդիկեայ, ա-րատ իմն գոգցես թուեցաւ արկանել 'ի վր սրբոյն կիւրղի. ոչ և նոյնօրինակ քամբասե-ցաւ զկնի սրբն մելիտոս անտիոքայ հայրա-պետս, որ 'ի նմին ակակիոսէ ձեռնադրեցաւ. զնոյն իմն և վս այլոց ոմանց ողջամիտ ե-պիսկոպոսաց, զորոց համբաւէին ակակիո-սեանք՝ թէ մեք ոչ ձեռն դնէաք նց, եթէ ոչ գիտէաք լինել զնս մեզ ձայնակիցս. այլ խաբեցան չարքն, և յամօթ եղեն յելից ի-րացն. զի ոչ այնպէս՝ ոչ կարծէին, վճարե-ցան իրքն : (3)

Քանզի երանելին կիւրեղ՝ որ յառաջին ըզ-գուշութի իւն ցուցանէր 'ի կշտամբել անդ զհերձուածս ժամանակին չկանոնսանելոյ յա-թոռ հայրապետութե առաւել համարձակ և անպատրուակ յանդիմանէր և յաղթահա-րէր զնս, և յայտնապէս Է բանիւ ասնէր զյայտնի հակառակօղսն Ճշմարտութե, և ըզ-բաղումս 'ի մոլորելոց դարձուցանէր 'ի Ճըշ-մարիտ հաւատս ուղղափառութե :

Իսկ

Իսկ յաւելուլ Տր շնորհել սրբոյ հայրապետին Կիւրղի լինել հայր բազմութեան նոր հաւատացելոց ՚ի ձեռն յաքարող սքանչելեաց երեւման սրբոյ խաչին յԵղմ. քանզի յառաջինում ամի անդ հայրապետութեան նր կմ ՚ի սկիզբն երկրորդին, այն ամին էր 351 կամ 352. յեօթներորդ աւուր ամսեանն մայիսի՝ զերրորդ ժամու աւուրն՝ երեւեցաւ յօդս խաչ մեծ հրաշալի լուսեղէն, որ յաղթէր պայծառութեամբ ճառագայթից արեգական, տարածեալ ՚ի վր սրբ լերինն գողգոթայ, և ձգեալ մինչև ՚ի լեառն ձիթենեաց, գեղեցիկ և սքանչելի յոյժ՝ պատեալ շուրջանակի պսակաձև նշոյլիւք իբրև զծիածան. և այն ոչ հարևանցի երևութացեալ, այլ հաստատուն տեսլեամբ ընդ բազում ժամս. մինչև ամենայնի տեսանել զայն ամ բազմութեան քաղաքին ։

Քանզի դղրդեցաւ քաղաքն ամ, և պակուցեալ հիացեալ կային առհասարակ ը սքանչելի տեսիլ սրբ խաչին ցուցեալ արփիափեղ. և ապա ամ բազմութի տեսողաց իբրև ՚ի միոյ ոգւոյ միաբան ընթացան ՚ի մայր եկեղեցին սրբ սիոնի՝ արք և կանայք, ծերք և տղայք, եթէ բնակք և եթէ եկք օտարականք, եթէ քրիստոնեայք և եթէ հեթանոսք. և իբրև ը մի բերան օրհնելով զքն մեծացուցանէին զնա հաւատս նր. և եղև ուրախուն մեծ հաւատացելոց. և բազումք յանհաւատից եկին ՚ի հաւատս քնի. և հրահանգեալ ՚ի սրբյն կիւրղէ՝ մկրտեցան ՚ի նմանէ

նէ և 'ի պաշտօնէից նր (4)։

Այս նա ինքն սբ Հայրապետն Կիւրեղ ականատես վկայ սքանչելեացն՝ մեծապէս գոհութիւն մատուցեալ փրկչին՝ փութացաւ գըրեաց գիր առ Կոստանդ կայսր, քարոզելով զմեծութիւն ահաւոր հրաշիցն։ Արդ թէպէտև քաջ գիտէր նա զխոտորումն Կոստանդեայ 'ի կողմն արիանոսաց, այլ առ շահելոյ զսիրտ նր՝ պատուասիրեաց ըստ սովորութէ անուանմբ գովութէ ածասէր և բարեպաշտ թագաւորաց. և յորդորեալ զնա ազդու բանիւք 'ի միտ առնուլ զզօրութիւն սբյ խաչին հանգոյն բարեպաշտ հօր իւրոյ Կոստանդիանոսի, և ածապաշտ կարգօք փայլեցուցանել զթագաւորութիւն իւր. զի և ոչ կարէր աւելի ինչ բացայայտագոյնս խրատել զնա վս ուղղափառութէ, զի մի գրգռեսցէ զնա ընդդէմ ուղղափառաց։ Յայս միտ խօսի և Ճառընտիրն զայն բան. * Մինչև Կոստանդեայ
,, թագաւորի որդւոյ մեծին Կոստանդիա-
,, նոսի գրել թուղթ աղերսանաց երանելոյն
,, Կիւրղի, և կոչել զնա բարեպաշտ և ած-
,,ային. իբր թէ ողոքանօք զնորայն կար-
,, ծեաց շահել փրկութիւն, որ մոլորեալ էր
,, զկնի արիանոսացն հերձուածոյն, ցուցա-
,, նելով նմա զածային նշանին երևումն,
,, և զբազմութիւն դարձելոցն նովաւ առ ած,
,, թէ զմէ՞ և ոչ դու ըստ նոսա ժամանեցեր‖։

Այս թուղթ է սբյն Կիւրղի, որ վերծանի յեկեղեցւոջ 'ի սկիզբն ընթերցուածոց տօնի երևման խաչին։

Յետ այսորիկ իբրև որ քան զօր մեծանայր համբաւ սրբութե և իմաստութե երանելոյն կիւրղի ճշմարիտ քարոզի բանին ուղղափառ վրդպութե , նախանձեալ է այն ակակիոսն չարանենգ եպսին կեսարու պաղեստինոյ , գրգռեաց հակառակութի ընդդէմ սրբոյ հայրապետին . և ժողովեալ զհամախոհս իւր յարիանոսաց և 'ի կեսարիոսեանց՝ յարոյց մեծ 'ի վր պատուոյ աթոռոյ , որպէս թէ չէր արժան կիւրղի այնպէս ինքնիշխանաբար վարել զհովուապետութի 'ի պաղեստինն . զի մեծ է առաւել պատիւ մետրապօլիտութե իմոյ քան զնորայն . և այլ ինչ բազում , յօդեաց 'ի վր կիւրղի և կեղծ անուն մոլորութե՝ որ յաղթահարելոյ նր է այլ աղանդոց և զարիոսեանն . և վն այսր ամի տիրաբար 'ի դատ կոչէր զնա , յուսացեալ յօգնականութի կայսեր . մինչև սպառնալ ընկենուլ զնա յաթոռոյ ։

Իսկ յոչ անսալ կիւրղի մնալոյ բանից նորա՝ եգիտ ակակիոս զայլ հնարս չարութե ամբաստանել զնմանէ առ իշխանակալն ։ Քանզի զայնու ժամանակաւ 'ի լինել սովու յերկրին պաղեստինացւոց , և 'ի դիմել բազմութե աղքատաց առ սր հայրապետն կիւրեղ , նա յետ բաշխելոյ զամ զոր ինչ ունէր՝ ետ վաճառել ինչ ինչ և 'ի սպասուց եկեղեցւոյ 'ի պէտս կարօտելոց ։ Ըստ այսմ կարծեաց տնտեսութե հայրագութ խնամոց քաղցր հովուէին , և զկատարեալ ողորմածութի նր՝ առիթ առեալ ակակիոսն , համբաւէր զերանելին իբրև գող

սպասաւոր եկեղեցւոյ, մատնիչ զանձուց, և քակտիչ ամ կարգաց. և հանդերձ համախոհ եպսօք վերստին սպառնալիս կարգեն 'ի վ՞ր նր՝ կոչեաց զնա 'ի դատ ժողովոյ, որպ թէ առ արդարացուցանել զանձն ։ Իսկ յոչ անսալ սրբոյն կիւրղի անիրաւ և կասկածելի կոչմանն նր և որոց է նմա կեղակարծ և մալորամիտ անձանց, զայրացաւ ակակիոս և 'ի բացակայութե սրբոյն ընկէց զնա իբրև պարտաւոր յաթոռոյն եհմի. և այնչափ բռնացաւ, մինչև հալածել զկիւրեղ քաղաքէ 'ի քաղաք, և ինքնին տիրել աթոռոյ նր, մինչև դիցէ զոք այլ արքունի իշխանութբ ։ Իսկ սրբոյն կիւրեղ իբրև հարկեցաւ մեկնիլ յեհմէ, բողոքեաց 'ի մեծագոյն ժողովս ողջամիտ եպիսկոպոսաց, և այնպէս փախստեայ անկայանտիոք տարսոնոց. այլ ոչ կարաց անդ մնարել լինել. զի այն ինչ վախճանեալ էր զևոնդիոս եպս տեղւոյն, և աթոռն էր առանց հովուի ։ Իսկ զի ոչ կարէր յայլ երևելի աթոռս դիմել, զի 'ի բազումս 'ի նոցանէ զօրացեալ էր բռնութի արիանոսաց, եկ դնաց 'ի տարսոն կիլիկեցւոց՝ առ երևելին սիղուանոս եպս. որ թէպէտև կուսակից էր կիսարիոսեանց, այլ ոչ ուստր յուղղափառաց. վսյ սիրով ընկալաւ զկիւրեղ, և պատուով թոյլ ետ նմա քարոզել զբանն այ առ ժողովուրդն տարսոնի ։ Յայնժամ գրեաց ակակիոս առ սիղուանոս, թէ կիւրեղ մերժեալ է յաթոռոյն, և չէ պարտ հաղորդիլ ը նմա. վսյ և յորժ մեղադրանօք սպառնայր սիղուանոսի

վս ընդունելութեն կիւրղի ։ Այլ նա զբանս նորա իբրև զառասպելս համարեցաւ ․ և ՚ի մեծ յարգի ունէր զկիւրեղ ․ Թող զի ակնածէր և ՚ի ժողովրդենէ՝ որք զվճպուն կիւրղի ամ փափաքմամբ ընկալան ․ նմին իրի ոչ ի՛իք արգել զնա յեկեղեցւոյ ․ և կիւրեղ իմաստութբ իւրով շահեցաւ զսիղոնանոս ՚ի բաց կալ ՚ի Թաքուն արիանոսաց և ՚ի կիսարիոսեանց ։ Իսկ զի յայնմ ժամանակի լինէր ժողով ՃԾ եպսաց ՚ի սելևկիա իսաւրացւոց յամի տն ․ 359․ գնաց անդր և կիւրեղ հանդերձ սիղոնանոսիւ, և ընկալեալ եղև յամենեցունց ՚ի հաղորդութի ։

Հասեալ անդր և ակակայ գործակցօք իւրովք՝ ասէ անպատկառ ցժողովեն եպսունս ․ չէ՛ մարթ մեզ հաղորդիլ ը ձեզ ՚ի խորհուրդ գումարմանց , մինչև ոչ հանցի ՚ի ժողովոյ աստի կիւրեղ՝ որ անկեալ է յեպսութէ ։ Իսկ ՚ի լինել հակառակութե , ոմանք յեպսաց իբրու հնարս խաղաղութե խորհելով յորդորէին զկիւրեղ ելանել ՚ի ժողովոյն , խոստանալով ևս նմա՝ զի յետ քննելոյ զխնդիր հաւատոյ՝ տեսցեն և զիրաւունս նր ։ Այլ անհնար եղև կիւրղի յանձն առնուլ զայն ․ զի ոչ միայն անարգութի մեծ էր այն սմա աթոռոյն ե.մի , այլև յայտնի նշանակ յառաջանալոյ գաղտնի հնարից կիսարիոսեանց ընդդէմ իւր և ընդդէմ ամ ուղղափառաց ․ վսյ պնդէր , թէ կամ որոշեսցի խնդիր հաւատոյ յառաջիկայումն իմում , և կամ նախ ցուցից ես զիրաւունս իմ և զբռնութի ակակիոսեանց ։

Իսկ

Այլ իբրեւ իրաւացի դատեցան հարքն զբանս կիւրղի, ըմբոստացեալ ակակայ՝ եւ ՚ի բաց ՚ի ժողովոյ անտի բարկութբ̃՝ իւրովքն հանդերձ։ Յայնժամ հարքն ժողովոյն քննեալ զդատ կիւրղի՝ հաստատեցին զնա անդրէն լինել արժանաւոր ժառանգ սր̃յ աթոռոյն եր̃մի. եւ կոչեցին զակակ զալ յանդիման լինել ատենին, եւ տալ պխ̃նի վ̃ս հակառակութե̃ց եղելոց ը̃դէմ կիւրղի, եւ արդարացուցանել զանձն ՚ի համախոհութե̃ արիոսի. նոյնպէս ազդ արարին եւ այլոց եպ̃սաց՝ որք համամիտք էին ընդ ակակայ։ Այլ յարհամարհել նց̃ զհարս՝ նք̃ եւ մերժեցին զակակ եւ զգործակիցս նր̃ իբրեւ խռովարարս եւ համախոհս արիոսի. յորս նշանաւոր էր եւդոքսիոս՝ որ բռնացեալ էր յաթոռն անտիոքայ, այլ չունէր զհաստատութի յարքունուստ։

Զայս գիտելով ակակայ՝ խրատ ետ եւդոքսիոսի չմտանել ՚ի ժողով անդր սելեւկիոյ, եւ սրտապնդեաց զնա չերկնչել յայլոց եպ̃սաց. զի եւ եղէց ասէ պաշտպան անձին քո առաջի կայսեր, եւ տաց զքեզ նստուցանել յաթոռն անտիոքայ կ̃ կոստանդնուպօլսոյ. զի ոչ մեծն եւսեբիոս կեսարացի սիրելի էր յոյժ յաչս մեծին կոստանդիանոսի, նոյնպէս եւ յաչս որդւոյ նր̃ կոստանդեայ պատուեալ էր անարժանն ակակիոս յաջորդ եւսեբեայ։ Սովին խորհրդով առեալ ակակայ զեւդոքսիոս ը̃ իւր՝ դիմեաց ՚ի թգ̃ւորն̃ քղ̃քն ՚ի կոստանդնուպօլիս. եւ մատուցե̃ առ կայսրն կոս-

տանց` չարախօս եղև զՀայոց ժողովրդեան սնոտի կե-
րօ. այլ առաւել Քնդէմ կերպիւ գրգռեաց զնա
չարանենգ լեզուն. Քզի ասէր, թէ զսոյն պատ-
մուճանն կմ զնափորոտն սոսկէթել, զոր Հայրք
քո օգոստափառն Կոստանդիանոս 'ի պատ-
ուել զեկեղեցին եհեան առեալ էր 'ի պարգևս
Մակարայ Հայրապետի այնր քաղաքի, զի նո-
վին զգեստաւորեալ կատարեսցէ զմկրտութն
խորհուրդ, զայն փախուցեալ կուրեց պատ-
ճառանօք սովորիւն (5). զոր և գնեալ ասէ 'ի
ձեռաց վաճառականաց միմոս ումն երգեցիկ
'ի թատրոնի, կմ մի ումն 'ի կաքաւչաց, ար-
կեալ է զանձամբ, և այնպէս մտեալ 'ի
խաղս. այլ 'ի ժամ կաքաւելոյն պատուհա-
սեալ և սահեալ` անկեալ է և մեռեալ: Յա-
ւել և զայլ ազգի ազգի ստայօդ չարախօսու-
թիս. և ահա ասէ մոլորամիտ եպիսկոպոսունք` որք
զայսպիսի այր զընկեցեալն 'ի մէնջ ընկալան
'ի հաղորդութի, ժողովեալ են քննել զխնդիրս
հաւատոյ, և հերքել զմիաբանեալսն ընդ մեզ
և ընդ քեզ: Յայնժամ Կոստանդ հրամանն ետ,
զի տասն հարք 'ի գլխաւորաց ժողովոյն ե-
կեսցեն առ նա 'ի Կոստանդնուպօլիս. և նո-
քա իբրև եկին, պնդադարձայն ջատագով եղեն
Ճշմարտութեն առաջի կայսեր. զի թէպէտև
յառաջինն 'ի թիւս կիսաքրիստոնէից էին,
այլ Քնդէմ ակակեանց զուգադասութեն հա-
մարձակ քարոզէին. յորոց մի էր և սրբուա-
նոս Տարսոնացի: Բայց կայսրն` որ առաւել
անհատոյր ակակեանց, ըստ խնդրոյ նոցին եւս նոցա
հրամանն առնել այլ ժողով` [illegible]
քաւ

քաղաքի անդ յամի 360 . ուր նոքա յանդգնեցան հերքել զկիւրեղ և զմիաբանեալսն ընդ նմա իբրև խռովիչս և մոլորեցուցիչս . վասն և կոստանդ. հաւատս ընծայեալ նմ՝ եհան հրաման արտաքսահմանութեան ընդդէմ կիւրղի և գլխաւոր գործակցաց նր . իսկ զեւդոքսիոս արիոսականն նստոյց ըստ խնդրոյ ակակայ յաթոռն կոստանդնուպօլսոյ ։ Այլ այնու հետև յամ կողմանց զօրացաւ ակակիոս չարն . և երթեալ 'ի տարսոն՝ ետ աքսորել զսիղուանոս և զկիւրեղ 'ի տեղիս հեռաւորս , նոյնպէս և զայլս յուղղափառ եպիսկոպոսաց .

Արդ զառաքունի հովուէութիւն ետ 'ի գայլ յափշտակիչ յեւնոմիոս եպս գերմանիկոյ . իսկ յեղէմ կարգեաց առ ժամանակ մի փոխանակ սրբոյն կիւրղի զեւտիքիոս ամն եպս թշնամի նր . որպէս և յետ սակաւուց զայլ ոք . զի հաւատացեալքն առաքինորդեալքն 'ի քաջ հովուէէն խուրեանց ոչ համբերէին այնպէսեաց չարափառ և չարաբարոյ առաջնորդաց . վասն որոյ զարձեալ ասի յոմանց՝ թէ 'ի սմին միջոցի առաջնորդէր եկեղեցւոյ հերետիկոս կմ արհենիոս անուն , և ընդ այլոց հերակլիոս կմ կիւրղոս անուն . զի սոյզն է անգիտելի . մինչև 'ի դէպ է կարծել , թէ հաւակ յետոյ ակակիոս 'ի խնդրոյ ժողովրդեան կացուցեալ իցէ առաջնորդ այնր աթոռոյ զծերունին յուդա , այն որ հաւատաց 'ի ժամանակս գիւտի խաչին առ հեղինեաւ , և կոչի միւս կիւրեղ՝ իբրև եպս եղմի . որ և

յետ սակաւուց նահատակեցաւ. հանդերձ մարբն 'ի յուլիանոսէ. ոպ՟ տեսցի զկնի:

Բայց արդ Թէպէտև ոչ սակաւ ժամանակս այսպէս աւեկոծ լինէր եկեղեցի յերեսաց արիանոսաց զօրացելոց, ոպ՟ և փոքր մի զկնի յուզէր հալածանօք յուլիանոսի ուրացողի, այլ ած 'ի բարին եկեղեցւոյ տնօրինեաց զամ: Քանզի իբրև մեռաւ յայն աւուրս կայսրն կոստանդ, և Թագաւորեաց յուլիանոս յամի տն. 361. սա զառաջինն առ 'ի տալ զկարծիս խաղաղասիրութե և սուտ մարդասիրութե, Թո՛ղ զցոյց իշխանասիրութե և փառասիրութե, հրաման ետ յետս կոչել յաքսորանաց զամ եպսն տարագրեալս 'ի հրամանէն կոստանդեայ:

Եւ այնպէս դարձաւ յարտասահմանութէ և սբն կիւրեղ. և 'ի դալ իւրում յեէմ՝ յոր ժամանցանէր ընդ անտիոք, ուր էր յայնժամ և Թագաւորն, բազում մարդասիրութբ ընդ կալաւ զնա սբն մելիտոս հայրապետ անտիոքայ. որ և յանձնեաց կիւրղի մանուկ զոմն որդի քրմի՝ այն ինչ եկեալ 'ի հաւատս, և փախուցեալ 'ի ձեռաց հօր իւրոյ և յուլիանոսի. և կիւրղի առեալ զայն գիշերայն՝ ել 'ի քաղաքէն, և եկն յաԹոռ իւր յեէմ. ուր երախայացոյց և մկրտեաց զմանուկն. և յետ ժամանակաց երանելի մանուկն այն դարձոյց և զհայր իւր 'ի սբ հաւատս: Եւ զի այսչափ ընտանութի էր ընդ մելիտոս և ընդ կիւրեղ, որք միանգամ Թշնամիքն էին մելիտոսի յուղղափառաց անգամ, ընդ ակամբ

հայ

Հայէին և 'ի կիւրեղ. և զերկոցունց եւս սուտ քամբասանս յօդէին՝ դիւրահաւան լինելով զրպարտութեց և չարախօսութեց բերանոյ արխանոսաց :

Յետ այսորիկ յամի Տն. 363. 'ի գալ միւսանգամ յուլիանոսի յարեւելս առ. 'ի գնալ 'ի պատերազմ ընդդէմ պարսից, իբրև դէպ եղև առնել նմա աւուրս ինչ 'ի պաղեստին, մատեան առ. նա գլխաւորք հրէից՝ որ յեհէմ. և խնդրեցին դիւրութի առնել նոցա յերեւսաց քրիստոնէից. և շինել համարձակ ժողովարան և աղօթատեղի. որով խորհէին խորամանկքն՝ եթէ հնար ինչ իցէ, և զտաճարն գլխովին վերստին կանգնել: Յայնժամ անօրէնն յուլիանոս՝ որ զամ հնարս հնարէր յեղծումն քրիստոնէութե, սկսաւ գովել զգիրս և զօրէնս հրէից՝ ոչ տեղեակ անծամբ՝ քան զքրիստոնէից. և տուեալ զամ ազատութի՝ հրամայեաց յայտնապէս զոհ եւս մատուցանել ըստ օրինացն մովսեսի: Իսկ հրէայքն ասեն. չէ մարթ մեզ մատուցանել ուրեք զոհ, եթէ ոչ շինեսցի տաճար, յորում եւեթ օրէն է մեզ զոհել: Եւ նա անդէն վաղվաղակի մտադիւր կամօք զիջանեալ նոցա առաւել քան զոր խնդրէին. զայն տաճար ասէ՝ զոր տիտոս կործանեաց, ես անդրէն 'ի տեղւոջն կանգնեցից. արդ բուռն հարէք դուք 'ի շինել 'ի հիմանց, և ես ըզծախս լցից յարքունի գանձուց. զի ոչ եթէ զտաճարէն ինչ փոյթ էր նմա, այլ ընդ Քսի կարծէր մարտնչել նովաւ :

Ընդ

Ընդ այս բանն նոյն լցան անսասելի խնդութեամբ ժողովք հրէից . և 'ի տարածիլ համբաւոյ՝ գունդագունդ հեղան զեղան որպէս մեղուք հրէայք յամ կողմանց յեէմ , և խնդամիտ ձեռն 'ի գործ առնէին արք և կանայք , զի և առքա զամ զարդս իւրեանց հանէին ժողովէին 'ի պէտս տաճարին . և զամ փափկուն մնացեալ՝ անձամբ գործակից լինէին գործաւորաց , ոչ 'ի բերել անդ զգեստինն , և 'ի կրել զհող 'ի գոգս իւրեանց : Այլ ո՞ կարէր տանել յայնմ վայրի մեծաբանութե ազգին հրէից , որով պալծէին ընդդէմ քրիստոնէից՝ նախատելով զնս , և հայհոյելով զքս . ոչ թէ եկեալ հասեալ իցէ նորոգումն թագաւորութե իւրեանց , և ասնհարութի ամ ժողովոց հաւատացելոց 'ի յն իւրև 'ի թագաւոր մեսիայն :

Այլ այնչափ մեծ էր ակնկալութի հրէից և փոյթ պնդումն նց , մինչև յուսովն այնուհիկ չինելոյ զնոր տաճար հոյակապ՝ քակեցին և զբազումս 'ի մնացեալ քարանց հիմանն հնոյ տաճարին : Յայնժամ լցաւ մարգարէութի սբյն կիւրղի , զոր ասացեալ էր նր երբեմն 'ի քարոզութե իւրում , թէ եկեսցէ ժամանակ՝ զի և այդ մնացուածք քարանց քակտեսցին ըս տն բանի , և թէ յերեսաց արկածից իւրեք , և եթէ պատճառանօք չինուե . և եղև այնպէս . զի հրէայք ինքնին ձեռօք իւրեանց քակեցին և 'ի բաց հանին զքարինս առ արկանել հիմն նոր . և զհող տեղւոյն հանեալ կուտեցին բլուրս բլուրս . ոչ

և

և յայլում եւս եղ դէզ դէզ պատրաստեցին
զնիւթս շինուածոյն ։

Արդ յորժամ չէր ինչ գործելն մնացեալ այնուհետև, բայց ՚ի վաղիւ անդր հիմնարկել, յայնժամ հաւատացեալքն՝ որք ՚ի սուրբ համախմբեալ էին վն այսց բանից, եկին ժողովեցան առ ՚նա հայրապետն իւրեանց կիւրեղ, և հոգային և հեծեծէին կարեկցութ վն չարագուշակ ելից իրացն ։ Նաև հովիւն քաջ կայր անդադրում և անդորր սրտիւ. և քաջալերեալ յորդորէր զժողովուրդն դիմել ևեթ աղօթիւք առ ած, և մի ինչ թերահաւատիլ. և մխիթարեալ զնս տխրական բանիւ, ասէ. դուք ձեզէն տեսանէք ՚ի դըրուխ ելեալ զկատարումն բանին տն, թէ մի մնասցէ այդր քար ՚ի քարի վերայ՝ որ ոչ քակտեսցի. ապա մի լիցի ձեզ կարծել, թէ կարողասցին հրէայք դնել անդէն քար ՚ի քարի վր. զայս ասէր, և ինքն վստահ էր ՚ի տր, եթէ հասցէ ՚ի տնէ այցելութի ՚ի պարծանս անուան իւրոյ փառաւորելոյ. որ և եղև իսկ ։

Զի ահա ՚ի գիշերին յայնմիկ՝ յորոյ ՚ի լուսանալն խորհէին հրէայք սկիզբն առնել հիմնարկութե տաճարին, եղև յանկարծակի սասանութի ահագին զետեղեաւն. և յետ շարժման յարեաւ հողմ սաստիկ՝ ուժգին փոթորկեալ. և ՚ի կրկին դղրդմանց սաստի կործանեցան տունք շրջակայ, յորս ժողովեալ էին բազմութիւնք հրէից գործաւորաց, մինչև ձմլիլ նց է փլատակաւ և կորնչել.

և

և յայնմ մրրկէ մեծէ հողակոյտն ամ̃ պեղելոյ հիմանն անդրէն լցաւ ՚ի փոսն փորել, և քարինք անգամ մեծամեծք պատրաստեալք վ̃ն հիմանց՝ ձգեցան ՚ի վայրս հեռաւորս. իսկ բազմակոյտ ատաղձք շինուածոյ այդր անդր կուտեալք՝ ցիր և ցան եղեն ՚ի մէջ քաղաքին Եդեսի։

Այլ զկնի այսպիսւոյ ա̃ծասաստ յանդիմանութե̃ ոչինչ զգաստացեալ հրէից՝ ո̃չ այն թէ պատահալք ինչ իցեն ա̃ծ դիպաց, յանդգնեցան անդրէն ընդ առաւօտն ձեռն արկանել յառաջին իւրեանց գործ. և ոչ գիտացին՝ եթէ ա̃ծ եղիական տեսլեանն մնայր նմ̃ ա̃ծ շարժման և ա̃ծ հողմոյ հուր հրաշանըշան և ահաւոր։ Զի իբրև այն ինչ միւսանգամ մաքրել սկսան զտեղի հիմանն, յեղակարծուց իմն ՚ի վեր ել հուր ՚ի գետնոյ անտի, և ծախեաց զբազումս ՚ի հրէից. և ՚ի խուճապել յոլովից ՚ի փախուստ՝ իբրև դիմեցին խուռն խուժանօք անկանիլ յեկեղեցի քրիստոնէից, զոր բաց տեսանէին, անդէն ինքնին փակեցան դրունքն աներևոյթ զօրութ̃բ. նք̃ զի համարէին՝ թէ պաշտանեայք եկեղեցւոյն կամաւ զդուռն ա̃դէմ փակեալ իցեն, բուռն առնէին և հակառակէին բանալ զմուտս. և ահա ել ա̃ծ առաջնմ̃ նոր հուր ՚ի ճակատէ եկեղեցւոյն. զոմանս բոցակիզեաց, և զայլս խանձողեալս և կիսայրեացս դարձոյց ՚ի փախուստ։ Դարձեալ և յայլում վայրի երևեցաւ հրձգութի̃ անգիտելի՝ եթէ յերկնից և եթէ յերկրէ,

ա̃ծ

ած գիտէ․ զի յորժամ ազգականք արանցն կորուսելոց ը փլատակաւ եկին 'ի խնդիր մարմնոց նց, տեսին յանկարծակի հուր ցոլացեալ սաստիկ 'ի յարկաց անտի, յորս եդեալ կային երկաթի գործիք շինուածոյն․ և 'ի փախչիլ անդ իւրեանց յերեսաց հրոյն՝ թուռն ձգմամբ յածէր բոցն զկնի նց ը փողոցս և ը հրապարակս իբրև 'ի խնդիր ձարակելոյ զո՛ ոք և գտանիցէ 'ի հրէից անտի ։ Եւ այս աղէտք տեւեցին զօրն ողջոյն, մերթ զիջանելով, և մերթ զայրանալով․ յորմէ ծախեցան բազմութիւնք հրէից, և վտանեցաւ ամ կահ կարասի, փայտ և երկաթ պատրաստեալ 'ի պէտս տաճարաշինութե ։

Բայց քանզի տակաւին չառնուին 'ի միտ անհաւան հրէայք, թէ ձեռն ած էր 'ի վր նց, և զօրութն խաչելոյն տագնապէր զնս, 'ի միւս ևս գիշերի երևեցաւ լոյս մեծ յերկնս խաչանիշ շրջանակաւ, կմ լոյս խաչանմանութե իբրև զնկարէն նշան աստեղազարդ և ճաճանչափեղ՝ ոչինչ ը հատ 'ի պայծառութէ խաչին երևելոյ ամօք յառաջ առ կոստանդ կայսերաւ․ և այս ևս տարածեալ 'ի գողգոթայէ մինչև 'ի լեառն ձիթենեաց ։ Զայն տեսեալ հաւատացելոց՝ լի եղեն անպատում խնդութե․ զի յայտնի եղև նշան յաղթութե փրկչին ը դէմ թշնամեաց եկեղեցւոյ սբյ ։

Բայց 'ի հաստատութե իրացս յաւելաւ միւս ևս նոր նշան սքանչելի․ քանզի իբրև յարեան և հրէայք 'ի տեսանել զերևոյթ ա-

հա-

հաւատ խաչին, դրոշմեցան 'ի զգեստս բազ-մաց 'ի նշէ ամենայնի հրաշիւք խաչք. բազ-մաթիւք՝ իբրև աշխատագործ նկարակերպ կերտուած յօրինեալ ձեռամբ ճարտար աս-ղնեգործաց, այլ և թխատեսակ գունով իբրև զտեղիս խանձողեալս 'ի հրոյ: Փութային հրէայք թօթափել զայն նշանս խաչին 'ի հանդերձից իւրեանց, բայց դատանէին տար-րացեալ և անջնջելի. մինչ զի և 'ի վաղիւն անդր բազումս աշխատ եղեալ նոցա 'ի բաց հանել զնշանն շփելով և լուանալով, մինչ ոչ օգտեցան. զի ամենայն որոշ էր կնիքն 'ի յանդիմանութի նոցա և 'ի փառաւորութի խա-չազգեցից:

Այս 'ի զարմանալ քրիստոնէից ընդ տեսանել զհրէայս խաչանիշս, երևեցան նոյնօրինակ նշանք խաչի և 'ի վերայ բազմաց 'ի հաւատա-ցելոց. ոչ և 'ի վերայ սպասուց նոց եկեղեցւոյ, 'ի վերայ ծածկութից նոց սեղանոյ, 'ի վերայ գրոց, և այլոց զարդուց տաճարաց. և այն ոչ միայն 'ի քաղաքն եդէմ, այլ և 'ի մերձակայ սահմանս մինչև յանտիոք:

Յայսպիսի և յայսչափ ակներև և յահաւոր հրաշից յաղթահարեալ ամենայն հրէից հանդերձ յուլիանոսի, յահի մեծի եղեն, և ձեռն-թափ դառնան իսպառ 'ի խորհրդոյ շինութե տաճարի. և ոչ այսչափ միայն, այլ և բազ-մութիւք հրէից և հեթանոսաց դարձան 'ի քրիստոնէական հաւատս. քանզի ցորչափ աւեցին սքանչելիքն, առ հասարակ իբրև 'ի միոջէ բերանոյ յօգնութի կարդային ամենայն ազգք զԱծն

զանձն քրիստոնէից զխաչեցելային քո̃ . և ոչ սակաւք 'ի նոցանէ 'ի նմին իսկ պահու տագնապին ընթացեալ առ քահանայս քրիստոնէից՝ բազում աղաչանօք ժամէին ընդունել զկնքեանս յեկեղեցի , մկրտել յանուն Տե̃ռն , և խառնել 'ի ժողովուրդն քո̃ :

Որդ յայս հանդէս հրաշալի՝ պանծալի ցուցաւ պաշտօն հովուապետութե մեծին կիւրղի . զի զամենեսեան՝ որք դիմէին 'ի փարախն քո̃ական , սիրով ժողովէր 'ի տն̃ հայրապետին . յանձանձէր քաջալէր բանիւք մխիթարութե յա̃ծակայս կողմանէ , և հրահանգէր զնս 'ի տն̃ հաւատս . և կնքեալ քրիստոնէական կնքով սբ̃ մկրտութե յաւելոյր 'ի հօտ տն̃ : Այլ զի մեծ էին սքանչելիքն՝ որ եղէն , հնչեաց լուր համբաւոյն ընդ ամ̃ կողմն . վ̃դ և հայրապետք և վ̃դպք անուանիք 'ի նոյն դարս՝ ըստ գրիգոր ա̃ծաբան , ոսկեբերան , ամբրոսիոս , և այլք՝ 'ի ձայնս և 'ի քարոզս իւրեանց ստէպ յուշ առնէին հաւատացելոց զզօրութի սբ̃յ խաչին՝ օրինակաւ անցից անցելոց յեր̃մ . թո՛ղ և զպատմաբանս դարուցն այնոցիկ . զի եթէ ուղղափառք և եթէ այլափառք , մինչև հեթանոսք անգամ 'ի գիր արձանացուցին զայն հրաշս՝ որ ընդդէմ հրէից : Նոյն յայսր ա̃մի մ̃ս բազում յանհաւատ հրէից՝ որք 'ի ներքոյ անգ. իւրեանց զքո̃ յօգնութի կարդային , յանցանել աւուրց հրաշիցն՝ կացին միացին 'ի խոստովանութե իւրեանց :

Նաև ուրացողն յուլիանոս՝ որոյ և զայլ բազ-

զում

զուամ սքանչելիս էր տեսեալ և անգոսնեալ
իբրև զմոգուէս, նոյնպէս և զայսոսիկ ար-
համարհեաց ը՟ն նմանու՟է փարաւոնի . և առ
զայլոյթ չարու՟է ը՟նդէմ փառաւորութ՟ե ան-
ուանն ք՟ի, 'ի մեկնիլ իւրում 'ի կողմանց
անտիոքայ և պաղեստինու 'ի պարսս կոյս՝
պատուիրեաց շինել ամփիթեատրոն մեծ
յեհէմ . զի 'ի դարձին իմում ասէ խաղաղու՟ե
'ի պատերազմէ՝ անուանօր 'ի գազանամարտ
մատուցից զեպ՟սունս և զքահանայս և զկրօ-
նաւորս և զա՟մ նազովրեցիս . մինչ զի տաց
ասէ ստեղծանել դիւց իմոց նորատեսիլ զա-
զանս ահագինս, և ն՟ց առաջի արկից զդո-
սա : Բայց 'ի նմին իսկ ամի նա ինքն չար գա-
զանն ապստամբեալն յա՟յ, և ամբարձեալն
ը՟նդէմ ամենազօր աջոյն բարձրելոյ, սատա-
կեցաւ 'ի պարսս աներևոյթ ձեռամբ . և 'ի
դերև ել ա՟մ խորհուրդ չարին :
Իսկ ս՟ն կիւրեղ՝ որ ակն ունէր նահատա-
կու՟ե կատարիլ 'ի ձեռաց յուլիանոսի իբրև
զմիւս կիւրեղ, ոչ եհաս ուխտի փափաքա-
նաց իւրոց . բայց կրեաց ոչինչ նուաղ նահա-
տակութ՟ե համապազորդեան մրցանօք ը՟նդէմ
արիանոսաց և այլոց հերեսիովտաց ժամա-
նակին : Զի թէպէտև 'ի թագաւորել յո-
վիանոսի՝ զկնի յուլիանոսի՝ առ փոքր մի խա-
ղաղու՟ե եղև եկեղեցւոյ, և լռեցին արիա-
նոսք, այլ յետ տարւոյ միոյ՝ յորժամ թա-
գաւորեաց վաղէս արիոսեան, անդրէն զօ-
րացան չարափառք :
Յորում ժամանակի իբրև մեռաւ ակակիոս

դրօշակակիրն Թաքուն արիանոսաց , փութացաւ կարգեաց սրբն կիւրեղ 'ի տեղի նր, յաթոռն կեսարեայ պաղեստինու զփիլումենոս ։ իսկ Թշնամին կիւրղի եւտիքիոս եւեթիւրոպօլսեցի բռնութբ 'ի բաց վանեալ զերդեալն 'ի կիւրղէ՝ կացոյց անդ 'ի կեսարիա զայլ ոմն կիւրեղ անուն , որ ոչն էր ողջամիտ 'ի վճ̅պունէ ։ Ընդ որ չհանդուրժեալ սրբյն կիւրղի՝ զօրացաւ իւրով գահերէց իշխանութբ , և 'ի բաց հանեալ զկիւրեղն զայն կասկածելի 'ի հաւատս՝ եդ զգելասիոս ըղքեառորդի իւր զայր վկայեալ յամենեցունց յուղղափառ վճ̅պունէ և 'ի բարի վարս ։ մինչև յետ . սակաւուց 'ի միւսանգամ տարագրիլ կիւրղի յաթոռոյ՝ տարագրեցաւ և գելասիոս ։ և 'ի վերստին դառնալ նր՝ դարձաւ

և նա ։

Իամնդի յամի տն ։ 367 ։ վաղէս կայսրն ընկալեալ զմկրտութիւն յեւդոքսիոսէ արիանոսէ՝ որ տիրէր աթոռոյն կոստանդնուպօլսոյ, խորհրդով նր և գրգռութբ այլոց ևս արիոսեան եպսաց՝ եհան հրաման դառնութե , զի որք միանգամ յառաջնմէ աքսորեալ էին 'ի հրամանէ կոստանդեայ կայսեր , և անդրէն դարձեալ յաթոռ իւրեանց առ յուլիանոսիւ , (Թող զորս աքսորեաց յուլիանոս և դարձոյց յովիանոս զխոստովանօղ հայրապետս) , միւսանգամ 'ի բաց հանցեն յաթոռոց , և արտաասհմանեսցին 'ի մետաղս՝ վն չմիաբանելոյ նոցա ը̅ արիանոսս ։ և սովին հրամանաւ դարձեալ տարագրեցաւ սրբն ա-

Թանաս յաղեքսանդրիոյ , և սրբն կիւրեղ յեհեմէ . Նոյնպէս և այլ ոչ սակաւ եպիսկոպոսունք ուղղափառաց 'ի վիճակէ իւրեանց :

Արդ 'ի կրկին վտարանդութեան սրբոյն կիւրղի , և 'ի գնել արիանոսաց զայլ ոք յեհեմ , լցաւ պաղեստին նմ̃ անկարգութբ̃ . համարձակ մուտ գտին անդր արիոսեանք , ապողինարիտք , մակեդոնեանք հոգեմարտք , և այլ աղանդաւորք , որոց բազմօք էր դէմ զինեալ էր սրբն կիւրեղ բանիւ և գրով : Իսկ այս վտարանդութիւն յերկարէր ամս իբր ութն , և եւս աւելի : Այլ երանելոյն կիւրեղ թէպէտև բազում նեղութիւս և տառապանս կրեաց յարտասահմանութեան անդ , ոչ յուսահատեցաւ , այլ յարաժամ 'ի բերան ունէր զմարգարէական սաղմոսն , համբերելով համբերի տն̃ . և որոց և հանդիպէր՝ ոչ դադարէր 'ի քարոզելոյ . մինչև այց արար Ած̃ ժողովրդեանն իւրոյ 'ի բարութի :

Որ 'ի մեռանիլ վաղեսի չարաչար մահուամբ յամի տն̃ . 378 . յորում յաջորդեալ էր նորա և զմեծն ներսէս հայրապետ հայոց , գրատիանոս բարեսէր առանձին սիրեալ մեծի մասին կայսերութե դարձոյց զխաղաղութ հարս յաքսորանաց . ըն̃ որս դնեն ոմանք և զսրբն կիւրեղ եհեմացի . այլ ըն̃ այլոց 'ի յաջորդ ամի . 379 . յորժամ զահակից եղև գրատիանոսի մեծն թէոդոս բարեպաշտ , և դարձոյց զմնացեալ հարս յաթոռս իւրեանց . յայնժամ դարձաւ և սրբն կիւրեղ յաթոռ իւր յեհեմ .

Եւ

Էր. ա. զանեալ զՀօտ իւր վարատեալ 'ի գայլոց աղանդաւորաց՝ բազում աշխատ եղեւ 'ի մաքրել զվիճակ իւր յամս վաստակոյ վիճակուեց եւ յանկարգութեց . եւ կրեաց այնուհետեւ նորանոր վիշտս ոչ այնչափ 'ի չարափառաց՝ որք նկուն եղեն յերեսաց անուանն Թէոդոսի, որչափ յուղղափառաց 'ի պատճառս պաւլինոսի անտիոքացւոյ՝ որում Թեւակից էին արեւմտեայք ընդդէմ մելիտոսի բարեկամին կիւրղի . զի նք որպէս խորշէին 'ի մելիտոսէ, նոյնպէս եւ 'ի կիւրղէ . եւ արգելուին իսկ զոմանս 'ի գնալոյ յուխտ յեէմ : Ձեռնատու եղեւ սոյն կիւրղի սրբոյն գրիգոր նիւսացի . զի 'ի գալ իւրում 'ի ժողովն անտիոքայ՝ իբրեւ եանց յերուսաղէմ յամի . 380 . միջնորդ արկ զանձն 'ի մէջ եպսաց՝ որք ոչ կամէին հաղորդիլ ընդ կիւրղի իբրեւ 'ի կիսարիոսեանց ձեռնադրելոյ . եւ ետ վկայութի ուղղափառութե եւ անարատ քաղաքավարութե կիւրղի առ ամենեսին . այլ տեսեալ նիւսացւոյն՝ թէ հակառակորդք կիւրղի նաեւ յիւրմէ խորշին, անդրէն եղեւ 'ի խաղաղելոյ զերկպառակութե եպսաց. վ/ոյ ողջունեալ զսբն կիւրեղ, եւ յայց ելեալ անարժանական տեղեաց՝ դարձաւ ոչ ուրախութբ 'ի տեղի իւր . Իսկ սբն կիւրեղ յամս աքսորման պարարեալ զիւրսն, եւ սէր յամի ցուցեալ առ ատելիս անձին իւրոյ, շահեցաւ զսիրտ նց . եւ եղեւ առ սակաւ սակաւ խաղաղութե մասնաւանդ յետ մեծի ժողովոյն կոստանդնուպօլսոյ :

Մեռանի ընդ այն աւուրս յամի տն 381 . գու-

թանաս յաղէքսանդրիոյ , և սրբն Կիւրեղ յԵրէմէ . նոյնպէս և այլ ոչ սակաւ եպիսկոպոսունք ուղղափառաց 'ի վիճակէ իւրեանց ։

Նորա 'ի կրկին վտարանդութէ սրբոյն Կիւրղի , և 'ի գնել արիանոսաց զայլ ոք յԵրէմ , լրա պաղեստոյին ամ անկարգութե ։ համարձակ մուտ գտին անդր արիոսեանք , ապողինարիսք , մակեդոնեանք հոգեմարտք , և այլ աղանդաւորք , որոց բազմօք ընդէմ զինեալ էր սրբն Կիւրեղ բանիւ և գրով ։ Իսկ այս վտարանդութին յերկարէր ամս իբր ութն , և ես աւելի ։ Յաղ երանելոյն Կիւրեղ թէպէտև բազում նեղութիւս և տառապանս կրեաց յարտասահմանուէ անդ , ոչ յուսահատեցաւ , այլ յարաժամ 'ի բերան ունէր զմարգարէական սաղմոսն , համբերելով համբերի տն ։ և որոց և հանդիպէր՝ ոչ դադարէր 'ի քարոզելոյ ։ մինչև այց արար ած ժողովրդեանն իւրոյ 'ի բարուն ։

Զի 'ի մեռանել վաղեսի չարաչար մահուամբ յամի տն . 378 . յորում աքսորեալ էր նորա և զմեծն ներսէս հայրապետ հայոց , դրատիանոս բարեսէր առանձին տիրեալ մեծի մասին կայսերուէ՝ դարձոյց զբազում հարս յաքսորանաց ։ ընդ որս դնեն ոմանք և զսբն Կիւրեղ Երէմայի ։ այլ ըստ այլոց 'ի յաջորդ ամի . 379 . յորժամ զահակից եղև գրատիանոսի մեծն թէոդոս բարեպաշտ , և դարձոյց զմնացեալ հարս յաթոռս իւրեանց , յայնժամ դարձաւ և սրբն Կիւրեղ յաթոռ իւր յԵրէմ ։

Եւ

Էր։ զանեալ զհօտ իւր փարատեալ՝ ի գայլոց ապականչաց՝ քաղցումն աշխատ եղև ՚ի մաքրել զվիճակ իւր յամ՛ չառասակար վրդովեց և յանկարգութեանց․ և կրեաց այնուհետև նորանոր վիշտս ոչ այնչափ ՚ի չարափառաց՝ որք նկուն եղեն յերեսաց անուանն Թէոդոսի, որչափ յուղղափառաց ՚ի պատճառս պաղտնոսի անտիոքացւոյ՝ որում Թևակից էին արևմտեայք ընդդէմ մելիտոսի քարեկամին կիւրղի․ զի նք որպէս խորշէին ՚ի մելիտոսէ, նոյնպէս և ՚ի կիւրղէ․ և արգելուին իսկ զղմանս ՚ի զնալոյ յուխտ յեէմ։ Զերմնաւու եղև սոյն կիւրղի սորին գրիգոր նիւսացի․ զի ՚ի գալ իւրում ՚ի ժողովն անտիոքայ՝ իբրև եհաս յերուսաղէմ յամի․ 380․ միջնորդ արկ զանձն ՚ի մէջ եղպայց՝ որք ոչ կամէին հաղորդիլ ընդ կիւրղի իբրև ՚ի կիսարիոսեանց ձեռնադրելոյ․ և եա մկայութի ուղղափառուե և անարատ քաղաքավարութե կիւրղի առ ամենեսին․ այլ տեսեալ նիւսացւոյն՝ թէ հակառակորդք կիւրղի նա և յուրմէ խորշին, անդրէն եղև ՚ի խաղաղելոյ զերկպառակուե եղպայց․ մի այլ ողջունեալ զսոյն կիւրեղ, և յայց ելեալ անարժանական անեղեաց՝ դարձաւ ոչ ուրախութը ՚ի տեղի իւր ։ Սա յԼ սորին կիւրեղ յամ՛ ապստամբն չարաբեալ զիրան, և սեր յամի ցուցեալ առ աւետիս անձին իւրոյ, շահեցաւ զմիտս նց․ և եղև առ սակաւ սակաւ խաղաղուե մանաւանդ յետ մեծի ժողովոյն կոստանդնուպօլսոյ։

Բանդի ՃԸ այն ․․․ յամի տեառն 381 ․ գու-

մարեցաւ սբ ժողովն ճծ հայրապետաց ՚ի կոստանդինուպօլիս ընդէմ հոգեմարտից և այլոց հերձուածողաց ժամանակին, միանգամայն և ՚ի գլուխ խաղաղութե եկեղեցւոյ՝ հաւանութբ մեծին Թէոդոսի ածասէր թագաւորին. և էր մի ՚ի հարց անտի սա ինքն սբն կիւրեղ երմացի։ Նաև ՚ի վախճանել անդ սբյն մելիտոսի, և ՚ի լինել խնդրոց վս յաջորդի նր՝ յետոյ ուրեմն ընտրեցաւ երանելին փլաւիանոս. ոպ և յաթոռն կոստանդինուպօլսոյ՝ յորմէ կամակար հրաժարէր ածաբանն գրիգոր, կարգեցաւ նեքտարիոս. և ՚ի լինել բանից նաև վս աթոռոյն եէմի՝ սբն կիւրեղ յայտնի եցոյց զզրպարտութիս չարախօսաց իւրոց լինել օտար յամ ճշմարտութէ. վսյ և հարք առ հասարակ հաստատեցին զնա լինել իրաւացի ժառանգ աթոռոյ իւրոյ։

Յետ այսր ժողովոյ՝ քանզի խռովեալ էին արևմտեայք վս ընտրութե փլաւիանոսի, զի ինքեանք զպաւլինոս կամէին, ՚ի լինել պէսպէս երկպառակութեց՝ այլևայլ ժողովք սահմանեցան յարևելս և յարևմուտս. նմին իրի միւսանգամ ժողով եղև ՚ի յաջորդ ամի. 382. ՚ի թագաւորեալ քաղաքի. ուր մեծաւ մասամբ նոյն հարք էին՝ որք գտան ՚ի սբ ժողովն անցելոյ տարւոյն. և սոքա գրեցին միաբան նամակ առ երանելին դամասոս հռովմայ հայրապետ, և առ սբն ամբրոսիոս եպս միդուլեայ, և առ այլ եպիսկոպոսունս արևմտից, հաստատելով զօրէնս.

նաւոր ձեռնադրութիւն և զհայրապետութիւն նեքտառիոսի 'ի կոստանդինուպօլիս , փլա-
բիանոսի յանտիոք , և կիւրղի յեմ ։
Արդ յայնմհետէ յանդորրու վարեալ սբյն կիւրղի զտնտեսութիւն հօտին իւրոյ այլ ևս ամս քանի մի հանգեաւ խաղաղութբ 'ի քս յամի տն իբր 386 , կմ 389 . 'ի մարտի . ժը . լի արդեամբք , թողեալ 'ի գանձ եկեղեցւոյ
զգիրս ողջամիտ վրդպութեն իւրոյ ։
Ըստ հաւանականն կարծեաց եկաց յեպսութե ամս լէ . յորոց զամս իբր ժթ նստաւ յաթոռն ; և զամս ժզ անցոյց 'ի վտարանդութե և 'ի հալածանս , երկիցս և երիցս արտաքսեալ յաթոռոյն բռնութբ արիանոսաց . և եղեն ամ ամք կենաց նր . հէ . և ևս աւելի ։ Իսկ զգիրս մեկնութե ընթերցուածոց , որ առի կօչումն ընծայութե , կարգեալ 'ի հրահան-գութի նորատունկ երախայից , ոմանք ը հե-րոնիմոսի համարեցան յօրինեալ յերիտա-սարդական հասակի յաւուրս քահանայութե նր . իսկ այլք ընդ բոլլանդեանց ստոյգ ևս համարին ասացեալ յաւուրս եպսութե . այլ որպ յայտ է , բազում ճառս և քարոզս ը նմին օրինակի խօսեցաւ երանելին առաքելական հոգւով յառաջ և յետոյ քան զեպսութի իւր ։ և սակաւք 'ի բազմաց մնացին այսպէս 'ի մի հաւաքեալ ։ Ո՛չ ևս՝ և այն առաւելապէս 'ի գիրս հայոց , թէ սա ինքն կիւրեղ առան-ձին խորհրդով կարգեաց 'ի մի մատեան զայն ընթերցուածս քառասնօրդաց պահոց՝ ըստ կարգի աւանդութե սբյն յակոբայ եղբօր

տն առաջին եպսին եհեղ․ և թէ՝ կանոնէր փոխեաց զաւուրս մեծ պահոց պահել ծո_ մով սուանց գրոց ընթերցման. և որպէ հրա_ ման. ետ յառաջագոյն զերկու շաբաթսն բա_ րեկենդան առնել, նոյնպէս և սահմանեաց պնդութբ պահել զաւուրս աղուհացից ու ա_ ռաքելական աւանդից․ և այնպէս 'ի մէջ զար_ կին արժանաւորիլ հաղորդութե մարմնոյ և
արեան որդւոյն այ․ (6)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ:

(1) Յամ ձեռագիր օրինակս տեսացուցից (որք աւե_ լի քան զքսան գտանին առ մեզ), ուր և յերկս առա ջին տպագրութիս Ջուղայու, Մարսիլիոյ, և կոստանդնու_ պօլսոյ, զնոյն իմն և զձեռագիր ճաշոցաց առ հա_ սարակ, մի միայն կիւրեղ յիշէ՝ համեգերձ մարբն, այս_ պէս. * Կիւրղի եէմի (կամ եէմայ) հայրապետին, և
,, մօրն նր աննայի (կամ մօր նր աննային)||: Իսկ յեր_ կուս նոր ձեռագիրս եւեթ գտանեմք յաւելեալ և ըղ_ միւս կիւրեղ․ 'ի միում այսպէս. * Կիւրղի եէմայ հայ_
,, րապետի, և մօր նր աննայի, որ 'ի յաւլիանոսէ կա_
,, տարեցան: Եւ միւս կիւրղի եպսին, որ հաստատեաց
,, զկարգ երախայիցն, և զբազումս 'ի հրէիցն մկրտեաց||: և 'ի միւսումն այսպէս. * Կիւրղի եէմայ հայրապե_
,, տին, և մօրն նր աննայի. կիւրեղս այս զխաչն քնն
,, եգիտ: Իսկ առաջինն զկարգ երախայիցն հաստա_
,, տեաց, և զբազումս 'ի հրէիցն մկրտեաց: Այս եր_
,, կուց յիշատակ 'ի միասին կատարեմ||: Եւ առհա յայս_ պիսի օրինակէ առեալ՝ դնի 'ի յետին տպագրութեն կոստանդնուպօլսոյ և այլոց ունելեաց մինչև առ մեզ. * յիշատակ է սբյն կիւրղի եէմայ հայրապետին, և
,, միւս կիւրղի, և մօրն նր աննայի||. Նոյնպէս եղեալ կայ և 'ի տպագրեալ ճաշոցն: Այսպէսն եթէ լոկ 'ի վաւերականութի հնութն ապաստան լիցուք, պարտ էր առնլուլ համարել զյաւելուածս երկրորդ կիւրղի. և

և զմին միայն պահել 'ի տօնակատարութեն, ը նմին և մեզ զմիոյ եւեթ վարս առաջի դնել 'ի կարգի գործոյս. բայց սակայն քանզի և յաւելուածս նոր՝ յումեմն և իցէ, եւրք և իցէ, հաստատուն տեսանի այնչափ՝ մինչև հարկ երևի ը ինքեան և զմիակ յիշատակեալ կիւրեղ յերկուս տրոհել, նմին իրի պէտք եղեն և մեզ զհետ երթալ ընթացից նոր ընթերցուածոյն. միայն անաչառ ծանուցանելով առաւնօր զանհնարին գժուարութին խնդրոյս զպատմական. զորմէ կախի և տօնականն ։

Ա՛ն զի տարակոյս մեծ է առ հնագէտս, որդեօք մի՞ իցէ, եթէ երկու՝ կիւրեղ անուն հայրապետ եղմի. կա՞մ թէ երկեւեքին կիւրեղ եղմացի, այն՝ որ գրեաց ըզկոչումն ընծայութե, և զթուղթն վն երևման խաչի առ կոստանդ կայսր, նոյն իցէ՝ եթէ որ իշ յերանելւոյն յուդայէ՝ որ եգիտ զխաչն առ հեղինեաւ, և այս մկրտեալ կոչեցաւ կիւրեղ կմ կիւրակոս. և զկնի եպիսկոպոս ձեռնադրեալ՝ նահատակեցաւ հանդերձ մարբն իւրով 'ի յուլիանոսէ ։ Ճառընտիրն մեր նոյնացուցանէ զմ իրեք. իսկ յայսմաւուրքն զատանէ զմ սորօք. այնպէս և յոյն և լատին յայսմաւուրքն, և այլ մատենագիրք հասարակօրէն այլևայլ անձինս համարին. որպ և մեզ հաւանական երևի. ը որոյ որոշեցաք և զվարս միոյն 'ի վկայաբանութե միւսոյն ։

Բայց ընդդէմ եւանէ այն, զի ամենեքին նոյնացուցանեն զժամանակ երկոցունց. զի որպ կիւրեղ գտող խաչի էր առ կոստանդիանոսիւ և հեղինեաւ, և յետ կալոյ նաև յաւուրս կոստանդեայ՝ եհաս մինչև 'ի յուլիանոս. նոյնպէս և տեսողն երևման խաչի էր առ կոստանդեաւ և առ յուլիանոսիւ, և եհաս մինչև յաւուրս մեծին թէոդոսի. և չիմրդ մարթ իցէ երկուց սբ հայրապետաց լինել 'ի մի և 'ի նոյն ժամանակի եպիսկոպոս եղմի. և այն՝ համանուն կիւրեղ անուամբ ։ Եւ այս գժուարութի եա նախնեաց մերոց մի եւեթ կիւրեղ դնել 'ի տօնացուցի, որպ և մի վարք և վկայաբանութի իբրև զմիոյ 'ի Ճառընտրի ։

Սակայն և այդ դրութի տկարանայ, ուր նոյն կիւրեղ առի լինել որդի աննայի, և նահատակեալ ը մօր իւրում 'ի յուլիանոսէ. վն զի յայտ է յեկեղեցական պատմութեց, զի երանելին կիւրեղ ոչ նահատակեցաւ և ոչ մեռաւ առ յուլիանոսիւ, այլ եկաց և յաւուրս յաջորդաց նր յովիանոսի և վաղէսի. և վախճանեցաւ առ մեծն թէոդոսիւ. որպ մեկն գրէ և հերոնիմոս 'ի գիրսն

յաղագս եկեղեցական մատենագրաց. զնոյն հաստատէ և խորենացին, որ նախ՝ Գ. 12. 'ի խօսելն զկոստանդեայ որդւոյ կոստանդիանոսի, ասէ. * 'ի սորա աւուրս երեւեցաւ խաչ լուսեղէն յերկնից յեէմ՚ ամ քաղաքին, հաւատացելոց և անհաւատից՝ առ երանելեաւն կիւրղիւ ||: և ապա 'ի Գ. 33. գրելով զժողովոյն կոստանդնուպօլսոյ առ մեծն թէոդոսիւ՝ ընդ գլխաւոր հարս ժողովոյն թուէ. * կիւրղոս երմ ||. ուրեմն այլ է առ 'ի նշանակելոյ նկատ ընդ մեր իւրում անձնայի առ յուլիանոսիւ:

Մնայ ապա ասել, թէ թէպէտև ժամանակից էին երկաքին կիւրեղ հայրապետք երմ կմ երմացիք, բայց մին էր բուն և հարազատ պատրիարգ քաղաքին, և միւսն կամ յաւուրս վտարանդութե առաջնոյն առ ժմ մ հովիւ եղև երմացւոց, և կմ թէ էր լոկ եպս մոյ 'ի քաղաքաց պաղեստինու, և լայնաբար եւեթ՝ չասացեալ թէ-վրիպակաւ՝ հայրապետ երմ է գրեալ յոմանց. և յայնմանէ շփոթութե 'ի վաղուց հետէ՝ անուանն միոյն Ը միւսոյն, նոյնպէս և բաղադրութե վարուց միոյն Ը միաբանութե միւսոյն: Առ այժմ շատ լիցի այսչափ ասել. տես և 'ի յետադայ ծանօթութիւն՝ որ 'ի վՐ այսր և այնր կիւրղի:

(2) 'Ի գնել անդ զերկու կիւրեղս երմացիս զանազանելով Ը յայսմաւուրաց մերոց և այլոց ազգաց, հարկ եղև և մեզ ուրոյն ուրոյն խնդրել և գտանել զպատմութիւն միոյն և միւսոյն Ը կարի, և այլևայլ հանգամանօք կարգել զընթացս բանից, զի մի նոյնասցին և ոչ միով իմիք: Արդ զվարս առաջիկայ զերանելւոյն կիւրղի երմայ հայրապետի ունիմք նախ գեղեցիկ բավանդակեալ 'ի Հ. քան թէ 'ի Ց. և Լ. և առ այլ համառօտաբան վկայագիրս: Երկրորդ՝ ընդարձակ և մեծաբանական զննութբ կարգեաց զվարս սորին սրբոյն կիւրղի 'ի սկիզբն տպագրութե գործոց նր. յն. և լա. տին 'ի բենեդիկտեան ուխտէ միաբանից սրբոյն մաւրոսի՝ տուտտէոս անուն, 'ի մէջ բերելով և զվկայութիւնս եկեղեցական մատենագրաց. և աստ մեք ևս ըստ այսմ յօրինեցաք զնախագրեալ վարս՝ համեմատութբ ծանօթութեն, քաղելով զառաւել հարկաւոր թուեցեալ բանս Ը մերումս նպատակի:

(3) Որ բազմապատիկ պատ 'ի պատ բանիւք խօսին այլք 'ի հին և 'ի նոր մատենագրաց՝ անհամաձայն իրերաց վա ձեռնադրութե սրբոյն կիւրղի գործակցութբ կմ առաջնորդու-

թե

Թէ արիանոսաց, անաչառ խօսելով՝ լաւ ևս է զամենե-
ւին այսպէս առաջի դնել 'ի Հ. * Սբն Կիւրեղ ամծա-
» բան վէպութն իւրով կարկէր և պապանձեցուցա-
» նէր զամ լեզու հերձուածողացն. և իբրև տեսին՝
» թէ ոչ կարէին ընդդիմանալ, և կամ տալ պատի,
» հնարս իմացան, և ոչ 'ի կամաց իւրեանց, այլ 'ի
» խնամոցն այ ձեռնադրեցին զնա պատրիարգ եէմի,
» և եդին յաթոռն տն եղբօրն յակոբայ, կարծելով
» թէ այնու հաւանի բանից նց, և լինիցի իբրև զնս
» արիոսի և նաւատոսի հերձուածողս. և յանկնկա-
» լուէն իւրեանց վրիպեցան. քանզի սբ հայրապետն
» Կիւրեղ առաւել յանդիմանէր և կշտամբէր զնոսա ||:
Եւ յետ պատմելոյ՝ թէ որպէս անկանէին մախանօք ըն-
կէց զնա յաթոռոյ, այսպէս նշանակէ զդարձն յաքա-
րանաց առ թէոդոսիւ. * Իսկ սբն Կիւրեղ յետ այն-
» քան նեղութեանցն և հալածանացն դարձեալ կալաւ
» զաթոռն եէմի, յոր անարժանքն նստուցին (զնա
» յառաջագոյն) ընդ արժանեացն ընտրութեան այ ||:
Զնմանն ասին վկայէ սբն եպիփան զսբյն մելիտոսէ ան-
տիոքայ հայրապետէ. զի թէ թէպէտև արիանոսք կար-
գեցին զնա յաթոռն՝ կարծելով զնա ձայնակից լինել
իւրեանց, այլ 'ի դերև ելյոյս նց : Այլ զի՞նչ առե-
լի վկայութն պիտի եթէ վս Կիւրղի, և եթէ վս Մելի-
տոսի՝ քան զայն, զի 'ի նոցունց իսկ յարիանոսաց հա-
լածեցան, յայտ է թէ զի ուղղափառք էին և զուղղա-
փառութն քարոզէին : Բայց թէ զառաջինն ինքեանք
ևս հաւան գոլով է ընտրութն նց, կմ ձեռն եդին 'ի
վն նց է այլ ուղղափառ եպսն, այդ չէ 'ի նախա-
տինս սբց, այլ յամօթ չարափառաց. թող զի եթէ հրա-
ժարէին սբ հարք յայսպիսի ընտրութէ և 'ի ձեռնա-
դրութէ, նոքին այնուհետև արիանոսք տր լինէին ամ
հայրապետական աթոռոց : Գիտեմք, զի հերոնիմոս
դիւրահաւան ցուցանէ զանձն չարախօսութե թշնա-
մեաց սբյն Կիւրղի, որք ասէին՝ թէ արիանոսք ետուն
Կիւրղի զեպսութն եէմի յետ մահուն մաքսիմոսի այ-
սու դաշամբ, զի մերժեսցէ զձեռնադրութն մաքսիմո-
սի, այլ այդ է համբաւ պաւլինեանց հակառակորդաց
սբյն Մելիտոսի և սբյն Կիւրղի. վյ և ոչ զօրէ յայսմ
մասին վկայութն հերոնիմեան :

Պարծանք են սբյն Կիւրղի և յաչաղանք ոմանց 'ի յետ-
նոց նորաղանդից ; որոց տեսեալ՝ թէ սքանչելի է ող-
ջամիտ քարոզութն սբյն 'ի դիւրս կոչման ընծայութե

այն

այնպիսի լուսաւոր վկայութք, եթէ 'ի հաւատոյս և եթէ 'ի հանգամանս խորհրդոց եկեղեցւոյ և արարողութեց, մինչև հիմն 'ի վեր տապալել զհին և զնոր աղանդս առ հասարակ, ոչ կարացին հանդուրժել, այլ սկսան կրկնել պատճառանս սուտ՝ թէ գտանէ ինչ ինչ 'ի ձեռաց անտի նր՝ չեղեն նր, այլ՝ յաջորդաց նր. բայց 'ի զուր. զի ոչ միայն բնագիրն յունական է հին, այլև թարգմանութին՝ որդ առ հայս, նոյնպէս և առ այլ ազինս է նոյն հնութե առաքելոյ. զնոյն հաստատեն և հին մատենագիրք՝ որք զնոյն մատեան 'ի վկայութիւնս ածանեն: Իսկ զի ոմանք յովհաննու հայրապետի եջմածնոյ ընծայեցին զքանի մի 'ի ձեռաց անտի, բարւոք ձեռնարկեն անաչառ քննիչք, թէ այդ ուստի՞կ ինչ ոչ շահին հակառակորդք նորաձևիչք հնութե. զի և յովհաննէս էր անմիջական յաջորդ կիւրղի՝ և նորին վկայութե հետևորդ. թող և զայլ յովհաննէս փոքր մի զկնի յաւուրս անաստասայ կայսեր, որդ և զերրորդն յովհաննէս՝ որ մեռաւ յամի տն. 575. զի և սքն են հին աւանդապահք հնութե:

(4) Հ, ասէ, թէ * 'ի պատճառս երևման խաչին մկր-
" տեաց սքն կիւրեղ Տն անձինս ||: Զոր թերևս ոք անհաւատալի առգիցէ. բայց ունի հաւատալ, եթէ ուղիղ խմասցի զթիւ մկրտելոցն միանգամայն եթէ յառաջնում երևման խաչի 'ի ցերեկի, և եթէ յերկրորդ անգ երևմանն 'ի գիշերի՝ հանգերձ տպաւորութբ խաչից 'ի հանդերձս հրէից. զորոց զանց առնէ Հ. բայց յիշատակէ ձառընտիրն և այլ մատենագիրս, և այսպիսեաւ վարի ձևով չափազանցութ. * ||Մի որպէս ո՞ր-
" նա քնի. և յումմէ՞ այնչափ բիւրք լուսաւորեալք
" (յն մկրտեալք). կարծեմ թէ և ոչ 'ի սքյն պօղոսէ.
" որում նմաներ առաքելութբն և վկայութբն և վկայ-
" ութբն. քանզի և զկարգս եկեղեցւոյ պքանչելապէս
" կարգեաց Հճհանուր եկեղեցւոյ, զերուսաղեմին ամենից.
" և պյիշատակաց սբց ||: Իսկ յետ այլոց բանից. * Իսկ
" յաւուր երևման խաչին լուսեղէն լուսով յերկինս՝
" անթիւ բիւրք հաւատացին 'ի հրէից և 'ի հեթանո-
" սաց, և մկրտեցան 'ի սբյն կիւրղէ ||: Իսկ դարձեալ
գրէ 'ի խօսելն զերևմանէ խաչին, * ամենեքին յե-
" կեղեցին դիմեցին առ երանելին կիւրեղ մկրտիլ. որ
" յոյժ է կիւրղի սրբութե և աղօթից գործ գոլ. ո-
" րոց ոչ բաւէին աւազանք, և ոչ ջրամբարք կեղո-
" ռանցն 'ի մկրտել. մինչև հրամայել երանելւյն եկե-
" ղի

,, զի զբազմանիւն մեծ արարել, զոր գիմոսին կոչէին. և
,, մինդ ես ասանել զկիւրկեան միրոնութիւն ։ Այս եր-
,, րորդ նշան եղև յետէ յաւուրս պենտեկոստէին ||.
քանզի առաջին նշան 'ի պենտեկոստէի դնէ զիջանել
հոգւոյն սրբոյ յառաքեալսն. երկրորդ զայն՝ * զոր յով-
,, սեպոսն պատմէ, թէ յաւուրս պենտեկոստէից
,, դղորդումն և սարսափումն նախ զքահանայիւքն պա-
,, տէր, և ապա զբազմութ. ձայնելոցն հրէից. ապա
,, և բարբառ յանկարծակի անտուստ 'ի ներքին տաճա-
,, րէն լսելի լինէր զայս օրինակ բանիւ, եթէ գնամք
,, աստի՝ գնամք ||. և երրորդ զերևումն խաչին յաւուրս
կիւրղի առ կոստանդեաւ. թող զոր եղեն զկնի և առ
յուլիանոսիւ ։

(5) Ոչ վաճառելոյ սրբոյն կիւրղի զսպասս եկեղեցւոյ
առ հասանելոյ յօգնութե աղքատաց՝ թէպէտև յաւել-
ուածովք չարախօսեաց ակակիոս չարին, այլ ոչ ոք յող-
ջամտաց ունի մեղադիր լինել, այլ գովել առաւել ։
Զնոյն արար և սբն ամբրոսիոս վն ազատելոյ զգերիս.
զոր իբրև բամբասեցին արիանոսք նմանօղք ակակայ,
նա բազմօք արդարացոյց 'ի ձեռն գրոյ զգործ իւր, 'ի
մէջ բերելով և զօրինակ սրբոյն լաւրենտիոսի. զնոյն ա-
րարին և այլք ոչ սակաւք 'ի սբ եպիսկոպոսաց ։ Թո-
ղից ասել, թէ ուր եկեղեցիք անփոյթ արարին զաղքա-
տաց, բայց այն է՝ զի կողոպտեցան 'ի հալածչաց ։

(6) Ծառընտիրն Բ, յերես. հզ. ուր նոյնացուցանէ
զկիւրեղ հայրապետն Է կիւրղի եդեսի նահատակելոյ,
ասէ՝ թէ 'ի նմանէ ծանեաք և զտօն ծննդեանն և մը-
կրտութեան 'ի մի օր. և 'ի վը բերէ. * Եւ զայս ոչ
,, եթէ յանձնէ եդ նա, այլ զի այսպէս հաճոյ թուէ-
,, ցաւ հոգւոյն սբյ 'ի միում աւուր լինել ծննդեանն
,, տն և մկրտութեն. և այսմ ականատես լեալ եղբօրն
,, տն յակոբայ՝ աւանդեաց եղեմի և մեր եկեղեցեաց.
,, և երանելին կիւրեղ գրով ես ||։ Այս վիճաբանու-
թեան իմն գրգռելով Է յոյնս՝ կնքէ բանիւս. * և գի-
,, տեն զայս՝ որ կիրթ և վարժ են գրոց ||։ Այս հա-
մարձակախօսութե անանուն վէպի ուրուք յաղագս մեր-
մն մուծեալ 'ի վարս անդր սբյն կիւրղի՝ ես և այլոց
յետնոց նոյնօրինակ ոգւով խօսել, ոչ և 'ի ստնապա-
ճառս և 'ի կարգս յայսմաւուրաց. բայց ստուգութե
քննելով պարտ է խոստովանել, թէ չէ այդ գիտութե
կիրթ և վարժ եղելոց 'ի գիրս, այլ ազգային բանա-
կռուութե 'ի մէջ յունաց և հայոց ։ Քանզի նախ Է
հա-

Թանաս յաղեքսանդրիոյ, և սրբն կիւրեղ յերուսաղեմէ. նոյնպէս և այլ ոչ սակաւ եպիսկոպոսունք ուղղափառաց 'ի վիճակէ իւրեանց :

Արդ 'ի կրկին փառաւորութեան սրբոյն կիւրղի, և 'ի գնել արիանոսաց զայլ ոք յերուսաղէմ, լցաւ պաղեստին ամ անկարգութեամբ. համարձակ մուտ գտին անդր արիոսեանք, ապոլինարիսք, մակեդոնեանք հոգեմարտք, և այլ աղանդաւորք, որոց բազմօք ճգնեալ զինեալ էր սրբն կիւրեղ բանիւ և գրով : Եւ այս փառաւորութիւն յերկարէր ամս իբր տասն, և ևս աւելի : Նաև երանելին կիւրեղ թէպէտև բազում նեղութիւնս և տառապանս կրեաց յարտասահմանութեան անդ, ոչ յուսահատեցաւ, այլ յարաժամ 'ի բերան ունէր զմարգարէական սաղմոսն, համբերելով համբերի տն. և որոց և հանդիպէր` ոչ դադարէր 'ի քարոզելոյ. մինչև այց արար ած ժողովրդեանն իւրոյ 'ի բարութի :

Օր 'ի մեռանիլ վաղեսի չարաչար մահուամբ յամի տն. 378. յորում աքսորեալ էր նորա և զմեծն ներսէս հայրապետ հայոց, գրատիանոս բարեսէր առանձին ինքեան մեծի մասին կայսերութեան դարձոյց զամենայն հարս յաքսորանաց. ընդ որս դնեն ոմանք և զսրբն կիւրեղ երուսաղեմացի. այլ ըստ այլոց 'ի յուլիոս ամի. 379. յորժամ զաւհանկից եղև գրատիանոսի մեծն թէոդոս բարեպաշտ, և դարձոյց զմնացեալ հարս յաթոռս իւրեանց, յայնժամ դարձաւ և սրբն կիւրեղ յաթոռ իւր յերուսաղեմ.

Եւ

Նա դարձեալ զՀօտ իւր վարատեալ 'ի գայլոց
ապականչաց՝ բազումս աշխատ եղև 'ի մաք-
րել զվիճակ իւր յամէ ձեռնտակար վէրպուեց
և յանկարգութեց ։ և կրեաց այնուհետև
նորանոր վիշտս ոչ այնչափ 'ի չարափառաց՝
որք նկուն եղեն յերեսաց անուանն Թէոդո-
սի, որչափ յուղղափառաց 'ի պատճառս պա-
ղինոսի անտիոքացւոյ՝ որում Թևակից էին
արևմտեայք ընդդէմ մելիտոսի բարեկամին
կիւրղի ։ զի նք որպս խորշէին 'ի մելիտոսէ,
նոյնպէս և 'ի կիւրղէ ։ և արգելուին իսկ զո-
մանս 'ի գնալոյ յուխտ յեհէմ ։ Զերծեալ ե-
ղև սէրյն կիւրղի սրբն գրիգոր նիւսացի ։ զի
'ի գալ իւրում 'ի ժողովն անտիոքայ՝ իբրև
եանց յերուսաղէմ յամի ։ 380 ։ միջնորդ արկ
զանձն 'ի մէջ եպսաց՝ որք ոչ կամէին հաղոր-
դիլ ընդ կիւրղի իբրև 'ի կիսարիոսեանց ձեռ-
նադրելոյ ։ և ետ վկայութի ուղղափառութե
և անարատ քաղաքավարութե կիւրղի առ ա-
մենեսին ։ այլ տեսեալ նիւսացւոյն՝ թէ հա-
կառակորդք կիւրղի նաև յիւրմէ խորշին,
անյոյս եղև 'ի խաղաղելոյ զերկպառակութե
եկեղեցաց ։ վասն որոյ ջուսնեն զսրբն կիւրեղ, և յայց
ելել անտիոքական տեղեաց՝ դարձաւ ոչ ու-
րախութբ 'ի տեղի իւր ։ Այլ սրբն կիւրեղ
յամէ աղաստան տարարեղ զիրսն, և սէր յամի
ցուցեալ առ ատելիս անձին իւրոյ, շահեցաւ
զսիրտ նց ։ և եղև առ սակաւ սակաւ խաղա-
ղութի մանաւանդ յետ մեծի ժողովոյն կոս-
տանդնուպօլսոյ ։

Քանզի էր յայն աւուրս յամի տն 381 ։ գու-

մարեցաւ ս̃բ ժողովն ՃԾ հայրապետաց 'ի կոստանդինուպօլիս ընդդէմ հոգեմարտից և այլոց հերձուածողաց ժամանակին, միանգամայն և 'ի գիւտ խաղաղութե̃ եկեղեցւոյ՝ հաւանութե̃ մեծին Թէոդոսի ա̃ծասէր թագաւորին. և էր մի 'ի հարց անտի սա ինքն ս̃ն կիւրեղ եր̃մացի: Նա և 'ի վախճանել անդ ս̃յն մելիտոսի, և 'ի լինել խնդրոց վ̃ն յաջորդի նր̃՝ յետոյ ուրեմն ընտրեցաւ երանելին փլաբիանոս. ո̃պ և յաթոռն կոստանդինուպօլսոյ՝ յորմէ կամակար հրաժարեր ա̃ծաբանն գրիգոր, կարգեցաւ նեքտարիոս. և 'ի լինել բանից նաև վ̃ն աթոռոյն եր̃մի՝ ս̃բն կիւրեղ յայտնի եցոյց զզրպարտութիւն չարախօսաց իւրոց լինել օտար յա̃մ ճշմարտութե̃. վ̃յ և հարքն առ հասարակ հաստատեցին զնա լինել իրաւացի ժառանգ աթոռոյ իւրոյ:

Յետ այսր ժողովոյ՝ քանզի խռովեալ էին արևմտեայք վ̃ն ընտրութե̃ փլաբիանոսի, զի ինքեանք զպաւլինոս կամէին, 'ի լինել պէսպէս երկպառակութե̃ց՝ այլևայլ ժողովք սահմանեցան յարևելս և յարևմուտս. նմին իրի միւսանգամ ժողով եղև 'ի յաջորդ ամի. 382. 'ի թագաւորեալ քաղաքի. ուր մեծաւ մասամբ նոյն հարքն էին՝ որք գտան 'ի ս̃բ ժողովն անցելոյ տարւոյն. և սոքա գրեցին միաբան նամակ առ երանելին դամասոս հռովմայ հայրապետ, և առ ս̃բն ամբրոսիոս եպ̃ս միդուլեայ, և առ այլ եպիսկոպոսունս արևմտից, հաստատելով զօրէնս.

նաւոր ձեռնադրութիւն և զհայրապետութիւն նեքտառիոսի 'ի կոստանդինուպօլիս , փըլաբիանոսի յանտիոք , և կիւրղի յեմ ։

Որդ յայնմհետէ յանդորրու վարեալ սբյն կիւրղի զտնտեսութիւն հօտին իւրոյ այլ ևս ամս քանի մի հանգեաւ խաղաղութեա 'ի քս յամի տն իբր 386 , կմ 389 . 'ի մարտի . ժը . ին օրդեամբք , թողեալ 'ի գանձ եկեղեցւոյ զգիրս ողջամիտ վրդպութեն իւրոյ ։

Ըստ հաւանական կարծեաց եկաց յեպսութե ամն լե . յորոց զամս իբր ժթ նստաւ յաթոռն ; և զամս ժզ անցոյց 'ի վտարանդութե և 'ի հալածանս , երկիցս և երիցս արտաքսեալ յաթոռոյն բռնութեա արիանոսաց . և՛ եղեն ամ ամք կենաց նր . կէ . և ևս աւելի ։ Իսկ զգիրս մեկնութե ընթերցուածոց , որ ասի կոչումն ընծայութե , կարգեալ 'ի հրահանգումն նորատունկ երախայից , ոմանք է հերոնիմոսի համարեցան յօրինեալ յերիտասարդական հասակի յաւուրս քահանայութե նր . իսկ այլք ընդ բոլլանդեանց սոյոգ ևս համարին ասացեալ յաւուրս եպսութե . այլ սդ յայտ է , բազում ձայնս և քարոզս զննմն օրինակի խօսեցաւ երանելին առաքելական հոգւովն յառաջ և յետոյ քան զեպսութի իւր ։ և սակաւք 'ի բազմաց մնացին այսպէս 'ի մի հաւաքեալ ։ Ասի ևս՝ և այն առաւելապէս 'ի գիրս հայոց , թէ սա ինքն կիւրեղ առանձին խորհրդով կարգեաց 'ի մի մատեան զայն ընթերցուածս քառասնորդաց պահոց՝ ըստ կարգի աւանդութե սբյն յակոբայ եղբօր

 տն

ման առաջին եպօրն եհմի․ և [Թե]՝ կանանէլ փակեաց զաւուրս մեծ պահոց պահել ծո-մով սուանց դրոց ընթերցման․ և որպ հրա-ման. եւ յառաջագոյն զերկու շաբաթս բա-րեկենդան առնել, նոյնպէս և սահմանեաց պնդութ պահել զաւուրս աղուհացից ը ա-ռաքելական աւանդից․ և այնպ ՚ի ա զաւ-կին արժանաւորիլ հաղորդութ մարմնոյ և արեան որդւոյն այ ։ (6)

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ։

(1) Յամ ձեռագիր օրինակս տեսացուցից (որք առե-լի քան զքսան զատանին առ մեզ), ուր և յերկս առա ջին տպագրութիս Ջուղայու , մարսիլիոյ , և կոստանդե-նուպօլսոյ , զնոյն իմն և զձեռագիր ծաչոցաց տա-նարակ , մի միայն կիւրեղ յիշի՝ հանդերձ մարբն , այս-պէս․ * Կիւրղի եհմի (կամ եհմայ) հայրապետին , և
,, մօրն նր աննայի (կամ մօր նր աննային)||։ Իսկ յեր-կուս նոր ձեռագիրս եւթ գտանեմք յաւելեալ և ըզ-միւս կիւրեղ․ ՚ի միումն այսպէս․ * Կիւրղի եհմայ հայ-
,, րապետի , և մօր նր աննայի , որ ՚ի յօւլիանոսէ կա-
,, տարեցան ։ Եւ միւս կիւրղի եպսին , որ համատարեաց
,, զկարգ երախայից , և զբազումս ՚ի հրէից մկրտեաց||։
և ՚ի միւսումն այսպէս , * Կիւրղի եհմայ հայրապե-
,, տին , և մօրն նր աննայի․ կիւրեղս այս զխաչն քնն
,, եգիտ ։ Իսկ առաջինն զկարգ երախայից հասա-
,, տեաց , և զբազումս ՚ի հրէից մկրտեաց ։ Այս եր-
,, կուց յիշատակ ՚ի միասին կատարեսցի||։ Եւ ահա յայս-ակսե օրինակէ առեալ՝ դնի ՚ի յետին տպագրութիս կոստանդնուպօլսոյ և այլոց ապեգեաց մինչև առ մեզ․ * յիշատակ է սբյն կիւրղի եհմայ հայրապետին․ և
,, միւս կիւրղի , և մօրն նր աննայի||․ նոյնպէս եգեալ կայ և ՚ի տպագրեալ ծաչոցն ։ Այսպէսն եթէ լոկ ՚ի վաւերականութ հնութ ապաստան լեցուք , պարտ էր առնլորդ համարել զյաւելուած երկրորդ կիւրղի ։ և

և զմին միայն պահել 'ի անապականութեան, ըստ նմին և մեզ զմիոյ եւեթ վարս առաջի դնել 'ի կարգի գործոյս. բայց սակայն քանզի և յաւելուածդ նոր՝ յաւելմէ և իցէ, եթէ և իցէ, հաստատուն առաւելի այնչափ՝ մինչև հարկ եղև ըստ խնդրոյն և զմիակ յիշատակեալ կիւրեղ յերկուս տրոհել, նախ իբր միաբանեցեն և մեզ զհետ երթալ ընթացից նոր ընթերցուածոյն. միայն անաչառ ծանուցանելով սատանոր զանհնարին դժուարութին խնդ-

րոյս զպատմական. զորմէ կասի և տնականն :

Այս զի տարակոյս մեծ է առ հնագէտս, որպէս մի՞ իցէ ; եթէ երկու՝ կիւրեղ անուն հայրապետս Եմի. կմ եթէ երկոքեան կիւրեղ Եմայցի, այն՝ որ գրեաց ըզկոչումն ընծայուն, և զթուղթն վն երկնային խաչի առ կոստանդ. կայսր, նոյն իցէ՝ եթէ որ իշխանելոյն յուդայէ՝ որ եգիտ զխաչն առ հեղինեաւ, և առա մկրտեալ կոչեցաւ կիւրեղ կմ կիւրակոս. և զկնի եպիսկոպոս ձեռնադրեալ՝ նահատակեցաւ հանդերձ մարբն իւրով 'ի յուլիանոսէ: Ճառընտիրն մեր նոյնացուցանէ զմ իրքը. իսկ յայսմաւուրքն զատանէ զմ սարօք. նոյնպէս և յոյն և լատին յայսմաւուրք, և այլ մատենագիրք հասարակօրէն այլևայլ անձինս համարին. այլ և մեզ հաւանական երևի. ըստ որոյ որոշեցաք և զվարս

միոյն 'ի վկայաբանութենէ միւսոյն :

Բայց ընդդէմ երևանէ այն, զի ամենեքին նոյնացուցանեն զժամանակ երկոցունց. զի այլ կիւրեղ գտող խաչի էր առ կոստանդիանոսիւ և հեղինեաւ, և յետ կալոյ նաև յաւուրս կոստանդեայ՝ եհաս մինչև 'ի յուլիանոս. նոյնպէս և տեսողն երկնային խաչի էր առ կոստանդեաւ և առ յուլիանոսիւ, և եհաս մինչև յաւուրս մեծին թէոդոսի. և զիարդ մարթ իցէ երկուց ըստ հայրապետաց լինել 'ի մի և 'ի նոյն ժամանակի եպիսկոպոս Եմի. և այն՝ համանուն կիւրեղ անուամբ : Եւ այս դժուարութիւն ետ նախնեաց մերոց մի եւեթ կիւրեղ դնել 'ի տօնացուցի, այլ և մի վարք և վկայաբա-

նութիւն խառն զմիոյ 'ի Ճառընտիրի :

Սակայն և այս դրութիւն տկարանայ, ուր նոյն կիւրեղ ասի լինել որդի աննայի, և նահատակեալ ընդ մօր իւրում 'ի յուլիանոսէ. վն զի յայտ է յեկեղեցական պատմութեանց, զի երկոքեան կիւրեղ ոչ նահատակեցաւ և ոչ մեռաւ առ յուլիանոսիւ, այլ եկաց և յաւուրս յաջորդաց նր՝ յովիանոսի և վաղէսի. և վախճանեցաւ առ մեծն թէոդոսիւ. այլ մեկն գրէ և հերոնիմոս 'ի գիրսն

յաղագս եկեղեցական մատենագրաց. զնոյն հաստատէ և խորենացին, որ նախ՝ Գ. 12. 'ի խօսելն զկոստանդեայ որդւոյ կոստանդիանոսի, ասէ. * 'ի սորա աւուրս երևեցաւ խաչ լուսեղէն յերկնից յԵմ՝ ամ,, քաղաքին, հաւատացելոց և անհաւատից՝ առ երանելեաւն Կիւրղիւ ||: և ապա 'ի Գ. 33. գրելով զժողովոյն կոստանդնուպօլսոյ առ մեծն Թէոդոսիւ՝ ընդ գլխաւոր հարս ժողովոյն թուէ. * Կիւրղոս Եմի ||. ուրեմն այլ է սա 'ի նախահաւակելոյ անտի ընդ մեր իւրում անուամբ առ յուլիանոսիւ:

Մեայ ասել, թէ թէպէտև ժամակից էին երկոքին Կիւրեղ հայրապետք Եմի կմ Եմեցիք, բայց մին էր բուն և հարազատ պատրիարգ քաղաքին, և միւսն կամ յաւուրս վտարանդութեան առաջնոյն առ ժամ մի հովիւ եղև Եմսացւոց, և կմ թէ էր լոկ եպս միոյ 'ի քաղաքաց պաղեստինու, և լայնաբար ևեթ՝ յասացից թէ վրիպակաւ՝ հայրապետ Եմի է գրեալ յոմանց. և յայնմանէ շփոթութիւն 'ի վաղուց հետէ՝ անուանն միոյն ԸՆ միւսոյն, նոյնպէս և բաղադրութիւն վարուց միոյն ԸՆ վկայաբանութեան միւսոյն: Առ այժմ շատ լիցի այսչափ ասել. անս և 'ի յետագայ ծանօթութիւնս՝ որ 'ի վերայ այսր և այնր Կիւրղի:

(2) 'Ի գնել անգ զերկու Կիւրեղս Եմացիս զանազանեալս ԸՆ յայսմաւուրաց մերոց և այլոց ազգաց, համրել եղև և մեզ ուրոյն ուրոյն խնդրել և գտանել զպատմութիւն միոյն և միւսոյն ԸՆ կարի, և այլևայլ հանգամանօք կարգել զընթացս բանից. զի մի նոյնասցին և ոչ միով իմիք: Աղա զվարս առաջիկայ զերևելւոյն Կիւրղի Եմայ հայրապետի ունիմք նախ զեղեցիկ բանանդակեալ 'ի Հ. քան թէ 'ի Ց. և Լ. և առ այլ համառօտաբան վկայագիրս: Երկրորդ՝ ընդարձակ և մեծաբանական զննութիւն կարգեաց զվարս սորին սրբոյն Կիւրղի 'ի սկիզբն տպագրութեան գործոց նր. յն. և լտ. ամն 'ի բենեդիկեան ուխտէ միաբանից սրբոյն մաւրոսի՝ տուտտէոս անուն, 'ի մէջ բերելով և զվկայութիւնս եկեղեցական մատենագրաց. և ահա մեք ևս ըստ այսմ օրինակի զնախագրեալ վարս՝ համեմատութեամբ ծաւալեալ բերն, քաղելով զառաւել հարկաւոր թուեցեալ բանս ԸՆ մերումս նպատակի:

(3) Որ բազմապատիկ պատ 'ի պատս բանիւք խօսին այլք 'ի հին և 'ի նոր մատենագրաց՝ անհամաձայն իրերաց վն ժամանագրութեան սրբոյն Կիւրղի գործակցութեան կմ առաջնորդութեան

ԹԷ

Թէ՛ արիանոսաց, անաչառ խօսելով՝ լաւ եւս է զամենե-
այն այսպէս առաջի դնի 'ի Հ. * Սբն կիւրեղ ամա-
„ բան վրդպութբն իւրով կարկէր եւ պապանձեցուցա-
„ նէր զամ լեզու հերձուածողացն. եւ իբրեւ տեսին՝
„ թէ ոչ կարէին ընդդիմանալ, եւ կամ տալ պատասխանի,
„ հնարս իմացան, եւ ոչ 'ի կամաց իւրեանց, այլ 'ի
„ խնամոցն այն ձեռնադրեցին զնա պատրիարգ եկեղի,
„ եւ եդին յաթոռն տն եղբօրն յակոբայ, կարծելով
„ թէ այնու հաւանի բանից նց, եւ լինիցի իբրեւ զնո
„ արիոսի եւ նաւատոսի հերձուածողք. եւ յանկնկա-
„ լուէն իւրեանց վրիպեցան. քանզի սբ հայրապետն
„ կիւրեղ առաւել յանդիմանէր եւ կշտամբէր զնոսա||:
Եւ յետ պատմելոյ՝ թէ որպէս ակակիոս մախանօք ըն-
կէց զնա յաթոռոյ, այսպէս նշանակէ զդարձն յաքսո-
րանաց առ թէոդոսիւ. * իսկ սբն կիւրեղ յետ այն-
„ քան նեղութեանցն եւ հալածանացն դարձեալ կալաւ
„ զաթոռն եկեղի, յոր անարժանքն նստուցին (զնա
„ յառաջագոյն) Ը արժանեացն ընտրութբն այ||:
Զնմանն սմին վկայէ սբն եպիփան զսբյն մելիտոսէ ան-
տիոքայ հայրապետէ. զի թէ թէպէտեւ արիանոսք կար-
գեցին զնա յաթոռն՝ կարծելով զնա ձայնակից լինել
իւրեանց, այլ 'ի գերեւ ելյոյս նց: Այլ զի՞նչ ասե-
լի վկայութիւն պիտի եթէ վն կիւրղի, եւ եթէ վն մելի-
տոսի՝ քան զայն, զի 'ի նոցունց իսկ յարիանոսաց հա-
լածեցան, յայտ է թէ զի ուղղափառք էին եւ զուղղա-
փառութիւն քարոզէին: Բայց թէ զառաջինն ինքեանք
եւս հաւան գտան Ը ընտրութեն նց, կամ ձեռն եդին 'ի
վր նց Ը այլ ուղղափառ եպսունս, այդ չէ՛ 'ի նախա-
տինս սբց, այլ յամօթ չարափառաց. թող զի եթէ հրա-
ժարէին սբ հարք յայսպիսի ընտրութէ եւ 'ի ձեռնա-
դրութէ, նոքին այնուհետեւ արիանոսք էր լինէին ամ
հայրապետական աթոռոց: Գիտեմք, զի հերոնիմոս
դիւրահաւան ցուցանէ զանձն չարախօսութե թշնա-
մեաց սբյն կիւրղի, որք ասէին՝ թէ արիանոսք եդուն
կիւրղի զեպսութիւն եկեղի յետ մահուն մաքսիմոսի այ-
սու դաշամբ, զի մերժեսցէ զձեռնադրութիւն մաքսիմո-
սի, այլ այդ է համբաւ պաւլինեանց հակառակորդաց
սբյն մելիտոսի եւ սբյն կիւրղի. վն եւ ոչ զօրէ յայսմ
մասին վկայութիւն հերոնիմեան:

Պարծանք են սբյն կիւրղի եւ յաչաղանք ոմանց 'ի յետ-
նոց նորադաւանդից; որոց ասեմաւ՝ թէ սքանչելի է ող-
ջամիտ քարոզութիւն սբյն 'ի դիրս կոչման ընծայութե

այն

այնպիսի լուսաւոր վարդապետութե, եթէ 'ի հաւատոյս և եթէ 'ի համեմատս խորհրդոց եկեղեցւոյ և արարողութեանց, մինչև հիմն 'ի վեր տապալել զհին և զնոր աղանդս առ հասարակ, ոչ կարացին համբերել, այլ սկսան կրկնել պատճառանս սուտ. թէ գտանէ ինչ ինչ 'ի ճառից անտի նր՝ չիցեն նր, այլ յաջորդաց նր. բայց 'ի զուր. զի ոչ միայն բնագիրն յունական է հին, այլև թարգմանութիւնն՝ որ առ հայս, նոյնպէս և առ այլ ազինս է նոյն հնութե տարացոյց. զնոյն հաստատեն և հին մատենագիրք՝ որք զնոյն մատեան 'ի վկայութիւն առնուն: Եւ զի ոմանք յովհաննու հայրապետի եզմացւոյ ընծայեցին զքանի մի 'ի ճառից անտի, բարւոք ձեռնարկեն անաչառ քննիչք, թէ այգուշիկ ինչ ոչ շահին համառօտողք նորաձևիչք հնութե. զի և յովհաննէս էր անմիջական յաջորդ կիւրղի՝ և նորին վարդապետութե հետևորդ. թող և զայլ յովհաննէս փոքր մի զկնի յաւուրս անաստասայ կայսեր. որ և զերրորդն յովհաննէս՝ որ մեռաւ յամի տն. 575. զի և սքա են հին աւանդապահք հնութե:

(4) Հ. ասէ, թէ * 'ի պատճառս երևման խաչին միր-
,, ոնեաց սբն կիւրեղ ճռ անձինս ||: Զոր թերևս ոք
անհաւատալի առնիցէ. բայց ունի հաւատալ. եթէ
ուղիղ իմասցի զթիւ միրոնելոցն միանգամայն եթէ յա-
ռաջնում երևման խաչի 'ի ցերեկի, և եթէ յերկրորդ-
ումն երևմանն 'ի գիշերի՝ համերձ տպաւորութբ խա-
չից 'ի համերձս հրէից. զորմէ զանց առնէ Հ. բայց
յիշատակէ ճառընտիրն ՟Է այլ մատենագիրս, և այս-
պիսեաւ վարի ձևով չափազանցութ. * ||Ո՛վ որպէսըզ-
,, նա քծի. և յումմէ՞ այնչափ բիւրք լուսաւորեալք
,, (թ միրոնեալք). կարծեմ թէ և ոչ 'ի սմին պօղոսէ.
,, որում նմանեաց առաքելութբն և վարդապետութբն և վկայ-
,, ութբն. քանզի և զկարգս եկեղեցւոյ ազանձելապէս
,, կարգեաց ՟Է հայնուր եկեղեցւոյ, զմրուռնական ժամից.
,, և պաշտամանց սբց ||: Եւ յետ այլոց բանից. * Իսկ
,, յաւուր երևման խաչին լուսեղէն լուսով յերկինս՝
,, անթիւ բիւրք հաւատացին 'ի հրէից և 'ի հեթանո-
,, սաց, և միրոնեցան 'ի սմին կիւրղէ ||: Եւ դարձեալ
գրէ 'ի խօսել զերևմանէ խաչին. * անհնարին յե-
,, կեղեցին դիմեցին առ երանելին կիւրեղ միրոնել. որ
,, յայտ է կիւրղի սրբութե և աղօթից զօրն զօրլ. ա-
,, րոց ոչ բաւէին աւազանք, և ոչ ջրամբարք կեսան-
,, ռանցն 'ի միրոնել. մինչև հրամայել երանելւոյն կիւ-
,, զի

,, զի զբաղանիւն մեծ արբել, զոր գիմոսին կոչեն. և
,, անդ եւս տանել զփրկական միրոնութին։ Այս եր-
,, րորդ նշան եղև յեէմ յաւուրս պենտեկոստէին ||.
քանզի առաջին նշան 'ի պենտեկոստէի դնէ զիջանել
հոգւոյն սրբյ յառաքեալսն. երկրորդ զայն՝ * զոր յով-
,, սեպոսն պատմէ, թէ յաւուրս պենտեկոստէին
,, դղորդումն և սարսափումն նախ զքահանայիւքն պա-
,, տէր, և ապա զբազմութ ժողովելոցն հրէիցն. ապա
,, և բարբառ յանկարծակի անտուստ 'ի ներքին տաճա-
,, րէն լսելի լինէր զայս օրինակ բանիցն, եթէ գնամք
,, աստի՝ գնամք ||. և երրորդ զերևումն խաչին յաւուրս
կիւրղի առ կոստանդեաւ. թող զոր եղեն զկնի և առ
յուլիանոսիւ։

(5) Ըստ վաճառելոյ սրբյն կիւրղի զսպասս եկեղեցւոյ առ հասանելոյ յօգնութեն աղքատաց՝ թէպէտև յաւել-ուածովք չարախօսեաց ակակիոս չարին, այլ ոչ ոք յող-ջմտաց ունի մեղադիր լինել, այլ գովել առաւել։ Զնոյն արար և սրբն ամբրոսիոս վն ազատելոյ զգերիս. զոր իբրև բամբասեցին արիանոսք նմանօղք ակակիոյ, նա բաղմօք արդարացոյց 'ի ձեռն գրոյ զգործ իւր, 'ի մէջ բերելով և զօրինակ սրբյն լաւրենտիոսի. զնոյն ա-րարին և այլք ոչ սակաւք 'ի սրբ եպիսկոպոսաց։ Թո-ղեց ասել, թէ ուր եկեղեցիք անփոյթ արարին զաղքա-տաց, բղմ այն է՝ զի կողոպտեցան 'ի հալածչաց։

(6) Ծաւընտիրն Բ, յերես. հղ. ուր նոյնացուցանէ զկիւրեղ հայրապետն Ե կիւրղի եպիսկ նահատակելոյ, ասէ՝ թէ 'ի նմանէ տանեաք և զտօն ծննդեանն և ըղ-մկրտութեն 'ի մի օր. և 'ի վր բերէ. * Եւ զայս ոչ
,, եթէ յանձնէ եդ նա, այլ զի այսպէս հաճոյ թուե-
,, ցաւ հոգւոյն սրբյ 'ի միում աւուր լինել ծննդեանն
,, ՔՆ և մկրտութեն. և այսմ ականատես լեալ եղբօրն
,, ՔՆ յակոբայ՝ աւանդեաց եէմի և ամ եկեղեցեաց.
,, և երանելին կիւրեղ գրով եա ||։ Այս վիճաբանու-
թեան իմն գրգռելով Ե յայնա՝ կնքէ բանիւն. * և գի-
,, տեն զայս՝ որ կիրթ և վարժ են գրոց ||։ Այս հա-
մարձակախօսութ անանուն վրդպի ուրուք յազգէ մեր-
մէ մուծեալ 'ի վարս անդր սրբյն կիւրղի՝ եա և այլոց յետնոց նոյնօրինակ ոգւով խօսել, որք և 'ի տօնապատ-ճառս և 'ի կարգս յայսմաւուրաց. բայց ստուգութ քննելով պարտ է խոստովանել, թէ չէ այդ գիտութ կիրթ և վարժ եղելոց 'ի գիրս, այլ ազգային բանա-կռուութեն 'ի մէջ յունաց և հայոց։ Քանզի նախ Ե

հա-

հակառակութիւն է հինն բանիցս առեալ 'ի Թղթոյն Վա-
հանայ Նիկիոյ եպիսկ առ Զաքարիաս կաթուղիկոս Հայո-
ոց, որ Թէ Թղթակցութիւն լեալ իցէ ընդ տօնի ծննդեան
և մկրտութեան 'ի մէջ կիւրղի Երուսաղեմայ հայրապետի և յու-
լիոսի պապին Հռոմայ. որ և է անստուգութիւն մնայ՝
թէ ո՛ր այն կիւրեղ իցէ հեղինակ այսպիսի տօնական
խնդրոց. և ո՛ր այն՝ զոր ըստ գրելոյ սմին եպիփանու
եգին ակակիոսեանք յաթոռն Երուսաղեմի 'ի մերժել անդ-
զմին կիւրեղ. արդեօք մի՞ և կիւրեղն, եթէ այլ ոք
համախոհ իւրեանց: Երկրորդ՝ եգեալ թէ Երուսաղեմացիք
ցաւուրս կիւրղի 'ի միասին կատարէին զտօն ծննդեան
և մկրտութեան, և թէ սմին կիւրեղ զնոյն աւանդ հաս-
տատեալ իցէ իբրև առաքելական, ո՞չ ապաքէն և այլ
եկեղեցիք առաքելական աւանդութեանց էին պնդապահք.
և զիարդ փոխեցին՝ որպէս ենթադրի, և սկսան ուրոյն
տօնել զծնունդն, և ուրոյն զմկրտութիւն. մինչև և եկե-
ղեցին Երուսաղեմայ փոխեաց, թէ սկսաւ զատաբար տօնել. և
այս նախ քան զպառակտումն եկեղեցեաց 'ի յետագայ
դարս. զի ահա և ոսկեբերան և այլք 'ի հարց ժամա-
նակին վկայեն, թէ սկսեալ էին առանձին տօնել: Եւ
եթէ ոք կարծէ խարդախեալ զբանս այսր և այնր հին
վարդապետի 'ի յետնոց, զնոյն ունի կարծել և զայլոց:
Զի՞նչ ապա. ոչ ոք պարտի՝ և ոչ իսկ կարէ՝ զաւան-
դութիւն ազգային արդարացուցանել է վայր հարկանե-
լով զայլոցն. այլ իւրաքանչիւր արդարանայ իւրով
հնութեամբ, և ևս առաւել անհակառակ բարեսիրութեամբ խոր-
հելոյ զայլսն որպէս զանձինս. զոր ոչն տեսանեմք յորս եր-
կուսակք բանակռիւք լինին յոյնք և հայք է միմեանս
ընդ սոցին իրաց. Թո՛ղ և զայլ ազգս քրիստոնէից: Առ
այժմ այսչափ ասել շատ լիցի:

ՍԱՐ.

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոյն Կիւրղի եպիսկոպոսի, որ և Կիւրղոս կամ Կիւրակոս յուդա, և մօր նորա Աննայի։ (1)

Հ. յունիս. 6։ Յ. հոկտ. 28։ Լ. մայիս. 4։ Ճառընտ. Ա. հէ։ և Գ. յէ։ Բոլլանդեանն բա-բեղքրոց. հատ. ա. մայիսի. երես. 439 = 451։

ԱՅՍ ԵՐԱՆԵԼԻՍ ԿԻՒ-րեղ՝ ըս՟ որում զանազանեն յառաջնոյ Կիւրղէ եր՟մայ հայրապետէ եղելոյ 'ի նմին ժամանակի, և Կիւրակոս կարդացեալ յայլոց, էր ազգաւ հրէայ, և առաջին անուն նր՟ յուդա, բնակեալ 'ի պաղեստին հանդերձ մարբ իւրով Աննայիւ, առ ինքնակալութ՟բ Մեծին Կոստանդիանոսի։ Սա էր ինքն ծանուցեալ 'ի մէջ հրէից իբրև այր առաքինի և բարի 'ի կարգի աւանդապահ եբրայեցւոց. և աւանդութ՟բ առանձին ցեղի իւրոյ համարեալ էր յազգականութ՟է տանն սր՟յն ստեփաննոսի նախավկայի. որպէս և իրազէտ զաանիւր ք՟ զայլ եր՟մացիս յիշատակութ՟է անցիցն անցելոց ըս՟ յս՟ քս՟ և ըս՟ աշակերտս նր՟։

Ըստ ոմն Ձոխադրոյն աւանդի 'ի պատմութե-

դիւ-

գիւտի որդւոյ խաչկին՝ առ հօմ ազգս, յորժամ
եկն ամենայն դշխոյն հեղինէ մայրն կոստանդ-
դիանոսի յեմ՝ ի խնդրել խաչափայտին քսի,
՚ի հարցանել խոշտանգանօք զխորամանկ
հրէայս վասն այսր բանի, նորա յառաջ մատու-
ցին զյուդա երբեմն առաւել տեղեկագոյն
հնութեան. և նա յետ բազում յուզմանց՝ ըս-
քանչելեօք եգիտ զպատուական փայտ խա-
չին. որոյ և հաւատացեալ՝ ի խաչելեալն փրկ-
չին՝ մկրտեցաւ հանդերձ մարբն. և ըստ ակն-
արկուն հեղինեայ՝ կոչեցաւ անուանեան ան-
ուամբ կիւրեղ, կամ կիւրղոս, ըստ այլոց՝ կիւ-
րակոս. (որ է իբր նոյն, զի երկաքանչիւրն
ես թարգմանի ՚ի յոյն բարբառ՝ տիրական,
կամ տէրունի. յորմէ և ՚ի մեզ գտանին նոյնա-
նիշ յատուկ անուանք, տիրուկ, տիրոց, տի-
րայր, ես առաւել տիրատուր. նոյն և ՚ի լա-
տինն, տոմինիքոս. որ է տիրական կամ տէրու-
նական): Յետ այսորիկ հրամանաւ դշխոյ-
նին ձեռնադրեցաւ սա ինքն կիւրեղ յեպսու-
թն միոյ ՚ի քաղաքացն պաղեստինոյ. և որպէս
կարծի, նստաւ առ ժամանակ մի և յաթոռն
եմի զկնի մակարայ, կամ ՚ի ժամանակս աք-
սորանաց մեծին կիւրղի յառաջագոյն ճառե-
լոյ. մինչև եղև շփոթել ոմանց զերկոսին
համանունս հայրապետս ըստ միմեանս: (2) ~
Սա զի էր յոյժ հմուտ հին և նոր կտակա-
րանաց, համարձակ քարոզէր զքն հրէից և
հեթանոսաց, և զբազումս լուսաւորէր քրիստո-
կան հաւատոյս. կրեաց և նեղութիւնս և հա-
լածանս յաւուրս բռնութեան [illegible]

կա

հրամանաւ կայսերաւն՝ Ը այլ եպիսկոպոսօք ուղղափառաց . և եկաց մինչև ցթգրութն յուլիանոսի ուրացողի . որ 'ի խաղալ իւրում պատերազմաւ յարևելս՝ իբրև անցանէր Ը անտիոք և ընդ պաղեստինացւոց ՚ծն , լուեալ զբարեհամբաւութի՝ որ զկիւրղէ եպիսկոպոսէ դարձելոյ 'ի հրէութէ , և թէ նոյն սա է՝ որ եգիտ զսբ խաչն 'ի գողգոթա առ հեղինեաւ , ոխացաւ Ը դէմ կիւրղի ըստ ատելութեն՝ զոր ունէր առ կենդանատու խաչելեալն . նմին իրի հրամայեաց ածել զսբ եպիսկոպոսն առաջի իւր (որ աստ՝ յեէմ քաղաքի) , տեսանել զնա և լսել 'ի նմանէ : Եւ իբրև եկն յանդիման եղև ատենին , եհարց զնա թագաւորն , թէ զի՞նչ անուն է քո : Ասէ եպսն . 'ի ծնողաց իմոց յուդա կոչեցայ , այս է խոստովանութի . որ տայ իմաստասիրել զիմ դաւանս 'ի խոստովանութի սբ հաւատոյ . իսկ այժմ 'ի ձեռն հաւատոցն քոց և լուսաւոր մկրտութեն կիւրղոս կոչիմ ըստ հրամանի մեծի դշխոյին հեղինեայ : Ասէ թագաւորն . կենդանի՞ են ծնօղքն քո : Եպիսկոպոսն ասէ . մայրն իմ և եթ հաւատացեալ՝ կայ դեռ կենդանի : Եւ թագաւորն ասէ . կոչեսցի և մայրն : Իբրև եկն , ասէ ցնա յուլիանոս . կի՞ն դու զո՞ր պաշտօն պաշտես : Աննա ասէ . որպէս գտաք զողորմութի 'ի քէն Տր , զնոյն պաշտեմք : Յուլիանոս ասէ . ո՞ւր է որդին քո : Աննա ասէ . դա ինքն է եպսդ կիւրղոս , ցուպ և գաւազան ծերութեան իմոյ :

Յայս

Յայնժամ ասէ անօրէնն ցերկուսին ցնա. մեծ պատուին և կեանք ձեզ առաջի՛ կայ. համայն թողէք զպաշտօնն քո՝ հաւանեցարուք ինձ՝ պաշտելովկցլին: Նոքա ասեն. մեք ճշմարտութեան ա՟յ մատուցանեմք պաշտօն, որ արարիչն է ամենայն եղելոց. և ո՛չ դիւաց պղծոց և նոցին պատկերացն: Իսկ ուրացօղն ասէ. և ես պաշտեցի զխաչելեալն, և ինչ ոչ շահեցայ. զի զնեղութիւն քարոզէ յԱս յայս, և յաւ- տովեւեթ զկեանս յետ մահուանն: Նա այս ես պլինի սե՟ եղան յօգնոց հանելով, և ա- սէ. որպէս ոչ յիշես զպատուհական և զերկ- նանման տեղան անբիծ և անարատ զա- ւիննն ա՟յ, զի Ե՟ հավանեաւ նա պահեցար 'ի թաքստի, և ձողոպրեցեր զանձն քո 'ի ժամա- նակեայ պատուհասէ մահու առ բռնաւո- րական անմնօւն. իսկ զոր առեօդ զմեր զյոյս և յուսով զկեանս յետ նեղութե մահկանացու- այս կենացս, բարիոք ասացեր. զի թէ ոչ առ- խաւրի մշակն, ըստ ժամանակին ո՛չ ժողովէ զարդիւնս շահեկանս. և եթէ ոչ մարտնչի զինուորն Ե՟ թշնամւոյ թագաւորին և յաղ- թէ, ոչ առնու պսակս և պարգևս 'ի թագա- ւորէն: Ամբ քո ունեւէ, և ոչինչ օգտեւ- վո զի ոչ կամեցար զօրհնութի, այլ անձամբ մերժեցեր, զի հեռի եղիցի 'ի քէն. որպէս զի մի ծաղեսցի 'ի քեզ լուսաւորութի փառաց որդւոյն ա՟յ 'ի խաւարեալ ունայնութե մը- տաց՝ խաբանօք բանսարկուին:

Յայնժամ լի ցասմամբ սպառնալեաց ասէ ուրացօղն. ո՞չ գիտէք, զի բազումք 'ի խաչե-

 լեալն

քեալն քո յուսայեալք դժնդակ նեղութք և զաւռն տանջանօք ելլին յՃէս, և ոչինչ օգտեցան . վմյ հաւանեցարուք ինձ, և զոհեցէք ածոցն . ապա թէ ոչ՝ անհնարին չարչարանօք կոտտամահ առնեմ զձեզ, մինչև հանից զհոգիս ձեր ։ Սրբյն ասէ . ոչ կարես այնպիսի տանջանս պատրաստել մեզ, ոպ և քո պատրաստեալ է դիւացն և որոց պաշտենն զնս, որ իբրև զքեզդ իցեն ։ Յուլիանոս ասէ . և դուք այդպիսի յուսով մեռանիք ՚ի զուր վն խաչելոյն ։ Սրբյն ասէ . ոչ է ունայն յոյսն մեր, զոր ունիմք առ խաչելեալն ած, որ մեռաւ վն մեր և յարեաւ, զի զմեզ կենդանացուսցէ յաւուրն յետնում . բայց դու մի ՚ի զուր հպարտանար ՚ի վն ծառայիցս քոց . որ ներելովն այ պերճացեալ ունիս զթագաւորութիւն՝ որ վաղվաղակի եղծանի, և դու ընդ նմին ապականիս . փոխանակ զի ոչ ծանեար զժամանակ այցելութե քո . այլ դարձար յետս, և եղեր չարին անօթ, և տեղի բանսարկուին ։

Բարկացեալ թագաւորին ընդ բանս սրբյն՝ ետ նախ հատանել զաջ ձեռն նր . զի զբազում դարձոյց ասէ ՚ի դիցն պաշտելութե դրով ձեռինդ այդորիկ, և մկրտեաց ։ Յայնժամ սկսաւ գոհանալ սբ եպսն զայ, և ասէ . այս առաջին յանցանաց իմոց քաւութի՝ հատումն ձեռինս, որով գրեի ՚ի բաց կալ ՚ի քոէ՝ մինչդեռ ՚ի հրէութեն էի . արդ լաւ է ինձ միաձեռանի ՚ի կեանս յաւիտենականս մտանել, քան ողջանդամ ՚ի գեհեանն ան-

չէք: Իսկ յուլիանոս ասէր. զի՞մ մարմինս քո ապականեցիր չարաչար, և ասաց՝ Թէ ո՞վ է այն Ած՝ որ փրկէ զքեզ ՚ի ձեռաց իմոց: Սրբն ասէ. քո փրկիչն՝ որ ՚ի քէն հայհոյի, նա տայ զօրութիւն յուսացելոց իւրոց, և յամօթ առնէ զքո ամբարհաւաճութիւնդ ով ամենապիղծ և ատելի Այ:

Յայնժամ հրամայեաց բռնաւորն հալել կապար երկաթի պուտամբք, և ջերմաջերմ արկանել զմարմնով սրբյն, և ՚ի բերանն նորա. մինչև անշնչանալ եղև սրբյն զերկուս և զերիս ժամս. և որք մերձն կային՝ կարծէին զնա մեռեալ. այլ նա ամբարձ զաչս իւր յերկինս, և ասէ. Տր Յս Քս տուր ինձ համբերութիւն չարաչար ցաւոցս, և զօրացո զծառայս քո և զորդի աղախնոյ քո. և արա առ իս նշան բարութեան. զի տեսցեն ատելիք իմ և ամաչեսցեն. զի դու Տր օգնեցեր ինձ, և մխիթարեցեր զիս:

Իսկ խստասիրտ անօրէնն ասէ. չօգտիս ինչ ՚ի քո աղօթիցդ, եթէ ոչ կատարեսցես ըղկամս իմ և պաշտեսցես զդիս: Սրբն ասէ. ես զդևսն ոչ պաշտեմ, այլ զքո Ած կենդանի. և դու զոր ինչ կամիս, արա փաղփաղակի: Ապա ետ բերել բռնաւորն դարգիճ երկաթի, կիսապակ իբրև մահիճ տարածեալ, և դնել ՚ի վր կայծականց հրոյ, մինչև շաղացուցանել զդարգիճն առ հուր. և հրամայեաց արկանել ՚ի վր նր յօրսայս զսբն երես ՚ի վայր. և միանգամայն դալար բրօք հարկանել զթիկունսն և զմկանունսն. և աբա

թագին այնմ ։ Երկանէին և ձիւթ 'ի հուրն,
և աղաղակէր (ըստ այլոց՝ աղ և ճարպ) զան-
ձամբ սրբյն ։ Մինչդեռ յայն տանջանս էր
երանելին, ամբարձ զձայն իւր եբրայեցե-
րէն՝ ըստ որում յառաջ բերեն վկայագիրք, և
ասաց զաղօթս՝ որ թարգմանի հայերէն օ-
րինակ զայս ։ Ո՜վ Տէր անչափդ, որ վ͞ս մեր
չարչարեալ՝ եւ տուր կեանս այնոցիկ որ հա-
ւատան 'ի քեզ ։ որ մարգարէիւն յովնանու
զօրինակ երեքօրեայ յարութե քո ցուցեր մեզ ։
որ զընտրեալ մարգարէն քո զեղիաս հրե-
ղէն կառօք յերկինս յափշտակեցեր ։ Եւ որ
և յայս դատաստան, և թեթեւացո զիս 'ի
ցաւոցս յայսցանէ ։ զի վ͞ս անուան քո կրեմ
զայս ։ (3)

Զանձրացեալ յուլիանոսի յարիական համ-
բերութե սրբյն կիւրղի, և ոչ իշխեալ այլ ինչ
առնել, եւ տանել զերանելին 'ի բանտ ։ և
զմայրն պահել յընդարձակի ։ իսկ ծերու-
նին անմա մատուցեալ 'ի բանտն առ որդին
ասէր ։ որդեակ բարիոք նահատակեցար վ͞ս
անուանն քի ։ արդ կայ և մնայ քեզ արդա-
րութեն պսակն ։ զի պսակակից լիցիս սրբյն
ստեփանոսի նախավկայի, որ էր 'ի նախ-
նեաց հաւուց քոց ։ բայց յիշեա՛ որդեակ ։ զի
հայր քո հրէայ մեռաւ, (և չեղև արժանի
մասին սրբց ։ ոչ մեզս վիճակեցաւ 'ի տնէ) ։
արդ արա՛ աղօթս վ͞ս իմ, զի և զիս ընկալցի
ք͞ս Ը սիրելիս անուան իւրոյ (4) ։ և արժանի
եղէց տեսանել զհաւատոցումն քո 'ի տնէ
զանապական բարիսն և զանթառամ պսակն ։

Իբրեւ զգացուցին յուլիանոսի սպասաւորք մոք բանիցս այսոցիկ, հրամայեցաւ ածել զնա առաջի իւր. եւ ասէ ցնա. ով կին դու, որդին քո ընտրեաց զմահ, այլ դու զկեանս քո ընտրեա՛, եւ կեա՛ց 'ի պաշտաման դիցն ։ Նա ասէ. Նա զերկրաւորս արհամարհեաց, զի յաւիտենականին է ցանկացեալ. նոյնպէս եւ ես. մինչ ցորչափ իցեմ կենդանի, զպաշտօնն իմ քի մատուցանեմ, եւ ոչ դիւա՛ց պղծոց ընդ կռապաշտից ։

Յայնժամ ետ կախել զնա բռնաւորն զհերաց, եւ քերել զմերկ մարմինն երկաթի քերչօք, եւ հատուցանել մինչեւ յոսկերսն ։ Իսկ 'ի տալ նր գոհութի փառս այ, ասէ յուլիանոս. զի՞ է քեզ անմա, հաճեցա՞ր ընդ քերանս որք տիրեցին քեզ, եւ ընդ արիւնդ՝ որ թանայ զերկիր ։ Իսկ նա ասէ. ով ապստամբ յայ ամչ գիտես, զի չզգացի ինչ ես 'ի տանջանացս առ սէրն քի. եթէ ունիս եւ այլ չարչարանս մահուչափ, պատրաստ եմ սիրով ընդունել, եւ յամօթ առնել իմովս տկարութբ զհայր քո զսատանայ 'ի ձեռն փրկչին իմոյ, որ զօրացուցանէն զիս ։ Յետ այսորիկ մատուցին ջահս 'ի կողս նր, եւ այրէին զմէջսն. իսկ սրբ կինն կացեալ յայնպիսի տանջանս կախաղանին իբրեւ ժամս երիս՝ աղօթէր լռելեայն. եւ ապա ասէ լսելի ձայնիւ. Տէր ած զօրութեանց, արարիչ իմ եւ յոյս, որ փրկեցեր զսիրելիս քո յամ փորձութեանց հոգւոյ եւ մարմնոյ 'ի հին եւ 'ի նոր օրէնս, լուր եւ ինձ աղախնոյ քո, զի կատարեցից զընթացս իմ.

եւ

և ցնծալով մտից 'ի հարսնարանդ քո Է̅ սրբոյն
յուդայի որդւոյն իմոյ ։ Եւ զայս առաջեալ
անձնայի՝ աւանդեաց զհոգին իւր առ Ած ։
Իբրև գիտաց զայն որդի նր 'ի բանտի , ու-
րախ եղև յոյժ 'ի տր ։ և գոհացեալ զայ՝
խնդրէր փութով կատարել ըս օրինակի մօր
իւրոյ ։ Եւ կոչեալ զնա յուլիանոս յատեան ։
և տեսեալ զնա զոճարթերես , զարմացաւ ,
և ասէ ։ որո՞վ կախարդանօք զմեզ առ՝ հա-
սարակ բթեցեր և ապշեցուցեր՝ առ ոչինչ
համարելով զայնքան կարծրագոյն տան-
ջանս ։ Իսկ սրբ եպսն յանդիմանեաց զխրա-
տասրտութիւն չարին՝ ասելով ։ յամօթ լեր
ածամարտ դու , զի զզօրութիւն այ դիւաց
համարիս ։ և զի դու օտարացար 'ի Ճշմար-
տութէ , խորհիս 'ի խաւար ածել և զորդիս
լուսոյ ։ այլ ոչ թողցէ տր զյուսացեալս իւր ։
և դու ըս արժանի քում ամբարշտութեդ ըն-
կալցիս զպատուհաս յարդարադատ դատա-
ւորէն կենդանեաց և մեռելոց ։ քանզի և ոչ
ևս դարձցիս կենդանութբ 'ի Ճանապարհէդ՝
յոր երթալոցդ ես ։ փոխանակ զի այդչափ
դառնացուցեր զած կենդանի ։

Հրաման ետ յուլիանոս թողչաց՝ բերել
քարբս և օձս թունաւորս ։ և լցեալ զնա 'ի
գուբ մի՝ ընկեցին զսբն 'ի մէջ նց ։ Իսկ ե-
րանելին յարուցեալ կայր յաղօթս 'ի մէջ
դժնդակ սողնոց թունաւորաց , և ասէր ։
տր ած իմ լուր աղաչանաց ծառայի քո ։ որ
զյովսէփ փրկեցեր 'ի գբոյ տառապանաց , և
զդանիէլ 'ի բերանոյ առիւծուց ։ և ետուր

հրամանս ծառայից քոց գնալ 'ի վր իժից և քարբից, և կոխել զզօրութիւն թշնամւոյն. և այժմ արա առ իս զգութ մարդասէր շնորհաց քոց, և ապրեցո զիս 'ի թունից զազանացս. զի ծանիցեն ամենեքեան, թէ դու միայն ես ճշմարիտ Աստուած, և կարօղ յամի: Եւ իբրև ոչ մերձեցան 'ի նա ամենևին սողունքն, լի եղև յուլիանոս դառնութբ, և հրամայեաց հանել զնա եկեղն 'ի գբոյն, և զսողունսն հրով այրել:

Յայնմ վայրի թողեաց աւազն՝ որոյ անունն էր ադոն (կիրակոսն ադամոն, ըստ այլոց՝ ամմոն կիր. ադոն) լուսաւորեալ առ յոյս՝ մատեաւ առ թագաւորն, և ասէ. ով թագաւոր լի ես յիմարութբ. ոչ տեսանես զամենայն սա, զի ոչ այլուստ են այս սքանչելիք, բայց 'ի քէն. ո՛չ ձառեն գիրք քրիստոնէից զահաւոր զօրութիւն նր. և ոչ կարեն ըղձեմ կալ ձեռին նր կախարդութիւնք դիւապաշտից, և ոչ բնութիւնք արարածոց ումն. արդ զի՞ կամք մտամք տակաւին յանհաւատութէ մերում. այլ ես այսուհետև ճշմարտութբ հաւատամ, եթէ մե՛ծ է Աստուծն քրիստոնէից, և նա միայն է Աստուած ճշմարիտ, և չիք ոք այլ բաց 'ի նմանէ. նոյն ժամայն ընկալցի և զիս իւր 'ի ծառայ ըստ անքակտելի ողորմութեն իւրում:

Յայնժամ ել հրաման 'ի թագաւորէն՝ փաղփաղակի բառնալ զայրն 'ի կենաց սրով. և նա այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ 'ի քս՝ մկրտեալ արեամբ իւրով: Իսկ թագաւորն դարձեալ սկսաւ խօսել ընդ եպսին, և ասէ.

աւէ · ապշեցուցեր զամենեսեան , եւ մոգու-
թեամբ քով կորուսեր զմեծն 'ի Թովիչս · բայց
դու մի՛ ակնկալցիս ապրել 'ի ձեռաց իմոց ,
մինչեւ ուրացցիս զխաչելեալն : Պ՟խնի ետ
սբ̃ն կիւրեղ · ով Թշնամի ճշմարտութեան եւ
ատելի այ̃ , սիրտ ծորեալ , եւ միտք շրջեալ ·
զայդչափ բարերարութեան զարմանս տեսեալ
քո եւ ոչ դադարես 'ի մոլորութենդ · այլ յամա-
ռեխս յազդմանէ չարին 'ի խորհուրդս չարու-
թեան , եւ զիս կարծես նման քեզ առնել ու-
րացող :

Իսկ բռնաւորն ցդահճս · լցէք սան մի մեծ
ձիթով , եւ ջեռուցեալ սաստիկ , ընկեցէք
անդր դդա · զի խարշատեալ կիզցի եւ կորի-
ցէ : Իսկ սբ̃յն կնքեալ զինքն նշանաւ սբ̃յ
խաչին՝ եմուտ ինքնին 'ի սանն · եւ ահա առ-
ժամայն շիջաւ հուրն , եւ զովացաւ եռանդն
ձիթոյ · եւ նա յարուցեալ օրհնէր զած̃ 'ի մջ̃
անպատում սքանչելեացն : Իսկ բռնաւորին
մոլեալ ցասմամբ՝ ասաց գեղարդեամբ խո-
ցել զնա · որով աւանդեաց զհոգին՝ կատա-
րեալ յաղթութեամբ երանելին Եպ̃սն կիւրղոս ,
զկնի բարեյաղթ մօր իւրոյ աննայի , եւ բա-
րեբախտիկ Թովչին ադամի : Իսկ յուլիանոս
քսամարտ՝ ոչ դարձաւ 'ի պատերազմէն՝ յոր
գնաց , ըստ գուշակութեան սբ̃յն կիւրղի · այլ ան-
դէն սատակեցաւ յաներեւոյթ զօրութենէ փրկ-
չին մերոյ եւ այ̃ · որում փառք յաւիտեանս ·
ամէն : (5)

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ:

(1) Ասացաք սակաւուք 'ի ծանօթութեանս նախընթաց սրբոյն կիւրղի եՃմայ հայրապետի, թէ ընդ հին տօնացու-ցի և Ճառընտրի մերում նոյն աւանդի նա ընդ անուն կիւր-ղի եպիսի նահատակելոյ ընդ մօր իւրում աննայի. այլ ընդ Հ. և այլ վկայաբանից՝ զատանին յերկուս. ուստի և մեք տօնեմք այժմ զերկոսին ուրոյն ուրոյն 'ի միում աւուր սոսա. այժմ հարկ է տեսանել զստուգութիւն կամ զանստուգութիւն իրացս՝ ընդարձակ քննութեամբ: Եթէ ստոյգ դատանիցի վկայաբանութիւն կիւրղի եպիսի, ստուգի և զա-նազանութիւն նորա յաւագինոյ կիւրղէ. ապա թէ ոչ՝ հարկ է կամ նոյնացուցանել զերկոսին, և կամ պարտութ խոս-տովանել՝ թէ մնայ իսկութիւն իրացն անգիտելի:

Ստոյգ երևի վկայաբանութիւնս կիւրղի եպիսի ընդ մօր իւ-րում աննայի. զի միօրինակ աւանդեն զայն ոչ միայն յայսմաւուրք Հ. Յ. և Լ. ընդ այլևայլ համառօտ ոճով իւրեանց, այլև ընդարձակ վկայաբանութիւն գտեալ՝ 'ի հին մատենանս 'ի կարգի պատմութ գիւտի խաչին, զոր բաղ-դատութեամբ բազում ձեռագրաց տպագրեցին բոլլանդ-եանք, զնոյն ունի պատմութիւն. և 'ի նոյն աղբերէ ա-ռեալ երևի որ ինչ աւանդի յառաջին պատմագիրս և 'ի վկայագիրս. մինչ զի և Ճառընտրին թէպէտ նոյնա-ցուցանէ զերկու կիւրեղս, այլ շատ է զի ընծայէ կիւր-ղի զնահատակութիւն հանդերձ մարբն. որ ոչ է անկ աւագինոյն կիւրղի, այլ՝ երկրորդին կիւրակոս կոչե-ցելոյ:

Եւ այնչափ հանդիսացեալ է յարեմուտս այս կիւրեղ յուդայ՝ որ և կիւրակոս, զի ընդ եկեղեաց եկեղեաց ա-ռանձին յիշատակաւ պատուեալ՝ յաւելուն և զանազան աւանդութիւնս, որք թէ և ստեացին ընդ անհամաձայնու-թեանց, այլ ոչ սակին ընդ միաձայնութեան. զոր և արժան է լսել երկայնմտութեամբ:

Հռաբանոս և Նոտկերոս 'ի վկայագիրս իւրեանց 'ի մայիսի. 1. ունին յայտնապէս այսպէս. * Ցեղէմ նա-
„ հատակութի սրբոյն յուդայի կամ կիւրակոսի եպսի, ո-
„ րում յայտնեցաւ փայտ տէրունական խաչին ||: 'Ի նոյն միտս և յայլ բազում վկայագրութիւնս արևմտեայց, ուստի և յօրինակն բեդայի գնի. * 'Ի նմին աւուր (մայիսի.
„ 1)

„ 1) Նահատակութիւն սբ̃յն յուդայի եէմացւոյ՝ կիւրա-
„ կոս կոչեցելոյ ||: Միայն ոմանք զօրն միով աւուրբ յառաջ դնեն, ցայարիլի. 30. ուր դնելի էր յիշատակ կոմկրինոսի վկային՝ որ ՚ի հռովմ, շփոթելով զանուանն կիւրակոս ընդ կոմկրինոս: Այլ բազումք են՝ դուցէ ուղղագոյն են՝ եդին է ուստանարգասի և ադոնի վկայաբանից ՚ի մայիսի. 4. (զորմէ և զկնի լիցի բան): Զնոյն չորրորդ օր մայիսի ունին և անկոնացիք վն̃ տօնի սբ̃յն կիւրակոսի եպ̃ի պաշտպանի քաղաքին. նոյնպէս և կարգն խաչակրաց՝ որ կայր յերկրին բելգայ, զնոյն սբ̃. տօնէր իւր պաշտպան՝ ը̃ որում եղև գտօղ սբ̃յ խաչի. նոյնպէս և կարգն կարմեղականաց, և ամենեքին՝ որք ունէին ինչ առնչութիւն է ընդ երկրի և եէմի:

Այլ թէ ՚ի բաւն Ճարձակ վկայաբանութեան առ լատինացիս թուէր նշանակիլ համաձայն այլոց՝ որ կատարման սբ̃յն կիւրակոսի մայիսի. 1. պատճառ յետնոց փոխադրելոյ ՚ի 4 մայիսի՝ առի լինել այն, որ հաստատէ զմեր խնդրելին. զի որովհետև ՚ի մայիսի. 1. է առ լատինս տօն սբ̃ց առաքելոցն փիլիպպոսի և յակոբայ, և ՚ի մայիսի. 3. գիւտ խաչին, լաւագոյն համարեալ են հանել զտօն գտողի խաչին ՚ի սկզբնէ մայիսի՝ ուր կայ տօն առաքելոց, և փոխադրել ՚ի յաջորդ օր գիւտի խաչին: Եւ այսմ պատճառ կարծին լինել նախ գաղղիացիք. զի ը̃ աւանդութե նց՝ յորժամ գլուխ սբ̃յն կիւրակոսի բերաւ յեէմէ յաւրելիա, կամեցան՝ մասնաւոր տօնախմբութբ̃ կատարել զյիշատակ նր̃. բայց առի՝ թէ յամի տն̃. 1562. նոր աղանդաւորք այրեցին զգլուխ սբ̃յն է այլ բազում նշխարս սբ̃ց:

Թող զի և յայլ զանազան տեղիս Յին գաղղիոյ կային երբեմն ոսկերք կամ նշխարք մեծամեծք յանուն սբ̃յն կիւրակոսի եպ̃ի և վկայի, համարեալք սորին յուդայի եէմացւոյ. բայց այլք երկբայէին՝ թէ գուցէ այլոյ համանուն սբ̃յ իցէ: Որպէս և ՚ի հռովմ ՚ի վանս ինչ կուսանաց գոյր մարմին ուրուեմն սբ̃յն կիւրակոսի. զոր ոմանք եպ̃ս եէմացի համարեցան, և այլք հաստատեցին լինել սարկաւագ հռովմայեցի: Կայ և ցարդ յանկոնա քաղաք իտալիոյ մարմին պաշտպանի քաղաքին. զոր բնակիչք տեղւոյն է բազում ժամանակս համարեցան լինել յուդայի եպ̃ի եէմացւոյ. բայց յետոյ քննութբ̃ հաւանելի եղև այլ ոք գոլ ՚ի սբ̃ց:

Այս եմ սխալմութիւն աւանդից միօրինակ առուգէ զվկայաբանութիւն մեր, թէ ուրեմն ամենեքին ենթադրէին

զրելին Կիւրակոս կամ զԿիւրղոս եպս և միայն եՀմացւոց.
այն է գտօղն խաչին առ Հեղինեաւ։ Եկեսցուք այժմ
յանխարդյգ բանն՝ որ կարծիս յանպատուգաւթի կրթել և
զվկայաբանութիւն։ Նախ այն է զարմանալին, զի արև-
մտեայք առ չգիտելոյ՝ թէ մի այն ո՞ր իցէ պաշտպանն
անկրօնացելոց, 'ի միոյ կողմանէ Համարեցան զնա լինել
ընկէր ոք անկրօնացի. և 'ի միւս կողմանէ չունելով ըզ-
մարս կամ զվկայաբանութի նր՝ նոյնացուցին զՍ. պատմութե
եՀմացւոյն, որք թէ անկրօնացին Կիւրակոս յուդա գնա-
ցեալ յեՀմ՝ անդ նաՀատակեալ իցէ 'ի յուլիանոսէ. և
յայս միտ աւր եղեալ 'ի բարոնիոսէ և յայլոց 'ի բազմ
վկայագիրքն կամ 'ի մարտիրոլոգն Հռոմայ 'ի 4. մայի-
սի. * Ցեէմ (կատարումն կամ յիշատակ) սրբյն Կիւրա-
,, կոսի եպսի, որ յորժամ այց առնէր սրբ տեղեաց. ըն-
,, պանեաւ առ յուլիանոսին ուրացողէն ||։ 'Ի սոյն նախին
բանից՝ որք կամ յայտնի սխալ են, և կամ ոչ ինչ ք մեր-
ձին 'ի խնդիր մեր. առին առին սմանք 'ի Համարձա-
կախոս գրչաց՝ որոց գլուխ է Ը յառաջատուե բարեպա-
րոք բոլլանդեան, եղծանել զեղծանել զվկայաբանութ
Կիւրղի եՀմացւոյ՝ զայս Ը պատմութ գիւտի խաչին և-
ղելոյ առ Հեղինեաւ, կուտակելով և կցկցելով զամա-
բական պատճառանս սեպՀականս կրկնիցս։ Ժամ է
փեռանել զՀանգէս բարեպաշտեան՝ թէ որմնք Հիմամբ
ջանայ ձիւել զսոսուգութ Հարազատ կարծեցեալ ըն-
դարձակ լսելին վկայաբանութե Կիւրղի եՀմացւոյ։
Ընդհանուր ձեռնարկութի բարեպաշտի այն է, թէ անըն-
դոյգ է պատմութի գիւտի խաչին. ապա և այս վկայա-
բանութի Հետեւորդ նորին։ Այլ և մանաւանդ ձեռնար-
կութիւն եւս չինչն 'ի վր նորին Հիման. զի թէ զոր ինչ
միանգամ՝ անտեղութիս զանեն կրկնիցս 'ի պատմութե
գիւտի խաչին, նոյնք և 'ի վկայաբանութե առս ընդ ա-
ռաջ եկանեն։ Եւ մի այն իցեն արգելք։ Առաջին ան-
տեղութի. զի գրի 'ի Հին վկայաբանութե անդ կամ 'ի
պատմութե գիւտի խաչին. թէ յետ միրտելոյն յուդայի
Կիւրեղ կամ Կիւրակոս կոչեցելոյ 'ի ձեռն սրբյն մակարայ
եՀմի Հայրապետի Ը Հրամանին Հեղինեայ, * Մինչ-
,, դեռ սակաւին յեՀմ էր Հեղինէ, Հանդերձ եպսն
,, մակար 'ի քն. իսկ երանելին Հեղինէ կոչեաց զեւսե-
,, բիոս եպս քաղաքին Հռոմայ. և նա ձեռնադրեաց
,, զյուդա եպս յեՀմ եկեղեցւոյն քի. և փոխեաց զա-
,, նուն նր. և կոչեաց Կիւրակոս ||։ Այս առնէ բարեպա-
րոք. եւսեբիոս պապն մեռեալ եր յամի տն. 311. ք 15
ամաք

ամփոփ յառաջ քան զգնալ հեշտանաց յերէմ. եւ թէեւ կեն-
դանի լինէր. * մի՛ ուրուք լուեալ իցէ (ասէ) կամ
„ ընթերցեալ երբեք. թէ յայնմ կողմանէ ծովու կէ-
„ թէ ՚ի հասիմայ գլխովին ելեալ եկեալ իցէ քահա-
„ նայապետ որք ՚ի ձեռնադրել զո՛ ոք եւ է եպս||: Քանզի
են Էգիպտացւոց Ը առաջին տեսուչ. այլ ուներին եւ զլու-
ծուծս կարեւոր ։

Նման՝ զի թէպէտ եւ կայ յայս բան կնճիռն, այլ ճշ՛ նորա-
հեար կարգութ. զի ՚ի վաղեմի գարուց են այգ առաջ-
նեածք. մինչ զի եւ ճառընթերն մեր փոքր մի այլայլու-
թեամբ երկրորդէ այսպէս ՚ի վերս կիւրղի. * Իսկ զԿե-
„ րանթեայն կիւրեղ ձեռինէ հրամայէ միրանել եւ սեբէ
„ հայրապետին հասիմայ, եւ կիւրեղ փոխանակ յու-
„ դայի կոչէ զնա հոգին, ոստ պօղոս փոխանակ սօղոսի.
„ եւ կացոյց զնա եպս յերեմ զկնի կատարման մակարայ.
„ որ նախ ունէր զաթոռն երեմի. զորոյ զկնի երանելին
„ կիւրեղ յաջորդէ ։ Եւ զատանէ զբեեռսն հարեալսն
„ ՚ի ձեռս եւ յոտսն քնի զհրացեալսն ծծամուխս՝ մաղ-
„ թանօք յեպսուեն. քանզի զխաչն ՚ի հրեուեն եգիտ,
„ որ հաւատոյ առիթ եղեւ նմա ։ Եւ այնչափ չնորհս
„ ետ նմա ած, մինչ զի զբանակս մեզատեր գիւղացն
„ հալածել, եւ զախտս բժշկել. ոստ ասէ պատմուեն||:
՚ի մեւս առ զմերըջին հառաճածգ՝ որ ակնարկէ ՚ի հան-
գիտացեալ պատմուե գիւտի խաչին. մինչ զի եւ ՚ի յն.
եւ ՚ի լտ. օրինակս նոյն պատմուե նոյն ձեւ բանից պա-
հի այսպէս. * Եւ այնչափ չնորհաց եհաս սէ եպսի
„ կիւրակոս, մինչ զի զդեւս հալածել աղօթիւք, եւ զա-
„ մենայն ախտս մարդկան բժշկել||: Արդ այսպիսի
հին միաձայնուե աւանդուե ոչ դիւրաւ առի ։

Այլ եւ երկրորդ՝ յայտ է, թէ ոչն սեպեստորոս՝ որ էր
առ հեղինեաւ, կոչի նաեւ եւսեբիոս՝ ոստ ՚ի հայերէն
գիրս. եւ առ ագաթանգեղոսի ՚ի թուղթն գաղանց.
նոյնպէս եւ առ այլս, զոր գիտէ եւ բարեպաշտ, այլ
գծուեալբեւոյ ՚ի մէջ բերէ՝ յասելն, թէ բերեննգողիոս
արքայ՝ որ Ը ամանց էր ՚ի Է դարու, եւ ըստ այլոց ՚ի
սկիզբն ԺԲ դարու, * Ընկայ հաւանեցուցանել՝ թէ
„ յունական անուանք եւսեբիոս սեպաստա՝ այն, որ լա-
„ տիներէն սեպտէմբեր (կմ սեպտեմբեր)||. եւ յայնմանէ
եղ վէճն, թէ ո՞ իցէ՝ որ միրանեաց զկոստանդիանոս ։
Եւ եթէ չհաւանի բարեպաշտ ճարտարաբանու Է մեկնուե
արքայից, զխորհրդ յետոյ հաւանի Է անհաւանելի բանս
այլոյ յեռանդայն եւ անմտուե արեգակի. (ոստ տեսցի ՚ի
մտոյ).

մասոյ)․ և որ և՛ս յայտնին է՝ Ըէ՛ր ոչ խոստովանի, թէ անուանս յունական Եւսեբիոս՝ ըստ հնչման նմ̃ Եւսեբիոս, նոյն է ըստ լատինականին Եւսեբիոս․ և երկաքանչիւրն նշանակէ Բարեպաշտ, և անխտիր առի զոր և է հայրապետաց և զթագաւորաց անգամ։ Զխմբգ և զոր ՚ի լատին թարգմանիչն մեղադրէ, թէ զմակարիոսն պէտրոս է իմացեալ՝ որ է երանելի, փոխանակ պահելոյ զյատուկ անունն, չմերձեցուցանէ և յանունդ Եւսեբիոս՝ թէ պարտ էր թարգմանել Բարեպաշտ, և ոչ պահել զյատուկ անունն․ յարոյ ՚ի գնելն ունէր և զայն նշանակել՝ թէ առ նախնիս բանս․ կոչէին անխտիր սր և է հայրս և հայրապետս․ վն որոյ չէ ինչ, եթէ վրիպակաւ Եւսեբիոս ամն պապ, Փ բարեպաշտ հայրապետ ձեռնադրող կիւրղի՝ խառնեալ իցէ ըստ անուան Սեղբեստրոսի պապի Եւսեբիոս կոչեցելոյ։

Այլ թողեալ զայս, և եդեալ թէ հին պատմաբանք համարեցան ընդ հեղինեայ եկեալ յեէմ զՍեղբեստրոս հայրապետ, միթէ զանկարելին առասցեն, կմ թէ մե՞ղս գործեցին․ զի ահա և Վարդան ՚ի ներբողս լուս․ յիշէ զայս աւանդութի հին․ թող նախ դոցէ այլոց քննասէր բաքերպոք զճշմարիտ պատմութի սբյն Սեղբեստրոսի (զի զոր կայ՝ չկարէ ըստունել), և ապա յայլոյ ոճ մանգաղ արկցէ։

Երկրորդ անտեղութի կմ առարկութի բաքերպրոքայ այն է, թէ անուն Կիւրակոսի՝ որ առի լինել յաջորդ Մակարայ եէմի հայրապետի, չէք ՚ի գաւազանագիրս պատրիարգաց այնր աթոռոյ։ Այլ յայտ է՝ թէ այս ըդէմութի ոչ ուժէ ըդէմ մեր․ նախ՝ զի ՚ի մեզ ո՛չ կոչի Կիւրակոս եպս, այլ՝ Կիւրղոս կմ Կիւրեղ․ զոր եթէ գտանէր հնչմ̃կորդն, դիւրաւ գտանէր ՚ի կարգս պատրիարգաց եէմի ձայնակցութի եկեղեցական պատմութեց և վկայաբանութեց՝ մի և երկու, գուցէ և երիս Կիւրեղս ՚ի նմին չորրորդ դարու․ այլ թէ ո՛ր ՚ի նոցանէ կոչելի իցէ Կիւրակոս, նմա թողումք ընտրել․ և ըստ այնմ տալ յօրինել և Լեքէնի նոր գաւազանագրի զիւր զցանկ․ քանզի և սա ՚ի հատ․ Գ․ երես․ 154․ թէպէտև գնել գնէ երկբայութի զանուն Կիւրակոսի, այլ բոլորնդեանց վկայութե զհետ երթեալ՝ նոցին պատճառաբանութը խափարէ զկարգ բանից իւրոց։ Երկրորդ՝ ո՞ ոչ գիտէ, թէ չե՛ք հաստատուն գաւազանագիրք եպսաց եէմի եղելոց ՚ի ժամանակի անդ հալածանաց Արիանոսաց․ և եթէ լինէր ևս, ՚ի նոսին ընկզմէր մթութե և անունն Յուդայի

կիւ-

կիւրակոս կմ կիւրեղ կոչեցելոյ՝ չփոխելով և Է ան-ճան երևելւոյն կիւրղի: Երրորդ՝ Ը Հ. ոչ կոչի կիւրեղն երկրորդ՝ պարզապէս եպս եՃմի, (որպ կոչէ զնա լատին վկայաբանն. և Յ. բս. և Ժմ.) այլ միայն ասէ՝ թէ * հրամանաւ ածասէր գչխոյին հեղինեայ ձեռնադրեցաւ եպս||. որով ունիմք իմանալ եպս կողմանցն պաղեստինու 'ի սահմանս եՃմի, այլ ոչ պարզապէս պատրիարգ եՃմի. Նմին իրի և պատճառ նահատակուԹ այսպէս առաջի դնի 'ի Հ. * 'ի գալն (յուլիանոսի)
,, յեՃմ՝ լուաւ զքաջութիւն կիւրղի. որ և համբաւն
,, յառաջագոյն հասեալ էր 'ի լսելիս նր, թէ նա բնքն
,, է գտօղ նր խաչին 'ի գողգոթայ. և վաղվաղակի հրա-
,, մայեաց ածել զեպսն առաջի իւր||. և այնպէս եբրև զառանձին եպսէ ճառէ 'ի բովանդակ ընԹացս նահատակուԹ հանդերձ մարբն: Նոյնպէս է տեսանել և 'ի ճառընտ. Դ: Ոչ այլազգ ցուցանէ և բուն պատմուԹ վկայաբանուԹ առ այլս՝ եԹէ ոչ կապեսցիս Է յառաջաբանուԹս նց. Թող զճառընտ. Բ. որ նոյնացուցանէ զերկոսին կիւրեղս 'ի մի. որպ տեսցի և զկնի: Սմին իրի և մեք 'ի տօնելն ոչ կոչեմք եպս եՃմի զերկրորդն կիւրեղ. այլ միայն զառաջինն. զոր օրինակ և որք կիւրակոս կոչեցին զերկրորդն, ոչ ամենեքին եդին զնա եպիսկոպոս եՃմի:

Երրորդ անստուգութիւն է Ը բարեպրոքայ, զի 'ի պատմութ անդ գիւտի խաչի Ը լատինացւոց կմ յՃարձակ վկայաբանութ կիւրակոսի յուդայի՝ տուր անուն հօրն նր կոչի շմաւոն կմ սիմոն, և անուն հաւուն զաքէոս, սափ 'ի բերանոյ շմաւոնի առ յուդա, թէ քարկոծեցաւ * ստեփաննոս եղբայր քո||. և 'ի բերանոյ յուդայի ասի առ ածծ. * կարգեա զիս Է եղբօր իմում ստեփանոսի, զորմէ գրեալ է 'ի գործս երկոտասան առաքելոց քոց||. և զհայրդ մարթ իցէ ասէ հականակորդն և նմանիք իւր, թէ յուդա եղբայրն սրբյն ստեփաննոսի դատանեցի եւր երեքհարիւր ամօք զկնի առ կոստանդիանոսիւ և առ յուլիանոսիւ. մինչ զի այսպէս հեգնելով խօսի բարեպրոք զաննայէ զմօրէն կիւրղի. * Սա եթէ
,, և սբյն ստեփաննոսի մայր եղև, ոչ միայն երեքդա-
,, րեան, այլև իբր չորեքդարեան ամաց լինել հարկա-
,, կեղծելի է||: Այլ չէ արժան այսպիսի իմաստնոց կամաւ անիմաստ զանձինս կեղծողաց առնել պատասխանի. տուր և յետին ադէտք զայդպիսի բանս ուղիղ իմանան՝ ըստ աղքսակցուԹ եւեԹ, որպ և 'ի Հ. հօրեղբայր կմ հաւ-

եղբայր

եղբայր ընթեռնումք մեք. այլ ոչինչ չանարժեմք. թէպէտ
որք կամին՝ ազգիտասցին ։

Չորրորդ անտեղի անտեղութեն պատմէ բարեպարք յայն բան ումեն կիւրղի կմ կիւրակոսի առ յուլիանոս, ուր յուշ առնէ ումն Զդէմ ուրացողին զազատութն իւր 'ի վտանգէ ձեռամբ եղբարց և քահանայից եկեղեցւոյ՝ պահելով զնա Զ ամ սեղանով. * Ո՛չ երբէք այսպիսի ինչ (առէ բարեպարք) 'ի դէմս առնին յուլիանոսի քրիստո-
„նէութք ։ Գիտեմք, զի նա առանց հրամանի կոստանդ-
„դեայ եկն 'ի կապադովկիոյ յասիա՝ առնուլ զնո ուս-
„մունս. և զի յանցանելն Զ կոստանդիանուպօլիս՝ խոստ-
„կից լեալ Զ եղբօր իւրում գաղղոսի՝ եւ կարծիս հա-
„մախոհութն իւիք ընդ նմա. բայց ոչ երբէք ընթեր-
„ցեալ է մեր՝ թէ իբրև մահապարտ խնդրեցաւ. այլ
„մանաւանդ ինքնակամ չոգաւ 'ի մեդիոլան, և 'ի բաց
„քերեաց յանձնէ զկարծիս կասկածանաց՝ անձամբ ա-
„ռաջիկայ լինելով ॥ ։ Հաս է արդ առն գրագիտի յընթեռնուլ զբազումս մոռանալ զբազում յընթերցուածոց իւրոց, եւս և 'ի գրելոց. զի ահա 'ի վարս մարկոսի արեթուսայ եպիսկ՝ սա ինքն բարեպարք, կմ գործակից նորա հենաքեններոս պատմեցին զնոյն դիպուած վկայութ գրիգորի աստուածաբանի, և ոչ անգիտացան նմա զվկայութ բասիլիոսի քահանայի և վկայի զպատուղ բերեալն 'ի հաւատարմութեան ։ Ո՛ր թողից զայն, զի երբ վըկայէ և ինքն բարեպարք աստանօր՝ թէ յուլիանոս եւ զկարծիս համախոհութե Զդէմ կոստանդեայ, և թէ զնոյն 'ի բաց քերեաց յանձնէ զկասկածանս, զիարդ չհաւանի կարծել՝ թէ խնդրեցաւ և 'ի խնդրակաց արքունի ։ Մի թէ իմաստնագոյն գտաւ յետին քննիչդ քան զմերձաւորն ժամանակաւ զմեծաբանն գրիգոր՝ որ առէ զյուլիանոսէ, թէ եկեղեցականք * ապրեցուցին զփախստականն զայն 'ի ժամանակին յորում վտանգեցաւ ամ
զարմ նր ॥ ։

Զայս Զարձակագոյն նշանակէ և Տաւլէմոնդն մեր Զ 'ի խօսելն զոքայն կիւրղէ եպիսկոպոսէ յանդիման եղելոյ յառաջնի յուլիանոսի. * Եւ զի ծանօթ էր (ուրացողին)
„յառաջագոյն բարեպաշտութե առնն, յանծանօթս
„լինէր՝ զառաջինոյ օձին բերելով օրինակ ։ Քանզի եր-
„բեմն և թաքուցեալ էր երանելին կիւրղ, զակիզբն յու-
„լիանոս 'ի ձեռաց մեծին կոստանդիանոսի (կմ կոս-
„տանդեայ). քանզի փրկեցեալ թագաւորին կոստան-
„դիանոսի որդւոց առ հասարակ զմնալութիւնն և զան-
„ լու-

„ ըութիւն առ քն, պղանանել զնա հրամայեաց. և
„ նա փախուցեալ՝ զսէյ սեզանոյն բռնած հարկանէր.
„ և 'ի ձեռն բարեխօսութեան երանելւոյն կիւրղի փրկել
„ լինէր և ապրել 'ի մեծէն կոստանդիանոսէ. փրկութիւն
„ անհաւատալի և անարժան. ոչ զի շնորհ ունէր ընդ
„ փրկութեան, և ոչ կիւրղի՝ 'ի ձեռն որոյ ապրեցան.
„ այլ երկոցունցն երևեցաւ չար. միում զանձկարիք
„ ուրացութիւն երկնելով, և միւսումն զ'ի վէր յառնելն
„ և սպանանելն: Եւ զի համբաւ հաւատոյ հրէիցն ե-
„ հաս 'ի լսելիս նր, յաւելեալ 'ի չարութիւն՝ զոր ունէր
„ առ նա վն (գիւտի) խաչին քսի, և հաշտեցաւոր ան-
„ ոճանն, ստիպէր զնա յայն ինչ, զոր լսել սոսկալի
„ էս. ուրացիր ասէ՝ ոչխ և ես՝ զխաչեցելեալն. և նոր-
„ ձակեմ զքեզ||. և յարէ զկնի զնահատակութիւն:

Տեսանեմս, զի թէպէտև պէսպիսութիւն հանդամանաց գտանի 'ի վկայաբանութիւնս եւ այլևայլ աւանդութեանց. այլ սուտ զուճ իրացն կայ և մնայ նոյն. և եթէ գըժ-ոճարանկնհիան բանք գտանիցին, ոչ են խզելի բացասութիւն ընդ բարեպաշտաց, այլ լուծանելի իմաստասիրութիւն: Եւ զոր օրինակ չէ պարտ ՚ը պիտանիս և զանպիտանս ՚ըունել 'ի պատմութեանց, սոյնպէս և ոչ զպիտանիս ժխտել և հերքել վասն թեթև պատճառաց իբրև զանպիտանս կմ զանստոյգս. այլ ՚ը ասելոյ գելասիոսի պապին յընտրութեան ընդունելի և անընդունելի գրուածոց՝ (ուր յիշէ և զպատմութիւն գիւտի խաչին,) զաւաքելականն պահել կանոն. * զամ ինչ փորձեցէք, ըզ-բարին ընկալարուք||:

Այլ ո՞ կարէ հանդուրժել աստանօր մեծաբանութեանց բարեպաշտաց, որ կարծէ թէ ինքն է կատարեալ և մի միայն հետևօղ բանից առաքելոյն և աչալրջութեան գե-լասիոսի. քանզի կարծիս 'ի մտի եգեալ՝ եթէ 'ի ձեռն նախանձաւոր առաքելական իւրոյ յաղթօղ հանդիսացաւ, (ուր մեք անտաք զնա 'ի պարտութեան մատնեալ,) այսպէս իշխէ վերաշրճել 'ի բանս իւր. * Ո՛չ զամ զամ.
„ և ոչ յամ ժամանակի կարօղ եմք խուզարկել... ամին
„ իրի անմեղադիր առնեմք զնախնի մատենագիրս՝ զորս
„ այլուստ մեծամեծս, զի յայն ժամանակս՝ յորս ստա-
„ կաւ. նոճազ փոյթ կայր 'ի միջի վն քննելոյ զպատ-
„ մութիւս, յոլովակի բարի հաւատով 'ի վկայութիւն կո-
„ չեցին և հետևելի համարեցան զգրուածս, զորս այլք
„ առաւել փորձ պատեալք յայնպիսի իրս՝ կամ մերժե-
„ ցին կամխառ, և կմ այժմ ամ իբրք մերժելի դատին.
„ Երա-

„ Երանի տամ արդարև այնց դարուց, յորս այնչափ
„ փոյթ ընծայիւր 'ի քննութիւն սբ գրոց, և 'ի մերձե_
„ ցուցանել զայն յողջմտութեն հաւատոյ և 'ի բարեկար_
„ գութիւն վարուց. մինչ զի 'ի զբաղիլ ամենեցուն զոգ_
„ ցես փութոյ 'ի նոյն, սակաւք գտանէին յոյժ առ 'ի
„ փոյթ յանձին ունել յաղագս պատմական քննութեց,
„ և խուզարկել ճշգրիտ, թէ որպիսի հաւատարմութեն
„ իցեն գրեալ իւրաքանչիւր գրուածք կամ որպիսի ճըշ_
„ մարտանմանութեն. միայն թէ մի երևեսցին հակա_
„ ռակ ելանել ուղղափառ կրօնի: Այլ ոչ է անգտա_
„ նելի և մերս դար, յորում բաց 'ի յոքունց անտի վաս_
„ տակելոց մեծ ևս քրտամբք յայն աշխատութիւս (սբ
„ գրոց), մինչև մի խուզարկութեն սրբազան ուսմանց
„ այժմ իբրաւամբք կարէ պարծիլ եկեղեցի՝ ոչ գուցէ
„ ոչ յայլում ժամանակի երբէք, գտանին նաև բա_
„ զումք՝ որք մանաւոր գիտմամբ բուռն հարկանեն
„ 'ի քննութիւն եկեղեցական և քաղաքական պատմութեց,
„ համեմատելով զժամանակս ԺԸ ժմկս, և զմատենագիրս
„ ԺԸ մատենագիրս. և այն է փոյթ ջանից նց, զի եր_
„ կուստեք կշռելով զիրսն՝ մարթ իցէ գտանել ստու_
„ գիւ, զինչ ինչ 'ի մէջ այլևայլ պատմութեց ճշմար_
„ տագոյն կամ առաւել ճշմարտանման կայցէ, օրինա_
„ կաւ սբյն գեղասխասի պաւլին, որ զայսպիսի աշխա_
„ տասիրութի ոչ աներժան վարկաւ ծայրագոյն այնքան
„ ձրութեն հռովմէական քհնյապետութեն ||:

Եթէ նմանօղ լինել կամէաք ճշմարտութեն առնս՝ այլուստ մեծանուն համարելոյ, կարող էաք բանիւք և արգեամբք ցուցանել՝ թէ քանի՛ նենգ և կեղծաւորաթեն ստուբ հանդերձ բովանդակի 'ի պարծանս անձին իւրոյ, զոր յայլոյ դէմս խօսի: Զարմանք են՝ զի քաջն բոլլանդ յովհաննէս, և յաջորդ նր հենաքենիոս բոլլանդեան, որոց յաջորդեաց սա ինքն բարեպրոչ յաշխատասիրութեն վարուց սբց, ոչ զայսպիսի մեծարանութի սիրեցին, և ոչ զայսպիսի համարձակութի 'ի ջանալ առել զվկայաբանութիւս ԺԸ ստւա պատրուակաւ քննիչ երևլոյ իմաստուն և տաղիկեցի. որում և այլք յառաջ ՋԸ զմեզ չկարացին առնել: Այլ մեք անմեղադիր առնեմք զբարեպրոչ, զի յայսմ մասին պատրեցաւ 'ի չարաչար համարձակախօսութէ ուրումն արեգայի, գը անանուն կրօնաւորի ուրումն աւտիխրոգորեցւոյ, զորմէ առէ լինել 'ի ԺԶ դարու. և այն է յաւէտ՝ զոր առէ առաւել փորձ գտեալ յայսպիսի իրս. և բերէ զբանսնր ԺԳէմ

գիմախօսաց լուրոց 'ի յաւելուածս մայիսի . Եբէ . 836 .
Թէ . ահա այրն՝ այն ծանօթութիւս առնելով 'ի վ̄ր պատմութե̄
գիւտի խաչին և 'ի վ̄ր կիւրակոսի եպ̄սի , որ̄ 'ի սկըզ-
բանն ասէ , * Զարմանամ յոյժ յոյժ , թէ զիա՞րդ գրուածն
,, այն՝ յորում առաջի դնի պատմութիւն այսր կեղծեալ
,, գիւտի , մուծեալ իցէ յընթերցուածս եկեղեցւոյ . զի
,, ոչ ուստեք կարէ կալ յակապատանի , եթէ կարգ ժա-
,, մանակաց զննեսցի և ճշմարտութիւն խնդրեսցի || , Նոյն-
պէս և 'ի վախճանի ասէ . * Հերքելի է ուրեմն , զոր
,, այսպէս մերժելի ցուցանէ հեղինակութիւն և բանն .
,, և համարելի է մտացածին կեղծիք լինել , ուր և ոչ
,, մի ինչ հետք փայլէ ճշմարտութեան : Այլ եթէ ոք ա-
,, սիցէ , թէ զայդ պարտ է յայն սակս պինդ պահել ,
,, զի ընթերցուած նորին յեկեղեցւոջ 'ի վաղեմի սովո-
,, րութենէ է մուծեալ , գիտասցէ՝ զի ուր բանն զխմա-
,, մարտի սովորութեան , հարկ է սովորութեան տեղի տալ
,, յերեսաց բանին || : Զայս խնդամիտ վերծանեալ պա-
պեբրոքայ՝ զի եգիտ զոք նման իւր , տես զինչ 'ի վ̄ր
բերէ խայտալով . * Արդարև վճիռ ոսկի , վճիռ հա-
,, րեւրիցս գրոշմելի 'ի սիրտս նց̄ , որոց ամպարշտու-
,, թիւն և անքերելի ինչ երևի . եթէ ինչ ինչ յայնցանէ՝
,, որք եղեն 'ի սովորութեան եկեղեցւոյ , կա̄մ գուցէ արդ
,, եւս են , մուծեալք 'ի ներքս առ անգիտութեան ճշմա-
,, րիտ պատմութե̄ , կշտամբեսցին իբրև առասպել . միայն
,, թէ չլինիցի այդ յանդգնութե̄ , այլ նախատեղակ պատ-
,, մական ապացուցութ̄ք , որպիսի գոյ աստ , և հաստա-
,, րակօրէն 'ի գիտնոց ընկալեալ լինի . և չէ՞ ինչ՝ թէ
,, ը̄դդէմ կայցէ խստապարանոցուն ուղէս ռամկին , և
,, կամ այնոցիկ՝ որք առանձնական օգուտ գիտեն ին-
,, քեանց ածել լինել այսպիսի ռամկական սխալանաց || :
Ահա հսկայ հսկայորդի . եթէ ոմն յառաջնոց՝ և այն 'ի
յետնագոյն դարս համարձակախօսեաց , բարեպաշտ ար-
ձագանգ տայ և'ս ահագին 'ի կործանել զերկինս յաւիտե-
նականս և զելուս մշտնջենաւորս . բայց ինքն զինքն կոր-
ծանէ բանիւք իւրովք : Ով զի ենթադրէ՝ թէ այն կար-
ծեցեալ անտեղութիք , և առարկութիք զորս լուծաք 'ի վերոյ ,
իցեն ապացուցական բանք . և նոյն այն են և պարծանք
անանուն առաջնորդի իւրոյ . իսկ արդ՝ նոքին չեն ապացոյց
և բան հաստատուն , այլ համաձայն խրթնութիք , և ը̄նդդէմ
առաւել հաստատիչ սոցայ աւանդութեց . ապա ընդու-
նայն են այդ ամ̄ յոխորտանք մեծամեծք , և սիրապէս
աղաղականք՝ անվայել իմաստութեան գիտնականաց արանց :

Ապաքէն և մեք գիտեմք, թէ բանն և հեղինակութն է յաղթօղ սովորութե. բայց որպիսի բան և որպիսի հեղինակութ ընդդէմ որպիսում սովորութե: Եթէ ընդդէմ սովորութե մեծելոյ յառաջնձին եկեղեցի միաբանեցի ամ բան, զի ըստ ինքեան բանաւոր պատճառ ապացուցական, և հեղինակութի կաթողիկէ եկեղեցւոյ, կամ համօրէն մատենագրաց, յայնժամ ինքնին խոստան զամենի սովորութեին. ապա եթէ ընդհակառակն՝ սովորութին իցէ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, ոչ՞ի է ասա, զի ամ եկեղեցեցիք միրինակ ունին զզուշացութի պատմութե գիւտի և զառողէ խաչին, և զնոյն հաստատեսցէ հեղինակութ վկայաբանից ամ ազգաց, նոյն ինքն սովորութին է բան անմերժելի: Բայց դու աւս զնարգալիանս բարեպրողաց, զի ղհեղինակ՝ թէպէտև անանուն՝ համաձայն մասաց իւրոց՝ ընդունի. զոչն համաձայն՝ որչափ և անուանի ոք իցէ՝ Երաժշտական համարի մերժել. և ուր գտանէ զպատահական ձեռագիր, զզուշացութին գլխովին ուրանայ: Բայց յառաջբերեալս օրինակ լիցի այն, զի ինքն յառաջ բերէ ՚ի մայիսի. 3. Երես. 363. զբանս հին հեղինակի զաւազանագրաց քննադատողացն հաւաքման, որ գրէ զի Եւսեբիոս պապին (իմա փոխանակ գրելոյ սեղբեսարոս), թէ * Սա ժամանակօք սորա զգաւ սբ խաչն
" ՚ի մերոյ յիր քնի ՚ի Ե նաւասայ մայիսի: Ասա մեր-
" տեցաւ յուդաս կիրակոս||: Եւ ինքն բարեպրոք ՚ի վի բերէ. * Ծանուցեալ այս հեղինակ ՚ի սկիզբն վերջերորդ
" դարու. որում անխիղճ հետևեցան և այլ հաւաքիչք
" զաւազանագրաց քննադատաց. որովք և ցուցին, թէ
" առաւել հաւատարմութի քան սորա քննութի օրինա-
" կեցին՝ զոր ՚ի նախնեաց գրեալ գտին. (գեղեցիկ է հեղինութիւն. այլ մեզ սիրով ընդունելի այս վկայութի իւր անմերժելի. որպէս և զոր ասէ ՚ի կարգին) ....
" Բայց ՚ի հեղինակաց զաւազանագրաց խառնեցան ՚ի նոյն-
" պիսի կարծեաց և այլ արք մեծամեծք. և նախ սբն
" Գրիգոր տուրոնեցի՝ հին մատենագիր պատմութե Փրան-
" սիոյ||: Զայսոսիկ մերժելով, և զվկայագիրս ընդունելով՝ անցանէ և յառաջեալս. և անտեսել թէ նաև անգրեաս կրետացի հին վարդապետ մեծանուն՝ այն որ անել ՚ի գոց եկեղեցւոյն եղեմ, գիտէր զառաջն աւուր գիւտի խաչին, հակառակ ելանէ մասց իւրոց, ասէ. * Արդ
" ոչ սբ ամենեքին զհետ երթալով առաւել պատմու-
" թեն նախամեծարելոյ՝ ոչ շարժեն զմեզ, զի յանձն առ-
" ցուք խոտնել զյուդա կիրակոս ՚ի գիւտ սբյ խաչին.

այդն-

,, սոյնպէս եւ ոչ առ հաւատալ՝ թէ որ 'ի հրէից առեալ է
,, իցէ ('ի հեղինեայ) 'ի յայտնել զխաչն, առեալ եմք այ-
,, նու յունական ձեռամբն, զոր ԺԸ անուանեմք սբյն անդ-
,, րէի կրետացւոյ 'ի լոյս ընծայեաց դրեալքն, եւ 'ի
,, կարգս գործոց նորին անդրէի անցոյց կոմբեփիզիոս,
,, եւ դարձեալ 'ի ԺԸ. հատորն մատենադարանի քարոզից
,, տպագրեաց մի տօնի վերացման խաչին ||։

Արդ զո՞ասիցուք, զի հաւատացէ թերեւ հաւատաս յայսմ մասին. որ սկսեալ 'ի կիւրակոսէ՝ զգիւտ խաչին եւ կո-րոյս. իսկ զկիւրակոս իսպառ ուրանայ եկեալ ՅԹ. զի 'ի կարգի Ջերմ ասացուածոց Ջերմացեալ զկնոյն՝ ու-նի եւ զայս. * Մեք քանզի տոյդ գիտեմք, զի միակ հին
,, այդոցիկ անուանց (զի կիւրակոսի կամ կիւրղի, եւ մօր նո
անունայի, եւ ազգանի թոմկի 'ի միասին նախաստակելոց) ա-
,, ռեալ է 'ի ճառօրէն վկայաբանութե սասի, չկամիմք
,, յիշատակել զնո՝ ոչ սակս իբրեւ զնորս, այլեւ ոչ իբ-
,, րեւ զմարգելի. որք լեալ իցեն երբեք 'ի բնութե ի-
,, րաց ||։ Երկնչիմ, թէ աստանօր Ջերմացի եւ զլուխ հաւատացեալ ընթերցողաց, մինչ չկամիլ նշ յիշատա-կել եւ զբարեպաշտ՝ ոչ սակս իբրեւ սբ, (զի զայդ ոչ ոք ընդունի,) կամ գոնէ իբրեւ գրիչ վարուց սբց, (թէ-պէտեւ համարիցի զանձն քննիչ), այլեւ ոչ իբրեւ զմարդ՝ որ լեալ իցէ երբեք 'ի բնութե իրաց։ Այլ եւ չասեմ զայդ. զի է ինձ պիտանի այրն՝ առ 'ի հանել զնա ԺԸ դէմ իւր 'ի ճակատ։

Հապա գիտուք՝ որոյ կամին ոմանք, թէ բարեպաշտ է ճշմարտախնդիր, եւ գիտէ ընտրել զճշմարտագոյնն 'ի ճշմարտանմանից. արդ տեսցուք՝ թէ ինքն, որ կատա-րէր զտօն սբյն կիւրակոսի կամ կիւրղի եպսի՝ որ եւ յու-դա հաւատացեալ, զմ՞ ոք խմանայր։ Ճշմարտութե յան-դիտութե կայ. այլ 'ի կարծիս իմն անձնական հակառ-ակէ, զոր եւ ճշմարտանմանագոյն կոչէ *. 'ի մէջ եպսաց (ասէ) նշմ հնդետասաներորդն, որ եւ վերջինն 'ի
,, կարգէ թլփատութե, գտանի յուդաս. զորմէ կարեմք
,, իշխել ասել, թէ կամ ինքն առեալ իցէ, եւ կամ 'ի
,, քրիստոնէից ընկալեալ իցէ զանուանակոչութիս կիւ-
,, րակոս՝ մի ոչ յօժարութե վարելոյ նշ զյատուկ անուն
,, աստուածութեան պիղծ ազգին։ Զամանէ այսպէս դրէ թէո-
,, դորիկոս պղոստեան 'ի յիշատակարանաց անտի եղե-
,, լոց յեմ, յորժամ եկեղեցին այն անկաւ զառաջինն
,, 'ի ձեռս լատինացւոց 'ի ժմ փառուն քնի. Յուդաս
,, սբն յաջորդեալ փառաւոր վկային քնի յովսեփայ,

ժէ-

,, ժեերորդ պատրիարք լեալ եկեղեցւոյն Եէմացւոց,
,, և 'ի մեծ ներքուն և 'ի համաձայնս եկեղեցւոյ և սէյ
,, քաղաքին՝ որ 'ի հրէից և որ 'ի հեթանոսաց, բարուք
,, հովուեաց || ։ Իսկ թէ որպէս վախճանեալ իցէ այս
յուդա, ոչ յիշի 'ի յիշատակարանս թէոդորիկոսի․ այլ
պետրոս ումն կոմսատոր յաւելու ասել, թէ սպանաւ 'ի
հրէից վն հաւատոյն քնի։

Բարուոք է սա, և շունելի մեզ․ բայց ուսցուք՝ թէ բարեպաշտք հաւանիմ, ընդ որ մեք հաւանեցաք․ զի այդ ոչ հակառակի մեզ, թէ կայցէ և այլ ոք սո յուդա անուն․ այլ թէ կոչեցեալ իցէ սա կիւրեղ կմ կիւրակոս՝ ոչ ոք վկայէ․ այլ զնորին հակառակն․ զի նոյն յիշատակագիր զնշնէ 'ի յուդայէ առաջ զկիւրեղ յուդա, ոնց և զմիւս կիւրեղ մեծն․ և այնպէս ոխրաբար հաստատէ զեմ զգրելայն մեր։ Ամին երի զայրանալով գրէ զկնի բարեպաշտ, թէ թէոդորիկոս խառնեալ իցէ յիւրմէ ինչ ինչ 'ի յիշատակարանս եէմի․ իբր զի ասէ՝ բաց 'ի յուդայէ անուն որ էր յաւուրս ադրիանոսի կայսեր, * և՝ առ ժա-
,, մանակօք յուլիանոսի ուրաց երկուս կիւրեղս․ յորոց
,, միջի միջինն իցէ կիւրակոս․ զորոյ զբովանդակ վարս
,, զճառօրէն գրեալն ընդօրինակէ․ և ասա 'ի վր բե-
,, րէ, թէ այս սն կիւրակոս կոչի նաև մակար յեա-
,, մանեայ պատմուե.... (և ոչ այսչափ միայն,) Եւ
,, երկու եւս այլ ձեռագիր օրինակք լատինականք գա-
,, ւազանագրոց պատրիարքացն եէմի՝ զկնի մակարայ
,, անմիջապէս կարգեն զկիւրակոս․ իմն ըն հաւատոյ
,, նոյն ճառօրէն վարուց ։ Այլ զի այն չարժէ ինչ առ
,, մեզ, նոյնպէս չարժեն ինչ և որք անուն առեն եղեն ||։
Ահա անձամբ անձին յաղթեաց այրն քաջ՝ մերժելով և զյիշատակագիրս, յորս ապաւինեցաւ․ թող և զգաւազանագիրս և զվկայագիրս․ ապա միայն նմա պաշտել զիւր կարծիս․ զոր և կամի մեզ ընծայեցուցանել՝ ասելով․ * Իսկ մեք հաւատարմագոյն և հնագոյն գաւա-
,, կարգութեց յունաց զհետ երթեալ՝ զմի ևեթ 'ի կար-
,, գի անդ ճանաչեմք յուդաս․ և զնոյն վարկանիմք լի-
,, նել այն՝ որում վկայաբանք յաւելլին ասել զմականոչ
,, անուանդ կոհիրակոս կմ կիւրակոս․ իսկ մարտիրո-
,, սութի նր հանդիպեալ իցէ ոչ առ յուլիանոսիւ, այլ
,, առ ադրիանոսիւ || ․ և զայն համարի սպանեալ 'ի բար-
բարոսաց հրէէ ապստամբելոյ 'ի հռովմայեցւոց։
Եւ զո կարծէ խաբել այրն մեծաբան, ասելով զանձնէ հետևող հաւատարմագոյն և հնագոյն գաւազանագրութեց յու-

յուշոյ · և ո՛չ առնէ զճշմարիտն՝ թէ ոչ ունիք անուամբ
արդարքոյ խելացս ։ Այսպէս առաջին և վերջին վկայ
ուանդիցս է ստուգապատում քրոնիկոն եւսեբի, յոր
տպատառն լինի և բարեպրոք · բայց և անտի ունայնա_
ձեռն. ելանէ · զի եւսեբիոս 'ի Է · ամի ադրիանոսի գրէ
այսպէս · * Ձեէմի եկեղեցւոյն առաջնորդութիւն յետ
,, փիլիպպեայ՝ (Ճ երորդ) յաջորդեաց Եննէկաս · յետ որոյ
,, ԺԹ յաստոս · յետ որոյ ԺԷ զեւի · յետ որոյ ԺԴ եփրեմ ·
,, յետ որոյ ԺԴ յովսէփ · յետ որոյ ԺԵ յուդա ։ Սոքա
,, ամենեքեան 'ի թլփատութենէն եղեալք բաւեցին մինչ
,, 'ի յադրիանոսի պաշարումն || · Արդ յայտ է թէ
ստատուստ ոչինչ ելանէ նպաստաւոր բարեպրոքայ, և
ոչ մեզ հակառակ ։ Գրէ զկնի եւսեբի և զաղէտս եէմի
առ ադրիանոսիւ · 'ի ԺԴ ամի նր · * Հրէայք ապստամբ_
,, եցին, և 'ի պաղեստինացւոց Ծն գիմեցին . . . և զօր
,, առաջեաց ինքնակալն || ։ և 'ի ԺԷ · * Որ հրէից ապս_
,, տամբութեան առաջնորդ էր քոքեբաս, զբազումս
,, 'ի քրիստոնէից պէսպէս տանջանօք պատժեաց · քան_
,, զի չկամէին երթալ ԸՆ նմա 'ի մարտ 'ի վր հռոմայ_
,, եցւոց || ։ և 'ի ԺԸ · * Որ 'ի պաղեստինացւոց Ծին
,, հրէական պատերազմն էր, վախճանեցաւ, չարաչարուել
,, մեղապարտ ապրելով հրէից · յայնժամ ժամանակէ և ե_
,, լանել յերէմ ամենեւին արգելան՝ նախ 'ի մեջ կամօքն, և
,, ապա հռոմայեցւոց հրամանաւ ||։

Արդ մ՛ տեսանէ յայս բան տեղի ապաստանի բարե_
պրոքայ, որ Ը մաի կամի՝ զի այս յուդա եպս 'ի քոմ_
քեբայ անտի իցէ նահատակեալ · թող այդպէս լիցի ·
բայց զիարդ կարծէ հերքել այսոր, թէ նոյն իցէ ընդ
ամիս յուդայի՝ յուդայն այն կիւրակոս կմ կիւրեղ՝ եր_
կու դարուք զկնի եկեալ յԾ · այսպէս կամիմ ասել, զի
մի հարկեցայց ԸՆդունել զպատմութիւն գիւտի խաչին և ըղ_
վկայաբանութիւն կիւրակոսի · այլ թէ կամիցի և թէ ոչ,
հարկի խոստովանել զճշմարիտն՝ թէ կայ մեայ ինքն
շռեաբեալ, և մեր պատմութիւն ոչ ինչ վնասեալ ։

Այլ առնիցէ ոք ցիս · եթէ այսչափ հնութիւն է և առ_
ջառինս վն մեւս կիւրղի և վկայաբանութեն նր, ուր չիք
և 'ի հին տօնացոյցս մեր անուն նր, այլ մի միայն երեւե_
լեան կիւրեղ, թող անդր և դու զերկրորդն զայն, և շա_
րադրէր առաջինոյն՝ Ը որում նոյնացուցանէ և ճառընդ_
տիրն զմիւս կիւրեղ ։ Պատասխանեմ · եթէ կարէի, այդպես առ_
նէի · բայց է անկարելի բացարձակապէս · վն զի եթէ
տօնացոյցն և եթէ ճառընտիրն՝ զմին զայն կիւրեղ ա_
սեն

նեն հրէայ ազգաւ, և զաւաղ խաչի, և նահատակեալ համանգերձ մարբն 'ի յուլիանոսէ. իսկ արդ՝ հետևութիւն է վն այսպիսւոյ կիւրղի, ապա քաղաքավին պարտ էր ուրանալ զկիւրեղ հայրապետս, և զկիւրեղ վկայ միանգամայն. զոր ոչ ոք կարէ առնել: Այլ է հետևին՝ ջզի կիւրեղ հայրապետս կենդանի է 'ի միջի մերում գրովք իւրովք, և է մի 'ի սեանց եկեղեցւոյ, զայն պարտ է պահել հաստատուն. զորմէ էր և նախընթաց վարքն գրեալ 'ի մէնջ. և միանգամայն կենդանի է 'ի միջի մերում միւս ևս կիւրեղ՝ նահատակեալ է մօր իւրում անուամբ ըստ նմ վկայագրաց, և իրօք ասնեալ 'ի մէնջ և յայլոց. ապա և զսա պարտ է հարկաւ պահել՝ իբրև զանազանեալ յառաջնոյն: Մերս այս է. եթէ ոք այլ հնարս գտցէ, պատրաստ եմք 'ի լսել:

(2) Թուի է դնել աստ զըստղուած հին Ճառընտրին մերոյ Բ, թէ զիարդ նոյնացուցանէ զերկուս կիւրեղս 'ի մի: Արդ խորագիր եդեալ. * Վարք սրբոյն կիւրղի եէմի
,, հայրապետի, և վկայութին ||, սկսանի գրել այսպէս.
* 'ի ժամանակս Թագաւորելոյ մեծին կոստանդիանո_
,, սի բարեպաշտի, որ առաջին 'ի քնէ ածակարգ հաւա_
,, տացեալ Թագաւոր, մինչդեռ լինէր և երանելին կիւ_
,, րեղ յԵրին հրէաստանի, և վարժեալ յոյժ գրովք մար_
,, գարէականօք՝ ըստ օրինացն մովսէսի անարատ վա_
,, րուք. զի և ծնօղքն Թէպէտև հրէայք էին, արդարք
,, էին և արդարոց գործք. որպս վկայեցին 'ի մի բերան
,, հրէայքն առաջի հեղինեայ Թագուհւոյ, թէ սա ասն
,, արդարոյ և մարգարէի որդի է, որ զօրէնսն քաջ գի_
,, տէ. մինչ զի սորա հաւն և հր (ցի ստեփաննոսի նա_
,, խավկային. 'ի կարգի նախահաւուց՝ յորոց սերեցան)
,, միոյ հօր որդիք (զաքարիին). որոյ հոգւոյն արժանա_
,, ցաւ... Ջխաչն յայտնեաց զգանձն կենաց, որ ծած_
,, կեցաւ 'ի հրէիցն տասն կանգնաւ և ևս առաւել խո_
,, րագոյն 'ի սր գողգոթայ. զոր ած 'ի ձեռն հաւատոցն
,, հեղինեայ և աղօթից սորա մեծաւ պայծառութեամբ վեր_
,, ածեալ՝ Տր շնորհեաց. Եւ ինքն այնչափ լցաւ շնոր_
,, հօք հոգւոյն սրբոյ և հաւատովք և անարատ վարուք
,, իւրովք և ջերմեռանդն սիրոյն որ 'ի քն, մինչ զի չև
,, ևս մկրտեալ՝ զմեռեալն յարոյց խաչիւն, և էր սատանայի
,, դէմ յանդիման մարտեաւ... (և 'ի միջոցին) Կիւ_
,, րեղ փոխանակ յուդայի կոչէ զնա հոգին՝ ոչ պօղոս
,, փոխանակ սօղոսի, և կացոյց զնա եպս յԵրէմ զնե
,, կատարման մակարայ||:

Ցայց

Ցայսմայր տեսանես, զի բանն ոճոյն հայի առ յուդա հաւատացեալ՝ որ ը այլոց կիւրակոս. և ը մեզ միա կիւրեղ կոչի. բայց ճառընտիրն իբրև զմիոյ կիւրղէ մե-ծէ խօսելով՝ սկսանի ճոխագոյն գրել զնմանէ. զոր ինչ եգաք 'ի Նախընթաց վարս կիւրղի. զի զկարգաւորութ ընթերցուածոց 'ի կիւրղէ. զերևումն խաչի յաւուրս Նո առ կոստանդեաւ, և զզարհ բազմութ հրէից և հեթա-նոսաց՝ զորս մկրտեաց. նոյնպէս և զկրկին երևումն խաչին առ յուլիանոսիւ 'ի կամիլ անդ հրէից շինել զտա-ճարն, և զխաչանիշ նկարս 'ի վը հանդերձից հրէից. եՆ. և ասաի վայելչապէս անցանէ 'ի պատճառս Նախա-տակութե կիւրղի (որ անկ է միւս կիւրղի). զի 'ի լի-նել անդ ահաւոր հրաշից շարժման և հրձգութե, և խա-չանկարութե՝ զարհուրեալ հրէից առ հասարակ, * առ-
,, սբն կիւրեղ (ասէ) գիմէին. որոյ առեալ մկրտեաց
,, զնոյ յանուն հօր և որդւոյ և հոգւոյն սբյ: Զայս լը-
,, ւեալ ամպարիշտն յուլիանոս՝ առաքեալ կալաւ զնա.
,, և ածեալ կացոյց յատենի ||. և այնպէս ը կարգի գրէ զնահատակութիւնն հանդերձ մարբն իւրով աննայիւ. և ոչ մի ինչ կնճիռն ունելով 'ի պատմութե ը ինքեան. ոտք թէ մի և նոյն յուդա կիւրեղ էր մեծանունն այն հայ-րապետ եէմի՝ հեղինակ գրոց կոչմանն ընծայութե, ո-րոյ հասեալ յաւուրց կոստանդիանոսի ցաւուրս յուլիա-նոսի՝ նահատակեալ իցէ հանդերձ մարբն. և ը այսմ եգաւ 'ի Նախնեաց մերոց 'ի հին տօնացոյցս մի կիւրեղ հայրապետ տօնելի մարբն հանդերձ:

Եւ արդարև՝ եթէ կարէաք և մեք գնել այսպէս, գե-ղեցիկ շաղկապեալ երևէր պատմութիւնն առանց երկբ-կութնութե ժամանակագրութե. և ազատէաք յամ գըժ-ուարութեց: Այլ սակայն հարկ լինէր յայնժամ ասել զեկեղեցական պատմութիս, ը որոց մեծն կիւրեղ եկաց կենդանի յաւուրս հալածանաց արիանոսաց առ կոս-տանդեաւ, առ յուլիանոսիւ, առ վաղեսիւ, և եհաս ցաւուրս մեծին թէոդոսի, և գտաւ 'ի ժողովն կոստանդ-գնուպօլսոյ. և խաղաղութե վախճանեցաւ: Եւ զի ոչ զայս և ոչ զայն պատմութ մարթ է խախտել, հար-կաւ երկու կիւրեղս պարտ է ընդունել զանազանեալս՝ ը եդելոցս 'ի մէջ 'ի կարգի վարուց միոյն, և վկայա-բանութե միւսոյն:

Ինչ մի կարէաք առնել, եթէ թողուին մեզ առնել եկե-ղեցական մատեանք և վկայաբանք. զի գնել՝ թէ յուդա կիւրակոսն՝ իցէ կիւրեղ առաջին և երևելին, և այս-

որպէս հեղինակն կոչման ընծայութեան իցէ նախահայ_
կեալ հանդերձ մարքն 'ի յուլիանոսէ. իսկ միւս կէս_
րեր՝ որ կրեաց զհալածանս առ վաղէսիւ, և դառն 'ի
ժողովն կոստանդնուպօլսոյ առ Թէոդոսիւ, իցէ անծա_
նօթ ըք. և այսպէս լինէաք հեռեկօղ ճառընտրի ևեթ:

(3) Ճառընտիրն Ի. որ համաձայն Հ. Յ. և Լ. գրէ
զառանձին մկայաբանութիւն կիւրղի եպս., զնէ և զա_
ռաջինկայ աղօթս սբյն եբրայական բառիւք, թէպէտև
յոյժ խրթնացեալ 'ի գրչաց, այսպէս. * Իսկ նա ամ_
,, բարձ զձայն իւր եբրայեցերէն, և ասէ. Բարուքա_
,, թաղա իէլամամուէ տարբուսիաղ, նամեզառվ թա_
,, բուլթ կաթթազ զեղբիղումզէ նաւաթի աբիամ իավ_
,, բամ բէգէլ ադոնաէ եղօթ. որ է հայերէն. Աճ ամ
,, անչափք ||, և որ 'ի կարգին: Նոյն օրինակ աղաւաղ
գրչութե զանունս բանս և 'ի վկայագիրս այլոց ազգաց.
Որ 'ի միում 'ի լատին օրինակաց ընթեռնումք այսպէս.
* Պարուք թալաի մանուէլ թարբուսիար նէմէա
,, աօթի ապախան թազաէլ մէլլեգօ նապաթի զապէլի
,, զօարամ պէթելի աոօնաչել աելօթ ||. և 'ի վր բե_
րի Ճարձակ իմաստն թարգմանեալ 'ի լատին համաձայն
հայումս. որ ըք կամի՝ ստուգեսցէ զեբրայական հրեշ_
մունս բաղդատութե:

(4) Հարկ համարեցաք յաւելուլ զեգեալն փակագծիւ
'ի մէնջ. զի այսպէս իմանալ ունիմք զանորոշ զայն բան
ճառընտրի Ի. * Բայց յիշեա՛ տրգեակ զհայր քո, զի
,, հրէայ մեռաւ: Եւ զիս յիշեա ||: Որ անհեթեթ է
յաւելուածն այն 'ի Հ. * Բայց յիշեա տրգեակ զհայրն
,, քո՝ որ հրէայ վախճանեցաւ. Թերևս լիցի նմա օգու_
,, մութիւն յայդ մէ աղօթից քոց, և մէ սբյն սակփաննոսի
,, նախավկայի հաւրեղբօր (կմ հաւեղբօր) քո ||: Անմ_
աղէջ օրինակաւ զնոյն անհեթեթութիւն յիշէ բերէ և լա_
տին օրինակն, ուր գրեալ է այսպէս. * Յիշեա զե_
,, րանելի հայր քո, որ 'ի հրէութե մեռաւ. բարձ տրգ_
,, եակ զմեղս հարց քոց, եղեալ ընկեր նախավկային
,, ստեփաննոսի ||. ուր պարտ էր բարեպաշտիւք յան_
դիմանել զայսպիսի բառից և բանից մուծանօղս օտա_
րաձայն վտպութե. քանզի զիարդ լինիցի երանելի կո_
չել զմեռեալն 'ի հրէութե. ոչ ապաքէն առ առաւելն՝
ողորմելի պարտ էր ասել, ցդ նէգ և աւաղելի: Բայց
բարեպաշտօրէնյայլ Ճգիմուե է զբաղեալ լատին ընթերց_
ուածոյն. զոր և ինքնին լուծանէ այսպէս միջամխ_
դրեալ էր ասէ մէրագոյն ընդ հակառակն 'ի բերանոց

ըմա_

քննումն հօրն կիւրակոսի, թէ * ես և հարք իմ հաւա-
„ տացաք 'ի նա ('ի յդ), զի ճշմարտապէս որդի Այ է||·
և 'ի վերջ բերէ իմաստուն քննիչն · * Առլ այս բան ան-
„ գանօր թուէի յայն միտս ասացեալ, որպ թէ շատացեալ
„ ներքին հաւատով չէցէ դաւանեալ և արտաքուստ`
„ առ ակնածութե յերեսաց այլոց հրէից||: Ըստ այդմ
արդարացոյց այրն կրետիս և զբան Հ · զոր մեք իրա-
ւամբք յանդիմանելի գտանեցաք:

(5) Ընդարձակ վկայաբանութիւն Ը լատ · գրէ զժամա-
նակ կատարմանն` լինել * յաւուր շաբաթու` յութե-
„ րորդ ժամու, 'ի մուտս մայիս ամսոյ, յերկրորդ ամի ·
„ թագաւորութե յուլիանոսի բռնաւորի|| · յորմէ բա-
զումք եդին լինել 'ի մայիսի · Ա · բայց քանզի յերկրորդ
ամի յուլիանոսի` յամի Տն 362 · չորրորդ օր մայիսի գի-
պի 'ի շաբաթ օր, վն այլք լաւ ես համարեցան դնել`
'ի Դ մայիսի · մանաւանդ զի 'ի Դ մայիսի է գիւտ խաչի
առ լատինս, 'ի դէպ վարկան յարել զնի նր զգտօղն
խաչի` ըստ ասացելոցս : Քաջ ես հաստատէ զայս ծա-
ռընտիրն մեր Բ, (թէպէտև միացուցանելով զերկոսին
կիւրեղս ·) * Վկայեաց (ասէ) 'ի նմին սր եղան և մեծ
„ վկայն կիւրեղ մարքն հանդերձ, յերիր ամսեանն 'ի
„ մարտի (իմա 'ի Դ, կմ 'ի Դ մայիսի, զի 'ի վերջ բերէ ·)
„ յորում զխաչն եգիտ, 'ի նմին ամսեան և կատարե-
„ ցաւ||: Յօրինակս ինչ լատ · գրի յամսեանն արտեմի-
սայ · որ և պինէ մայիսի:

Միայն 'ի Հ · եդեալ է 'ի յունիսի · 6 · որպ և Յ · դնէ
հոկտ · 28 · ուր ասէ բաբեպրոք, թէ կամ յայնմ աւուր
փոխադրութի ինչ նշխարաց լեալ իցէ այլուստ 'ի կոս-
տանդինուպօլիս · և կմ թէ այնպէս ընթերցեալ է Նշ
'ի յունական օրինակի իւրեանց · * որպ և բաղում ան-
„ դամ գտանեմք (ասէ), զի գրիչք վկայաբանութեց երկա-
„ քանչիւր լեզուաց (յն · և լտ ·) այր իւրաքանչիւր
„ Ը սովորութե ազգին նշանակեն զօր կատարման սրբց ·
„ որ ոչ փոքր վրդովումն արկանէ 'ի պատմական ճշմար-
„ տութիւն|| · սակայն ոչ ինչ են զարմանք, եթէ և 'ի հայս
այլազգ նշանակեսցի:

Իսկ զգրեալն 'ի Ճ · Բ · մարտ` փոխանակ մայիսի, թէ
չիցէ սխալ գրչի ; համարեսջիր յառաջադայեալ 'ի միա-
ցուցանելոյ Է կիւրղի եպիսկ զկիւրեղ հայրապետ, որ
միաբանաբար Ը Հ · Յ · և Լ · դնի 'ի մարտի 18 · նոյն-
պէս դնեն և սարիք · իսկ արաբացիք 'ի մարտի 20 · որպ
և առանձին վկայագիրք ինչ լա · 'ի մարտի · 11 ·

ՎԱՐՔ

ՎԱՐՔ ՍՐԲՈՑՆ

Յովհաննու երմի Հայրապետին ։

Հ. Մարտ. 19 ։ Յ. Մարտ. 30 ։ Ա. Մարտ. 24. առ Բոլլ ։ Ճառընտ. Օ. ՃԾԷ ։ Մետափր. առ սուր. ՚ի վարս եղեւխանա ՚ի Յուլիսի. 12 ։ Մենոնկաղ-կաց. Գ. Խ. Ջ ։ Սոփեր. Եղբ ։ Օգոստինոս. Եղբ ։ Հերոնիմոս. Եղբ. ԼԶ ։

ՏՕՆԵԼԻՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Հայրապետ երմի՝ Հանդի-սացեալ յեկեղեցական պատ-մութիս, է այն՝ որ յաջորդեաց մեծին Կիւրղի երմայեցւոյ յաթոռն իւր. նմին երի խորհրդով արդեօք զկնի տօնին Կիւրղի ՚ի յաջորդ շաբաթուս եդաւ առ մեզ և տօն սորա. քանզի էր նման նմին երեւելի, և զօրաւոր գրով և բանիւ. մինչև ոմանք ՚ի յետնոց զճառս ինչ ՚ի գրոց կոչմանն ընծայութեէ կամեցան սմա ընծայել ։ Նորդ երանելիս յովհան ՚ի սկզբան անդ էր միայնակեաց. և ապա կարգեալ ը երիցունս եկեղեցւոյ երմի ՚ի աւուրս Կիւրղի՝ փառաւականից եղև նմին ՚ի բազմադժուարին միշտս վտանգի, որ յերեսաց խառնակութե ժամանակին՝ ՚ի պատճառս արիանոսաց, մակեդոնեանց, և այլոց հերձուածողաց. եւ առաւել յաւուրս հալածա-

նաց

նաց և աքսորանաց կիւրղի՝ բազում տառապանս կրեաց և յովհաննէս 'ի չարափառաց բռնացելոց 'ի մէջ աթոռոյն Եջմի ․ որպէս և ոչ սակաւ նեղութիս և բամբասանս յուղղափառաց ․ զի 'ի զգուշանալ չհաղորդիլ ընդ գաղտամիտ հերետիկոսս՝ որք ուղղափառ ձևանային, լինէր երբեմն խորշիլ կասկածանօք և 'ի ստոյգ ուղղափառաց ․ վասն և ինքն թուէր կասկածելի յաչս նոցա իբրև օտար յուղղափառութե ․ մանաւանդ յաչս արևմտեան երիցանց և եպսաց ոմանց եկելոց յարևելս ․ զորս կարծէր յովհան 'ի կողմն նաւատիանոսաց լինել, և նք կարծէին զնա 'ի կողմն արիանոսաց ․ թէպէտև երկաքանչիւր կողմանց կասկածն էր սուտ ։

Բայց յետ լինելոյ սբյ ժողովոյն կոստանդնուպօլսոյ առ մեծն թէոդոսիւ, բարձաւ 'ի միջոյ այսպիսի երկմտութի ․ և այնուհետև անխտիր հաղորդէին ուղղափառք ընդ ուղղափառս ․ և ինքն յովհաննէս որ քան զօր փայլեալ բանիւ մաքրութե և անարատ վարուք՝ զովելի գտաւ առ ամենեսին ․ վասն յետ փոխեման երանելւոյն կիւրղի ընտրեցաւ իբրև արժանաւոր ժառանգ աթոռոյ եկեղեցւոյն Եջմի յամի տն իբր 390, կմ 388 ։

Սա էր յովհաննէս հայրապետ պերճ յատենախօսութե, ազդու 'ի քարոզս ․ ահարկու յանցաւորաց, և գորովական առ զղջաւորս ․ սաստիկ առ ստահակս, և հայրագութ առ հլուս ․ Ջգլի և բարութք էր մեծանձն իբրև զառիւծ, և անձամբ փառացի և շքեղ ․ այլ

առաւ

առաւել գիտութբ և առաքինութբ զարդարեալ. մինչև բազմաց կոչել զնա այր սքանչելի, և կիսոց կենդանւոյն սբ անուանակոչել:

Եւ թէպէտև սովին այսուհիկ ստացաւ զոչ սակաւս ՚ի յաչաղկոտաց իւր թշնամիս, բայց այս չէր ինչ, եթէ ոչ բարեսէր բարոյից չըրտանայր և բարեկամն ՚ի կասկածելի արանց միտելոց զհետ մոլորութեցն որոգինեայ. մինչև յանձն գլխովին ձգել զնոյն կասկած: Ան զի յայնմ ժամանակի սկսեալ էր յուզիլ խընդիր ՚ի մէջ երևելի արանց վս վրդովութեն որոգինեայ, յասել ոմանց՝ թէ բազմապատիկ մոլորութեց սերմանիք արկեալ կան ՚ի գիրս նորա, որպէս թէ ընդունարան լինել աղանդոց արիոսի, մակեդոնի, և այլ ևս չար հերձուածոց. և այլոց՝ թէ բանք նր են մթին, և յուղիղ միտս մարթին ձըգիլ. և կմ թէ ինչ ինչ յայտնի վրիպականք յօտար գրչաց են մուծեալ ՚ի մատեանս նր. ապա թէ ոչ՝ զիա՞րդ էր առէին այնպիսում առն իմաստնոյ, որ իբրև երկրորդ սողոմոն համբաւեալ լինէր, յայնպիսի ծայրական մոլորութիս անկանիլ: Օ այս օրինակ խօսէր և յովհան հայրապետ Եղմացի, հայեցեալ յայն՝ զի բազում գովութ յիշատակէ որոգենէս յերևելի երևելի վրդպաց եղելոց յետ նր: Դէպ եղև ոչ այն աւուրս գալ մեծին եպիփանու կիպրացւոյ յԵդմ. որում արար ընդունելութն մեծ յովհաննէս հայրապետ, և հրաման ետ նմա քարոզել առ ժողովրդն ըզ-

բանն

բանին այ, զոր շահեցին 'ի նմանէ. քանզի և անուն եպիփանու առաւել ևս սքանչելի էր առ ամենեսին. և էր նշանակ մեծի պատուոյ տալ 'ի սեպհական եկեղեցւոջ իշխանութե քարոզելոյ եպսի հիւրի ։ Ի լինել բանից սիրոյ և իմաստութե յառանձնութե ը յովհաննէս և ը եպիփան, յորժամ զրոյցք 'ի մէջ անկան և վն գրոց որոգինեայ, խրատեաց եպիփան զյովհաննէս զգոյշ կալ 'ի գովելոյ զորոգինէս, որ է աստ նախահայր և ծնող աղանդոյն արիոսի և այլոց ժանտ հերեսիովտաց. զի մի ասէ հաւան երևեսցիս վդպութեց նոր ։ Պաժուճարին թուեցաւ բանս 'ի լսելիս յովհաննու. զի ինքն ազատ էր յայնպիսի մոլար մտաց. վն և ինքն 'ի դէմս եած եպիփանու, թէ ես առաւել 'ի միտս կասկածիստս եդէ զքէն իբրև զհակամիտելոյ 'ի մոլորութի մարդակերպեայց. այլ խոստցայ և ոչինչ ։

Յետ այսորիկ սկսաւ եպիփան համարձակագոյնս խօսել 'ի քարոզի ընդդէմ որոգինի յառաջիկայութե յովհաննու, և ասաց զայնպիսի բանս՝ որովք թուէր արատ դնել և առաջնորդաց ը յովհաննու, ոչ թէ առ պղերգութե նց զօրանայ որոգինեան վդպութի. յայնժամ յովհաննէս յղեաց զսարկաւագապետն ազդառնել յունկն եպիփանու, զի կշռեսցէ զբանս իւր, և զգուշութք բարբառեսցի ։ Իսկ եպիփան անսաց նմա, և մեղմով վճարեաց զքարոզն. և այնպէս ողջունեալ զյովհաննէս՝ մեկնեցաւ 'ի նմանէ. մինչ զի թէպէտե

առ

տու ժամն խաղաղութե̃ն էր 'ի մէջ ն̃ց, այլ ան-
կեալ էր սերմն գժտութե̃ :

Այս եղև 'ի շրջելն Եպիփանու 'ի կողմանս պաղեստինոյ և երկրին ասորւոց՝ օթևանս կալաւ 'ի վանսն կոչեցեալ ծոտարաց . ուր նստէին յայնժամ ոմանք 'ի լատինացւոց եկեղեցւոյ յարևմտից . յորս երևելի էր երանելին Հերոնիմոս դաղմատացի 'ի ստրիդոնայ՝ այր հզօր բանիւ և գրով, թարգմանն սր̃ գրոց և վր̃պ մեծանուն . սա թէպէտև քահանայ էր, այլ առ պարապելոյ յաւանձնութե̃ իւր և յընթերցասիրութե̃ ոչ կարէր պատաղել 'ի սպասաւորութե̃ այնր եկեղեցւոյ . որոյ մր̃ իսկ զուրկ մնայքն 'ի պաշտամանց խորհրդոց ընակիչք տեղւոյն ։ Զայս իմացեալ Եպիփանու՝ որ ամենեցուն խնամարկել կամէր հայրաբար և արտաքոյ վիճակի իւրոյ, կշտամբեաց զհեղգութի̃ եղելոցն անդ, թէ զիարդ ոչ փոյթ տանիք խնդրել ձեզ յառաջնորդէ քահանայ զոք . ապա ն̃ս առաջնորդելոյ ն̃ց ընտրեաց և ձեռնադրեաց զպաւլինիանոս զեղբայրն Հերոնիմոսի նախ սարկաւագ, և յետ սակաւուց քահանայ ։

Այս գործ Եպիփանու թէպէտև բարի էր, այլ վս̃ լինելոյ ինքնիշխանաբար՝ առիթ եղև մեծի խռովութե̃ . զի տեղին էր 'ի մասին վիճակի աթոռոյն եէմի . և չէր օրէն ումեք առնել ձեռնադրութի̃ յայլոյ թեմի առանց գիտութե̃ օրինաւոր առաջնորդի ։ Վ̃յ իւրև պատմեցաւ բանս այս յականջս յովհաննու հայրապետի, զայրացաւ յանձն իւր . եւ

տաւս

տուաւել՝ զի ընդ բանսարկութեան քսու արանց համարեցաւ 'ի նախատինս իւր զգործն զայն. ուր չարախօսք ասէին, թէ եպիփան յանձն ընդ փայր հարկանէ զյովհաննէս, մինչև մոլորել կոչել զնա իբրև որոգինեան, և տալ հրապարակաւ յաղօթս կալ ընդ դարձի նոցա 'ի մոլորութենէ. և այլ եւս աւելորդ բանք ։ Նաև գրեաց նամակ մեղադրանաց առ եպիփան, յայտ առնելով նմա՝ թէ չէր քեզ օրէն ընդդէմ կանոնաց եկեղեցւոյ առնել ձեռնադրութիւն յիւմում վիճակի առանց իմոյ գիտութեան. որպէս և չէր արժան քեզ առ չխօսելոյ իմոյ չարիս զորոգինեայ՝ որոգինեան զիս առնել, և ընդ մոլորեալս համբաւել. և եթէ յայս միտս հաստատեալ կայցես, ծանի՛ր յայտնապէս և գիտասցես. զի և ես գրեմ առ առաջնորդս ամենայն եկեղեցեաց մինչև 'ի Հռովմ՝ որք քաջ ճանաչեն զիմ ուղղմտութիւն, և դատ արասցեն ընդ իս և ընդ քեզ ։

Յայնժամ գրեաց եպիփան պինդ հեզութեամբ և չքմեղութեամբ՝ թէ ոչ կարծէի ես զայն վասն ատարաց 'ի համարի քում վիճակի. և հաւատարմացոյց՝ թէ ոչ առ հակառակելոյ քեզ, այլ 'ի շինութիւն եկեղեցւոյ արարի զայն գործ. սուտ եցոյց և զհամբաւս սերմանեցեալս 'ի բանսարկուաց ։ Իսկ յետ յորդորելոյ 'ի խաղաղութիւն՝ երկրորդեաց զիւր առաջարկութիւն ընդ խորշելոյ իսպառ յորոգինեանն շաւղաց. ապաթէ ոչ՝ չկարեմք ասել ընդ քեզ հաղորդիլ. և 'ի թիւ արկեալ զութ մոլորութիւն որոգինի 'ի վերայ այլևայլ խնդրոց՝ պահանջեաց

ջեաց 'ի յովհաննէ տալ ինքեան պնի , աղաչ առնելով միանգամայն զգոյշ կալ 'ի հաւափինոսէ և 'ի պալլադիոսէ խոտորելոցն ըղհետ որոգինի ։

Այս գիր եպիփանու եթէ 'ի ձեռս յովհաննու և եթ հասանէր , լինէր շահաւոր յոյժ . այլ սակայն հերոնիմոս ջերմ բարուք դիմակաց որոգինեանց և խորհրդակից եպիփանու՝ առեալ 'ի նմանէ զօրինակ նր 'ի նմին իսկ ժամանակի գրութե , յա յամի տն իբր 394 . թարգմանեաց 'ի յունէ 'ի լատին . և վաղվաղակի տարածեցաւ 'ի մէջ լատինացւոց պանդխտելոց 'ի պաղեստին և յասորիս, թէ այսպիսի զրոյցք և անցք անցանէին ը եպիփան և ը յովհաննէս . և սկսան հերոնիմեանք կիմ օտարականք զեպիփան գովել , և զյովհաննէս անգոսնել . թէպէտ չէին այնչափ բարեկամութ ը ե[illegible]մացիս յաւուրց անտի մեծին կիւրղի , որ ընդ ակամբ հայէր 'ի հերոնիմոս 'ի ձեռնադրեալն 'ի պաւլինոսէ եղելոյ հակառակութ ընդդէմ մելիտոսի անտիոքայ հայրապետի բարեկամին կիւրղի . նմ և հերոնիմեանք ոչ ուղիղ աչօք ակնարկէին 'ի կիւրեղեանս ։

Նա վնկ յովհաննէս հայրապետ կասկածելի մտօք ընկալաւ զբանս եպիփանու , և առաւել բորբոքեցաւ ը դէմ հերոնիմոսի քան եպիփանու . և զի հաստատէին բանսարկուք, թէ նա ինքն հերոնիմոս է խրատտու եպիփանու գրել առ քեզ թուղթ այնպիսի իբրև առ հետևօղ որոգինի , մերժեաց զհերոնի-

մոս առ ժամանակ մի 'ի հաղորդութենէ եկե-
ղեցւոյն եՀմի. և գրեաց առ նա յանդիմա-
նութի. յուշ արար և զայն, թէ դու նախ
զանձն քո սրդարացո. զի թողեր քո զգիրս
կարեւորս՝ թարգմանեցեր և զորոգինէս 'ի
յունականէ 'ի լատին ։

Ի յուզիլ այսպիսի երկպառակութեց 'ի մէջ
դասուց ուղղափառաց՝ միջնորդ. հաշտութե
զանձն ընծայեցոյց արքեղայոս ոմն կոմս.
բայց ոչինչ օգտեաց երկոցունց կողմանց ե-
կեղեցական իրաւամբք մաքառելոց. զի յով-
հաննէս տիրաբար իբրև պատրիարգ վարէր
ը ոստխս իւր. իսկ եպիփան և հերոնիմոս
'ի դատ կոչէին զնա 'ի քննել զողջմտութի նր ։
Իսկ զի մեծ էր յայնմ ժամանակի անուն թէո-
փիլոսի աղեքսանդրու հայրապետի, կաս-
կածեալ յովհաննու՝ թէ եպիփան և հերո-
նիմոս, որք բարեկամութբ էին ը նմա, 'ի
կողմն իւրեանց ձգեսցեն զնա, փութացաւ
ինքնին իրազեկ առնել զնա, թէ որպէս և
զիարդ սկիզբն եղև խռովութե 'ի լուծմա-
նէ թեմական իրաւանց, և առ հետախա-
ղաղ ծածկել զայն 'ի մէջ արկան պատճառք
որոգինեան խնդրոց ։ Յայնժամ թէոփիլոս
գրեաց յորդոր խրատու առ հերոնիմոս, զի
սէր և հպատակութի ընծայեսցէ առ հայ-
րապետն յովհաննէս, և բարձցէ 'ի միջոյ
զգայթակղութի. և առ յովհաննէս արձա-
կեաց զիսիդորոս քահանայ 'ի յորդոր խաղա-
ղութե ։

Այս իսիդորոս աղեքսանդրացի թէպէտև

էր այր սրբ , այլ քանզի և ինքն գովելի հաւ-
մարէր զորոգինէս , զգուշացոյց զյովհան՝ զի
մի՛ իսպառ մերժեսցէ զնա . այլ առ՚ի շահել
զսիրտ եպիփանու գրեսցէ տարտամ պինն՝
հերքելով վեր ՚ի վերոյ զքանի մի մոլար վար-
դապետութիւնս յիշատակեալս յանուն որոգի-
նի ։ Նա և յովհաննէս ընդ խրատունն գրեաց
քանս պինդատնութեան առ եպիփան և առ հե-
րոնիմոս . ուր ինքնին ընդհանուր վկայութեամբ
քարոզելով զճշմարտութիւն՝ տղայական ինչ
համարէր զմոլորութիւնս որոգինի առաջար-
կեալս ինքեան յեպիփանէ . և զայն ևս ՚ի
վեր եած , թէ զրգռութիւն ոսոխաց իւրոց ոչ է
վն խնդրոց հաւատոյ , այլ վն յանդիմանե-
լոյ նց յիւրմէ ՚ի պատճառս ձեռնադրութեան
պաւղինիանոսի ։

Օրինակ մի այսր պինդատնութեան առեալ
տարաւ ընդ իւր իսիդորոս առ թէոփիլոս , և
զայլ ևս պատճէնս յղեաց յովհաննէս առ
գլխաւոր առաջնորդս արևելեայց և արև-
մտեայց , որոց առաջի գիտէր մեծանուն լի-
նել զհերոնիմոս ։ Յայնժամ և հերոնիմոս
գրեաց թուղթ առ թէոփիլոս և առ այլս՝
արդարացուցանել զանձն իւր , և ցուցանել՝
թէ խռովն յովհաննու ընդդէմ իւրեանց է
՚ի պատճառս որոգինի , և ոչ վն ձեռնադրու-
եղբօր իւրոյ ։ Այսցիկ այսպ եղելոյ՝ կէսք
իրաւունս տային յովհաննու , և կէսք եպի-
փանու ։ Յերկարել չընջմանս ՚ի մէջ եկեղե-
ցականաց՝ պամմախիոս բարեկամ հերոնի-
մոսի յարևմտեան՝ խնդրեաց զգրով առ՚ի նմա-
նէ

նէ տեղեկութիւն վս այսր շփոթութեան, որ տա-
րածեալ է ասէ և յարևմուտս. զի և սուտ
կէսք 'ի կողմն են եպսին Եղմի, և կէսք 'ի
կողմն եպսին կիպրոսի ։ Ո այս իբրև լուաւ
Հերոնիմոս՝ որոյ և նշանն է առիւծ յանա-
պատի, սրեաց զահաւոր գրիչ իւր ամ հա-
մարձակութբ ընդդէմ յովհաննու, և գրեաց
զոր և գրեաց առ պամմախիոս՝ ուղղելով
զդէմս բանից առ յովհաննէս. ուստի և նա-
մակն այն հերոնիմոսի երկար՝ կոչեցաւ 'ի
յետնոց * գիրք ընդդէմ յովհաննու երու-
սաղեմացւոյ ‖ ։

Բայց այս գրութիւն՝ որ գտանի ցարդ. թերա-
կատար, որչափ երևի ազդու, նոյնչափ և
զկծեցուցիչ գոլով՝ իսկ և իսկ խափանեցաւ
և յաւուրս հերոնիմոսի, և ոչ իսկ յանդ. հա-
նաւ 'ի գրչէն ։ Ո ի 'ի նմին իսկ ժամանակի
գրութեն եղև խաղաղութի 'ի միջի՝ ոպ կարծի,
միջնորդութբ թէոփիլոսի՝ որում անսային
կողմանքն երկոքին ։ Անդ զլօդեալն պատ-
մութի յեպիփանեանց 'ի վարս սրբոյն եպիփա-
նու, ոպ թէ և սքանչելեօք կուրացուցեալ
իցէ եպիփան զաչս յովհաննու, և անդրէն
սքանչելագործեալ 'ի բանալ զմի յաչաց նր.
զոր պարտ է իմանալ այլաբանօրէն վս խռո-
վութե և հաշտութե եղելոյ ը̃ մէջ երկուց
սրբոց. ապա թէ ոչ՝ չմիաբանի այն պատմութի
ը̃ թղթակցութեց նց, և ը̃ բանիցս հանելոց
'ի պատմութէ ժամանակիս, ոպ և ը̃ առա-
ջիկայ սահլեացս ։

Գրեալ էր յովհաննու հայրապետի և նա-

մսկ յարգումն առ երանելին անաստաս հռով-
մայ հայրապետ՝ արժանաւոր գովութիւն ըստ
կարգի պատուոյ նր̅, խնդրելով 'ի նմանէ
տեղեկութիւն վս̅ հռուփինոսի ակուիղացւոյ,
եթէ արդարանայ՞, եթէ ոչ, վս̅ թարգմա-
նելոյն 'ի յունականն բարբառոյ 'ի լեզու հռով-
մայեցի զգիրս որոգինի ։ Իսկ անաստաս քա-
հանայապետ իմաստութբ̅ ետ պատասխա-
նի անորիչ, թէ դիտաւորութի հռուփինոսի
'ի թարգմանութէ լինի գովելի, եթէ կա-
մեցեալ իցէ նր̅ յանդիման առնել ամենե-
ցուն զմոլար միտս որոգինի. ապա եթէ
կամէր ծածկել 'ի լսելիս ընթերցանելեաց
զմոլորութիւնս, յայտ է թէ չար էր արարն ։
Այլ թէ քանի մեծարանօք և գովութբ̅ խօ-
սի անաստաս ընդ յովհաննու, արժան է լսել
զսկիզբն նամակին. զի ասէ. * Ապաքէն
,, բարեսէր կամաց է գործդ, զի գովութբ̅
,, խօսիս քահանայդ զքահանայէ. և արդ
,, յաղագս բազմապատիկ գովեստից՝ զոր
,, յօրինեցեր ձոխաբար զիմոց ինչ ար-
,, դեանց, ոչ̅ շնորհակալիք լինիցին քումդ
,, սիրոյ, նոյնպէս և ձահողակի յանկեսցի
,, 'ի մերմէ նուաստութենէ բան մերով մասամբ
,, պանծացուցիչ՝ լուսափայլութե քումդ սըր-
,, բութե, և առաքինութեց՝ զորս յանձին բար-
,, ձեալ բերես 'ի տր̅ ։ Վասնզի արդարև ո՛
,, այրդ գերազանց ամենից, այնչափ արտա-
,, փայլեալ ծագես պայծառութբ̅ գովանի
,, մասանց, զի չի՛ք բան բաւական հաւասա-
,, րել արդեանց ։ Նաև որ առ 'ի քէն առ իմ

մե-

„ մեծապատիւ կոչմունք՝ այնչափ շարժեն
„ զիմ սիրտ , իբրև զի և զոր չեմ բաւական
„ արդեամբք կատարել , ոչ հեղգացայց 'ի
„ նոյնս անդր թևակոխել ։ Ահա և այդ 'ի
„ քում գովութեան մասին է , զի զիս այնչափ
„ գովեցեր երկնաբերձ վսեմութեան տարազու ։
„ Ա՟ զի քոյդ եպսութեան կարգ պայծառա-
„ փայլ՝ գոգցես իմն ճաճանչեալ ը՟ բազում
„ ամս , (կմ՟ ը՟ այլ օրինակաց , ը՟ ամ՟ ամս ,)
„ և առ մեզ ձգտեցոյց զնշոյլս ճառագայ-
„ թիցն ‖ , այլովքն համբերձ ։ Այս նամակ
պանծալի գրեալ յամի տն իբր 400 , կամ
401 , գտանի 'ի Գ․ հատորն ժողովոյ․ եջ․ 943․
և նոյն այն է՝ զոր 'ի վկայութիւն առնու սրն
հերոնիմոս 'ի Գ գիրսն ընդդէմ հռուփինոսի ։ Աւա-
տի փոքր 'ի շատէ ունիմ իմաստասիրել վեր-
ծանօղք բանիցս , թէ թէպէտև այնպիսի
բանակռուութիւնք անցին 'ի միջին , այլ ոչ ա-
բաստաւորեցաւ իւիք անուն սրբոյն յովհան-
նու , ոչ և ոչ եպիփանու կմ՟ հերոնիմոսի ․
այլ եթէ չլինէր այսպիսի գժտութի առ ժա-
մանակ մի , և՛ս առաւել լուսափայլէր օրի-
նակ վարուց նց՟ առ ամենեսին ։

Այլ դու տես ինձ զդառնութի ժամանակին ,
զի ընդ լինել հաշտութեան ը՟ յովհան և ը՟ ե-
պիփան՝ գործակցութբ թէոփիլոսի աղեք-
սանդրացւոյ , յարոյց սատանայ նոյնպիսի
առթիւ՛ որոգինեան կռուոյ մեծ ևս խռո-
վութի 'ի մէջ յովհաննու ոսկեբերանի տիեզե-
րալոյս վարդապետի՝ որ մտերիմ սիրելին էր
յովհաննու եէմացւոյ , և 'ի մէջ թէոփիլո-

ոի աղեքսանդրացւոյ՝ որ սիրելին էր եպի-
փանու. մինչ զի և սբն եպիփան՝ որ հազիւ
զերծ կացոյց զանձն 'ի գժտուէ ընդ յովհան-
նու եմացւոյ , հազիւ յետ կենաց իւրոց
զերծաւ 'ի գժտութէ ընդ ոսկեբերանի . և
թէոփիլոս՝ որ յառաջն բարեկամութ էր ընդ
յովհաննու եմացւոյ՝ թշնամացաւ ընդ նմա
առ թշնամութեն իւրոյ ընդ ոսկեբերանի ։ Իսկ
պատճառք իրացս այս եղեն, զի իսիդորոս ա-
ղեքսանդրացի՝ զոր վերագոյնդ յիշատակե-
ցաք , 'ի դառնալ իւրում յեմէ յաղեքսան-
դրիա՝ ստէպ գովէր պարզմտութե զորոգի-
նէս և զգովիչս նորա իբրև այր իմաստուն և
ողջամիտ . և զի թէոփիլոս ոգւով չափ ընդ-
դէմ էր որոգինի , ոչ խնայեաց և յիսիդորոս՝
որ էր իւր սիրելի , այլ դատապարտեաց զնա
յառանձին ժողովի իւրում յամի տն 400 . և
հալածեաց զբազումս 'ի միայնակեցաց ե-
գիպտոսի՝ որք յարեալ էին յիսիդորոս . քան-
զի և նա էր այր ճգնաւոր և կատարեալ մի-
այնակեաց՝ հանդարտեալ զբազում ժամա-
նակս 'ի լերինն նիտրիոյ և 'ի կողմանս պա-
ղեստինոյ ։ Յայնժամ փախեաւ իսիդորոս
հանդերձ երեսուն միայնակեցօք՝ զորոց ըզ-
հետ մտեալ էին թէոփիլեանք եթէ իբրաւ-
ցի և եթէ անիրաւ հալածանօք , և անկան
'ի կոստանդնուպօլիս առ մեծահռչակ պատ-
րիարգ տեղւոյն՝ որ և յովհան ոսկեբերան . և
յայտ արար՝ թէ զիարդ 'ի պատճառս ոնա-
տի խնդրոց յանուն որոգինեայ հարստահա-
րութի կրեաց ինքն և իւրքն ամ 'ի թէոփի-
լէ

լուէ ։ Նա յընդունել զնորն ոսկեբերանին բա
զում մարդասիրութ. արկաւ հիմն խռովութե
մեծի ․ որ է տեսանել 'ի վերս ոսկեբերա-
նի ․ մինչև մեռաւ խոսրովոս 'ի կոստանդի-
նուպօլիս յամի 403 ․ և ոսկեբերան ընկեցաւ
յաթոռոյ՝ յամի ․ 404 ․ և աքսորեալ միան-
գամ և երկիցս՝ վախճանեցաւ յարտասահ-
մանութե ։

Նա յայս ժամանակս յովհան հայրապետ ԵՃմի
հաստատութն պահեաց զբարեկամութի իւր
ը ոսկեբերանին , և զերծ կացոյց զանձն 'ի
համախոհութե թէոփիլեանց ։ Նոյ և 'ի վեր-
ջին աքսորանս իւր սբ ոսկեբերանն գրեաց
թուղթ սիրոյ 'ի կուկիսոնէ հայոց առ երա-
նելին յովհան հայրապետ ԵՃմացի ․ որոյ ըզ
կիզբն է ․ * Արտասահմանեալ եղաք 'ի կու-
,, կիսոն , այլ ոչ տարագիր 'ի սիրոյ ձերմէ ․
,, զի այն յայլոյ ձեռս էր , այլ այս 'ի մեզ
,, իսկ գլխովին ‖ ․ և յետ գովելոյ զփոյթ նո
վն անարատ պահելոյ զանձն 'ի գործակցու-
թե խռովեցուցչաց եկեղեցւոյ՝ վկայէ զար-
թուն հսկողութե նո 'ի վր հօտին ․ և 'ի նոյն
յորդորէ՝ զայսօրինակ կնքէ զբանն ․ * Նա
,, զմեզ՝ որ մեծապէս սիրեմք զքոյին բարե-
,, պաշտութի , և կախեալ կամք զքո բա-
,, րեսէր առաջարկութե , անմոռաց յիշե-
,, ցես ․ քանզի դիտակ իսկ եմք , թէ որչափ
,, սէր ցուցեալ է ձեր 'ի վր մեր՝ յարդեանց
,, գործոցն հաւատարմացեալ ‖ ։

'Ի նմին ամի՝ յորում էառ երանելին յովհան
զայս գիր յոսկեբերանէ , առաջինկայ գաւա

 հան-

հանդիսի թաղման` որբուհւոյն պաւղայի հռովմայեցւոյ, որ վախճանեցաւ յեՃէմ : Յայնու ժամանակաւ և յեօթն կաղանդից յունվարի փոխադրեաց զմարմին սբյն ստեփաննոսի նախավկայի` 'ի սբն սիոն զյայտնեալն սքանչելեօք (զորմէ ունիմք ասել 'ի տօնի նր). արար և զայլ բարեկարգութիս 'ի շինութի եկեղեցւոյ . գրեաց և զանազան թուղթս լի իմաստութբ յարևելս և յարևմուտս . որոց պատճէնք չերևին 'ի միջի, այլ միայն յիշատակութի 'ի բանս այլոց . ոչ և յերանելւոյն իննովկենտիոսէ հռովմայ հայրապետէ ընկալաւ գիր վս խնամ տանելոյ արևմտեայց պանդխտելոց 'ի պաղեստին :

Ունէր երանելին յովհաննէս սերտ ընտանութի և ը մեծին օգոստինոսի ափրիկեցւոյ սբ եպսին հիպպոնայ` մտերիմ բարեկամին հերոնիմոսի . նմին իրի և օգոստինոս 'ի գիրսրն ը դէմ պետիղիանոսի աղանդաւորի այսպէս վկայէ . * Բայց արդ` եթէ ամենեքին
,, ը ամ ☉ այնպիսի լինէին, որպս ընդ վայր
,, զրպարտես, զի՞ արար քեզ աթոռն հռով-
,, մայ, յորում պետրոս նստաւ, և այսօր ա-
,, նաստասիոս նստի . կամ աթոռն եկեղեց-
,, ւոյն եղէմի, յորում յակոբոս նստաւ, և
,, այսօր յովհաննէս նստի . ընդ որս մեք կա-
,, թողիկէ միութբ շաղկապեալ եմք . և դուք
,, անձամբ զանձինս քակտեալ որոշեցիք չա-
,, րաչար մոլեգնութբ || :

Զայսոսիկ գրէր օգոստինոս յամի տն իբր 400 կմ 401 . այլ յետ ամաց ինչ և ս ք զկա
ըն

ընտանեցաւ ընդ յովհաննու 'ի հերքել միաբանս զմոլորութիւս պեղագեանց ։ Քանզի յայն աւուրս 'ի վեր երևեցաւ ժանտն պեղագիոս բրիտանացի՝ սուտ միայնակեաց , որ սկսաւ քարոզել նորանոր աղանդս ընդդէմ շնորհացն այ , ընդդէմ սկզբնական մեղաց , և այլ բազում իրաց ․ մինչև աշակերտել զբազումս յարևմտեայց յաղանդ իւր , յորոց միջի առաւել գտաւ կեղեստիոս ոմն՝ չար քան ըզվդպ իւր ։ Ի բազմանալ պեղագեանց՝ ել գնաց պեղագիոս և յափրիկէ ․ և անտի դիմեաց 'ի պաղեստին՝ աշակերտել և զբնակիչս տեղւոյն սուտ ձևով միակեցական խստակրօնութէ՝ քանի մի գործակցօք հանդերձ ։ Այլ մատուցեալ կեղծաւորութբ առ հայրապետն յովհաննէս՝ ձևացոյց զանձն իբրև այր մենացեալ և մեռեալ յաշխէ , և եկեալ 'ի շրջիլ յուխտս և 'ի վանորայս ․ որով բազում պատիւ և սէր եգիտ առ ժամն 'ի հայրապետէն ։ Յետ սակաւուց եկն յարևմտից յեղմ և օրոզիոս երէց կաղապղոնացի՝ առաքեալ յագոստինոսէ առ հերոնիմոս ․ և հանդիպեալ նախ յողջոյն հայրապետին յովհաննու՝ հրամանաւ նր գնաց բնակել 'ի վանս հերոնիմոսի 'ի բեթղեհեմ ․ արդ 'ի լինել բանից 'ի մէջ պեղագիոսի՝ իմացաւ յովհաննէս ստուգութբ յօրոզիոսէ և յայլոց , թէ պեղագիոս նենգաւոր եկեալ է անդր 'ի սերմանել զորոմն իւր ։

Յայնժամ արար երանելին յովհաննէս ժողով քանի մի եպսաց յեղմ յամի տն ․ 415 ․ յերամ

ամենեանն յուլիսի · և կոչեալ յատեան զպեղագիոս՝ եարկ է քննութին զվրդպութն և ըզմիտս նր · և 'ի վր հասեալ՝ թէ նա համարի կարօղ լինել մարդոյ կատարեալ լինել ամ առաքինութբ 'ի ձեռն բնատուր անձնիշխանութե եւեթ՝ առանց կարօտելոյ առանձինն օգնականութե շնորհացն այ , կշտամբեաց զնա սբ հայրապետն բանիւն առաքելոյն · զի որ ասացն (ասէ) , առաւել քան զամենեսին զնս վաստակեցի , 'ի վր եած , այլ ոչ եթէ ես , այլ՝ շնորհն այ , որ ը իս · յաւել և զայլ բանս 'ի գրոց սբց և 'ի հարցն վրդպուէ · որովք խայտառ կարկեցաւ պեղագիոս · և խորթացեալ՝ թէ յընդդէմ դառնալն՝ վճիռ ընկալցի դատապարտութե , կեղծաւորեցաւ ընդունել զճշմարտութին · և այնպէս զերծոյց զանձն առ ժամանակ մի ։

Այլ քանզի տակաւին դոյր կասկած 'ի վր նր , և օր քան զօր յաճախէին դատախազք նր , եղև զկնի և այլ ժողով հնդետասան եպսաց հանդերձ բզմ երիցամբք 'ի դիոսպօլիս քաղաքի , այն է լիդիա · ուր չոքաւ և յովհան հայրապետ ։ Անդ 'ի մէջ մատուցին զամ գլուխս մոլորութեց պեղագիոսի և աշակերտի նր կեղեստիոսի դատախազքն · և 'ի հարցանել եպսաց զպեղագիոս մն միոյ միոյ 'ի գլխոց անտի , նա աղուէսաբարոյ խորամանկութբ ցրեաց զամն · զի ասէր , թէ չիք իմ ուրացեալ զշնորհս · որով իմանայր զծիրս բնութե , այլ ոչ իշխէր ասել զմիտս իւր յատենի · նոյնպէս ժխտեաց և զայլ մոլար

վրդպ-

վէճպրութիւս . և որ առէ զայդպիսիս՝ նզովեալ լիցի առէ . մինչև հարկ համարել ժողովոյն արձակել զնա իբրև անպարտ ։ Յայնժամ պատմեաց յովհաննէս հայրապետ և զիւր ժողովական անցս . 'ի յանդիմանել իմում առէ զայրդ վն այդպիսի մոլորութեց , նա յանձն էառ նզովիւք չափ հերքել զնոսին . և ես յայն սակս Թողի զնա անպատիժ ։ Յայս միտս հաստատեալ և ժողովոյն՝ մերժել մերժեցին զմոլորութիւս ընծայեալս պեղագիոսի , և զնա արձակեցին ։

Մինչ այս մինչ այն՝ լուեալ սրբոյն օգոստինոսի , թէ պեղագիոս կեղծաւորաբար հնարիւք սիրելի ընծայէ զանձն յաչս այնոցիկ՝ որ ոչն են գիտակ հանգամանաց անձին և գրոց նր , գրեաց նամակ սիրոյ և զգուշութե առ երանելին յովհաննէս յամի տն իբր 416 , ըսկսանելով օրինակ զայս . * Բազմերանեան ,, տն և արժանապատիւ եղբօր և եպիսկոպոսակցի ,, յովհաննու 'ի տր խնդալ ։ Զշ չլինելոյ ,, իմոյ արժանի ընդունել զգիր սրբութե քո , ,, ինչ ոչ իշխեմ դժկամակ լինել . և որ 'ի կարգին ։ Որ յետ ազդ առնելոյ չտալ տեղի նենգամիտ անձին և երկխօս լեզուի պեղագիոսի՝ 'ի վն բերէ . * Յորժամ լսէք (ասէ) 'ի նմանէ , զի խոստովան լինի զշնորհս ,, և զօգնականութիւն այ , համարիք՝ թէ նա ,, զայն ինչ ասէ , զոր և դուքդ ասէք՝ որք ըն ,, ուղղափառ կանոնի դաւանիք (սր զգեր- ,, բնական շնորհս՝ որ յառաջեւոնցն քոյ) . վն ,, զի ոչ գիտէք՝ թէ զի՞նչ ինչ գրեալ կայցէ ,, 'ի

,, 'ի գիրս նր: Ամին իրի զնորին իսկ զգիրս
,, յղեցի առ ձեզ. ոչ և զիմն՝ որով արարի
,, նմա պատասխանի. յորմէ յայտնապէս ի-
,, մասջիք յարգութ ձեր, թէ զորպիսի շնորհս
,, կմ զօգնականութ իմ ասիցէ՝ երբ 'ի դէմս
,, ոք ածէ նմա զհակառակիլն իւր ընդդէմ շը-
,, նորհացն իմ և օգնականութե. և ես ցուց-
,, ցի՛ք նմա ուսուցանելով և խրատելով, և
,, մտ փրկութե նր՝ որ քրիստոսի և եթ մարթի լի-
,, նել՝ աղօթս առնելով, զի զայն շնորհս իմ
,, խոստովանեսցի, զոր գիտեմք դաւանեալ
,, 'ի սրբցն իմ». և այլն: Ընդ հասանել այսր
նամակի 'ի ձեռս յովհաննու, կմ մինչև իսկ
էր ժամանեալ, խոյս ետ պեղագիոս 'ի վի-
ճակէն յովհաննու, զգացեալ թէ զինչ անցք
անցանելոց էին ընդ նա:

Իսկ երանելին յովհաննէս յետ անարատ
պահելոյ զհօտ իւր յայնպիսի և յայլ խոտո-
րածայն վտպութեց, և հասեալ 'ի բարւոք ծե-
րութի՝ հանգեաւ սրբութբ և խաղաղութբ
'ի քնյամի ամն 417. 'ի յունվարի. 21: Յայն
ամ առաջին էր զոսիմոսի հռովմայ հայրապե-
տի. որ և պատուով սրբութե յիշատակէ զայն
ինչ վախճանեալն զյովհաննէս 'ի թուղթն
առ ափրիկեցիս վասն պեղագիոսի՝ յասելն.
Ողբ. Բ. 'Ի Բ հատ. ժող. Էջ. 353. * «Յահա-
,, ւադիկ ընկալայք զթուղթ պրայիլոսի ե-
,, պիսկոպոսին Եդմի, որ 'ի տեղի սրբյն յով-
,, հաննու երջանիկ եպսի ձեռնադրեցաւ ե-
,, պիսկոպոս»: Իսկ թէոդորետոս պատմիչ
մերձաւոր ժամանակաւ, որպ յառաջագոյն
գրեալն

գրեալն էր ․ 'ի Է ․ Գիրս ․ Գլ ․ 35 ․ Թէ * զե֊
,, րուսաղէմացւոց եկեղեցւոյն զառաջնորդ֊
,, դութի ունէր յովհաննէս այր սքանչելա֊
,, հրաշ՝ յաջորդն կիւրղի ‖, նոյնպէս և զկնի
'ի Գլ ․ 38 ․ ասէ ․ * իսկ յեՃմ զկնի սքանչել֊
,, ւոյն յովհաննու կալաւ զառաջնորդութի
,, այնր եկեղեցւոյ պրայիլիոս ‖ ։

Պանծալի ևս է վկայութի օգոստինոսի, որ յաւուրս փոխմանն յովհաննու հայրապետի կմ՝ քանի մի ամօք յետ վախճանի նր գրեաց զայն ընդարձակ նամակ առ աւրեղիոս եպս ափրիկեցւոց, այն է գիրքն յաղագս գործոց պեղագիոսի ․ ուր ասէ ․ * Կարի իրաւամբք՝
,, ոպ և գործք ժողովոյն ցուցանեն, սովին
,, վկայութբ (առաքելոյն) վարեցաւ և սրն
,, յովհաննէս հայրապետ եկեղեցւոյն եՃմ ․
,, քանզի իբրև հարցաւ, թէ զի՞նչ ինչ անցք
,, անցեալ իցեն առ նովաւ (յեՃմ) յառաջ
,, քան զատեան ժողովոյն (դիոսպօլսոյ),
,, պատմեաց նա ինքն եպսաց մերոց նստելոց
,, ըն նմա յատենի անդ ․ 'Ի քրթմնջել ասէ
,, ոմանց և յասել զպեղագիոսէ, եթէ ասա֊
,, ցեալ է նր, կարող է մարդն կատարեալ
,, լինել, այսինքն է՝ որպ յառաջն էր ասացեալ,
,, կարող է լինել մարդ՝ առանց մեղաց, կշ֊
,, տամբեցի ասէ զնա վս այսոր բանի՝ ածել
,, 'ի վր, թէ՝ և առաքեալն պօղոս բազումս
,, վաստակեաց, բայց ոչ իւրով զօրութբ,
,, այլ շնորհօքն այ ․ ոպ և ասէ, առաւել քն
,, զամենեսեան զնս վաստակեցի, այլ ոչ եթէ
,, ես, այլ շնորհքն այ որ ըն իս ․ և դարձել

,, ոչ

,, ոչ է այնմ ինչ է՝ որ կամիցին, և ոչ է այնմ
,, որ ընթանայցէ, այլ է այ՝ որ ողորմի. և
,, զայն թէ՝ եթէ ոչ տր շինէ զտուն, 'ի նա-
,, նիր վաստակին շինօղք նր. և զայլ ինչ
,, բզմ այսպիսի ասասցաք աստ՝ 'ի սբ գրոց ||:
Իսկ զի՞նչ մեծ քան զայս, զի մեծն օգոստի-
նոս՝ որ իսպառ ջաղխեաց զգլուխ պեղա-
գեանն աղանդոյն, իբրև առաջնորդ բանից
իւրոց ունիցի զյովհաննէս հայրապետ՝ վս
յաղթողակ շարժելոյ նր ըղեմ պեղագիոսի
զզէնս սբ գրոց. մինչև կրկին և երկրոր-
դել օգոստինոսի 'ի նոյն գիրս զնոյնպիսի
բանս, ասելով. * վերագոյնդ 'ի պատմուե
,, սբյն յովհաննու եպսին՝ զայսօրինակ յի-
,, շատակեցաւ ||, այլովքն հանդերձ. և ձո-
խագոյն ևս յիշեցուցանէ զնոյն 'ի գիրսն յա-
ղագս ներկայութեն այ, որ է թուղթ. ձձզ.
առ պաւլինոս, յանի գովութ է արժանայն
մեծարելով զերանելին յովհաննէս: (1)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ·

(1) Որպէս տեսանես, բովանդակ վարք յովհաննու հայրապետիս յածի ըեկեղեցական պատմութեք. վնյ 'ի նոցունց քաղեցաք՝ զոր և գրեցաք, հանդերձ վաւերական վկայութբ նախնեաց եպսաց ժմկին. սր և զայն քաղ 'ի մեր ասնոս, թէ քանի՞ դժուարին է յաջեկղծութեն պինդ ունել զդէկ. և թէ չէ ինչ ծփիլ, վասն թէ 'ի նաւահանգիստն խաղաղու ոք ելանիցէ և հանցէ զորս 'ի նաւին. և ահա զայս լիով տեսաք 'ի վէ
սքանչելայն յովհաննու:

Մնայ մեզ խաղաղել զխայրապետ ծուփս ասանց 'ի յէ-
ոգին

տրն մատենագրաց, մանաւանդ բոլլանդեանց. որոց ակնարկեալ միայն 'ի վկայութեն հերոնիմոսի և 'ի գրիչն վարուց եպիփանու՝ որ Ը. ակամբ հայեցին երբեմն առ յովհաննէս հայրապետ, տարրանան 'ի սբ եղելս, և զայլ ոք փոխանակ նր տօնել ի գոլ գուշակեն. այլ 'ի զուր. զի յայսմ մասին ոչ կարէ վկայութեն սբյն հերոնիմոսի զօրանալ քան զվկայութիս այլոց հարց սբց, զորս տեսաք. ոմ և լեքէն նոր մատենագիր խօսելով զամին յովհաննէ 'ի կարգս պատրիարգաց եէմի՝ ասէ. * Սբն օգոստինոս, սբն պաւլինոս նոլայեցի, անաս_ ,, տաս և զոսիմոս քահանայապետք հռովմայ, ռուֆե_ ,, բրան, թէոդորետոս, և իգանկիոս՝ պատմելով մե_ ,, ծարանաց խօսին զնմանէ ||։ Իսկ գրիչ վարուց եպիփանու ոչինչ ազդէ մեզ յայսմ մասին. տեսցուք 'ի վարս նր՝ թէ գտանէ ԺԸ այլ բանից արժանահաւատ գտեսցի առ քննիչս։

Զայսոսիկ եդեալ՝ մեք ոչինչ զարմանամք, թէ 'ի Յ՝ 'ի մարտի 30 կմ 26. ուր դնի * Յիշատակ սբյ հօրն մերոյ յովհաննու հայրապետին եէմի ||, ոչ գրի վարք ինչ կմ պատմութի զնմանէ. բայց միայն 'ի ձեռագիր օրինակս ինչ ասի. * հանգեաւ խաղաղութբ ||։ Վասն զի չգոյր 'ի միջի այլ պատմական բան՝ բաց 'ի յիշատակարանաց եկեղեցական պատմութեց և 'ի թղթոց եպիսկոպոսաց. զորս անմարթ է 'ի համառօտագրութե յայսմաւուրաց բովանդակել։ Իւ ոչ իսկ արժան էր ԺԸ Հ. փոխագրել 'ի անդի վարուց յովհաննու զանստոյգ կմ զասեալ կուրութե և զլուսաւորութե նր՝ հանելով 'ի կեղակարծ վարուց եպիփանու. զի այնու ոչ յայտնի լինի վարք նր, այլ մանաւանդ անյայտանայ. և գուցէ այսպիսի իրօք չքաթեցան և բոլլանդեանք. և հնարեցան գտանել զայլ ոք յովհաննէս հայրապետ եէմի. և արդարև գտին բազումս նովին անուամբ, այլ ոչ գտին ոք անուամբ. վեյ և զուրկ գտան 'ի տօնելի սբյս։ Մինչև ի լինեցին նորահնար և իբր հաւանական դատմամբ կարծիս առաջի դնել, թէ գուցէ յովհաննէս հայրապետ տօնեալն 'ի յունաց, ոմ և յիշատակեալն 'ի մանաւանդ վկայագիրս լատինացւոց. 'ի մարտի. 24. կմ 30. (զի ոչ գիտեն ինչ մի զհայոց), իցէ քառասուն և իններորդն 'ի կարգս եպսաց եէմի, զոր 'ի վեցերորդ դարու նստոյց անաստաս կայսր՝ վն խոստմանելոյ նր ԺԸ դէմ կալ չորրորդ ժողովոյն. այլ յետոյ յաւուրս յուստինոսի կայսեր հաւան գտաւ նոյն ժողո_

վոյ

վոյ քանիմ սրբոյն սարգսի արքայի և Թէոդոսի արքե-
մանդրիտայ. ուր յայտ է թէ չէր վկայութիւն սրբոյն,
այլ և կասկած կեղծաւորութե: Իսկ Է հակառակն՝ ըղ-
ձերմէ տանելի հայրապետէն, զաքանչելոյն առեմ յով-
հաննէ նաև հակառակորդ կարծեցեալ գրիչն վարուց
եպիփանու՝ այսպէս վկայէ առ սուրբոսն. * Իսկ յով-
,, հաննէս պատուհասեալ և խրատեալ յասնէ արդա-
,, րոյ (յեպիփանէ՝) եղև սբ յոյժ ||: 'Ի նոյն աղբերէ
առեալ է և գրեալն 'ի Ճ. Ջ. * Իսկ յովհաննէս խրա-
,, տեալ և յանդիմանեալ յարդարոյն յայնմանէ՝ եղև
,, յայնմհետէ այր սբ և ողորմած յոյժ. և արարեալ
,, բազում ճառս ողորմութե, և հանգեաւ բարի վա-
,, րուք ||: ահա և 'ի Հ. * Եւ այնպէս խրատեալ յով-
,, հաննէս յեպիփանու՝ եղև այր սբ և ընտիր, զդա-
,, տացեալ 'ի փառս Այ: Եւ արար բազում ողորմու-
,, թիւս. և հասեալ 'ի բարիոք ծերութե՝ խաղաղութե
,, հանգեաւ 'ի քս. և եդաւ պատուով յեկեղ 'ի կար-
,, գի սբ հայրապետացն ||:

Արդ եթէ և 'ի գրութէ հակառակ կողմանն յովհան-
նու այսպիսի վկայութի ընծայի վերջին սրբութե նը
յոյժ, զի՞նչ այլ խնդրի. զի վախճանն պսակէ զգործ.
Իսկ զայլմէ յովհաննէ ումեքէ եէմացւոյ չէք և ոչ մի
վկայութի: Աստի յայտ է, թէ վայրապար յերկբայս
եղեալ և ոմանց 'ի լէհացւոց՝ անցուցին 'ի տօնացոյց
իւրեանց, ըստ տեսանելոյ 'ի նոր ձեռագիրս ինչ, փոխա-
նակ յովհաննու եէմի հայրապետի՝ զայլ ոմն յովհաննէս
եպս և զյակոբ քահանայ զյիշատակելոյն 'ի Լ. նոյ-
եմբ. I. և այլք 'ի նոյնպիսի գրչաց յեանց եդին Է
յովհաննու եէմի հայրապետի և զանուն արգիւու կի
արգիլչու եպսի, չփոթելով Է գրեալն 'ի Հ. նոյեմբ.
II. ուր կայ յիշատակ յովհաննու ողորմածին աղեք-
սանդրացւոյ (որ ասի որդի եպիփանու սուրբ) ընդ
արգիւու մարգարէին: Այլ չէ արժան խօսել Է այս-
պիսի խնչնաձեռնագրելի անձինս, որք առանց հմտու
ձեռներէց լինին այլայլել զհարազատ. ասանդս նախ-
նեաց:

Թո՛ղ զի և ոմանք յիմաստակաց առ մեզ՝ կամեցան ե-
մանել յայսմ միջոցի աւ ցեց անուամբ յովհաննու զառ
կեսբերանն ըստ կրկին անեալ, կե զիմաստասէրն 'ի կար-
գէ յիշատակելեաց 'ի թիւս տօնելեաց վերածեալ. և
այլ ես մնաստաճոյ կարծիք՝ առ չգիտելոյ զամենայն պատ-
մութե վարուց յովհաննու եէմացւոյ:

ծանեաւ և զայս ինչ կարևոր, զի 'ի հին և յերկաթա_
գիր ձեռագրի մերում գտնի տառանոր 'ի Գ. շաբաթուս աղ_
ցից. * Մարտի ամսոյ` որ օր ԺԹ. յիշատակ է յովհան_
„ նու Եձնեցւոյ ։ Սաղմոս. ԾԹ. կցուրդ. Պատուական
„ է առաջի տն ։ Գոչ. տառք. 'ի ախմոթ. Զայս վկայուն
„ գնեմ առաջի ոյ .... որ 'սիրեցին զյայտնուն նորա ։
„ Ալէլու. Ժ՛ յովհ. Ես եմ հովիւն քաջ .... և եղիցին մի
„ հօտ և մի հովիւ ||։ Որպ և 'ի հին տօնացուցս գրի.
* Ճառ. յովհաննու Եձնի հայրապետի. հ. ջձ. Որ զան_
„ շարժ քո ։ Եւ այլ ևս կարգ զկիւրղի սասն ||։ Եւ սա_
կայն յետոյն օրինակագիրք հայերով 'ի սուտ պատմուե
կուրանալոյ յովհաննու ոչ թէ առ արծաթսիրութե`
կարի ախմարութ 'ի բաց բարձեալ զհին ընթերցուածս
յանկարծ սէյ հայրապետի` կարգեալ են զայլ նոր
ընթերցուածս մէ արծաթսիրութե և կուրութե. 'ի
գրոցն առակ. ի. 6=22 ։ բարուք. գ. 21=24 ։ Ճ.
կոր. գ. 1 11 ։ և յհ. թ. 36. Եւ առէ յմ. 'ի զա_
տատառան եկի, եւ. որ է ամենևին անվայել սէյն. մէ
արժան է փոխել զայսուիկ նորամուտ հնարս, և պա_
հել զհնախնեացն կարգաւորութի ։

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Քառասնից, որք 'ի սեբաստիա կատարեցան:

Հ. Յ. Լ. մարտ. 9: Մեսրոբեան 'ի Պոնտոսի. Ռ. Լծր: Ի. չորե: Պ. ամէնք: Լ. յոէ: Սեն Եփր. սեղ 'ի Յաւան խեցը. հր. Է. եր. 149: Սեն Վրեմոր նիտոս: Սեն Եփրեմ: Բոլլանդեանք Հետաքեն. և Տա Բեպոր. Է. հատր. մարտի. եջ. 12 = 19: Մեներճը- ու Լեղոնմանոսի և ատոքեռսի. Թա: (1):

ԼՈՒՍԱՊՍԱԿ ՔԱՋ նահատակք և յաղթող զօրականք երկնաւոր զօրապետին՝ Քառասունք Մանկունք, ոյք ժիրաժիր երիտասարդք (2), էին 'ի ժամանակս Թագաւորութե՟ Լիկկիանոսի կմ՟ Լիկինիանէսի կայսեր, որ քեռայրն էր մեծին Կոստանդիանոսի և գահակից նորուն, առ. հասարակ հաւատով քրիստոնեայք, և հայրենեօք յաշխարհէն Կապադովկացւոց և փոքուն Հայոց, ոյք 'ի սահմանաց անտի կեսարիոյ, սեբաստիոյ և Եւդոկիոյ, պատանիք և երիտասարդք առոյգահասակք, գեղադիտակք և քաջալանջք, արութ՟ երևելիք: Սոյ և զօրագլուխք հռովմայեցւոց զօրացն

զնա

զինս ընտրանաւ 'ի զինուորութիւն արքունի 'ի գունդս գամրաց, դասեալ 'ի կարգ լեգէոն նագնդին՝ որ նստէր 'ի կապադովկիա, և ՟Ժ՟ գնդաց գնդաց սփռէր 'ի պահպանութիւն արևելականողմանց: Սու զի էին քառասունքս այս ազատորդիք և ազատաքարոյք, միանգամայն և առաքինի քաջութեամբ պանծալիք, և ո՛ քան զևս զատան յառաջադէմ քան զայլ զինուորակիցս, պատուեալք յաչս զօրագլխաց, և փառաւորեալք առաջի ինքնակալաց վ՛ս մեծամեծ գործոց իւրեանց յայլ և այլ պատերազմունս. և որ մեծն է՝ միակամ և միասիրտ էին այր ընդ եղբօր իւրում՝ զօդեալ քնական հաւատով և սիրով, նախանձելի երևելով նիզակակցաց իւրեանց՝ որ 'ի հեթանոսաց անտի:

Պատմէ գրիգոր նիւսացին, թէ 'ի գնալ սոցա երբեմն 'ի պատերազմ ընդդէմ բարբարոսաց արքունի հրամանաւ ընդ կայսերական գնդին՝ եղեն երևելի սքանչելիք. (զոր և յայլում գնդի քրիստոնէից առ առաջին ինքնակալօք աւանդեն լինել այլք.) իբր զի բանակն կայսեր պաշարեցաւ 'ի թշնամեաց յանձուկ վայրի ուրեք. և էին յառաւել նեղութեան յերեսաց ծարաւոյ, զի անջրդի էր վայրն, և մերձակայ հեղեղատք ցամաքեալք: Սյն ինչ զօրն ամ՛ կայր 'ի վարանս, և քաղէին որդիք նց՟՝ կթուցեալք և տարժանեալք, յայնժամ քառասունքն փոքր ինչ մեկուսի եղեալ 'ի բանակէ անտի՝ դիմեցին աղօթիւք առ ած՟՝ այց առնել նոցա 'ի տառապանս իւրեանց,

րեանց, եւ ցուցանել զամենահրաշ զօրութիւն տէրութե՟ն իւրոյ:

Այս ահա յանկարծակի մթացան երկինք ամպով, եւ եղեն փայլատակունք եւ որոտմունք սաստիկ, եւ տեղաց անձրեւ յորդառատ, մինչեւ լնուլ զա՟մ ծործորս եւ զհեղեղատս. անկան եւ ահագին շանթք կայծականց 'ի բանակն բարբարոսաց. եւ այնպէս կրկնակի նպաստ լինէր կայսերական բանակին աղօթիւք քառասնիցն. զի զծարաւն անցուցեալ ջրով՝ զօրացան յանձինս. եւ զշփոթութիւն թշնամեացն տեսեալ՝ համարձակ 'ի վերայ յարձակեցան եւ վանեցին զն՟ս:

Դարձեալ եւ յայլում նուագի 'ի դիմել անհամար բազմութե՟ բարբարոսաց խուժն խուժանօք 'ի վ՟ր հռովմայեցւոց, 'ի փախուստ անձապարէին զօրքն ա՟մ. իսկ արիական զօրականքն ք՟ի քառասունք՝ անշարժելի աձանացեալ 'ի տեղի ճակատուն, ոչ 'ի բազուկ իւրեանց յուսացան, այլ ջերմ աղօթիւք առ ա՟ծ ապաւինեալ՝ ասէին. ա՟ծ յանուն քում կեցո՛ զմեզ. եւ այնպէս միաբան սրտապնդեալ՝ կային մնացին իբրեւ ամուր պարիսպ ընդդէմ յարձակման ամբոխին. մինչեւ ահաբեկ արարեալ զն՟ս՝ զոմանս կոտորեցին, եւ զայլսն առհասարակ 'ի փախուստ դարձուցին:

Արդ թէպէտեւ այսպէս երախտաւորք էին առաքինի քառասունքն առաջի ինքնակալութե՟ հռովմայեցւոց, եւ ակնածելի յաչս ա՟մ իշխանաց, այլ վ՟ս զի ճշմարտութե՟ հա-

ւա-

ւատոյ նց և անարատ քաղաքավարութին նր 'ի յանդիմանութի անօրէն թագաւորին Լի-կիանոսի , ոչ խնայեաց 'ի նոսա : Բանզի 'ի յարուցանել խուռում հալածանս ընդդէմ քրիստոնէից ը ամ տեղիս՝ ուր հասանէր ձեռն նր , առաքեաց պատուէր և առ Լիւ-սիաս դուքս կեսարիոյ՝ որ հազարապետն էր և վերակացու արքունի գնդին եղելոյ 'ի կա-պադովկիա , քննել զդասս զինուորաց , և զորս գտցէ 'ի նոսա քրիստոնեայս՝ ստիպել զնս 'ի հեթանոսութի . ապա թէ ոչ՝ մահու մատնել :

Եւ զի յայնմ ժամանակի քառասունքն կայ-ին 'ի սեբաստիա քաղաք առաջին հայոց (այն է սևաստ կմ սըվազ) , հրաման յղեաց Լիւսիաս առ ագրիկողայոս դատաւոր սեբաս-տիոյ , զի կալցի զքառասուն զայն զօրա-կանսն , և հարց փորձ արասցէ . մինչև ասէ և ես ընդ հուպ եկից այդր : Իբրև ազդ ե-ղև այս լուր դառնութն առ քաջ զօրականսն քի , ոչինչ խռովեցան , և ոչ երկմտեցան , այլ միաբան քաջալերէին զմիմեանս համար-ձակ դաւանել զքս , և կամակար դնել զան-ձինս 'ի մահ վս սիրոյ փրկչին՝ որ մեռաւ ա-սնն վս մերոյ փրկութե տրն և թագաւորն բոլորից . և խնդրէին 'ի նմանէ պարգևել նց զկատարեալ նահատակութի վս անուան իւրոյ փառաւորելոյ :

Արդ՝ եհաս օր , յորում ատեան կարգեաց արեանարբու դատաւորն ագրիկողայոս , և ետ ունել զքառասունսն միանգամայն , և

ածել առաջի իւր. եհարց զնոս և ասէ. ուս-
տի՞ էք դուք ընտի՛ր զօրականքդ, զո՞ր դեռ
պաշտէք, և զի՞նչ անուանք են ձեր։ Յայն-
ժամ քառասունքն առհասարակ իբրև 'ի
միոջէ բերանոյ ասեն մեծաձայն. քրիստո-
նեա՛յ եմք, և զքն ա̃ծ պաշտեմք զերկնի և
երկրի արարիչ. և հայրենիք մեր անանցա-
կան՝ է երկնային քաղաքն ա̃յ։ Դ՛ղրդեցաւ
ատեանն 'ի ձայնէ բազմութեն նց, և ելից
զլսելիս ամենեցուն այս հնչիւն աղաղակի,
թէ քրիստոնեա՛յ եմք. և մի ըստ միոջէ յա-
ռաջ մատուցեալ իւրաքանչիւր 'ի նոցանէ՝
զնոյն երկրորդէր խոստովանութի. և ոչ ոք
'ի նոցանէ փոյթ կալաւ յայտնել զանուն
իւր կմ՛ զգաւառ, այլ միայն ասէր. քրիստո-
նեա՛յ եմ։

Իսկ դատաւորն մեղմով սկսաւ խօսել ա-
նոսա, և ասել. յայտնի՛ է մեզ ամենեցուն
և ինքնակալաց մերոց զկնովին՝ մտերիմ
ծառայութի ձեր 'ի գործ արքունի. զի յա̃մի
երևելի հանդիսացայք, և ցուցիք զարութի
քաջութե ձերոյ միասիրտ ոգւով նիզակակ-
ցութե, և ստացայք բազմապատիկ յաղ-
թութի ը̃դդէմ թշնամեաց. և մեծաց պար-
գևաց արժանի գտեք՝ յառաջադէմ գտայք
քան զա̃մ զօրականս, և անուն քաջ ժա-
ռանգեցիք։ Այլ արդ ժա՛մ է ձեզ ցուցա-
նել զնոյն մտերմութի 'ի պաշտօն դից մե-
րոց անմահից, զոհելով նց անյապա՛ղ՝ ըստ
ակնարկութե հրամանաց ինքնակալին լիկի-
նոսի։ Այլ հանեալ ցուցանէր նց զպատճէն

ար

արքունի հրովարտակին, որ ընդդէմ քրիստո-
նէից :

Պատասխանի ետուն սրբքն զուարթ դիմօք, և ասեն. եթէ մեք մահկանացու թագաւորի պատերազմ մղեալ՝ յաղթող գտեալ եմք, և ոչ յաղթեալ, ո՞չ և դու ինքնին վկայես, որչափ ևս առաւել պատերազմեալ զպատերազմ անմահ արքային՝ յաղթեսցուք հպարտութեան բռնաւորաց, և անարժան խորհրդոց և չարարուեստ կամաց՝ որ ՚ի բանսարկուին թելադրութէ : Ասէ Ագրիկողայոս. մի՛ այդպէս կամակորիք ո՛վ քաջք. մի յերկուց այժմ կայ ձեր առաջի. կամ զոհել դից, և փառաց հասանել, և կամ յոչն զոհել՝ անկանիլ ՚ի պատուհաս զինուորութեան, և փոխանակ կամարացդ կրել զկապանս թշուառութեան, մինչև զրկիլ և ՚ի լուսոյ արեւու. և արդ խորհեցարո՛ւք յանձինս, և
ընտրեցէ՛ք ձեզէն՝ զոր լաւն իցէ :

Իսկ նոքա ասեն. զոր լաւն իցէ մեզ, բարեխնամն Աստուած ինքնին հոգայ հանապազ և հագասցի. բայց միայն մեք մի՛ հեռասցուք ՚ի սիրոյ նորա : Իսկ դատաւորն սասանելով ասէ ցնոսա. մի՛ բաղում բանիւք ժամավաճառ լինիք. այլ երթա՛յք այժմ խորհել զօգուտն ձեր. և ՚ի վաղիւն եկա՛յք մատիք զոհել դիցն. և զայս ասացեալ՝ ետ տանել զնոսա ՚ի բանտ : Իսկ իբրև արգելան սրբքն անդէն, միաբան կրկնեցին ծունր, և յաղօթս կացին՝ ասելով. փրկեա՛ զմեզ Տէր Աստուած մեր յամ փորձութէ, և ՚ի գայթակղութէ այնոցիկ՝ որք

գործեն զանօրէնութիւն ։

Եւ իբրև Ը երեկս եղև, սկսան սաղմոսել ․ Որ բնակեալ է յօգնութիւն բարձրելոյն, ընդ հովանեաւ այ յերկնից հանգիցէ ․ ասասցէ տն, ընդունելի իմ ես դու ․ ապաւէն իմ, ած իմ, և ես յուսամ 'ի նա ․ նա փրկեսցէ զիս յորոգայթէ որսողին ․ և որ 'ի կարգին ։ Եւ այնպէս ջերմեռանդն աղօթիւք՝ սաղմոսերգութե պարապէին ոտնակացութ մինչև ցմէջ գիշերոյ ։ Եւ էր պարագլուխն նոցա յաղօթս և 'ի բանս հոգևոր մխիթարութե ումն կիւրիոն ․ ոմն և պինատոս յատենի երանելին կանդիտոս Ը դոմնոսի ։

Եւ ահա զհասարակ գիշերաւ երևեցաւ նոցա փրկիչն 'ի բանտի անդ ահաւորափայլ ծագմամբ, և ասէ ․ Ողջացարուք նահատակք իմ ․ բարի է սկզբնամարտութն զինուորութե ձերոյ ․ այլ որ համբերեսցէ ի սպառ, նա կեցցէ, և ընկալցի զպսակն կենաց ։ Եւ նոյնժամայն վերացաւ 'ի նոցանէ, և եղև աներևոյթ ։ Զայն բարբառ ահաւասարակ լուան ահիւ և խնդութե ․ և հատաւ քուն յաչաց նոցա ․ և այնպէս հանապազորդեալ կային յաղօթս մինչև 'ի լոյս առաւօտուն ։

Ապա 'ի վաղիւն անդր միւսանգամ նստեալ դատաւորին յատեան հանդերձ մեծամեծօք իւրովք՝ կոչեաց զնոսա առաջեաւ ․ և եկին կացին քառասունքն 'ի միասին յանդիման բեմին ։ Խօսել սկսաւ անդրէն ագրիկողայոս Ը նոսա պատրանօք, և ասէ ․ զոր ինչ ունիմ ասել

տանել ցձեզ, ոչ առ մարդահաճութեն, այլ ստուգութ̃ տանեմ. և զայն՝ անպատրուակ յերեսս ձեր, և 'ի լուր բարեկամացս. չի՛ք ոք իբրև զձեզ այդչափ վայելչադիտակ, այդչափ իմաստուն և ընտիր յա̃մ զօրականս զխնուճորեալս ընդ դրօշակաւ ինքնակալին. Նմին իրի և ոչ ոք այլ այնպէս գովելի, և այնչափ սիրելի մեզ. հա՛պա մի՛ լիցի ձեզ զսէրն յատելութի̃ փոխել՝ իբրև զքաղցրութի̃ մեղու 'ի դառնութի̃ լեղւոյ. քանզի այդ 'ի ձեր ձեռս է՝ եթէ զսէր և եթէ զատելութի̃ ողջունել ։

Յայնժամ տեսեալ երանելւոյն կանդիդոսի զդժնեակն հրապոյրս մարդելոյզ իշխանին, և կամելով զգգուանս նո̃ յատելութի̃ դարձուցանել, ազատաբերան համարձակութ̃ ասէ ցնա. կարի՛ 'ի դէպ ը̃ աղուէսաբարոյ շողոքորթութեդ և անուն կոչեցաւ քեզ ագռիկողայոս. այս է՝ վայրենի շողոքորթ ։ Նմանեցեալ դատաւորին՝ թէ 'ի բարկութի̃ կամին գրգռել զնա սրբն, զի մի խնայեսցէ 'ի նա̃, ասէ. ո՞չ ասացի ձեզ, թէ 'ի ձեռս ձեր է զսէր կա̃մ զատելութի̃ ողջունել. սիրել և սիրիլ, ատել և ատիլ ։ 'Ի վ̃ր եած սո̃ն կանդիդոս. վ̃ն այդորիկ իսկ՝ քանզի 'ի մեր ձեռս է սիրելն և ատելն, զա̃ծ սիրեմք, և զքեզ ատեամք, զի կամիս օտարացուցանել զմեզ յա̃յ. և արդ քանզի ատելի ես դու յաչս մեր, մի՛ և մի՛ իմիք սիրեսցես զմեզ ո՛վ ա̃ծատեաց և թշնամի ա̃յ, հակառակորդ ճշմարտութե և որդիդ կորստեան ։

Այս

Զայս լռեալ դատաւորին՝ մռնչեաց երբէք զառիւծ, և հրաման ետ դահճաց ընդդէմ դոյնս պրկել զնա ատանակապօք, և կապեալ լուծանօք ընդ քարշ տանել 'ի բանտ ։ Յայն ժամ առէ քաջ նահատակն կիւրիոն ցդատաւորն. չէ՛ քո իշխանութիւն չարչարանօք լքկել զմեզ՝ մանաւանդ զայրընտիր զօրականս արքունի. և ոչ զայդ հրամայեաց քեզ լիւսիոս հազարապետ՝ վերակացու կայսերական գնդին. այլ միայն հարցափորձել զմեզ. և այդ շատ լիցի քեզ, զի 'ի միտ առեր զկամս մեր. արդ ծանիր հազարապետութիւն. և արա զոր կամիս ։ Իսկ դատաւորն զահի հարեալ ընդ այն բանն՝ ետ թուլացուցանել զոտնակապսն, և հրամայեաց անդրնաս տանել զնա անդրէն 'ի բանտ, պատուէր տուեալ ազդարարի բանտապետին զգուշութեամբ պահել զամենեսին մինչև 'ի դալուստ դքսին ։

Իսկ երանելի վկայքն յորժամ բանիւք քաջալերեցին զմիմեանս 'ի բանտին. և [illegible] ամէն կիւրիոն զցայգ և զցերեկ [illegible] զնա, և զուարթացուցանէր 'ի [illegible]. [illegible]րուք ինձ առէ եղբա՛րք իմ և քա՛ջ նահատակեցք. այս գործ էր տնտեսութեան այ, զի որք ընդ ծի և ընդ մարմնոյ հեռաւորք էաք յիրերաց ազգականութե, իբրև հօգւոյ հարազատք կապեցաք ընդ միմեանս յօդիւն քնի, և ընդկերք և բարեկամք գտաք միմեանց 'ի ժամանակեայս զինուորութե. մինչև կարծել զմեզ արտաքնոցն՝ եթէ համահայրք և հա-

մա

մամնոյր եղբարք իցեմք: Այլ արդ մի լիցի մեզ կենօք և մահուամբ բաժանիլ յիրերաց, և կամ խառնել երկիւղ վատութեան յարուեխս քաջութեան. այլ որպէս եղաք ՚ի կենցաղումն մի սիրտ և մի հոգի, նոյնպէս և միով չնչով նահատակեսցուք ՚ի վկայութեան Ճշմարտութեան. և զո՛ր օրինակ ասաէն քաջ հանդիսացաք և զովելի երևեցաք՝ հպատակելով երկրաւոր թագաւորի, նոյնպէս և այժմ կանխեսցուք պարզերես երևիլ առաջի երկնաւոր թագաւորին մերոյ և այ. և ՚ի միասին ընկալցուք զպսակն յաղթութեան յաջոյն բարձրելոյ:

Իբրև աւուրք եօթն անցին ՚ի վ՟ր, եկն եհաս դուքսն, այն է լիւսիաս հազարապետ ՚ի կեսարիոյ կապադովկացւոց ՚ի սեբաստիա. և ՚ի վաղիւ՛ անդր յաւուրն ութերորդի նստեալ հանդերձ դատաւորաւ յատեանն՝ հրաման ետ ածել զքառասունսն: Այլ յորժամ ած եղև սոցին, անդրէն վերստին յորդորէր երանելին կիւրիոն զընկերս՝ և՛ յելանդ ՚ի տանէ բանտին, և ՚ի գնալն զճանապարհայն, ասելով. Եղբարք զօրացարուք, և զօրավլի՛զն լիցուք մխիթարանց. մարտիցուք քաջութեամբ, և մի՛ ուստեք զանդիմատեսցուք. առ տէր կարգասցուք, և ոչ մի ինչ երկիւղ խռովեցուսցէ զմեզ: Ո՞չ ապաքէն յորժամ ՚ի պատերազմ գնայաք, զտէր բարձրեալ ՚ի թիկունս մեզ կարդայաք. և նա լսէր և օգնական լինէր մեզ. և նովաւ յաղթէաք: Յիշեցէ՛ք, եթէ զիա՛րդ ՚ի ժամանակին՝ յարում

րում մտաք 'ի մեծ պատերազմ, դունդն ա̃մ 'ի փախուստ դարձաւ, և մեք միայն կացաք մնացաք 'ի ճակատու թշնամեաց՝ քառասուն ևեթ զօրականքս քո̃ի . և յաղաղակել մեր արտասուօք առ տ̃ր՝ ետ մեզ զօրութի̃ . որով արիացեալք՝ էր զոր կոտորեցաք, և էր զոր 'ի փախուստ դարձուցաք . և ոչ միում 'ի մէնջ վնաս ինչ եղև յերեսաց թագմամբոխ գնդից : Իսկ արդ այժմ երեք միայն դիմակացք են մեր՝ որք պատերազմին ընդմեզ, սատանայ և դուքսն և դատաւորն . մանաւանդ թէ մի միայն հին թշնամին է սոսկ մեր՝ անզօր բռնաւորն . և զիա՞րդ, մի թէ 'ի միոյ կմ̃ յերկց սատի 'ի պարտութի̃՞ մատնեցիմք, որ ոչն դարձուցաք թիկունս 'ի բազմաց . քա՛ւ և մի՛ լիցի եղբարք աղաչեմ . կարդասցո՛ւք ո̃ղ միշտն և այժմ զտ̃ր յօգնականութի̃ մեզ . և ո՛չ յաղթահարեսցեն ըզմեզ՝ ո՛չ աներևոյթ յարձակումն չարին, և ո՛չ արտաքին ինչ կապանք, և կմ̃ տանջանք, և ո՛չ մահ գլխովին :

Ո՞չ ապաքէն յո̃մ նուաճի եղանելոյ մեր 'ի պատերազմ զայն սաղմոսէաք, ա̃ծ յանուն քում կեցո՛ զիս, և 'ի զօրութե̃ քում իրա՛ւ արա ինձ . ա̃ծ լո՛ւր աղօթից իմոց, ո՛ւնկն դիր բանից բերանոյ իմոյ . և այժմ ևս ըզնոյն սաղմոս երկրորդեսցուք, և լու՛իցէ մեզ տ̃ր, և օգնական լիցի մեզ : Իսկ այնպէս զսաղմոսն 'ի բերան ունելով անընդհատութ̃՝ ածել եղէն յատեան բռնաւորաց, և միաբան կացին յանդիման դքսին և դատաւորին :

Հայ-

Հայեցեալ ընդ նոսա դքսին իբրև ընդ սիրելիս իւր՝ ակնարկէր իմն ասէր, ցդատաւորն. տեսանեմ զարի զօրականքս, որք փառաւորեալք են յինէն և յարքայէ. և յօժարամիտք են և ես փառաւորիլ՝ անսալով բանիցս բարեաց. այլ թէ յայժմուս պատճառանօք ինչ 'ի վիշտս անկանն, այն դուշակ է դատանելոյ նց մեծ ես դիւրութի։ Իսկ դարձուցեալ զբանս իւր առ նս՝ ասէ. ապաքէն պատիւ մեծ և պարգևս յոլովս գտեալ է ձեր յինէն առաւել քան զամ զինուորական դասս. զի ընդ ձեզ գտի յամենեսին առաւել կատարեալս գեղով հասակի և յաջողութբ ձեռաց. և իմ 'ի մտի եղեալ է դոյնչափ ես յաւելուլ 'ի փառաւորութի ձեր, եթէ ունկնդիր լինիջիք արքունի հրամանաց. քանզի որպէս լուայք՝ զմի յերկուց այտի հարկ է ձեզ 'ի ժամուս ընտրել. այս է՝ կամ զոհել դիցս, և առաւելագոյն պատուոյ և ճոխութե հասանել. և կամ յանսաստ լինելոյ 'ի բաց մեկանալ զկամար պատուոյ զինուորութե, և մատնիլ 'ի տանջանս մահու։

Յայնժամ յակնարկել ընկերաց առ սրբն կանդիտոս՝ յառաջ մատեաւ աներկիւղութբ, և ասէ 'ի բերանոյ ամենեցուն. աւասիկ քեզ լիցին կամարք զինուորութե մերոյ, և մարմինք մեր ողջոյն. միայն հոգիք մեր պահեսցին այնմ՝ որ գնեաց զմեզ պատուական արեամբ իւրով. և մի լիցի մեզ փոխանակել զանցաւոր զփառս և զկեանս մարմնոյ ընդ քնի. զի չիք ինչ պատուական յաչս մեր քան

զսէր

զոտէր փրկչին մերոյ. և չէ՛ մեզ մարթ առաւ-
ել յարգել զմարդ մահկանացու քան զա̃ծ-
կենդանին : Սոյն և ամենեքեան միաձայն
բարբառէին :

Ընդ որ ցասուցեալ դքսին՝ հրամայեաց սպա-
սաւորաց ատենին հարկանել քարամբք ըզ-
բերանս և զդէմս նց : Կանդիդոս ասէ. ա-
ռաջնորդդ խաւարի և վարդապետ անօրէ-
նութե՛՝ առնելով արասցես զկամս քո, այլ
փութով տեսցես զ'ի վերուստ զվրէժխնդ-
րութի և զպատուհաս անձինդ : Այլ մինչդեռ
դանդաղանօք շարժէին սպասաւորքն բերել
զքարինս 'ի հարկանել, ասեն ցնս դատաւ-
որն և դուքսն զայրագին. ով վատք և ան-
պիտանք զի՞ հեղգայք փութապէս կատա-
րել զոր ձեզն հրամայեցաւ : Այլ նոցա այր
զարամբ ելեալ անյապաղ ձգել զքարինսն
'ի վ̃ր սբց, շփոթեցան և շուարեցան յան-
ձինս. և առ չգիտելոյ՝ թէ զո՞ հարկանեն,
հարին զմիմեանս և չարաչար վիրաւորեցին.
և որք առ սրբսն ջանային ձգել՝ անձանց վնա-
սէին, զի քարինքն 'ի նս ոչ մերձենային,
այլ յետս 'ի ձգողսն դառնային :

Զայն տեսեալ երանելի նահատակացն՝ 'ի
միտ առին զսքանչելիսն ա̃յ. և նոր քաջալե-
րութի զգեցան 'ի հոգին՝ ապաւինելով 'ի
յոյսն արարչին : Իսկ դուքսն յանհնարին
սրտմտեալ 'ի վ̃ր նոցա եղելոց՝ բուռն ե-
հար 'ի քար մի, զի քարընկէց լիցի ամենայն
ուժգնութբ յերեսս միոյն 'ի սբց անտի. այլ
վրիպեալ 'ի խուճապանաց՝ եհար զդատաւ-
որն,

ւորն, և խորտակեաց չարաչար զծնօտս նց՟ (կամ զի այլոց՝ զծնօտս իւր): Յայնժամ ասէ ոգն կիւրիոն. տ՟ր, ներողիչք մեր և Թշնամիք մեր նք՟ տկարացան և անկան. այժմ տ՟ր, քանզի դու հրամայեցեր, սուրք նոցա մտցեն ՚ի սիրտս նց՟, և աղեղունք նց՟ փշրեսցին: Իսկ իշխանն մոլեգնեալ առ ցասուցն՝ գոչէր. երդուեալ ՚ի գլխս, զի մոգուԹե՟ արուեստ է ՚ի դոսա. որով ինչ ոչ զգան ՚ի հարուածոց մերոց, այլ ՚ի մեզ դարձուցանեն. և յանդուգն բարբառեալ ը՟դէմ տ՟րանց իւրեանց՝ լնուն զերեսս մեր ամօԹով:

Ու այս ես պատասխանի ս՟րն դոմինոս. այլ ես զճշմարիտն ասեմ քեզ, զի տ՟ծ մեր յաղԹեաց. և զբերանս ձեր՝ որք բարբառէին ը՟դէմ արդարոց զանիրաւուԹի, ելից նախատանօք և Թշուառութ՟բ. և արդ հի՞մ դու ով անօրէն ապիրկողայդ՝ առաջնորդ գայԹակղուԹե՟ց և յորդորիչ չարեաց, ոչ պատկառես յա՟յ հանդերձ լինելոյ. այլ ինքն դարձիր և ազի ստանանայի միաբանեալ էք ը՟դէմ ճշմարտուԹե. և զչարիք ես ընդ մեր համարձակուԹի, և զսքանչելիսն ա՟յ՝ դիւաց համբաւէք: Ու եԹէ ոչ նահանջեսցայք առաջին մրցանօք, յերկրորդն մարտերուք. զի զչափ առաջինք զօրուԹե՟ տ՟յ մերոյ՝ որ գործէ ՚ի մեզ:

Իսկ ապաստաւորքն ասասանէին ս՟րց և ասէին. ով անմիտք և անարժանք ա՟մ մարդասիրուԹե՟ տ՟ծոյ, ընդէ՞ր ոչ զոհէք, զի լինիջիք սիրելիք յաչս իշխանաց և Թագաւորաց: Ու

ս՟րն

սրբն կիւրիոն ասէ ցնա ․ մեք ընտանիք և սի-
րելիք այ շնորհօք փրկչին մերոյ՝ զմի ած
պաշտեմք, և զնա քն զորդի նր միածին, և
զամենասբ հոգին ․ և նովաւ ձգնիմք գա
վութք կատարել զընթացս առաջիկայ նաւ
հատակութն մերոյ ․ զի տր ինքնին հզօրիչ
է մեր, որ առաջնորդէ մեզ և ուղղէ զբե-
րանս մեր 'ի բանս ճշմարտութն ․ զի ընկալ-
ցուք զպսակս անապականութն յինքնազօր
և յամենակալ թագաւորէն, յաղթելով չար-
արուեստ ձերոց հնարից ։

Հրամայեաց դուքսն տանել զնա անդրէն 'ի
բանտ, մինչև խորհեսցի՝ թէ զինչ պարտ ի-
ցէ առնել նմա, կամ որով օրինակաւ զքառա-
սունսն միանգամայն մարթ իցէ պատուհա-
սել ։ Իսկ սրբցն մտեալ 'ի բանտ՝ սկսան սաղ-
մոսել առաջնորդութբ երանելւոյն կիւրիո-
նի ․ Առ քեզ տր համբարձի զաչս իմ, որ
բնակեալդ ես 'ի յերկինս ․ ոպ աչք ծառայի
'ի ձեռն տն իւրոյ, և որ 'ի կարգին ։ Եւ ա-
հա 'ի գիշերային տքնութեն յանկարծակի եղև
ձայն առ նս, և երևեցաւ նմա միւսանգամ
փրկիչն, որ ասէր ․ Որ հաւատայ յիս, թէ-
պէտև մեռանի՝ կեցցէ ․ քաջալերեցարուք և
մի երկնչիք 'ի տանջանաց բռնաւորաց ․ զի
առ ժամանակ մի են ․ համբերեցէք սակա-
ւիկ մի, և ընկալջիք զերկնաւորն պսակ ան-
վախճան ։ Եւ նք անկեալ երկիր պագանէին
տն, և գոհանալով փառս տային նմա ։ Եւ
'ի վերանալ փրկչին 'ի նոցանէ՝ լցեալ երա-
նելեացն ամ հոգևոր օրհնութբ՝ զարմա-

նայլին է մարդասիրութեան նյ. և այնպէս մխիթարեալ յոյժ՝ անցուցանէին զայն գի-շեր ուրախութ̃բ և զուարթութ̃բ մեծաւ:

Ի փաղփիւն անդր կոչեցան անդրէն յատեան. և իբրև յանդիման եղեն բռնաւորաց, ա-ձապարեալ ասեն ցդուքսն. մի՛ խազուժ բա-նիւք զմեզ հարցանէր. զի՞ կաս, կամ զի՞ յա-պաղես. զոր ինչ առնելոց ես, արա՛ ը̃ մեզ. զի մեք զքո ոչ ուրանամք, և կռոց ձերոց ոչ զոհեմք: Յայնմ վայրի տեսանէին ս̃բքն, զի կայր յատենի անդ ինքնին սատանայ՝ սուր 'ի ձեռին յաջմէ դատաւորին, և վիշապ մի ահագին 'ի ձախմէ նր̃. որք ասէին ցունկն ազրիկողայոսի. մեր ես դու, մարտիր ա-րիաբար:

Յայնժամ հրամայեաց դատաւորն ը̃ս միա-կամ խորհրդոյ դքսին կապել զքառա-սունսն, և արկանել չուան 'ի պարանոցս միոյ միոյ 'ի նոցանէ, և տանել զամենեսին 'ի լիճն, որ կայր արտաքոյ քաղաքին սե-բաստիոյ իբրև զծովակ, և արկանել 'ի մեր-կուց 'ի ջուր անդր. զի կամ հեղձամղձուկ լինիցին 'ի ջուրն, և կամ կենդանւոյն պա-ղեալ սառեսցին 'ի պարզի գիշերոյն. քանզի և աւուրքն էին ցրտագին, և օդն դժնդակ: Կարգեաց և 'ի վերայ նց̃ պահապանս հան-դերձ բանտապետիւ, զի մի՛ ոք փախիցէ 'ի լճէն. այլ պատուիրեաց ջեռուցանել և բաղանիս առ լճիւն 'ի գայթակղութ̃ի նց̃. զի որ կամի ուրանալ զհաւատս իւր և զեր-ծանիլ, անկցի 'ի բաղանիս անդր:

Եւ էր ընդ երեկս՝ յորժամ արկանն քառա-
սունքն 'ի լիճ անդր մերկ մարմնով. և ահա
յառաջնում պահու գիշերոյն շնչեաց հողմ
ցրտասառոյց, և սկսաւ պաղիլ ջուր լճին
առ հասարակ. և երթալով երթայր և պա-
տէր սառն զնոքօք, և ձարձատէր զմարմինս
նոցա. հերձանէր մորթ մարմնոյ նոցին, և
բղխէր արիւն յորդ, և խառնէր կարմրութիւն
արեան ը̃ն կապուտակ ծովակն սառուցեալ.
և ինքեանք առ սակաւ սակաւ պաղեալ
նուաղէին յոգւոյ:

Եւ իբրև առ հասարակ զայս 'ի յերկինս համ-
բարձեալ՝ մատուցանէին զանձինս կամաւոր
պատարագ կենդանի այ̃ յայն անհնարին
տանջանս, մի ոմն 'ի նոցանէ տկարացեալ անձ-
ժուժութե̃՝ առ հովանալոյ 'ի ջերմութէ ա-
րոյն այ̃, չհանդարտեաց դժնդակութե առ-
օրեայ տանջանաց, այլ 'ի բաց ստուցեալ 'ի
ցանկալի միաբանութէ երանելի ընկերացն՝
դիմեաց անկաւ 'ի ջերմ բաղանիս. և ոչ գի-
տաց հիգացեալն՝ եթէ ը̃ն յաւիտենականին
և զաստի կենցաղս անդէն ունէր կորուս-
նել. ո̃պ և եղև իսկ. զի ը̃ն մտանելն 'ի բա-
ղանիսն՝ լուծաւ պաղեալ մարմինն նր̃ 'ի ջեր-
մութէ անտի. և վտանգեալ 'ի դիմամար-
տութէ սաստիկ ցրտոյն և տապոյն՝ շնչար-
գել եհան վաղվաղակի զոգին:

Եւ ո՞ կարէ պատմել աստանօր զանհնարին
մորմոք սրտի երանելի սր̃ցն ընդ կորուստ
ողբալի դասակցին իւրեանց, որ պակասե-
ցաւ 'ի թուոյ նոցա, և եղև բաժին օտարին

չար-

չարեաց ։ Սուգ և Թախծութի պատեալ պաշարէր զգասս երջանկաց • առհասարակ յարտասուս ցնդեալ՝ պաղատախառն աղերսանօք առ ամենատէրն կարդային իւրև ընդ մի բերան • գութ արկանէին առաջի մարդասիրութե փրկչին՝ քաղցր աչօք ակնարկել 'ի նս • Մի՛ տ՛ր ասեն , մի՛ 'ի գեսս բարկասցիս մեզ (ըստ ամբակումայ ձայնին) , և մի՛ կաթեսցէ սրտմութի քո 'ի վր ծովուս • քանզի ահա որ որոշեցաւն 'ի մէնջ , հեղաւ իբրև զջուր , և ցրուեցան ամ ոսկերք նր • այլ մեզ մի՛ լիցի որոշիլ 'ի քէն մարդասէր տր կենօք և մահու , մինչև կենդանացուսցես զմեզ ։ Ի քեզ տր յուսամք 'ի բոլոր սրտէ ; և զանուն քո կարդամք զօրհանապազ • քանզի զքեզ տր օրհնեն արարածք ամ , վերապք և ամ խորք ; հուր և կարկուտ , ձիւն և սառն ; հողմ և մրրիկ , որք առնեն զբան հրամանի քո • որ միայն շրջիս 'ի վր թևոց հողմոց • որ գնաս 'ի վր ծովու իբրև 'ի ցամաքի , և զբռնութի նր բռամբ ձեռին քո յածուցանես ։

Լուր մեզ տր՝ լուր մեզ , որ լուար յակոբայ յաղաչելն զքեզ 'ի փախչել անդ իւրումն 'ի սպառնալեաց եսաւայ եղբօր իւրոյ ցասուցելոյ • որ եղեր ըն յովսէփայ 'ի վաճառիլն նր ըն քում օրինակի , և փրկեցեր զնա յամ փորձութէ • որ լուար մովսեսի , յորժամ առնէր նշանս 'ի փարաւոն և յամ ժողովուրդ նորա ; և հերձեր զծով , և տարեալ անցուցեր զժողովուրդ քո յանապատ հանդարտութե • որ

լո՛ւր աղաղակի աշակերտաց քոց Տէր 'ի պահու նաւակործելոյն նց̄. լո՛ւր և այժմ մեզ Տէր, զի մի՛ ընկղմեսցէ զմեզ պտոյտն ջուրց, և մի՛ ընկլեսցեն զմեզ խորք անդնդոց. օգնեա՛ մեզ Աստուած փրկիչ մեր, զի աղքատացաք յոյժ. օգնեա՛ մեզ փրկիչ մեր, զի համարեցաք իբրև զիջեալս 'ի խորս ծովու. լուծան ջիլք բազկաց մերոց, և ոտք մեր պաղեալ անպիտանացան. և անձինք մեր ներկան յարենէ մերմէ։ Փութեացո՛ Տէր զծանրութիւն և զզժնդակութիւն ցրտագին օդոյս. որպէս զի ծանիցեն ամենեքին, զի առ քեզ Տէր Աստուած մեր կարդացաք և փրկեցաք. զի 'ի քեզ Տէր յուսացաք, և ոչ ամաչեցին անձինք մեր։

Այս եղև յերրորդում պահու գիշերոյն, (որ և էր երրորդ գիշեր արկանելոյ սոցա 'ի լիճն ծովն նիւսացւոյն,) յանկարծակի ծագեաց լոյս մեծ 'ի վերայ լճին իբրև զճառագայթս արեգական. և ծաւալեցաւ հետզհետէ ջերմութի իբրև զմիջօրեայ տապոյ արևու յամառայնի. մինչև իսկ և իսկ հալիլ սառին, և լուծանիլ 'ի ջուր եղկացեալ։ Այս զօրութի էր արեգականն արդարութե, որ երևեցաւ նց̄ անճառելի ճառագայթիւք, և քնեան էջք գերափայլ լուսով՝ որ մխիթարեաց ըզծառայս իւր. Քզի ինքնին սերովբէից թագաւորն իջեալ 'ի վերուստ տեսանիւր սոցին։ Այս նոցա զաչս 'ի յերկինս ամբարձեալ՝ ձեռամբ մատնացոյց լինէին, և [illegible] զընկեր 'ի վեր հայել. փրկիչն մեր Տէր յա[illegible] հա ծագեանց ասէին զլոյս իւր. տեսցուք և զա՛ւար

զուա՛րճասցուք ․ ժամս ո՛չ է արեւու, արե-
գակն է քո՛ լոյսն մեր՝ որ երեւի ․ արդարեւ
ծագեաց արեգակն անմտանելի եւ լոյսն ան-
հասանելի ․ եւ այնպէս ցնծալից եղեւ փառս
վերառաքելին փրկչին իւրեանց ։

Նա զայս ոչ ոք իմացաւ 'ի պահապանաց՝ որք
ըմբռնեալ էին 'ի քուն, բաց 'ի միոյ անտի՝
որ պահապանն էր կալանաւորաց, եւ էր կար-
գեալ 'ի վերակացութի բաղանեաց (ու այ-
լոց՝ բանալեաց) ․ քանզի սա հսկէր արթնու-
թբ, եւ ունկն դնէր զարմացմամբ աղօթից
երանելեացն ․ եւ խորհէր 'ի միտս իւր, թէ
զիա՛րդ ելեալն 'ի թուո՛յ նց եւ անկեալն 'ի
բաղանիս՝ նոյնժամայն մեռաւ 'ի ջերմութէ
իբրեւ պատուհասեալ, իսկ երեսուն եւ ի-
նունքն՝ որք աղօթս տունէին 'ի մէջ սառին,
կային տակաւին կենդանի ։ Նա յորժամ
ետես զլոյսն ծագեալ զնոքօք, եւս քան զեւս
հիացեալ՝ հայէր ընդ երկինս, թէ ուստի՞
գայ գիշերային ճառագայթ սքանչելի լու-
սոյն այնորիկ ․ եւ ահա մինչ այս մինչ այն՝
տեսանէր, զի 'ի միջոյ նշուլից լուսոյն իջա-
նէին պսակք 'ի վերուստ 'ի վր նց ․ եւ այն՝
թուով երեսուն եւ ինն ըստ թուո՛յ մնացելոցն
'ի լճին ։

Նա սքանչացեալ ընդ իրսն՝ ասէր ընդ միտս ․ ո՞չ
սոքա ամենեքին քառասուն էին թուով ․ եւ
զիա՞րդ 'ի պսակսն միոյն՝ միով պակաս է եւ
պսակացն թիւ ․ յայտ է թէ զի որ արկան
'ի բաղանիսն՝ անարգեցաւ, եւ չեղեւ արժա-
նի 'ի համար գրիլ քառասնից ։ Յայնժամ

'ի

'ի բանալ տն զայս հոգւոյ նր՝ արծարծեցեալ
եռանդն 'ի սիրտ առն, զի ինքն փոխանա-
կեացն զտեղի զրկելոյն. և ոչ գիտէր՝ եթէ
տր ընտրեաց զնա իբրև զմատաթիա փոխան
յուդայի։ Ապա փութացեալ զարթոյց զայլ
պահապանսն՝ որք ընդ նմա էին. և մերկա-
ցեալ զզգեստսն, և ընկեցեալ 'ի նս զզէնս և
զզարդ իւր, վազեաց 'ի լիճ անդր՝ աղաղակե-
լով մեծաձայն, և ես քրիստոնեայ եմ։
Եւ խառնեալ զանձն յերախանս սբց՝ ասէր
'ի ձայն բարձր և 'ի բոլոր սրտէ. տր տծ
բարձրեալ և ճշմարիտ՝ հաւատամ 'ի քեզ,
յոր և դոքա հաւատան ճշմարիտ քո ծա-
ռայք. և զիս համարեա՛ աղաչեմ 'ի թիւն
սոցա, և արժանի՛ արա զիս հաղորդ լինել
նոցին փորձանաց և չարչարանաց, զի և ես
ը նոսին պսակայց 'ի քեզ։ Եւ եղև անպատմե-
լի ուրախութի սբց առաւել քան զառաւել.
յայնժամ սբն կիւրիոն սկսաւ ասել ձայ-
նակցութբ երջանիկ ընկերացն իւրոց. ո՞վ է տծ
ոպ տր տծ մեր, կամ ո՞վ է տծ բաց յոյ մեր-
մէ. դու ես տծ՝ որ առնես սքանչելիս միայն.
եղեր զթշնամիս մեր յոչինչ, և զսատանայ
յամօթ արարեր, լցեալ զպակասութի թուոյ
չորրորդ տասինն քոյով անճառ մարդասի-
րութբ. զի մի՛ ուրախ լիցի բանսարկուն չա-
րութե ը անկատարութի մերումս դասու, այլ
յաւիտեան հեծեծեսցէ կորանօք։ Եւ յա-
ւել սաղմոսել. ապրեցո՛ զիս տր, զի նուա-
զեաց սբ։

Եւ է սատանայ յաղթեալ ամօթով (ը գրե-

Լոյ

լոյս սրբոյն եփրեմի) կերպարանեցաւ 'ի մարդ ,
և ձեռն զձեռամբ պատեալ վարանօք , և զոտն
զոտամբ ածեալ՝ նստէր տխրագին յանդի-
ման լերին 'ի շամբս եղեգանց , և գուժէր ա-
սելով. վայ ինձ թշուառականիս, յաղթեցայ
'ի քաջաց աստի և եղէ 'ի ծաղր , զի չունէի պի-
տանի արբանեակս . քանզի ոչ լինէի յաղ-
թեալ , եթէ պիտանի արբանեակք լինէին
իմ . և արդ զի՞նչ արարից . գէթ դարձու-
ցից զսիրտ դատաւորին յառաւել դառնութիւն ,
զի այրեսցէ զմարմինս դոցա , և 'ի գետ ըն-
կեսցէ յայնպիսի վայրի , զի մի՛ բնաւին և նշ-
խարք գտցին նոցա : Զայս ասաց , և իբրև
ծուխ ցնդեցաւ յօդս :

Այլ իբրև այգ եղև , եկին բռնաւորքն տե-
սանել՝ թէ զի՞նչ անցք անցեալ իցեն ընդ քա-
ռասունսն . և տեսեալ զբաղանեպանն՝ զի
կայր 'ի մէջ նոցա , հարցանէին զայր 'ի պահա-
պանոյց , թէ զի՞ եղև դմա , զի հաւատարեաց
զանձն ընդ պատժաւորս : Այլ նոքա ասեն . մեք
թմբրեալ էաք 'ի խորութեան գիշերի . իսկ դա
զգիշերն ողջոյն յարթնութեան կացեալ՝ յան-
կարծակի զարթոյց զմեզ . և յարուցեալ տե-
սանէաք լոյս սաստիկ իբրև զարեւու 'ի վերայ
ծովակիդ . իսկ դորա վաղվաղակի ընկեցեալ
զձորձս իւր՝ եմուտ առ նոսա 'ի լիճ՝ այդր՝
ձայն բարձեալ , եթէ և ես քրիստոնեայ եմ :
Յայնժամ հրամանն ետ դատաւորն ագրիկա-
ղայոս , զի հանցեն զամենեսեան յափն լերին ,
և խորտակեսցեն բրօք և տապարօք զբարձս
նոցա և զոլոքս թիկամբքն հանդերձ , զի մեռցին :

Յայնժամ վայրի նկեալ էր 'ի տեղւոջն մնայր միոյ 'ի սրբցն, որոյ որդի մելիտոն կամ մելի-տոս անուն՝ էր մանկագոյն հասակաւ 'ի մէջ քառասնիցն. և Հոգայր՝ զի մի արդեօք յեր-կիւղէ մահուն ահաբեկ լիցի պատանին. նմին իրի և ստէպ ձգեալ զձեռն առ նա՝ ասէր զօ-րովմնօք. քաջալերիկ որդեակ իմ, որդեակ փափկահասակ, սակաւիկ մի համբերեա ժուժեա, զի այր կատարեալ լինիցիս. զօրացիր որդեակ իմ, և մի երկնչիր, զի ահա քս մերձ կայ քեզ, և օգնական լինի քեզ. փոքր մի ևս և յերկինս 'ի վեր ընթասցիս, զի քեզ մնայ պսակիչն երկնաւոր:

Եւ յորժամ ջաղխէին և ջարդէին զբարձս երանելեացն մինչև իսպառ, նոքա առ հասա-րակ ասէին յելս հոգւոց իւրեանց. անձինք մեր ոչ ձնձղուկ զերծան յորոգայթէ որսո-ղաց. որոգայթն փշրեցաւ, և մեք ապրե-ցաք. օգնութիւն է մեր յանուն տն, որ ա-րար զերկինս և զերկիր. և միաբան ասա-ցեալ զամէնն՝ աւանդեցին առաքինիքն ըզ-հոգիս իւրեանց 'ի ձեռս այ.

Իսկ երջանիկ պատանին մելիտոն դեռ յոգ-ւոջ էր յետ խորտակման ոսկերացն. վյ իբ-րև եղև հրաման՝ զի բարձցեն մարմինք սրբցն 'ի սայլս, և ածցեն մերձ 'ի գետն, դա-հիճքն թողին զմելիտոն՝ զի թերևս ապրես-ցի և կեցցէ: Իբրև ետես մայր պատանւոյն՝ եթէ թողին զնա միայնակ իբրև զատուցեալ 'ի նահատակակից վկայից, 'ի բաց եդ յանձնէ զկանացի տկարութիւն, և զգեցաւ առնացի քաջա-

արխականն առաքինութն՝ յաւերժական յիշա-
տակաց արժանի ․ քանզի ինքնին յուս իւր
բարձեալ զորդին կիսակենդան՝ գրկեալ զպա-
րանոցաւն՝ ընթանայր զկնի սայլիցն հասա-
նել սրբոցն ․ և ասէր ցմեռելոտն ․ որդեակ իմ
հասցուք զհետ եղբարց քոց, զի ընդ նոսին պը-
սակեսցիս ․ և ես եղէց մայր մարտիրոսի ։
Այլ մինչդեռ զայսօրինակ խօսէր ընդ նմա
զճանապարհայն , աւանդեաց ս̃բ պատանին
զհոգի իւր , և խառնեցաւ գառնիկն 'ի հօտն ,
և անբիծ ազաւնին յերամն դասակցաց իւ-
րոց՝ պարել ընդ հրեշտակական դասուց ։ Այլ
այն եղև անպատմելի խնդութ̃ի բարերջանիկ
մօրն , որ այն ինչ հասեալ էր զկնի սայլիցն ․
վ̃ոյ և զուճարթագին եդ զմարմին ս̃բ զաւա-
կին 'ի վ̃ր այլոց մարմնոց վկայիցն ․ և ինքն
երթայր առ նոսա՝ մինչև յայնկոյս գե-
տոյն՝ 'ի տեղին , ուր հաւաքէին զդիականսն ։
Հիացան ամ̃ տեսօղք ընդ գործ արութե քա-
ջութե սրտի ժրագլուխ կնոջն ․ զորմէ պան-
ծալի բանք են 'ի ճառս ս̃ց վ̃կայց՝ որ յա-
ղագս ս̃ց քառասնից , (ո̃չ առ մեծին բարսե-
ղի , և եղբօր նորա գրիգորի նիւսացւոյ , աբ-
բայ եփրեմի , սիսիանոսի հայոց վ̃դպի , այ-
լովքն համանդերձ) ․ քանզի և հրեշտակք 'ի
վերուստ սքանչացան ընդ կատարեալ առաքի-
նութ̃ի նր̃՝ տիրականին 'ի դէպ եկեալ գո-
վութե առաւել քան ընդ քանանացւոյն , ո̃վ
կին դու՝ մեծ են հաւատք քո ․ որպէս և առ
մագդաղենացին , թէ ընդ ամ̃ աշխ̃ խօսեսցի վ̃ն
յիշատակի դորա ։

Արդ

Մարդ իբրեւ հարիւր յափն գետոյն, (որ սովորաբար Ալիս գետ կոչի, ռամկ. Գըզըլ ըրմագ, և յոմանց Գանգէս,) հրաման ետուն բռնաւորքն սպասաւորաց բորբոքել խարոյկ մեծ, և այրել զմարմինս սրբոց քառասնից միանգամայն, զի մի՛ լիցի քրիստոնէից պաշտօնել զնահատակսն ։ Այլ ՚ի ծախիլ սրբ. մարմնոցն ՚ի հրոյ անտի՝ յորժամ ոսկերքն մնացին բազում մասամբ, խորհուրդ արարին անօրէնքն և ասեն. Եթէ թողումք աստ զմնացուած նշխարաց դոցա, կամ թէ ուրեք տամք թաղել, բառնան զայն քրիստոնեայք, և սփռեն ընդ ա. հապա եկայք ամասցուք զնս ՚ի գետն, զի իսպառ ողողեսցին անհետասցին, և մի՛ անկցին ՚ի ձեռս մարդոյ ։

Յայնժամ առեալ սպասաւորաց աւել ՚ի ձեռս՝ վարեցին և ամացին զամ նշխարս ոսկերաց նոցա և զմոխիր մարմնոցն ՚ի գետ անդր. և այնուհետեւ իսպառ յանհոգս եղեն զնոցանէ. այլ տր ՚ի դերեւ եհան զխորհուրդս չարութե նց ։ Վասնզի ածային ամենակալութե նշխարք սրբցն առ հասարակ ամփոփեալ հաւաքեցան ՚ի խաղ մի գետոյն, և ոչ կորեաւ և ոչ մի յոսկերաց նց, ըստ գրեցելումն՝ եթէ բազում նեղութիւնք են արդարոց, յամէ փրկէ զնս տր, և պահէ զամ ոսկերս նոցա, և մի ՚ի նոցանէ ոչ կորիցէ. այլ և միւս գիր լըցաւ ՚ի վր սրբցն ՚ի կենդանութե և ՚ի մահու, անցաք մեք ընդ հուր և ընդ ջուր, և հաներ զմեզ ՚ի հանգիստ ։

Այս սքանչելիքն ամյ յայտնի եղեն ըստ օրինա-

կիս

կիս ընդ այսմիկ․ իբրև երեք աւուրք 'ի վերայ անցին զկնի կատարման սրբոց, (ըստ ոմանց՝ աւուրք վեց,) երևեցան սրբ քառասուն մանկունքն 'ի տեսլեան սրբոյ եպսի քաղաքին սեբաստացւոց, որում անուն էր պետրոս, և ասեն ցնա․ եկ 'ի գետն, և գտցես զնշխարս մեր ամենեցուն յայն նիշ տեղւոջ․ և հան զմեզ գիշերայն 'ի գետոյ անտի ։

Յարուցեալ եպսին՝ եառ ընդ իւր զոմանս յուխտէ եկեղեցւոյն և յարանց երկիւղածաց, և եկն 'ի գիշերի 'ի նշանակեալ տեղին․ և ահա հայեցեալ տեսին, զի ճաճանչէին լուսափայլութբ նշխարք երանելեաց 'ի մէջ երեսաց ջուրց գետոյն՝ իբրև զլուսանշոյլ աստեղս ընդ երեսս երկնից․ և ուր ուրեք ցրըուեալ կայր մասն 'ի նշխարաց անտի՝ ինքնին երևելի լինէր բոցափայլ նշողիւք ։ Յայնժամ ահիւ և խնդութբ հանեալ 'ի ջրոյ զամ սբ նշխարսն՝ ամփոփեցին 'ի տապանակս․ և տարեալ հանգուցին 'ի Թաքուն եկեղեցի ուրեք պատուով և զգուշութբ․ մինչև անցցէ հրդեհ հալածանաց՝ 'ի պատրաստել նոցա վըկայարան արժանաւոր․ և կարգեցին անյապաղ կատարել զյիշատակ սրբոց ամ ընդ ամէ ։ Այսպէս հանդիսացան նք և փառաւորեալ վկայքն՝ քառասուն յաղթօղ զօրականք քի հրաշալի նահատակութբ 'ի սեբաստիա քաղաքի, յիններորդ աւուր ամսեանն մարտի՝ յամի փրկչին իբր 316 ։ Իսկ եղև յետ քանի մի ամաց յաւուրս առաջնին ինքնակալաց հաւատացեալ արքային մեծին կոստանդիանոսի՝

Նոյն՝ 'ի փայլել քրիստոնէութեան Համարձա-
կութ՟ք էր նմա տեղիս, շինեցաւ 'ի մ՟ն նշ. քա-
ռասնիցն 'ի սեբաստիա վայելուչ եկեղեցի.
ոմ՟ն և 'ի զանազան քաղաքս բազում եկեղե-
ցիք և խորանք կանգնեցան 'ի պատիւ սոցա.
և 'ի փառս պսակողին բոլորեցունց. և սքան-
չելիք բազում եղեն 'ի նշխարաց սոցա սփռե-
լոց 'ի զանազան տեղիս (3): Նաև լիճն կամ
ծովակն սեբաստիոյ՝ որ յանցանել ժամա-
նակաց երևի նուաղեալ 'ի ջրոյ, և փոքրկա-
ցեալ, կոչի յաւուր յայսմիկ յանուն սոցին՝
Քառասուն մանուկ. և է նշանաւոր ուխտա-
տեղի: (4)

Անուանք սոցա քառասնիցս՝ զորս միօրինակ
աւանդեն ամ՟ վկայագիրք, են զգուշագոյն
խուզարկութե և ուղղագոյն ընթերցուածոյ՝
այս են. Աթանասիոս, ակակիոս, աղեք-
սանդրոս, այետիոս (կամ աւետիս), ան-
գէաս. բիբիանոս. գայիոս (կամ գայոս),
գորգիանոս (կմ գորգոնիոս). դիանիոս,
դոմետիանոս, դոմնոս (որ և դոմնիոս, կամ
դոմնինոս). եկտիկոս, եղիանոս, եւնիկոս,
եւտիկոս, եւտիքիոս. թէոդուլոս, թէո-
փիլոս. իլիոդէս, իրակլիոս. լիւսիմաքոս.
կանդիտոս, կիւրիոն (կմ կիւրիոս), կիւ-
ղոս (կմ կիւրղիոս), կղոդիոս (կմ կադո-
նիոս, և կմ քուդիոս). Հիւսիքոս. ղեոն-
դիոս. մելիտոս (կմ մելիտոն). յովհան-
նէս. նիկողայոս. պրիսկոս. սակերդոն (կմ
սանկտինոս), սևերիանոս, սիսինոս (կմ
սիսինիոս), սմարագդոս (կմ զմրուխտ).

վա-

վաղէս , վաղերիոս (կմ վենեբանդաս) . վի-
լիկտիմոն , փլաւիոս . քսանթիոս :
Արդ սխալանոս վարդապետ` ոչ երևի սե-
բաստացի , և անուանակից միոյ 'ի քառա-
նիցս , 'ի վքն անուանց նոցա յօրինէ զհա-
ուանձս ճառին իւրոյ` սկսեալ 'ի դոմետիանո-
սէ . և 'ի կարգի բազմապատիկ խորհրդա-
ծուէց ասէ . * Այս և յանուանցն գիր խոր-
,, հուրդ . և կարի զարմանալի . քանզի քա-
,, ռասնիցս անուանցն գիր բովանդակէ միա-
,, համուռ` երեքհարիւր տասնևութ , 'ի լըս-
,, տոյգ օրինակաց` որ գտանիցին ճշգրիտ
,, դեսպոտիկոն ԺԸ յունաց . յորոց և կոչումն
,, անուանց նց (առաւել ԺԸ յունական վեր-
,, ջաւորուէ) : Տեսցես ինձ և ստուգագիւտ
,, 'ի հայոց նոյնպէս երեքհարիւր և տասն-
,, ևութ գիր : Իսկ այս` մարգարէուէ վն նք
,, և մեծ ժողովոյն նիկիայ հաւատախնդիր
,, հարցն : Ինձ զարմանալի այսուքիկ , և իբր
,, տեսութի նախագուշակ . քանզի կանխա-
,, գոյն էին ողքա ամօք ինչ (իմա իբր ինն .
,, կմ տասն ամօք) քան զժողովն ածազան ,
,, որ գումարեցան 'ի նիկիա` կոստանդիանո-
,, սի հրամանաւ . կենաց բանին հետևեալք
,, հաւատս հաստատեցին` խոստովանութի
,, նք երրորդութէն և մի ածութէն ։ ,
Իսկ ոչ բարւոք 'ի վն թերէ , * Իմացուք և
,, այլ խորհուրդ մեզ օգտակարագոյն և
,, փրկուէ հոգւոց մերոց . այսուցիկ սքց տօն
,, յիշատակի հանապազ 'ի նք քառասներո-
,, դի պահոցս հանդիպի , որով և առաւել
,, ան-

„ անուանակոչութիւն սոցա ըն աւուրցս ։ հա-
„ գեստալէս առնել և պարկեշտութեամբ, ըզ-
„ յղփութիւն կերակրոց ուրախարարոյ աւուրցս և
„ առնիս թողեալ՝ թեթեւութեամբ ընթանալ
„ 'ի յասպարէս հանդիսի նոցա ։ (5)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ։

(1) Զեն ինչ պէտք յերկարել զբանս վա[սն] հաստահիմն ցուցանելոյ զաւանդելեայս վկայաբանութեան, որ 'ի սկզբանէ և այսր նոյնօրինակ գտանի յամ եկեղեցիս՝ հաշտելոյ և 'ի ճառս հին հարց ։ Զբազմապատիկ հին օրինակս այսր պատմութեան բերեն կա՛մ յիշեն բովանդակ հեղինակները և բարեպաշտք՝ գտեալ յայլ և այլ գրատանս ուղեւորեց ։ յորս երեւելի է վկայաբանութեան չարագրելոյ յունարէն՝ նոյն ասի՝ յեւուգինսե աղբերակէն կեսարու 'ի հին գարս ; և թարգմանեալ 'ի լատին յիններորդ դարու 'ի յովհաննէս սարկաւագէ հրամանաւ յովհաննու աբբայի վանաց սբ[ր]յն սեւերիանոսի ։ Թող զմետաափրաստեսին՝ որ չերեւի այժմ 'ի միջի, և զմիւս այլ օրինակ՝ զոր յանուն նոր բերեն լիպոմանոս և սուրիոս ։ Եւ թէ զինչ յարեւելից յարեւմուտս ծաւալեցաւ պատմութիւն սոցա, այսպէս խոստովանին նոյն բովանդակք, ասելով ։ * Ս[ուրբ] ուղղեկութիւն վկայաբանութեցս ածանցեալ է-
„ րև ('ի մեզ) 'ի յոյն մատենագրաց ։ յորոց ասկի խմա-
„ նամք զհայս, զկապադովկացիս, և զայլ եւս արս գի-
„ տնաւորս յասիա ։ Եւ նախ զաւանդին համարիմք յե-
„ կեղեցւոյն սեբաստիոյ գրեալ զպատմութիւն վկայու[թե]
„ քառասնից քաջ նահատակացս, և ըն վաղեմի սովո-
„ րութիւն ասիացւոց առաքեալ յայլ եւս եկեղեցիս իբր
„ 'ի պատճէնս շրջաբերականն թղթոյ ։։

Զնոյն պատմութիւն ճոխագոյն ճառիւք հանդիսացուցին 'ի ներբողեան սրբոց քառասնիցս՝ սբ[ն] բարսեղ կեսարացի, և սբ[ն] եփրեմ ասորի՝ որ և յիշէ զճառն բարսղի եթէ 'ի ներբողեանն քառասնից, և եթէ 'ի գովեստ նորին բարսղի ։ նոյն և գրիգոր նիւսացի այլ և այլ ներբողեանս խօսեցաւ 'ի վ[ե]ր՝ վկայիցս դ[ա] ատենի անդ նոյ

(որ

(որ 'ի Սեբաստիա կայ 'ի Նիկուաս)․ և սա ևս յիշէ զՃառընդ թարգմանի։ Այլ թէ 'ի սմին անթանասէ ևս յօրինեալ իցէ այլ ճառ։ Իսկ յարևմուտս սորին գաւառնդիրս՝ որ սատարութեամբ սորին ամբարտակոսի եղև եպիս բրիզարեոյ (ի պորեւշայու մոտ 'ի վենետիկ) յամի 385․ արար ճառ 'ի վերայ սորա քառասնիցս յաւուր նաւակատեաց տաճարին, զոր կանգնեաց յանուն նոցա․ ուր և սա յիշատակէ զՃառթարգմանի․ յիշէ և զնշխարս ինչ սոցա՝ զորս ինքն եբեր յարևելից։ Տես և զսա ստորմենոսի զպատմութիւն ինչ նշխարաց սոցա․ գիրք․ Թ․ գլ․ 2․ զոր երկրորդէ և Նիկեփորոս․ ԺԴ․ 10։

Իսկ 'ի մեզ հաշակաւոր է ներբողեան սխիաննոսի վարդապետի (որոյ ժամանակն անյայտ,) ասացեալ 'ի Սեբաստիա 'ի վկայարանի սոցա․ ուր և այլ ճառ յայլմէ վարդապետէ 'ի տօնապատճառ գիրս․ զորոց չունելով տեղեկութիւն բովանդակեանց՝ հալիմ հաղ զպատմուրաց հայոց յայսմ մասին առեալ են ծանօթութիւն ինչ 'ի հանդէս հանդերձ նոր և կարևոր յիշատակարանաւ․ քանզի գրեն, թէ յորժամ եկաք անդ 'ի խնդիր զանազան հնութեանց 'ի պէտս վկայաբանութեանց, գտաք զյիշատակարան ինչ յորում գրեալ էր այսպէս։ * 'Ի ՌԾ, աւուր ամ-
"սեանն դեկտեմբերի յամի 1601․ յորժամ դերապատիւ
"յակոբ եպիսկոպոս երևանու յաղագս հայոց, այր ուսումնա-
"սէրանց՝ և ես աւելի, նստէր 'ի հանդէս 'ի Սբ մարիամ
"եղիպտացի 'ի սովորական բնակութեն հայոց, եկն 'ի
"տեսանել և յարգել զնա պատուական տէր դերապրդոս
"վոսսիոս (որ էր մի 'ի գիտնականաց ժամանակին, և
հաւաքօղ վկայաբանութեանց)․ և բաց յայլոց բանից,
"յառաջինկայութեն խմուն՝ որ թարգման կայր 'ի միջի
"նոցա՝ բարթողիմէոսս արքարեան, եհարց վն պէտսպէս
"հանդամանաց սեբաստիայ քաղաքի փոքուն հայոց, և
"վն լերին կմ ծովակին՝ յորում Սբ քառասուն վկայքն
"ընկալան զփառաւոր նահատակութիւն։
"(Եհարց վոսսիոս․) Որպիսի քաղաք է սեբաստիա։
"Պիսնի եւ եպսն․ է քաղաք հին և ընդարձակ, յո-
"րում են յաւուրս յայսմիկ իբր հնգետասան հազար
"տունք․ և ունի Է իւրև իւրու երեքհարիւր գեղս
"շուրջ բնակեալս․ որոց վերակացու է փոխարքայն՝
"որ կոչի բաշայ՝ նստեալ 'ի քաղաքի անդ սեբաստիոյ։
"(Վոսսիոս․) Սեբաստիա բոլորշի է, եթէ քառա-
"կուսի։ Եպսն ասէ․ հին քաղաքն սեբաստիոյ է բո-
"լորաձև․ իսկ նորն՝ որ յարգիս մեծացաւ, յաւուրս

յայս-

„ յայտնի է քառանկիւնի, չափաւոր մեծութբ հնգե-
„ տասան հազար ասնց: (Վոսսիոս.) Երթեա՞լ իցես
„ անձամբ 'ի սեբաստիա, և զլեռն որ անդ՝ տեսեա՞լ
„ իցես: Պլինի եւ եպսն. բազում անգամ անցեալ է
„ իմ ը սեբաստիա, և աչօք իմովք տեսեալ զլեռն՝
„ յորում չարչարեցան քառասուն վկայքն: Իսկ վասն
„ դրից և մեծութե և ձևոյ լճին ասաց եպսն. Լիճ սբց
„ քառասնից ոչ է 'ի մէջ քաղաքին, այլ արտաքոյ հին
„ քաղաքին, բայց մօտ նմին, որչափ հեռի է եկեղեցի
„ սբ հոգւոյն՝ որ 'ի սաքսիա հռովմայ՝ 'ի տաճարէ սբյն
„ պետրոսի, կմ որչափ է միջոց ը լեառն գողգոթայ
„ և ը հին քաղաքն եէմ. այնպէս և ը լիճն և ը հինն
„ սեբաստիա: Իսկ զձևոյ լճին կամ ծովակին ասաց
„ եպսն՝ թէ է բոլորածիր, բայց տարածի ը իմիք, և
„ գրկաչափ մի բերի յերկայնութն (քան զլայնութն):
„ (Վոսսիոս.) Կայցէ՞ ինչ նշան զլճիւն, ուր նահատա-
„ կեցան վկայքն. և մրոփխի նշան տեսանի: Եպսն ա-
„ սէ. կայ անդ նշան ինչ, այս է վէմ մի մեծ առ լճին՝
„ յորում կացին վկայքն, և ասի՝ թէ 'ի սառիլ ջրոյն
„ կրեցին զմարտիրոսութի. և անդ 'ի ջերմեռանդութե
„ ժողովրդոց առէպ լուցանին քառասուն մոմեղէնք. և
„ բազմութիւք յաճախեն 'ի լիճ անդր վն ուխտի, և ա-
„ ղատին 'ի պէսպէս ախտից և 'ի հիւանդութեց. ոմ և
„ 'ի ներկայութե իմում եղէ տեսօղ: (Վոսսիոս.) Գտա՞ն
„ արդեօք և այլազգիք 'ի լիճ անդր ուխտի աղագաւ:
„ Պլինի եւ եպսն. բազում անգամ յայց ելանեն անդր
„ և ազգք թուրքաց վն ախտից և ցաւոց իւրեանց, և
„ բազումք 'ի նոցանէ յօլովակի բժշկին. են և որ յետ
„ ընդունելոյ անդ զառողջութի սքանչելեօք՝ 'ի ծածուկ
„ մկրտին և քրիստոնեայ լինին. և օր յօրէ բազմադի-
„ մի հրաշք տեսանին առ այն լճիւ 'ի ձեռն սբց քա-
„ ռասնից:

„ (Վոսսիոս.) Որչափ հեռի է կեսարիա կապադով-
„ կացւոց 'ի սեբաստիոյ հայոց: Եպսն ասէ. տիրապէս
„ չորից աւուրց ճանապարհաւ: (Վոսսիոս.) Եդեսիա
„ հայրենիք սբյն եփրեմի որքան է 'ի բացեայ 'ի սե-
„ բաստիոյ: Եպսն ասէ. եդեսիա ասորւոց հեռի է
„ անտի դրեթէ եօթն կմ ութ աւուրբք:

„ Առ ՏԸՄ նախակարգեալ հարցուածոց այսպէս արար
„ պինի նախասացեալ եպսն հայոց՝ թարգման ունե-
„ լով հայաբարբառ զիս զբարթուղիմէոս աբգարեան:
„ Այսպէս վկայեմ նոյն ինքն բարթուղիմէոս հայ-

„ կաղն՝ սաւորագրելով խմով ձեռամբ 'ի նախայիշատա-
„ կեալ աւուր և 'ի տարւոջ||:

Զայս եդեալ՝ յաւելուն բոլլանդեանք և զհամառօտ վկայաբանութիւն սբց քառասնից՝ թարգմանեալ 'ի հայ. բարբառոյ 'ի լատին 'ի ձեռն նորին բարթուղիմեայ հայ- կազեան. այն իսկ է քաղուածոյ յայսմաւուրաց. ուր 'ի վերջէ յաւելեալ է թարգմանիչն կմ գրիչն զայս բան իբրև 'ի շարականաց է. * որ պսակեցեր ես սբց քոց, սոցին
բարեխօսութեբ քո ողորմեա մեզ||:

(2) Սբ քառասունքն կոչին սովորաբար 'ի տօնացուցի և 'ի գիրս վարդապետաց, Մանչանք սեբաստիոյ. որպ և 'ի շարականի նոցա ասի. * Լուսափայլ ողորմութեբ քո
„ շնորհք ծագեալ 'ի մէջ քառասնիցն՝ զօրաւորացոյց նը
„ զմանկունսն||. և այս՝ որպ ասացաք և վասն մանկանցն եփեսոսի, յաղագս գոլոյն յարքունի սպասաւորութեան իբրև ժիր պաշտօնեայ. զի և 'ի սբ գիրս և յամ լեզուս սպասաւորք կոչին մանուկ. ասորերէն՝ մանչ, և տղայ. տճկ. օղլան, կմ ուշաք. որպ և յն. բէս. լտ. բուէլլուս. իտալ. ճիճիլիսէ. յորմէ ածի. ճիճան: Ըստ այսմ յաւետարանի պաշտօնեայն հարիւրապետի անխտիր կոչի մանուկ և ծառայ: Եւ ազարիանք յամ լեզուս կոչին երեք մանչանք. որպ և յոմանց՝ տղայք բաբելոնի. ուր նոքա էին երիտա- սարդք երևելիք 'ի գործ արքունի ըստ դանիէլի. զորս և յօրինակ քառասուն մանկանց սեբաստիոյ բերեն սբն եփրեմ և նիւսացին: Թէպէտ զի և 'ի խօսել սբ գրոց ու- րեք ուրեք զոմանց իբրև զմանկանց, որպ զաբրահամայ և զիսմայելէ, զյակոբայ և զեսաւայ եւ՛, չէ՛ պարտ միշտ իմանալ փոքրիկ տղայս. որպ յայտ է 'ի կարգէ պատ- մութեան: Իսկ քառասուն վկայքս որպէս էին զինուո- րեալ մանկունք երիտասարդացեալք և մտեալք 'ի պա- տերազմ. վս որոյ և մանկագոյնն 'ի նս սբն մելիտոս
ոչ նուազ երևի լինել քան զքսանամեայ:

(3) Զնշխարաց և զվկայարանաց սբց քառասնից է ի- մանալ զայն բան սբյն բարսղի. * Սոքա են՝ որք զմբ մեր
„ պարունակեալ՝ ոչ 'ի միում եւեթ վայրի պարունակե-
„ ցան, այլ 'ի բազում տեղիս հիւրընկալեալ՝ զբազում
„ ես շքեղազարդեցին||: Որպ և նիւսացին ասէ. * Ասա-
„ ցեալ մարմինքն, և բոց լափեալ զնս. այլ մնխիրք
„ նց և նշխարք այրեցածին ըստ ամ աշխարհս սփռեցան.
„ զի իւրաքանչիւր տղ յօրհնութէ անտի վայելեսցէ||:
Գաւդենտիոս վկայէ, թէ * 'ի մեծի քաղաքի անդ
„ կեսարու կապադովկացւոց դայր հոյակապ վկայա-

,, յայտնի է քառանկիւնի, չափաւոր մեծութեամբ հնգե-
,, տասան հազար ասնաց։ (Վրասխոս.) Երթեալ էցեա
,, անձամբ 'ի ներքսատիս, և զլեռն որ անդ՝ ստեսեալ
,, էցես։ Պինի ես եղան. քաղաքամ անդամ անցեալ է
,, իմ Է ներքսատիս, և աշխք իմովք տեսեալ զլեռն՝
,, յորում չարչարեցան քառասուն վկայքն։ Իսկ վասն
,, գրեց և մեծութե և ձեւոյ լերին տասց եղան. Լեռ ոչ
,, քառասնից ոչ է 'ի մէջ քաղաքին, այլ արտաքոյ հեռ
,, քաղաքէն, բայց մօտ նմին, որչափ հեռի է եկեղեցի
,, Սբ Հոգւոյն՝ որ 'ի սաքախ հաուքմոյ՝ 'ի տաճարէ սբյն
,, պետրոսի, կմ որչափ է միջոց Է լեռան գողգոթայ
,, և Է հին քաղաքն եէմ. սոյնպէս և Է լերին և Է հին
,, ներքսատիս։ Իսկ զձեւոյ լերին կամ ծովակին տասց
,, եղան՝ թէ է բոլորաձեւ, բայց տարածի ըւ իմիք. և
,, գրկաչափ մի բերէ յերկայնութի (քան զլայնութե).
,, (Վրասխոս.) Կայցէ՞ ինչ նշան զլերինն, ուր նահատա-
,, կեցան վկայքն. և մրպիսի նշան տեսանի։ Եղան ա-
,, սէ. կայ անդ նշան ինչ, այս է վէմ մի մեծ առ լերին՝
,, յորում կացին վկայքն, և ասի՝ թէ 'ի սառել ջրոյն
,, կրեցին զմարտիրոսութի. և անդ 'ի ջերմուանդութե
,, ժողովրդոց ատեալ լուցանին քառասուն մոմեղէնք. և
,, բազմութիւք յաճախեն 'ի լեռ անդր մի ուխտի, և ա-
,, ղօթին 'ի պէսպէս ախտից և 'ի հիւանդութեց. ոմք և
,, 'ի ներկայութե իմում եղե տեսօղ։ (Վրասխոս.) Գտանի
,, արդեօք և այլազգիք 'ի լեռ անդր ուխտի ազգաւ։
,, Պինի ես եղան. բազում անգամ յայց եղանեն անդր
,, և աղքք թուրքաց մի ախտից և ցաւոց իւրեանց, և
,, բազումք 'ի նոցանէ յոլովակի բժշկին. ևն և որ յետ
,, ընդունելոյ անդ զառողջութե պատմէին՝ 'ի ծանուց
,, միւրոնին և քրիստոնէայ լինին. և որ յորէ բազմադէ-
,, մի հրաշք տեսանին առ այն լերին 'ի ձեռն սբց քա-
,, ռասնից։
,, (Վրասխոս.) Որչափ հեռի է կեսարիա կապադով-
,, կացւոց 'ի ներքսատիոյ հայոց։ Եղան ասէ. ախրապէս
,, չորից աւուրց ճանապարհաւ։ (Վրասխոս.) Եդեսիա
,, հայրենիք սբյն եփրեմի որքան է 'ի բացեայ 'ի նե-
,, քսատիոյ։ Եղան ասէ. եդեսիա աւուրց հեռի է
,, անտի գրեթէ եօթն կմ ութ աւուրբք։
,, Առ սոյ նախակարգեալ հարցմանց այսպէս արար
,, պինի նախասացեալ եղան հայոց՝ թարգման ուխ-
,, տիլ հայաքարոզ զիս զպարթուղիմէոս առաքելոյն։
,, Այսպէս վկայեմ նոյն ինքն բարթուղիմէոս հայ-

 ,, կաղն՝

,, կաղն՝ ստորագրելով իմով ձեռամբ 'ի Նախայիշատա-
,, կեալ աւուր և 'ի տարւոջ։

Զայս եղեալ՝ յաւելուն բոլլանդեանք և զՀամառօտ վկայաբանութիւն սրբոց քառասնից՝ թարգմանեալ 'ի Հայ. բարբառոյ 'ի լատին 'ի ձեռն Նորին բարեթուզինեայ Հայ. կազեան. այն իսկ է քաղուածոյ յայսմաւուրաց. ուր 'ի վերջէ յաւելեալ է թարգմանիչն կամ գրիչն զայս բան իբրև 'ի չարականոյն. * որ պսակիչդ ես սրբոց քոց, տուցես բարեխօսութեամբ նց ողորմեալ մեզ։

(2) Այս քառասունքն կոչին սովորաբար 'ի տօնացուցի և 'ի գիրս վարդապետաց, Մանկունք սեբաստիոյ. ուր և 'ի չարականի նոցա ասի. * Լուսափայլ ողորմութեամբ քո
,, շնորհեք ծագեալ 'ի մէջ քառասնիցն՝ զուարճացոյց Տր
,, զմանկունսն։ և այս՝ ուր ասացաք և վասն մանկանցն եփեսոսի, յաղագս գոլոյն յարքունի սպասաւորութեան իբրև ժիր պաշտօնեայ. զի և 'ի սբ գիրս և յամ լեզուս սպասաւորք կոչին մանուկ. ռամկօրէն՝ մանչ, և փղայ. ռմկ. օղլան, կմ ուշաք. ուր և յն. բէյս. լտ. Եո՛ւվէնիս. իտալ. ճիօվինէ. յորմէ ռմկ. ճիւան։ Ըստ այսմ յաւետարանի պաշտօնեայն հարիւրապետի անուանիր կոչի մանուկ և ծառայ։ Եւ ազգաբնակք յամ լեզուս կոչին Երէք մանկունք. ուր և յոմանց՝ փղայք բաբելոնի. ուր նոքա էին երիտասարդք երևելիք 'ի գործ արքունի ընդ դանիէլի. զորս և յորինակ քառասուն մանկանց սեբաստիոյ բերեն սբն եփրեմ և նիւսացին։ Թող զի և 'ի խօսել սբ գրոց ուրեք ուրեք զոմանց իբրև զմանկանց, որ զասահակայ և զիսմայելէ, զյակոբայ և զեսաւայ են, չէ պարտ միշտ իմանալ փոքրիկ տղայս. ուր յայտ է 'ի կարգէ պատմութեն։ Իսկ քառասուն վկայքս որդեն էին զինուորեալ մանկունք երիտասարդացեալք և մնացեալք 'ի պատերազմ. վն որոյ և մանկագոյնն 'ի նս սբն մելիտոն ոչ նուաղ երևի լինել քան զքսանամեայ։

(3) Զնշխարաց և զվկայարանաց սրբոց քառասնից է իմանալ զայն բան սբյն բարսղի. * Արդ են՝ որք զՏն մեր
,, պատուականեալ՝ ոչ 'ի միում եւեթ վայրի պատուականե-
,, ցան, այլ 'ի բազում տեղիս հիւրընկալեալ՝ զբազում
,, Եօ չքեղազարդեցին։ Որ և նիւսացին ասէ. * Սա-
,, րեցան մարմինքն, և բոց լափեաց զնս. այլ մոխիրք
,, նց և նշխարք այրեցածին ընդ ամ աշխարհս սփռեցան.
,, զի իւրաքանչիւր Եօ յօրհնութենէ անտի վայելեսցէ։
Գաւդենտիոս վկայէ, թէ * 'ի մեծի քաղաքի անդ
,, կեսարու կապադովկացւոց գոյր հոյակապ վկայա-

,, բան նշ||. ուր երբեւ խօսեցեալ սրբն բարսեղ զիւր
ճառ. Նոյնպէս եւ 'ի Նիւսիա՝ (Թող թէ 'ի սեբաստիա)
որ 'ի կողմանս կապադովկացւոց, այլ եկեղեցի քառա-
նից, ուր խօսեցաւ Նիւսացին զիւր ճառ: Մի յեօթն
եկեղեցեաց անկիւրիոյ եւս է ոք քառասունք. սոյնպէս
իմա եւ զայլ տեղեաց: Այլ ժամ է լսել զբանս սրբյն
գրիգորի նիւսացւոյ՝ որ յաղագս զօրութե նշխարաց սրբց
հաւատարմացելոյ յանձին իւրում եւ այլոյ 'ի ծանօթից.
* Ունէի (ասէ) առ իս մասն ինչ 'ի նշխարաց նոցին
,, (սրբց քառասնից.) եւ 'ի վախճանիլ ծնողաց իմոց՝ ըզ-
,, մարմինս նց ամփոփեցի առընթեր նշխարաց ոք զօ-
,, րականացն. զի 'ի ժամանակի յարութե Ը բարեխօսս
,, իւրեանց յարիցեն ընդ յուսով եւ համարձակութբ. քան-
,, զի գիտեմ զկարօղն լինել նց. եւ թէ քանի զօրաւոր
,, է համարձակութի եւ վստահութե նց առ ած, յայտնի
,, ցուցակութբ տեսի. յորոց զմին յիշատակել արժան
,, է՝ զանշուշտ վկայութի ասեմ զօրութե նց:
,, Կայ 'ի միջակի խմուժ գիւղ, յորում նշխարք երանե-
,, լի վկայիցն հանգչին. ոչ ինչ հեռի է եւ փոքրիկ քա-
,, ղաքն իբորա կոչեցեալ. եւ եղեւ 'ի լինել 'ի քաղաքի
,, անդ համարոյ զօրաց Ը սովորութե հռովմայեցւոց,
,, ոմն 'ի զօրականաց եկն 'ի գիւղ անդր՝ կարգեալ 'ի
,, հազարապետէ 'ի պահպանութի գեղջն, զի սանձեսցէ
,, զզինուորականացն զյարձակմունս եւ զհարստահարու-
,, թիս, զոր սովոր էին առնել անգթութբ Ը շինականս:
,, Արդ՝ ցաւէր մի յոտից սորա եւ կաղայր. եւ էր վիշտն
,, հանապազօրդեան եւ անբուժելի. եւ եղեւ՝ իբրեւ դա-
,, դարեաց զբազում աւուրս 'ի վկայարանի եւ 'ի հանգս-
,, տարանի սրբց, եւ աղերս արկեալ առաջի ան հայցէր
,, զբարեխօսութե սրբց, եւ ահա 'ի գիշերի երեւի նմա այր
,, պատկառելի դիմօք. եւ յետ այլոց բանից ասէ ցնա.
,, կաղաս ով զինաւոր, եւ կարօտիս բժշկութե. այլ տուր
,, ինձ շօշափել զոտդ. եւ կալեալ յանուրջս զոտանէ
,, նր՝ քարշէ ուժգին: Յայնմ վայրի տեսլեան գիշերոյ՝
,, այլք որ արթուն կային, լուան զայնպիսի խշխշն
,, ձայնի՝ զոր օրինակ պատահէ, յորժամ ոսկր խախ-
,, տեալ՝ անդրէն հաստատի բուռն ձգմամբ 'ի տեղի
,, իւր. մինչեւ զարթնուլ 'ի քնոյ եւ որոց ննջէին 'ի նոյն
,, յարկի. եւ ինքն զինուորն իսկ եւ իսկ թափեալ ըզ-
,, քունն՝ գտաւ ողջանդամ, եւ ընթանայր համարձակ
,, իբրեւ զայլսն:
,, Տեսօղ եղէ այսմ սքանչելեաց եւ ես ինքնին՝ ընտա-

„ Նաւթին ունելով Ը զօրականին Ը այնմիկ, որ ամ ու-
„ րեք առ ամենեսին քարոզէր զառ 'ի վկայիցն ընկա-
„ լեալ զերախտիս, և հռչակ հարկանէր զմարդասի-
„ րաւն զինուորակցաց իւրոց ։ Այլ եթէ պարտ իցէ
„ և զոր իմում անձին առանձին դէպք եղեն՝ առաջի
„ առնել, ոչինչ գանդաղեցայց ։

„ Այն ինչ հանդերձեալ էաք առնել զառաջին օր տօ-
„ նի Նշխարաց, և զպատարագն բերել 'ի Տր տաճարն,
„ մայրն իմ՝ որոյ կենանքն էր Ը ամ, և զամ օր տօնի
„ պանծալի յօրինէր, պատուիրեաց և ինձ գալ կցորդ-
„ լինել հանդիսին ։ և զի հեռաւորոյն ուրեք էի՝ տակա-
„ ւին մանկահասակ և յՃակատն կարգի, Ը սովորութ
„ բազմազբաղ եղելոց զբօսեալ յայլ իրս՝ գծուծարութ
„ ընկալեալ ախմարս զկոչն զայն, գանգատելով զմօրէ
„ իմմէ՝ զի զայնպիսի հանդէս չեթող յայլ ժամանակ,
„ այլ 'ի բազմապատիկ պատարագմանց զիս կորզեալ՝ ե-
„ բեր այսր ։ և այն զի չև էր գումարեալ բազմութին
„ հանդիսին ։ Արդ իբրև եկի 'ի չէնն, 'ի ժամ հակ-
„ ման աղօթից և պաշտամանն եղելոյ 'ի պարտիզի, ուր
„ Նշխարք ոՃցն սաղմոսիւք պատուեալ լինէին, ես
„ ննջէի 'ի մերձակայ տան անդ ։ և ահա տեսիլ երևե-
„ ցաւ ինձ այսպիսի 'ի քուն հանգստեան ։ Թուէր ինձ
„ երթալ մտանել 'ի պարտէզ անդր՝ յորում պաշտա-
„ մունքն կատարէին աքնութ ։ և իբրև մտեալ առ-
„ դուրս, երևեցան բազմութիք զօրականաց՝ որք պա-
„ հէին զմուտս դրրաց ։ յարեան վաղվաղակի, և չար-
„ ժութ և շառաչմամբ գաւազանաց յարձակեալ յիմ
„ վր՝ սպառնալեօք հանդերձ, չտային ինձ մուտ ։ և
„ հարուածս արդեօք 'ի վր իմ ածէին, թէ չէր զիս
„ աղատեալ բարեխօսութին միոյն՝ որ մարդասիրագոյն
„ քան զայլսն երևէր ։ իբրև զարթեայ 'ի քնոյ, և յուշ
„ ածի զյանցանս գանգատուն իմոյ առ կոչն, յայնժամ
„ հաստ եղէ խորհրդոյ ահաւոր տեսլեան զօրակա-
„ նացն ։ և բաղում արտասուօք լացի զանմտութ իմ,
„ և զպատարագանակն գլխովին Տր Նշխարաց դառն արտասա-
„ ուօք Թացի ։ զի քաւիչ լիցի ինձ ած, և Տր զօրա-
„ կանքն անյիշաչար լիցին իմոց յանցանաց ։ Զայսոսիկ
„ յառաջ բերի, զի հաւատասցուք՝ թէ կենդանի են
„ վկայքն, և են իբր առաջակայ պաշտօնեայք այ՝ որք
„ կան զնովաւ ։ և յաւուր յայսմիկ են 'ի չինութի և 'ի
„ զարդ եկեղեցւոյ ||։

Սբն Գաւդենտիոս 'ի Ճառն նաւակատեաց տաճարի՝

զոր կանգնեաց յանուն սրբոց քառասնից 'ի բիւզանդիոն, ասէ. * Զինչ եւ ասացից բան արժանաւոր յաղագս
,, քառասուն վկայից, որք արժանի համարեցան համա-
,, տարիմ ուղեկից զանձինս ընծայել ծառայապարհին ե-
,, մուտ. յորժամ անցեալ է քաղաքս ծին կապադով-
,, կացւոց՝ գնայի յեկեղ. քանզի 'ի նմին իսկ 'ի մեծ քա-
,, ղաքի կապադովկեցւոյ՝ որ կեսարիա կոչի, ուր եղայ
,, վկայարան նշանաւոր նոցին երանելեաց, գտաք զա-
,, ղախինս այ ամենա՝ մեծարանի նը կուսանաց արժա-
,, նաւոր մարս, անմէ համեմանմանեալս մարխամաւ եւ
,, մարթայի, զորս երաւամբք սիրէ յս. հարազատս
,, բնութե եւ հաւատով եւ ծննդութե եւ անփորձական մաք-
,, րութե. որոց 'ի քեռւոյ իւրեանց 'ի բարսղէ խոս-
,, տովանող քահանայէ (այն է մեծն բարսեղ կեսարա-
,, ցի) պարգեւեալ էին երբեմն պատուական նշխարք
,, վկայիցս այսոցիկ. եւ զնոյնս ընծայեցին փափագանաց
,, մերոց... Եւ մասն այն՝ որում արժանացաք, բոլոր
,, է ասելի. զի անմարթ է քառասուն վկայիցս բաժա-
,, նել յերերաց, որոց անանջատելի եւ անքակտելի են
,, նշխարք. զի ոչ զհոգիս նց հաւրն այն հոգւոյն այ
,, փրկական միութե հաւատոյ զօդեաց, զի էր ամ հա-
,, ւատացելոց սիրտ մի եւ անձն մի, այնպէս եւ զան-
,, գամս նց այրեցող հաւրն 'ի մի մարմին մոխրոյ վերա-
,, ծեաց: Եւ արդ ունիմք մ՛ զմասին զքառասնիցն, եւ
,, զայլ եւս տասն վկայս 'ի կողմանց կողմանց համահա-
,, ւաքեալս. նմին իրի եւ զայս վկայարան նուիրել 'ի պա-
,, տիւ նց պարգեւ վարկանիմք սահմանել կոչել ծաղկոցս ||:
'ի նոյն միտս խօսի եւ սիսիանոս առ ժողովուրդս սե-
բաստիոյ՝ որք էին բնիկ ժառանգք ոսկերաց սը վը-
կայիցս. * Արդ վայելչացեալ (ասէ) եկեղեցի այ՝
,, ունէ զպիտակ սրբոց քառասնիցն այսքան պայծա-
,, ռութե երկնիւք եւ երկրաւ... Զայս, եւ առաւել
,, քան զայս՝ ուրախութի կրէ քաղաքս սեբաստիա. քան-
,, զի պարծի քառասուն ունելով յեկեղեան արեգա-
,, կունս՝ միով լուսով ծագեալ. վն որոյ եւ քան զբա-
,, զում քաղաքս հռչակաւոր եւ անուանի, բայց ոչ վեր-
,, ջանան եւ այլք. զի եւ շնորհքն այ անպակաս են: Քան-
,, զի ծաղ եւ փոշի մնան 'ի նոցանէն, տարածանին անուա-
,, նի. զի միով անուամբ ամենեքեան կոչեցան, եւ սփռե-
,, ցան անուամբք նց է բոլոր աշ. եւ ամենեցուն եղեն
,, շնորհս բժշկութե, եւ պատակ հասարակաց հաւատով
,, առնողացս ||:

'ի վենետիկ քաղաքի՝ (ուրոյն 'ի մերմէ կղզւոյ՝ որ յանուն սրբոյն ղազարու) կայ եկեղեցի սրբոյն ղազարու յանկելա-նոցն կամ 'ի ժողովարանին մուրացիկ կոչեցեալ. արդ 'ի նմին եկեղեցւոջ պահին վկայութ հին յիշատակա-րանաց իբր յարևելից բերեալ երևելի նշխարք սրբոց, որք առին լինել ոսկերք սրբոյն մելիտոսի, և բազումք այլոյ ուրուք 'ի քառասուն վկայիցս: Սոյն և 'ի տու-րոնը քաղաք առի բերեալ 'ի հռովմայ մարմին կմ ոս-կերք սրբոյն գորգոնիոսի իբրև 'ի թուոյ սրբոց քառասնից: 'ի հռովմ երկու վկայարանք կանգնեցան յանուն սրբոց քառասնիցս. մինն էր 'ի ձեռս եղբայրութեան ապաւինե-լոց առ Տր Ա.ծածինն, նորոգեալ և զարդարեալ նկա-րուք պատկերաց սրբոց վկայիցս յամի տն 1608. և էր անդ սովորութի մինչև ցաւուրս մեր ամ ամէ 'ի յե-շատակի քառասնից (զոր կատարէին միշտ 'ի մարտի 9. և ապա փոխադրեցաւ 'ի 10. և յայլոց 'ի 11.) բաշխել աղքատաց ողորմութի՝ հաց և բակլայ. իսկ միւսն էր 'ի ձեռս եղբայրութեան վիրաց սրբոյն փրանկիսկոսի:

Նոյնպէս և 'ի նոր հռովմ ք 'ի կոստանդինուպօլիս եր-կու վկայարանք էին յանուն սրբոց քառասնիցս. մին առ կոստանդինական բաղանեօք՝ շինեալ յանաստասայ կայ-սերէ և յարիադնայ կնոջէ նր. և միւսն առաւել գլխա-ւոր՝ էր առուն պալատական կամ զինուորանոց. զոր մաքրեալ տիբերեայ կայսեր թրակացւոյ հանդերձ կնաւ իւրով անաստասիաւ, նոր հիմն եդ եկեղեցւոյ, և շի-նեաց զորմունս նր 'ի բարձրուն չորից կանգնոց. այլ 'ի մեռանիլ նր մորիկ կայսր փեսայ նորուն՝ աւարտեաց զշինուածս եկեղեցւոյ, և զաթոռն եդ առ նմա յաւե-լորդ ամի կայսերութեան իւրոյ:

Գրէ եւստաթիոս քահանայ ժամանակակից 'ի վարս սրբոյն եւտիքէոսի պատրիարգին կոստանդնուպօլսոյ. թէ տա առ երախտապէտ լինելոյ հայրենեաց իւրոց՝ * ըղ-,, քաղաքագիւղն փռիւգիոյ զեկուչեցեալն ծծաւան՝ պա-,, տեաց ամուր պարսպաւ, և փոյթ կալաւ շինել 'ի ,, նմա զտաճար սրբ քառասուն վկայից. որպ զի տեղին ,, այն խրատամբք 'ի բազում պատճառաց մարթասցի ,, կոչել ծծայոն (գիւղ), և եղիցի քաղաք ապաստա-,, նի 'ի փրկութե հաւուց բազմաց ||:

(4) Ցաղագս լծին, զորմէ ասէս և 'ի վեր անդր. ծան" (1) ամինսեք վկայութե և 'ի վարուց սրբոյն վլասայ սեբաստաց-ւոյ (որ վկայեաց 'ի նոյն հալածանս), թէ և նա սր-կաւ 'ի նոյն լիճ 'ի նմին սպրիկողայսէ դատաւորէ.

այլ ըստ նմին գնայց և նստաւ 'ի վ̃ ջրոց երրորդ 'ի ցամաքի. զորոյ զփորձ առեալ հեթանոսաց՝ ընկղմեցան: Եւ վ̃ս սորին իրենաւորքոսի՝ զոր առնէն այլք 'ի նոյնս. 28. գրեալ է, թէ արկաւ 'ի նոյն լիճ սեբաստիոյ առ-գիակղեափիանոսին: Արդ 'ի կարգէ պատմութ(եան) սոցա քառասնից ուսանիմք իմանալ, թէ դատաւորն էարկ զնոսա ոչ այնչափ առ 'ի ընկղմել (ապա թէ ոչ՝ վէմ կախէին զպարանոցաւն, որ ոչ՝ յիշի), որչափ առ 'ի սառչմանել 'ի ցրտոյ մինչև 'ի մահ, եթէ մնասցեն հաստատուն 'ի հաւատս. ապա եթէ զղջասցին 'ի բարւոյն և կամեսցին ազատիլ 'ի մահուանէ, ելցեն արտաքս 'ի բաղանիս. որ եղև Ծ կորուսեալն. ուստի յայտ է՝ թէ 'ի ծանծաղ տեղիս մտեալ յանձնեցին ծովակին եդին զնոսա. ուր և յետոյ տիրեաց սառն, և որ 'ի կարգին: Այլ առաւ-նեմք. զի 'ի մթութ(եան) բանից սոցին բարբառ ըստ օրինակաց ինչ, ոչ և առ նիւսացւոյն, այնպէս երևի՝ թէ յորժամ արկան սոքա 'ի լիճն, արդէն իսկ կայր սառն, և 'ի վ̃ սառին եդան. և թէ անդ կացին զի՛ օր կմ̃ գիշերս առ-աւուրս. և զայս հաւանական համարեալ ոմանց 'ի յետոյն վկայագրաց լատինացւոց՝ պարզապէս եդին, թէ 'ի սառն արկան:

Այլ այս կարծիք առի 'ի բուն վկայաբանութեց (զոր զերկու հին օրինակս 'ի յունականէ թարգմանեալ տպագրեն բոլլանդեանք), նոյնպ̃ և 'ի միաբան վկայութ̃ ամ̃ յայսմաւուրաց և մատենագրաց առաջնոց, և յաւանդութ̃ ամ̃ եկեղեցեաց 'ի պաշտամունս իւրեանց. զի առհասարակ գրէ և առէ յանձնեցուսց, թէ 'ի ջուր լճին արկան, և ջուրն պաղեալ սառեցաւ 'ի գիշերի: Սմին իրի և գերարդոս վասսիոս՝ որ բազում աշխատասիրեաց 'ի քննութ̃ վկայաբանութ̃ սոցա քառասնից, բաղդատապատիկ վկայութ̃ք հաստատէ զայս 'ի ծանօթութիւն՝ որ 'ի վ̃ ճառի սորին եփրեմի. և 'ի վ̃ բարեկ.

* Սոյնպէս և 'ի նկարս եթէ արևելեայց և եթէ ա-
„ րևմտեայց այս կ̃ք վկայք տեսանին նկարեալ մերկ 'ի
„ մէջ լճին. ոչ̃ է տեսանել և 'ի հռոմ յեկեղեցւոջ
„ Խ վկայից 'ի թերմս՝ որ յայնկոյս տիբերեայ. և կա յե-
„ կեղեցւոջ սորին սանփանմոսի 'ի կեղէոս լերինն, և
„ յեկեղեցւոջ սորին վիտալեայ: 'Ի լրումն ամի՝ ցուցա-
„ նի նոյն Ճշմարտութ̃ն 'ի միաձայն հաւանութեէ ամ̃
„ ազգաց և ժողովրդոց: Այսպէս ունին զայս վասն
„ և մեչա այսպ̃ կալեան ոչ միայն լատինք, այլև յոյնք.
„ ասորիք, քաղդէացիք, մարոնիք, հայք, և որ այլ են
„ արևե-

,, արևելեան ազինք: Հաւատարիմ լեցին քեզ վաղեմի
,, պաշտամունք յունաց և եկեղեցական գրեանք նոցա,
,, վկայագիրք, եղանակագիրք, և ժամագիրք: Հաւա-
,, տարիմ լեցին յիշատակարանք սուրբոց և քաղդեաց-
,, ւոց. հաւատարիմ լեցին մատեանք՝ որք զքաղդեաց-
,, ւոցն ընթեռնուն պաշտամունս, և նոցին են հե-
,, տևորդք: Հաւատարիմ լեցին ժողովուրդք հայա-
,, տանեայց՝ ոչ միայն ինքեանք, որք զայն աւանդութի
,, հաստատութեամբ ունին ցայսվայր զոքցս, թե 'ի լրման՝
,, որ առ նա՝ չարչարեցան, այլև հեն յայսմաւուրք նց,
,, և չարականոցն՝ յորս նոյնն գլխովին բովանդակի:
,, Մինչ բանիւ, հաւատարիմ լեցի ամ իրաք հնագոյն
,, աւանդութե եկեղեցւոյ յայսմ մասին, որում չէ մարթ
,, ընդդէմ կքրիլ ||:

(5) Զքառասուն թուոյ սրբցս յարմարութի է քառա-
սնորդական պահոց յիշատակէ և նիւսացին՝ ծանուցանե-
լով և զցրտութի աւուրցն, յասել անդ 'ի ճառն երկրորդ.
* Այս ժամանակ էր, և այս աւուրք մրցանաց նոցա.
,, այս նախերգութի պատերի՝ խորհուրդ ՞ր քառասնոր-
,, դաց. քառասուն աւուրք քաւութե են մեզ, և համա-
,, թիւ պսակք սրբց: Մի արգելք աւելորդս և վայրա-
,, բան ձեզ երևեցայց, եթե զոր 'ի ձերում միջի զաքան-
,, չելիս բացադրել յօժարեցիմ, և ձերովքդ բարեօք
,, զլսելիս ձեր բաղխեցեմ. այլ զի մի թերակատար
,, սահեսցի բանս, ծն եկայք 'ի վախճան նահատակու-
,, թեն է սրբս և մեք ընթացցուք: Ցուրտ էր յաւուր
,, յայնմիկ. և չեն ինչ պէտք ուսուցանելոյ զձեզ. թե
,, որպիսի էր ցուրտն, զի յօրէ սաստի յայսմանէ մարթ
,, է ձեզ զայն իմաստասիրել. ցուրտ՝ որ և զհերս գլխո-
,, վին սառուցանէ. քաջ գիտակ էք սաստկութեն և
,, դժնդակութեն՝ եթե եկք, և եթե բնակք ||:

Սա ինքն ՞ր գրիգոր նիւսացի 'ի թուղթն առ փլաբիա-
նոս եպս, ուր յիշէ զհանդիպելն իւր 'ի սեբաստիա քա-
ղաք, երևի ցուցանել՝ թե սեբաստացիք 'ի տօնի սրբց
քառասնից կատարէին միանգամայն և զյիշատակ սրբյն
պետրոսի եպսին իւրեանց, որ եղեւ ընչեւորս սրբց
վկայիցս 'ի խաղն անդ գետոյն:

ՄՈՒՏՆ Ի ՎԻՐՍ

Այս հօրն մերոյ Գրիգորի լուսաւորչին ։

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ։

Ո զարմանալին հաստատութեան բան 'ի սկզբանէն դեղշաւոջ 'ի խոնարար վարս երեքա երանելոյ հօր մերոյ` 'ի դօնէ գեւոի նշխարաց նոյ ։ Նաեւ յայսմ վայրի պատարագաւ փոխեն մորեցն 'ի Վիրաց նշանակելով` ներբողական ճառիւ պատմաւորել եղաւ 'ի մէջ ջօրա-
ատաւորելոյ 'ի պէտս փոխադրաց ։

Նաեւ` որպէս յայտ է, 'ի վերջին հարգաւորութեան զա-նազանեն մերոյ յաստուրս Վիրաստանին գերեգորի հօմ ներքեւի շնորհաւորոյ` առ 'ի յիշատակ բաղձերանաց հօրս հոգւոյ` մեծի լուսաւորչին, ոչ շատ համարեցա-ւորքն հաստաբել շգենաւոր օր դօնէ նորա` որ վա տախման նոյ յերկինս` ընդ անուանմէ գեւոի նշխարաց, այլեւ երկրաւ առանձին յիշատակս հարգելոյն` վա մարց նոյ 'ի Վիրաստն (որոյ ժամանակն անյայտ), եւ վա ելիցն 'ի Վիրաստէն (որ եղեւ յամսեանն հոկտեմբերի)։ Օ մատու վերածին արդեօք խորհրդով 'ի գիշց աստուածպաշտական պահոց, ըստ որում եւ մէ հայրն մեր շնորհաւորեալն պահեաց պահս 'ի Վիրաստի առ շամ եէր շրջեփառան հօմ հնգետասան` յետ բաղձաշարժեալ նախապատուութեան ։ Նաեւ պէլան նշանակեցին յետ պէնոբեխորեէ խորհրդա-բար` պնի դօնէ համխմբեալ, եւ համագաւան նշխա-րաց յաղհանմաս հարպաղեուն, 'ի նախընթաց առաջ զօ-նէ ելեղեցւոյ` շրջ հարգեաց նա հնոյն լուսաւորիչն, ըստ որում յետ ելիցն 'ի Վիրաստէ ամենեցեաց ընդ խարս

հանդէ

հաւատացելոց, և շինեալ եկեղեցի, այնուհետև հան-գերձ. Թո՛ղ չէ որպէս մարմին 'ի Վիրսայ 'ի դէպ գայր առաքելոց ոգւոյ բար օրինակի Թաղման քն, նոյնպէս և ելն 'ի Վիրսացէ առաքելական՝ ճանապարհի յետ մի՛ջոցի յա-րութե վայելչագո՛յն հաստատեալ ։

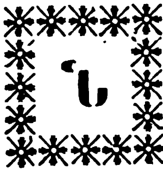
Այս բար այժմու հարկի՝ զոր հոգեմք վերջին հարկա-ւորութե փոխադրութե, բար որոյ 'ի առաքելական օրինակս յեռակեր և զաղակեր փոխադրութեց՝ որս առաջինոյ նշանակի այսպէս. * Սէյն Գրեգորի լուսաւորչին (կմ հայոց լուսաւորչին, կմ մերոյ լուսաւորչին) մարմին 'ի Վիրսացն (կմ 'ի Վիրսացին)‖։ Իսկ բար առաջին և հնագոյն հարկաւորութե փոխանեմք 'ի հին երկաթա-գիր ճառընտիր՝ յորում վարքի 'ի Է շաբաթու աղցից ե-դեալ, * Սահմի ամսոյ՝ որ օր ԺԷ. Սէյն Գրեգորի ելն 'ի Վիրսացէն։ Սաղմոս. ԼԲ. Տէրարդ. Առաքեալ չէս 'ի գէոյ փառաւորանաց։ Ընթերց. առակ. Յայնժամ հայցէ արդարն.... եղէ մեղ նշաւակաւոր։ Առաքեալ. Առ հաւատացելոցն առաքեալ ոգւոյ քո... 'ի Վէ գլխոյ նոցա։ Պօղ. եբր. Սանրէրս Տէրն առաջնորդ-դաց.... որում փառք յաւիտեանս։ Աւետ. մատթ. Յայնժամ պատարագեալ էք զերդաս.... և զհետանն յաւիտենականս ժառանգեսցէ‖։ Յորմէ երևի՝ թէ օրս այս յանուն ելիցն 'ի Վիրսացէն՝ էր յառաջին զան մէծ. և թէ որպէս քովեցաւ չինէ 'ի մարմն, չաւնեմք գա-շակելինչ արտաքին. չէ 'ի յետագայ դարս փոխանեմք բար այլև այլ կրկնոյ ճառըգաց և փոխադրութեց շին-թեալ զօր ելիցն 'ի Վիրսացէ ընդ մօրցն, և զգիւտ նշխարացն ընդ նոսին. զորոյ և զինշանակն գտանեմք 'ի նորագոյն յեռակերս ինչ փոխադրութե վերածեալ յայլ գիւտ նշխարաց. զորօրինակ 'ի մի յեռա" ատտենօր եդեալ իսյ զարշազես. * Սէյն Գրեգորի գիւտ նշխա-րացն‖.

բանին ||. և յորժամ կրէր յանեղեալ ’ի լաստակս :
* ճակատն ’ի վերայ || : Ոչ զնանէ զ օրէնսն, յորս
հանգոյն ճշմարիտ ծածկեալ կրէալ է անշօշափ.
* ոսկին կրկնոր լուսաւորչէն ||: և ’ի մուտ. * Եղէ
’ի վերայ է ||: Նաև յայլ տանէ զ ճշմարիտն նորա զնէ
այսպէս. * Ոսկին կրկնոր հայոց լուսաւորչէն ճակատն
’ի վերայն, և կնիք նշխարացն ’ի խորհրդաբերութեա-
նէս ||. նոյն այսպէս, * ոսկին կրկնոր հայոց լուսա-
ւորչէն կնիք նշխարացն ’ի խորհրդաբերութեանցն, և
ճակատն ’ի վերայն ||: Եւ այս ամ զինի կրկնէ յատուկ-
կայն է. յանկերութէ կրկնոյ, որ զհետ և զհոր զօր-
նակս բազմաբերն՝ առաջի աստուծոյ հնազանդ հնութեան և
նորութեան: Ը. յանբասանական հեղինակութէ, զի անկ
ճամէ անձին խորհուրդ համին լինել ոսկոյ զնոյն :
Թ. ’ի վերայ ինչ բազմաբերութէ հայերէն և հռամայեցի
ամայ, որք զարդոյ ’ի զարդ այլօրինակ համեմատին է
բնոյ. նման երէ և ոսկի այժմ՝ որք յատուկն նշանա-
կեալ լինելոց բայց հայերէն ամայ, բայց այլ և այլ հա-
մեմատութեան զարդոյ ճարտարն յեղանակել ’ի կրկնոյ:
Ո այսպէս հարկաւոր նշանակեցաւ, զի մի որ զեղ-
նելոյ ’ի պէսպէսութէ օրինակաց. զի է օրինակ և
հասարակաւն ամբողջութէ այժմ ’ի բառական զամ զբաշ-
խութէ. որք տանէ ’ի բացակ զարդոյ հետք մօրէ-
նակ պահէ որոշման զանազանեալ առանձին ոսկին լուսա-
ւորչէն յայս և յայն մեջոյ, զի է և մեղ ճշտին
անայլայլակ պահել. և բայց մայ մայ ’ի ոսկւոյն զար-
ճանաւոր խորհ զազարման անխափան խնդրել :
Բայց զի մի և զաստաման հրեշտակի ’ի զանազանեալ
ոսկւոյ, զմասունս և զէշս վերայիս ճառօրէն կարութէ
հեծանելոյ, զշարադրեալ վերա ’ի ոսկի կնքոյ նշխա-
րացն պահելով :

ՃԱՌ ՆԵՐԲՈՂԵՆԻ

Ի խորհուրդ Խոր Վիրապին ։

ՆՈՐ ԱԲՐԱՀԱՄ
հայրն հաւատոյ, արթուն դէ-
տապետ և լուսաւորիչ հոգւոց
մերոց Տ̃ր Գրիգորիոս, զ̃ի ա̃ծե-
ղէն խորին տնտեսուե̃ և ամենախնամ առ
մեզ տեսչութե̃, նախ զառաջինն զ̃ի օրինա-
կի մեծ նահապետին յերկրէ և յազգէ իւ-
մէ ելանէր՝ ի պարթևաց, և այն՝ մինչ չև
ծնեալ. և եկեալ բնակ լինէր Յիս հայաս-
տանեայց՝ ծննդեամբ և սննդեամբ ՚ի տաՀ-
մանս նր̃ ։ Յետ այնորիկ է̃ հանդէս աբրա-
համու և սահակայ միանգամայն անցեալ՝
զոհէր և ողջակիզէր զմարմինն բազմատե-
սակ չարչարանօք մահուչափ, այլ պահեալ
լինէր աջով հզօրին կենդանի սքանչելապէս.
զի պատճառք կենդանութե̃ եղիցի հոգւոց
բազմաց ։ Նա այս որպէս, եթէ ոչ նախ
երկնելով ահագին ճգամբք և յերկար աղօ-
թիւք՝ զոր ծնանելոցն էր հոգևպէս զազգ-
մի ողջոյն միանգամայն, մանաւանդ թէ զ̃ի
յովսեփայ է̃ փորձ անցանելով մտոց և ե-
լից գբոյ՝ զի մարթասցի լինել փառամփթու-
փանէ, այս է աշակերտեցուցիչ սովելոց յերե-
սաց

տաց ստվար ա՟ծայինն բանին. վ՟ս որոյ ոչ՟ ըստ-
միում տեսութե՟ յարուցեալ այսօր իջանէ ը՟ն
ընտանեօքն յակոբայ յօրինակ եգիպտոսի
'ի վիրապ, նոյնպէս և ը՟ն այլում՝ հանգոյն
աճեցուն և նախանձելի զաւակի նո՟ր յովսէ-
փու՝ արկանի 'ի գուբ անդր, արդարն իբրև
մեղապարտ. զի լաւ է բարեգործացն ըստ
կամացն ա՟յ չարչարիլ՝ քան չարագործաց:
Ո՜վ սքանչելեացս. 'ի խոնարհն զբարձունս,
'ի փոքրն յաշս իւր զմեծամեծս, և 'ի միում
զբազումս նկարագրէր գեղեցկապէս ամենա-
արուեստն իմաստութի՟ երկնային. 'ի պան-
ծալի հայրն մեր ասեմ զա՟ծամերձ նահա-
պետս տանն իէ՟լի. զի մեծ էր տնտեսութիւն
հաւատացեալ մեծին գրիգորի, և երկնա-
բերձ առաքինութի՟ նորա՝ տիրապէս բարե-
կամութե՟ առաքելով առ ա՟ծ 'ի վեր ը՟ն նահա-
պետական ընտանութե՟. և ս՟ս տուաւ՝ զի
հանդերձեալ ևս էր լինել կանխագէտ և
յառաջասաց ը՟ն մարգարէից, ընտրեալ ընդ
առաքելոց, դասակից ը՟ն [illegible] և ը՟ն
խոստովանող հայրապետս, և փառա-
կից միանձանց ճգնաւ[illegible], և [illegible]կից
ոչ՟ց վկայից արեամբ [illegible]լոց:
Սորին աղագաւ և ամենայն ը՟ն բազմա-
հանդէս պաշտամանն և պատուոյ՝ յոր հրա-
ւիրեաց զհաւատարիմ իւր ծառայ, յետ
բազմօրեայ հանդիսի ազգի ազգի և անտա-
նելի տանջանաց վկայութե՟ յատենին տրդա-
տայ վ՟ս անուան իւրոյ փառա[illegible]՝ ներքեւ
երկայնմտութ՟ք և թողացուցանելով ճգնաւոր-
է բազ-

և բազմաչարչար նահատակին վերայընկեց
լինել և բնակակից օձից և սողնոց Թունա-
ւորաց բազմամեայ ժամանակօք ։

Ո՜վ այս հանդէս է յաղթողական՝ ան-
Թարգմանելի սիրոյ զմեզ սիրողին ․ որով
զառաւել սիրելիան առաւել տանջել յառա-
տիս բնաւորեալ է , և զընտիր ընտիրս 'ի զօ-
րականէն՝ 'ի փորձ տալ մեծի պատերազմի
յառաջագրաւ շահատակութե̅ ․ ծանուանս
դնել աշխատութիս 'ի վ̅ր քրտնաջան մշակաց ,
զժուարինս ցուցանել ճանապարհս քաջըն-
Թաց եղելոց , ուղղեալ կարգեալ յալեկոծ
ծովու զճարտարագոյնն 'ի ղեկավարաց ․ զոր
կամի բարձրացուցանել՝ նախ խոնարհեցու-
ցանել , և այնչափ 'ի խորս իջուցանել խո-
նարհութե̅ որչափ կամի 'ի վեր յերկինս բարձր
առնել յաւիտեան ․ զի զփառաւորիչս իմ
փառաւորեցից՝ ասէ Տ̅ր ։ Ապա Թէ ոչ՝ առ-
իմէ՞ զԳրիգորի յետ յօքնապիսի կտտանացն
և՛ 'ի վիրապ իջանել անարգական , եԹէ ոչ
զի փառօք հանցէ զնա Տ̅ր 'ի լինել լուսա-
ծագող ծին արևելից ․ զո՛ր օրինակ մուտ ա-
րևուն՝ ելիցն է գուշակ ․ և Թէ ոչ արևա-
մուտ , ո՞ւր արևելք երբէք ։

Այլ ևս և այլ խորհուրդ է նշմարել 'ի
խորհրդեանս ․ զի ելս տեսանեմ 'ի մուտս
անդ նորահրաշ արևուս՝ արփիականն Գրի-
գորի , և մուտ յելս անդ ․ որ է հրաշափա-
ռագոյն ։ Տեսանեմ զնա ԺԵ 'ի վիրապն մտա-
նել՝ վերելակէ զերաստիճան ԺԵ յակոբեան
սանդուղս մինչև յերրորդ երկինս՝ 'ի բար-
ձունս

ձայնս բարձանս խորին խորհրդոց. և յերևան
՚ի վիրապէ՝ խորամուխ խոնարհութ. սփռել
զլուսաւորիչն ճառագայթս ՚ի վր նուաստելոցն
՚ի խաւարի խորամանկութ հայրենաւանդ բռնա-
ւորական կռապաշտութե: Այսպէս է, զի ե-
թէ ոչ լուսանայր զկնովին արփիափառա
անձն երանելի ՚ի մթան անդ վիրապին, ոչ
կարող լինէր լուսածագել յելս անդ իւ-
րում ոմն զարեգակն. արդ ծագեաց, որպէս
և ծագեցաւ ՚ի նմա անշարժութ. լոյսն ՚ի վե-
րուստ ՚ի հօրէն լուսոյ. և պարգևեաց՝ զոր
պարգևեցաւ նմա յաննախանձ աջոյն ձիրք
շնորհաց հո̅ ազգս ազգս, իբրև զբարութ հա-
զարդարեալ խորհրդոցն այ մատակարարելով
մեզ լուսաւորութի՝ լուսատուն հոգւոց: Ա՛յլ
երկրորդիս այս ՚ի սոնի անդ ելիցն ՚ի վիրա-
պէ համբերս. յայժմուս զառաքինոյն զխո-
րութիւն անսանելի է:
Տեսանեմք զքեզ ո՛վ Գրիգորիէ ՚ի խորս ե-
ջեալ վիրապին մնացեալ, և ըշխանօք տկա-
րացեալ աչաց՝ իբր վայրանկեալ և այր մի
տառապեալ զօգցես նկատեմք. այլ զօ-
րաւորեալ մեզ զանտեսանելիս՝ զանճառս և
զծածկեալս վերնական իմաստութե քեզ
յայտնեալս ՚ի խորութե անդ դբոյդ, և ըզ-
հօրով վերամբարձութե ՚ի վայրի անդ խո-
նարհութե: Կոչեմք, զի ո՛չ պատիժ պատ-
ժաւորի եղև քեզ վիրապդ՝ ոմ կարծէին ոչք
որկինն զքեզ, այլ զբանիս փափկութե սա-
ներ սիրելւոյ քո. ո՛չ զուր տառապանաց՝
կուրս և տղմուտ՝ խորափիխան այն ջեռնոց
թու-

թուխաւորաց, այլ յարկ ցնծութեան և ուրա-
խութեան արդարոյդ։ Նաև կարի իսկ քաջ. վասն
զի հանգիստ քեզ գրեցեր զաշխատութիւն,
փառս զվ՜ն այ նեղութիս, հանդարտութի զա-
ռանձնութիւնդ, նաւահանգիստ փնտր անա-
պատդ անձաւամուտ և գետնախշտի խղճ
վիրապիդ. միայնացար սիրողապէս 'ի գբիդ`
ոմ 'ի մենարանի կատարեալ միայնակեցի.
և գտեր զոր խնդրէիրն, կանխագոյն և կա-
տարելագոյն քան զգաբեցին յովհաննէս հայ-
կազուն՝ նորօրինակ ձգնարան, և սխրալի
կրթարան և վարժարան։ Կրթեցար կատա-
րեալդ 'ի կատարելութե. ուսար զիմանալիս
և զանիմանալիս 'ի հոգւոյն վարդապետու-
թէ. խորհրդազգած եղեր վերին իմաստու-
թե. և 'ի ծայրն հասեալ գիտութե սբց՝ բա-
ցաքօրրոց վերքերութ սիրոյն այ, ծանեար՝
զի ած սէր է, և ծանուցար ածաւէր և սի-
րելի այ իսկագոյն. զորոյ զնշանակս յաւ-
դեանց հաւատարմացեալ՝ տեսանեն ակա-
նեք ականաւորք 'ի տեսարանի յաճախապա-
տում գրոց վկայութեդ. որ է հրաշատեսիլ
նմանութի անկէզ մորենւոյ՝ հրավառեալ
սրտի կենդանախառնակելոյ յածեղէն սի-
րոյ։ Նաև որինչ են զարմանք. զի այս արգա-
սիք պտղոց են բազմամեայ առանձնակեցիկ
ութեանդ 'ի սեննեակ վիրապիդ խորոյ՝ հա-
նապազորդեալն ըն ած խօսակցութե սիրոյ
ընտանութե։ Ո՛չ ի՞նչ այլ ոք էր առ քեզ 'ի
խորս անդ ով երանելիդ՝ բաց 'ի տնէ այ
քումմէ, այն՝ որ պահէր զքեզ 'ի խածուա-

ծոյ

ծոյ և ՚ի թմանից սատանայական սոփնաց : Մ ա
զի ընդ քեզ էջ Տէր քո՝ ուր է յովնեփայ , և
ոչ եթող զքեզ ՚ի ձեռանէ : և զի՞արդ թո-
ղցյր , ուր դու ոչ թողեր զնա երբեք՝ առ-
նամբ չափ փորձանօք հանդերձ :

Ո՛րպէս . զի՞ բարի կա՞ զի՞ վայելուչ՝ նուաճագէր սաղմոսերգուն , զի բնակեն եղբարք ՚ի միասին . այլ ես վերադուցեմ աստանօր հիացմամբ և անյագ փափաքմամբ . զի՞ բարի կա՞ զի՞ վայելուչ , զի բնակէ Տէր ընդ մարդոյ՝ թագաւորն փառաց է ծառայի ՚ի հող մահու խոնարհելոյ , լոյսն անքննին է հոգւոց լուսաւորչի՝ յառանձնումն անդ սրտի նոր յաձախնակ վերապին : Ո՛չ ես վերապ կոչեմ զայն վայր ցանկալի , այլ՝ վեհ հրաշանիցն կայանից՝ երկինք երկնից Տէրն , և աթոռ բարձրումն անմահ արքային . զի Տէր էր ընդ քեզ գործորիէ և առ քեզ և ՚ի քեզ և զքեզ . և զո՞ր օրինակ նովաւ պահեցար կենդանի ՚ի վայրն մահու , նոյնպէս և նովաւ և ՚ի նոյն էր կեալ քո և շարժիլ և գոլ անպատմելի . Ո այս այսպէս գիտեմք և հաւատամք աներկբայ , այլ անկարանամք զնոյն ձանաչել , թող թէ թարգմանել , նախանձելի վիճակիդ՝ անձաշակքս յիմանալի խորտկաց անուշից հոգւոյն :

Նուաճմունք , զի՞ ոչ գրեցդ ասէ . Ո՞ր ական ոչ ետես , և ունկն ոչ լուաւ , և ՚ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ , պատրաստեաց Տէր , և ես վայելել ըստ տանելոյ մարդոյ մահկանացուիս յարդի վիճակի՝ ՚ի խորանէ . ասա վե-
րաւ

րապիս , լցեալ 'ի յիս զխուրականն բան ան-
սուտ , եթէ արքայութիւն տ̃յ 'ի ներքս 'ի ձեզ
է ։ Նոյն առաւել մատեայ առ տ̃ր , և առի
զլոյս . անդ ճաշակեցի և տեսի , զի քաղցր
է տ̃ր . վ̃ս զի անդ նստայ 'ի սեղան հօրն երկ-
նաւորի՝ առնուլ զճաշակն անմահութե̃ ըստ
խոստմանն բանին առ 'ի պարգևաց մխիթա-
րիչ հ̃գ հոգւոյն . կերայ և արբի և արբեցայ
'ի վայելչից և յուղխից փափկութե̃ անճառա-
կան կենաց ։ Ո՛չ ոք 'ի թագաւորաց վայե-
լեաց երբէք յայնպիսի անուշաճաշակ բերկ-
րանս և 'ի պարարիչ գրգանս , որ̃ եսս 'ի վե-
րապին արտաշատու , և միւս ես մարկոս աբ-
բայն առ խնև 'ի դարմանկիս լերին . ոչ ոք
'ի նոցանէ այնպէս փափկացաւ 'ի դահոյս
արքունի , որ̃ եսս 'ի մէջ օձից , և դանիէլ 'ի
գուբն առիւծուց . ոչ ոք այնպէս զուարճա-
ցաւ 'ի պարտէզս և 'ի բուրաստանս , որպէս
եսս 'ի մէջ կաւոյ և տղմոյ ք̃ս յովսեփայ և
երեմիայի . վ̃ս զի ծ̃ծ էր ք̃ս իս ։ Ո՛ ոք յերկ
այնպէս քաղցրացաւ 'ի սէր մտերիմ սիրե-
լոյ իւրոյ , որ̃ ես յառանձնութե̃ անդ ք̃ս տ̃յ .
ո՛ ոք այնպէս կղկաթեցաւ յընտանի զրոյցս
բարեկամի , որպէս եսս 'ի հանապազորդեան
խօսս ք̃ս տ̃յ 'ի խորոց սրտից 'ի խորութե̃ վե-
րապին ։

Նորեցս հինգ ամաց երկարութի յայնպիսում
վայրի՝ ոչ համարեցաւ ինձ 'ի թիւ աւուրց
անգամ տասանց և հնգից . զի այս բնութի
է ծածկելին քաղցրութե̃՝ յափշտակել զօգիս
և ընկղմել 'ի խորս անմոռացութե̃ . մինչև անձին

լինել մոռացող, թող թէ Տէր և ժամանա-
կի. որպէս գիտակ են՝ որք զփորձ առին պէս-
պէս յեղանակօք զմիտս դաւթեան առա-
ծին, եթէ հազար ամ յաչս Տեառն՝ որպէս օր երէ-
կի, զի եանց, զմայլեալք 'ի դոյզն զգալի
նշանակաց իմանալի վայելից՝ որպէս 'ի թռչնոյ
քաղցրաձայնութէ, կմ յանուշակ քնոյ։

Ո՛չ առակաբանն բազմերջանիկ հայրս հա-
սարակաց՝ ով եղբարք, այլ զճշմարտութիւն
ստուգաբանն առակօք և օրինակօք. բայց
զայսոսիկ այնոցիկ է իմանալ՝ որք մերձաւոր
են զուարթուն հոգւոյն գրիգորի. այնոցիկ՝
որ յանձինս բերեն զկնիք նմանութե հարա-
զատ որդիութե նր ընդ լուսահեռ կերպարա-
նաց հոգւոյ նր. պարզաբար ասել՝ այնոցիկ,
որ են որդիք լուսոյ՝ որք լուսածնունդ զա-
ւակք արփիացելոյն գրիգորի 'ի գբի ներք-
նումն՝ 'ի խաւարի և 'ի ստուերս մահու. և
ոչ որոց զնմանութի բերեն չարախօսակատեցն,
որ անուամբ արևորդիք, և արդեամբք խա-
ւարասէրք գտանիցին որդիք Տէր Տաւէզք.
զի զի՞նչ միաբանութի է լուսոյ ընդ խաւարի։

Նա այդ իսկ են սքանչելիք. զի լուսաւորիչ
հոգւոց մերոց լոյս էր և 'ի խաւարի սնդ-
անլոյս վիրապի. 'ի գբի տառապանաց փայ-
լէր այնպս, որպէս և 'ի չարչարանս պայծառա-
նայր անաղօտ. զի զչարչարանս կենարարին
յանձին կրել փոխա անզուգական դաւա-
նէր, և զխաչն պարծանս ըստ պօղոսի. 'ի
տկարութե զօրութի զգենոյր, և 'ի խոնար-
հութե զբարձրութի տեսանէր. որպէս և քաջ

աստեղագիտաց է ուսմունքն՝ ՚ի խոր ՚ի գերոյ անտեսութեն այլոյ ամի՝ աստեղաց բարձանց լինել նկատօղ ։ Եւ զի այս այսպէս , համասատ յայսմանէ ծանիցէ և ՚ի միտ առցէ անվրէպ զհաստատն իւրաքանչիւր ոք ՚ի մէնջ դաս լուսաւորութեան մեր մերձաւորութեն և զհե- ռաւորութեն ։ Եթէ սիրեմք զնեղութիս և զչար- չարանս , եթէ խնդամք ընդ վիշտս՝ որ վն այ , եթէ ուրախ եմք յայն ՚ի տառապանս և ՚ի ձախողակս՝ որպէս ՚ի սփոփանս և ՚ի յաջող- ուածս , հաղորդութի ունիմք ընդ լուսաւորչին հօգւոց ։ Ապա եթէ ՚ի վշտաց փախնումք , ՚ի հալածանս գայթակղիմք , ընդ աղքատութի դժուարիմք , ընդ հրամանացն զանգատեմք , և հանգոյն ձախողակողմեան աւազակին ազա- տութի ՚ի խաչէ պահանջեմք , չիք մեր մասն և բաժին ընդ որում հրաւիրեացն զմեզ ՚ի մասն ժառանգութե սրբոցն ՚ի լոյս ։

Եւ այլ ես յառաջինսն անդր ձեպիմ զեղեցիկ դարձուածով ՚ի փոխաբերութիւնս , ՚ի զնին կալ- նու լուսաւորչին ՚ի վերայ հօտի ։ Եւ եթէ էր հնար , կամէի և ցանկայի և փոյթ ան- ձին համարէի ընկալեալ լինել հօրն մե- րում՝ անդ յօժարեալ խաւար գրին , յոր լուսաւորութ էր իմ անձին ։ Կամէի լսել զան- դամնոր զմշտամնաւոր հեծութիս նր առ մծ , որք անտանելն լսօղ եղև սրտառուչ հառաչանաց յաղօթականացն անոր անապատականին պօ- ղոսի , և զուարձացա հոգւով ։ Կամէի լսել զածահաճոյ աղօթս և զխնդրուածս և ըղ- ձապատանս նր կարևորս և օգտակարոյցս

վր ածմ Տրի , եւս առաւել ըն նմանութե անն և նախասարկաւագի նր զաղօթս ներողութե 'ի վերայ չարչարողաց անձին իւրոյ՝ հայսատանեայցս . զի ծագեաց 'ի նա ած զլուսաւորութի փառաց իւրոց՝ ելանել 'ի խաւարէ հեթանոսական մոլորութե 'ի լոյս քնէական ճշմարտութե . զի այս էին առաւելագոյն մասամբ պաղատախառն և արտասուաթոր հայցուածք հօրս մերոյ սբյ . որում և լսէր բարեգութն և բարերար տրն , և ոչ անտես առնէր , տալով նմա կանխատես լինել հանդերձելոցն բարեաց՝ զոր ըն նր ձեռն առնէր առնել հայոց Տրն :

Մն որոյ կամէր տեսանել զայցելութի հրեշտակի տն առ հրեշտակն 'ի մարմնի գրիգոր 'ի գբի անդ տառապանաց. զի որ 'ի պաշտպանութի պահպանողական կարգեալ էր լուսաւորչին՝ 'ի չորրորդ դասէ զուարթունն , այս է 'ի կարգէ վերնական իշխանութեց , զոր ած այց առնէր առն ցանկալւոյ՝ ոչ սիրասուն բարեկամի . և ոչ զպէտս մարմնոյն անպակաս առնէր , եւս առաւել զհոգեորն յաճախէր մխիթարութի՝ խնլամուտ առնելով զնա վերնապարգև ածազդեցիկ լուսաւորութեց , զերկնաւոր քաղցրութի առատացուցանելով յարդարն , զբխրապատիկն յիշեցուցանելով նմա զվարձս և զպսակս փոխան ըն քրտանց և արեան կենդանի մարտիրոսութե նր , և յայտնելով՝ զոր սահմանեաց մարդասէրն ած զ'ի ձեռն նր լուսաւորութի և զվերածնութի յորդւոց այ զհամօրէն

ազգս

ռրամեանս ազին . և որ 'ի տոցին սակի : Այա-
մէր տեսանել և լսել և զնորուն դարձա-
դարձ պխնիս դոհացողական ցնծութբ , և
զդիպող այլ հարցուճածս առ հոգեղէն իշ-
խան՝ իւր խնամակալու , իղձ լինելով զկա-
ռեւորագոյնս 'ի բանից 'ի պէտս կատարեալ
ածպաշտութէ և ածսիրութէ տեղեկանալ 'ի
նմանէ . որովք բերկրապատար անձեցեալ
յոգւոյն՝ փառս վերառաքէր այ զցայգ և
զցերեկ անդադար սաղմոսերգութբ . և որ
քան զօր առաւելեալ 'ի սէր արարչին իւրոյ՝
լինէր իբրև զվառարան անշիջափառ և լու-
սակիզն հրոյ սիրոյն :

Բայց դու տես ինձ և այլ օրինակ մեզ զկար-
ձելոյ Մխիթարութէն յառաւել մխիթարուի .
զի ահա յաւուր միում պակասեաց երևումն
նմա հրեշտակին՝ առանց գիտելոյ գրիգորի
զխորհուրդն . և մինչ ակնկոծ եղև սիրտն
այն՝ օթևան ածահանգիստ . և ոչ երբէք .
այլ կատարեալ միաբանուբ ը կամացն այ
բարեսիրաց՝ 'ի նա ապաստան առնէր զելս
իրաց . և անձանձ անձին գեղեցիկ մխիթար
մատուցանէր զերկայնմտութէն և զխապառ
համբերուէ զպտուղս շահեկանս . համբեր
առէ տն և քաջալերեայ . զօրասցի սիրտ քո ,
և համբեր տն . և թէ՝ համբերելով համ-
բերի տն , որ գիտէ միւսանգամ զիս մխիթա-
րել , մինչև հանել զխոովին 'ի գբոյ տառա-
պանաց՝ 'ի կաւոյ և 'ի տղմոյ :

Իսկ ահա յերկրորդումն աւուր եկեալ հա-
սանէր զուարթունն ըն սովորուէ . յայնժամ

կրկին զուարթութիւն ասացեալ երանելւոյն Գրիգորի՝ զպատճառս հարցմանըն զբանի-լոյն։ Այլ լսէր 'ի նմանէ բան, որում ան-մարթ էր ըստ մտօք անկանել. աւուրքս են առէ յաւուրս՝ պատկեր [ինն]օրեայ ժամանա-կի, որ անց 'ի համբարձմանէ մին յերկինս մինչև ցառաքումն հոգւոյն սրբոյ 'ի դասս ա-ռաքելոց. որ երիցս երրեակ աւուրքն չա-փեցաւ 'ի փառս երեքսրբենին՝ կատարել մեզ լինելի զաստուց հրեշտակաց ատն ցըն-ծութեան ըստ միոյ միոյ 'ի հոգեղէն դասակար-գութեանց՝ մի վերանալոյ մին յերկինս մարմ-նոյն զոր 'ի ձեռն էառ, և ուրախ առնելոյ զերկնաւորս և զերկրաւորս առ հասարակ մի հաստատական փրկութիւն։ Արդ քանզի ե-րեկ օր չորրորդ էր համբարձմանն՝ ողոր-մեան տօնախմբութիւն [illegible] դասու՝ չորրորդի 'ի կարգի երկնայինն քահանայա-պետութեանց, և իմ 'ի համարոյ անուանի նորին դասու գոլով՝ 'ի նոյն հանդէս կայի ուրա-խութեան։

Օայս լսէր երանելին, և հոգւով 'ի նոյն երախտիս հրեշտակական ամբաստանայր զդա-սուց՝ առ խնդութեան, որով խնդամօք եղե-մեծահրաշ խորհրդոյն վայելչութե։ Այս այս մի 'ի բնութեանց այցելութեանց, զոր յետոյ պատ-մեաց այլն մեզ հոգևոր որդւոց իւրոց. և այնպէս զեղեցիկ աւանդութ մինչև առ մեզ հասանէր՝ ըստ վկայութեան շարակնոցին։ Այս յայտ է, թէ և այլ մեծամեծք և անքննելիք հաղորդեցան Գրիգորի խորհրդոյք, զորս

չէր

չէր բաւական պատմելոյ 'ի լսելիս մահկանացուաց առ անճառութեն, ըստ պօղոսի՝ որ լուաւ բանս անճառս, զորս ոչ է պարտ (ասէ, իմա անմարթ) խօսել ։ Քանզի և գրիգոր մեզ պօղոս այլ՝ հեթանոսաց առաքեալ, առաքելական այր, նման նմին առաւել քան զայլս վաստակեալ յառաքելաջան մշակաց բանին. եթէ չարչարանօք, առաւել. եթէ բանտարգել ոքնութ՟՝ գեր 'ի վեր. զի ոչ ոք արդեօք հնգետասան ամ բանտարկեալ 'ի ո՞րց, և այն 'ի բանտ խոր վիրապի 'ի մէջ թունաւորաց, և անդ իբրև 'ի գերեզմանի թաղեալ կենդանւոյն և կենդանի պահել աջով հզօրին՝ մինչև ցօր ելցն փառօք 'ի փառս փառաւորելոյն ։

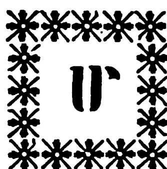

ԳԼԽԱՏՈՒՄՆ

Սրբոյն Յովհաննու մկրտչի : (1)

Ուր և պատմումն գիւտի պատուականն գլխոյ նր :

Հ. օգոստ. 29. և փետր. 24 : Յ. օգ. 29 : փետր. 24 : մայ. 25 : Լ. օգ. 29. և փետր. 24 : Բաղդատեան ժամերգութ. հատ. Է. յաւելուած. 24. էջ. 687 = 806 : Յովսեփեան : Լորենս : Սուրիուս : Թէոփանէս : Թէոդորոս քահանայ, և այլք : Մարկեղոս, Նիկեփորոս. եւ :

ՍԱՐԴԱՐԻ ԲԱՐՁրելոյն և առաքելոյ ամօրհնելոյն՝ որ կարապետն և մկրտիչն յովհաննէս, լցեալ զընթացս կարապետութե բանին՝ իբրև հրեշտակ առաջի նր, և եղեալ ունկ կատարումն օրինաց՝ նոյնպէս և նախասկիզբն շնորհաց, արժանի լինէր մկայական կատարման յաղագս ճըշմարտութե. զի Է այլոց բազմապատիկ պսակաց զոյգ ընդ ծննդական հանդիսի՝ և ըզմարտիրոսականն կապեաց 'ի գլուխ իւր զպսակ, որ զգլուխն բոլորից և զառաջինն մկայն զքն թագաւոր փառաց ձեռնադրեաց 'ի հասանման յորդանանու :

Արգ

Մարդ ոչ ծառայն քան զՏէրն, առաւելագոյն քան զարեգակն՝ յառաջեաց ծննդեամբ յԾ՝ վեցիւք եւեթ ամսօք, և յերեւանելոյն ամի կենաց իւրոց դարձ արարեալ յանապատէ՝ սկիզբն արար մկրտութեան և քարոզութեան ապաշխարութեան (2), նոյնպէս և կանխէր ելք նր յԾէ քան զՏէրն՝ Ը ելանել փրկչին ՚ի քարոզութիւն. զի անդէպ էր ճրագի առաջի արեւու լուսածագել. և այս էր՝ զոր Ինքնին մարգարէանայր յովհաննէս, եթէ նմա պարտ է աճել, և ինձ մեղմանալ. որպէս և Տէրն զնոյն յայտնաբանէր՝ յաւել անդ զյովհաննէ առ հրեայս. նա էր ճրագն՝ որ ծագէր, և դուք կամեցայք առ ժամանակ մի ցնծալ ՚ի լոյս նորա. որով և զայն տայր իմանալ՝ թէ ոչ ապաշնորհքն ինքնին շիջուցին զանաղօտ լապտերն, զոր գովէին և սիրէին, նոյնպէս և զարեգակն գլխովին մտաքերին շիջուցանել զկենսատուն Քի ։

Սակս այս նախընթացութե կարապետին նաև Քն մահու փրկչին՝ կարգեցաւ և ՚ի լնուլ ըղպաշտօն հրեշտակութե իւրոյ առ երամս նահապետաց և մարգարէից և ամ արդարոց յաւելեալ և այսր, որք սպասեալ մնային ազատեցուցիչ յուսոյ գալստեան ԱԾորդւոյն երևելոյ ՚ի մարմնի. վասն և փութայր զնոյն աւետարանել նց նր կարապետն՝ ՚ի ձեռն կատարման իւրոյ գլխատմամբ՚ ՚ի հերովդէ. զորմէ ժամ է ասել ։

Հերովդէս չորրորդապետ՝ արքայ անուանեալ միոյ ՚ի չորից մասանց պաղեստինու ՚ի-

կող.

կողմանս գալիլեացւոց ընդ ձեռամբ հռովմայ կայսեր, առեալ էր կին օրինաւոր զդուստր արետայ արքային պետրայ, զի̃ ապառաժ կոչեցեալ արաբիոյ. այլ յետոյ բանս եղեալ ընդ հերովդիադայ կնոջ փիլիպպոսի եղբօր իւրոյ՝ առ չար ցանկութե̃ն յայտնի շնութե̃ կորզեաց զնա 'ի տանէ առն նո̃ր 'ի կենդանութե̃ նո̃ր, և անուանեաց իւր կին զհոմանին. մինչև փախչիլ յերեսաց նո̃ր հարազատ լծակցին դստեր արետայ, և գալ պատմել մեծին յովհաննու, զոր ճանաչէր այր ա̃յ և մարգարէ. և գիտէր՝ թէ նոյնպէս ակնածէ 'ի նմանէ և այրն իւր հերովդէս արքայ. զի բազում անգամ կոչէր զնա 'ի պալատն, և լուեալ զբանս քարոզութե̃ 'ի սբ̃յն՝ քաղցրութե̃ ունկնդիր լինէր: Զայս լուեալ սբ̃յ մկրտչին՝ չոքաւ յանդիմանեաց զհերովդէս յայտնապէս քարոզելով զճշմարտութի օրինացն ա̃յ, եթէ չէ՛ արժան քեզ ունել զկին եղբօր քո կենդանւոյ:

Ընդ որ զչարեալ հերովդի՝ ընդ սադրելոյ չարադրդեան հերովդիադայ, ոխացաւ ընդ սբ̃յն. և յետ աւուրց առաքեաց՝ կալաւ զնա և եդ 'ի բանտի, ըստ յովսեպոսի 'ի մաքերոնտայ ամրոցի՝ որ յայնկոյս յորդանանու մօտ 'ի բերան գետոյն առ մեռեալ ծովու: Իսկ արետայ դուստրն խոյս ետ և գնաց առ հայր իւր. որով առաւել համարձակութե̃ գտեալ հերովդիադայ՝ տիրաբար վարէր յա̃մի, մինչև իշխել և կնաբարոյ առն, և բազում վնասուց լինել նմա պատճառ մինչև 'ի մահ

դրդ-

ընդդաւելով զնոսա 'ի վ(եր)այ ազգականաց նոցա և եղ-
բարց, որ և իւր իսկ մերձաւորքն էին . զի
հերովդիանոսքն՝ որ և հերովդեանք կոչին, էր
դուստր արիստաբուղեայ որդւոյ մեծին հե-
րովդի ասկաղոնացւոյ 'ի մարիամենայ կնո-
ջէն . այլ զգլուխ տեառն չարեացն հերովդի և
հերովդիադայ եդև անպարտ արիւն յով-
հաննու ։

Բանզի եղև օր՝ յորում հերովդէս արար
կոչունս մեծամեծաց իւրոց իբրև 'ի յիշա-
տակ ծննդոց իւրոց . և այս ոչ էր սովորութե
հրէից, այլ ըստ հեթանոսաց ժամանակին,
որպէս է տեսանել 'ի պատմութիւս հռովմայեց-
ւոց յայնմ դարու . մինչ և 'ի կատարել կոչ-
նոցն հեթանոսաբար՝ կաքաւեաց և լիրբ
դուստրն հերովդիադայ ըմբնուոյ՝ առաջի
կամ շաղուածէ անուն՝ 'ի հանդիսի կոչնակա-
նաց ։ Նա անմիտն հերովդէս զուարթացեալ
'ի գինւոյ, և տեսեալ թէ հաճոյ թուի նո-
քեան և հրաւիրելոցն կաքաւումն աղջկանն,
արար նմա խոստումն անմտութե, թէ խնդր-
եսցէ յինէն զոր ինչ և կամիս, և տաց քեզ՝
մինչև ցկէս թագաւորութե իմոյ ։

Նա պաղջիկն էր անօրէն խրատու մօր իւրոյ՝
ասէ . տուր ինձ այժմ 'ի վ(եր)այ սկտեղ զգ-
գլուխն յովհաննու մկրտչի ։ Սորջացաւ 'ի
խորհուրդս իւր խորհրդականօքս թագաւորն .
զի զոր ոչն կարծէր՝ լուաւ . այլ 'ի պահել
զպատուէր անձինն, զի մի երևեսցի ծանծա-
ղամիտ և երդմնազանց առաջի բազմակա-
նացն, յանձն էառ զգործն անարժանութե .

ու-

առաքեաց դահիճ, եւ գլխատել զայրն մի.
և բերաւ պատուական գլուխն արհամարհա-
դախ, և տուաւ աղջկանն. և նա առեալ
տարաւ առ մայր իւր ։ Նոյնպէս կատարե-
ցաւ գլուխն մարգարէից գլխատմամբ յա-
ռաջին կմ յերկրորդ զատկի քարոզութե փրկ-
չին. այսպէս համդիպեցաւ արդարն ՚ի վը-
կայութեն ճշմարտութե. մինչև յայտնի լի-
նել և ամ հրեից, թէ չար էր արարն հերով-
դի. վյ և յայ հասեալ համարեցան պատու-
հաս զչարիսն՝ որք եկին զկնի ՚ի վր թագա-
ւորին և զօրաց նր. ոմ ասացաք այլուր բա-
նիւ յովսեպոսի. այլ սուտ ըն կարգի նշանա-
կեսցուք ։

Լուաւ արետաս արքայ աներ հերովդի՝ զոր
ինչ արար նա անզգամութե ընդ դուստրն իւր
յանձնել անդ զհերովդիադա. և յետ սա-
կաւուց եհաս յականջս նորա և գլխատումն
մեծի մկրտչին ՚ի պատճառս նոցին իրաց. վյ
առիթ առեալ զայլ կռիւ վր սահմանաց ինչ
մորութե ըն մէջ իւր և փեսային իւրոյ, զօրա-
ժողով եղև և ել ՚ի պատերազմ ՚ի վր հերով-
դի. և հերովդէս արձակեաց ընդդէմ նորա
գունդ բազում. այլ արետաս եհար և խոր-
տակեաց չարաչար զզօրս նր նիզակակցութ
քաղաքացն հայոց ։

Զի ոմ գրէ խորենացին (Է. 28), աբգար
արքայ հայոց՝ զկնի դարձի իւրոյ յՑԷՆ պար-
սից եկեալ ՚ի քաղաքն իւր յեդեսիա՝ միաբա-
նեաց ըն արետայ արքայի պատրիացւոց՝ տա-
տարս տալով նմա ՚ի ձեռն խոսրանայ (կամ
խոռ

խորենայ) ուրումն արծրունւոյ՝ մարտնչէր ընդ հերովդէի . քանզի նախ զդուստր արետայ կին առեալ հերովդէի , և անարգեալ ՚ի բաց եթող . և զհերովդիադա մեկնեալ յառնէ իւրմէ եհան կենդանւոյն . յաղագս որոյ սպան և զյովհաննէս մկրտիչ : Այլ եղև պատերազմ ընդ նա և ընդ արետ մըն անարգանաց դստերն . յորում սաստկապէս հարեալ սատակեցան զօրքն հերովդէի՝ յօգնականութե քաջացն հայոց , որպէս յածային տեսչութե՝ վրէժս հատուցանել ընդ մահուանն մկրտչին . ընդ որում և հրեայքն առ հասարակ վկայեցին՝ ասէ յովսեպոս :

Արդ հերովդէս կորագլուխ ամաչեցեալ մըն պարտութե՝ ապաւինեցաւ առ տիբեր կայսր , զի մի իսպառ վատթարեալ մնասցէ : Այլ թէպէտև առ ժամն եգիտ նպաստաւորութի ՚ի հռովմայեցւոց , այլ կասկածելի էր նա և յաչս նց՝ առ թշնամութեն ընդ պիղատոսի դատաւորին հրէաստանի . ընդ որում արար բարեկամութի ՚ի ժամանակի չարչարանաց տն . բայց և ոչ այնու օգտեցաւ . մինչև յետ բազում անցից՝ յաւուրս կայսերութե կայիոսի կալիգուլայ մերժեցին հռովմայեցիք զհերովդէս յամ իշխանութե չորրորդապետութե , և իբրև չոքաւ ՚ի հռովմ առ արդարացուցանել զանձն՝ աքսորեցաւ ՚ի վեննա կմ բեննա գաղղիոյ , և անտի ՚ի սպանիա . կամէր կայսրըն արձակել զկարծեցեալ կին նր զհերովդիադա յաքսորութի . բայց յոչն առնուլ նր յանձն բաժանիլ ՚ի հերովդէ՝ աքսորեաց և

զնա

դիմաց է նոսա . և այնպէս տառապեցան յառա-
քութէ :

Մինչ շարաշար ևս եղև կորուստ զօրացն հե-
ծելազօրաց՝ շարադրել կարգաւորն . որ յետ
մինչելոյ կենն այլում՝ առեալ էր 'ի կենաց
առաքելականնդեայ ... 'ի նոյն ազգական-
նութէ՝ իշխան եղելոյ 'ի կողմանս պաղես-
տինացւոց կամերկրին առաջնոց : Իսկ եղև շա-
ղախել զնոսա ուրեք 'ի ձեռբ ...՝ անյայտանելով
հեռացեալ է զետ առաւելեալ , է որ ասեն ...
քին զնոյին անյիշատակ . և աշխա պատմու-
թեան ասէ է սուրբ նա , և ընկղմեցաւ խոկ-
և խոսք 'ի գետոյն մինչև 'ի պարսպանացն . անդ 'ի
սադրանայել նա և 'ի շարժեալ առ 'ի կարօղ
զինելոյ ասանուլ 'ի ջրոյ անուսի 'ի վեր՝ նազա-
րեթել կարգաւորանդն 'ի մէջ ջրոց կործեալ .
ղի զգլուխ նա հասանել 'ի պարսպանացն 'ի սեպ-
բաստուր բերդին առաջին . և եղև առ մեծ 'ի
մէջ ամս ... և ... , որք գիտեն՝
թէ սա այն է , յորոյ 'ի պատճառս հաստա-
պատուհական գլուխ սրբ մարգարէին յով-
հաննու :

Իսկ մ՛ն նշխարաց և գլխոյ նորին յովհաննու
մկրտչի բազում են բանք առ մատենագիրս
և առ մկայագիրս (3) . յորս ստուգագոյնն ա-
ւանդութի ընտրեալ 'ի բազմաց այսպէս ու-
նի : Մարմին սրբոյն առանց գլխոյ ամփոփեալ
յաշակերտաց նորին՝ թաղեցաւ յառանձին
գերեզմանի յորում արձանս սեբաստէ քաղա-
քին պաղեստինու , որ և սեբաստուպօլիս
քաղաք սամարիոյ (կոչեցեալ և սամարիա) .

ուր

ուր մնաց և 'ի յետին ժամանակս յիշատակ պալատանն Հերովդի իբրև քսան փարսախ հեռի 'ի Մաքերոնտայ. միայն չէր յայտ, թէ յանուն Հերովդի՞ չորրորդապետի կոչէր պալատն այն, եթէ ականածանացն Հերովդի, որ եդ. ասեն զանունն քաղաքին 'ի պատիւ կայսերն Օգոստոսի՝ որ ըստ յունաց է Սեբաստոս։ Նաև մնաց անդ մարմին սրբոյն մինչև ցաւուրս Հեղինեայ դշխոյի, որ իբրև եկն յԵրուսաղէմ՝ շինեաց եկեղեցի 'ի վերայ տապանի նորա, և հանգոյց զայն 'ի մէջ երկուց մարգարէից, այսինքն ընդ մէջ գերեզմանաց սրբոյն Եղիսէի և սրբոյն Աբդիու. և զայս դնեն ոմանք լինել յարուճարձանս անդ Սեբաստուպօլսոյ. այլ ըստ այլոց ստոյգ ևս թուի, թէ եկեղեցին շինեցաւ 'ի մէջ քաղաքին, և անդ փոխադրեցաւ մարմին սրբոյն. ուր լինէին բազում սքանչելիք, որպէս գրէ Հերոնիմոս ականատես։ Որ թէպէտև կայր նաև վկայարան փոքրիկ արտաքոյ 'ի վերայ գերեզմանին. այլ իբրև թագաւորեաց ուրացօղն Յուլիանոս, արքանեակք նորա աւերեցին զարտաքին վկայարանն. իսկ 'ի ներքին եկեղեցւոյն կամեցան ևեթ հանել զմարմին սրբոյն և այրել ըստ հրամանի ուրացօղին. և արդարև համբաւեցաւ իսկ, թէ այրեցին զամենայն ոսկերս սրբոյն ընդ այլ նշխարս սրբոց. բայց ըստ այլ աւանդութեան Անտիոքացւոց՝ ապրեցուցին զայն հաւատացեալք. և թէ զիարդ, այսպէս գրէ վիպ ոմն յունաց Թէոդորոս Դափնոպաս կոչեցեալ 'ի սկիզբն տասներորդ դարու։

Նախ

Նախ զառաջինն յայտ առնէ, թէ յառաջ քան զաւուրս Յուլիանոսի եւ չէին մնացեալ անդ ամբողջ ոսկերք սրբոյն. այլ ըստ այլեւայլ մասանց հանեալ էին անտի 'ի ձեռն քրիստոնէից. եւ այս 'ի դէպ գայ եւ այլ առանձին պատմութեանց նշխարաց սրբոյն գտելոց 'ի հայս եւ յայլ տեղիս յառաջին ժամանակաց հետէ։

Այլ ինքն զայն պատմէ, թէ զնախկին երեւելի մասն, որ զաջ սրբոյ մկրտչին էառ 'ի տապանէ անտի նորա 'ի կողմանց սեբաստուպօլսոյ սրբ ղուկաս աւետարանիչ, եւ եբեր 'ի քաղաք իւր յանտիոք. եւ թէ 'ի հալածանս յուլիանոսի պահեցին զայն յաշտարակին կոչեցեալ զոնիա որ անկիւն. որ եւ յետ ժամանակաց առ յուստինիանոսիւ բերաւ 'ի կոստանդինուպօլիս, եւ անդրէն դարձուցաւ. եւ դարձեալ յաւուրս կոստանդեայ եւ ռոմանոսի կայսերաց փոխադրեցաւ 'ի կոստանդինուպօլիս. եւ զայսմանէ է ճառ բովանդակ նորին մատենագրի ժմկակցի ։

Արդ սոյն այս այր գրէ, թէ յորժամ եւ 'ի պաղեստին առաքեաց յուլիանոս արս յանտիոքայ՝ զի այրեսցեն զնշխարս կարապետին զգտեալս 'ի տապանի նորա, հայրապետն եմի (որ էր յայնժամ սրբն կիւրեղ) խրատեալ ընդ այսմ՝ փութացաւ եհան անտի զոսկերս սրբոյն եւ առաքեաց յաղեքսանդրիա. իսկ 'ի տապանի նորա եդ զայլ ոսկերս. եւ այնպէս այրեցան այն ոսկերքն օտարք, եւ պահեցան նշխարք սրբոյն ։

Եկեսցուք այժմ 'ի գիրս պատմական գըրքոյն .

ԼԳ

խոյն . որ մնաց զառաջինն 'ի տան Հերովդի,
և անդ ծածկեցաւ ՃԷ հողով 'ի մէջ կաւեղէն
անօթոյ . (ոմն և սովորութ էր հռովմայեցւոց
և այլոց բազմաց յաման խեցեղէն պահել
զոսկերս և զմոխիրս մեռելոց) . և եղև յետ
ժամանակաց իբր յերրորդ դարու' գալ եր-
կուց ուխտաւորաց կմ կրօնաւորաց յարևե-
լից 'ի կողմանցն կիլիկիոյ յեղէմ, և խնդրեանիլ
յաւերակս տանն Հերովդի : Այլ ահա երևե-
ցաւ նոցա սբն յովհաննէս մկրտիչ յանուրջս
միանգամ և երկիցս, և յայտնեաց նոցա զանձն
իւր' ուստի զտեղի գլխոյն, և պատուիրեաց
առնուլ տանել զայն ընդ իւրեանս : Այլ իբրև
զարթեան և պատմեցին իրերաց զտեսիլն'
յարեան և բրեցին զտեղին նշանակեալ 'ի
սրբոյն . ուր գտեալ զաման խեցեղէն կնքեալ'
ուրախ եղեն յոյժ . և ընդ բանալն' առին
զբուրումն անուշահոտութ . ապա եդին զայն
'ի մախաղ իւրեանց, և բերին 'ի կիլիկիա .
ուր եդեալ 'ի բնակութ իւրեանց 'ի խորշ մի
պատուհանին (որ 'ի տօլայն) պահէին պատ-
ուով, կախեալ կանթեղ առաջի :
Յետ մահու նոցա մնաց պատուական գլուխն
'ի ձեռս այլ կնոջ միոյ 'ի նոյն տանէ' աթա-
ղիա անուն . և այսպէս ձեռաց 'ի ձեռս ան-
ցանելով մինչև 'ի ժամանակս կոստանդիա-
նոսի և որդւոց նր' անկաւ 'ի ձեռս արիանո-
սաց և մակեդոնեանց . որք համբաւեցին
զնա նորոգ բերեալ յեղէմէ . զի էր ցայտնելոյ
զնա յանծանօթս . և ընդ այսմ գրի 'ի հին մա-
տեանս սրբոց արաբացւոց' ուր կայ այս պատ-

մութի, թէ * տեղին սբ գլխոյն մնաց յան-
,, ծանօթս մինչև 'ի ժմկս Կիւրղի Եէմացւոյն.
և Սոզոմենոս գրէ. 'ի Է. 24. * գլուխ յովհաննու
,, Մկրտչի ... ասի գտեալ առ կրօնաւորս ա-
,, մանս յաղանդոյն Մակեդոնեանց, որք զա-
,, ռաջինն բնակեցան յԵէմ, և ապա փոխե-
,, ցան 'ի Կիլիկիա ||: Նոյն զայլոն՝ որք անյի-
շատակ տեսեալ զայսպիսի անցս հին դա-
րուց, համարին թէ ոչ 'ի վեր ել և յաւուրս
Կիւրղի, այլ յետ միւս ևս դարու. որ է չփո-
թել զերկրորդ գիւտն ընդ առաջնոյն, զորմէ
մեր բանքս են:

Արդ՝ զոր յայտնի գրէ Սոզոմենոս ոչինչ հե-
ռի ժամանակաւ, 'ի Թագաւորութե Վաղե-
սի արիանոսի յայտնեցաւ առաջին գիւտն
պատուական գլխոյս 'ի Կիլիկիա. և եղև ա-
ռաջին փոխադրութի 'ի Կոստանդնուպօլիս
'ի ձեռն բարեպաշտ արքային Թէոդոսի Մե-
ծի: Վասնզի ասէ՝ լուեալ Մարդոնիոսի ներ-
քինապետի արքունի պալատան՝ թէ գլուխ
յովհաննու Մկրտչի է 'ի Կիլիկիա 'ի ձեռս Մա-
կեդոնեան կրօնաւորաց, պատմեաց կայ-
սերն Վաղեսի. և նա հրաման ետ բերել
զայն 'ի Կոստանդնուպօլիս: Այլ որք տա-
քեցանն, եդեալ զպատուական գլուխն յե-
րևելի կառս՝ բերին մինչև 'ի Բիւթանիա.
այլ իբրև հասին 'ի Պանտիքս (որ և Բէնտիքս)
'ի սահմանս Քաղկեդոնի, ջորիքն՝ որք ձգէին
զայն, ոչ կամէին յառաջ խաղալ. և թէ-
պէտև սպառնայէին յոյժ գրաստուց ջորե-
պանքն, և կառավարն չարաչար մտրակէր,
բայց

բայց անհնար եղև շարժել զնա 'ի տեղւոջէն. ուստի 'ի միտ առեալ՝ եթէ յինչ են իրքն, հաւանութբ կայսեր առեալ եդին զսբ գլուխն 'ի մօտակայ գիւղն կոսիղայ՝ որ էր կալուած մարդոնիոսի:

Յետ քանի մի տարւոյ՝ այն է յամի տն 390. Թէոդոս կայսր՝ եթէ յաղագս մանէ տն և եթէ այլ կարապետին՝ եկեալ 'ի տեղի անդր, ուր էր գլուխ սբյն, կամեցաւ բառնալ զայն անտի, և տանել անձամբ 'ի թագաւորեալ քաղաքն: Յայնժամ բազմօք ընդէմ եկաց կոյս մի՝ մատրոնա կոչեցեալ՝ յաղանդոյ անտի մակեդոնեանց, որ եկեալ էր ընդ բեկենտի քահանայի իւրումն աղանդակցի իբրև սպասաւոր և պահապան սբ գլխոյն. իսկ բարեպաշտ կայսրն՝ որ ոչ կամէր բռնութբ հանել զսբ գանձն 'ի ձեռաց նր, հեզաբար աղաչելով յորդորէր շնորհել զայն ինքեան. մինչև հաճեցաւ և զիջաւ կոյսն այն՝ եդեալ 'ի մտի, թէ ոչ առ վաղեսիւ եղև, նոյնպս և այժմ ոչ կամեսցի շարժիլ սբն 'ի տեղւոջէ անտի:

Այս միտս էր և քահանային բեկենտի. որ և եդ անձին իւրում ուխտ, զի թէ շարժեսցի գլուխ սբյն, դարձցի ինքն յուղղափառ հաւատս՝ զոր քարոզէր մեծաւորն Թէոդոս. և եղև այնպէս. ուր առանց իրիք դժուարութեան գնաց սբ մկրտիչն ընդ Թէոդոսի. որոյ պատեալ արքունի ծիրանեաւ զտուփանակն՝ յորում էր պատուական գլուխն, առ տարաւ ընդ իւր 'ի կոստանդինուպօլիս. և յար-

ու՛արձանսն նորա 'ի տեղւոջն կոչեցեալ Էջմիածին, ցի եօթներորդ (զի եօթն մղոնաւ հեռի էր 'ի քաղաքէն), շինեաց վկայարան յանուն սրբոյ կարապետին, և անդ հանգոյց պատուով։ Իսկ այս փոխադրութիւն եղև ՌՌ աղեքսանդրեան ժամանակագրութեան 'ի ԺԲ կաղանդից Մարտի. այս է փետր. 18։ Իսկ թէ ո՞րպէս ջերմ յարգանօք պաշտէր և բարեխօս ունէր երանելին Թէոդոս զնոյն կարապետն, յայտ է 'ի վարուց նորա, ուր տեսանես զյաղթութիւն եղեալ ընդդէմ Եւգենեայ բռնաւորի յամին 394. օգնականութեամբ սրբոյն Յովհաննու Մկրտչի ընդ Յովհաննու աւետարանչի և փիլիպպոսի առաքելոյ։

Արդ մնաց սրբոյ գլուխն 'ի կոստանդնուպօլիս առ ժամանակ մի. և ապա յաւուրս արկադեայ որդւոյ Թէոդոսի, անդ երևի՝ 'ի յոյզ աղմկաց որ վասն աքսորանաց ոսկեբերանին, գողացան զայն ոմանք. և տարան յեմեսա քաղաք ասորւոց (որ և համս կոչի). մինչ զի անխտիր յայս և յայն քաղաք մարթէր ան֊նարկել բանն սեբերիանոսի գաբաղացւոյ եմեսացի անուանելոյ, յաղագս 'ի ճառն խօս֊չի. * Արդ եկեսցուք [illegible] հոգւոց մե-
,, րոց, 'ի դաստիարակօղն զմեզ մեծայրին բա-
,, նին, և 'ի պարսպօղն զքաղաքն մեր նշխա-
,, րօք խորովէ. զյովհաննէս ասեմ զկարա-
,, պետն և զմկրտիչն քրի, զլուծացօղն զմեզ
,, այսօր բանիւն առաշխարութեան!։ Օրին սե-բերիանոս՝ որ էր քարոզաւոր երբեմն 'ի կոստանդնուպօլիս, և երբեմն յեմեսա կամ 'ի գա-

գաւառաց և կմ՟ յանտորից ասորւոց` 'ի ժամա-
նակս ոսկեբերանի , անխտիր քաղաք մեր կա-
րէր կոչել զայս և զայն տեղի . բայց որպէս
և գիցի , յետ ամաց քանզի մնաց իբրև թա-
քուն և անյայտ` նոր և յայտնի սքանչելեօք
յայտնեցաւ յեմեսա . որ լինի երկրորդ ե-
րևելի գիւտ և փոխադրութին :

Քանզի գրէ աբբայն մարկեղոս (ուստի առ-
նուն և յայսմաւուրք յունաց և հայոց) ար-
շիմանդրիտ վանացն սպելեայ , թէ քարան-
ձաւի յերկրին ասորւոց առ եմեսաւ , թէ յա-
ւուրս առաջնորդութեն իւրոյ 'ի վանս անդ ,
և յեպսութեն եմեսացւոց ուռանիոսի սբ ե-
պիսկոպոսի , և 'ի կայսերութեն վաղենտիա-
նոսի և մարկիանոսի յաջորդաց թէոդոսի
փոքու , յամի անտիոքացւոց կմ սելևկիաց-
ւոց` որ և ասորւոց ը մակեդոնացւոց 763 .
այն է ամ՟ տն՟ 452 . յաւուրս աղուհացից յայտ-
նեցաւ յեմեսա պատուական գլուխ յովհան-
նու մկրտչի ըստ օրինակիս ըստ այսմիկ :

Տեսանէի ասէ 'ի տեսլեան գիշերոյ , զի ամ՟
դրունք վանացս բացան . և ես յահէ լեալ
ընթացայ փակել զնոսին . և տեսի` զի գետ
յորդեալ գայր ընդ այն դրունս , և խուռն ընդ
ջուրս բազմութի յոյժ բազմաձայն լեզուաւ
սաղմոսերգողաց . և 'ի զարմանալ իմում`
լուայ ձայն յարևելից կողմանէ . ահա սբ
յովհաննէս մկրտիչ փրկչին մերոյ յսի քի
ցուցեալ լինի : Իսկ 'ի գալ մտանել նոցա 'ի
վանս` տեսի եկեղեցի նոր , յորում զարձեալ
գոչէին . ահաւասիկ սբն յովհաննէս . և ա-

հա եկն եկաց սք կարապետն 'ի մէջ տաճարին . և ամենեքին մատեան և օրհնեցան 'ի նմանէ ։ Յայնժամ և ես համարձակեալ մատեայ առ նա՝ առնուլ զօրհնութիւնն . և իբրև անկայ յերկիր , և բուռն հարի զոտից նր , կալաւ զիս և ետ ինձ համբոյր սրբութե . և ես զարթեայ յուրախութէս ։ Յետ աւուրց դարձեալ տեսի զսբ կարապետն , զի հանեալ 'ի ծոցոյ իւրմէ անօթ մեղրալից՝ ասէ ցիս . ա՛ռ զօրհնութիւս զայս ։ Ասեմ ցնա . ուստի՞ զաս . և նա ասէ , 'ի սեբաստուպօլսոյ . և եղև աներևոյթ ։

Իսկ 'ի յանձնել իմում վանականաց աղօթս , զի տէր յայտնեսցէ մեզ զխորհուրդ իւրացս , յաւուր միում 'ի ժամ սաղմոսերգութե ամե յեղբարցն իսահակ անուն ամբարձ զաչս իւր , և ետես հուր վառեալ 'ի տախտակս դրան այրին՝ որ կից էր վանաց մերոց . և յաղաղակել նր և 'ի շփոթիլ ամ եղբարցն՝ ասեմ . մի երկնչիք . զի տէր յաջողեաց մեզ . և ինչ ոչ վնասեաց հուրն ։ Իսկ եղև յետ աւուրց հնգից ետ մեզ եպսն եմեսու զայն տեղի այրին՝ որ էր մենաստան հնացեալ և աւերեալ . և բացեալ զփակեալ դուռն՝ յանձն արար մաքրել և շինել և միացուցանել ընդ մեր վանս ։ Իսկ յայնժամ տեսի դարձեալ 'ի նմին գիշերի , զի ասէր ցիս ոմն 'ի տեսլեան . աւասիկ բացաւ դուռն . արդ ծանի՛ր զայն՝ որ եբաց քեզ ըղմուտս , և մի հեղգար . ընդ նմին տեսի և աստղ բոցափայլ՝ որ եմուտ եկաց 'ի մէջ այրին . և ես մտի զկնի նր . և իբրև զարթեայ ,

զա

գոհացայ զքոյ յերկար ժամս : Նոյա 'ի վա-
ղիւն անդր առեալ զբուրվառ խնկոց՝ մտօ
յայրն , և յաղօթս կայր՝ զի ցուցցէ ինձ տէր
զտեղի երկնաւոր գանձուն . և առեալ բահ՝
բրեյր խորագոյն , և գտի անօթ խեցեղէն
կմ̃ սափոր , և լցայ ուրախութ̃ : Յայնժամ
գնացեալ պատմեցի եպիսին այլովքն համ-
դերձ՝ որոց այլ և այլ տեսիլս էր տեսեալ
վն̃ սոցին իրաց ; և ասեմ . ս̃բ յովհաննէս
մկրտիչն յայտնեցաւ : Զարմացաւ եպս̃ն .
Եկն 'ի վաղիւն անդր քահանայիւք և սարկա-
ւագօք յայրն . և անկեալ երկիր եպագ 'ի վ̃ր
երեսաց իւրոց . իսկ մի ոմն յերիցանց անտի
մաղքոս անուն՝ ասէր . ուստի՞ այդ յայտ ի-
ցէ , եթէ գլուխ կարապետին իցէ դա . և 'ի
ձգել զձեռն իւր յանօթ անդր՝ զննել զս̃բ
նշխարս , առ ժամայն գօսացաւ ձեռն նորա ,
և մնաց կցեալ ը̃ շրթունս անօթոյն , և ոչ
կարէր յինքն ամփոփել զայն : Յայնմ վայ-
րի ահիւ մեծաւ յաղօթս ապաւինեցաք ամ̃
բազմութ̃բ , մինչև կարող եղև նա ժողովել
զձեռն իւր . բայց մնայր այնպէս տկար և
անպիտանացեալ :

Իսկ եպս̃ն բարձեալ զպատուական գլուխ
ս̃բյն՝ տարաւ եդ պատուով 'ի սարկաւագա-
նոցի եկեղեցւոյն . մինչև շինեսցի վկայա-
րան յանուն մկրտչին : Եւ 'ի կատարել շին-
ուածոյն՝ երևեցաւ ս̃բն յովհաննէս երիցուն
այնմիկ գօսացելոյ՝ որ կայր 'ի սուգ , և ասէ
ցնա . յաւուր հանդիսի փոխադրութ̃ե̃ դի̃ր
զձեռն քո 'ի վ̃ր անօթոյ գլխոյս , և բժշկես

ցիս . և եղև այնպէս ։ Զայս երևելի գիւտ գլխոյ մկրտչին յիշեն և աղեքսանդրեան ժամանակագրութիւն և մարկեղինոս կոմս , որք եղեալ յամի տն 452 , կմ 453 . վս զի յայտնութիւն համարի եղեալ յամի 452 . 'ի փետր. 18 . և դրութիւն 'ի սարկաւագանոցի՝ 'ի փետր. 24 . որ և յամ եկեղեցիս հանդիսացաւ իբրև օր տօնի գիւտի պատուական գլխոյն յովհաննու . իսկ փոխադրութիւն 'ի նոր վկայարան եղև 'ի յաջորդ ամի . 453 . 'ի 27 . հոկտ ։

Զայս ամ լուեալ բնակչաց կոստանդնուպօլսոյ՝ ոչինչ իշխեցին ասել . զի պակասեալ էր յիւրեանց պատուական գանձն այն . և եմեսացիք համարեցան՝ թէ անդստին առ իւրեանս թաքուցեալ կայր այն յանծանօթս ։ Իսկ եղև 'ի յաջորդ դարու՝ յորժամ յուստինիանոս կայսր նորոգեաց և հոյակապ եւ կառոյց ՝զտաճար յովհաննու կարապետին՝ որ յեվտոմոն կոստանդնուպօլսոյ , 'ի խնդիր եղև նշխարաց սորին . ետ բերել յանտիոքայ զաջ մկրտչին , և յեմեսեայ զգլուխն . այլ յետ կատարման նաւակատեաց տաճարին՝ հարկեցաւ յետս դարձուցանել ։ Բայց եմեսացիք յետ առնլոյ զպատուական գանձն՝ և յերկար պահելոյ , ոչ գիտեմ զիարդ կորուսին զնա յաւուրս խառնակութե երկրին . զի հուսկ յետոյ գտաւ 'ի կոմանա , և դարձեալ բերաւ 'ի կոստանդինուպօլիս . որ է երրորդ գիւտ և փոխադրութիւն . իսկ պատմութիւն նր այսպէս քաղի 'ի բանից յոյն մատենագրաց ։

'Ի ժամանակս ելիցն հագարացւոց՝ յորժամ տիրեցին սարակինոսք 'ի վր բազում տեղեաց , հերակլ կայսր՝ որ էր յարևելս , ոչ կարացեալ զդէմ ունել բազմութեն նց յետս եկաց 'ի կողմանց անտի՝ յետ դարձուցանելոյ զսբ խաչն 'ի պարսից յամի 633. Թողեալ զվահան քաջ զօրավար յեմեսա քաղաք ասորւոց 'ի պահպանութի : Այլ վահանայ ամբացուցեալ զեմեսա՝ ընդդէմ եկաց յարձակմանց այլազգեաց զամ մի . մինչ զի և զօրք ելեալ 'ի քաղաքէն՝ վանեաց և վարեաց զնս մինչև 'ի դամասկոս . այլ 'ի միւս տարւոջ զօրացան թշնամիք , և հալածական արարին զվահան իւրովքն հանդերձ , և տիրեցին հետզհետէ ամ երկրին ասորւոց և միջագետաց և պաղեստինացւոց . ընդ որս առաւ և եմեսա :

Որդ քանզի ստնակոխ լինէր սոէպ յօտարաց և վանքն սպէլեայ՝ ուր էր գլուխ սբյն յովհաննու , և առաւել աներկեան էր քաղաքն՝ թէպէտև ընդ ձիրութե այլազգեաց , սմին իրի ըստ գրելոյ թէոփանեայ 'ի քսաներորդ ամի կոպրոնիմոսի կայսեր , այ յամի տն 760 , կմ 761 , * փոխադրեցաւ գլուխ սբյն
„ յովհաննու կարապետի և մկրտչի 'ի վանաց
„ սպէլեայ 'ի տաճարն նր , որ յեմեսացւոց
„ քաղաքի . և շինեցաւ էջք (որ խորանիստ
„ տեղի մատրանաձև) . յորում մինչև ցայ-
„ սօր երկրպագելի մարմնաւոր և հոգևոր ա-
„ նուշահոտութիւն պատուոյ , բղխելով ամե-
„ նեցուն՝ որք հաւատով առ նա ընթանան՝

Պղնձապատեան մէջն
զբժշկութիւնս :

Բայց որպէս իմանամք յայլոց մատենագրաց ժամանակին, 'ի նոյն իսկ աւուրս կայսերն Կոպրոնի-մոսի կիմանամանեաց նր պատկերամարտ կայ-սերաց՝ որք թշնամիք էին և նշխարաց սրբոց, միանգամայն և 'ի հարստահարել այլազ-գեաց զեկեղեցիս և զքահանայս և զկրօնա-ւորս յերկրին Ասորւոց, ոմանք 'ի կրօնաւո-րաց պաշտօնէից եկեղեցւոյն Եմեսացւոց բարձին զգլուխ սրբոյ կարապետին, և փա-խեան 'ի կողմանս Հայոց կոմ պոնտոսի. (զի չէ յայտ՝ թէ ո՞ր կոմանա իցէ այս յերկուց անուն, յորոց մին առ լինել 'ի մասին փոքուն Հայոց առ սարոս գետով անուանեալ կո-մանա կապադովկիոյ. և միւսն կոմանա պոն-տոսի առ իրիս գետով մօտ 'ի կէսարիա). և մնաց անդ թաքուցեալ զամս իբր երեսուն, կամ քառասուն, մինչև ածաւ 'ի կոստանդնու-պօլիս՝ ըստ գրելոյ անանուն յոյն միջակի ժա-մանակակցի, որ յոմանց թէոփանէս համարե-ցի կոչել :

Յետ առնլոյ ասէ բարբարոսաց զեմեսա՝ պատուականն գլուխն մկրտչին 'ի ձեռն հաւա-տարիմ և ժիր առն [illegible] 'ի կոմա-նա քաղաք փոքր և անշուք, որ առ վիմս նշա-նաւոր եղև և պայծառագոյն քան զայլս : Անօթն զանձուն էր արժանի պատուել ոսկ-ւով. բայց անգիտելի էր բազմաց, և մանա-ւանդ բնակչաց թագաւորեալ քաղաքին՝ թէ ո՞ւր իցէ այն. զի ոչ միայն զայդր փոխադրե-ցաւ, այլև ոչ ոք յայտնապէս գիտաց՝ որպէս

[illegible]

մեքս հասու եղաք, թէ Երբ եղև փոխել զայն յեմեսեայ ՚ի կոմանա. և կոմանացիք անգամ չէին գիտակ տիրապէս. թող զի հալածումն պատկերամարտից ՚ի մի կայր, որք ՚ի հուր այրէին և զսբ նշխարս՝ զորս գտանէին։ Իսկ յետ այնր հալածանաց՝ յորժամ զօրացան ուղղափառք, հաճոյ թուեցաւ և սբյ կարապետին յայտնել զգլուխ իւր, և պարգևել կոստանդնուպօլսեցւոց ՚ի թագաւորութէ միքայելի և թէոդորայ, և ՚ի պատրիարգութէ իգնատիոսի առն սբյ յաջորդին մեթոդիոսի (յամի տն իբր. 850.) որևնակ զայս, որ է առէ վերջին գիւտ երրորդ։ Ազդումն ընկալաւ սբ պատրիարգն իգնատիոս ՚ի տեսլեան, թէ գլուխ սբյ կարապետին է ՚ի կոմանա. արդ տուր բերել զայն ՚ի կոստանդինուպօլիս։ Նա ՚ի յայտնել պատրիարգին զայն յունին թագաւորին և մօր նր՝ առաքեցան արք ՚ի կոմանա, որք յուզել գտին զայն գանձ՝ ըստ նշանակելոյ տեսլեանն զտեղւոյն և զանօթոյն. Նա եղև ՚ի մերձենալ սբյն ՚ի թագաւորական քաղաքն՝ ընդ առաջ ելին թափօրով թագաւորն և պատրիարգն հանդերձ ուխտիւ եկեղեցւոյն և ամ բազմութբ, և մուծին փառօք ՚ի քաղաքն։ Յայնժամ պատրիարգն առեալ ինքնին հանգոյց զայն ՚ի տաճարն արքունի պաղատանն ՚ի իբ աւուր ամսեանն մայիսի. ուստի կարգեցաւ առ յոյնս ՚ի նմին աւուր տօն՝ երրորդ գիւտի կամ փոխադրութե գլխոյ սբյն. զի անխտիր գիւտ և փոխադրութի կոչի՝ առե

դրիչն,

գորիչն, և է կրկին կոչմամբ մի և նոյն հան-
դէս կատարի. և յաւելու հանել զպաշտօ-
րինակ խորհուրդս երրորդական թուոյ. և
'ի մնացթանս դարձուցեալ զբանն առ սէր
յովհաննէս մկրտիչ՝ փախճան առնէ պատ-
մութեան ։

Այս և առանձին ճառ ներբողական 'ի մէջ սոյն յումեմնէ 'ի միջապաց ժամանակին առա-ցեալ 'ի կոստանդնուպօլիս 'ի խորհուրդ ա-նիս, սկիզբն ընելով այսպէս ։ * Օ երրորդ-
,, հրաւէր կարապետս յիշատակի՝ առաքի-
,, կայս որ բերեր, 'ի միասին կոչէ զմեզ ով
,, քրիստոնեայք ։ Եւ 'ի կարգի բանիցն առէ.
* Ո՛վ սքանչելեացս. ո՛չ հանդուրժեաց եր-
,, կիր բազմօք թաքուցանել պահել յինքեան ըն-
,, դունել զայս և տրտմեցուցանել զմեզ, այլ
,, 'ի դէպ ժամանակի իւրում՝ ո՛չ նորանշան
,, և հաստանացեալ պտուղ՝ եւ մեզ զպտուղ
,, իւր. արդ տեսին զնա երկինք, և ցնծա-
,, ցան. հայեցան ազգք մարդկան, և հրա-
,, շակ հարին. զգացին դևք, և խորտակե-
,, ցան ։ Բան զարեգակն ծագեաց պայծա-
,, ռագոյն՝ լուսոյն ճշմարտութե. քան զլու-
,, սին՝ լուսափայլ, նշողիւք բարեպաշտուե.
,, քան զաստեղս պէսպիսաձաձանչ՝ բազմու-
,, թբ սքանչելեաց. զի որպիսի և որքան
,, բղխեաց առաժամայն յորդութի բժշկուէց՝
,, քան զծով ազբիւր յատակագոյն և առատա-
,, գոյն . . . Էառ 'ի նմանէ ոմն ոք, և ընկա-
,, լաւ զոր միանգամ խնդրէր, և որչափ ինչ
,, ցանկայր ։ Այս է սէ գլխոյն խօսելով

յէ

յիշէ պատուով և զհերս գլխոյն և զմօրուաց նորին , որպէս և զաչս , զականջս , զծնօտս , և զատամունս . ոչ թէ այնպէս ամբողջ և անապական կայր ցայնվայր . այլ զի մի պակասեսցի ինչ առէ 'ի գովութեց , բեր գովեսցուք և զնմ անդամս նորա մկրտչին . որ ոչն հայլն առ նշխարս առաջիկայ , այլ յանձն նորին ընդ ինքեան ։

Արդ մնաց պատուական գլուխ մեծին Յովհաննու 'ի կոստանդնուպօլիս և յաւուրս յաջորդ կայսերաց յունաց , այլ ոչ երբեք 'ի զանազան եկեղեցիս և 'ի վանօրայս փոխադրեցին . ընդ որում գրեն զոնարաս և գլիկաս յոյն պատմաբանք՝ թէ յաւուրս վասլի և կոստանդեայ էր գլուխ նորին յեկեղեցւոջ վանաց ստուդիոյ՝ որ յանուն նորին Յովհաննու մկրտչի . զի 'ի խօթանալ ասեն վասլի՝ ալեքսիոս հայր վանաց ստուդիոյ եբեր առ նա զգլուխ մկրտչին . վասն որոյ և կայսրն օգտեալ 'ի նմին՝ կացոյց զալեքսիոս պատրիարգ թագաւորական քաղաքին յամի տեառն . 1025 ։

Յայնմհետէ չիք յիշատակ առ յոյն մատենագիրս , թէ զինչ եղև գլուխ նորին . այլ արևմտեայք՝ որք ժառանգ եղեն այնմ յառնուլ իւրեանց զկոստանդնուպօլիս յետ երկուց դարուց՝ յամի . 1204 , յառաջ բերեն աւանդութիւն այսպիսի ։

Յորժամ տիրեցին լատինք մեծի քաղաքին կոստանդնուպօլսոյ , և կողոպտեցին զերեւելի երևելի նշխարս նոցա զանձեալս անդանօր , ոչ ամբողջ գտին զգլուխ նորին ,

այլ

այլ՝ի մասանս մասանս բաժանել . և այն՝
Թերևս յաւուրց անտի մնոնմախ կայսեր ,
որ շինեաց նոր եկեղեցի յանուն սրբոյ կարա-
պետին . և՝ի կամելն գնել անդ մասն ինչ՝ի
գլխոյն՝ զայլ մասն երևի թողեալ ասեն՝ի
քնիկ տեղւոջ : Իսկ ըստ այսմ պատմի , թէ առ-
ռաջակողմն գլխոյն՝ որ երես սրբ մկրտչին պա-
հեալ կայր արծաթի ամանով՝ի վանսն կո-
չեցեալ մանկանանս . ուր էր երբեմն պալատ
արքունի շինել՝ի վասիլ կայսերէ արշակունե-
ւոյ . և անդ եղև փախձան կոստանդեայ
մնոնմախի , և աւերքսի կոմնենոսի . անդ ե-
կաց առ ժամանակ մի և կոստանդին տու-
կիծ . այլ յետոյ աւերեաց զայն պալատ ան-
դրոնիկոս կոմնենոս՝ իբր քսան ամօք յառաջ
քան զգալուստ լատինացւոց : Իսկ ահա՝ի
պահարանս այնք կիսաւեր արքունի վկայա-
րանի եգիտ զնախասացեալ մասն գլխոյ կա-
րապետին , որ զերես նոր , ըստ գլխոյ սրբոյն գե-
ողեալ՝ յայլևայլ արծաթի անօթս՝ ոմն՝ի
կղերիկոսաց լատինացւոց , և անուն նորա վա-
լոն սարտոնացի՝ կանոնիկոս ամիենացի՝ առ-
դաւ զաղղիացի . և նուէր՝ի քնեկոյն , և
անտի անցեալ՝ի գաղղիա՝ եդ՝ի թեմն ամ-
բիա կոչեցեալ , յամի 1206 . դեկտ . 17 . ո-
րոյ ընդարձակ պատմութիւն գրեալ՝ի նմին
ժամանակի՝ գտանի մինչև ցայսօր . որպէս և
այլ պատմական յիշատակք իբրաց յաղէնի ժա-
մանակս՝ հանդերձ բազմաքանչ նշանաց
ցուցանելեաց բարեխօսութե սրբոյ կարապե-
տին մինչև ցաւուրս մեր :

Իսկ զսկաւառակ գլխոյ սորին, կամ զոսկի գա-գաթանն, որ անկեալ էր 'ի ձեռս Թագա-ւորաց լատինացւոց՝ որք տիրեցին յայնժամ բիւզանդիոյ, կայսրն բաղդուինոս երկրորդ վաճառեաց ընդ այլ նշխարս սրբոց 'ի պարգևի մասին առ սրբն լուդովիկոս արքայ գաղղիաց-ւոց յամի. 1247. և նա եդ զայն պատուով 'ի փարէզ քաղաքի յարքունի մատրան կա-ռուցելոյ յանուն սրբոյ մկրտչին ։ Այլ մասն գլխոյ սորին մեք առաք ասեն վենետիկեցիք, և եդաք 'ի գանձս սրբոյն մարկոսի, որ է մայր եկեղեցի 'ի վենետիկ ։ Բայց յիշատակին և այլ մանր մասունք 'ի բազում այլ տեղիս, և ցուցեալ լինին մինչև 'ի մեր ժամանակս. զորս եթէ 'ի մի հաւաքեսցէ ոք, անցանեն զչափու միոյ և երկուց գանկից. յորմէ յայտ է՝ թէ ոչ ամն ունի զնոյն ստուգութի. զի զանուն յովհաննու ուրուք սրբոյ ընթերցեալ 'ի յիշատակս՝ իւրաքանչիւրն պնդէ լինել յովհաննու մկրտչի ։

Բաւանիկ և 'ի ստուգագոյն կարծեցեալ պատ-մութէ անգ. նախանշանակեալ վալոնի սար-տոնացւոյ գրի, թէ յորժամ եգիտ զմասն գլխոյ սրբյն յարծաթի ամանի՝ զառաջինն 'ի յունական յիշատակարանէն այսչափ միայն իմացաւ, թէ է նշխարք սրբյն յովհաննու. ջնջի գրեալ էր՝ այիօս իօաննէս. բայց կայր 'ի վարանս տարակուսի՝ թէ ո՞ր յովհաննէս իցէ. զի ոչ իմանայր (ասէ պատմիչն) զյու-նականն ձայն նշանակեալ զկնի (համառօ-տագրութ) բռօտրօմօս, որ թարգմանի կա-

րա-

բապետ կմ յաւաջընթաց․ մինչև հայելով զկնի և յայլ պատկերս մկրտչին՝ յորս նոյն նշանակ գտանիւր, հաստատեցաւ՝ թէ նոյն սրբն է ։ Նաւ ահա յայսպիսի համաձայնութեց լինի բազմութի նշխարաց յանուն միոյ՚ի սրբց․

Իբր զի են նշխարք համանուն սրբց ։

Սորին վս թէպէտև յերկար խուզողութբ ձգնին բոլլանդեանք որոշել զստոյգ և զանստոյգ նշխարս գլխոյ կարապետին, բայց տակաւին ինչ ինչ յորոց ստոյգ դատին՝ մարթին լինել անստոյգ, և յորոց անստոյգ կարծեն՝ մարթին ստուգագոյն լինել ։ Մինչ զի չէ մեզ վճիռ հատանել ստուգութե կմ անստուգութե նաև զամբողջ գանկէ կամ զգլխոյ սբյն յովհաննու մկրտչի, որ պահի ցարդ ՚ի հռովմ ՚ի վանս սբյն սեղբեստրոսի ՚ի մարտեան կմ յարէս դաշտի, որ և ասի սեղբեստրոս գլխոյ, զոյդ ը անձեռագործ դաստառակի կմ պատկերի գլխոյ փրկչին առ աջ դարյղելոյ․ զորս և արժանի եղաք համբուրելոյ ՚ի մօտոյ՝ յամի 1810․ ՚ի մայիսի, ընդ անցանելն մեր ը հռովմ․ զի զի՞նչ և ասասցէ ոք, ոչ ոք կարէ ժխտել, թէ՝ և ժառանգք այս գլխոյս ունին զհին յիշատակարանս ՚ի հաստատութի աւանդութե իւրեանց՝ զոյգ ը բանից բարոնիոսի, որ ասէ․ * Մեք քա„րոզեմք զոր գիտեմք, և ստոյգ աւանդու„թբ ուսաք ։ Այս տեղի վանաց սեղբեստրոսի երբեմն էր վանք յունաց․ և ապա եղև մենաստան կուսանաց բենեդիկտեանց ։ Արդ եթէ յայս կամ յայլ նշխարս կայցէ

վերիպակ ըստ անուան սրբոյն, չէ՛ ինչ ։ զի սուրբք մեր նախանձին ընդ պատւին տուեալ այլում 'ի սրբոց յանուն իւրեանց ։ զի և ինքեանց է այն պատիւ ։ և տէրն 'ի փառս սրբոյն սրբոց ։ Մայր 'ի նեապօլիս՝ ընդ անցանելն մեր ընդ այն 'ի նմին ամի՝ և անգիւտ մասն 'ի չորացեալ արենէ սրբոյն յովհաննու մկրտչի ։ Արդ և 'ի մալթա տեսաք զզանազան մասունս նշխարաց նր՝ 'ի հոյակապ տաճարի նր, որ է մեն յերևելի և 'ի հրաշակերտ եկեղեցեաց ճի, պահեալ ընդ մասին 'ի սարկաւագանոցի, և ըստ այլ երևելի մասին՝ (որ ասի յղեալ 'ի գանձարանէ կոստանդնուպօլսոյ՝ յաւուրս օսմանցւոց տիրութեան յընծայ մալթացւոց, մինչդեռ էին նք 'ի հռոդոս կղզի,) պահեալ 'ի մեծ վկայարանի նր՝ որ է ընդ հովանեաւ նոյն մեծի տաճարի մկրտչին 'ի մալթա ։ Իսկ զհնագոյն և զառաւել վաւերական նշխարաց սրբոյ կարապետիս, զոր եբեր լուսաւորիչն մեր 'ի կեսարիոյ 'ի հայս՝ ընդ մարմնոյ աթանագինեայ եպսի, ունիմք ասել յառաջաձին տօնի այնր փոխադրութե, որ սեպհական է ազգիս ։

Յայժմուս կնքեսցուք զպատմութի գիւտի պատուական գլխոյն մկրտչի՝ բանիւ ուրումն 'ի դպրաց ։ * Յետ նր՝ որ գեղեցիկ էր տեսա-
,, նելով առաւել քան զայլ որդիս մարդ-
,, կան, և զկնի անհամեմատ կուսին՝ որ յղա-
,, ցաւ զնա յանարատ արգանդի իւրում, ո՞
,, ոչ գիտէ՝ թէ այլքն ամ 'ի վայր քան զմկր-
,, տիչն են ։ Իսկ եթէ տէրն՝ ոնց քաջայայտ է,

,, և եթէ տիրուհին՝ օնդ հաւատամք բարե-
,, պաշտութ, մարմնով վերացան յերկինս,
,, զի՞նչ այլ պատուականագոյն խնդրեմք 'ի
,, մէջ նշխարաց սրբոց քան զնշխարս կուսա-
,, պետին. մանաւանդ քան զայնպիսի մասն՝
,, որ պատուական է 'ի բոլոր մարմնի. որ է
գլուխն : (4)

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ:

(1) Մաւ 'ի մէ՞ նորգեալ յայս մեծացս յետ զատկի՝ յա-
ռաջին շաբաթու յինանց եղաւ 'ի տօնացուցի որոշեալ
յիշատակ գլխատման յովհաննու, որ 'ի Հ. Յ. և Լ.
գնի 'ի 29. օգոստ. կրկին մեզ բանաւոր պատճառք է-
տառք եղանեն. (Թող զայլեայս խորհրդածութիւնս ա-
նապատճառակց): Առաջինն է զեղչեցին կարգաւորու-
ընթերցուածոյ չորից աւետարանաց՝ 'ի նշանակ քարո-
զութե աւետարանի յետ յարութե Ք ամ Ց 'ի ձեռն ա-
ռաքելոց. և զի սկիզբն աւետարանական պատմութե,
և քարոզութե փրկչին՝ զոր սկսանիմք 'ի նոր կիրակէէ.
եղև յետ մանկութե յովհաննու՝ և տաւուել յայանեցաւ
յետ գլխատմանն նր. վզյ միով աւուրբ յառաջ քան զնոր
կիրակէն՝ առնեմք զյիշատակ գլխատման յովհաննու,
'ի պատմութե նր սկսանելով զընթերցուած աւետա-
րանաց. զի զկնի յառաջընթաց կարապետին յայանի լի-
նիցի և ընթացք քարոզութե նն:
Երկրորդն է հաւանական աւանդութե ոմանց, թէ մա
յաւուրս զատկի առաջնոյ կմ երկրորդի առ քնիմ ե-
ղև մկրտչին գլխատութե. և այսմ չեք այլ էղխմութե,
բայց զի Ա յովանդոսի բանան յովհաննու ոչ էր յեէմ.
այլ 'ի մաքերանոսս ամբրին. իսկ հերովդէս գայր յեէմ
'ի պատճառս տօնի զատկին հրէից. և գծուծագին եր-
եի ոմանց՝ թէ զբանտարկեալն զյովհաննէս Ք եւր ըն-
թեալ իցէ յեէմ. այլ այս ոչինչ գժուարուէ մեզ երբէ.
զի և 'ի բանտարկուե սինածելի էր հերովդի յովհան-
նէս, գուցէ և ոչ բաժանէր յերտնէ իւրմէ զմարգարէ՝
յոր

յորմէ հարցցէ ինչ 'ի կարեւոր պահու . մինչ զի և յետ գլխատմանըն կամէր իմն կմ կասկածէր , թէ յարուցեալ իցէ 'ի մեռելոց ։ Այլա թէ ոչ՝ չէ որոշակի յայտնի ամէ_ նի և ժամանակ կատարման յովհաննու . եթէ կամիս լսել զայլեայլ կարծիս ոմանց , ահա զինչ գրէ բաբեպ_ րոք բոլլանդեան ։ Գլխատումն մկրտչին ասէ կարծի լինել յամի տն . 32 . (ը այլոց՝ 31 .) իսկ վն ամսոյն և աւուր գրէ բերդա 'ի ձորչ . է . 26 . յորմէ և ազոմ 'ի փետր . 24 . այսպէս . * 'ի գրել յովհաննու աւե_
,, տարանչի զդբանելեացն հացի՝ ասէ կանխաւ , թէ
,, մերձ էր զատիկն հրէից . իսկ մատթէոս և մարկոս՝
,, յետ պատմման յովհաննու մկրտչի իսկ և իսկ լեալ
,, պատմեն զայդ . ուստի ունիմք իմաստասիրել , թէ
,, յովհաննէս գլխատեցաւ 'ի մերձն լինել աւուրց զատ_
,, կի . և 'ի միւս ամի 'ի գալ միւսանգամ զատկի կա_
,, տարեցաւ խորհուրդ չարչարանաց տն ||։ Ըստ այսմ
և ուսանելով ասէ 'ի դ . կաղանդերյն մեպա . * գլխա_
,, տումն (յովհ . մկր) առ աւուրբք զատկի լինել ցու_
,, ցանի 'ի պատմութէ աւետարանի ||։

Բայց ինքն բաբեպրոք կամի ը այլոց վերածել 'ի փե_ տրվարն յաջորդ ամի . այլ տասնից բաւական հիման՝ հանգերձ այսպիսի չիմոթարանուէ . * Որովհետև (ասէ)
,, 'ի 24 . ամսեանն փետրվարի հանգիստպէս կատարի
,, յամ արեւելեան եկեղեցւոջ տօնըն գիւտ գլխոյն ,
,, ոչինչ անտեղի է զմտաւ ածել՝ թէ այնպէս անտե_
,, սեալ իցէ յայ , զի գլուխն այն յայնմ աւուր յայտնեա_
,, ցի , յորում գլխատեալ էր յովհաննէս , թերեւս և
,, ծնեալ . քան թէ 'ի նմին աւուր յղացեալ՝ և մահա_
,, ռիթ արով հերոդէի գլխատեալ , որպ գրի 'ի թուղթն՝
,, որ յանուն օգոստինոսի առ բիբիանոս ||։

Իսկ թէ առ ինչ յամ ազգաց յայտնաւորս գնի գլխա_ տումն յովհ . 'ի 29 . օգոստ . դարձեալ տարտամ բա_ նիւք խօսի այրն քննասէր՝ ասելով . * Իսկ եկեղեցին
,, եթէ արեւելեան և եթէ արեւմտեան զիւր իրաւունս
,, 'ի կիր արկեալ , զտօն գլխատմանն՝ զորոյ զսեպհա_
,, կան որ չունէր հաւաստի 'ի տոոյգ վկայութէ կամ
,, յաւանդութէ , ընտրեաց մեծարել 'ի 29 . օգոստո_
,, սի ։ Իւր ձշ յայն ասես , որպ թէ յայնմ աւուր՝ ը գրե_
,, լոյ ուսուցանդայ 'ի բերդայէ , և ը նշանակելոյ այժ_
,, մու վկայագրոց հռովմայ , գլուխն երկրորդ անգամ
,, գտաւ յեմեսա քաղաքի և ամփոփեցաւ յեկեղեցի . զի
,, բաղձեր յամաղ օրդ այդ այնպիսի անհամեմ [illegible]

 ,, հիւր

,, Հիւր . . . Նմին իրի պարտ է գտանել պատճառ հնա-
,, գոյն . և չիք այլ առաւել ճշմարտութեան , բայց զի ե-
,, կեղեցին սրբոյն յովհաննու մկրտչի , որ 'ի սեբաստա-
,, պօլիս , կանգնեալ՝ որպէս երևի՝ 'ի կոստանդիանոսէ .
,, կմ հրամարարձութիւն և մօր նր հեղինեայ , յայնմ ա-
,, ւուր նուիրեցաւ ; և անդր ածաւ սրբ մարմինն յար-
,, ուարձանէ , ուր թաղեալ էր յաշակերտաց իւրոց 'ի
,, գերեզմանի . և եդաւ 'ի մէջ մարմնոց սրբոյն եղիսէի
,, և աբդիու մարգարէից || : Մեզ երկայնաբանել կար-
ծիքն անզօր թուէի . թող այլք քննարկեսցեն :

(2) Քանզի թ ամենապատնեն՝ յո՞ր էր ամաց իբրև երեքե-
նից 'ի մկրտելն 'ի յովհաննէ , որ վեց ամօք յառաջ էր
ծնեալ քան զծնունդն քր̃ի , յայտ է թէ և յովհաննէս՝
'ի գաւառին յանապատէ , ուր մնաւ 'ի տղայութէ հետէ ,
էր իբր երեսուն ամաց և վեց ամսոց . և զի ոչ ապրե-
ցաւ յայնմ հետէ աւելի քան զմի կմ զերկու ամ , վա՞յ
և ամք կենաց նր եղեն նուազ քան զն̃ն մերոյ . կմ որ
նոյն է՝ ոչ ելից զամս երեսուն և երից , գուցէ և ոչ
զերեսուն և զերկու : Այլա ոչ կարէ ոք (որպէս հաւանոյ
էր այլում մասամբ բարեպաշտաց) հանել սխալ խմաց-
ուած 'ի սխալ գրչութէ , զոր տեսանեմք 'ի ամփոփա-
կան օրինակս թղթոյ մագիստրոսին մերոյ առ սարկա-
ւագ . զի գրի անդ այսպէս . * Յովհաննէս որդի զաքա-
,, րիայ քահանայի և մկրտիչ , այն՝ որ 'ի վերն էր քան
,, զամ ծնունդս կանանց . քանզի է ամեայ յանապատ
,, վարեցաւ 'ի հրեշտակէն . և Լ . ամ պատժիք և կուսութ
,, ընկալեալ զհոգին մյ , զայս յն առէ զաւաճ մյ բաց
,, մարմնոյ , խոկ թ ամութէ որդի մյ բարձօք մեղաց
,, ծի || : Որով լինէին ամք յովհաննու լէ 'ի սկզբան
քարոզութե . զոր ոչ ոք ընդունի . այսպ յայտնի վրի-
պակաւ գրչաց գրեալ է է ամեայ , կմ եօթնամեայ , փո-
խանակ զերելոյ է ամսեայ , զի որովհետև վեց ամսով
յառաջ ծնաւ քան զյս , յառաջնում ամսեանն յէի և
յեօթներորդում ամսեան յովհաննու եղև զաւակում մա-
զուց և կատարած մանկանց բեթղեհեմի , և վարեցն
յովհաննու 'ի հրեշտակէ յանապատ . և այնպէս զար-
ձաւ յանապատէ իբր երեսնամեայ և վեցամսեայ :

(3) Վն զանազան գիտնոյ նշխարաց գլխոյ մկրտչին ոչ
յաւելուք առաւել ծանօթութիւն թ բաղմագիտի քննու-
թեց բոլլանդեանց . զի 'ի նոյն քննութիս անհնարինս
նոյնակիսի ծանօթարանութե գրեցաք զոր գրեցաք 'ի
կարգի պատմութե : Միայն ծանիք , զի որովհետև ա-

աա-

տաճկին գիւտն է մԹագին 'ի հին աւանդութիւնս. Եմեսացիք՝ որք ստուգութբ գիտէին զերկրորդ գիւտն զաքարեանս, յօդեցին եւ երկար պատմութիւս գուշականս՝ Թէ անընդմիջապէս 'ի տանէ Հերովդի յԵմեսա բերեալ իցեն զայն երկու կրօնաւորք. եւ խառնելով զանօԹն բրուտի ընդ բրուտ՝ ասացին Թէ 'ի կրօնաւորաց գողացաւ նախ զայն բրուտ ոմն. եւ օրհնեցաւ տուն նորա. (Թ այսմ եղեւ է եւ 'ի Հ. Թմասին): Այնպէս եւ Հռովմայեցիք այլ պատմութի հնարեցին վը տաճկնոյ գիւտի գլխոյն, զոր համարէին լինել առ իւրեանս ասէին Թէ նախ 'ի Ջրհոր ինչ արկեալ իցէ. եւ ապա ընքանչելի լուսով յայտնեցաւ. եւն: Եւ վը այսպիսի անհաւատի բանից զԳելասիոս պապ Ե երկրայական պատմութիւս նշանակեաց զաւանդութի տաճկնոյ գիւտի. մինչ այլ ոմն անուանեն 'ի գրեալս մեր, մեք զայն ինչ եւԹ նշանակեցաք՝ որ անհնեցուն է ընդունելի:

(4) 'Ի վախճան հատորոյս ծանիր, զի Թ կարգաւորութե տօնից ազգիս՝ 'ի միջոցի յինանց մի օր է տրունական յիշատակ յարութե. բաց 'ի տօնէ գլխատման յովհաննու, առաքեալն եւ այն հանդերձ պահոցմբ մի կարգի յարութե: Միայն 'ի հին Ճաշոցս անուանեալք, զի եւ այլ քանի մի տօնք Թ այսմ օրինակի եղեւ էին յառաջն 'ի կարգի յինանց. մի զկնի Յամատարան կիրակէի գրի 'ի հնագոյն օրինակս այսպէս, * Մայիս ամսոյ, որ օր
,, ա. Երեմիայի մարգարէի յանաԹովԹ ||: ապա եւ զկնի,
* Մայիս ամսոյ՝ որ է Է, ժողովին առաջի սբյն գող-
,, գոԹայ (կատարեալ) զոր երեւեալ սբ նշանի խաչին
,, յերկնից ||: ապա * Մայիս ամսոյ՝ որ օր Թ. 'ի սբ
,, բեԹղեհեմ մանկանցն սպանելոց 'ի Հերովդէէ Թա-
,, գաւորէ ||. ապա * Մայիս ամսոյ՝ որ օր ԻԲ. կոս-
,, տանդիանոսի Թագաւորի ||. ապա կարգ պենտեկոստէի: Այսպէս 'ի կարգագրութե տօնացուցի պահեցաւ 'ի նմին կարգի յինանց միայն տօն երեւման խաչի վերածեալ 'ի հինգերորդ կիրակէ. իսկ այլ սբց յիշատակք զկնի պենտեկոստէի. եւ մեք Թ այնմ յառաջեմք, Թ որում եւ տօնացոյցն ունի յայմ օրինակս: Թողեց ասել եւ զուԹերորդ օրէ հոգեգալստեան. ուր Ճաշոց գիրք եւ աւետարան է զվերանալոյն եղիայի հրեղէն կառօք յերկինս. յորմէ եւ օրն այն համարի իբր յիշատակ նր. եւ Թ նմին դասանի 'ի Հ. ապ. 'ի մայիսի. 2. ոմն եւ առ մր իՏլի. եւ 'ի Յ. եւ Լ. 'ի յուլիսի. 20: Աւել բարուք գրէ տօնապատճառն (Թէպէտեւ ասմկա-

կան

կան ունով), թէ նպէս առաջինն ոչ այլազգ առնելի լի
նի՝ բայց Է անուանք երկրորդ եղելոյ. Յամբողջ, յա
ռելն 'ի պատճառ նոր կերակէի և ուսուցանող հար_
գացման. * Ցերեկի որ յիշատակ է յովհաննու կա_
,, թապետին. ով և աւաղ. պատրաստ արարեք զճա_
,, նապարհս ձեր: Կարապետն այն է, որ յառաջ եր_
,, թայ 'ի քաղաքն. և ասէ, թէ թագաւորն գալոց է,
,, զարդարեցէք արարեք, պատրաստութիւն հողացեք. և
,, Է կարապետն և Է թագաւորն ոչինչ միջոց չկայ.
,, Նոյնպէս Է շաբաթն և Է կիւրակէն: Իսկ զի երկու
,, են գալուստ, և երկու են կարապետք. առաջնոյն
,, յովհաննէս. և երկրորդին եղիայ: Իսկ աստ պատմեն
,, էր եղիայի առնել. բայց զի կենդանի է մարմնով, և
,, նոյնպէս և ենովք.... և զմահ ոչ են ճաշակեալք.
,, ոչ առնէ նոյ ենեթէցի. զի զեւ 'ի պատերազմ են
,, մատնելոց. և մուխատարայ կայ նոյ առաջի ||:
Իսկ թեպէտև մարթ էր 'ի գեհն առնել, թէ զիարդ ա_
պա ենովք յետ 'ի կարգի առնի նախահարց. բայց
յայտնի է և պինդ. թէ բանն է աստուծոյ զատան_
ձին առնակատարութէ. իսկ անդամոր մի համախուսք
առնելոյ զնահատակաւ՝ Ը պատաշաճի եւթ յիշատակի ա_
նուան ենովքայ. Որ 'ի առնի համօրէն մարգարէից՝ զօ_
րութիւ է խմանալ և զեղլա. զի թէ 'ի խմբէ 'ի զուրս
հանեցեա, յայնժամ արհամարհութիւն թուէր. որպէս և
եթէ ուրոյն առնեցեա, կարծիք ոչինչ Է հաս 'ի բաւ
առնելեացն, զորոց են բանք մեր:
Բայց թէ զիարդ առ յոյս և առ լուսինս ատեանի յի_
շատակ կի՞ առն եղիայի 'ի յուլիսի. 20. չկամելով յեր_
կար հեռացուցանել ով զայլսն. զի զինչ և ասացեն՝ յի_
շատակ լինի և առ նա ճգնուե և առաքինութե նը և
միւրացմանն, քան թէ ոխրատեա. ասն՝ որով զիաստուցե_
լոյն և համբերող յերկինս: Այլ և որ ինէլ զպատմութէ
միրանելոյ եւթ եղիայի առաջի գնէ. ուր Հ. և Ց.
խօսին և զծնունդնենէ նորա. և Լ. զնետան կարմեղա 'ի
մէջ բերէ:

ՑԱՆԿ
ՎԱՐՈՒՑ ՍՐԲՈՑ
որ ՚ի հատորն Բ.

ժգ.

ՎԱԽՃԱՆ

Հատորիս ։

Սոյն գիրքս՝ ([illegible]) [illegible] ։

